ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ
№ 32

ГОДИШНИКЪ
НА
НАРОДНИЯ МУЗЕЙ

КНИГА VI
(1932—1934)

ANNUAIRE
DU
MUSÉE NATIONAL BULGARE

TOME VI
(1932—1934)

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1936

PUBLICATIONS DU MUSÉE NATIONAL DE SOFIA

1. **Bulletin archéologique du Musée National.** Tome I-er, rédigé par V. Dobrouski. Sofia, 1907, 100 pp., 149 figures et 2 planches, prix léva 150
2. **K. Škorpil.** Description des antiquités dans le bassin de la rivière Roussenski Lom. Tome I-er de la bibliotheque: „Matériaux pour la carte archéologique de la Bulgarie". Sofia, 1914 VIII + 200 pp., 152 figures et 4 cartes dans le texte, prix leva 150
3. **P. Moutaftchiev.** Ruines de forteresses et routes anciennes dans les vallées de Stréma et de Topolnitza. Tome II de la bibliothéque „Matériaux pour la carte archéologique". Sofia, 1915, 92 pp., 29 figures dans le texte et 23 planches, prix léva 60
4. **Annuaire du Musee National 1909—1919,** par B. Filov, P. Moutaftchiev et A. Tchilinguirov. Sofia, 1920, 90 pp. (épuisé).
5. **Annuaire du Musée National 1920,** par A. Protitch, R. Popov, Iv. Velkov, M. Bratchkova, N Mouchmov, K. Miatev, A Radoslavov et A. Grabar. Sofia, 1921, VIII + 168 pp. avec 65 figures dans le texte (épuisé) . . . .
6. **Annuaire du Musée National 1921,** par A. Protitch, K. Miatev, A. Grabar, N. Mouchmov, G. Katzarov, R. Popov, B. Filov et Iv. Velkov. Sofia, 1922, VII+311 pp., avec 267 figures dans le texte, résumé en français. . . . .
7. **Annuaire du Musée National 1922—1925,** par A. Protitch, R. Popov, V. Mikov, N. Petkov, D. Kostov, G. Katzarov, Iv. Velkov, N. Mouchmov, G. Fehér, K. Miatev, St. Mladenov, V. Bechevliev, V. Ivanova, S. Stanimirov, A. Rachénov et B. Filov. Sofia, 1916, LXVI+649 pp. avec 383 figures, résumes en français, prix léva 500
8. **N. A. Mouchmov,** Numismatique et sigillographie bulgares. Sofia, 1920, LXVI+197 pp. avec 266 figures dans le texte et 7 planches, résume en francais, prix léva 170
9. **B. Filov,** L'ancien art bulgare. 2e édition augmentée Sofia, 1924, X+125 pp. avec 86 figures dans le texte et 58 planches en phototypie et autotypie en couleurs (épuisé)
10. **Guide du Musee national de Sofia,** par A. Protitch, R. Popov, Iv. Velkov K. Miatev et N. A. Mouchmov. Sofia, 1924, 421 pp avec 277 figures dans le texte, prix léva 200
11. **Le Cavalier de Madara,** par R. Popov, G. Fehér et G. I. Katzarov. Avant-propos de A. Protitch. Sofia, 1925, 40 pp. avec 15 figures (épuisé).
12. **R. Popov.** Le plateau de Béliakovo (arr. de Tarnovo). Grottes et habitations préhistoriques Tome III-eme de la bibliothèque „Matériaux pour la carte archeologique de la Bulgarie". Sofia, 1925, 58 pp., 30 figures dans le texte, prix léva 40

13—14. **K. Škorpil.** Description des antiquités du littoral de la Mer Noire I. Monuments mégalithiques. II. Monuments et sanctuaires avec Images de cavaliers. Tomes IV et V de la bibliotheque „Materiaux pour la carte archéologique de la Bulgarie". Sofia, 1925, prix leva . . . . 30 et 80

15. **Kr. Miatev.** La peinture décorative de la nécropole de Serdica. Sofia, 1925, IV+136 pp. avec 36 figures dans le texte, résumé en français, prix leva. 100

16—17. **B. Filov.** Les miniatures de la chronique de Manasses à la Bibliothèque du Vatican (Codices e Vaticanis selecti, tome XVI). Sofia 1927, 88 pp. in 4° avec 44 planches en phototypie et en couleurs. Deux publications — en français et en bulgare, prix léva . . 2,000

18. **Iv. Velkov,** Ruines de bourgs et de forteresses dans la vallée de la riviere Vit. Sofia, 1926, 57 pp. avec 49 figures, prix léva 50
19. **B. Filov,** Die archaische Necropole von Trebenischte am Ochrida-See. Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter Co, 1927, VIII+110 pp. avec 15 planches et 119 figures, relié, prix marks-or 50
20. **Ianco Todorov,** Le paganisme dans la Mésie Inferieure. Sofia, 1928, 276 pp. avec une carte, resumé en anglais, prix léva 120

Верно

ДАРЪ
отъ
Народния Музей

ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ
№ 32

ГОДИШНИКЪ
НА
НАРОДНИЯ МУЗЕЙ

КНИГА VI
(1932—1934)

ANNUAIRE
DU
MUSÉE NATIONAL BULGARE

TOME VI
(1932—1934)

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1936

СЪДЪРЖАНИЕ

Поповъ, Р. Народниятъ музей презъ 1932—1931 год. 5
Поповъ, Р. Новооткрити предисторически материали въ България 27
Кацаровъ, Г. И. Нови паметници на Митрасъ отъ България 39
Дечевъ, Д. Антични паметници 47
Велковъ, Ив. Археологически материали 61
Миковъ, В. Разкопки въ Сакаръ-планина 99
Димитровъ, Д. П. За стратегиитѣ и за нѣкои градски територии въ римска Тракия . 123
Дановъ, Хр. М. Антични паметници отъ България 147
Мушмовъ, Н. А. Находки на римски монети отъ III вѣкъ при с. Рѫжево, Пловдивско . 161
Gerassimov, Th. Unedierte Münzen von Hadrianopolis in Thrakien 201
Герасимовъ, Т. Нѣколко неиздадени български монети 223
Герасимовъ, Т. Монети отъ деспотъ Яковъ Светославъ 245
Миятевъ, Кр. Кѫпиновски помѣникъ 251
Миятевъ, Кр. Църква при Каменно-поле 267
Миятевъ, Кр. Карлуковскиятъ монастиръ „Св. Богородица“ 275
Миятевъ, Кр. Пещерна църква „Св. Марина“ 287
Иванова, В. Две старохристиянски базилики 293
Иванова, В. Старохристиянски латински надписъ отъ Лютбродъ 315
Мавродиновъ, Н. Проучвания върху старобългарско изкуство. 1. Разкопки въ старата църква до с. Лютбродъ. — 2. Църквата въ с. Галишча и македонската архитектура презъ XIII в. — 3. Една македонска скулптурна школа въ XIII в. — 4. Елинистически черти въ старобългарската скулптура 323
Рашеновъ, А. Възстановяване на крепостьта „Царевецъ“ въ гр. В.-Търново 381
Поповъ, Р. Една тока отъ Горна-Малина, Софийско 401
Петковъ, Н. Предисторическо изследване на Софийското поле и близкитѣ му околности 403
Вакарелски, Хр. Стари земедѣлски сѣчива (типологични и етнографски бележки) . . 425

TABLE DES MATIÈRES

Popov, R. Rapport du Directeur du Musée 5

Popov, R. Neuentdeckte praehistorische Materialien aus Bulgarien 27

Kazarow, G. Mithrasdenkmaler aus Bulgarien 39

Detschew, D. Antike Denkmaler 47

Welkow, I. Archäologische Materialien 62

Mikow, V. Ausgrabungen in Sakar-Planina 99

Dimitrov, D. P. Des stratégies et des territoires municipaux de quelques villes dans la Thrace romaine 123

Danoff, Chr. M. Antike Denkmaler aus Bulgarien 147

Mouchmov, N. A. Une trouvaille de monnaies du III-e siècle au village de Ragevo, district de Philippopoli 161

Gerassimov, Th. Unedierte Münzen von Hadrianopolis in Thrakien 201

Gerassimov, Th. Quelques monnaies bulgares inédites 223

Gerassimov, Th. Monnaies en cuivre du despote bulgare Jacób Svetoslav 245

Miatev, Kr. Triptychon von Kapinowskloster 251

Miatev, Kr. Kirche bei Kameno-pole 267

Miatev, Kr. Das Kloster von Karlukowo 277

Miatev, Kr. Die Felsenkirche der Hl. Marina 287

Ivanova, V. Deux basiliques paléochrétiennes 295

Ivanova, V. Inscription chretienne latine de Lutbrod 315

Mavrodinov, N. Etudes sur l'ancien art bulgare. 1. L'église pres du village de Lutbrod. 2. L'eglise de Galichicha (arrond de Castoria) et l'architecture macédonienne au XIIIe s. 3. Une ecole de sculpture au XIIIe s. en Macédoine. 4. Traits hellenistiques dans l'ancienne sculpture bulgare 325

Raschenov, Al. Wiederherstellung der Festung Zarewetz in Tirnowo 381

Popov, R. Boucle de ceinturon trouvée a Gorna-Malina, arrond. de Sofia 401

Petcov, N. Recherches prehistoriques dans la plaine de Sofia 403

Vakarelsky, Chr. Quelques instruments aratoires du passe (Remarques ethnographiques et relatives aux différents types d'instruments) 425

ОФИЦИАЛЕНЪ ОТДѢЛЪ

НАРОДНИЯТЪ МУЗЕЙ ПРЕЗЪ 1932—1934 ГОД.

I. ПРОМѢНИ ВЪ ПЕРСОНАЛА

Презъ отчетния периодъ сж станали следнитѣ промѣни въ персонала, дадени по години.

1932

1. Съ заповѣдь на директора подъ № 105 отъ 29. II. се уволнява дърводѣлецътъ-препараторъ Кирилъ В. Витановъ. На негово мѣсто съ сжщата заповѣдь се назначава Владимиръ Спасовъ.

2. Съ заповѣдь на Министра на народното просвѣщение подъ № 3742 отъ 18. X. се назначава Тодоръ Д. Герасимовъ за уредникъ на нумизматичния отдѣлъ на вакантно мѣсто.

1933

1. Съ заповѣдь на директора подъ № 15 отъ 30. III. назначава се за писарка М. Дапкова на мѣстото на Мария Доцева, която се уволнява съ сжщата заповѣдь по собствено желание.

3. Съ заповѣдь № 31 отъ 27. VI., възъ основа на писмото отъ Министерството на народното просвѣщение подъ № 2404 отъ 24. VI., назначава се за дърводѣлецъ-препараторъ при музея Никола Зарковъ.

Презъ годината бѣха уволнени учителитѣ С. Покровски и Ст. Андреевъ, които бѣха командировани на служба при музея.

1934

1. Съ заповѣдь на Министерството на народното просвѣщение № 2020 отъ 30. VI., се уволнява художникътъ-копистъ Никола Аврамовъ, поради закриване на длъжностьта му.

2. Съ заповѣдь на Министерството на народното просвѣщение № 1921 отъ 19. VI. по сжщитѣ причини се уволнява препараторътъ-дърводѣлецъ Кирилъ Поповъ.

Съ заповѣдь на Министерството на народното просвѣщение № 2020 отъ 30. VI. асистентътъ при художествения отдѣлъ Н. Мавродиновъ се назначава за уредникъ на сжщия отдѣлъ.

Така че, въ края на 1934 г., наличниятъ персоналъ въ музея е ималъ следния съставъ:

1. Р. Поповъ, директоръ на музея.
2. Д-ръ Ив. Велковъ, уредникъ на старовѣковния отдѣлъ.
3. Д-ръ Кр. Миятевъ, уредникъ на срѣдновѣковния отдѣлъ.
4. В. Миковъ, уредникъ на предисторическия отдѣлъ.
5. Т. Герасимовъ, уредникъ на нумизматичния отдѣлъ.
6. Н. Мавродиновъ, уредникъ на художествения отдѣлъ.
7. Д-ръ Ал. Рашеновъ, архитектъ.
8. В. Иванова-Мавродинова, асистенка на срѣдновѣковния отдѣлъ.
9. С. Велковъ, асистентъ заведующъ музея въ гр. Варна.
10. Г. Трайчевъ, фотографъ и заведующъ фотографската сбирка.
11. Н. Панковъ, секретарь-счетоводитель, сжщевременно домакинъ.
12. М. Далкова, писарь-архиварка.
13. Единъ старши надзиратель-пазачь.
14. Четири нагледници, сжщевременно разсилни.
15. Две чистачки — разсилнички.
16. Единадесеть пазачи на неподвижнитѣ старини въ провинцията (Гигенъ, Никюпъ, Търново (Трапезица и Св. Петъръ и Павелъ), Мадара, Преславъ, Патлейна, Асенова крепость, Оборище, Месемврия) или всичко, въ края на 1934 година, на щатна служба 30 чиновници и служащи.

Къмъ това число трѣбва да се прибави и двама полицейски стражари за нощна охрана на музея.

II. ЗАСЕДАНИЯ НА МУЗЕЙНИЯ КОМИТЕТЪ

Презъ отчетния периодъ музейниятъ комитетъ е ималъ следнитѣ заседания, дадени по години и месеци както следва:

Години	Месеци												Всичко
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1932	1	1	—	—	2	1	—	—	—	1	2	2	10
1933	1	1	2	2	1	2	1	—	—	—	1	2	13
1934	—	1	3	2	1	1	5	—	—	1	—	1	15

Въ тия заседания сж оценявани постжпилитѣ за откупуване старини, взимани сж решения, на кои лица и научни институти трѣбва да се отпуснатъ безплатно музейнитѣ издания. Разглеждани сѫ заявления за правене разколки, взимани сѫ решения: за удобрение или измѣнение на регулациони планове въ връзка съ закона за старинитѣ; за доставка на книги; правене изложби; за предприемане разкопки отъ страна на музея; за печатане музейни издания; за излагане музейни старини въ изложбата на Държавния художестено-исторически музей въ Виена; за изнасяне въ странство на монети, които нѣматъ значение за сбиркитѣ на музея; за закрепване на старини; за размѣна на дубликати отъ нумизматичната сбирка съ частни лица съ одобрение на Министерството на народното просвѣщение и редъ други въпроси отъ административенъ и общъ характеръ.

Презъ лѣтнитѣ месеци августъ и септемврий е нѣмало заседания, понеже голѣма часть отъ музейния персоналъ е билъ заетъ съ разкопки и друга извънмузейна дейность.

III. ИЗДАВАНИ ЗАПОВѢДИ ОТЪ АДМИНИСТРАТИВЕНЪ ХАРАКТЕРЪ

Презъ отчетния периодъ отъ директора сѫ издадени 147 заповѣди за назначаване на комисии за провѣрка на музейнитѣ издания, преглеждане помѣщения за нуждитѣ на дирекцията, освидетелствуване болни, разпоредба по служба на чиновницитѣ и служителитѣ, назначения, уволнения, отпуски и наказания на персонала и пр. По години тия заповѣди се разпредѣлятъ:

Презъ 1932 год. . . . . 44 заповѣди
„ 1933 „ . . . . 52 „
„ 1934 „ . . . . 51 „

IV. КАНЦЕЛАРИЯ

Презъ отчетния периодъ въ канцеларията на дирекцията сѫ зарегистрирани 2,653 изходящи и 2,212 входящи нумера на преписки, водени съ разни министерства, дирекции, общини, дружества, частни лица и пр. По години препискитѣ се разпредѣлятъ така:

Година	Изход. №	Вход. №	Всичко
1932	974	640	1614
1933	763	772	1535
1934	916	800	1716
Всичко	2653	2212	4865

Всички преписки се сортиратъ въ V дѣла, а именно:

I. Управа и личенъ съставъ.
II. Издръжка и отчетность.
III. Музейни издания и библиотека.
IV. Старини, музеи и дружества.
V. Разни преписки.

V. НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА МУЗЕЙНИЯ ПЕРСОНАЛЪ

I. Презъ 1932 г.

Р. Поповъ: 1. Една кучешка раса (Canis familiaris) отъ V в. пр. Хр. (Трудове на Българското природоизпитателно д-во, кн. 15/16, 1932 г.); 2. Новооткрити предисторически старини ИАИ VII.

Ив. Велковъ: Бележки за колонизацията и градоветѣ по нашето Черноморско крайбрѣжие (Известия на истор. д-во, X).

Кр. Миятевъ: Кржглата църква въ Преславъ. София, 1932 г. (издание на Народния музей, № 25).

В. Миковъ: 1. Тракийски типъ фибули (ИАИ VI); 2. Могилни некрополи отъ Ловчанско и Тетевенско (п. т.); 3. Приносъ къмъ погребението на мъртвитѣ у старитѣ траки (Изв. истор. д-во, XI—XII; 4. Хисаря (Историко-археологически бележки).

Н. Мавродиновъ: 1. Скулптурата на Жеко Спиридоновъ (издание на Нар. археол. музей, № 28); 2). Шеста обща художествена изложба (сп. Златорогъ, год. XIII, кн. 7); 3. Нашата скулптура (сп. Златорогъ, год. XIII, кн. 10); 4. Детската илюстрация презъ 1931 год. (Съвременникъ, год. II, бр. 16); 5. Изложбата на евреитѣ художници (Съвременникъ, год. II, бр. 20); 6. Единъ майсторъ на книгата (Съвременникъ, II, бр. 18).

Ал. Рашеновъ: 1. Българската школа въ византийския стилъ (ИАИ VI); 2. Вжтрешность на самоковска кжща (сп. Архитектъ, год. V, кн. 3—4); 3. Месемврийски църкви София, 1932 (издание на Бълг. археол. институтъ, съ сътрудничеството на С. Покровски).

В. Иванова: 1. Следитѣ отъ глаголица въ Източна България (Byzantinoslavica, IV/2, 1932); 2. Старобългарски надписъ отъ с. Теке-Козлуджа (ИАИ VII).

С. Покровски: 1. Изъ диритѣ на българското минало (Историческа бележка); 2. Новооткрытая мозаика въ базиликѣ Св. Софіи въ Софіи, (Semin, Kondakovianum, V, 1932).

II. Презъ 1933 г.

Р. Поповъ: 1. Пещерата „Миризливка". Приносъ къмъ дилувиалната фауна и култура на дилувиалния човѣкъ (изд. на Нар. археологически музей); 2. Бележки върху геологията на Мадара (сб. „Мадара", томъ I, изд. на Нар. археол. музей, 1933); 3. Материали за предисторията на Мадара (п. т.); 4. Предисторически градъ въ с. Кюлевча (п. т.); 5. Изкуствени вдлъбнатини по скалнитѣ блокове въ Мадара (п. т.); 6. Сондажи и разкопки въ Голѣмата пещера въ Мадара презъ 1932 год. (п. т.); 7. Допълнителни проучвания върху басейна въ Мадара (п. т.); 8. Животински кости отъ историческо време (п. т.).

В. Миковъ: 1. Материали отъ предисторическа епоха въ България, ИАИ. 1932-3; 2. Предисторически селища и находки въ България 1933; 3. Предтракийското население въ България (Сборникъ въ честь на проф. Иширковъ); 4. Селищна могила въ Габарево (ГНМ V 1926—31); 5. Гробни находки отъ Мадара (сб. „Мадара“ 1933); 6. Последни могилни находки, (п. т.).

Кр. Миятевъ: Разкопкитѣ въ Преславъ презъ 1930 (ГНМ V); старобългарски надгробенъ надписъ (п. т); Художествена керамика отъ Мадара (сб. Мадара I).

Ив. Велковъ: 1. Нѣколко крепости и стари селища по срѣдна Арда (Сборникъ въ честь на проф. А. Иширковъ); 2. Мъртвитѣ градове (изд. на М. Н. Пр.; 3. Un Mithreum nouvellement découvert en Bulgarie (в. La Bulgarie, № 3035); 4. Die bulgarische Länder in der Geschichte Europas (Bulgarienwart № 13); 5. Стари крепости и селища южно отъ Сакаръ (ГНМ 1926—1931 г.); 6. Разкопкитѣ въ Мадара (сб. Мадара I).

В. Иванова: 1. Проучване на църквата Гебе-клисе, (ГНМ V 1926—31); 2. Неиздадени църкви въ югозападна България (п. т.).

Н. Мавродиновъ: 1. Сиракъ Скитникъ — художникътъ (сп. Златорогъ, год. XIV. кн. 8); 2. Живописьта на Кирилъ Цоневъ (сп. Стара-планина, год. II); 3. Изложбата на Петъръ Урумовъ (сп. Стара-планина, год. II); 4. Втората изложба на Пенчо Обрешковъ (сп. Златорогъ, год. XIV кн.); 5. Проучване на църквата въ „Вънкашния градъ“ въ Преславъ (ГНМ V 1926—1931 г.).

III. Презъ 1934 г.

Р. Поповъ: 1. Климатъ, флора, фауна и предистория на Търново, ще се печата въ сборника В. Търново; 2. Überblick über die praehistorishe Forschung in Bulgarien. Печата се въ Forschungsgeschichte der prähistorischen Archäologie подъ редакцията на проф. Jacob Friesen, директоръ на музея въ Хановеръ; 3. Съ огледъ да се проучи предисторическата фауна на България, въпросъ, който не е засегнатъ до сега, написалъ е студии върху направенитѣ отъ него изследвания относно родоветѣ: Bos, Equus, Meles, Felis и фамилията Rodentia.

В. Миковъ: 1. Надгробнитѣ могили при Дуванлии (като сътрудникъ на проф. Б. Филовъ 1934; 2. Идолната пластика презъ новокаменната епоха въ България (ИАИ VIII 1934).

Кр. Миятевъ, Преславската керамика (ще се печата като т. IV на „Художествени паметници на България“).

Т. Герасимовъ: 1. Три старобългарски моливдовула; (ИАИ VIII, 1934); 2. Нумизматически приносъ къмъ религията на Тракия (п. т.); 3. Първата златна монета на царь Иванъ Асень II (п. т.); 4) Единъ монетенъ печатъ на римския императоръ Иовианъ (п. т.); 5) Двуметаленъ медалионъ отъ Комодъ (п. т.); 6. Оловна плоча съ надписъ.

Н. **Мавродиновъ**: 1. Българската скулптура въ сп. „Српски књижевни гласник"; 2. Сбирката на Георги Личевъ (отдѣлна брошура), издание на фонда „Изложби при музея"; 3. Давидъ Перецъ въ сп. Стара-планина, год. II кн. 5; 4. Двадесеть и петь годишната дейность на Борисъ Деневъ, въ сп. Златорогъ, год XV. кн. 3; 5. Женитѣ художнички въ сп. Стара-планина, год. II, кн. 8—9; 6. Изложбитѣ на В. Лукова, Веневъ, Фуневъ, К. Гърневъ, Г. Папазовъ, въ сп. Стара-планина, год. II кн. 8—9; 7. Външната украса на старобългарскитѣ църкви, (ИАИ VIII); 8. Къмъ въпроса за произхода на Шереметското съкровище, (п. т.)

Ал. **Рашеновъ**: Гробницата въ Крупникъ (ИАИ VIII 1934).

В. **Иванова**: Двeтѣ старинни църкви при с. Иваняне (ИАИ VIII 1934.)

VI. ДЕЙНОСТЬ НА ПЕРСОНАЛА

Презъ отчетния периодъ:

1. Р. **Поповъ** ръководилъ разкопкитѣ въ Мадара, дето продължилъ проучванията въ Голѣмата пещера, около басеина и Мадарското плато. Резултатътъ отъ разкопкитѣ е обнародванъ въ първия томъ на сб. „Мадара". Разкопалъ, заедно съ проф. Г. Фехеръ, една отъ могилитѣ въ Плиска.

2. В. **Миковъ** проучвалъ: а) долменитѣ въ Сакаръ-планина, които възъ основа на намѣрената керамика, той датува къмъ първата желѣзна епоха; б) проучвалъ неолитнитѣ селища при село Мурсалево (Дупнишко) и с. Горна-Кремена (Врачанско).

Правилъ изследвания въ околностьта на Ст.-Загора, Нова-Загора, Сливенско и Айтошко, дето проучилъ новооткрититѣ предисторически старини, запазени въ мѣстнитѣ музеи. Ръководилъ разкопки на надгробни могили при с. Мадара, с. Кюлевча и Калугерица, дето е открилъ погребения, които отнася къмъ VIII—VII в. пр. Хр.

Разкопалъ около 100 могили и долмени около с. Ения (Свиленградско). Установява, че долменитѣ сѫ строени къмъ VII—VI в. пр. Хр., а по-голѣма часть отъ надгробнитѣ могили отнася къмъ II—III в. следъ Хр.

3. Ив. **Велковъ** ръководилъ разкопкитѣ на могилния некрополъ около Брѣзово. Проучвалъ е селища въ Ямболско, въ Бакаджицитѣ, въ Трънчовица (Никополско) и тѣзи при подножието на Сърнена гора. Сѫщиятъ правилъ проучвания на старата крепость при Баткунъ. Прибралъ части отъ колесници отъ с. Кула-Касапларъ при Пазарджикъ и нѣколко старини отъ с. Ляхово и с. Кьосе-Муратово (Т. Пазарджишко).

Проучилъ така сѫщо крепостьта при с. Садовецъ отъ VI в. сл. Хр., дето сѫ били изкопани множество златни и сребърни предмети и монети, които издаватъ готския произходъ на крепостьта.

4. Кр. **Миятевъ**: 1. Проучилъ нѣкои по-типични музейни паметници, като резултатъ отъ тия изследвания напечаталъ въ Известията на археологическия институтъ, т. VIII, труда си „Едно новооткрито старобългарско съкровище“: 2. За IV международенъ конгресъ на византолозитѣ приготвилъ докладъ върху „Голѣмиятъ дворецъ въ Плиска и Магнаура въ Цариградъ“, който се печата въ отчетитѣ на конгреса.

Предстоеше му да ржководи разкопкитѣ въ Плиска, обаче, поради това, че отпустнатитѣ трудоваци бѣха преждевремено освободени, въпроснитѣ разкопки не можаха да почнатъ.

По случай IV международенъ конгресъ на византолозитѣ, уредилъ въ картинната галерия при музея изложба отъ неизвестни и неиздадени стенописи и стенни орнаменти.

Отъ м. априлъ до м. октомврий 1934 г. е вземалъ участие като членъ на организационния комитетъ по случай въпросния конгресъ.

Отъ 17—25 септемврий 1934 г. билъ ржководитель на групата конгресисти, които посетиха Пловдивъ, Търново, Шуменъ и Варна.

Презъ 1934 г. се предприеха почиствания на стенописитѣ въ старинннитѣ църкви въ Бояна и Земенъ отъ художника-реставраторъ Кирилъ Цоневъ подъ личното наблюдение и ржководство на Кр. Миятевъ.

5. Т. **Герасимовъ** билъ натоваренъ да подреди нумизматичнитѣ сбирки въ музеитѣ на следнитѣ градове: Бургазъ, Видинъ, Русе, Никополъ и Казанлъкъ.

Поставилъ начало на една нова колекция отъ монети съ контра-марки, чийто брой за сега възлиза на около 60 екземпляри, нѣкои отъ тѣхъ сж съ голѣма научна стойность.

По случай IV международенъ византоложки конгресъ, уредилъ въ четири витрини изложба на избрани византийски монети и моливдовули.

По молба на проф. Делбрюкъ отъ Бонския музей приготвилъ 21 гипсови отливъци отъ римски златни монети.

Проучване и почисване монетитѣ отъ голѣмата находка на антични монети отъ Айтоскитѣ бани (Aquae Calidae).

Прекласиралъ е точно опредѣленитѣ антични и византийски монети въ музейнитѣ колекции.

Подредилъ е въ една витрина колекция отъ предмети и монети, илюстрираща сѣченето на монети въ старо и ново време и сжщо тъй колекция отъ антични фалшификати, имитации на монети отъ варварскитѣ народи, модерни фалшификации и исмислени монети.

Въ Българския археол. институтъ е прочелъ два реферата: 1. Два моливдовула на царь Симеонъ; 2. Едно изображение на тракийския пѣвецъ Евмолпъ върху монети.

Н. Мавродиновъ: 1. Вземалъ участие въ византоложкия конгресъ. На него челъ рефератъ върху: Византийския архитектуренъ стилъ следъ X вѣкъ, който се печата въ отчетитѣ на конгреса; 2. Вземалъ участие въ проучванията на стенописитѣ въ скалната църква при с. Иваново заедно съ френски археологъ проф. Габриелъ Мийе, съ когото успѣха да откриятъ портрета на царь Иванъ Александра; следъ това продължавалъ проучванията на стенописитѣ въ старинната църква Св. Петъръ и Павелъ въ Търново; 3. Проучвалъ Самоковската иконописна школа като обходилъ църквитѣ въ самия Самоковъ и селата: Продановци, Доспѣй, Рельово, Бѣлчинъ, Мала-Църква, Маджаре, Радуилъ, Махалата, Долна-баня, Костенецъ; 4. Проучилъ сжщо иконитѣ въ Кюстендилскитѣ църкви. При тия си проучвания той успѣ да проследи развоя на иконописьта въ Самоковъ отъ срѣдата на XVIII. в. до сега, като сжщевременно установява майсторитѣ, начина на работа и влиянията.

Устроилъ въ помѣщенията на музея първата изложба отъ картини на стари италиански, фламандски и др. майстори отъ сбирката на г. Георги Личевъ.

Направилъ, съ помощьта на трудоваци, разкопки въ старата църква до с. Лютибродъ, като, следъ разкопкитѣ, я закрепи съ срѣдства на музея. Резултатитѣ сж публикувани въ настоящия Годишникъ.

При ревизия на складоветѣ въ музея, той се спира отново на сбирката „Копия“ отъ Д. Добровичъ, художникъ отъ предосвобождението, и установява, че четири отъ картинитѣ не сж копия, а сж оригинални работи отъ стари италиански майстори. Едната отъ тѣхъ, съ изестна вѣроятность, опредѣля като такава отъ неаполитанската школа отъ XV. в., втората — отъ Гверчино, третата — отъ школата на Карачитѣ, а четвъртата — отъ римската школа презъ XVIII. в.

6. Ал. Рашеновъ; 1. Ржководилъ разкопкитѣ въ новооткритата римска баня въ Кюстендилъ, като е снелъ плана ѝ и необходимитѣ детайли и фотографии; 2. Снелъ плановетѣ на старинни кжщи въ Трѣвна, които поради регулацията на града, трѣбваше да бждатъ съборени; 3. Проучилъ и реконструиралъ църквата Св. Георги въ София; 4. Направилъ чертежи и реконструкция на гробницата при Мезекъ; 5. Проучилъ чрезъ разкопки и чертежи римската крепостна стена на улицитѣ Сердика, Пиротска, Ломска и Охридъ; 6. Подъ прѣкото ржководство и планъ на архитекта се възстанови и довърши кжщата на народния поетъ Ив. Вазовъ, която ще се превърне въ музей; 7. Съ срѣдства на църковното настоятелство, продължилъ ржководството по реставрацията на Св. София; 8. Съ срѣдства на Министерството на О. С. П. и благоустройството довършилъ реставрацията на Балдуиновата кула въ Търново; 9. По неговъ планъ и подъ негово ржководство се започна реставрацията на крепостната стена при „Царевецъ“ въ гр. В.-Търново. Срѣдствата се даватъ отъ Общогражданския комитетъ въ сжщия градъ; 10. Съ срѣдства на Софийската митрополия заздравилъ старинната църква при Драгалевския монастиръ; 11. На

правилъ въ чертежъ реконструкцията на кръглата църква въ Преславъ; 12. Снелъ е плана и проучилъ новооткритата стара гробница въ с. Крупникъ; 13. Заздравилъ е отчасти старинитѣ въ Месемврия; 14. Снималъ и проучвалъ плановетѣ на старитѣ български кѫщи въ Трѣвна, Карлово и Банско; 15. По неговъ планъ и рѫководство се строи чешмата-паметникъ въ с. Мадара; 16. Проучвалъ е въ чертежи проекто-плана на предстоящата нова сграда за музей.

На IV византоложки конгресъ въ София челъ рефератъ: Die Rekonstruktion der Rundkirche von Preslav. Печати се въ отчетитѣ на конгреса.

В. Иванова: Презъ отчетния периодъ е направила подробни описания — фиши на 20 щампи работени главно въ Света Гора и въ Самоковъ, така че броя на сбирката отъ щампи възлиза на 200. Налага се да се издаде, поне една часть, за да може широката публика да се опознае съ тѣхъ, нѣщо което ще даде възможность да се разбере, че щампитѣ, като произведения на старото иконописно изкуство, заслужава да бѫдатъ ценени и запазени отъ унищожение.

Прибрала отъ с. Бояна и инвентаризирала 10 икони, една отъ които е работа на Самоковската школа, друга отъ мѣстни майстори, трета отъ XVI. в., е хубава руска икона, представяща Владимирската Богородица и пр.

Допълнила нѣкои отдѣли отъ труда си върху базиликитѣ, чието издаване е предстоящо.

Вземала е участие въ IV-я Византоложки конгресъ въ София, като е прочела рефератъ върху „Старитѣ базилики въ България", който се печата въ отчетитѣ на конгреса.

Следъ конгреса придружава проф. Г. Мийе и взима участие въ проучванията върху живописьта въ Търново и скалната църква при с. Иваново, Русенско.

Запознава се съ църковната живопись въ Елешничкия монастиръ, която датува най-късно отъ XVI в.

Рѫководила разкопаването на старинната църква при с. Иваняне. Резултатътъ отъ разкопкитѣ е отпечатанъ въ Известията на Бълг. археол. институтъ т. VIII.

Използувайки си служебния отпускъ, заедно съ уредника на художествения отдѣлъ подготвиха почвата за създаване на археологически и битовъ музей въ Самоковъ. Двамата обхождатъ старитѣ кѫщи съ рѣзби и живописни украси, събиратъ ценни материяли, които послужиха за основа на мѣстния музей, тъй необходимъ въ единъ центъръ, дето е цъвтѣла иконописната школа и дето старата българска архитектура е оставила ценни сгради.

Хр. М. Дановъ заедно съ Ив. Велковъ, проучва и наново описва тракийскитѣ конници и други паметници въ музея, които ще бѫдатъ издадени отъ проф. Г. И. Кацаровъ.

VII. СПЪНКИ ВЪ НАУЧНАТА И ТЕХНИЧЕСКА РАБОТА НА МУЗЕЙНИЯ ПЕРСОНАЛЪ

Съкращаването длъжноститѣ на художника-копистъ и препаратора-дърводѣлецъ се отрази твърде зле върху работата въ музея.

Уволнението на художника Н. Аврамовъ, който бѣше добилъ въ продължение на редъ години специална подготовка, необходима за научното разработване на новооткрититѣ старини, се почувствува като една голѣма спънка. Музеятъ трѣбваше да прибѣгва до помощьта на други художници. Но за тѣхнитѣ работи — въ много отношения незадоволителни — трѣбваше да се плащатъ значителни суми, нѣщо, което срѣдствата на музея не позволяватъ.

Поради недостатъчни суми по § за откупуване на старини, музеятъ, за голѣмо съжаление, трѣбваше да се лиши отъ възможностьта да обогати сбиркитѣ си съ важни и рѣдки старини. По сѫщитѣ причини откупенитѣ старини не можеха своевременно да се изплащатъ, или се ценѣха много низко, нѣщо, което отклони мнозина търговци да предлагатъ старини на музея, защото тѣ намираха по-износни условия на пазара или при частни колекционери. По този начинъ много важни паметници, по единъ или другъ пѫть и начинъ, сѫ били изнасяни задъ граница, за да обогатятъ колекциитѣ на чужди музеи, а въ Народния музей попадатъ старини, които често пѫти нѣматъ особено значение или не могатъ да намѣрятъ другаде купувачи.

Не по-малка спънка въ службата на музея е липсата на препараторъ и специална лаборатория за своевременно консервиране на новооткрититѣ паметници, поради което се улеснява и засилва тѣхното рушение въ влажното музейно помѣщение.

VIII. МУЗЕЙНИ СБИРКИ

Сбиркитѣ на разнитѣ отдѣли презъ отчетното време сѫ се обогатили съ 1701 нумера, така че въ края на 1934 год. Музеятъ е притежавалъ 129,577 инвентаризирани старини. Постѫпването на старинитѣ въ отдѣлитѣ сѫ дадени въ следната таблица:

ТАБЛИЦА ЗА НАРАСТВАНЕТО НА ОТДѢЛИТѢ ПРЕЗЪ 1932—1934 год. ВКЛ.

	Предисторически отдѣлъ	Старовѣковенъ отдѣлъ	Срѣдновѣковенъ отдѣлъ	Нумизматиченъ отдѣлъ	Художественъ отдѣлъ	Всичко
	5,600	5,733	2 342	113,215	986	127,876
Постѫпили презъ 1932	92	47	147	16	13	315
„ „ 1933	37	142	53	876	14	1,122
„ „ 1934	48	39	42	121	14	264
Брой на старинитѣ въ края на 1934 г. . .	5,777	5,961	2,584	114,228	1,027	129,577

Броятъ на предметитѣ, разпредѣлени по материали и видъ сж дадени по-долу.

А. ПРЕДИСТОРИЧЕСКИ ОТДѢЛЪ

До края на 1934 год. броятъ на старинитѣ въ отдѣла възлиза на 5,777, разпредѣлени по материали така:

Глина	1,957
Камъкъ и кремъкъ	1,767
Кость и рогъ	987
Черупки и зжби	175
Медь	107
Бронзъ	531
Желѣзо	126
Сребро	46
Злато	81
Всичко	5,777

Часть отъ предисторическитѣ материали отъ надгробнитѣ могили при Мадара сж оставени за сбирката на музея при разкопкитѣ въ сжщото село, въ чийто инвентаръ сж вписани.

Б. СТАРОВѢКОВЕНЪ ОТДѢЛЪ

Отдѣлътъ въ края на отчетния периодъ е ималъ:

1. Каменни статуи	188
2. Оброчни плочи	846
3. Паметници отъ камъкъ	285
4. Гръцки надписи	354
5. Латински надписи	221
6. Предмети отъ злато	303
7. Предмети отъ сребро	354
8. Предмети отъ бронзъ	1,211
9. Предмети отъ глина	966
10. Отъ разни материали	1,056
11. Геми	177

Така че въ края на 1934 год. въ отдѣла сж били инвентаризирани 6,518 предмета.

Отъ постжпилитѣ паметници особена научна стойность иматъ следнитѣ:

1. Кржглата златна фибула отъ Гигенъ, характерна за епохата на великото преселение на народитѣ; 2. Златната гривна; 3. Златниятъ прѣстенъ,

4. Златнитѣ обици, сѫщо отъ Гигенъ; 5. Сребъренъ позлатенъ коланъ отъ с. Ловечъ, Старо-Загорско, върху който е представена ловджийска сцена. Това е единъ паметникъ, който заема първо мѣсто между художественитѣ творения на домашното тракийско изкуство отъ IV. в. пр. Хр.; 6. Трагическата глинена маска отъ Месемврия; 7. Глинениятъ кратеръ отъ Мезекъ; 8. Желѣзниятъ столъ отъ Неврокопъ, подаренъ отъ Н. Ранковъ.

В. СРѢДНОВѢКОВЕНЪ ОТДѢЛЪ

Въ края на 1934 год. отдѣлътъ е ималъ 2.584 инвентаризирани старини, разпредѣлени така:

1.	Накити	712
2.	Архитектурни кѫсове	322
3.	Предмети отъ лична и домашна употрѣба	15
4.	Щампи	200
5.	Икони	334
6.	Сѫдове	133
7.	Орѫжия	288
8.	Разни църковни старини	96
9.	Керамика	96
10.	Кръстове	124
11.	Оригинални фрески	30
12.	Разни	234
	Всичко	2,584

Г. НУМИЗМАТИЧЕНЪ ОТДѢЛЪ

Въ края на 1934 год. отдѣлътъ е притежавалъ 114,343 монети и моливдовули, които, споредъ метала, се разпредѣлятъ така:

1.	Златни	753
2.	Сребърни	87,285
3.	Бронзови	26,006
4.	Билонъ	73
5.	Потенъ	23
6.	Алуминий	5
7.	Хартия (банкноти)	45
	Всичко	114,343

Сѫщитѣ монети и печати споредъ държави, дето сѫ сѣчени, се разпредѣлятъ така:

1. Гръцки	14,271
2. Римски	90,511
3. Византийски	2,147
4. Български	1,910
5. Югославянски	310
6. Руски	334
7. Турски	2,098
8. Западноевропейски	1,539
9. Разни други	945
10. Оловни печати	152
11. Бронзови печати	9
12. Византийски медали	63
13. Български банкноти	45
Всичко	114,343

Освенъ монети, сбирката притежава:

1. Бронзовъ печатъ — клещи за оловни печати
2. Оловенъ печатъ за австрийски талери
3. Желѣзенъ печатъ за гръцки монети
4. Желѣзенъ печатъ за римски монети
5. Бронзовъ печатъ за римски монети
6. Дървена матрица — моделъ за монети
7. Бронзовъ печатъ за турски златни монети (Султанъ Селимъ).

Д. ХУДОЖЕСТВЕНЪ ОТДѢЛЪ

Отдѣлътъ въ края на 1934 г. притежава картини и скулптури отъ следнитѣ български художници и скулптори:

1. Алексиевъ Р.
2. Анастасовъ Я.
3. Ангеловъ Ив.
4. Андреевъ Ал.
5. Атанасовъ Г.
6. Баджакова Н.
7. Балкански Н.
8. Баджовъ Ст.
9. Берберовъ Хр.
10. Бѣлковски А.
11. Биненбаумъ Л.
12. Божиновъ Ал.
13. Бояджиевъ Ив.
14. Василевъ М.
15. Величковъ К.
16. Велковъ С.
17. Веневъ Ст.
18. Вѣшинъ Я.
19. Ганушевъ Н.
20. Георгиевъ М.
21. Георгиевъ П.
22. Гюдженовъ Д.
23. Далчевъ Д.
24. Дацовъ Г.
25. Деневъ Б.
26. Димитровъ Вл.
27. Димитровъ Вл. Майстора
28. Димитровъ Ив.
29. Димовъ В.
30. Добриновъ Ал.
31. Добровичъ Ив.
32. Доспѣвски Ст.
33. Дудуловъ А.
34. Евстатиевъ Г.
35. Желѣзковъ Г.

36. Живкова-Узунова М.
37. Занковъ Д.
38. Захариевъ В.
39. Иванова Ц.
40. Ивановъ Сер.
41. Ивановъ Ст.
42. Илиевъ Х.
43. Йонковъ Йор.
44. Йончевъ Хр.
45. Кабакчиевъ Хр.
46. Карамихайлова Е.
47. Кашевъ Г.
48. Ковачевъ Ст.
49. Каварналиевъ Хр.
50. Консулова-Вазова Е.
51. Кожухаровъ Н.
52. Кювлиевъ Ю.
53. Лавреновъ Ц.
54. Лазаровъ Ив.
55. Лютовъ М.
56. Мавродиновъ Т.
57. Марковъ М.
58. Мариновъ Н.
59. Машевъ Г.
60. Митовъ А.
61. Митовъ Г.
62. Митовъ Б.
63. Милевъ Ив.
64. Михайловъ Б.
65. Михайловъ Б.
66. Младеновъ М.
67. Младеновъ М.
68. Мърквичка Ив.
69. Мутафовъ Ал.
70. Найденовъ
71. Николовъ А.
72. Обрешковъ Б.
73. Овчаровъ
74. Павловичъ Н.
75. Панайотовъ К.
76. Паспалевъ П.
77. Пенковъ Ив.
78. Петровъ Ил.
79. Петровъ Ил.
80. Радойковъ Д.
81. Райновъ Н.
82. Ракаровъ Ем.
83. Рамадановъ П.
84. Систракъ Скитникъ
85. Сотировъ Д.
86. Спасовъ Н.
87. Спиридоновъ Ж.
88. Стойковъ П.
89. Стаматовъ Ст.
90. Станчевъ Хр.
91. Стефановъ В.
92. Стоиловъ В.
93. Суруджонъ С.
94. Таневъ Н.
95. Тасевъ А.
96. Тачевъ Х.
97. Тодоровъ Ц.
98. Такворянъ М.
99. Узуновъ Д.
100. Урумовъ П.
101. Ходина А.
102. Хорейши О.
103. Цоневъ К.
104. Щъркеловъ К.

Отъ чужди художници и скулптори:

1. Арндъ Ернестъ
2. Болонгаро Л.
3. Брюнингъ М.
4. Валдецъ Рудолфъ
5. Веселъ Фердо
6. Вивденко Олга
7. Видовичъ Ем.
8. Вукановичъ Бета
9. Вукановичъ Риста
10. Грохаръ Ив.
11. Гункелъ
12. Даниловацъ Иосимъ
13. Дембицки Х.
14. Дилъ Лудвикъ
15. Зандрокъ Кристлъ
16. Ивековичъ Отонъ
17. Йовановичъ Джордже
18. Корефски А. — Лошвицъ
19. Кузмински Болеславъ
20. Марчичъ Рудолфъ
21. Милиоти Николай
22. Муратъ Марко
23. Медовичъ Целестинъ
24. Нурула-бей
25. Носи Вилмошъ
26. Паскинъ Жулъ
27. Пйотровски Антони
28. Питеръ Иосифъ
29. Полицеръ
30. Семирадски Х.
31. Слѣпянъ
32. Форини Джовани
33. Фрагонаръ Оноре
34. Форкадъ дьо Е.
35. Фанто Леонъ
36. Франгешъ Роберъ — Михановичъ
37. Холарекъ Емилъ
38. Црнчичъ Клеменсъ
39. Цюгелъ фонъ, Хайнрихъ
40. Шенца Бранко
41. Щукъ Францъ
42. Якопичъ Рихардъ
43. Яма Матей

Къмъ края на 1934 г. въ сбиркитѣ на художествения отдѣлъ е имало 565 картини и 45 скулптури, или всичко 607 художествени произведения, отъ които на временно съхранение сж дадени:

Въ Министерството на народното просвѣщение	3
Въ Военното министерство	1
Въ Министерството на вжтрешнитѣ работи .	36
Въ Народния театъръ	2
Въ Министерството на финанситѣ	15
Въ Военния музей	56
или всичко . .	1i1

Освенъ това сбирката на художествения отдѣлъ притежава:

375	рисунки съ моливъ
6	репродукции
28	литографии
21	медни гравюри
1	акварелъ
Всичко . . 421	

Или всичко въ художествения отдѣлъ е имало инвентаризирани 1,028 нумера.

Като особенно ценна придобивка за отдѣла трѣбва да се изтъкнатъ подаренитѣ отъ бившия руски консулъ въ България г. А. Менделеевъ три картини отъ стари майстори:

1. „Саломе" отъ Джовани Форини.
2. Глава на старецъ отъ Оноре Фрагонаръ.
3. Женска глава отъ Семирадски.

Освенъ това директорътъ на архивитѣ на танца въ Парижъ г. Ролфъ де Маре подари една картина отъ голѣмия съвременъ европейски художникъ Жюлъ Паскинъ, роденъ въ Видинъ, по народность български евреинъ.

Поради известни и неизбѣжни неудобства въ галерията, предимно въ освѣтлението, уредникътъ на отдѣла, по планъ предварително изработенъ отъ него, направи ново прережданe на изложенитѣ картини, като се стремѣше да запази принципа, който се практикува сега въ западноевропейскитѣ картинни галерии, а именно изложенитѣ платна и скулптурни работи да не стоятъ много по-високо отъ линията на зрението. По този начинъ се налагаше да се изложатъ по-малко картини, но затова пъкъ тѣ се виждатъ ясно отъ посетителитѣ и до известна степень сж избѣгнати нежелателнитѣ рефлекси.

Особени старания положи уредникътъ, като устрои изложба отъ частната сбирка на г. Георги Личевъ, по решението на музейния комитетъ и съ благосклонното съгласие на притежателя.

Тази изложба, като голѣмъ активъ на отдѣла, даде възможность на нашата публика да се запознае непосрѣдствено съ оригиналнитѣ творби на голѣми италиянски, френски, холандски и фламандски художници. Изложбата въ продължение на 2½ месеца биде посетена отъ 10,000 души, между които редица политически лица и общественици, военни, писатели, художници, студенти и пр.

IX. БИБЛИОТЕКА

Презъ отчетния периодъ сѫ инвентаризирани 427 броя книги съ научно съдържание, по-голѣмата часть отъ които сѫ получени като даръ срещу музейнитѣ издания. Отъ 29 списания и периодически издания само 5 се плащатъ, а останалитѣ сѫ изпратени даромъ. Въ края на 1934 г. библиотекатаброеше 3,656 инвентарни нумера. За уредбата на библиотеката се полагатъ отъ асистенката В. Иванова достатъчни грижи, обаче, при липса на подходящо и постоянно помѣщение, тази уредба далечъ не е такава, нито може да бѫде такава, каквато би трѣбвало да се желае, толкова повече, че пренасянето на дирекцията отъ едно здание въ друго, разпокѫсването на библиотечнитѣ книги на части въ две здания и въ нѣколко отдѣлни стаи, отнематъ всѣка възможность да се почне едно системно подреждане и каталогизиране на книгитѣ.

Поради недостатъчни срѣдства, музеятъ не е въ състояние да си достави много отъ необходимитѣ съчинения и каталози, нѣщо, което почти на всѣка крачка спъва научната дейность на уредницитѣ и асистентитѣ. Често пѫти за справки тѣ сѫ принудени да ходятъ въ Университетската и Народната библиотеки, както въ тая на Археологическия институтъ. Не сѫ рѣдки случаитѣ, когато тѣ се принуждаватъ да си доставятъ книги отъ скромнитѣ си лични срѣдства.

X. ФОТОГРАФСКО АТЕЛИЕ

Презъ отчетния периодъ фотографътъ е направилъ снимки 759 и 2,212 отпечатъци за нуждитѣ на музея, Българския археологически институтъ и учени чужденци. Макаръ службата въ ателието да се е развила доста много, до сега фотографътъ е работилъ при много неблагоприятни условия. Отъ една страна — самото помѣщение, като частно жилище, не позволява да се уреди една фотографска зала, въ която да се използува дневната свѣтлина, необходима за снимане на известни обекти, за това той е принуденъ да работи винаги съ електрическа. За снимането на други обекти, въ помѣщението нѣма необходимата дистанция, за това нѣкои снимки трѣбва да се правятъ на открито, нѣщо, което не само че затруднява работата, но не винаги дава задоволителни резултати. Освенъ това, поради липса на достатъчни срѣдства, фотографътъ работи съ стари апарати, купувани преди 30 г., а фототехниката днесъ е тъй много напреднала, че купуването на нови апарати е вече наложително.

Негативитѣ отъ сбирката сж нумерованн и отъ всѣки негативъ има отпечатъкъ, който е залепенъ въ албумъ и носи сжщия №. Това е направено за да може най-лесно да се намѣри негатива, като се наложи да бжде отново използуванъ. Албумитѣ, разпредѣлени по отдѣли и мѣстности, сж на брой 56.

XI. МУЗЕЙНА СГРАДА

Както въ миналитѣ отчети, така и сега трѣбва да се изтъкне, че сегашната музейна сграда може да служи само за лапидариумъ, въ който да бждатъ подредени и запазени ония антични паметници, които вече редъ години стоятъ вънъ отъ сградата и, макаръ и бавно, се рушатъ отъ атмосфернитѣ влияния. Нуждата отъ нова удобна сграда е повече отъ необходима, иначе голѣма часть отъ паметницитѣ — преди всичко керамични предмети, както и картинитѣ сж обречени на сигурни повреди. Поради липса на достатъчно мѣсто въ музея, голѣма часть отъ старинитѣ не сж изложени, а стоятъ на складъ, нѣщо, което извънредно затруднява използуването имъ за научни цели и показъ на чужденци учени.

Виждайки всички тия неудобства, Министерството на народното просвѣщение напоследъкъ удобри направеното отъ музея предложение да се разреши въпросътъ за музейното помѣщение по следния начинъ:

Къмъ предстоящата сграда за Народната банка да се построятъ, въ блокъ съ нея, две крила отъ къмъ улицитѣ Клементина и Знеполе, дето да се помѣщава дирекцията на музея и часть отъ сбиркитѣ. Съ това ще се спести ежегодниятъ наемъ, плащанъ отъ държавата за наемане на частни помѣщения и ще се избѣгнатъ ония повреди и неудобства, които се причиняватъ отъ честитѣ пренасяния на дирекцията отъ едно мѣсто на друго. Отъ друга страна ще се спасятъ отъ повреда и унищожение ония старини, които, поради естеството на материала, искатъ хигиенично помѣщение. Все пакъ трѣбва да се смѣта, че това разрешение на въпроса е временно. Почитаемото Министерство ще трѣбва да намѣри начина и срѣдства да се построи специална сграда за музей.

Сравнително по-добре се разреши въпросътъ за картинната галерия. Отпуснаха се необходимитѣ суми за застрояване на недоизкаранитѣ крила на Художествената академия, като за тази цель се наложи една сжществена промѣна отъ първоначалния планъ на общата сграда, съ огледъ тия крила да послужатъ за помѣстване на картинитѣ и скулптуритѣ. Съ това, отъ една страна, ще бждатъ запазени картинитѣ отъ влага, а отъ друга, ще се даде възможность последнитѣ да бждатъ изложени съобразно планъ, който се налага отъ характера на този родъ сбирки. По този начинъ ще се даде възможность да бжде добре представено новото ни изкуство и нашитѣ художници, нѣщо което въ никой случай и при най-добро желание не може да се постигне въ сегашното музейно помѣщение.

Относно правилното разрешение на тия два важни въпроса за сградитѣ, заслужава да се отбележи усърдието на архитекта д-ръ Ал. Рашеновъ и това на уредника на художествения отдѣлъ Н. Мавродиновъ.

XII. ПОСЕЩЕНИЯ ВЪ МУЗЕЯ

Презъ 1932/33 и 34 г. въ музея сѫ били маркирани 85,135 посещения, като по години се разпредѣлятъ така:

Презъ	1932	22,898 души
„	1933	35,937 „
„	1934	26,300 „

или срѣдно, включително и днитѣ, когато музеятъ е затворенъ, дневно се падатъ по 76 души. Въ това число не влиза броятъ на ония лица, които посещаватъ музейнитѣ сбирки съ научна цель, както и броятъ на ученицитѣ, водени на групи, войници, водени подъ команда и групи екскурзиянти (наши и чужденци). Ако се пресмѣтне и тѣхния брой, тогава дневно ще се паднатъ повече отъ 100 души посетители.

Музеятъ е отворенъ всѣки день отъ 10—12 и отъ 2—5, съ изключение понедѣлникъ, презъ който день става почистване на помѣщението, и въ недѣлни дни до обѣдъ.

Презъ голѣмитѣ празднични дни, когато персоналътъ трѣбва да почива, музеятъ е сѫщо затворенъ, оставя се само дежуренъ, за да могатъ да се допуснатъ въ него чужденци и други посетители, които посещаватъ града за кратко време.

XIII. МУЗЕЙНИ ИЗДАНИЯ

Отъ 1932 до 1934 год. музеятъ е издалъ следнитѣ книги:

1932

Миятевъ Кръстю, Крѫглата църква въ Преславъ. Стр. XIV — 282 съ 285 образа въ текста и 3 таблици.

1933

1. Годишникъ на Народния музей (1926—1931) кн. V, стр. 360.
2. Мавродиновъ Никола, Скулптурата на Жеко Спиридоновъ.
3. Протичъ Андрей, Петдесеть години българско изкуство. Часть I.
4. Поповъ Рафаилъ, Пещерата „Миризливка“. Приносъ къмъ дилувиалната фауна и култура на предисторическия човѣкъ, стр. 74.
5. Миковъ Василъ, Предисторически селища и находки въ България.

1934

Протичъ Андрей, Петдесеть години българско изкуство, часть II.

Поради това, че музеятъ не можеше да печата повече изданията си безплатно въ Държавната печатница и предвидъ на недостатъчни срѣдства, други книги не можаха да се напечататъ.

Изданията, като строго научни и скѫпи, намиратъ малко купувачи въ широката публика. Голѣма частъ отъ тѣхъ, по решение на музейния комитетъ, сѫ раздадени безплатно на наши учени, общественици и други частни лица, на чужди учени и научни институти, и то въ замѣна на тѣхни издания, съ каквито библиотеката на музея главно се обогатява.

XIV. ИНВЕНТАРЪ НА ПОКѪЩНИНАТА

Въ края на 1934 год. музеятъ е ималъ следния годенъ за използуване инвентаръ:

1.	Шкафове и витрини за сбирки	72
2.	Шкафове обикновени	17
3.	Стенни часовници	4
4.	Бюра-писалища	6
5.	Маси	11
6.	Столове виенски типъ	11
7.	Столове обикновени	92
8.	Шкафъ-библиотека	1
9.	Кушетка	1
10.	Етажерки	8
11.	Везни	2
12.	Закачалки	3
13.	Ролетки	2
14.	Пишуща машина	1
15.	Мастилници	14

XV. ПОЖЕЛАНИЯ

За да може Народниятъ музей, като наученъ институтъ, да работи поне при минимумъ благоприятни условия за издигане духовната ни култура и проучване тъмното минало на страната ни, преди всичко налага се почитаемото Министерство да увеличи, въ рамкитѣ на възможностьта, бюджета му, а не ежегодно да съкращава. Това се налага още повече сега, когато погледътъ на всички е устременъ къмъ ония възможности, които по единъ или другъ начинъ трѣбва да повишатъ националния духъ у българина.

Важни останки отъ миналото, свързани съ историята на народа ни, като тия въ Плиска, Преславъ и Търново не могатъ системно да се проучатъ и заздравятъ поради липсата на достатъчно срѣдства.

България, поставена на кръстопѫтя между Западъ и Изтокъ, е страна съ най-разнообразни и изобилни старини, съ каквито малко държави могатъ да се гордѣятъ. Поради това много проблеми отъ общъ характеръ чакатъ разрешението си на наша почва. Това обстоятелство налага да се даде на музейнитѣ чиновници възможность да изпълнятъ своя дългъ, като скромни работници въ научното поле.

Особено мѫчнотии се чувствуватъ напоследъкъ въ службитѣ, следъ отнемането на безплатнитѣ карти за пѫтуване по желѣзницитѣ. При откриване на важни старини, нито директорътъ, нито уредницитѣ могатъ своевременно да отпѫтуватъ на мѣстото и вcase съответнитѣ мѣрки за запазването на находкитѣ и тѣхното проучване на самото мѣсто. По този начинъ старинитѣ или се унищожаватъ или разграбватъ, особено ако тѣ иматъ пазарна стойность.

Ето защо желателно е, почитаемото Министерство да направи потрѣбното, за да снабди музейнитѣ чиновници съ свободни карти за пѫтуване. На това, че презъ отчетната година чиновницитѣ нѣмаха възможность да пѫтуватъ, се дължи фактътъ, дето сравнително много малко старини сѫ постѫпили въ музея. Къмъ задълженията на чиновницитѣ е и това да събиратъ материали за археологическата карта на България, една задача, която е свързана съ чести пѫтувания и проучвания, а при липса на свободни карти, тази задача е напълно спъната.

Въ музея трѣбва да се уреди не само лаборатория за консервиране на старини, а налага се да се подготви и специалистъ за тази много важна служба. Безъ това ценни старинни икони, глинени и метални паметници сѫ осѫдени на сигурно унищожение и никога не ще могатъ да се замѣнятъ съ нови.

Асистентскитѣ мѣста при отдѣлитѣ се налага да се увеличатъ; трѣбва да се привлекатъ въ музея способни младежи, които подъ рѫководството на опитнитѣ уредници да се подготвятъ за тѣхни бѫдащи замѣстници.

Време е държавата, респективно Министерството на народното просвѣщение, да обмисли въпроса и намѣри необходимитѣ срѣдства за построяване на ново музейно помѣщение, въ което да могатъ да се помѣстятъ и системно подредятъ сегашнитѣ старини, които почти сѫ складирани въ сегашния музей.

По-нататъкъ необходимо е нѣкои отъ по-голѣмитѣ провинциални дружествени музеи (Варна, Шуменъ, Стара-Загора, Търново и др.) да се обяватъ за държавни, да се назначатъ платени уредници, на които по този начинъ ще да се даде възможность да се предадатъ всецѣло на археологическото дѣло и да положатъ по-голѣми грижи и старания за откриване и запазване на старинитѣ. При мѣста, дето се предприематъ по-голѣми разкопки, като напр. въ Плиска, Мадара, Преславъ и др. да се даде възможность да се построятъ музеи близо до разкопкитѣ, въ които да се съхраняватъ ония старини, които, по една или друга причина, трѣбва да останатъ на мѣстото.

Тия локални музеи при разкопкитѣ, дето се откриватъ неподвижни старини, не трѣбва да се оставятъ да тънатъ въ шубраци и бурени, а околниятъ теренъ трѣбва парково да се залеси, което ще бѫде едно отъ доказателствата за всички, че България цени своитѣ паметници, обича своето минало и е достойна за по-друга участь.

Съ малко срѣдства и съ съдействието на Министерството на стопанството това може да се постигне лесно, ако въ бюджета на музея ежегодно се предвиждатъ незначителни суми за тази цель.

НАУЧЕНЪ ОТДѢЛЪ

НОВООТКРИТИ ПРЕДИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ ВЪ БЪЛГАРИЯ

ОТЪ РАФАИЛЪ ПОПОВЪ

Последнитѣ години въ Народния археологически музей постжпиха нѣколко случайно открити старини, които сж отъ голѣмо значение за проучаване на материалната култура на тракийското население отъ бронзовата до края на ла-тенската епохи. Като случайни находки, за много отъ тѣхъ липсватъ сведения, при какви обстоятелства сж открити, но все пакъ, като суровъ материалъ, не губятъ значение.

Материалитѣ, които описвамъ по-долу, ще бждатъ разгледани по епохи и находища.

Бронзова епоха

Сбиркитѣ на предисторическия отдѣлъ се обогатиха съ две брадви, които за културата на древна Тракия иматъ голѣмо научно значение.

с. Кушъ-тепе

Първата брадва (обр. 1 А), направена отъ медь, произхожда отъ землището на с. Кушъ-тепе, Провадийско. Има плоска форма съ размѣри: дъл. 18.5 см., ширина при остриетата 9.1 см. и 9.8 см., ширина въ срѣдата 8.8 см., дебелина на сжщото мѣсто 2 см. Дупката има елипсовидна форма съ диам. 1.4 × 4 см. Тегло 930 гр. Инв. № 2971. Тази брадва по отношение на формата, би могла да се сравни съ бронзовата брадва отъ Фестосъ.[1])

с. Семерджиево

Втората брадва (обр. 1 Б), направена отъ бронзъ, е намѣрена въ землището на с. Семерджиево, Русенско. Жительтъ на сжщото село, Йорданъ Георгиевъ, при изкопа за основи на кжщата, намѣрилъ заедно съ тази брадва, друга една съ кухина (дуле), както и три медни кюлчета съ тегло 2.55 кгр.

---

[1]) Montelius O., La Grèce préclassique, таб. 5, обр. 3.

2.3 кгр., 1.275 кгр. Брадвата има дължина 19 см., ширина при острието 7 см., ширина въ срѣдата 4.2 см., дебелина на сжщото мѣсто 2.5 см. Дупката, елипсовидна, съ диаметри: 2 × 3.5 см. Тегло 835 гр. Инв. № 2851.

Аналогични на нашата брадва сж брадвитѣ отъ Атика[1]) и Микена.[2])

Тѣзи две брадви представятъ важенъ приносъ къмъ въпроса за отношението на критско-микенската култура къмъ тракийската. До като до сега бѣха познати микенски форми само отъ южна България, двойната брадва (bipennis) отъ с. Семчиново,[3]) микенскиятъ мечъ отъ с. Калагларе,[1]) сега попадатъ такива и отъ северна България, обстоятелство, което показва, че вълната на микенската култура е заливала области далечъ отъ центъра, дето тя е достигнала своя разцвѣтъ. Но дали тия микенски елементи трѣбва да се обяснятъ като резултатъ само на влияние, или на близки търговски сношения или, най-сетне, тѣ сж възникнали въ нашитѣ земи напълно самостойно, сж въпроси, чието разрешение трѣбва да се очаква тогава, когато страната ни бжде по-обстойно проучена и когато се откриятъ други факти, които биха хвърлили повече свѣтлина върху тия проблеми.

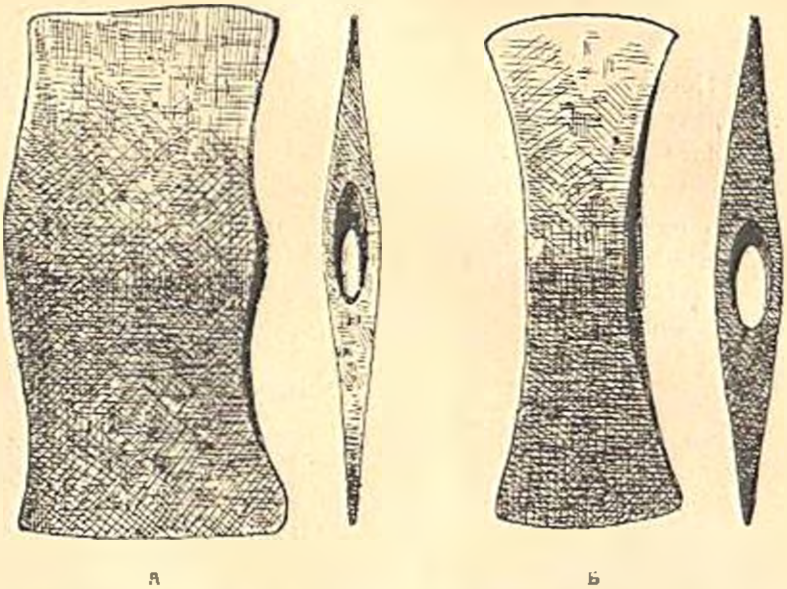

Обр. 1. — Двойни брадви. А. Кушъ-тепе. Б. Семерджиево

Желѣзна епоха

с. Борованъ

Въ училищната сбирка на прогимназията въ с. Борованъ, Бѣлослатинска околия, се съхраняватъ нѣколко случайни находки, които ржководительтъ на сбирката Н. Въловъ ималъ грижата своевременно да запази и сѫщиятъ съ готовность изпрати въ Народния музей за проучване, както и нѣкои сведения, отнасящи се до находкитѣ, за което му изказвамъ благодарность.

---

[1] Montelius, цит. съч., 153, обр. 485 и 486.

[2] Пакъ тамъ, таб. 5, обр. 12.

[3] Поповъ Р., Култура и животъ на предисторическия човѣкъ въ България, часть II, 25 обр. 11.

[4] Пакъ тамъ, 24, обр. 10.

По-важнитѣ старини сѫ следнитѣ:

I. На изтокъ отъ с. Борованъ, въ мѣстностьта „Тиховъ лѫгъ" при оране на нивитѣ, въ съседство съ една малка могила, съ диаметъръ около 20 м., сѫ намѣрени: 1) желѣзенъ мечъ; 2) желѣзенъ връхъ за копие и 3) желѣзна юзда. Безспорно въпроснитѣ предмети произхождатъ отъ могиленъ гробъ. Вѣ-

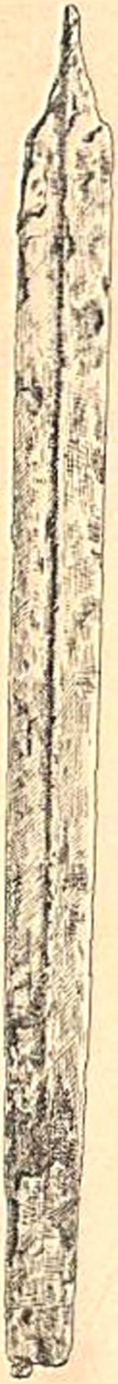

Обр. 2. — Желѣзенъ мечъ отъ с. Борованъ

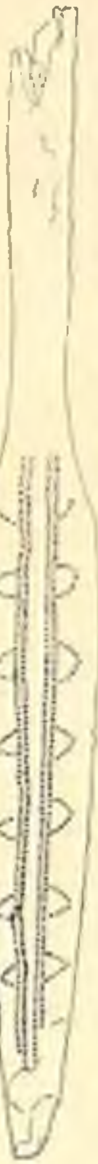

Обр. 3. — Желѣзенъ връхъ за копие отъ с. Борованъ

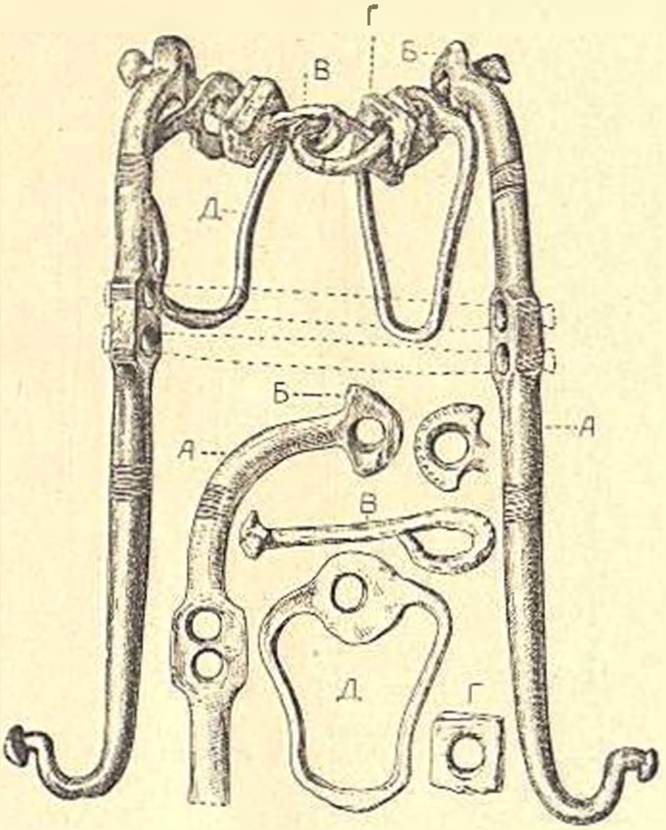

Обр. 4. — Желѣзна юзда отъ с. Борованъ

роятно въ него е имало и други по-дребни находки, на които не е било обърнато внимание.

1. Върхътъ на меча, както и краятъ на дръжката сѫ строшени (обр. 2). Въ това състояние има дължина 75 см. Страничнитѣ рѫбове на листа отначало вървятъ успоредно. Въ долната половина почватъ да се приближаватъ, за да се събератъ къмъ края и образуватъ острие. Въ срѣдата на листа има профилуванъ рѫбъ, който почва отъ основата на дръжката и стига до върха.

2. Върхътъ на копието (обр. 3) има дължина 31.5 см. Двѣтѣ лица на листа сѫ украсени съ кованъ орнаментъ отъ точки, представящъ четири надлъжни линии и по

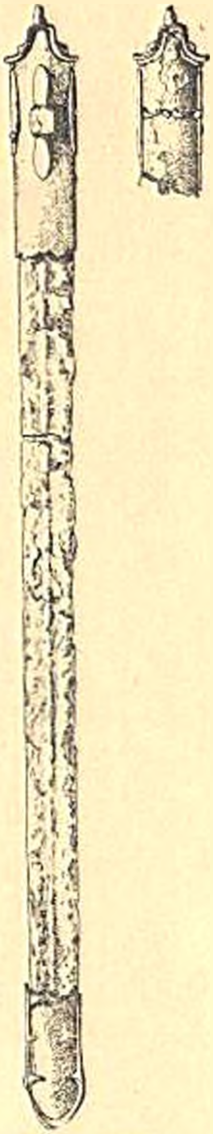

Обр. 5. — Желѣзенъ мечъ отъ с. Борованъ

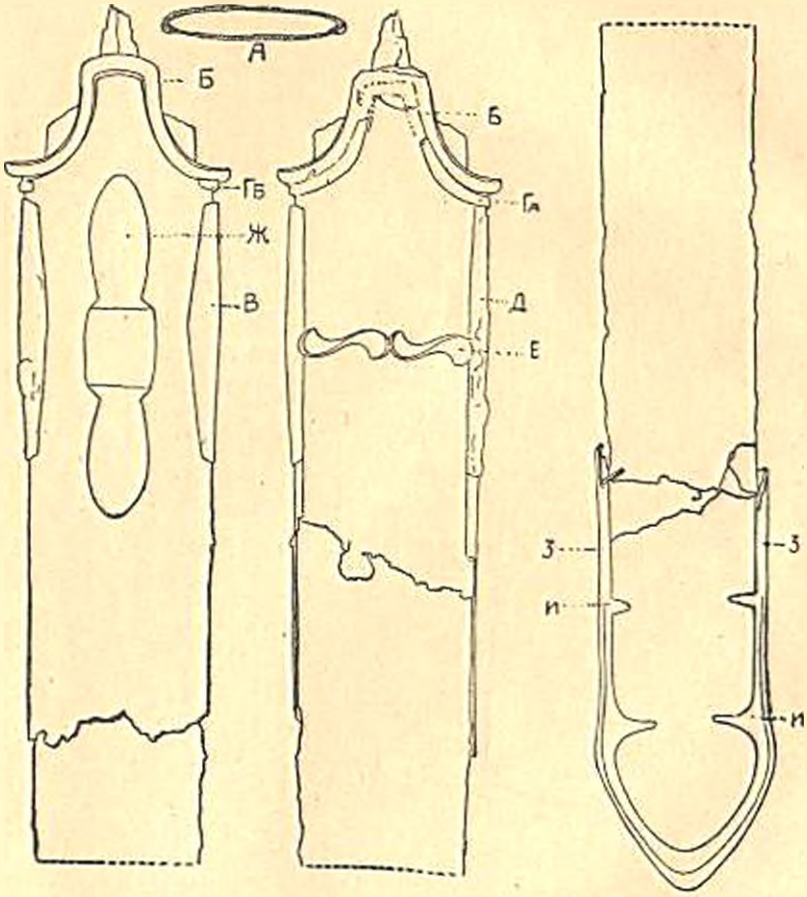

Обр. 6. — Детайли отъ ножницата обр. 5

6 странични трижгълници, които лежатъ съ основитѣ си върху външнитѣ надлъжни линии.

3. Желѣзната юзда (обр. 4) има следното устройство: състои се отъ два кнебела, чиито два края сж превити въ две перпендикулярно разположени посоки. Предниятъ край на кнебелитѣ сж съединени съ връзка, съставена отъ две части, съединени една съ друга съ куки, които се прививатъ така, че образуватъ пръстени, прекарани единъ въ другъ (В). Презъ връзката отъ вжтре сж нанизани четири подвижни квадратни желѣзни плочки (Г), а отъ страна на тѣхъ нанизани украси съ крушовидна форма (Д). Приблизително около срѣдата на кнебелитѣ има две дупки, презъ които сж били прекарани желѣзни пржчки, образуващи зжбалото.

Заднитѣ краища на кнебелитѣ сж привити по такъвъ начинъ, за да могатъ поводитѣ яко да се държатъ за юздата. Дължината на последната, мѣрена по права линия върху кнебелитѣ, достига до 20.5 см.

На разни мѣста въ землището на с. Борованъ сж намѣрени нѣколко единични върхове за копия, които въ тиположко отношение не се различаватъ отъ описания по-горе връхъ, съ тази само разлика, че сж безъ украса.

II. При реголване на лозе въ мѣстностьта „Езерото", между селата Борованъ и Добролево сж намѣрени:

1) желѣзенъ мечъ, 2) два желѣзни върха за копия и 3) желѣзно umbo отъ щитъ.

1. Дръжката на меча е строшена (обр. 5). Дължината отъ основата на дръжката до върха на листа мѣри 86.0 см. Най-голѣма ширина на листа е въ горния край при основата на дръжката 4.8 см. Дебелина 0.5 см. Презъ срѣдата по цѣлото протежение на листа има профилуванъ ржбъ.

Отъ ножницата сж запазени само части: едната подъ основата на дръжката, друга — при върха на меча. Тия две части даватъ идея за устройството на ножницата. Тя е направена отъ две тънки желѣзни пластинки, отъ които едната обхваща ржбоветѣ на другата по цѣлата дължина (А). Горната часть завършва въ форма на звънецъ. За да се даде възможность на меча свободно да влиза въ ножницата, краищата на последната се изпъватъ отъ една връзка, съставена отъ две части въ форма на звънецъ, съединени съ долнитѣ си краища (Б). За да бждатъ по-здраво прилепени двѣтѣ половини на ножницата, въ горния край сжщитѣ се крепятъ отъ две връзки. Първата отъ тѣхъ има форма на звънецъ (ГА), чиито краища къмъ вжтрешното лице на ножницата сж привити така, че да обхванатъ вжтрешната пластинка (ГБ). Втората връзка

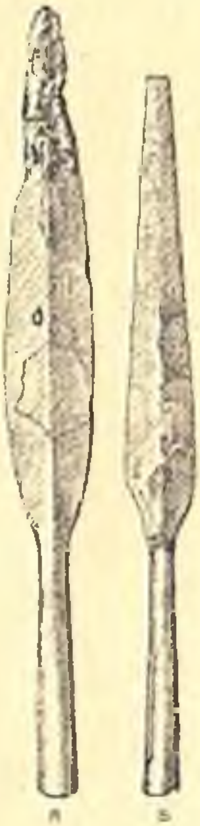

Обр. 7. — Желѣзни върхове за копия отъ с. Борованъ

се състои отъ две продълговати и привити въ форма на жлебъ пластинки, които плътно обхващатъ рѫба на ножницата (В и Д). Върху външното лице на последната, двѣтѣ пластинки сѫ съединени въ връзка, която има форма на две букви S (Е). Подобна връзка има и мечътъ отъ с. Дере, Поповско.[1]) Двѣтѣ половини на ножницата при върха се крепятъ отъ връзка, която обхваща здраво рѫба на ножницата (З). Както отъ едната, така и отъ другата страна отъ връзката излизатъ по два чифта шипообразни издатъци. Формата на меча, съ слабо заостренъ връхъ, показва, че находката ще трѣбва да датуваме отъ срѣдата на III до края на II в. пр. Хр. (Срѣлно-латенско време).

2. Единиятъ връхъ за копие (обр. 6 Б.) има форма на върбовъ листъ съ изпъкналъ рѫбъ въ срѣдата. Дължина 40 см. Въ горния край дръжката е украсена съ чифтъ релиефни гънки, извити къмъ основата на листа. Дръжката съ кухина. Диаметъръ на цевьта при отвора 2 см.

Вториятъ връхъ (обр. 6. А.) има форма на лавровъ листъ съ изпъкналъ рѫбъ въ срѣдата. Дължина 43 см. Дръжката съ кухина, чийто диаметъръ при дупката мѣри 2.2 см.

3. Умбото (Umbo) се състои отъ кръгла плоча, отчасти запазена и конусообразенъ пѫпъ, който се отдѣля отъ плочата съ околовръстенъ жлебъ. Височина на пѫпа около 6 см., диаметъръ на плочата около 19 см. Това умбо по форма и размѣри е напълно аналогично на това отъ с. Виноградъ.[2])

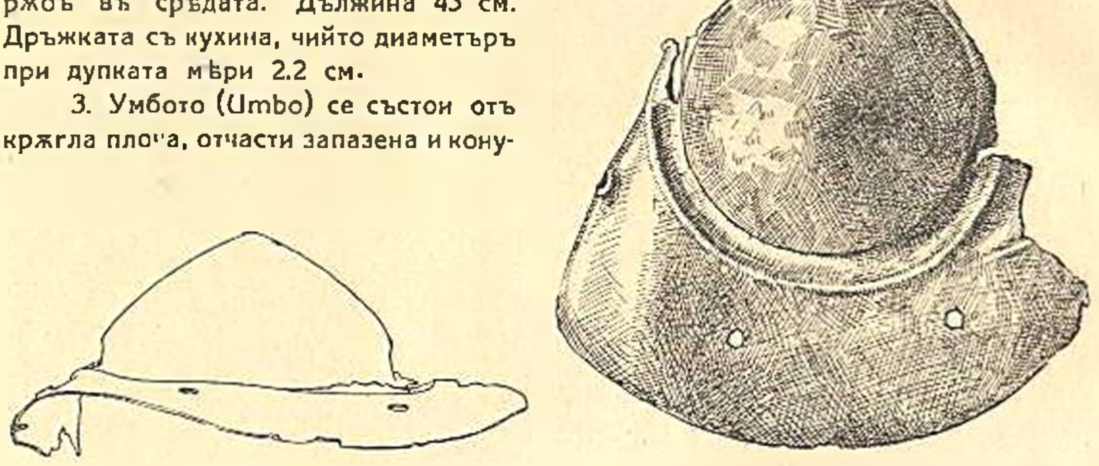

Обр. 8. — Желѣзно Umbo отъ с. Борованъ

III. Въ мѣстностьта „Скѫта“ е намѣрена втора желѣзна юзда, дадена на обр. 9. По отношение на първата юзда (обр. 4), тя е по-грубо направена, но въ тиположко отношение е аналогична съ нея, като не се смѣтатъ нѣкои различия въ подробноститѣ. Така напр. кнебелитѣ сѫ плоски, а зѫбалото само отъ една желѣзна ось. Преднитѣ краища на кнебелитѣ сѫ свързани сѫщо съ две желѣзни куки, върху които сѫ нанизани не квадратни, а крѫгли плочки. Освенъ това, отъ вънъ на кнебелитѣ сѫ нанизани по една за всѣка страна куки Е и Ж, които по форма напълно наподобяватъ кукитѣ въ заднитѣ краища на кнебелитѣ, предназначени за завързване на поводитѣ. Дължина на юздата 19 см.

---

[1]) Поповъ, Р., Годишникъ на Нар. музей, 1921, 156, обр. 155.

[2]) Пакъ тамъ, 170, обр. 167.

IV. Въ мѣстностьта „Тиховъ лѫгъ“ е намѣрена трета юзда (обр. 10), която сѫществено се различава отъ първитѣ две и тѣхнитѣ аналогии отъ други находища въ България. Преди всичко кнебелитѣ (А) сѫ прави и завършватъ въ двата края съ крѫгли пръстеновидни дупки. Презъ дупкитѣ въ предния край сѫ прекарани по една желѣзна връзка (Б и В), въ единия край завършващи съ по едно надебеляване, а противоположниятъ край завива така, че да се получи дупка, презъ която е прекарана по една халка. Краищата съ надебеляването сѫ подвижно свързани единъ съ другъ съ помощьта на право четирирѫбато желѣзо (Д).

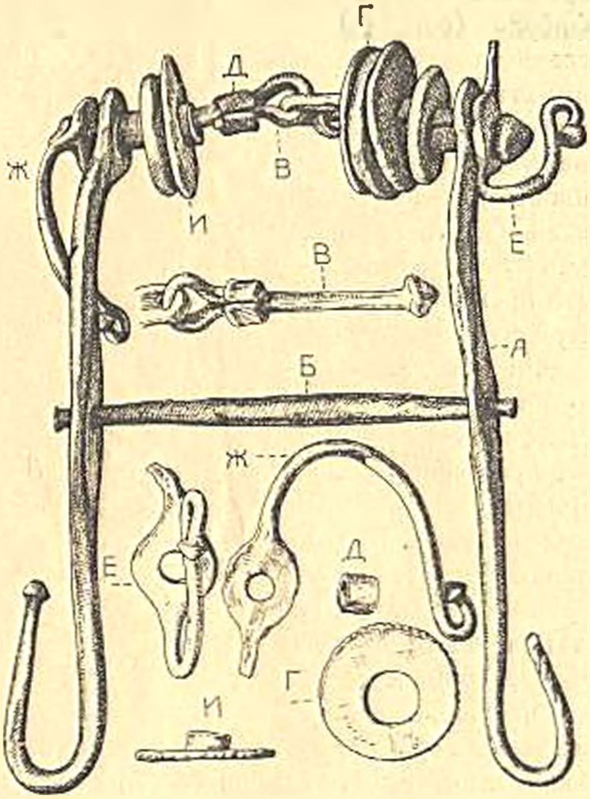

Обр. 9. — Желѣзна юзда отъ с. Борованъ

Въ срѣдата на кнебелитѣ сѫ изковани пробити триѫгълни издатъци, въ които сѫ закрепени краищата на зѫбалото, направено отъ две части, които се свързватъ къмъ срѣдата на юздата съ по една кука (Е).

Презъ заднитѣ пръстеновидни дупки сѫ закрепени по една кука (Г), завършваща въ края съ топка. Презъ тия куки сѫ прекарани синджири, които вѣроятно сѫ образували подбрадникъ на юздата.

Поводитѣ сѫ били завързвани за пръстеновиднитѣ крѫгли дупки.

Този типъ юзди за пръвъ пѫть се намира за сега у насъ. Халкитѣ, които висятъ въ предния край, едва ли могатъ да се вeматъ за украса. По всѣка вѣроятность били сѫ по нѣкакъвъ начинъ привързани съ поводитѣ.

Дължината на кнебелитѣ достига 21.5 см.

Гара Лакатникъ

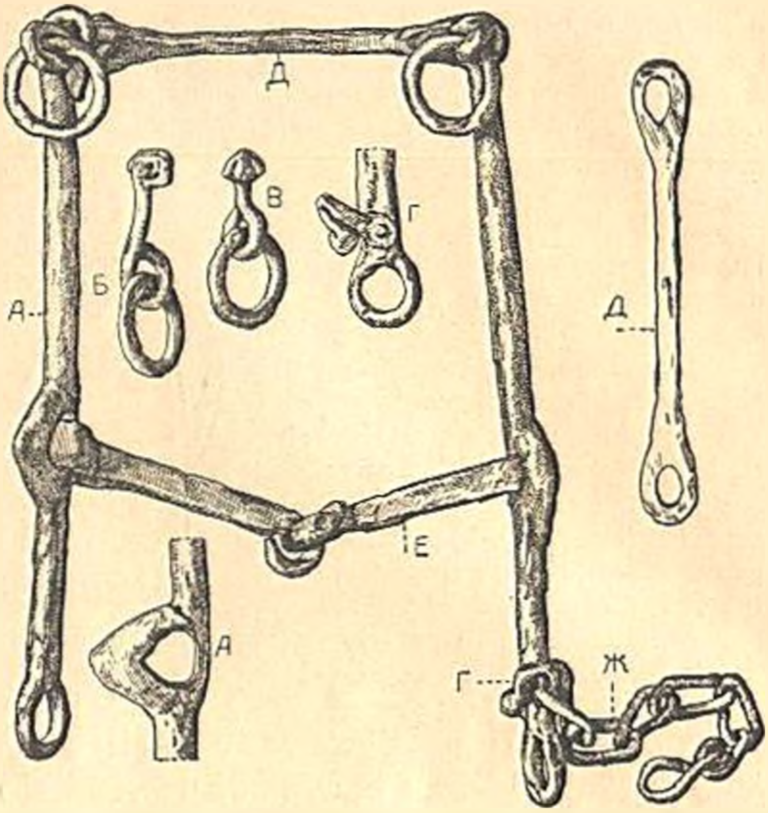

Обр. 10. — Желѣзна юзда отъ с. Борованъ

Въ пещерата, отъ която изтича водата за воденицата, е намѣрена бронзова посребрена фибула (обр. 11) съ следното устройство: лжкътъ, въ форма на острожгъленъ равнораменъ трижгълникъ, е плосъкъ и въ задния край се извива подъ тжпъ жгълъ, следъ което преминава въ двустранна спирала съ по седемь спирални завивки за всѣка страна, свързани съ хорда, която преминава въ игла. Предниятъ край на лжка извива почти подъ правъ жгълъ, за да премине въ иглодържатель, отъ който излиза едно плоско продължение. Последното завива нагоре, следъ това извива подъ правъ жгълъ къмъ лжка, безъ да се допира до него. Дължина на фибулата 6.5 см. При това устройство, фибулата трѣбва да се датува къмъ ранолатенската епоха (400—250 год. пр. Хр.). Фибулата е собственость на г-нъ Киро Ценевъ, (ул. Клокотница № 14^{а}), който ми я отстжпи за публикация.

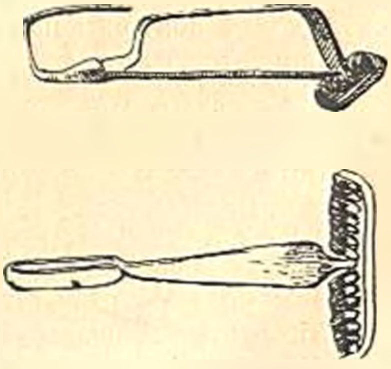

Обр. 11. — Бронзова фибула отъ гара Лакатникъ

с. Гърбанъ

Въ землището на с. Гърбанъ, Кюстендилско, сж намѣрени лѣва и дѣсна сребърни фибули (обр. 12). Инв. № 3008. Иматъ следнитѣ размѣри: дължина 7.2 см., височина 5.2 см.

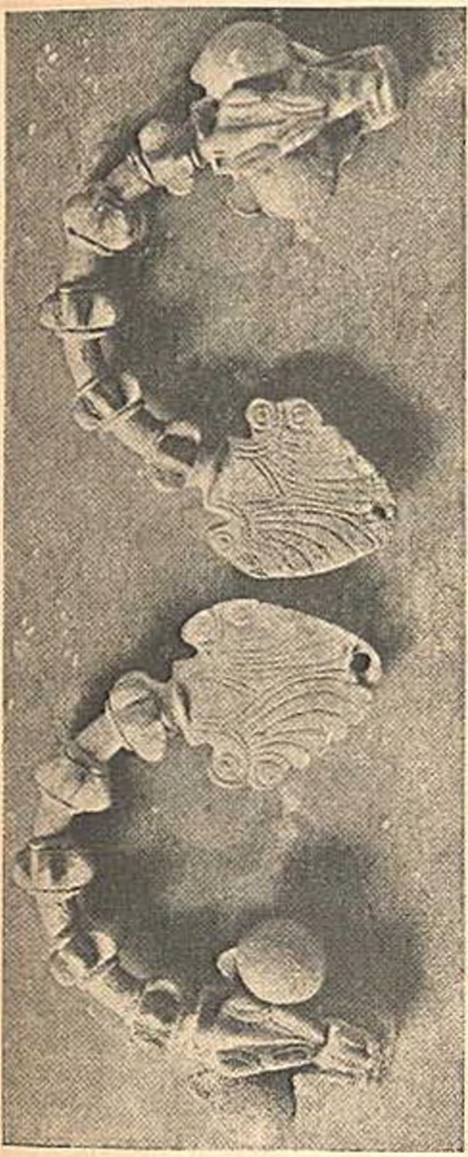

Обр. 12. — Сребърни фибули отъ Гърбанъ

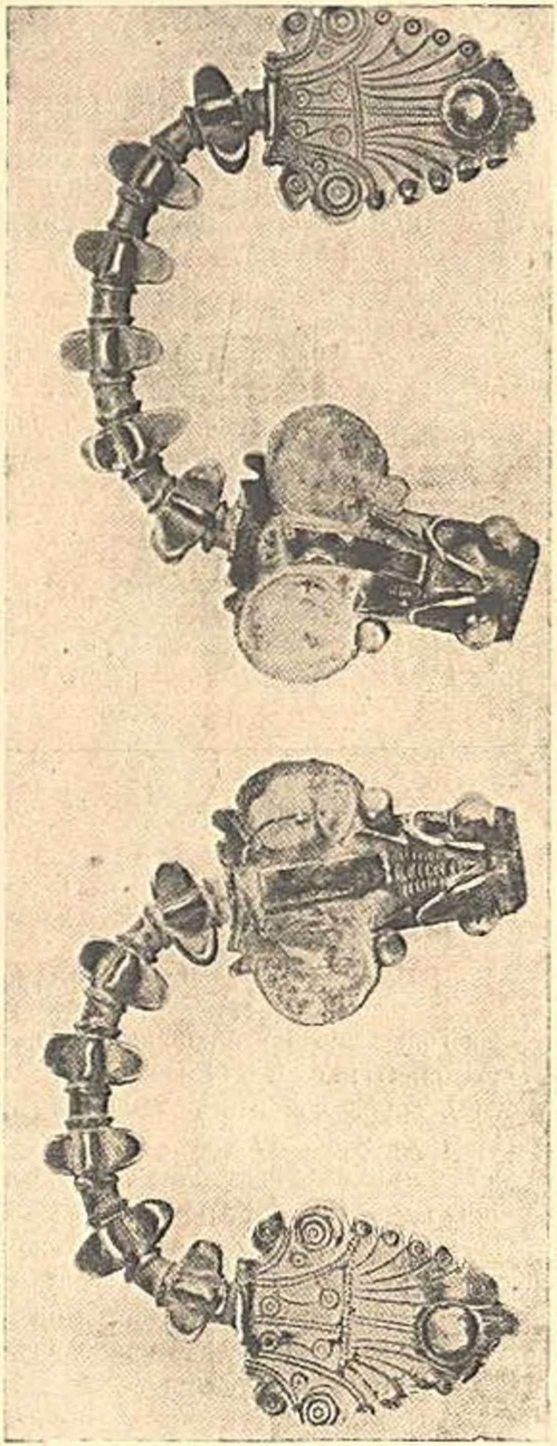

Обр. 13. — Сребърни фибули отъ Денкьовци

Лжкътъ е украсенъ съ 5 розетки и по 6 заоблени листа, отъ двѣтѣ страни ограничени съ релиефни пръстенчета.

Кракътъ на фибулата има форма на буквата Т и върху задното лице е привитъ така, че да образува жлебъ за върха на иглата. Лицето е украсено съ две кржгли плоски бутончета, закрепени върху кжси цилиндрични стълбчета. Между тѣхъ лежи стилизирана жаба, чиито предни крака не сж разграничени. Най-отгоре, съ привита дръжка, която се крепи върху ножната плочка, стои трижгълна пластинка въ форма на листъ, украсенъ къмъ ржбоветѣ съ джговидни бразди.

Противоположниятъ на иглодържателя край завършва съ яйцевидна плочка, въ горния край украсена съ по единъ чифтъ за всѣка страна концентрични кржгчета, а останалото поле — съ джговидни нарѣзи, които образуватъ палмета. Въ долния край на плочката иглата се е крепѣла съ шарниръ

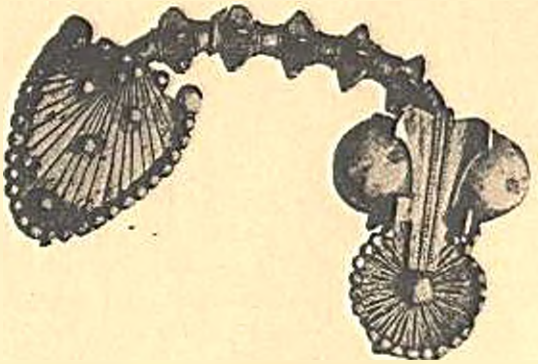

Обр. 14. — Сребърна фибула
отъ Букьовци

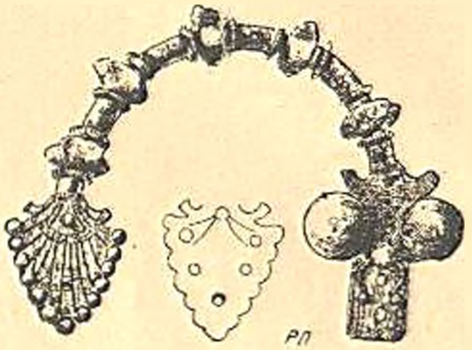

Обр. 15. — Сребърна фибула.
Непознато находище

с. Денкьовци

Благодарение на бившия уредникъ при Народния музей, Н. Мушмовъ предисторическиятъ отдѣлъ можа да се обогати съ две сребърни фибули (обр. 13), произходящи отъ землището на с. Денкьовци, Трънско. Инв. № 3015. Размѣри: дължина 10.5 см., височина 7.5 см. Устройството на фибулитѣ е следното: лжкътъ е украсенъ съ 6 розетки, всѣка има по 6 плоски листа. Отъ предъ и отъ задъ, розеткитѣ се ограничаватъ съ по единъ релиефенъ пръстенъ. Кракътъ на фибулата, гледанъ отъ задъ, има форма на буквата Т, чийто доленъ край е огънатъ назадъ и по този начинъ образува жлебъ, въ който се крепи краятъ на иглата. Лицето на крака е било украсено съ две бутончета, закрепени върху цилиндрични поставки, обаче еднитѣ и другитѣ и въ двѣтѣ фибули липсватъ.

Предъ бутончетата стои стилизирана жаба съ по едно топче въ края на краката.

Противоположниятъ на крака край, т. е. главата, представя яйцевидна плочка съ странични изрѣзи върху ржбоветѣ. Лицето на плочката е украсено съ кржгчета, разположени както по ржба ѝ, така и върху срѣдата на горния край, а сжщо врѣзани линии, разположени вѣтрилообразно.

Иглата се е крепѣла съ ось, която върху лицето на плочката завършва съ кржгла пластинка съ топче въ срѣдата.

Тия фибули въ типолжко отношение сж напълно аналогични на намѣренитѣ по-рано у насъ фибули отъ с. Букьовци[1]) и отъ едно непознато находище (обр. 15), които се съхраняватъ въ Народния музей. Различаватъ се, обаче, въ нѣкои само подробности. Така напримѣръ, при фибулитѣ отъ Букьовци липсватъ жабитѣ; предниятъ край на крака завършва съ кржгче, украсено по периферията съ топчета, а лицето му — съ радиално разположени нарѣзи. Сжщо такива топчета красятъ както лицето, така сжщо и ржба на плочката, върху която се крепи иглата. Върху крака на фибулата отъ непознатото находище (обр. 15) има жаба съ топчета въ края на краката, обаче противоположната на иглодържателя плочка е украсена така, както е тази на фибулитѣ отъ Букьовци.

Тия фибули сж важенъ приносъ къмъ културата на древна Тракия презъ последнитѣ столѣтия пр. Хр. Тѣ значително се различаватъ отъ аналогичнитѣ форми, познати отъ западната половина на полуострова. Разглеждайки фибулитѣ отъ Букьовци, азъ изказахъ мнение, че не биха могли да бждатъ датувани къмъ V—III в. пр. Хр., а относно произхода имъ приехъ, че тѣ сж произведения на мѣстни майстори, които, както и тия въ древна Илирия, сж имали за образци форми, които идатъ отъ гръцкитѣ земи.[2])

---

[1]) Поповъ Р., Сребърното съкровище отъ Букьовци. Годишникъ на Народния музей 1922—1925, 3, обр. 3; 19, обр. 22.

[2]) Гл. статията ми въ Годишника на Народния музей, 1922—1925.

Neuentdeckte praehistorische Materialien aus Bulgarien

Der Verfasser beschreibt die Altertümer von Metalzeit, die in letzten Jahren vom Nationalmuseum in Sofia erworben worden sind.

Abb. 1. A. Doppelaxt (Bipennis). Kupfer. Mykenischer Typus, gefunden bei dem Dorfe Kuš-Tepe (Kreis Provadia), Nordbulgarien. Länge 18.5 cm.

Abb. 1. B. Doppelaxt. Bronze. Fundort Dorf Semerdžievo (Kreis Rusčuk, Nordbulgarien) myken. Typus. Länge 19 cm. Zusammen mit diesem Gegenstand wurde auch ein Tüllenaxt gefunden.

Aus dem Dorfe Borovan, kr. Bjala-Slatina (N. Bulg.), stammen folgende Gegenstände:

1. Abb. 2. Eisernes Schwert. Länge 75 cm.
2. Abb. 3. Eiserne Lanzenspitze. Länge 31.5 cm.
3. Abb. 4. Eiserne Pferdetrense, thrakischer Typus. Länge 20.5 cm.
4. Abb. 5 u. 6. Eisernes Schwert und zwei Fragmente von der Scheide. Länge 86 cm.
5. Abb. 7. Eiserne Lanzenspitzen. Länge 43 cm (B) u. 47 cm (A).
6. Abb. 8. Eiserne Schildenbuckel (Umbo).
7. Abb. 9. Eiserne Pferdetrense. Länge 19 cm.
8. Abb. 10. Eiserne Pferdetrense. Länge 21.5 cm.

Alle Gegenstände aus Borovan gehören der Mittel-la-Tènezeit.

Abb. 11. Versilberte Alt-la-Tènezeitfibel aus Bronz. Länge 6.5 cm. Fundort eine Höhle bei dem Bahnhof von Lakatnik (Kreis Sofia).

Abb. 12. Silberne Fibeln mit Scharnier aus dem Dorfe Garaban, Kreis Küstendil, Westbulgarien. Länge 7.2 cm.

Abb. 13. Silberne Fibeln mit Scharnier aus dem Dorfe Denkövci, Kreis Trn, Westbulgarien. Länge 10.5 cm.

Die Fibeln Abb. 12 u. 13 sind vollständig denen aus Bukovci (Kreis Orehovo), Nordbulgarien (Abb. 14) und einem von unbekannten Fundort (Abb. 15) analog. Analogien sind ebenfalls aus vielen Stellen der westlichen Hälfte des Balkanhalbinsel (Bosnien, Herzegovina, Slavonien usw.) bekannt, doch zeigen unsere Fibeln in den Einzelheiten gewisse Abweichungen.

In meinem Aufsatz über den Schatz von Bukövci[1]) äusserte ich die Meinung, dass diese Art Fibeln bei uns nicht importiert sein können. Sie haben ihre Parallelen in den jenigen aus Bosnien, Herzegovina, Slavonien usw. gehabt. Diese haben Urformen in Olympia, Dodona, Elis usw.). Beide Fibeln sind wahrscheinlich in die Zeit zwischen dem V. und III. Jahrh. anzusetzen.

R. Popov

---

[1]) R. Popov. Un trésor d'argent de Boukovtzi. Annuaire du Musée National de Sofia, 1922—1925, p. 3.

НОВИ ПАМЕТНИЦИ НА МИТРАСЪ ОТЪ БЪЛГАРИЯ

ОТЪ ГАВРИЛЪ И. КАЦАРОВЪ

Днесъ вече положително може да се твърди, че никой отъ източнитѣ култове не е намѣрилъ толкова широко разпространение въ римската империя презъ втори и трети в. сл. Хр., както култътъ на персийския богъ Митрасъ. И въ провинциитѣ Тракия и Мизия сж открити до сега голѣмъ брой паметници, които ясно свидетелствуватъ, че и въ тия далечни области на империята Митрасъ е билъ таченъ твърде много. Часть отъ тия паметници, предимно релиефи и надписи, биде издадена на времето отъ F. Cumont въ монументалното му съчинение Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra II; нови релиефи бидоха издадени отъ Добруски, Мсб. XVI—XVII стр. 36 сл.; т. XVIII стр. 752 сл. и по-късно отъ мене въ Изв. на Бълг. арх. инст. II 48 сл. и въ други чужди списания.[1] Между новитѣ находки особенъ интересъ представя новооткритото светилище на Митрасъ при с. Крета (Никополско).[2] Къмъ иранския култъ се отнася и релиефътъ отъ Novae (Стъкленъ при Свищовъ), въ посвещението на който се споменува култовото сдружение dumopireti;[3] отъ тоя надписъ се вижда, че персийскитѣ жреци „огнепалители“ (πύραιθοι) занесли култа на огъня чакъ въ Мизия.

Въ следнитѣ редове обнародваме нѣколко нови паметници на Митрасъ, които сж били открити въ по-раншно време, но до сега сж останали неизвестни за науката; макаръ че повечето отъ тѣхъ сж откжслечни и съ доста груба обработка, все пакъ тѣ сж важни свидетелства за разпространението на Митровия култъ въ нашитѣ земи.

1. Откжслекъ отъ мраморенъ релиефъ, вис. 14 см., шир. 13.5 см., деб. около 3 см.; намѣренъ въ Пловдивъ, сега въ музея на сжщия градъ (инв. № 398). Обр. 16.

---

[1] Цитувани у Cumont-Latte, Mysterien des Mithras, 3-о изд. 231; Kazarow у Pauly-Wissowa-Kroll, Realenc. der klass. Altertumswiss. VI^A 530; Germania XIX 24 сл. Нѣкои отъ намѣренитѣ въ България паметници сж възпроизведени и въ новото съчинение на Fr. Saxl, Mithras. Срв. сжщо и Wüst, Realenc. XV 2152.

[2] Велковъ, ИАИ VIII 82 сл.

[3] Срв. Kazarow, Arch. Anz. 1927, 342, № 26 и обяснението на Deubner, Arch. Jahrb. XLIV 132; Arch. Anz. 1929, 480. Срв. Kroll, Realenc. Suppl. V 182; Cumont, Orient. Relig. im röm. Heidentum, 3-о изд. 227.

Запазенитѣ образи сѫ доста извѣтрѣли и отчасти неясни; въ срѣдата се вижда Митрасъ, облѣченъ съ кѫса дреха, обърнатъ напредъ, подаващъ се задъ обла скала; дѣсницата му е просната къмъ лѣво и държи неясенъ предметъ; въ лѣво отъ него права женска(?) фигура, обърната напредъ, облѣчена съ дълга дреха. Въ дѣсно отъ срѣдната фигура се вижда Митрасъ, разкраченъ къмъ лѣво, носещъ бикъ върху раменета си. Незначителни остатъци отъ образи се виждатъ и върху горната преградка на релиефа, отъ която е запазена само малка часть.

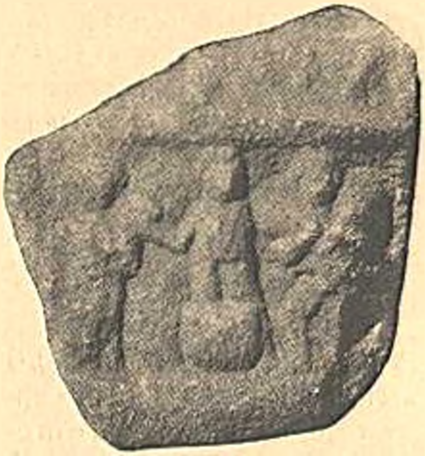

Обр. 16. — Релиефъ на Митрасъ отъ Пловдивъ

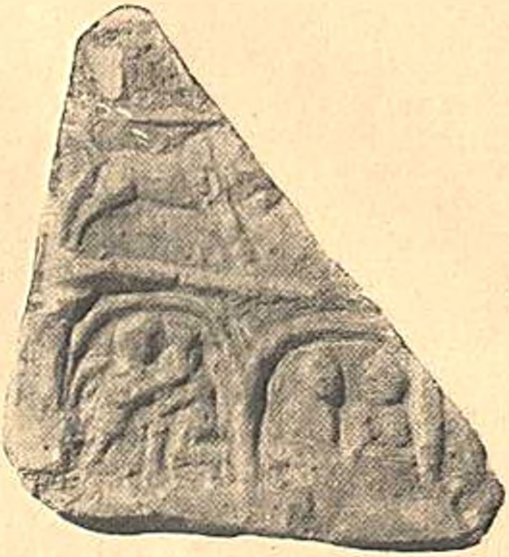

Обр. 17. — Релиефъ на Митрасъ отъ с. Гигенъ (Oescus)

2. Доленъ лѣвъ ѫгълъ отъ мраморна плоча, вис. 10.5 см., шир. 10.5 см., деб. около 4 см.; намѣренъ въ Гигенъ (Oescus), сега въ Пловдивския музей (инв. № 839). Обр. 17.

Въ долната преградка на релиефа сѫ запазени само две сцени, обкрѫжени съ сводообразни рамки; въ лѣво се вижда Митрасъ, облѣченъ съ хитонъ и хламида, дѣсниятъ му кракъ разкраченъ назадъ; той простира дѣсницата си къмъ главата на клекналия предъ него Солъ. Следната сцена, също обкрѫжена съ рамка, представя Митрасъ и Солъ на угощение.

Въ горната преградка е запазенъ само лъвъ (главата му отчасти отчупена), който тича къмъ дѣсно.

Отъ Гигенъ сѫ известни отъ по-рано петь релиефа на Митрасъ; не ще съмнение, че въ тая римска колония (Oescus) е сѫществувало светилище на тоя богъ.

3. Четвъртита мраморна плоча, горе закрѫглена, горната рамка въ дѣсно отчупена, вис. 20.5 см., шир. долу 16.5 см., горе 14.5 см., деб. около 2.5 см. Мѣстонахождение неизвестно, но вѣроятно е, че произхожда отъ Тракия; сега въ Пловдивския музей. Обр. 18.

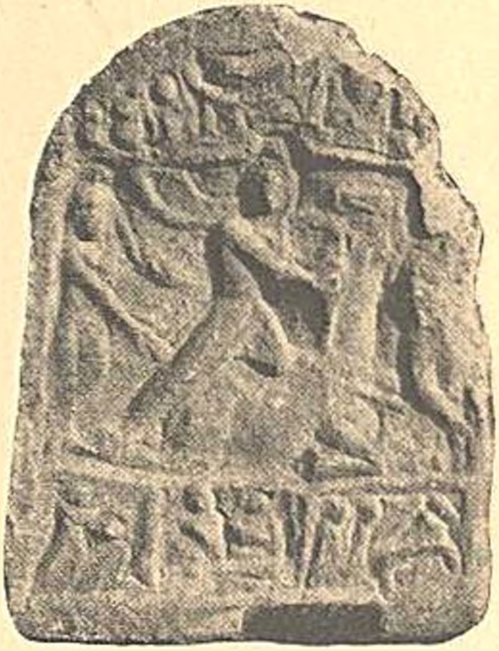
Обр. 18. — Релиефъ на Митрасъ отъ Тракия

Релиефътъ е раздѣленъ на три преградки; въ срѣдната е представенъ Митрасъ съ обикновено облѣкло и фригийска шапка, който е притисналъ поваления бикъ съ лѣвото си колѣно и съ дѣсницата забива ножа въ шията му, която каменодѣлецътъ е изобразилъ несъразмѣрно дълга. Предъ и задъ Митрасъ стоятъ двамата дадофора (факлоносци) въ типичното си положение и облѣкло. Върху долната рамка сѫ представени три сцени, раздѣлени една отъ друга съ отвесни преградки, които се срѣщатъ въ тоя редъ почти въ всички релиефи на бога; въ лѣво Митрасъ, който слага дѣсницата върху главата на колѣничилия предъ него Солъ; въ срѣдата Митрасъ и Солъ полулегнали предъ трапеза на угощение; въ дѣсно Митрасъ и Солъ върху колесница впрегната съ единъ конь.

Твърде неясни сѫ образитѣ, представени върху горната преградка. Въ лѣво най-напредъ се виждатъ три бюста (третиятъ съ вдигнати нагоре рѫце?); въ срѣдата горе е изобразена ладия, въ която стои бикъ, обърнатъ къмъ лѣво; предметитѣ подъ ладията не могатъ да се отъждествятъ. По-нататъкъ се вижда предметъ въ видъ на стълбъ долу снабденъ съ четирижгълна издадка;[1] въ дѣсно отъ него вѣроятно е представенъ Митрасъ, израстващъ отъ скалата; въ дѣсно отъ тоя образъ се вижда другъ бюстъ. — Релиефътъ представя изобщо твърде груба работа.[2]

4. Откѫслекъ отъ мраморенъ релиефъ на Митрасъ, счупенъ на две, намѣренъ въ римското градище до с. Бѣлене (Dimum);[3] постѫпилъ въ

---

[1] Подобенъ предметъ се вижда и въ горното поле на релиефа отъ Русе, ИАД II, 52.

[2] Фотографиитѣ на гореописанитѣ релиефи дължа на г-нъ Д. Цончевъ, директоръ на Народната библиотека въ Пловдивъ.

[3] За Dimum срв. Patsch, Realenc. V 649.

Народния музей презъ 1900 г. (инв. № $2252^{а}$, $2252^{б}$); вис. 37.5 см., шир. 38 см., деб. 7.5 см. Обр. 19.

Върху горния откѫслекъ е запазена само часть отъ тѣлото на бика; подъ него се вижда часть отъ змията, която пълзи къмъ дѣсно. Върху долния откѫслекъ сѫ запазени следнитѣ сцени: въ долната преградка е изобразена колесница, впрегната съ два коня; отъ задния конь обаче се вижда само часть отъ главата, представена неясно задъ главата на предния конь; поводътъ на последния е означенъ пластично; надъ повода близо до лѣвата ръка на Солъ се вижда неясенъ предметъ (въ форма на вѣтрило). Върху колесницата личи часть отъ отчупеното тѣло на Солъ. Предъ коня виждаме горната часть на мѫжки образъ, брадатъ и съ гѫста коса, който се подава, както изглежда, отъ вълнитѣ (Океаносъ); дѣсницата му е вдигната нагоре. Втората преградка е отчупена; само въ дѣсно сѫ запазени, както изглежда, следи отъ ходилата на дадофора, който е стоялъ въ дѣсно отъ образа на Митрасъ-бикоубиецъ.

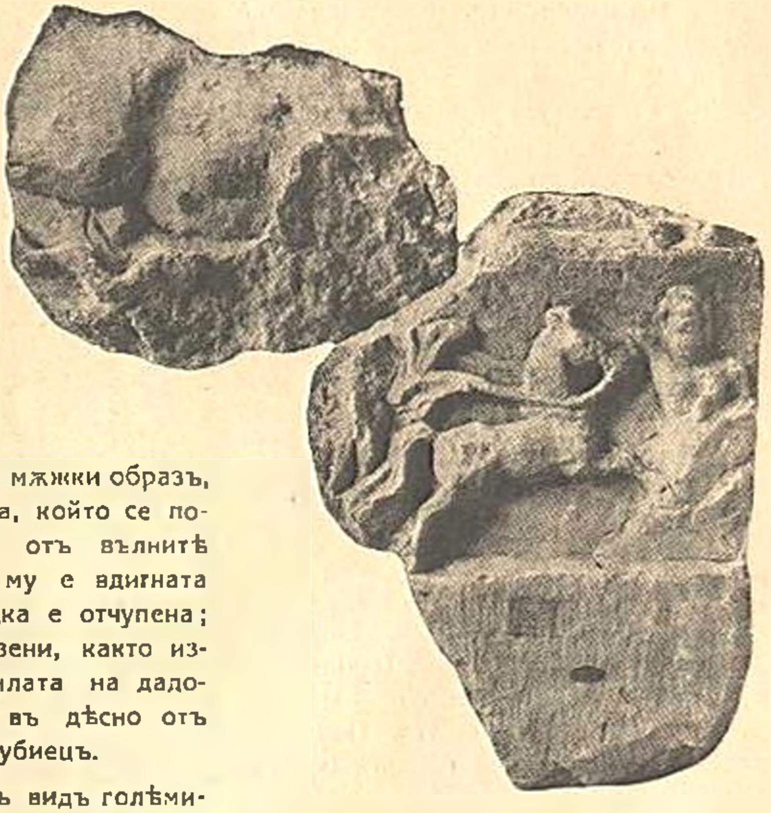
Обр. 19. — Релиефъ на Митрасъ отъ с. Бѣлене

Като вземемъ предъ видъ голѣмината на горнитѣ фрагменти, можемъ да приемемъ, че тѣ сѫ часть отъ по-голѣмъ релиефъ на Митрасъ, който е билъ поставенъ като култовъ образъ въ нѣкое светилище.

5. Долна срѣдна часть отъ варовникова плоча, вис. 13.5 см., шир долу 12 см., деб. 1.5—2 см.; тоя паметникъ е билъ продаденъ на Народния музей въ София отъ Т. Димитракиевъ въ Враца презъ 1902 г. (инв. № 3181); обаче точното му нахождение не е отбелязано. Обр. 20

Запазени сж следнитѣ доста извѣтрѣли образи: а) предницата на лъвъ тичащъ въ дѣсно; б) Митрасъ облѣченъ въ кжсъ хитонъ, разкраченъ съ дѣсния си кракъ назадъ, слага дѣсницата си върху главата на колѣничилия предъ него Солъ; в) Митрасъ и Солъ, както изглежда, полулегнали предъ трапеза на угощение. Върху долната рамка на релиефа сж запазени следи отъ надписъ, вис. на буквитѣ 1—1.5 см.:

. . . . . θ]εῷ Μίθ[ρα . . . . .
. . . . ενις Τυρ . . . . .

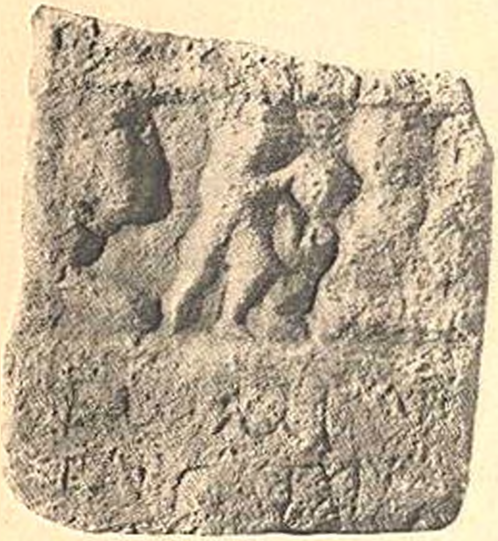

Обр. 20. — Релиефъ на Митрасъ отъ сев. България

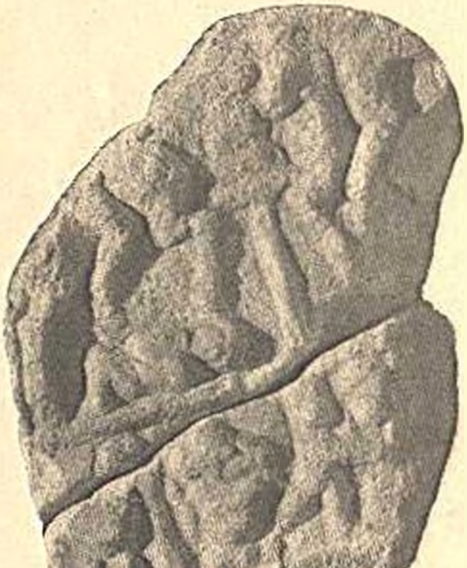

Обр. 21 — Трако-митрийски релиефъ отъ Сливенъ

Въ втория редъ на надписа четенето не е сигурно; възможно е, че въ остатъка отъ първата дума буквата Ν е лигирана съ Η, и тогава би трѣбвало да четемъ . . . ενης.

6. Като добавка къмъ гореописанитѣ паметници нека съобщимъ за единъ новооткритъ релиефъ, принадлежащъ къмъ групата на тъй нареченитѣ тракомитрийски релиефи, които стоятъ въ тѣсна свръзка съ Митровата религия.

Откжслекъ отъ релиефъ отъ пѣсъчливъ варовникъ, счупенъ на две, вис. 11.7 см., шир. долу 7.7 см. горе 10.2 см., деб. около 2 см.; намѣренъ източно отъ гр. Сливенъ, сега въ общинския музей на сжщия градъ. Образитѣ на релиефа сж извѣтрѣли и отчасти неясни. Обр. 21.

Въ запазената срѣдна преградка на релиефа сж били представени, както въ всички релиефи отъ тоя видъ, два конника, стоящи единъ срещу другъ; отъ ездеца въ лѣво е запазенъ само дѣсниятъ му кракъ, главата на коня е отчупена. Подъ коня лежи просната на гърба си мжжка фигура, съ свити на горе крака; лѣвата ѝ ржка е сложена на гърдитѣ, главата ѝ извърната напредъ. Отъ дѣсния конникъ е запазена само часть отъ тѣлото му, а сжщо и предницата на коня; фигурата, която е лежала предъ коня, е отчупена. Между конницитѣ се вижда високо стълбче съ плоча отгоре (може би каменодѣлецътъ е искалъ да представи триножникъ); надъ плочата е поставенъ продълговатъ, неясенъ предметъ; ако сждимъ по аналогия съ подобни паметници, трѣбва да тълкуваме тоя предметъ като риба. Надъ него се виждатъ неясно очертанията на бюстъ (?), може би остатъкъ отъ женска фигура, която обикновено се представя между двата конника.

Върху долната преградка на релиефа сж изобразени отъ лѣво къмъ дѣсно: а) птица (петель или орелъ?); б) овнешка глава поставена върху кратеръ (?); в) мжжка фигура, обърната къмъ дѣсно, дѣсниятъ ѝ кракъ разкраченъ назадъ, дѣсната ржка, просната напредъ, като че ли държи нѣкакъвъ предметъ; надъ ржката се вижда човѣшка глава. Едва ли може да има съмнение, че тая сцена е представяла скриването на миста по сжщия начинъ както въ трако-митрийскитѣ релиефи отъ Арчаръ,[1] Стъкленъ,[2] въ релиефа отъ Лувръ[3] и пр.

---

[1] Arch. für Religionswiss. XV 156, обр. 4.

[2] ИАИ I, 144, обр. 2.

[3] Rostovtzeff, Mém. presentes a l'Acad. des Inscr. XIII, 2, стр. 385. Срв. и релиефа у Hampel, „Budapest Regiségei“ VIII, стр. 38, обр. 10. За отношението на тия релиефи къмъ сродни паметници на изтокъ срв. сега Rostovtzeff, Yale class. Studies vol. V (1935) 280.

Mithrasdenkmäler aus Bulgarien

1. Bruchstück eines Marmorreliefs des Mithras, H. 14 cm, Br. 13.5 cm, D. 3 cm; gefunden in Plovdiv (Philippopolis). Abb. 16.

2. Unterer linker Teil eines Marmorreliefs des Mithras, H. 10.5 cm, Br. 10.5 cm, D. 3 cm; gefunden in Gigen (Oescus). Abb. 17.

3. Marmorrelief des Mithras, H. 20.5 cm, Br. unten 16.5 cm, D. 2.5 cm; genauer Fundort unbekannt, wahrscheinlich aus Thrakien. Abb. 18.

№ 1—3 werden jetzt in Nationalmuseum zu Plovdiv aufbewahrt.

4. Zwei Bruchstücke eines Marmorreliefs des Mithras, H. 37.5 cm, Br. 38 cm, D 7.5 cm, gefunden beim Dorf Belene (Dimum), jetzt im Nationalmuseum zu Sofia. Abb. 19.

5. Bruckstück eines Mithrasreliefs aus Kalkstein, H. 13.5 cm, Br. 12 cm; D. 2 cm, gefunden wahrscheinlich in Nordbulgarien, jetzt in Sofia. Abb. 20.

6. Im Anschluss an obige Denkmäler veröffentlicht der V. ein thrako-mithrisches Relief aus Kalkstein, H. 11.5 cm, Br. unten 7.7 cm; D. 2 cm, gefunden östlich von der Stadt Sliven, jetzt im Lokalmuseum derselben Stadt. Abb. 21.

Im unteren Streifen des Reliefs sind folgende Bilder erhalten: links ein Vogel (Hahn?), in der Mitte Widderkopf(?) über einem Krater liegend, rechts die Hälfte einer Scene, die die occultatio des Mysten darstellte (vgl. die Reliefs: Arch. für Relig. XV 156, № 4; Bull. Inst. Arch. Bulg. I 144, № 2; Rostovtzeff, Mém. prés. à l'Acad. des Inscr. XIII 2, 385; Hampel, Budapest Régisegei, VIII 38, № 10.

Gawril Kazarow

АНТИЧНИ ПАМЕТНИЦИ

ОТЪ ДИМИТЪРЪ ДЕЧЕВЪ

1. Мраморна четвъртита плочка безъ лѣвата й страна и принадлежащата къмъ нея горна часть (обр. 22), закрѫглена отгоре, висока 0.13 м., широка 0.14 м., дебела 0.035 м., намѣрена въ с. Ботьово, Ямболско, прибрана въ Археологическата сбирка на Ямболската гимназия.

Вдлъбнатото поле на плочката ни поднася грубо изработенъ релиефъ на тракийски херосъ. Отъ коня, който пристѫпва на дѣсно, личатъ двата му предни крака заедно съ часть отъ гърдитѣ му, муцуната му и долната часть на задния му кракъ. Отъ конника е запазена само лѣвата нога. Срещу него сѫ застанали две неясно очертани женски фигури, облѣчени въ дългъ хитонъ и химатионъ, чиято горна частъ е преметната презъ главата имъ. Рѫцетѣ и на дветѣ женски фигури, превити въ лакъта, сѫ насочени къмъ конника и тъй придържатъ предната часть на химатиона.

Релиефи на тракийски конникъ, въ които сѫ изобразени и две женски фигури на адорантки, се срѣщатъ сравнително по-рѣдко. Такива релиефи ни дава, напр., Г. И. Кацаровъ, Изв. на Българ. археолог. др. I стр. 112; Добруски, Археолог. изв. на Нар. музей, стр. 106, № 152, фиг. 86; Б. Филовъ, Изв. на Българ. археолог. др. II, стр. 285, обр. 20; Ив. Велковъ, Изв. на Българския археолог. институтъ VI, стр. 133.

2. Мраморна плоча, на която горниятъ край, лѣвата страна и долниятъ дѣсенъ ѫгълъ липсватъ, отгоре слабо закрѫглена (обр. 23), висока 0.14 м.- широка 0.095 м., дебела 0.025 м., намѣрена въ с. Златна ливада до Меричлери, Чирпанско, и прибрана въ Археологическата сбирка на Чирп. гимназия,

Въ вдлъбнатото поле е представенъ безъ всѣкаква второстепенна фигура тракийскиятъ конникъ. Той е облѣченъ въ кѫсъ хитонъ и хламида, която пада върху гърба му. По-голѣмата часть отъ главата му липсва, а рѫката му е извънредно грубо изваяна. На коня личатъ и четиритѣ нозе. Гривата му е изцѣло неразчленена.

3. Мраморна плочка съ отчупенъ горенъ ѫгълъ отдѣсно (обр. 24), профилувана по края, покрита съ кафява патина, висока 0.145 м., широка 0.11 м., дебела 0.013 м., намѣрена въ с. Винарово, Чирпанско, и прибрана въ Археологическата сбирка на Чирпанската гимназия.

Тукъ е изобразенъ тракийскиятъ конникъ почти по сжщия начинъ, както въ току-що описаната плочка. Обаче главата му е запазена, а отъ двата предни крака на коня личи само дѣсниятъ, който е представенъ неразчлененъ и прѣкомѣрно дебелъ.

4. Мраморна плоча (обр. 25), покрита съ кафява патина, горе закржглена, профилувана въ края, висока 0.12 м., широка 0.10 м., дебела 0.02 м., намѣрена сжщо въ с. Винарово, Чирпанско, и прибрана въ Археологическата сбирка на Чирпанската гимназия.

Предъ тракийския конникъ, който е изобразенъ тукъ по сжщия начинъ, както въ току-що разгледаната плочка отъ сжщото мѣсто, стои една грубо изработена, почти само загатната женска фигура на адорантка, чиято глава на височина едва достига гърдитѣ на коня. При това отъ четиритѣ крака на коня личатъ само двата отъ дѣсната му страна.

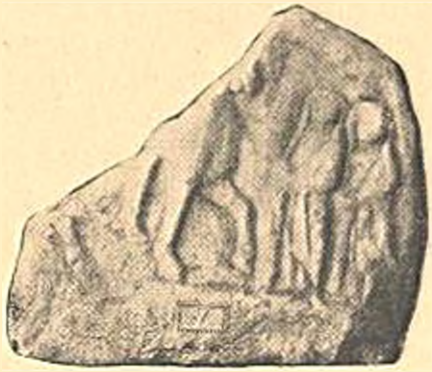

Обр. 22. — Релиефъ на тракийски конникъ отъ с. Ботьово

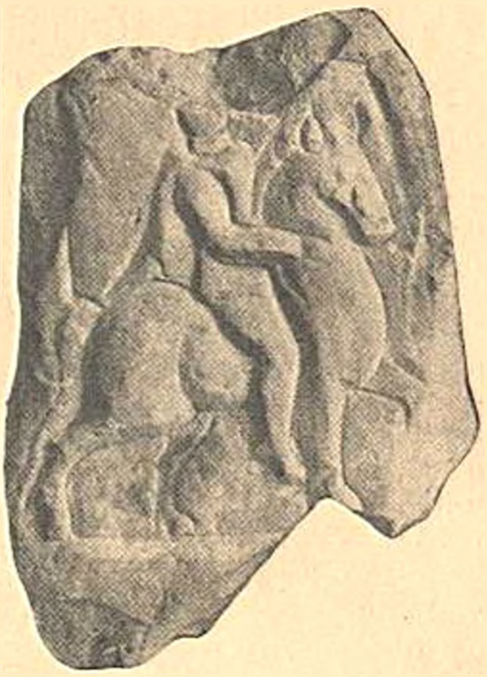

Обр. 23. — Релиефъ на тракийски конникъ отъ с. Златна-ливада

5. Мраморна плочка съ нащърбенъ горенъ дѣсенъ жгълъ (обр. 26), висока 0.09 м., широка 0.085 м., дебела 0.01 м., намѣрена въ с. Рупки (Тюркмишли), Чирпанско, и прибрана въ Археологическата сбирка на Чирпанската гимназия.

Изображението на тракийския конникъ тукъ се различава отъ предходното само по това, че застаналата предъ конника адорантка съ своя ръстъ достига почти главата на коня.

6. Отломка отъ тухла съ негативенъ вдлъбнатъ двуреденъ печатъ AVGG/PRA (обр. 27), дебела 0.05 м., намѣрена въ развалинитѣ на римската крепость при с. Ковачовецъ, Поповска околия, и прибрана въ Археологическата сбирка на Поповското читалище. Букви — високи 0.02 м. Размѣри на четвъртитата рамка на печата — 0.09 × 0.054 м.

AYGG тукъ е равнозначно на израза *ex praedis duorum Augustorum* или *ex praedis Augusti et Augustae* (вж. Dressel, CIL XV, стр. 204) и слепователно показва, че тухлата е произлизала отъ работилница, която се е намирала въ имението на двама императори или на единъ императоръ и неговата съпруга. Че тя е принадлежала на II или III вѣкъ следъ Хр., може да се заключи отъ начертанието на буквитѣ GG. Съ PRA се предава първиятъ слогъ на нѣкое лично име отъ вида Prastina (CIL III № 7529), Πρασίων (Bechtel, Die histor. Personennamen, стр. 594) и т. п., което е означавало наемателя на тухларницата (вж. Marquardt, Das Privatleben der Römer 1886, стр. 665 и сл.). Примѣри за съкращаване на отдѣлни думи на гласна се срѣщатъ често въ тухлени надписи (срв., напр., FL — *Flavi*, PAE = *Paetio*, MARCIA — *Marcianis* у Dressel ц. м., № № 1055 *а*, 1023, 303, 306 *в*).

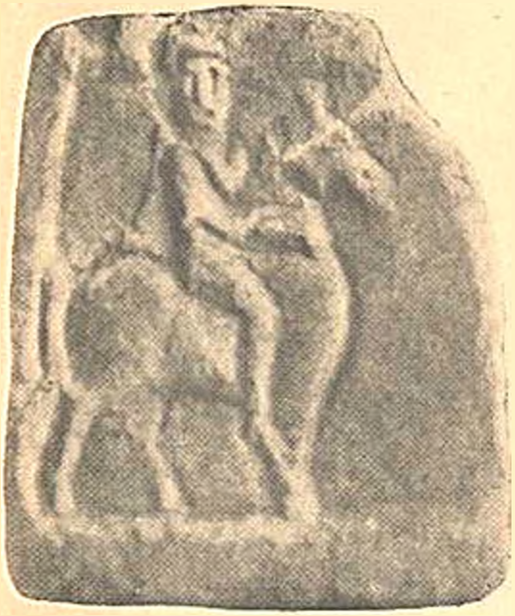

Обр. 24. — Релиефъ на тракийски конникъ отъ с. Винарово

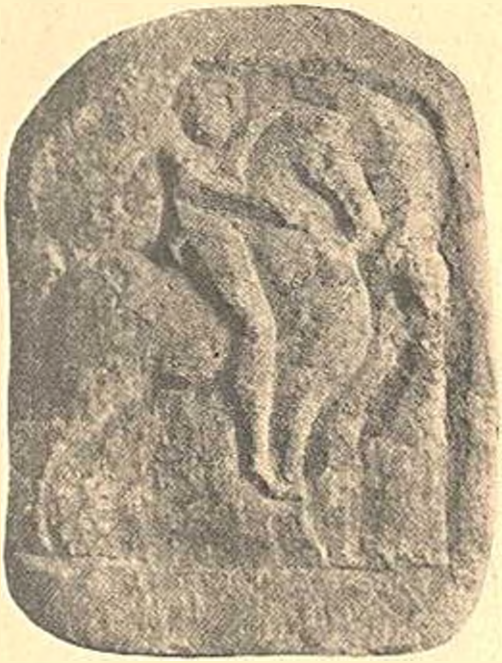

Обр. 25. — Релиефъ на тракийски конникъ отъ с. Винарово

7. Отломка отъ предната часть на мраморенъ жертвеникъ, дълга 0.68 м., висока 0.34 м., дебела 0.16 м., намѣрена въ мѣстностьта „Срѣдна рътлина" на северо-западъ отъ с. Срѣдно-градище (Чирпанска околия) и прибрана въ основното училище на сѫщото село.

Върху отломката (обр. 28) се чете:

Ἀγαθῇ τ]ύχῃ.
. . . . κ]αὶ Ποτάμων Μουκιανοῦ
. . . . δῶρον ἀνέθεντο
. . . . οι

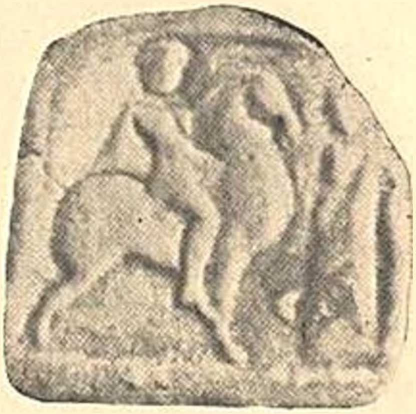

Обр. 26. — Релиефъ на тракийски конникъ отъ с. Рупки

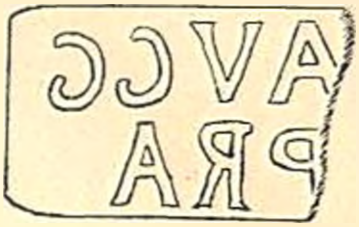

Обр. 27. — Печатъ върху тухла отъ с. Ковачовецъ

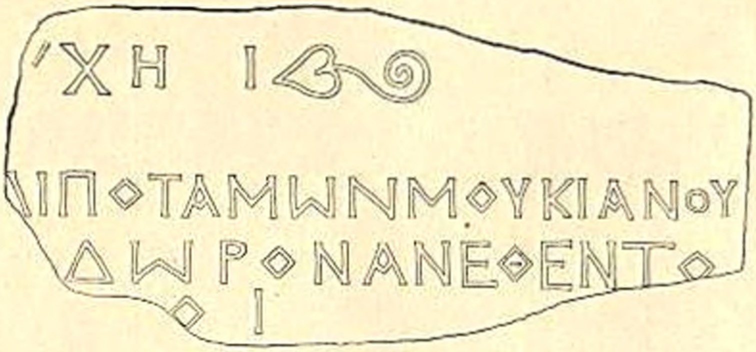

Обр. 28. — Надписъ върху жертвеникъ отъ мѣстностьта „Срѣдна рътлина"

Обр. 29. — Тухленъ фрагментъ съ печатъ отъ неизвестно мѣсто

Буквитѣ сж високи 0.04—0.03 м. Следъ τύχῃ стои бръшляновъ листъ, какъвто е стоялъ и предъ Ἀγαθῇ.

Както показва καὶ и ἀνέθεντο, жертвеникътъ е билъ посветенъ отъ двама души, отъ които единия е билъ Ποτάμων Μουκιανοῦ. Името Ποτάμων, което се срѣща и въ два надписа отъ Кюстендилско (Kalinka, Antike Denkm. № № 200 и 269), говори за култа на рѣката като хранителка на подрастващето поколѣние (вж. Höfer, Roscher's Lexikon III 2900 — 2992). Името на божеството, на което е билъ посветенъ жертвеникътъ, е стояло предъ δῶρον. Особено внимание заслужава медиалната форма ἀνέθεντο, която се срѣща много порѣдко отъ съответната активна форма.

8. Отломка отъ тухла съ неизвестно мѣстонахождение (обр. 29), дебела 0.05 м., съхранявана сега въ Шуменския музей. Върху нея стои позитивенъ изпжкналъ печатъ *M]ercuris*. Букви—високи 0.025 м. Размѣри на четвъртитата рамка на печата — 0.07 × 0.03 м.

Mercuris означава тукъ собственика на работилницата, отъ която произлиза тукъ разглежданата тухла, и представя по-сетнешна форма на божеското име *Mercurius*. Като лично име се срѣща това божеско име и другаде. Срв. *Ant(onius) Mercurius eques* въ надписа отъ Берковско у Г. И. Кацаровъ, Изв. на археолог. др. I 111 и Μερκούριος εὐώνυμος въ надписа отъ Кюстендилско у Йорданъ Ивановъ, ц. м., 190. За синкопата на гласната *u*, resp. *o* въ *Mercurius*, *resp.* Μερκούριος вж. Leumann — Hoffmann, Lateinische Grammatik, стр. 91 и Hatzidakis, Einl. in die neugriech. Grammatik, стр. 317.

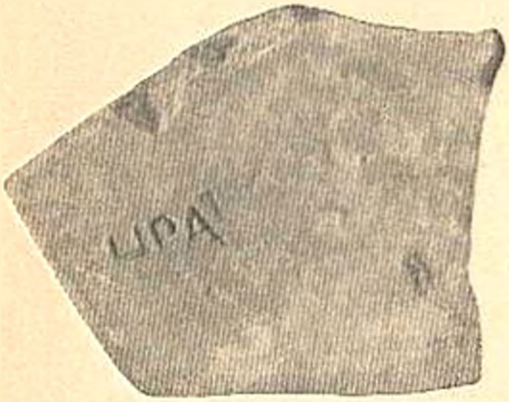

Обр. 30. — Тухленъ фрагментъ съ печатъ отъ Атия

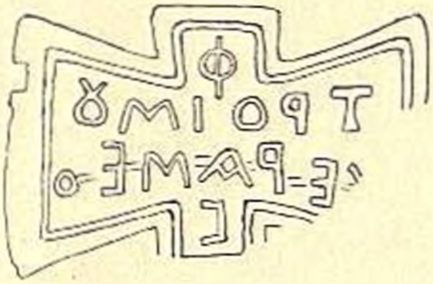

Обр. 31. — Печатъ върху тухла отъ с. Гьоджедже

9. Отломка отъ тухла (обр. 30) съ позитивенъ вдлъбнатъ печатъ НРА, дебела 0.02 м., намѣрена въ Атия, Бургазка околия, и прибрана отъ г. Георги Попъ-Аяновъ въ Бургазкия музей. Височина на буквитѣ — 0.025 м. Отъ четвъртитата рамка на печата личи само дѣсниятъ горенъ жгълъ.

НРА представя тукъ по-скоро божеското име Ἥρα употрѣбено като лично име, какъвато е случаятъ, напр., по-горе съ *Mercurius*, отколкото съкращение на нѣкое лично име отъ вида Ἡραῖος, Ἡραίων, Ἡρακλῆς и т. н. Въ всѣки случай съ НРА тукъ се означава името на собственика или собственицата на тухларницата.

10. Отломка отъ тухла съ следния триреденъ изпѫкналъ негативенъ печатъ, който тукъ давамъ (обр. 31) възъ основа на книжния отпечатъкъ, направенъ отъ г. Димитъръ Вичевъ, пазитель на старинитѣ въ Мадара:

Τροφίμου
κεραμέω-
ς

Височината на буквитѣ между 0.015 и 0.007 м. Дебелината на отломката не ми е известна. Намѣрена е въ с. Гьоджедже, Шуменска околия. Рамката на печата има кръстовидна форма съ размѣри 0.11×0.07 м. Отъ тукъ може да се заключи, че грънчарьтъ (κεραμεύς) Трофимъ, който е направилъ тукъ разглежданата тухла, е билъ християнинъ. Заслужава да се отбележи, че тая тухла е единствената отъ североизточна България, която е снабдена съ гръцки печатъ, а не съ латински.

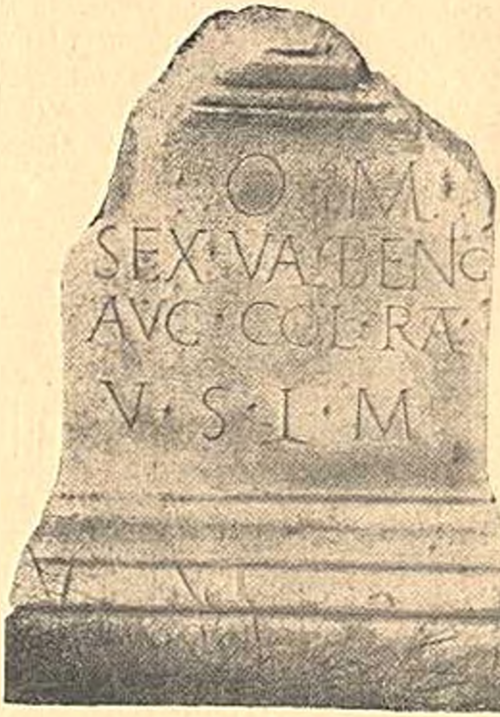

Обр. 32. — Жервеникъ отъ с. Арчаръ

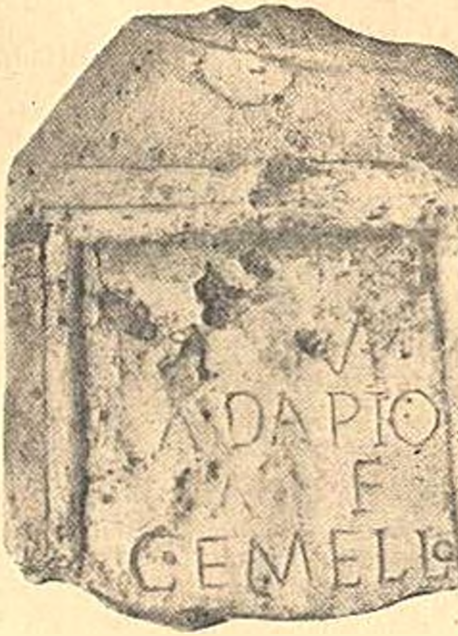

Обр. 33. — Надгробна плоча отъ гр. Ломъ

11. Жертвеникъ отъ варовникъ съ многоставенъ придавъ горе и долу (обр. 32), високъ 0.83 м., широкъ 0.65 м., дебелъ 0.58 м., намѣренъ въ Арчаръ и прибранъ въ Ломския музей. Върху предната страна на туловището (високо 0.46 м., широко 0.52 м. и дебело 0.45 м.) стои следното посвещение на Юпитера:

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)
Sex(tus) Val(erius) Benig(nus)
Aug(ustalis) col(oniae) Rat(iariae)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Височина на буквитѣ между 0.07 и 0.04 м. AL и NI въ 2 редъ и AT въ 3 редъ сѫ лигирани.

Посветительтъ на жертвеника Sextus Valerius Benignus е билъ въ колонията Ratiaria единъ отъ носителитѣ на императорския култъ, които сѫ били наричани Augustales (вж. Neumann, R-E. II Sp. 2349, 48 сл.). За наличностьта на Agustales въ тая колония говорятъ и надписитѣ CIL III №№ 6294, 1641 (стр. 1020), 8089, 8263, 12647, 12646, къмъ които се притуря и описания по-долу (№ 14) паметникъ.

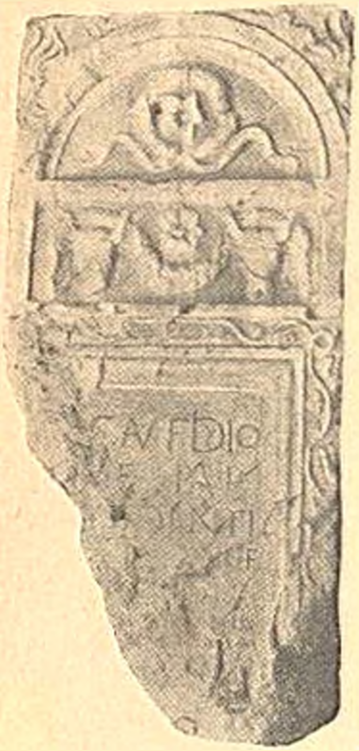

Обр. 34. — Надгробна плоча отъ с. Арчаръ

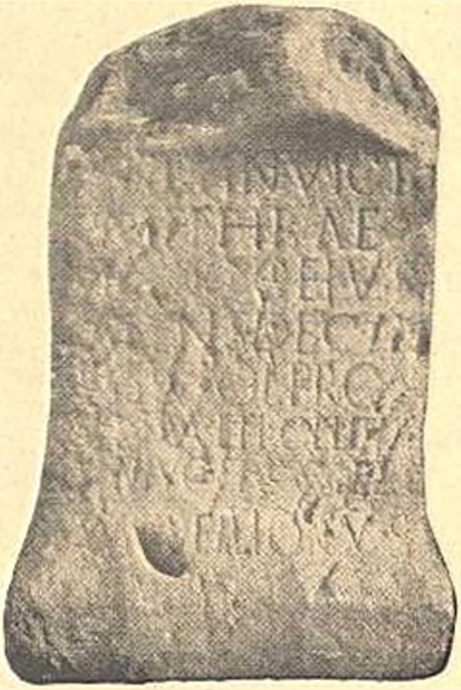

Обр. 35. — Жертвеникъ отъ с. Арчаръ

12. Плоча отъ варовикъ съ трижгъленъ фронтонъ, въ който е изобразенъ единъ крѫгълъ щитъ, сложенъ върху копие, отчупена горе и долу, висока 0.82 м., широка 0.66 и дебела 0.30 м. (обр. 33), намѣрена въ античния Almus и прибрана въ Ломския музей. (вж. Юбилеенъ сборникъ на Ломското читалище, 1927 г., стр. 120).

Подъ фронтона дохажда обградено съ профилувана рамка вдлъбнато поле (широко 0.47 м. и високо 0.46 м.), въ което стои извънредно повредениятъ надгробенъ надписъ:

[D(is)] M(anibus)
M(arco) Dapio
M(arci) f(ilio)
Gemello

Буквитѣ сѫ високи 0.07—0.06 м. (само буквата *o* въ 4. редъ е висока 0.02 м.). Отъ предполагаемото M въ 2. и 3. редъ личи върху камъка само лѣвата му половина.

Името *Dapius* (2. редъ), доколкото зная, не се срѣща другаде, и затова разчитането му е доста съмнително.

13. Надгробна плоча отъ бѣлъ мраморъ, на която липсва долната часть заедно съ принадлежащия къмъ нея лѣвъ жгълъ (обр. 34), висока 1.95 м., широка 0.90 м., дебела 0.35 м., намѣрена въ Арчаръ и прибрана въ Ломския музей (вж. Юбилеенъ сборникъ на Ломското читалище, 1927 г., стр. 121). Растителни орнаменти изпълватъ двата горни жгли на плочата, между които се издига единъ крѫгълъ фронтонъ съ вѣнецъ и петодѣлна розетка. Въ вдлъбнато поле съ проста профилувана рамка е изобразенъ подъ фронтона двоенъ букранионъ съ гирланда, надъ която стои многодѣлна розетка. Подъ букраниона дохажда друго вдлъбнато поле съ сложна профилувана рамка, която е разукрасена съ лозови вейки. Въ него е помѣстенъ следниятъ фрагментиранъ надписъ:

C(aio) Aufidio
. . . . *f(ilio), Pap(iria tribu)*
. . . . *DENTI*
. . . . *[vet(erano) le]g. VII C(laudiae) p(iae)f(idelis)*
. . . . *LD*
. . . . *[vixit an]n(is) LXX*

Височина на буквитѣ между 0.08 и 0.025 м. Само буквата F въ 4. редъ, която е вписана въ отвора на буквата C, е висока около 0.01 м. AV и ID въ 1 редъ е лигирано. Разчитането на буквитѣ D и L въ 3. и 5. редъ е несигурно.

VII Клавдиевъ легионъ, въ който покойниятъ ветеранъ *C. Aufidius* е служилъ, е билъ на гарнизонъ въ Moesia superior (по-точно въ Viminacium) отъ 56/57 г. следъ Хр. (вж. Ritterling, R.-E. XII Sp. 1619, 49 и сл.). Прозвището *pia fidelis* е било дадено на тоя легионъ още въ 42 г. следъ Хр. (вж. Ritterling, ц. м. Sp. 1628, 45 и сл. и Sp. 1617, 32—36). Както ни показва остатъкътъ отъ буквата C въ най-долната часть на плочата, надписътъ се е завършвалъ съ думитѣ *f(aciendum) c(uravit)*, предхождани отъ името на лицето, което е наредило да се направи надгробната плоча на починалия ветеранъ. За принадлежностьта на colonia Ratiaria, отъ дето произлиза плочата, къмъ *Papiria tribus* (редъ 2.), вж. Kubitschek, Imperium Romanum, стр. 238.

14. Мраморенъ жертвеникъ съ придавъ горе и долу (обр. 35), високъ 0.92 м., широкъ долу 0.59 м., а въ срѣдата 0.47 м., намѣренъ въ Арчаръ и прибранъ въ Ломския музей. Подъ горния придавъ на жертвеника стои следниятъ на мѣста доста изтърканъ надписъ:

[So]li invicto
Mithrae
M. [C]occeius
[V]alens dec(urio) Au-
5 *[gu]s[t(alium)] col(oniae) pro [sa-]*
[lute s]ua et Politt[ae]
[co]niug(is) et Cocceio-
rum filior(um) v(otum) s(olvit).

Последниятъ редъ на надписа стои върху долния придавъ. Височина на буквитѣ между 0.05 и 0.04 м. VA въ 6. редъ и VM въ 8. редъ сж лигирани.

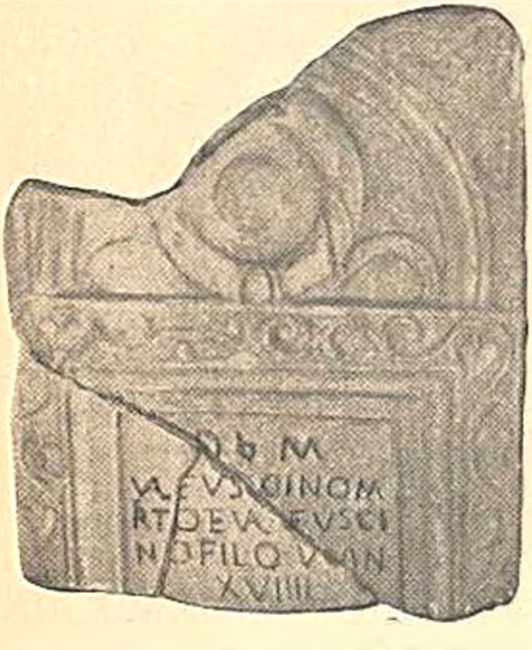

Обр. 36. — Надгробна плоча отъ с. Арчаръ

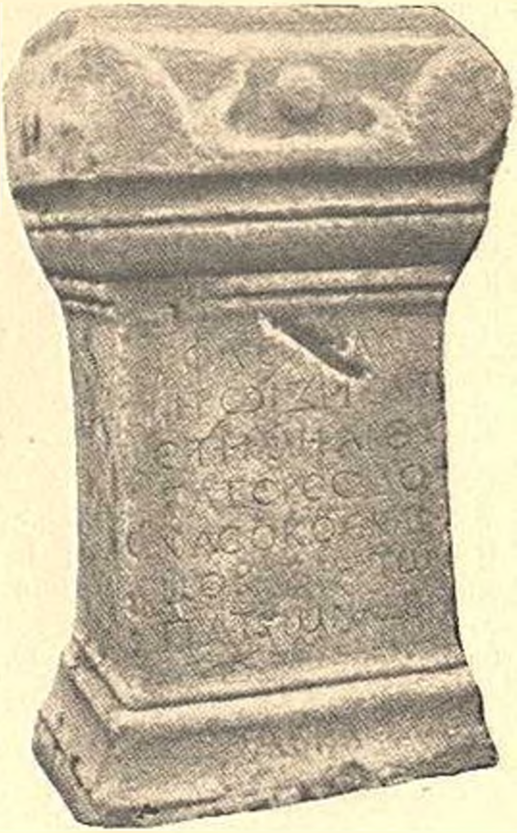

Обр. 37. — Надгробенъ паметникъ отъ с. Бобошево (фотогр. презъ 1926 г.)

Въ *Cocceiorum* (редъ 7. и 8.) първото *O* е предадено въ малъкъ размѣръ (високо е около 0.02 м.), а третото *C* е почти слѣто съ следното *E*.

Надписътъ представя посвещение на *Sol invictus Mithra* (за това божество вж. Wüst, R.-E. XV Sp. 2311, 30 и сл.) отъ страна на *M. Cocceius Valens* за собственото му благоденствие и това на съпругата му *Politta* (това лично име се срѣща и въ CIL III № № 1074—1076) и на синоветѣ му, които тукъ сж отбелязани като *Coccei filii* въ противоположность на *Cocceius pater*. Отъ факта, че надписътъ е намѣренъ въ Арчаръ следва, че подъ *col(onia)* въ 5. редъ трѣбва да се разбира *colonia Ulpia Ratiaria* (за нея вж. Vulić R.-E. I A, Sp. 261, 14 и сл.). За култа на Митра въ Рациария говорятъ и други паметници, обнародвани отъ Г. И. Кацаровъ, Изв. на археол. др. II 58 № 9, 59 № 11 и Jahreshefte, Beiblatt XIX—XX, Sp. 48—49, № 6.

Особенъ интересъ представя длъжностьта *decurio Augustalium*, т. е. длъжностьта на началникъ на една декурия на Августалитѣ (вж. по-горе № 11), която е заемалъ въ Рациария *M. Cocceius Valens*. Тя ни показва, че разпредѣлението на декурии, което е било проникнало почти въ всички корпоративно организирани съсловия и професии (вж. Kübler, R.-E. IV 2318, 1 и сл.), е важело и за колегията на Августалитѣ, която отъ II вѣкъ насамъ е била възведена въ съсловие, заемаще срѣдно мѣсто между муниципалнитѣ градски съветници и тъй наречения *plebs* (вж. Neumann, R.-E. II Sp. 2352, 55 и сл., Sp. 2357, 3 и сл. и Sp. 2356, 59 и сл.).

Обр. 38. — Надгробенъ паметникъ отъ с. Бобошево (фотогр. презъ 1935 г.)

15. Горна часть отъ надгробна плоча отъ варовникъ безъ дѣсния й жгълъ (обр. 36), счупена на три части, висока 0.74 м., широка 0.68 м., дебела 0.16 м., донесена отъ с. Дрѣновецъ (Ломско) въ Ломския музей (вж. Юбилеенъ сборникъ на Ломското читалище, 1927 г., стр. 120). Въ вдлъбнатото поле (широко 0.39 м. и високо 0.27 м.), оградено съ профилувана сложна рамка, която е украсена съ бръшлянови вейки, стои надписътъ:

D(is) M(anibus)
Val(erio) Fuscino M-
irto et Val(erio) Fusci-
no f(ilio) q(ui) v(ixit) an(nis)
XVIII

Буквитѣ сж високи 0.035—0.03 м. Между *D(is)* и *M(anibus)* стои единъ бръшляновъ листъ. VAL, ET и IR сж лигирани. Надъ надписа е изобразенъ полукржгълъ фронтонъ съ вѣнецъ и огледало. Полето около фронтона е било запълнено съ растителни орнаменти.

Заслужава да се отбележи, че въ тоя надгробенъ надписъ сж означени само годинитѣ на сина *Valerius Fuscinus* (името *Fuscinus* се срѣща и въ другъ единъ надписъ отъ Moesia inferior, CIL III № 12473), а не и на баща му *Valerius Fuscinus Mirtus.* Последното име е тъждествено съ гръцкото Μύρτος.

16. Жертвеникъ отъ гранитъ съ сложенъ придавъ горе и долу, високъ 1.66 м., широкъ 0.56 м. и дебелъ 0.49 м., намиращъ се въ мѣстностьта „Мърдище", километъръ и половина на северъ отъ селото Бобошево, Дупнишко, издаденъ отъ Ив. Велковъ въ Изв. на Бълг. археол. институтъ V, 1928—1929, стр. 381, по фотоснимка отъ 1926 г. (обр. 37), когато е билъ още изцѣло запазенъ камъкътъ, ако и счупенитѣ му части да сж били свързани чрезъ две желѣзни скоби, споени съ олово. Нѣколко години по-сетне единъ иманяръ, който си мислилъ, че въ него се криело нѣкакво златно съкровище, се опиталъ да го разбие. Двѣтѣ желѣзни скоби не се поддали на ударитѣ му. Обаче дѣсната часть на горния придавъ на жертвеника, а сжщо и часть отъ лѣвата страна на туловището му пострадали отъ това, както личи отъ направената презъ 1935 г. фотоснимка (обр. 38).

Подъ горния придавъ дохажда следниятъ надписъ:

Τ(ίτω) Φλ(αβίω) Ἑ[ρμ]ανῷ
ἥρωι ζήσαντι
ἔτη μγ΄. Αἱ θυ-
γατέρες Μο-
5 κάσοκος καὶ
Μοκαζίη τῷ
πατρὶ μνήμης
χάριν.

Височината на буквитѣ въ 8. редъ, който е издълбанъ върху долния придавъ, е 0.07 м., докато въ останалитѣ редове тя възлиза на 0.05 м. Само ς въ μνήμης (7. редъ) има височина 0.025 м. NT (1. редъ) и NH (7. редъ) сж лигирани.

Въ 1. редъ, дето нѣколко букви сж пострадали поради споменатитѣ по-горе желѣзни скоби, смѣтамъ за необходимо да замѣня четението на Ив. Велковъ, ц. м., Τ. Φλε[βι]ανῷ съ това на Г. И. Кацаровъ Τ(ίτω) Φλ(αβίω) Ἑρ[μ]ανῷ. Последното име е засвидетелствувано впрочемъ и въ надписитѣ у Cagnat, IGRP, III №№ 146 и 179. Въ 3. редъ, чиито начални букви ET сега липсватъ, Велковъ чете καί, докато на камъка стои въ сжщность AI.

Нека отбележа, че въ случая имаме работа съ хероизиране на починалия Титъ Флавий Хермианъ отъ страна на дветѣ му дъщери, които носятъ чисто тракийскитѣ двуосновни имена Μοκάσοκος и Μοκαζίη. Последното име е предадено у Ив. Велковъ, който е нѣмалъ възможность да види камъка, неточно съ формата Μοκαζίνη.

Поправка

Повторното преглеждане на издадения отъ мене въ Годишника на Музея V, стр. 164, № 10 надгробенъ надписъ отъ Стара-Загора, което извършихъ миналата година, ми позволи да установя на нѣкои мѣста по-точни четения. Тъй въ 2. редъ на надписа трѣбва да се чете ΩΜΕΝ (а не ΟΜΕΝ), въ 3. редъ стои въ сжщность ΚΕΠΕΙ, т. е. σκέπει „покрива" (а не [ἐν ἀ]κμῇ) и въ 4. редъ е по-приемливо четението ΑΙΣΟΣ отколкото Ἄπος.

Antike Denkmäler

1. Marmorrelief des thrakischen Reiters, hoch 0.13 m, breit 0.14 m, dick 0.035 m, gefunden im Dorfe Botjovo, Bezirk Jambol, jetzt in der archäologischen Sammlung des Gymnasiums zu Jambol. Abb. 22.

2. Marmorrelief des thrakischen Reiters, hoch 0.14 m, breit 0.095 m, dick 0.025 m, gefunden im Dorfe Zlatna-Livada, Bez. Čirpan. Abb. 23.

3. Marmorrelief des thrakischen Reiters, hoch 0.745 m, breit 0.11 m, dick 0.013 m, gefunden in Vinarovo, Bez. Čirpan. Abb. 24.

4. Marmorrelief des thrakischen Reiters, hoch 0.12 m, breit 0.10 m, dick 0.02 m, gefunden in Vinarovo, Bez. Ćirpan. Abb. 25.

5. Marmorrelief des thrakischen Reiters, hoch 0.09 m, breit 0.085 m, dick 0.01 m, gefunden in Türkmišli, Bez. Čirpan. Abb. 26.

№ 2—5 werden in der archäologischen Sammlung des Gymnasiums zu Čirpan aufbewahrt.

6. Bruchstück einer Ziegel mit dem Siegel AVGG/PRA, gefunden in der Nähe des Dorfes Kovačovec, Bez. Popovo, jetzt in der archäologischen Sammlung des Lesevereins der Stadt Popovo. Abb. 27.

7. Bruchstück einer Marmorara, hoch 0.34 m, breit 0.68 m, dick 0.16 m, gefunden in der Gegend Sredna Ratlina, nicht weit vom Dorfe Sredno-Gredište, Bez. Cirpan, jetzt in der Grundschule desselben Dorfes. Abb. 28. Bemerkenswert ist die Medialform ἀνέθεντο (Z. 4).

8. Bruchstück einer Ziegel mit dem Siegel Mercuris, gefunden in Nordbulgarien (genauer Fundort unbekannt), jetzt im Museum der Stadt Šumen. Abb. 29.

9. Bruchstück einer Ziegel mit dem Siegel HPA, gefunden in Atija, Bez. Burgas, jetzt im Museum der Stadt Burgas. Abb. 30.

10. Bruchstück einer Ziegel mit dem Siegel Τροφίμου κεραμέως, gefunden im Dorfe Cjodžedže, Bez. Šumen, jetzt im Privstbesitz. Abb. 31.

11. Ara aus Kalkstein mit Widmung an Iuppiter Optimus Maximus, hoch 0.83 m, breit 0.65 m, dick 0.85 m, gefunden in Arčar, jetzt im Museum der Stadt Lom, Abb. 32. In Z. 3 wird Aug(ustalis) col(oniae) Rati(ariae) erwähnt.

12. Grabstele aus Kalkstein mit Giebel, hoch 0.82 m, breit 0.66 m, dick 0.30 m, gefunden im antiken Almus, jetzt im Museum der Stadt Lom. Abb. 33. In Z. 2 ist die Lesung Dapio unsicher.

13. Grabstele aus Marmor, hoch 1.95 m, breit 0.90 m, dick 0.35 m, gefunden in Arčar, jetzt im Museum der Stadt Lom. Abb. 34. Bemerkenswert. ist die Erwähnung der tribus Papiria, Z. 2.

14. Marmorara mit Widmung an Sol invictus Mithra, hoch 0.92 m, breit 0.59 m, dick 0.52 m, gefunden in Arčar, jetzt im Museum der Stadt Lom. Abb. 35. Der Ausdruck dec(urio) Au[gu]s(talium), Z. 4—5, zeigt, dass die Einteilung nach Dekurien, die bei fast allen korporativ organisierten Ständen und Berufsarten eingebürgert war, auch für das Collegium der Augustales galt.

15. Obere Hälfte einer Grabstele aus Kalkstein, in 3 Stücke gebrochen, hoch 0.74 m, breit 0.68 m, dick 0.16 m, gefunden in Arčar, jetzt im Museum der Stadt Lom. Abb. 36.

16. Ara aus Granit mit Ablauf oben und unten, hoch 1.66 m, breit 0.56 m, dick 0.49 m, in der Nähe des Dorfes Boboševo (Bez. Dupnica), ungenügend veröffentlicht von Iwan Welkow, Bull. de l'Institut archéol. bulgare V 1928—1929, S. 381. Abb. 37 und 38 nach Photographie vom Jahre 1926 und 1935. Beachtenswert sind die thrakischen Personennamen Μοκάσοκος und Μοκαζίη.

Berichtigung. Die von mir im vorigen Jahre durchgeführte Nachprüfung der in Annuaire du Musée nationale de Sofia V, S. 164, № 10 veröffentlichten Inschrift aus Stara-Zagora zeigte, dass dort in Z. 2 ΩΜΕΝ und ΟΜΕΝ, in Z. 3 ΚΕΙΠΕΙ, d. h. [σ]κείπει statt]ἐν ἀ]κμῇ und in Z. 4 ΑΙΣΟΣ statt Ἄσιος zu lesen ist.

Dimiter Detschew

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ

ОТЪ ИВАНЪ ВЕЛКОВЪ

I

СТАРИ СЕЛИЩА, КРЕПОСТИ И МАНАСТИРИЩА ВЪ ОБСЕГА НА БРѢЗОВО

Въ статията Могилни гробни находки отъ Брѣзово (ИАИ VIII, 1934, стр. 1 сл.), дадохъ нѣкои сведения за старинниттѣ поселения около античния некрополъ. Презъ 1935 год. имахъ възможность да продължа изучаванията си въ онази область, та тукъ смѣтамъ не само да прибавя нови данни, но и да поправя нѣколко пропуснати грѣшки.

На западъ отъ Брѣзово се издига Аи-тепе. Тукъ, въ крайната западна часть на това възвишение, има защитни стени. Вжтре се виждатъ останки отъ зидове и доста керамични отломъци. При предприетитѣ разкопки се указа, че Аи-тепе крие въ себе си старо тракийско светилище на тракийския конникъ. Материалитѣ отъ това светилище се издаватъ тукъ отдѣлно на друго мѣсто.

На северъ отъ Аи-тепе, все така самотно издигнато всрѣдъ полето, стърчи и Гьолъ-тепе. На самия върхъ се виждатъ останки отъ стари зидове. Отъ случайни разкопки тукъ се виждатъ разхвърлени части отъ глинени амфори, отъ различни други глинени сждове, сжщо останки отъ мѣстна керамика съ недобре изпечена глина и съ украси отъ релиефни пояси. Тукъ би трѣбвало да се потърси светилище, подобно на това отъ съседното Аи-тепе. Сега черкуватъ на Св. Константинъ и Елена. Останки отъ по-голѣмо тракийско селище отъ римската епоха се виждатъ навредъ около Гьолъ-тепе, но сжщинското селище е било разположено северно отъ възвишението, дето и сега има по-сносни условия за животъ. Тукъ се срѣщатъ изъ нивята тухли, части отъ голѣми глинени кюпове, части отъ обикновени римски глинени сждове. Въ северо-западната окрайнина на това селище е открито по-рано и светилище на тракийския конникъ (вж. Б. Дяковичъ, Тракийското оброчище при с. Хамзаларе въ Год. на Пловд. библиотека за 1933 г.).

По хребета на северъ отъ това селище, известенъ като Малъ-тепе, се редятъ нѣколко могилки. На хребета западно, на Бабунаръ, се виждатъ други петь могили.

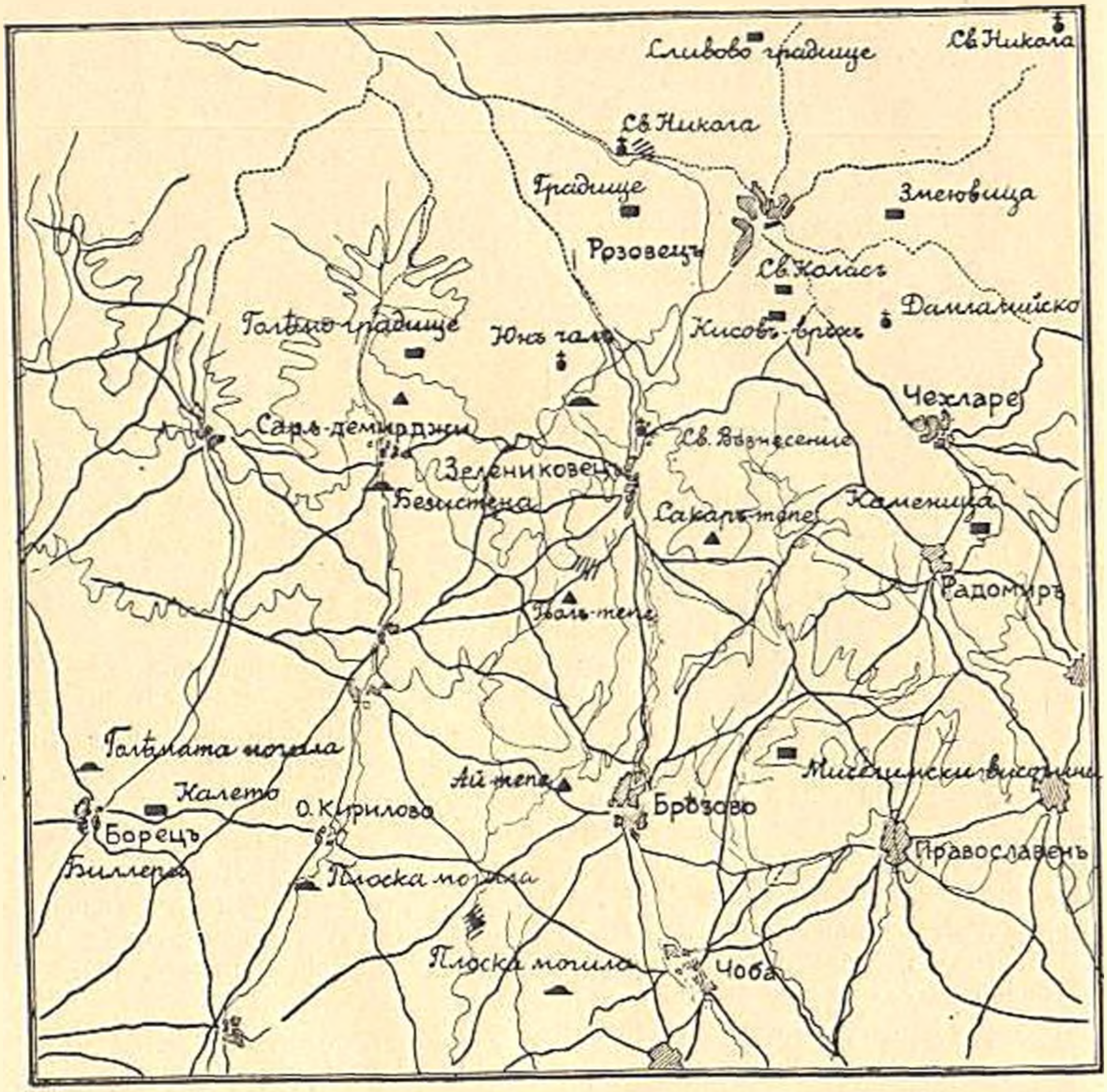
Сливово градище
Св. Никола
Св. Никола
Градище
Змеювица
Розовецъ
Св. Коласъ
Дамламийско
Кисовъ-връхъ
Голъмо градище
Юнъ чалъ
Чехларе
Саръ-демирджи
Св. Възнесение
Зелениковецъ
Безистена
Сакаръ-тепе
Каменица
Радомиръ
Гьолъ-тепе
Голъмата могила
Ай-тепе
Калето
О. Кирилово
Брѣзово
Борецъ
Михалишки височини
Православенъ
Биллере
Плоска могила
Плоска могила
Чоба

Обр. 39. — Карта на областьта въ обсега на Брѣзово

Все въ северно направление и малко северо-западно отъ Хамзаларе, сега Зелениковецъ, се издигатъ отдѣлни разклонения отъ Сърнена-гора, които идватъ отъ къмъ Мраченикъ и свършватъ доста стръмно надъ малкото селце Бабекъ. Крайнитѣ тукъ възвишения сж известни като Юнъ-чалъ. Близо до самия връхъ, върху южнитѣ плещи на възвишението, въ малка долинка, обраснала сега въ рѣдка дѫбова гора, се криятъ останкитѣ на старъ манастиръ. Още добре могатъ да се проследятъ дебелитѣ до 2 м. защитни и оградни стени, които сѫ обхващали едно пространство повече отъ 150×150 м. Самитѣ манастирски постройки, заедно съ църквата, сѫ се намирали по-близо до юго-източната защитна стена. Църквата изглежда доста голѣма, но всичко сега така е разбъркано и разровено, че мѫчно може да се схване нейния планъ. Тукъ идватъ да черкуватъ на Св. Троица.

Западно отъ това църковище, на около половинъ часъ разстояние, разположено повече надъ с. Сарѫ-Демирджи, се намира *Голѣмото градище*.

Въ самото подножие на Юнъ-чалъ, въ Кованлъка или Ченгерлери, се издига доста голѣмо *предисторическо могилно селище*. Разпръснатитѣ навредъ тукъ фрагменти отъ глинени сѫдове говорятъ повече за бронзовата епоха.

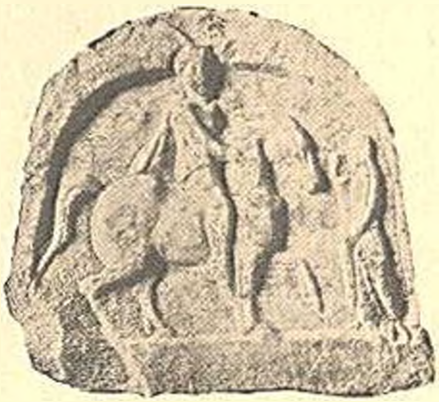

Обр. 40. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Сакаръ-тепе

Около Зелениковецъ се намиратъ развалинитѣ и на другъ манастиръ — Св. Възнесение. Тѣзи развалини се намиратъ на около километъръ северно отъ селото, на лѣвия брѣгъ на рѣката. И тукъ останкитѣ сѫ значителни, и тукъ изглежда да е имало защитни стени, сега вече съвършено изчезнали въ нивята. За старинностьта на тѣзи останки говорятъ и намѣренитѣ монети отъ Юстиниянъ Велики (527—565 г.).

На това мѣсто трѣбва да се помене и за *Шопската пѫтека*, между Брѣзово и Зелениковецъ, по която се движели тѣзи, които идвали отъ къмъ Ихтиманъ и отивали да докарватъ соль отъ Бургасъ.

На изтокъ отъ Зелениковецъ се издига осамотено и издадено къмъ полето *Сакаръ-тепе*, обраснало съ гора по севернитѣ склонове. Въ западната часть на възвишението, както при Аи-тепе, се намиратъ останкитѣ отъ малко градище. На изтокъ, вънъ отъ стенитѣ, се виждатъ останкитѣ на продълговата постройка. Вече малко по̀ на изтокъ, се издигала и друга преградна и защитна стена. Въ продълговатата постройка е намѣрена мраморна плочка съ образа на тракийския конникъ. Тукъ идватъ отъ Зелениковецъ да черкуватъ въ началото на май. Плочката, горе закрѫглена, е вис. 0.13 м., шир. долу 0.14 м., горе 0.11 м., деб. 0.025 м. Долниятъ лѣвъ ѫгълъ отчупенъ. Конникътъ въ ходъ на дѣсно. Гривата на коня разчленена, уши положени низко назадъ. Конникътъ съ лице напредъ, съ буйна коса, въ кѫсъ хитонъ и спускаща се къмъ гърба на коня хламида. Дѣсната рѫка на конника положена на шията на коня. Предъ конника права женска фигура съ лице на лѣво, съ забулена глава, въ дълга дреха. Лѣвата ржка спусната надолу. Съ дѣсната държи, изправенъ нагоре, неясенъ предметъ. Обр. 40.

Явно е, че и тукъ трѣбва да потърсимъ светилище на тракийския конникъ.

Отъ Сакаръ-тепе води на северъ по билото нѣкакъвъ пжть, — Винарски пжть нареченъ, по който пжть ужъ изкарвали вино къмъ нѣкогашния манастиръ на Сакаръ-тепе. По направление на този пжтъ, както и по съседното било на изтокъ, се виждатъ цѣлъ редъ могилки, една съ значителна височина, но всички други едва вече забележими въ околностьта. Малкитѣ могилки, повечето отнесени отъ поройнитѣ дъждове и разкопани, сж натрупани съ обикновени дребни камъни. Тукъ безъ съмнение ще трѣбва да се потърси нѣкой тракийски некрополъ отъ къмъ VI—V в. пр. Хр.

Право на северъ отъ Сакаръ-тепе, близо на часъ разстояние, се издигатъ стръмни отъ къмъ южната страна възвишения, надвесени повече къмъ Розовецъ, по-рано Рахманли. Върхътъ, който се вижда по-добре отъ къмъ Розовецъ, е познатъ като Св. Коласъ. Тукъ по жътва се правятъ нѣкакви жертвоприношения. Върху Св. Коласъ се издига градище, обградено здраво съ широкъ зидъ. По-острия и най-юженъ върхъ отъ тази група възвишения е познатъ като Калето, Кисовъ върхъ или още Екисеври. По между дветѣ градища се издига трети, по-низъкъ върхъ, сжщо запълненъ съ развалини отъ разни постройки. Всички тѣзи укрепени върхове, които представляватъ едно цѣло, сж достжпни слабо само отъ къмъ Розовецъ. Въ южната страна на градището върху Св. Коласъ, обградено съ двойна стена, се вижда нѣщо като апсида. Тукъ може да се потърсятъ останкитѣ на нѣкаква църква.

Отъ Кисовъ врърхъ се спуска гористо било, което отива въ юго-източна посока. Непосрѣдствено подъ Стражата, върху южнитѣ плещи на възвишението, се криятъ въ гората останкитѣ на еднокорабна църква. Църквата е обиколена отвредъ съ здрави крепостни стени. Тѣзи развалини сж познати подъ името Дамлалийско. Тукъ идватъ да черкуватъ на Спасовдень.

Като се върви пъкъ отъ Кисовъ върхъ право на изтокъ и се премине Ахчеджикъ, слиза се на низко седло. Върху това седло стърчи, обраснала съ гора, голѣмата Гюрова могила. Отъ това седло, все на изтокъ, се издига стръменъ отъ къмъ югъ върхъ, известенъ подъ името Змеевица. Върху Змеевица стоятъ развалинитѣ на неголѣмо градище, четвъртита форма, съ размѣри 100 × 100 м., изложено повече на южния скатъ на върха, съ широки до 2 м. зидове, съ обширенъ кржгозоръ къмъ Братанъ на северъ и полето на югъ.

Като се слиза между Св. Коласъ и Змеевица къмъ Розовецъ, трѣбва да се премине и Голата църква. На това мѣсто посрѣщали и изпращали нѣкога анадолиитѣ, като при това извършвали и молебствие съ светене на вода.

За да се отиде отъ Розовецъ къмъ Павелъ-баня, може да се използува новопрокарания пжть или да се тръгне по старата пжтека презъ Маранджика.

По пѫтя се преминава Дерменка съ бистъръ планински потокъ. На около 12 клм. отъ Розовецъ се достига прохода за Турия и Казанлъшкото поле. На самия проходъ, върху терасата западно отъ пѫтя, се намиратъ въ гората доста голѣми развалини отъ църква, съвършенно разровена и разкопана. Виждатъ се навредъ парчета отъ широки тухли, хоросанъ, виждатъ се останки и отъ други отдѣлни постройки въ западно направление. Тукъ при тѣзи развалини се сочи мѣстото на манастира Св. Никола. Легендата разправя, че манастирьтъ билъ обграденъ и обсаденъ отъ турцитѣ, многото калугери храбро се защищавали, но трѣбвало да бѣгатъ и се спасяватъ. Тѣ използували единъ мъгливъ день, изоставили манастира и достигнали чакъ до днешното село Мъглишъ, дето основали сегашния манастиръ. Интересно тукъ е названието Дунава, което носи склона източно отъ Братанъ.

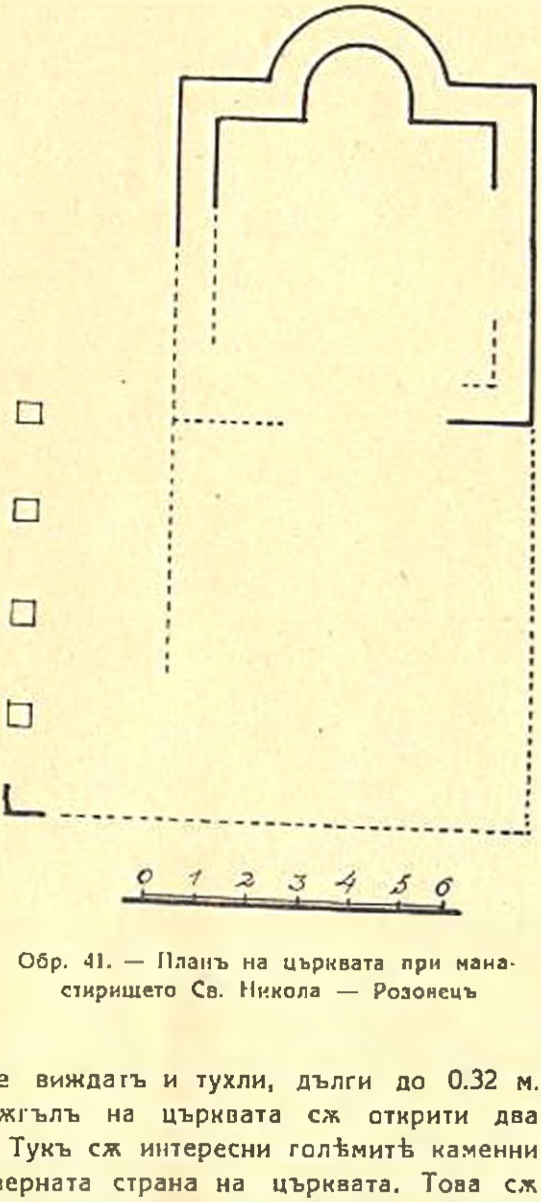

Обр. 41. — Планъ на църквата при манастирището Св. Никола — Розовецъ

На западъ отъ Розовецъ, нѣкѫде почти по срѣдата между това село и Своженъ (Аджаръ), на лѣвия брѣгъ на Кара-дере, се намиратъ останки отъ доста много постройки. Това мѣсто е познато между населението като Св. Никола. При разчистване на развалинитѣ тукъ сѫ открити основитѣ на не голѣма църква. Основитѣ на църквата сѫ запазени до 1 м. височина. Зидоветѣ сѫ строени много здраво съ обикновени ломени камъни, споени съ бѣлъ хоросанъ, като на много мѣста изъ зидоветѣ се виждатъ и тухли, дълги до 0.32 м. и 0.04 м. дебели. Въ юго-източния ѫгълъ на църквата сѫ открити два пода, покрити съ сѫщия типъ тухли. Тукъ сѫ интересни голѣмитѣ каменни подставки за колони, наредени по северната страна на църквата. Това сѫ подставки въ форма на старитѣ профилувани горе и долу жертвеници съ вис. до 0.90 м., шир. по срѣдата 0.46 м. долу 0.56 м., при диаметъръ на крѫга за поемане колоната 0.45 м. Открити сѫ за сега нѣколко подобни подставки, като една, пренесена въ селото, е по-внимателно изработена. Върху горната рамка на последната подставка могатъ да се прочетатъ буквитѣ съ височина 3 см. ΠΟΛ, а на дългата страна обърнато се чете ΤΥΧΗΑΓΑΘΗ. Предъ ΤΥΧΗ се вижда едно право Λ и неясна друга буква. Западно и после северно се редятъ манастирскитѣ помѣщения. Непосрѣдствено северо-западно отъ църквата сѫ изровени и два голѣми глинени кюпа до 1.50 м. височина. Обр. 41.

Малко източно отъ църквата изглежда да има развалини и отъ друга постройка, известна като Малката църква. Цѣлата околность по направление на Розовецъ е позната като Куртоланъ.

Непосрѣдствено презъ Кара-дере, на дѣсния брѣгъ, е открита двойна пещь, засводена съ тухли. Пещьта е широка 3.30 м. Вижда се, че тази пещь е била дълго време въ употрѣбление. Южно отъ тази пещь сѫ откривани и гробове. По всички останки на тухли, широки римски керемиди и други фрагменти на близо и по-далече отъ църквата личи, какво тукъ е сѫществувало въ ранно-византийската епоха значително селище.

Това селище трѣбва да има връзка и съ Градището, кацнало на високия скалистъ, конусообразенъ и мѫчно достѫпенъ връхъ, който се издига право на югъ. Градището е обградено съ двоенъ зидъ. Достѫпно е било полесно отъ къмъ северната страна. Тукъ има стена, която почва отъ скалитѣ на западъ, върви 50 крачки северно и после завива на изтокъ до 100 м. Втората крепостна стена обхваща самия връхъ. Тази стена обхваща едно пространство дълго 65 крачки. Останки отъ нѣкакви постройки се виждатъ и по южния скатъ на градището, вънъ отъ крепостната стена. Следи отъ жилищни помѣщения, обаче, трѣбва да се търсятъ въ северната часть на крепостьта, дето културниятъ пластъ е най-дебелъ. Тукъ изораната нива е пълна съ фрагменти отъ глинени сѫдове, отъ парчета отъ широки римски керемиди, парчета отъ тухли. Градежитѣ въ крепостьта не се различаватъ отъ градежа на откритата църква и другитѣ постройки около църквата долу въ северното подножие на градището.

Многото крепости и многото църковища около Розовецъ, както и около близкото с. Свеженъ (Аджаръ), свидетелствуватъ за буденъ животъ тукъ презъ ранната и по-късна византийска епоха.

Отъ Брѣзово на североизтокъ почватъ слаби възвишения, помежду които се вие и катери нагоре коларски пѫть за с. Радомиръ, по-рано Колачево, известно още въ римско време съ златнитѣ си залежи, използувани и сега по примитивенъ начинъ. По пѫтя се преминава презъ мѣстностьта Коджа-бегли, преди освободителната война турско село. Преди да се влѣзе въ селото, на терасата се виждатъ слаби ровове отъ изкопани зидове. Тукъ нѣкога е имало нѣкаква доста значителна постройка, сега съвършено унищожена ИАИ VII, 1932—1933, 413.

Въ самото село нѣма нѣщо забележително. По-интересна е околностьта. Така, на изтокъ отъ селото се виждатъ отъ далечъ две островърхи възвишения — Могилата и по на изтокъ Каменица съ останки отъ голѣмо градище. Цѣлиятъ връхъ на Каменица е обиколенъ съ стена, а горе, около центъра на крепостьта, има втора защитна стена. Следи отъ жилищни помѣщения има по северната страна. Навсѣкжде се виждатъ много останки отъ късно римски керамични произведения, сжщо отъ голѣми кюпове. Отъ всички страни почти недостжпно.

Южно отъ градището, долу низко въ полето, е мѣстностьта Радомиръ, дето се виждатъ две могилки. Тукъ има останки отъ старо селище и по тази мѣстность е преименувано селото. Западно отъ мѣстностьта Радомиръ е Анатема, мѣсто, дето често падало грѣмъ.

Източно отъ селото е черковището Св. Трифунъ. На пжтя за Чехларе е Меденица съ оброкъ Св. Богородица. На Могилата сжщо черкуватъ. Тукъ има оброкъ Св. Кирилъ и Методи. Западно отъ селото е Господева черква, а южно оброкъ Св. Илия.

По хребета отъ Каменица въ западно направление се срѣщатъ доста останки отъ старо селище. Именува се сега Батаклъка. Подъ Каменица на изтокъ се намира чешмата Кана-бунаръ (кървавъ кладенецъ), на северъ Казицъ, мѣсто, дето нѣкога, пъкъ и сега турцитѣ идватъ отъ Горно-ново село всѣка година въ първата половина на май и колятъ курбанъ. Около Радомиръ се намиратъ и доста монети отъ Филипъ Македонски.

И други паметници свидетелствуватъ за сжществуването на стари селища и светилища въ областьта на с. Радомиръ.

Това сж: 1. Мраморна плочка, горе стѣснена, съ образа на Кибела. Вис. 0.205 м. и шир. долу 0.17 м., горе 0.135 м. деб. 0.035 м. Кибела седнала върху тронъ, облѣчена въ препасанъ дълъгъ хитонъ и химатионъ, съ забрадка презъ главата. Съ дѣсната си, простната надолу ржка, държи патера, съ лѣвата поддържа скиптъръ. До краката ѝ лежатъ два лъва. На горната рамка твърде неясенъ надписъ. Може би тамъ е стояло посвещението Μητρὶ Κυβέλῃ. По-ясенъ е надписътъ на долната рамка. Вис. на буквитѣ около 0.012 м. Тукъ се чете името на Ἀπολλωνίδης, който е направилъ посвещението. Обр. 42.

2. Малка четвъртита мраморна плочка, долниятъ дѣсенъ жгълъ отчупенъ. Вис. 0.11 м., шир. 0.095 м., деб. 0.015 м. На плочата, въ слабо издълбана рамка, доста грубо изображение на тракийски конникъ въ ходъ на дѣсно. Коньтъ съ вирната глава, гривата нарѣзана съ рѣдки успоредни черти. Конникътъ съ лице напредъ, съ буйна коса, която влиза въ рамката, въ кжсъ хитонъ, полага дѣсната си ржка върху шията на коня. Обр. 43.

3. Четвъртита мраморна плочка, горе поочукана, вис. 0.125 м., шир. 0.105 м., деб. до 0.02 м. Релиефъ на тракийски конникъ въ ходъ на дѣсно. Върху главата на коня високъ пискюлъ. Гривата неразчленена. Конникътъ съ лице

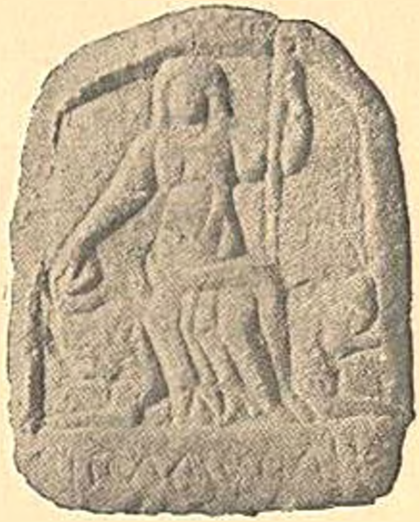

Обр. 42. — Мраморна плочка съ Кибела отъ с. Радомиръ

напредъ. Дѣсната рѫка положена върху шията на коня. Облѣченъ само въ хламида, която се разтиля по гърба на коня. Обр. 44.

Въ тази неизследвана още область едва ли е имало нѣкой по-личенъ върхъ, върху който да не се е намирало нѣкое светилище или градище. Така, на изтокъ отъ Каменица, презъ Голѣмата-рѣка, се издига Чона-тепе съ Градище. По на юго-изтокъ отъ Чона-тепе, малко северно отъ с. Нова-махла е друго градище, а съвсемъ далече на юго-изтокъ е Китката надъ Срѣдно градище. Отъ това село имаме три плочки съ образа на тракийския конникъ, които по типъ много приличатъ на плочкитѣ отъ Радомиръ. Изглежда че и въ Срѣдно-градище трѣбва да е сѫществувало светилище на това божество. Това сѫ:

1. Мраморна плочка, горе закрѫглена, горниятъ лѣвъ ѫгълъ слабо отчупенъ. Вис. 0.113 м., шир. 0.11 м., деб. около 0.03 м. Върху плочката релиефъ на конникъ въ ходъ на дѣсно. Конникътъ съ лице напредъ, въ кѫсъ хитонъ и разтилаща се по гърба на коня хламида. Дѣсната рѫка положена върху

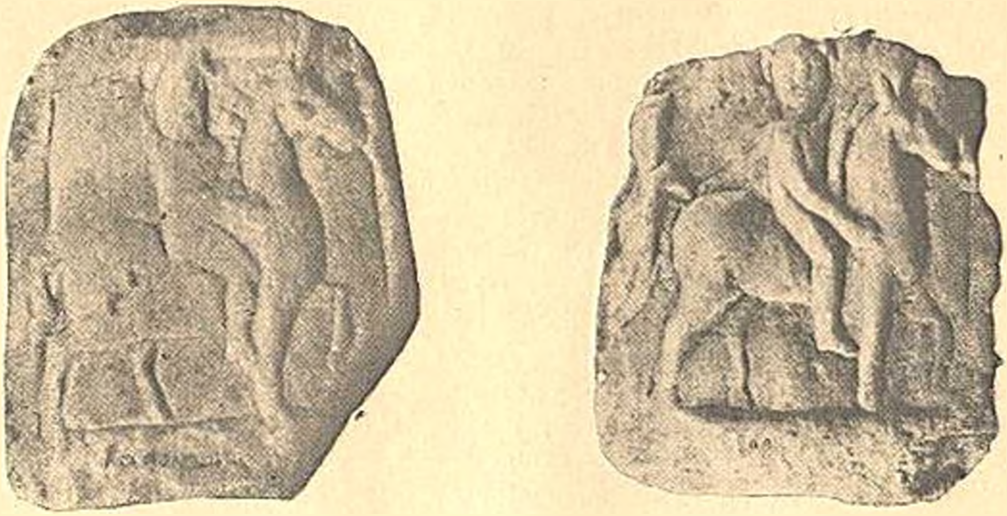

Обр. 43 и 44. — Мраморни плочки съ тракийски конникъ отъ с. Радомиръ

шията на коня. Предъ коня права женска фигура съ препасанъ и подгънатъ дългъ хитонъ. Ржце неозначени. Груба изработка. Обр. 45.

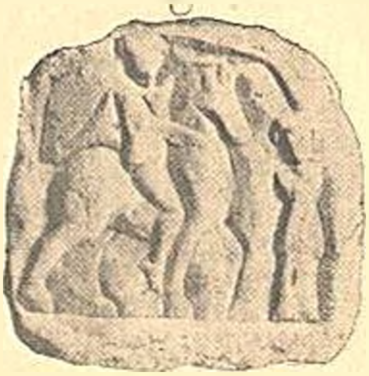

Обр. 45. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Срѣдно-градище

2. Мраморна плоча, горе силно стѣснена и закржглена. Вис. 0.135 м., шир. долу 0.115 м., горе 0.085 м., деб. до 0.025 м. Грубо изображение на тракийски конникъ въ ходъ на дѣсно. Гривата означена. Конникътъ съ лице напредъ, съ буйна коса, въ кжсъ хитонъ и разтилаща се по гърба на коня хламида. Дѣсната ржка положена на шията на коня. Предъ конника права женска фигура, въ дълга дреха, обърната по-скоро къмъ конника. Обр. 46.

3. Горна половина отъ мраморна плоча съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.07 м., шир. 0.098 м., деб. 0.02 м. Конникътъ въ ходъ на дѣсно. Гривата означена, но неразчленена. Конникътъ съ лице напредъ, съ буйна коса, въ кжсъ хитонъ и разтилаща се по гърба на коня хламида. Дѣсната ржка положена върху шията на коня. Обр. 47.

На западъ отъ Брѣзово лежи селото Кирекчи, сега Отецъ Кирилово. На югъ отъ селото, на около единъ километъръ разстояние, източно отъ пжтя, се простира широката селищна Плоска могила. Подъ селото преминава и старъ калдъръменъ пжть, който има направление къмъ Хисаря. Този пжть добре се вижда южно отъ Рошавитѣ могили при Брѣзово. При Отецъ Кирилово пжтьтъ е разкопанъ близо до селищната могила. Тамъ сж

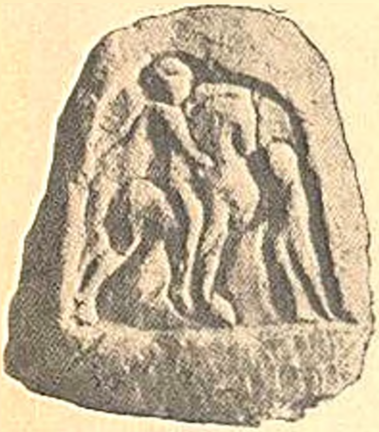

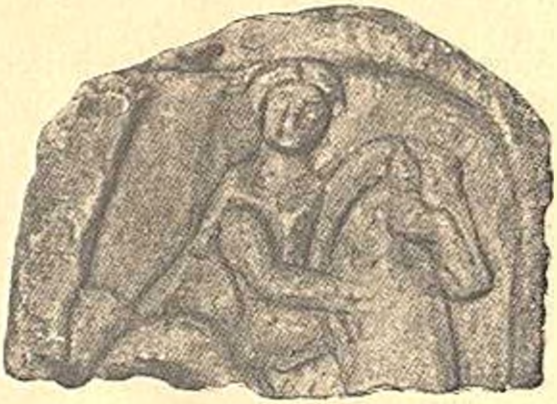

Обр. 46 и 47. — Мраморни плочки съ тракийски конникъ отъ Срѣдно-градище

открити голѣми камъни отъ широкъ до 6 м. пжть. Вижда се, че тукъ е имало нѣкога мочуръ, та е билъ приготвенъ бродъ. Този пжть е известенъ между населението като Япа-йолъ.

По лѣвия брѣгъ на рѣката, източно отъ Отецъ Кирилово, се виждатъ въ пръстьта дълбоки огнища, силно обгорѣли. Народътъ знае, че тукъ е горено варь за постройкитѣ въ Хисаря.

Единъ голѣмъ селищенъ центъръ въ древностьта е била и областьта около с. Салали, сега с. Борецъ. Преди всичко тукъ се намира Голѣмата (селищна) могила, която заема едно пространство отъ около десеть уврата. Нѣкогашното по-късно тракийско селище се е простирало южно и малко източно отъ Борецъ. Тукъ могатъ да се наброятъ повече отъ десетина могили, нѣкои отъ които достигать дори до 10 м. височина. Мѣстностьта около тѣзи могили е известна като Биллери или Балгалъка.

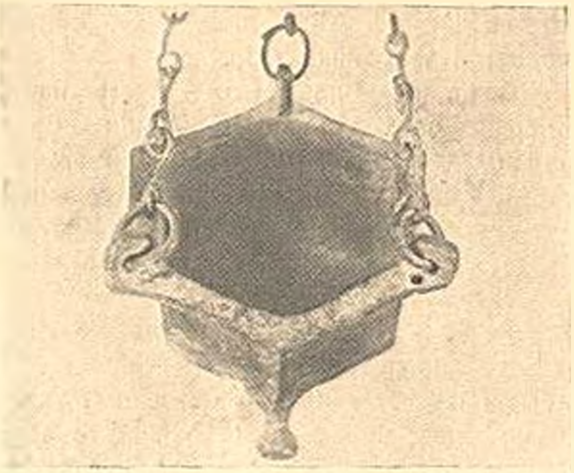

Обр. 48. — Бронзова кандилница отъ Борецъ

Източно отъ селото, на около километъръ разстояние, всрѣдъ полето се крие Калето. Това градище заема една не много височка тераса, заобиколена отвредъ съ дълбоки ровове, нѣкои изкуствено направени. Не липсватъ тукъ и крепостни стени, градени съ хоросанъ. Въ североизточната часть на градището сж били открити останки отъ стара църква съ фрескова живопись и букви. На много мѣста въ градището били открити и останки отъ други постройки. Тукъ е намѣрена една бронзова петостенна кандилница съ верижка за окачване, единъ типъ, познатъ ни отъ Египетъ и датиранъ къмъ V—VI в. сл. Хр. Обр. 48.

Отъ това време сж намѣрени и много монети въ градището, които улесняватъ неговото датиране. Преди всичко отъ тукъ имаме най-вече монети отъ Юстиниянъ Велики (527—565 г.), отъ Юстинъ и София, но сжщо и по-стари: отъ Реметалкъ I, отъ Септими Северъ, отъ Филипъ баща. Въ двора на Никола Имерски се пази и фрагментъ съ нечетливъ гръцки надписъ, намѣренъ въ градището. Северно отъ градището е миналалъ и онзи старъ пжть, който прекосва полето южно отъ Брѣзово, южно отъ Отецъ Кирилово и взима направление къмъ Хисаря. Калето въ полето при Борецъ представя доста интересна старина и тукъ може би се крие единъ отъ главнитѣ градове на по-късна Тракия. Както се знае, въ Пловдивската епархия се намирали три епископства съ седалища Диоклетианопълъ, Севастопълъ и Диосполисъ (вж. П. Мутафчиевъ, Къмъ църковно историческата география на пловдивско въ Сборникъ митрополитъ Максимъ, стр. 87 сл.). При търсене тѣзи седалища, подъ внимание се вематъ Хисаря и Кабиле при Ямболъ. Мисля, че крепостьта при Борецъ е била значителенъ градъ, отъ тукъ минава важенъ пѫть, не отбелязанъ за сега въ никой итинераръ, та при разрешаване въпроса относно отъждестяване седалищата на тритѣ епископства б : трѣбвало да се има и това кале предъ видъ.

II

СВЕТИЛИЩЕТО НА ТРАКИЙСКИЯ КОННИКЪ НА АИ-ТЕПЕ ПРИ БРѢЗОВО

Обр. 49. — Останки отъ светилището на Аи-тепе при Брѣзово

На западъ отъ Брѣзово се издига бавно малко скалисто възвишение, слабо обраснало съ гора, като въ крайната си най-издигната часть то свършва доста стръмно къмъ западъ и югъ. Тукъ скалитѣ сѫ най-рѣзко очертани. Това възвишение е известно подъ името Аи-тепе. При разкопки, направени презъ октомврий 1935 г., на Аи-тепе се откри светилище на тракийския конникъ, но така разровено и разкопавано по-рано, че мѫчно може да се възстанови цѣлиятъ планъ. Отъ светилището сѫ запазени само часть отъ южнитѣ преградни стени, които достигатъ една дължина до 10 м. Светилището, ориентирано къмъ изтокъ, е имало вѣроятно преддверие, сѫщо едно отдѣление къмъ източната страна, но самото централно помѣщение, въ което се намѣриха всички почти плочки, е дълго 5.5 м. Зидоветѣ на светилището, градени съ обикновени камъни, безъ хоросанъ, сѫ широки 0.50 м. Подътъ билъ постланъ съ тухли. Навредъ се намиратъ много парчета отъ широки римски керемиди. Между плочкитѣ се намѣри и отломъкъ отъ жертвеникъ. Между другото тукъ се намѣриха при разкопкитѣ една бронзова монета отъ Гордианъ III (238—244 г.) и една отъ Лицини (308—325 г.). Обр. 49.

Както се спомена още по-горе, Аи-тепе е изолирано възвишение, открито, съ широкъ крѫгозоръ къмъ всички страни. Светилището е било обградено съ здрави защитни стени. Тѣзи стени обграждатъ едно пространство съ дължина 45 м. и широчина 28 м. То е било достѫпно по-леко само отъ къмъ изтокъ. Въ тази часть на светилището, вѫтре край зида, изглежда да е била изградена щерна за събиране на вода. Между многото фрагменти отъ обикновени римски глинени сѫдове, се намиратъ и парчета отъ стъклени сѫдове. По всичко изглежда, че около светилището е кипѣлъ животъ.

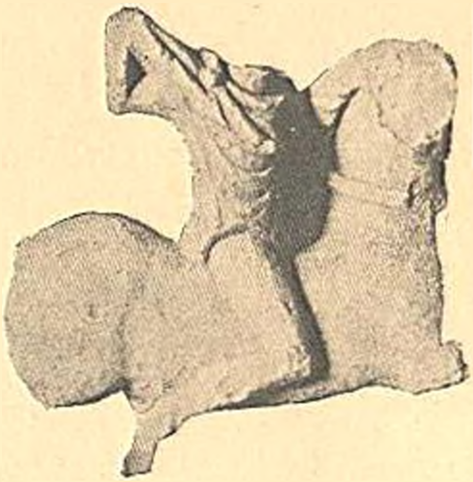

Обр. 50 — Мраморна статуйка на тракийски конникъ отъ Брѣзово

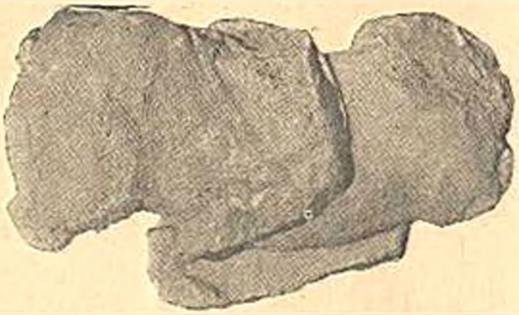

Обр. 51. — Отломъкъ отъ мраморна статуйка на тракийски конникъ отъ Брѣзово

Въ светилището, повечето покрай южнитѣ зидове, се намѣриха следнитѣ плочи:

1. Отломъкъ отъ мраморна статуйка на тракийски конникъ, слабо обработена отъ обратната страна. Вис. 0.16 м., дължина 0.18 м., широчина 0.05 м. Главата на конника, на коня, сѫщо краката на коня, отчупени. Коньтъ въ бѣгъ на дѣсно. Гривата на коня дадена въ по-едри нарѣзи. Поводътъ преданъ пластично. Конникътъ облѣченъ въ кѫсъ хитонъ. На гърдитѣ личатъ следи отъ хламидата. Въ дѣсната издигната нагоре рѫка конникътъ държи кѫсо копие. Обр. 50.

2. Отломъкъ отъ мраморна статуйка на тракийски конникъ, висока 0.15 м., дълга 0.25 м., дебелъ 0.065 м. Конникътъ въ бѣгъ на дѣсно. Главата, опашката и краката на коня, сѫщо горната часть отъ тѣлото на конника, както и ходилото отчупени. Конникътъ е облѣченъ въ кѫсъ препасанъ хитонъ, който стига до надъ колѣнетѣ. Задната часть слабо обработена. Обр. 51.

3. Лѣва срѣдна часть отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Висока 0.245 м., широка 0.245 м., дебела 0.03 м. Разчупена на две. Отъ изображението запазено: задната часть отъ тѣлото на коня въ бѣгъ на дѣсно. Отъ конника, облѣченъ въ кѫсъ хитонъ, запазена горна часть отъ тѣлото, дѣсното бедро и дѣсната рѫка, съ която държи убита и провиснала надолу сърна. Подъ сърната глава на куче, на дѣсно. Въ горния лѣвъ ѫгълъ се вижда кракъ отъ по-малъкъ конникъ, на лѣво. Обр. 52.

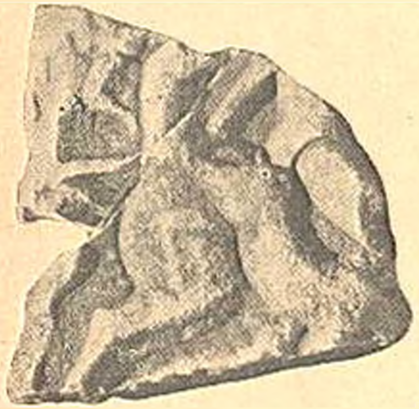

Обр. 52. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Брѣзово

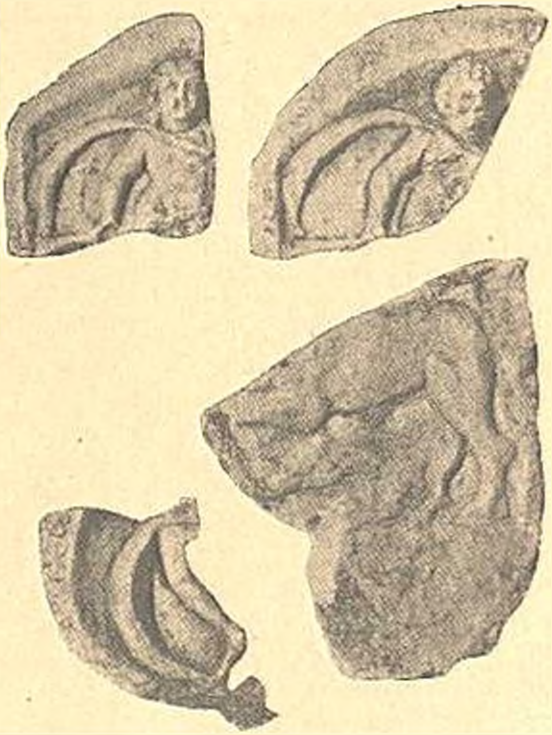

Обр. 53 а, б, в, г. — Отломъци отъ мраморни плочки съ тракийски конникъ отъ Брѣзово

4. Отломъкъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ, силно извѣтрѣло. Висока 0.15 м., широка 0.17 м., дебела 0.02 м. Плочката разчупена на две. Изображението раздѣлено въ две полета. Въ горното поле се вижда глава и кракъ отъ убита сърна, захапана отъ две кучета, застанали едно срещу друго. Между тѣхъ урна. Въ долното поле запазено по-голѣма часть отъ лъвъ на дѣсно.

5. Мраморна плочка на тракийски конникъ, счупена на две парчета. Горниятъ лѣвъ ѫгълъ и долниятъ дѣсенъ отчупени. Висока 0.24 м., широка 0.20 м., дебела 0.03 м.

Изображението доста извѣтрѣло. Конникътъ въ бѣгъ на дѣсно: Задъ главата на коня крѫгълъ щитъ. Конникътъ държи убита и провиснала надолу сърна, захапана отъ куче, обърнато на дѣсно.

6. Доленъ дѣсенъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Следи отъ боядисване. Висока 0.22 м., широка 0.18 м., дебела 0.04 м. Отъ изображението запазено по-голѣмата задна часть отъ бикъ, на лѣво. Подъ бика куче на лѣво, захапало неясно означено животно. Обр. 53 г.

7. Горенъ лѣвъ жгълъ отъ закржглена горе плочка съ изображение на тракийски конникъ. Висока 0.13 м., широка 0.115 м., дебела 0.03 м. Изображението въ високъ релиефъ. Запазена дѣсната ржка на конника, въ която е държалъ копието и развѣтата назадъ хламида. На горната часть останки отъ надписъ съ височина на буквитѣ 1 см. Чете се само ΘΕῶ////. Обр. 53 в.

8. Отломъкъ отъ мраморенъ статуаренъ релиефъ на тракийски конникъ, на дѣсно. Високъ 0.15 м., широкъ 0.17 м. дебелъ 0.045 м. Запазено часть отъ препасания до надъ колѣната кжсъ хитонъ и убита и провиснала надолу сърна. Кракътъ на сърната захапанъ отъ едно куче, на дѣсно. Отъ него запазено само главата. Обратната страна слабо обработена.

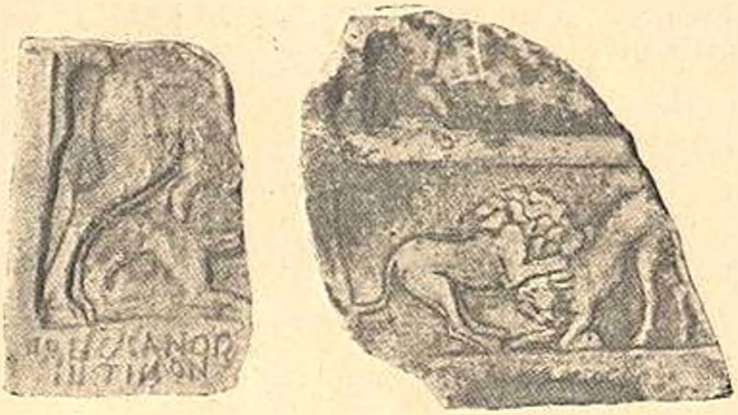

Обр. 54 а, б. — Отломъци отъ мраморни плочки съ тракийски конникъ отъ Брѣзово

9. Горенъ лѣвъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. По срѣдата плочката заострена. Висока 0.12 м., широка 0.125 м., дебела 0.03 м. Запазено: горна часть отъ конника съ лице напредъ, съ кждрава коса, голъ (?). Дѣсната ржка спусната надолу. На гърдитѣ прикрепена хламида, която се развѣва назадъ. Обр. 53 а.

10. Доленъ лѣвъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Висока 0.19 м., широка 0.135 м., дебела 0.045 м. Следи отъ червена боя. Обр. 54 а.

Отъ изображението запазено: задната часть на коня, заденъ кракъ отъ убита сърна и ходилото на конника. Долу куче, на дѣсно, захапало вѣроятно крака на сърната. На долната часть надписъ съ височина на буквитѣ 1 см. Надписътъ гласи:

Σεβαζιανὸς ////
χα]ριστήριον

За името Σεραζιανός вж. Д. Дечевъ, Антични надписи, Годишникъ на Народния музей V, 158.

11. Отломъкъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ, счупенъ на две парчета. Вис. 0.25 м., шир. 0.14 м., деб. 0.04 м. Отъ цѣлото изображение запазена само дебела и извита малко на горе опашка на конь.

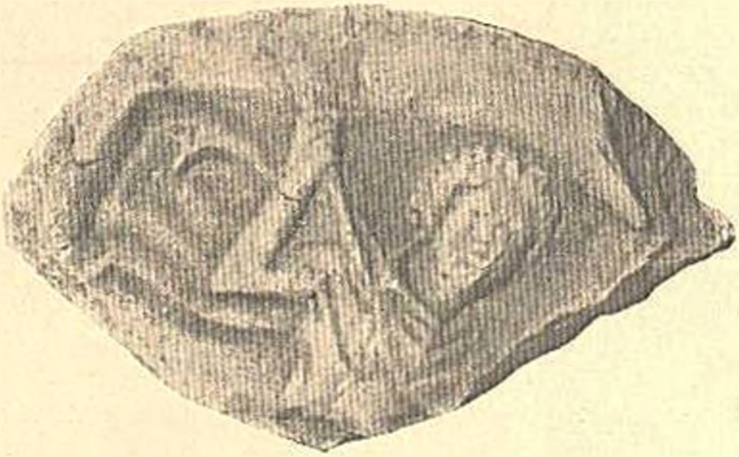

Обр. 55. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Брѣзово

12. Отломъкъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ на две парчета. Вис. 0.20 м., широч. 0.09 м., деб. 0.04 м. Отъ изображението запазено часть отъ развѣта назадъ хламида и часть отъ опашката на коня.

13. Доленъ лѣвъ жгълъ отъ по-голѣма мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.23 м., шир. 0.20 м., деб. 0.06 м. Отъ изображението запазено само часть отъ долното поле, въ което се вижда лъвъ, нахвърлилъ се върху колѣничилъ на преднитѣ си крака бикъ. Обр. 54 б.

14. Горна лѣва часть отъ по-голѣма мраморна плоча съ образа на тракийския конникъ. Вис. 0.27 м., шир. 0.30 м., деб. 0.05 м. Плочата горе закржглена.

Отъ изображението запазено: горната часть на конника въ кжсъ хитонъ и развѣта назадъ хламида. Конникътъ съ лице малко надѣсно, съ буйна кждрава коса. Съ вдигната дѣсница, на която се вижда гривня, конникътъ държи копие. На горната рамка надписъ съ височина на буквитѣ 18 мм. Отъ надписа се чете само Θεῷ ἐπη[κόῳ. Обр. 55.

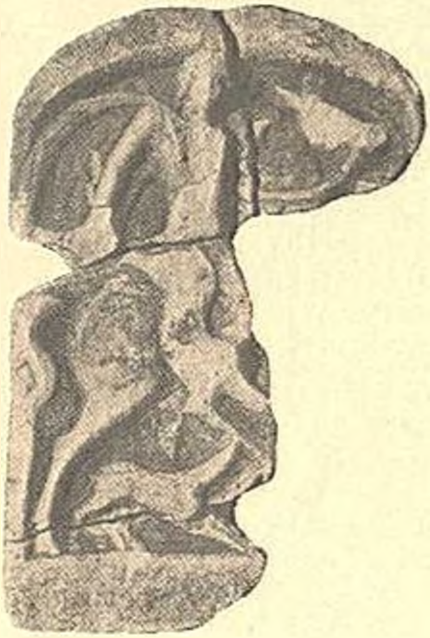

Обр. 56. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Брѣзово

15. Горна лѣва часть отъ мраморна плоча съ изображение на тракийския конникъ. Вис. 0.13 м., шир. 0.12 м. деб. 0.03 м. Отъ изображението запазено горната часть на конника съ буйна кждрава коса, съ лице напредъ, съ развѣта назадъ хламида. Дѣсната ржка спусната надолу. Върху горната рамка надписъ съ височина на буквитѣ 12 мм. Отъ надписа останало.

'Απόλλωνι Κη . . .

Буквитѣ ω и ν въ лигатура, η следъ κ несигурна. Обр. 53 б.

16. По-голѣма часть отъ мраморна плоча съ изображение на тракийския конникъ. Плочата счупена на четири парчета. Долна дѣсна половина липсва. Горе закржглена. Вис. 0.58 м., шир. 0.39 м., деб. 0.06 м.

Конникъ въ бѣгъ на дѣсно. Върху главата на коня топчестъ пискюлъ. Поводътъ предаденъ пластично. Конникътъ съ лице напредъ, слабо очукано, съ буйна коса, съ развѣта назадъ хламида. Дѣсната, спусната надолу ржка, държи убита сърна, чийто кракъ е захапанъ отъ куче на дѣсно. Върху горната рамка следи отъ надписъ съ височина на буквитѣ 2 см. По-ясни сж буквитѣ Λ, после Λ и отчасти Ω, та би могло да се допълни посвещението 'Απόλλωνι, както при No. 15. Обр. 56.

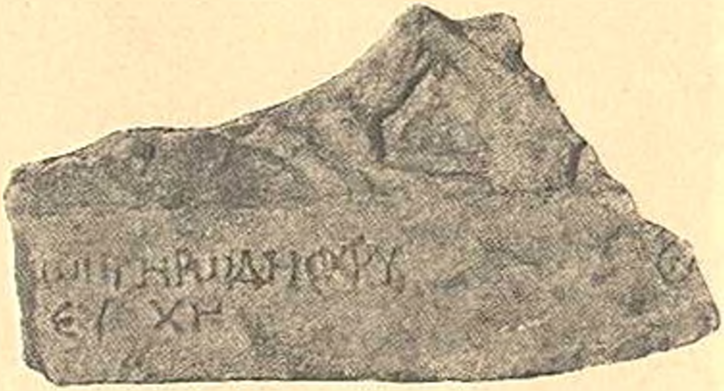
Обр. 57. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Брѣзово

17. Долна часть на мраморна плочка съ тракийски конникъ. Вис. 0.17 м., шир. 0.32 м., деб. 0.05 м.

Отъ изображението запазено легнало куче на дѣсно, захапало кракъ на сърна. Подъ краката на сърната урна. На рамката надписъ съ височина на буквитѣ 14—20 мм. Обр. 57.

'Απόλ[λωνι Πρώτης Χρυσ[..
εὐχή(ν)

18. Лѣва срѣдна часть отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.10 м., шир. 0.12 м., деб. 0.025 м. Отъ изображението

запазено: задна часть отъ тѣлото на коня безъ краката, часть отъ препасания кѫсъ хитонъ и горната часть отъ убита и провиснала на долу сърна.

19. Отломъкъ отъ мраморна плочка на тракийски конникъ. Вис. 0.13 м., шир. 0.10 м., деб. 0.02 м. Отъ изображението запазено само дѣсенъ кракъ отъ убита сърна.

20. Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ. Вис. 0.055 м., шир. 0.07 м., деб. 0.02 м. Отъ изображението запазено часть отъ гърдитѣ на коня съ преденъ дѣсенъ кракъ. Коньтъ въ бѣгъ на дѣсно.

21. Мраморна плочка, горе закрѫглена и стѣснена. Вис. 0.13 м., шир. долу 0.12 м., горе 0.09 м., деб. 0.015 м. Изображение на Хеката, облѣчена въ дълъгъ препасанъ и подгънатъ хитонъ. Дѣсната рѫка положена надъ високъ алтаръ.

По типъ конницитѣ отъ Брѣзово се приближаватъ много до тѣзи отъ Диникли. Всички плочки сега въ музейната сбирка въ Пловдивъ, № 1 обр. 49 въ София, инв. № 6669.

III

СВЕТИЛИЩЕТО НА ТРАКИЙСКИЯ КОННИКЪ ПРИ с. МАЛКА-ВЕРЕЯ

Жительтъ на Малка-Верея, Старозагорско, Желѣзко Брайковъ при прекопаване на нива, южно отъ селото, въ мѣстностьта Клюнка, презъ зимата на 1935 год. изровилъ повече отъ десетина плочки и отломъци отъ плочки съ образа на тракийския конникъ. Плочкитѣ били после продадени и чрезъ покупка сега всички сѫ постѫпили въ Народния музей. Каквото имало около светилището, сѫщо зидоветѣ, било разрушено. Находката е била укривана доста дълго, та нищо не е могло да се прибере навреме отъ нивата.

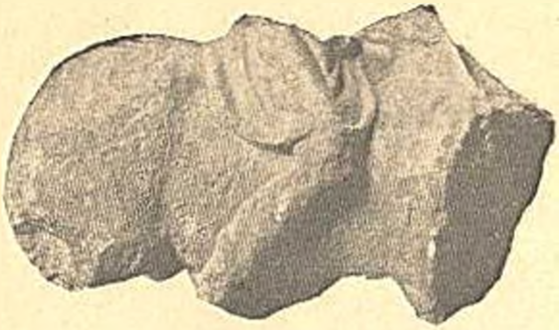

Обр. 58 — Мраморна статуя на тракийски конникъ отъ Малка Верея

Тукъ сѫ намѣрени:

1. Отломъкъ отъ мраморна статуйка на тракийски конникъ, вис. 0.14 м., дълга 0.23 м., деб. 0.07 м. Задната страна слабо обработена. Горната часть на конника, главата и предната часть на коня, сѫщо заднитѣ му крака, отчупени. Запазено часть отъ гривата на коня, долната часть отъ тѣлото на конника, облѣченъ въ кѫсъ препасанъ хитонъ, който долира до колѣнетѣ. Ходи-

лото отъ крака на конника счупено, но запазена горната часть отъ обувката. Обр. 58.

2. Мраморна плочка съ образа на тракийския конникъ, счупена на две парчета, горе слабо закржглена. Часть отъ горната и долна рамка липсва. Вис. 0.24 м., шир. 0.24 м., деб. 0.05 м. Изображението не особено внимателно изработено. Конникътъ въ бѣгъ на дѣсно. Гривата на коня неразчленена. Хитонъ не личи. Вижда се по-добре развѣтата назадъ хламида. Въ дѣсната вдигната нагоре ржка конникътъ държи доста дълго копие. Коньтъ стжпилъ върху пъновиденъ алтаръ. Предъ коня дърво съ неразчленена корона. Изъ задъ алтара се подава предна часть на глиганъ. Обр. 59.

3. Горна половина отъ мраморна плоча съ образа на тракийския конникъ. Вис. 0.22 м., шир. 0.335 м., деб. 0.085 м. Въ дълбоко поле релиефъ на конникъ въ ходъ на дѣсно. Конникътъ въ пъленъ профилъ на дѣсно, облѣченъ въ препасанъ кжсъ хитонъ. Хламидата се спуска плътно по гърба му. Главата очукана. Дѣсната ржка сложена върху шията на коня. Предъ коня дърво, около което се увива змия. Главата на змията, проснала се надъ главата на коня, се насочва къмъ лицето на конника. Върху рамката изтърканъ нечетливъ надписъ съ височина на буквитѣ 2 см. Обр. 60. Отъ надписа се вижда:

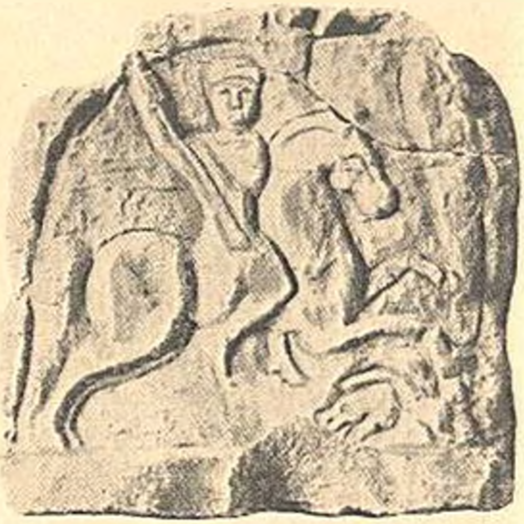
Обр. 59. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

//////// ΚΥΡΙΩΙΣΑΛΑ

4. Доленъ дѣсенъ жгълъ отъ мраморна плоча съ образъ на тракийския конникъ. Вис. 0.14 м., шир. 0.20 м., деб 0.035 м. Отъ изображението запазено само четвъртитъ алтаръ. Върху долната рамка останки отъ два реда надписъ съ височина на буквитѣ 18 мм. (Обр. 61). Надписътъ гласи:

/// Π. Αἴλιος Λοῦπ[ος
ἀνέθηκεν

5. Отломъкъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.10 м., шир. 0.16 м., деб. 0.055 м. Отъ изображението почти нищо не

запазено. Личи само часть отъ короната на дървото, навлѣзло въ самата рамка. Върху запазената часть отъ горната рамка останки отъ грѫцки надписъ съ височина на буквитѣ 0.022 м. Отъ надписа се чете ///// Σγερδηνῷ . Π. Χ и Ω въ лигатура. Безъ съмнение тукъ, въ това посвещение, имаме новъ **прѣкоръ** на конника. Обр. 62.

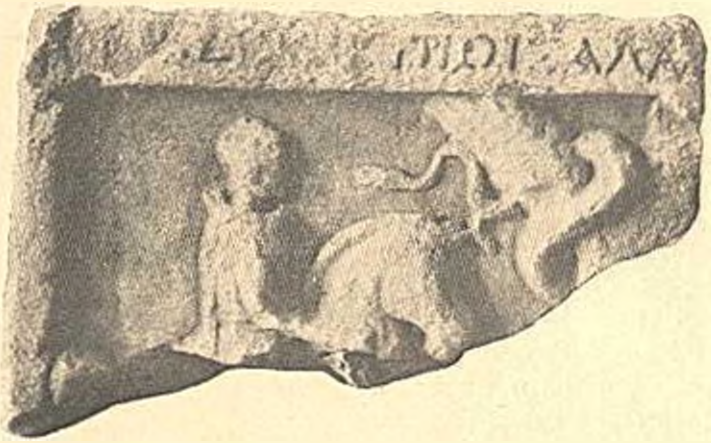

Обр. 60. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

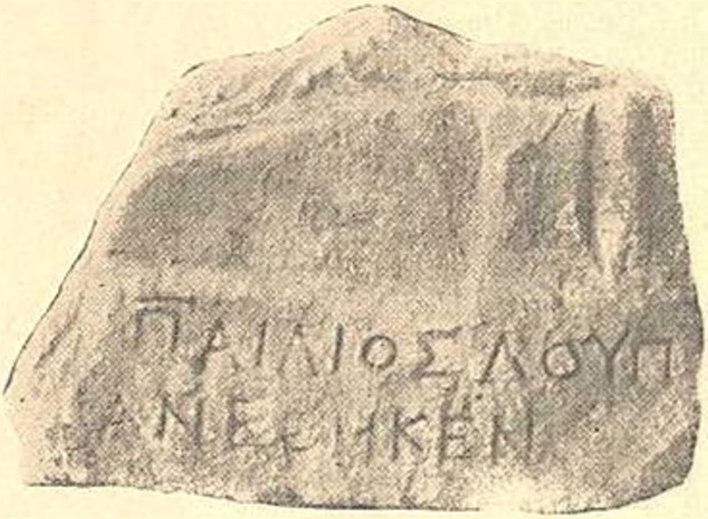

Обр. 61. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

6. Доленъ дѣсенъ ѫгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.115 м., шир. 0.165 м., деб. 0.045 м. Отъ изображението запазено долна часть отъ животно, крѫгълъ профилуванъ горе и долу алтаръ и часть отъ дреха (?). На долната рамка останки отъ два реда грѫцки надписъ. Вис. на буквитѣ 15 мм.

///// ος . βουλ(ευτὴς) θεῷ Σγεβδηνῷ εὐχ]ὴν ἀνέθηκεν

Тукъ посвещението може да се допълни по запазената часть на надписа при № 5. Обр. 63.

7. Долна половина отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.17 м., шир. 0.255 м., деб. 0.055 м. Изображението въ две полета. Въ горното поле запазено: заднитѣ крака на коня и ходилото на конника. Задъ коня стои мѫжка фигура въ кѫсъ препасанъ хитонъ, на дѣсно. Подъ коня въ лѣво глиганъ, обърнатъ на дѣсно, захапанъ отъ куче, на лѣво.

Въ дѣсно се вижда лъвъ на дѣсно, връхлетѣлъ върху колѣничилъ на преднитѣ си крака бикъ.

Въ долното поле се виждатъ нѣколко сцени. Въ лѣво колѣничилъ на краката си мжжъ, въ кжсъ препасанъ хитонъ, мушка съ мечъ лъвица, връхлетѣла отгоре му. Предъ сцената въ лѣво дърво. При втората сцена мжжътъ забива меча въ устата на лъвъ, който иде отъ дѣсно. Въ края се вижда еленъ, преследванъ отъ куче, на дѣсно. Надъ кучето се вижда предна часть отъ заякъ. Обр. 64.

На долната рамка нечетливъ надписъ съ височина на буквитѣ 8 мм.

//// νῃς Αὐλ[ουπ]όρεος

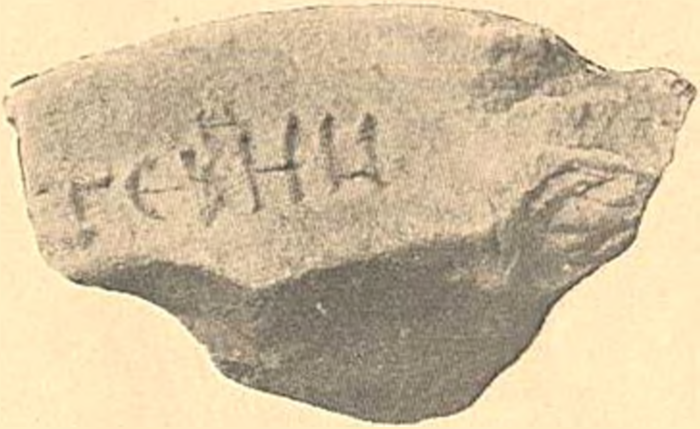

Обр. 62. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

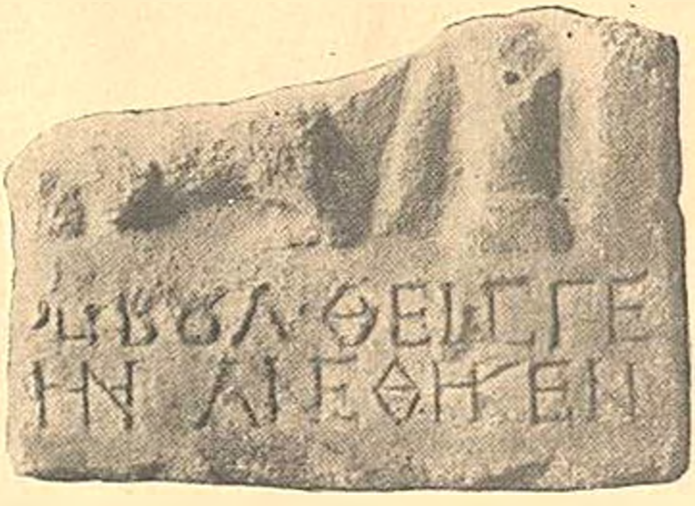

Обр. 63. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

8. Доленъ лѣвъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.14 м., шир. 0.125 м., деб. 0.035 м. Изображение, подобно на горното. Отъ изображението въ горното поле запазени само копитата на коня и долнитѣ части отъ краката на младежа, изправенъ задъ конника. Виждатъ се и крака отъ нѣкакво животно.

Въ долното поле изображението е по-добре запазено. Това сж сжщитѣ сцени на борби, както при № 7. На долната рамка останки отъ два реда грьцки надписъ съ височина на буквитѣ 1 см.

Μ]ουκ[ι]ανὸς ////
εὐχαριστή]ρ[ιον?

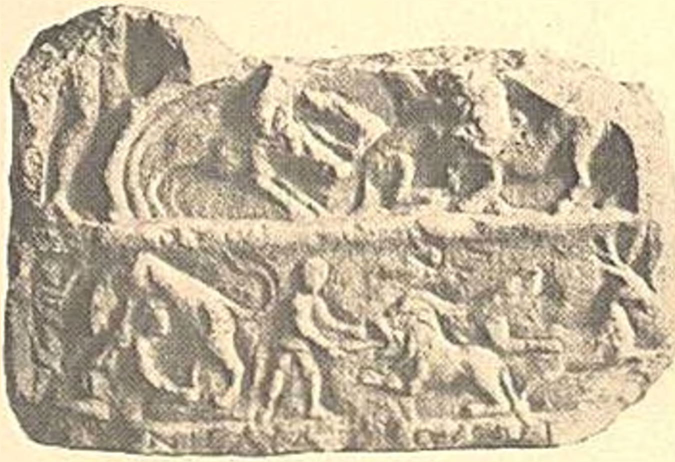

Обр. 64. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

9. Доленъ дѣсенъ жгълъ отъ мраморна плочка, съ изображение на тракийски конникъ. Високъ 0.165 м., шир. 0.10 м., деб. 0.03 м. Отъ изображението запазено часть отъ гърдитѣ на коня съ предния дѣсенъ кракъ, сжпилъ върху низъкъ четвъртитъ олтаръ. Върху долната рамка останки отъ двуредовъ грѣцки надписъ съ височина на буквитѣ 0.012 мм. Обр. 66.

////// KATON
/// νΔΩ[ρο]N

10. Лѣвъ доленъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ, съ две полета. Вис. 0.23 м., шир. 0.185 м., деб. 0.06 м. Отъ изображението въ горното поле почти нищо не запазено. Въ долното поле се вижда да бѣга на лѣво еленъ, съ захапанъ преденъ кракъ отъ куче, също на лѣво. На дѣсно бѣга глиганъ, успоредно на него куче, което го хапе. На долната рамка останки отъ двуредовъ грѣцки надписъ съ височина на буквитѣ 0.014 мм. Обр. 67.

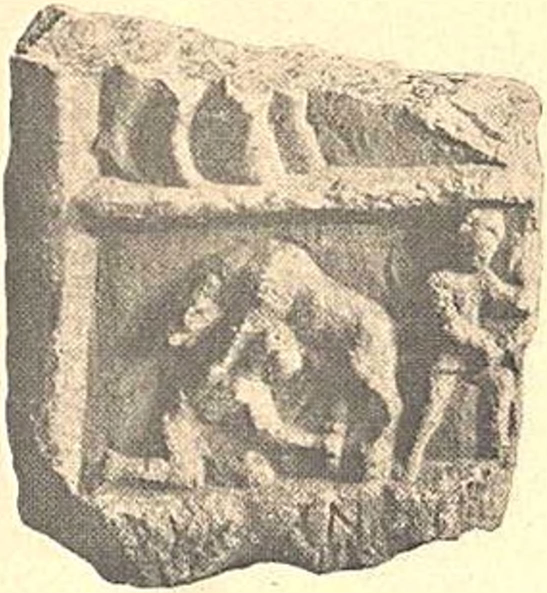

Обр. 65. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

'Απολινάρις Διον|υσίου . .
ZΓΕΒΔΕΙ(?) εὐχαριστήριον

11. Долна часть отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.135 м., шир. 0.26 м., деб. 0.60 м. Отъ изображението запазено куче на дѣсно и дѣсенъ преденъ кракъ отъ глиганъ, който се подава иззадъ кржгълъ олтаръ.

12. Доленъ лѣвъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.18 м., шир. 0.23 м., деб. 0.07 м. Отъ изображението запазено по-голѣма задна часть отъ коня въ бѣгъ на дѣсно. Отъ конника часть отъ кжсия препасанъ до надъ колѣнетѣ хитонъ и дѣсния кракъ, който изглежда да е изцѣло облѣченъ. Обр. 68.

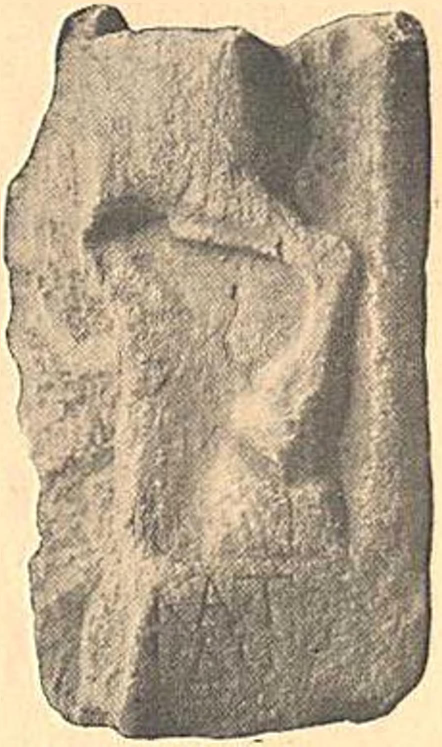

Обр. 66. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

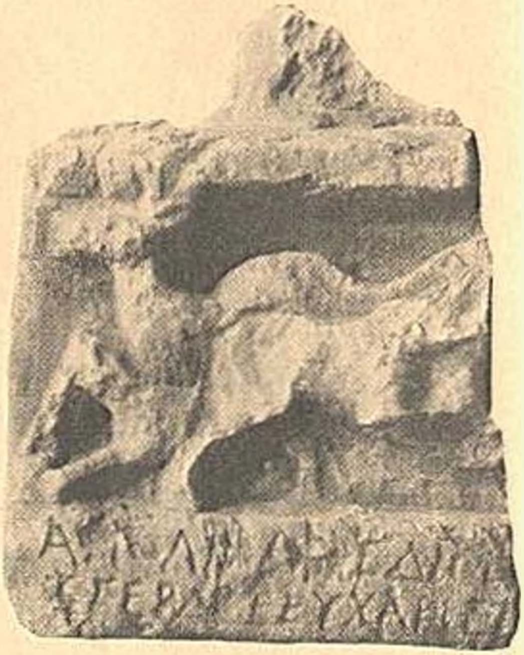

Обр. 67. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

13. Доленъ дѣсенъ жгълъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.165 м., шир. 0.145 м., деб. 0.03 м. Отъ изображението запазено часть отъ гърдитѣ на коня съ предния дѣсенъ кракъ, стжпилъ върху високъ четвъртитъ олтаръ. Запазенъ е още и кракътъ на конника.

14. Срѣдна лѣва часть отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.21 м., шир. 0.15 м., деб. 0.045 м. Отъ изображението запазено задната часть на коня и часть отъ опашката. Коньтъ въ бѣгъ на дѣсно. Подъ коня следа отъ животно (куче?).

15. Отломъкъ отъ мраморна плочка съ изображение на тракийски конникъ. Вис. 0.13 м., шир. 0.13 м., деб. 0.05 м. Запазена само главата на коня съ часть отъ шията. Гривата на кждри. Върху главата чучулъ. Задъ главата кржгълъ щитъ. Поводътъ предаденъ пластично. Обр. 69.

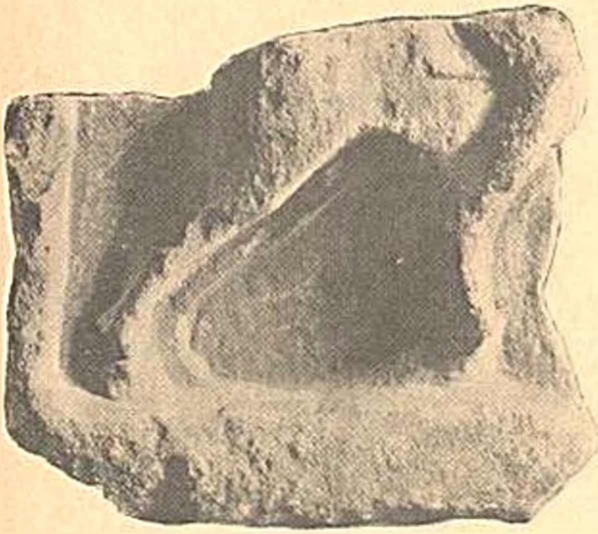

Обр. 68. — Отломъкъ отъ мраморна плоча съ тракийски конникъ отъ Малка-Верея

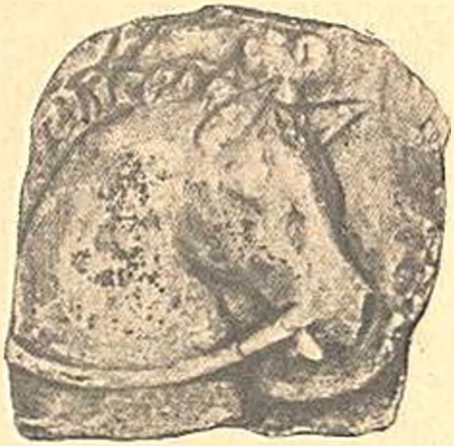

Обр. 69. — Отломъкъ отъ мраморна плочка съ тракийски конникъ

16. Мраморна плоча, горе закржглена и стѣснена. Вис. 0.18 м., шир. долу 0.17 м., горе 0.32 м., деб. 0.035 м. Върху плочката релиефъ на тракийски конникъ въ бѣгъ на дѣсно. Конникътъ съ лице напредъ, облѣченъ въ кжсъ хитонъ, съ развѣта назадъ хламида. Дѣсната ржка вдигната нагоре въ замахъ.

Тази плочка, сега съхранявана въ Стара-Загора, не принадлежи на светилището, но е намѣрена на около 3 клм. източно отъ Малка-Верея въ мѣстностьта Бабоолу, въ нивата на Дончо Ив. Георгиевъ презъ зимата 1934 г.

17. Мраморна плочка съ образа на тракийски конникъ, горе слабо стѣснена. Вис. 0.12 м., шир. 0.10 м., деб. 0.02 м.

Конникътъ въ ходъ на дѣсно, облѣченъ въ кжсъ хитонъ, съ слабо означена хламида. Дѣсната ржка сложена върху шията на коня, лицето на конника напредъ. Предъ коня права женска фигура, малко заличена.

И тази плочка, сега въ Стара-Загора, не произхожда отъ светилището. По типъ тя се приближава по скоро къмъ № 16.

Плочкитѣ отъ Малка-Верея не сж нѣщо случайно. Повечето отъ десетината голѣми могили, наредени около селото, крепостьта северно отъ селото и други паметници, намѣрени въ близката околность, свидетелствуватъ за значително селище презъ римската епоха.

Всички плочки сж прибрани въ Народния музей (инв. № 6677—6691).

IV

НАДГРОБНИ ПАМЕТНИЦИ ОТЪ МАКЕДОНСКАТА ОБЛАСТЬ

Като се почне отъ Рила на югъ, цѣлата область къмъ Неврокопъ, Св. Врачъ, Петричко, после като се премине границата и се стигне до Бѣло море и Солунъ, навредъ се срѣщатъ особени надгробни паметници отъ по-късната римска епоха, които другаде не се намиратъ. Това не сж вече само надгробни плочи съ имената на погребанитѣ и съ кратко описание на тѣхнитѣ

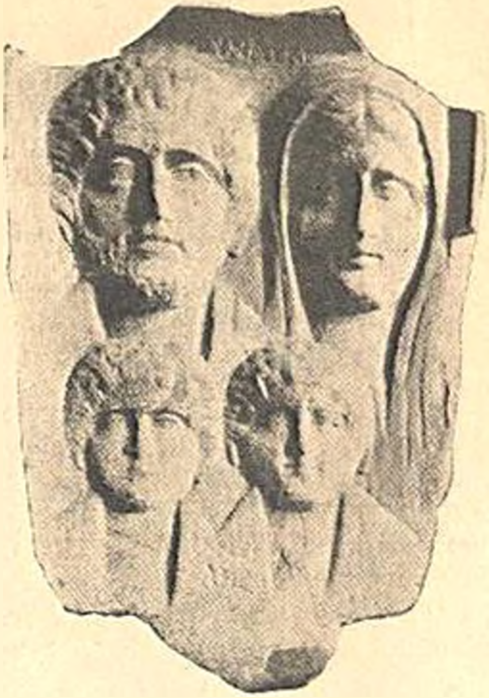

Обр. 70. — Надгробна плоча отъ с. Хърсово

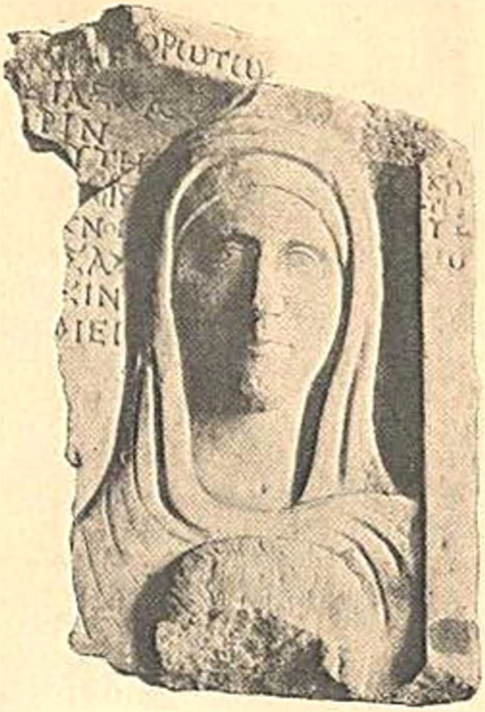

Обр. 71. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ

дѣла. Въ надгробнитѣ плочи отъ юго-западна България, отъ македонската область, има стремежъ да бѫдатъ изобразени погребанитѣ до колкото се може портретно. Съ този си стремежъ тѣзи паметници се явяватъ като истински художествени творения и иматъ не само археологическо значение.

Цѣлата тази область още отъ рано стои подъ влиянието на елинизма, а после първа се подава на романизацията. По това направление си пробива пѫть старата култура, отъ тамъ прониква и се разпространява римското изкуство, наследило и възприело гръцкитѣ художествени традиции (M. Collignon, Les statues funeraires dans l'art grec 301 сл.). Въ началото на римската епоха, или малко по-рано, въ изкуството се ражда нова тенденция. Реализъмътъ предявява

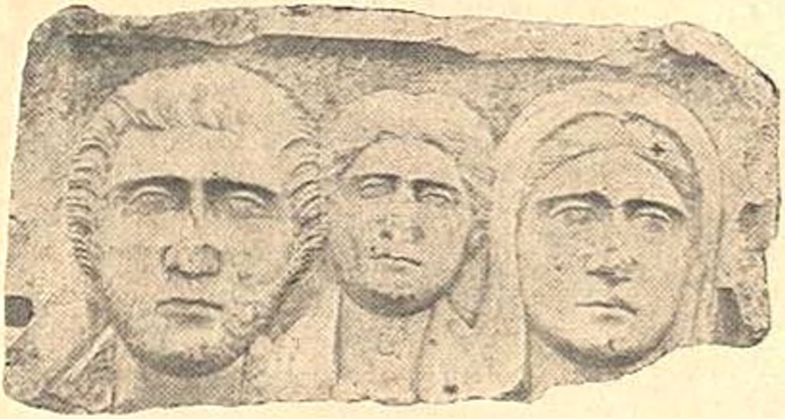

Обр. 72. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ

своитѣ права, почва да се избѣгва безличния характеръ на статуитѣ, една особена черта, която цари въ погребалната скулптура на Гърция. Сѫщото това течение въ търсене на истинска правдивость нахълтва както въ римската иконографска скулптура, така сѫщо и въ скулптурата на погребалнитѣ паметници. Това течение виждаме отначало да завладѣва Мала Азия въ I в. сл. Хр. Александрия и Римъ твърде много влияятъ, за да се извърши бързо еволюцията и въ сѫщинска Гърция. При тѣзи паметници художницитѣ не се задоволяватъ съ предаване на конвенционални образи, но на всѣка цена се търси да се запази индивидуалната физиономия на погребанитѣ. До колко това е постигнато, е вече другъ въпросъ.

Въ Народния музей презъ различни времена, най-вече следъ войната, сѫ постѫпили отъ този родъ паметници повече отъ двадесетина парчета, нѣкои вече издадени (Пиперово (№№ 5708—5710), Долни-Орманъ (№№ 5712—5764), Църнилище (№№ 5716—5718) въ Изв. арх. д-во VI, 167 сл., отъ Неврокопско (№ 6041) въ ИАИ I, стр. 250; Карнолово (№ 6268) въ ИАИ VI, 313). Друга часть отъ паметницитѣ, предимно съ надписи, сж издадени въ Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Instituts, XXX, 1.

1. Надгробна плоча отъ мраморъ, горе малко разширена. Въ долния край малъкъ издатъкъ за прикрепване. Горе и дѣсно слабо очуканъ. Вис. 0.48 м., шир. 0.36 м., деб. 0.07 м. Въ първия редъ бюстоветѣ на мжжъ и жена. Ржце не означени. Мжжътъ съ коса на едри кждри, съ брада и мустаци. Зеницитѣ на очитѣ слабо означени. Главата на жената е забулена съ намѣтало, което се спуска къмъ рамената. Косата гладка, раздѣлена на пжть.

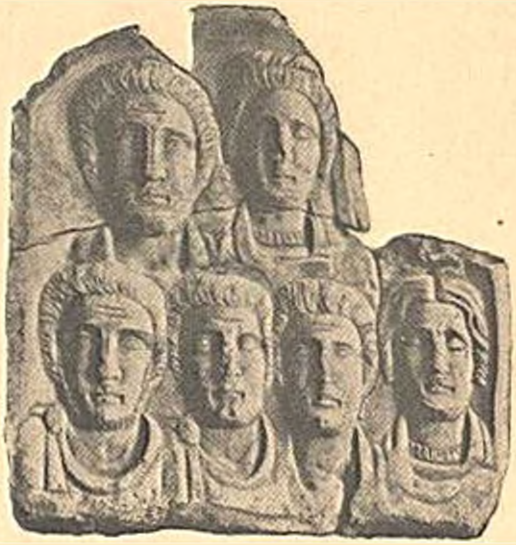

Обр. 73. — Надгробна плоча отъ Долни-Орманъ

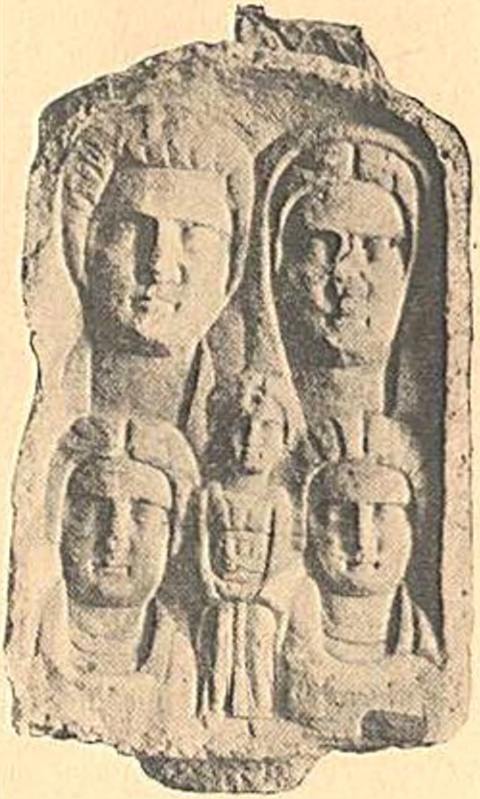

Обр. 74. — Надгробна плоча отъ Отово

Въ долния редъ сж бюстоветѣ на две деца. Ржце не означени. Буйни коси на едри кждри. Забелязва се стремежа къмъ придаване характерни черти на лицата, както при мжжа и жената, така и при децата. Между главитѣ горе се чете надписъ ΓΥΝΑΙΚΙ, между рамената на децата нечетливъ и много изтърканъ надписъ въ два реда.

Плочата намѣрена въ с. Хърсово при Св. Врачъ. Сега въ Народния музей, инв. № 6318. Обр. 70.

2. Дѣсна горна часть отъ мраморна надгробна плоча, строшена на две. Вис. 0.39 м., шир. 0.27 м., деб. 0.09 м. Отъ плочата, излѣзла вѣроятно отъ сжщата работилница, е запазенъ бюстъ на жена, забулена съ намѣтало, което се спуска къмъ рамената и минава предъ гърдитѣ. Зеницитѣ на очитѣ означени. Косата прикрита съ покривка. Отъ двeтѣ страни на главата и по рамкитѣ останки отъ надписъ съ височина на буквитѣ 0.02 м. Отъ надписа запазено: . . ΟΡΩΤΩ//|... ΕΙΑΣΧΑ|.. ΡΙΝ|... ΓΤΗ|... ΑΙΣ|... ΚΝΟΙΣ|.. ΣΑΣ|... ΣΙΝ|.. ◊ΙΕΙ. На дѣсно отъ главата . . . ΚΩ|ΤΩ|ΓΙΩ.

На гърдитѣ на жената останки отъ глава на дете (?) съ слабо разчленена коса. Грижлива изработка. Плочата намѣрена въ Св. Врачъ. Сега Народния музей, инв. № 6316. Обр. 71.

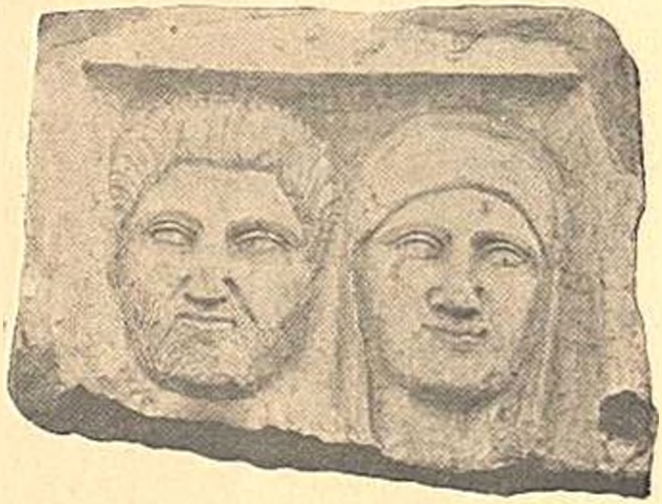

Обр. 75. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ

3. Горна половина отъ четвъртита мраморна надгробна плоча. Вис. 0.25 м., шир. 0.52 м., деб. 0.10 м. Рамката поочукана. Запазени три бюста: на мжжъ, дете и жена. Зеницитѣ въ очитѣ и на тритѣ бюста добре означени. Мжжътъ съ мустаци и брада. Косата вчесана назадъ. Косата при детето и жената раздѣлени съ пжть на две. Главата на жената покрита съ намѣтка, която се спуска надолу. Работа на сжщата работилница. Вижда се и тукъ стремежътъ да се получатъ индивидуални образи. Обр. 72.

Плочата намѣрена при Св. Врачъ, сега въ Народния музей, инв. № 6324 (вж. Silvio Ferri, Arte romana sul Danubio, стр. 396, фиг. 549).

4. Четвъртита надгробна плоча отъ мраморъ, счупена на четири парчета. Дѣсниятъ горенъ жгълъ липсва. Горе закржглена. Вис. 0.65 м., шир. 0.60 м., деб. 0.04 м. Върху плочата сж запазени, въ два реда, шесть бюста въ високъ релиефъ: четири на мжже, два на жени. И четиритѣ бюста на мжжетѣ сж съ гладко вчесани назадъ коси. Брадитѣ и мустацитѣ сж предадени чрезъ отдѣлни кжси нарѣзи. Върху челата имъ личатъ бръчки. Дрехитѣ на двама отъ мжжетѣ въ долния редъ сж захванати на дѣсното рамо съ кржгли аграфи. Косата на жената въ първия редъ гладко вчесана назадъ съ отдѣлна плитка

по срѣдата. Косата на жената въ втория редъ, раздѣлена на две, се спуска надолу въ едри вълни. На шията и на двете жени се виждатъ еднакви украси — вѣроятно нѣкакви гердани. (Вж. S. Ferri, ц. с. стр. 396, фиг. 548). Плочката намѣрена въ с. Долни Орманъ. Сега въ Народния музей, инв. № 6308. Обр. 73.

5. Четвъртита надгробна плоча отъ мраморъ, горе закръглена, долу съ малъкъ издатъкъ за закрепване. Вис. 0.58 м., шир. 0.34 м., деб. 0.08 м. Въ горния редъ бюстоветѣ на мѫжъ и жена, въ долния — бюстоветѣ на две момичета, по срѣдата цѣла фигура на трето момиче. Рѫцетѣ при бюстоветѣ не означени. Косата на мѫжа гладко вчесана назадъ и дадена въ едри нарѣзи. Жената съ забрадка. Косата ѝ раздѣлена на две, но не разчленена. По сѫщия начинъ е третирана косата и въ първия бюстъ въ долния редъ, докато косата на втория бюстъ е дадена въ едри черти. Върху шиитѣ на двата последни бюста се виждатъ еднакви гердани. Цѣлата фигура на дете по срѣдата е облѣчена въ дългъ препасанъ подъ гърдитѣ хитонъ. Детето поддържа въ полата си едно птиче. Обр. 74.

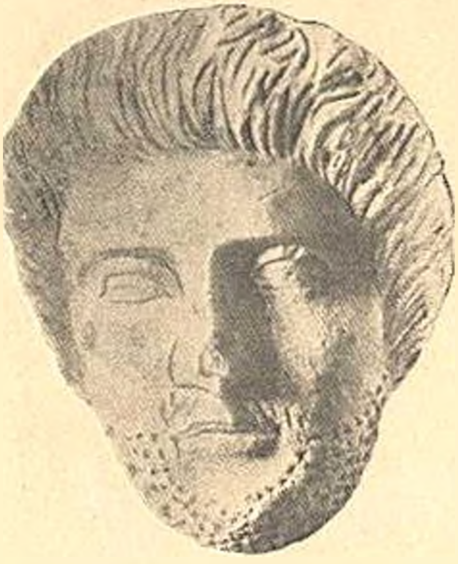

Обр. 76. — Отломъкъ отъ надгробна плоча, намѣрена въ Буховския монастиръ

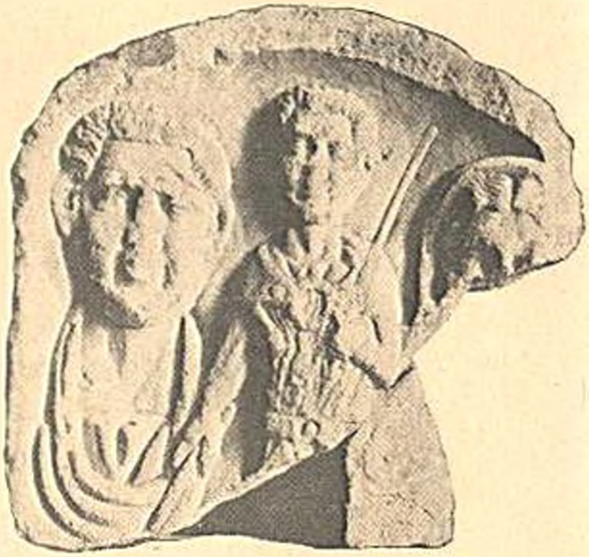

Обр. 77. — Надгробна плоча отъ Плоски

Тази плоча, намѣрена въ Отово (инв. № 6306), по стилъ и обработка много прилича на плочата отъ Карнолово (инв. № 6268), намѣрена по-рано и издадена въ ИАИ VI, (1930—1931) стр. 313.

6. Горна половина отъ четвъртита надгробна плоча отъ мраморъ, горе съ триѫгъленъ фронтонъ. Вис. 0.31 м., шир. 0.41 м., деб. 0.08 м. Въ сравнение съ горнитѣ плочи, тази плоча е по-груба въ изработката си и сигурно принадлежи на друга работилница. Мѫжътъ е съ доста гѫста брада и коса, вчесана назадъ, дадена въ ситни нарѣзи. Косата при жената е прикрита съ забрадка, която се спуска къмъ рамената. Зеницитѣ на очитѣ не означени, но тѣ сѫ били сигурно боядисани, както това ясно личи въ една глава отъ подобенъ паметникъ, намѣренъ въ Буховския манастиръ, но пренесена тамъ отъ Неврокопско. (Обр. 76). Въпрѣки грубата работа и тукъ се чувствува стремежътъ къмъ реализъмъ.

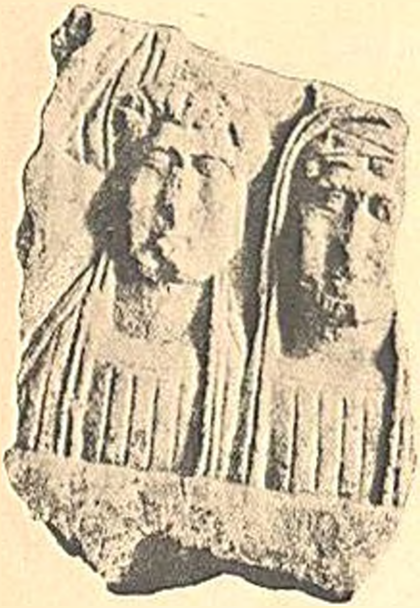

Обр. 78. — Надгробна плоча отъ Бѣлица

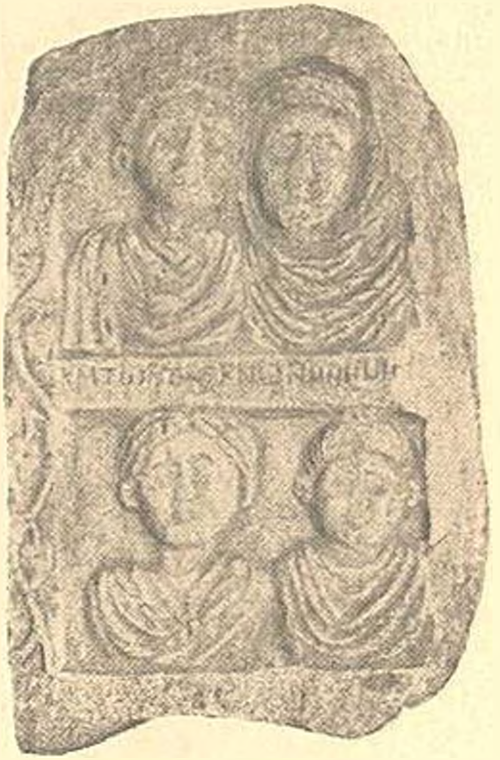

Обр. 79. — Надгробна плоча отъ Градешница

Плочата намѣрена въ Св. Врачъ (инв. № 6323). Обр. 75.

7. Четвъртита мраморна надгробна плоча, горе закрѫглена, долниятъ дѣсенъ ѫгълъ отчупенъ. Вис. 0.46 м., шир. 0.49 м., деб. 0.085 м. На плочата изобразени

три бюста: на мѫжъ, дете и жена. При бюста на мѫжа, облѣченъ въ хитонъ и връхна дреха, рѫцетѣ не означени. Косата, малко кѫса, вчесана назадъ. Брадата и мустацитѣ означени съ отдѣлни точици. Предадени си и двѣтѣ уши. Отъ бюста на жената запазена горната часть на главата. Косата, раздѣлена на две, вчесана въ леки вълни. Отгоре хвърлена забрадка, която се спуска надолу. Детето е било дадено въ цѣлъ ръстъ. Облѣчено въ препасанъ съ коланъ хитонъ и прехвърлена мантия, захваната на гърдитѣ съ широка халка. Съ дѣсната рѫка, спусната надолу, то държи дълъгъ предметъ, съ лѣвата, превита на гърдитѣ, кѫсо копие.

Плочата намѣрена въ с. Плоски. Сега Народенъ музей, инв. № 6347. Обр. 77.

8. Долна часть отъ мряморна надгробна плоча, очукана отъ всички страни. Вис. 0.50 м., шир. 0.38 м., деб. 0.09 м. Въ тази плочка виждаме едно художествено творение, отъ така да се каже, трета работилница. И тукъ рѫцетѣ не сѫ означени. Лицата предадени малко широки, особено при мѫжа. Косата при мѫжа вчесана на едри кѫдри, стои събрана повече на върха на главата. При жената се вижда само часть отъ косата, раздѣлена на две. Освенъ обикновената покривка, отгоре е метната забрадка, която се спуска надолу. И въ двата бюста хитонътъ е предаденъ надиппленъ съ успоредни отвесни линии.

Плочата намѣрена при с. Бѣлица, сега въ Народния музей, инв. № 6351. Обр. 78.

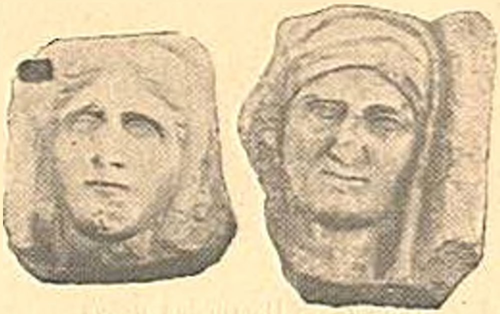

Обр. 80 а, б. — Отломъци отъ надгробни плочи отъ Св. Врачъ

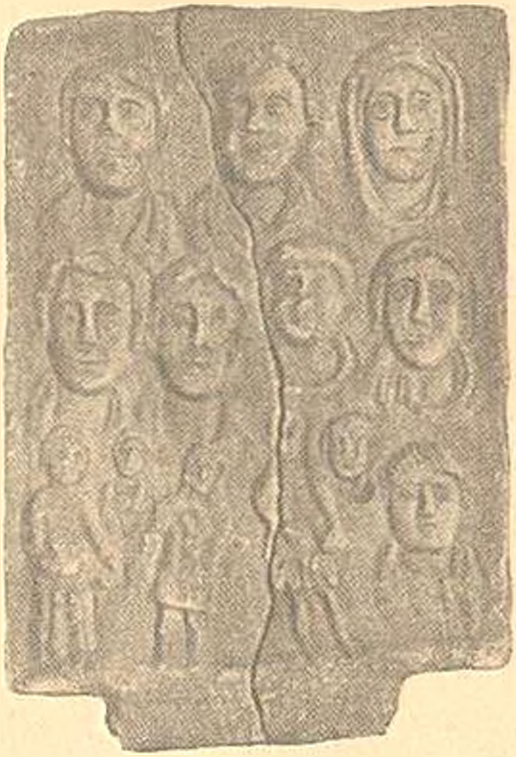

Обр. 81. — Надгробна плоча отъ с. Хърсово

9. Четвъртита наргробна плоча отъ мраморъ, рамкитѣ горе и дѣсно очукани. Вис. 0.84 м., шир. 0.53 м., деб. 0.20 м. Рамкитѣ били украсени съ бръшлянови листа, запазени само на лѣво. На плочата, раздѣлена на две полета, изобразени четири бюста. Ако трѣбва да се говори за реализъмъ, това може да се каже за тази плоча, за тази съпружеска двойка, изобразени нѣкакъ си слети единъ до другъ. Върху плочата сж дадени сравнително по-голѣми части отъ бюстоветѣ, но и тукъ ржцетѣ не сж означени. Мжжътъ е съ кжса, вчесана назадъ коса, въ гжсто надиплена дреха. Жената е съ покривка и забрадка на главата, която се спуска въ гжсти дипли по гърдитѣ. Въ долното поле сж представени бюстоветѣ на две деца. Това въ лѣво, сждейки по прическата на косата, изглежда на момиче. Прическата и дрехата на детето въ дѣсно третирана като при бюста на мжжа. Върху раздѣлителния поясъ е запазено втората часть отъ изтрития горе надписъ съ височина на буквитѣ 0.02 м. Надписътъ гласи: καὶ τῶν τέκνων μνήμη[ς χάρι]ν.

Плочата намѣрена въ с. Градешница, сега въ Народния музей, инв. № 6350 м. Обр. 79.

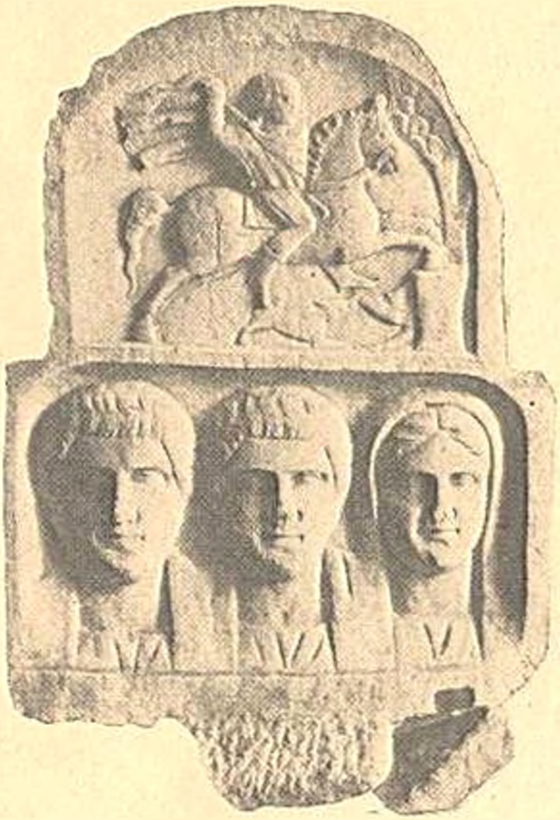

Обр. 82 — Надгробна плоча отъ с. Враня

10. Два фрагмента отъ мраморни надгробни плочи: а) Вис. 0.23 м., шир. 0.19 м., деб. 0.12 м. Глава на жена съ особено изражение на очитѣ, съ свити устни. Коса, раздѣлена на две, предадена въ леки вълни. Върху косата забрадка (срв. Silvio Ferri, ц. с. стр. 393); б) Вис. 0.27 м., шир. 0.24 м., деб. 0.07 м. Лицето на тази жена има по-скоро печаленъ видъ. Косата не се вижда.

И двата отломъци сж намѣрени въ Св. Врачъ, сега въ Народния музей, инв. №№ 6319, 6320. Обр. 80 а, б.

11. Четвъртита надгробна плоча отъ мраморъ, пречупена на две, съ издатъкъ на долния край. Вис. 0.97 м., шир. 0.60 м., деб. 0.09 м. Релиефнитѣ

бюстове разпредѣлени въ три пояса. Предадени тринадесеть образа: седемь на мѫже, една жена и останалитѣ на деца, разпредѣлени въ най-долния поясъ, като три отъ тѣхъ сѫ представени въ цѣлъ ръстъ. По-характеренъ е образа на жената (Silvio Ferri ц. с. стр. 397, фиг. 550). Изработката на плочата не е една отъ най-добритѣ, но и тукъ е гледано всѣки образъ да получи отдѣлнитѣ си индивидуални черти.

Плочата е намѣрена при с. Хърсово до Св. Врачъ. Сега въ Народния музей, инв. № 6311. Обр. 81.

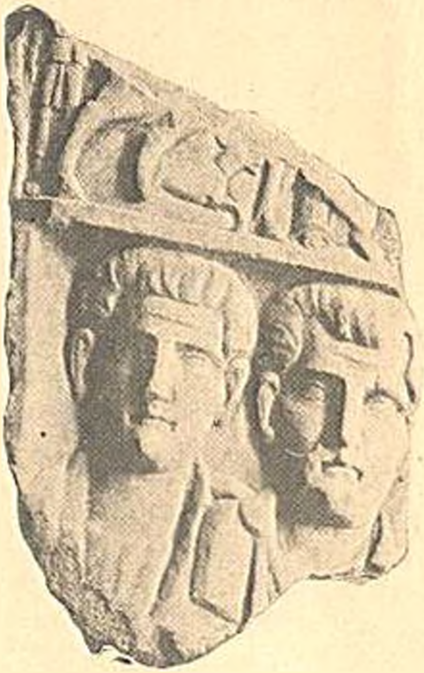

Обр. 83. — Надгробна плоча отъ Долни-Орманъ

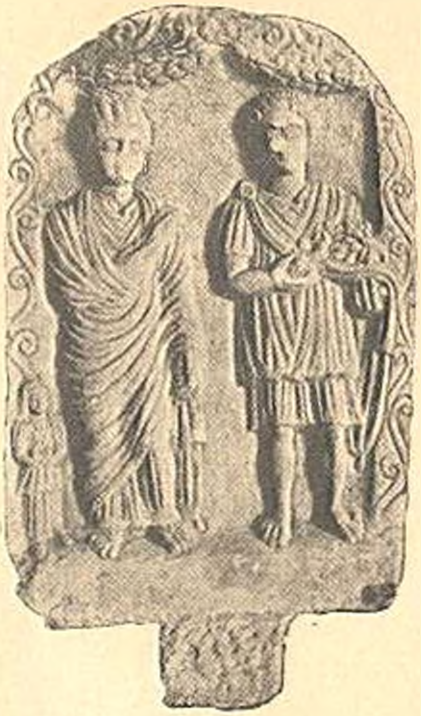

Обр. 84. — Надгробна плоча отъ Долни-Орманъ

12. Мраморна надгробна плоча вис. 0.80 м., шир. горе 0.47 м., долу 0.57 м., деб. 0.07 м. Въ долния край издатъкъ. Плочата раздѣлена на две полета. Въ горното поле релиефъ на тракийски конникъ въ бѣгъ на дѣсно. Коньтъ стѫпилъ съ преднитѣ си крака върху високъ олтаръ. Върху главата на коня топчестъ чучулъ. Поводътъ предаденъ пластично. Конникътъ, съ високи обуща, обърнатъ на дѣсно, е облѣченъ съ кѫсъ препасанъ и достигащъ до надъ

колѣната хитонъ. Хламидата, прихваната съ кржгла аграфа върху дѣсното рамо, се развѣва назадъ. Дѣсната ржка вдигната въ замахъ. Подъ коня куче, което захапва муцуната на глиганъ, който се подава задъ олтара. Подъ коня дърво съ разчленена корона.

Подъ конника три бюста, — едни отъ най-добре изработенитѣ и запазени образи отъ този типъ и тази область. И тукъ ржцетѣ не означени. Виждатъ се надипленитѣ хитони на гърдитѣ. Мжжетѣ съ бради, съ внимателно наредени коси. Особено добре е предаденъ образътъ на забулената жена, въ която се чувствува даже нѣкаква усмивка.

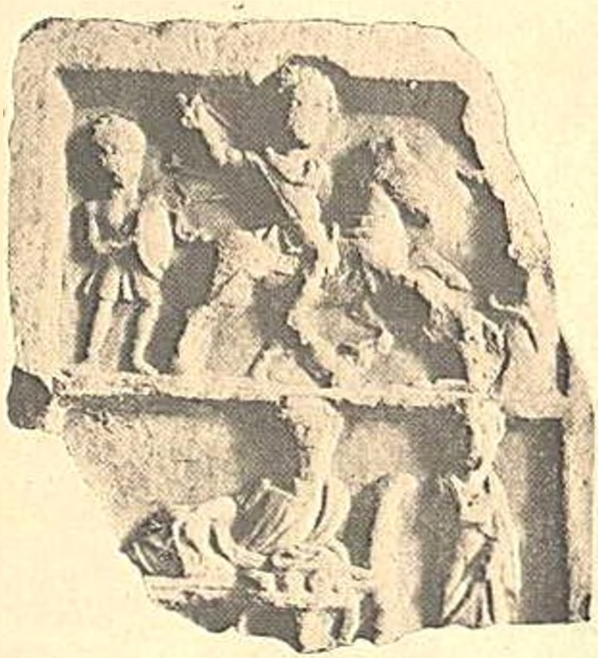

Обр. 85. — Надгробна плоча отъ Долни-Орманъ

Плочата намѣрена въ с. Враня. Сега въ Народния музей, инв. № 6309. Обр. 82.

13. Подобна като горната е била и надгробната плоча отъ Долни-Орманъ, сега въ Народния музей, инв. № 6307. Очукана горе, дѣсно и долу, плочата е висока 0.55 м., шир. 0.38 м., деб. 0.07 м. Въ горното поле останки отъ образа на тракийския конникъ въ ходъ на дѣсно. Запазени дѣснитѣ крака на коня, стжпалото отъ крака на конника, по-голѣмата долна половина отъ мжжка фигура задъ коня, облѣчена въ препасанъ хитонъ, въ високи обувки, краката отъ права женска фигура предъ коня. Подъ коня тича куче на дѣсно съ герданъ на шията, съ широко отворени уста.

Особено внимателно сж изработени бюстоветѣ на двамата мжже. Всѣки мжжъ има своята отдѣлна прическа, своитѣ индивидуални черти. Врѣхната дреха при мжжа въ дѣсно е прихваната съ кржгла аграфа къмъ дѣсното рамо, което тукъ е вече отдѣлено. Лѣвата страна на лицето при този мжжъ е гладко, та онова, което се вижда на другата страна като брада сочи, че образа не е билъ окончателно довършенъ. Обр. 83.

Надгробнитѣ и други паметници, които се описватъ тукъ по-надолу, намѣрени все въ тази область, иматъ различенъ характеръ.

14. Четвъртита надгробна плоча отъ мраморъ, горе закржглена, долу съ издатъкъ. Вис. 0.66 м., шир. 0.395 м., деб. 0.06 м. Рамкитѣ украсени съ спирали.

Надъ главитѣ на фигуритѣ — гирланди. Въ този надгробенъ паметникъ имаме не вече бюстове, но цѣли фигури. Жената права, облѣчена въ силно надиплень дългъ хитонъ и заметната съ химатионъ, придържанъ на гърдитѣ съ дѣсната ржка. Върху главата висока прическа съ отдѣлна плитка, подобно на № 4. На ушитѣ личатъ обици, на шията зрънчестъ герданъ съ отдѣлна висулка.

Въ лѣво отъ жената друга малка фигура на жена съ дълги разплетени коси, въ дълъгъ препасанъ и подгънатъ хитонъ. Съ дветь си ржце тази фигура (нимфа?) държи мидена черупка.

Мжжътъ е облѣченъ въ кжсъ и подгънатъ хитонъ и врьхна дреха, прихваната съ кржгла аграфа на дѣсното рамо. Върху мантията поддържана отъ лѣвата ржка и въ дѣсната ржка плодове. Обр. 84.

Плочата намѣрена въ Долни-Орманъ, сега въ Народния музей, инв. № 6205.

15. Все отъ Долни-Орманъ имаме и друга четвъртита надгробна плоча, горе дѣсно и долу отчупена. Вис. 0.58 м., шир. 0.57 м., деб. 0.065 м. Плочата раздѣлена на две полета. Въ горното поле изображение на тракийски конникъ въ бѣгъ на дѣсно. Върху гърба на коня метната кожа. Конникътъ съ лице напредъ, съ буйна коса, въ кжсъ препасанъ хитонъ, съ развѣта назадъ хламида. Дѣсната ржка, вдигната нагоре, въ замахъ. Подъ коня куче съ широкъ герданъ, на дѣсно, налита върху глиганъ, който се подава задъ дървото. Предъ коня дърво, около което се увива змия, насочила главата си къмъ главата на коня. Задъ конника фигура въ движение на дѣсно, въ кжсъ препасанъ хитонъ, съ кржгълъ щитъ въ ржцетѣ.

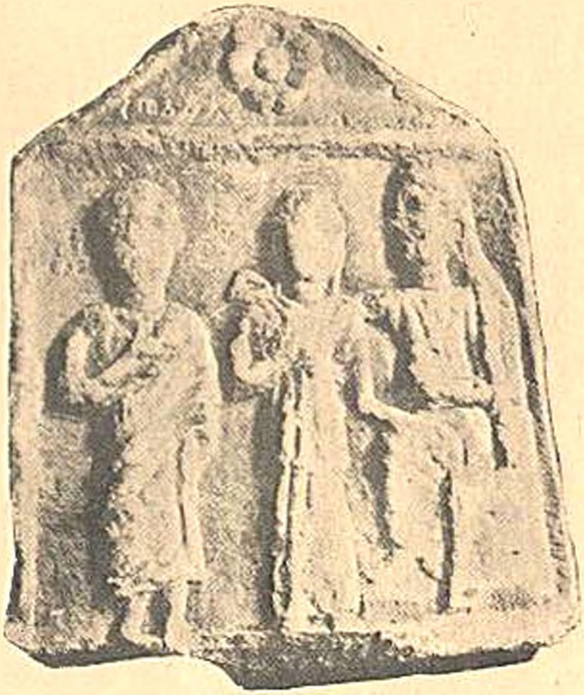

Обр. 86. — Надгробна плоча отъ Плоски

Подъ конника погребално угощение. Върху легло съ високо облѣгало полулегналъ мжжъ въ дългъ хитонъ и химатионъ. Предъ него триножна трапеза съ плодове. На дѣсно права мжжка фигура, облѣчена въ дълъгъ хитонъ и широка врьхна дреха.

Сега въ Народния музей, инв. 6317. Обр. 85.

16. Четвъртита надгробна плоча отъ мраморъ, доста очукана, горе завършва съ тригъгъленъ фронтонъ, по срѣдата съ розетка. Вис. 0.60 м., шир. 0.51 м., деб. 0.12 м. Върху високъ столъ съ облѣгало седнала, обърната на лѣво, жена, въ дълъгъ ржкавенъ хитонъ, съ забрадка, която се спуска по рамената. Лѣвата ржка, подгъната като че ли държи нѣкакъвъ предметъ. Дѣсната, протегната напредъ, е сложена върху дѣсното рамо на правостояще момиче, облѣчено въ дълъгъ препасанъ и подгънатъ хитонъ. То е сложило дѣсната си ржка на гърдитѣ, лѣвата на скута на седналата жена. Въ лѣво права мжжка фигура въ хитонъ и връхна дреха.

Плочата намѣрена въ с. Плоски, сега въ Народния музей, инв. № 6344. Обр. 86.

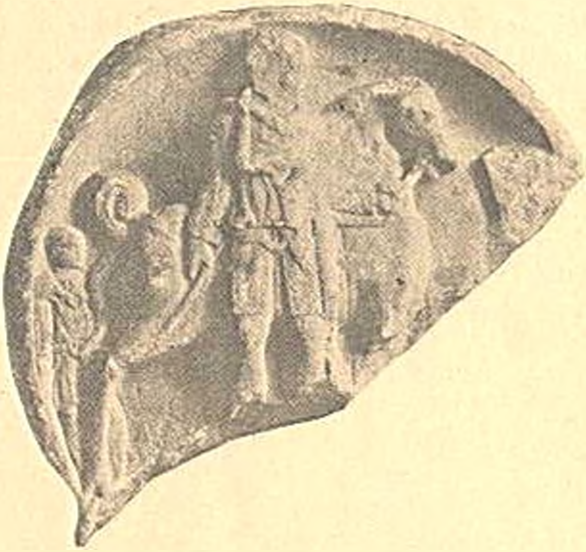

Обр. 87. — Надгробенъ паметникъ отъ Долни Орманъ

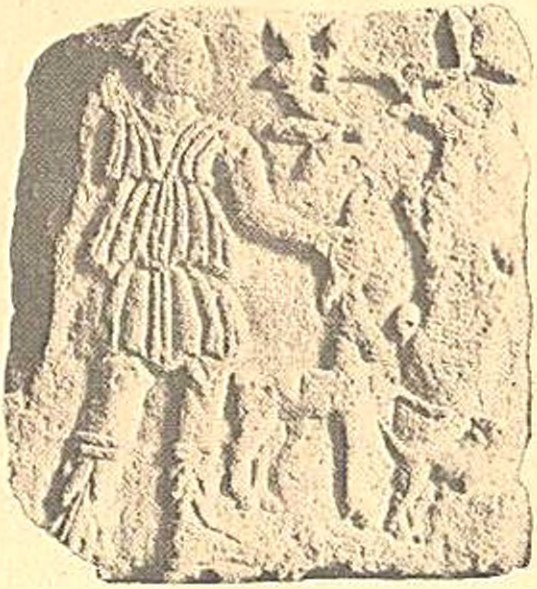

Обр. 88. — Плоча съ Артемида отъ Мелникъ

17. Кржгла надгробна плоча отъ мраморъ, долната дѣсна половина отчупена. Вис. 0.40 м., шир. 0.65 м., деб. 0.08 м. Върху плочата изобразенъ воинъ въ кжсъ, препасанъ съ коланъ хитонъ. Въ дѣсната, спусната надолу ржка, мжжътъ държи вѣроятно копие, съ лѣвата — поводитѣ на коня. Задъ коня права мжжка фигура съ младежко лице, въ сжщото облѣкло. Предъ коня останка отъ високъ жертвеникъ (?).

Плочата намѣрена въ с. Долни-Орманъ, сега въ Народния музей, инв. № 6328. Обр. 87.

18. Четвъртита плоча отъ пѣсъчникъ, лѣво малко очукана. Вис. 0.37 м., шир. 0.33 м., деб. 0.07 м. Артемида, заела цѣлата лѣва половина на плочата, права, въ кѫсъ, подгънатъ и надипленъ хитонъ, въ високи обуща, съ глава на дѣсно, държи въ лѣвата рѫка лѫкъ. Дѣсната рѫка отчупена. Предъ Артемида разклонено дърво. Долу по срѣдата — сърна и куче на дѣсно. Колкото и да е груба изработката, въ израза на лицето е даденъ животъ и движение.

Плочата намѣрена въ Мелникъ, сега въ Народния музей, инв. № 6313. Обр. 88.

19. На свършване трѣбва да спомена още една плочка отъ мраморъ съ изображение на Артемида, намѣрена въ с. Щърбаново (инв. № 6342). Плочата, доста изтрита, счупена на две парчета, е вис. 0.43 м., шир. 0.33 м., деб. 0.08 м. Грубо изображение на Артемида, съ лѫкъ въ лѣвата рѫка, дѣсната повдигната. Въ дѣсно виси убита сърна.

Archäologische Materialien

1. Alte Siedlungen, Festungen und Klöster in der Umgebung von Brezovo.

In Verbindung mit den neuen Ausgrabungen bei Brezovo, hat der Verfasser Gelegenheit gehabt, die nahe Umgebung zu besichtigen. Einige Mitteilungen darüber sind schon in der Abhandlung Grabhügelfunde aus Brezovo in Südbulgarien im Bulletin de l'Institut archéologique bulgare VIII, 1934 vorgelegt worden.

In diesem Aufsatze werden die prähistorischen Siedlungen bei Otetz-Kyrilovo und Zelenikovetz (Hamzalare) erwähnt. Östlich von Zelenikovetz ist eine Nekropole aus der La Tène-Zeit festgestellt worden. Die Umgebung ist reich an Festungen frühbyzantinischer Zeit. Die Namen der Festungen sind wie folgt: Golemoto Gradischte bei Sari-Demirdji, Gradischteto, Kissov-wrüch, Sveti Kolas und Zmeevitza bei Rosovetz (Rahmanli), und Kamenitza beim Dorfe Radomir. Ausserdem wird hier die Festung (Kale) bei Boretz, in der auch die Reste von alten Kirchen vorhanden sind, durch Münzfunde aus dem 6. Jahrh. datiert, miterwähnt. Man darf sogar behaupten, dass beinahe jede Anhöhe hier ein Heiligtum in sich birgt. Ferner ist auch eine Siedlung aus römischer Zeit westlich von Zelenikovetz festgestellt worden.

Mit ziemlicher Sicherheit kann man behaupten, dass beinahe jede Erhöhung ein Heiligtum in sich birgt. Überreste von Heiligtümern des thrakischen Reiters sind auf Aï-Tepe bei Brezovo, auf Gjöl-Tepe und Sakar-Tepe bei Zelenikovetz, bei Radomir und weiter östlich auf Sredno Gradischte festgestellt worden.

So wie die Ortschaft im Altertum reich an Heiligtümern war, ist sie später ebenso reich an Klöstern gewesen. Kirchenreste, umgeben mit Festungsmauern, befinden sich auf Jün-Tschal nördlich von Zelenikovetz, ferner 1 km nördlich von Zelenikovetz, ein dritter 5 km westlich von Rosovetz, ein vierter auf dem Passe Sveti-Nikola, über welchen die Strasse von Rosovetz nach Kazanlik führt und endlich ein fünfter im Orte Damlaljisko nördlich von Radomir.

Die zahlreichen Festungen, Heiligtümer und Kirchenreste dieser Umgebung lassen sich mit den dort befindlichen Goldgruben erklären, die noch in heutiger Zeit bei Radomir ausgebeutet werden.

2. Ein Heiligtum des thrakischen Reiters auf Aï-Tepe bei Bresovo.

Hier werden 21 Votivplatten mit der Darstellung des thrakischen Reiters beschrieben. Einige davon (No 16, 17, 18, Abb. 536, 56, 57) sind Apollo gewidmet.

3. Ein Heiligtum des thrakischen Reiters bei Malka-Verea bei Stara-Sagora.

Hier werden 17 Platten mit der Darstellung des thrakischen Reiters vorgelegt. Auf zwei Platten (No 5, 6, 10, Abb. 62, 63, 67) trifft man einen neuen Beinamen des thrakischen Reiters, und zwar Σγεβϑηνός.

4. Grabsteine aus Südwestbulgarien.

Hier werden 19 neuentdeckte Grabsteine beschrieben, die an ähnliche Denkmäler aus Südmazedonien stark erinnern.

Iwan Welkow

РАЗКОПКИ ВЪ САКАРЪ-ПЛАНИНА

ОТЪ ВАСИЛЪ МИКОВЪ

У насъ покрай многобройнитѣ и най-разнообразни старини се намиратъ и единъ особенъ видъ каменни паметници, известни въ науката съ името долмени, непознати нито въ една отъ съседнитѣ страни. Долменитѣ се срѣщатъ само въ Странджа-планина, Сакаръ и Източнитѣ Родопи, и то тамъ, дето се намиратъ гранитно-гнайсни скали, отъ които могатъ да се вадятъ голѣми каменни плочи. По сведения долмени е имало и въ Срѣдна-гора, но тамъ тѣ отдавна сѫ разрушени.[1]

Върху нашитѣ долмени най-напредъ сѫ обърнали внимание Бр. Шкорпилови, които сѫ ги смѣтали за паметници, останали отъ келтитѣ или галатитѣ.[2] По-късно Ст. Бончевъ открива нѣколко долмена въ Източнитѣ Родопи,[3] а подиръ него Г. Бончевъ проучава подробно долменитѣ въ Сакаръ-планина и ги смѣта за паметници отъ неолитната епоха.[4]

Повторно съ долменитѣ се занимава К. Шкорпилъ въ книгата си „Мегалитни паметници и могилища,“ София, 1925. Въ тази книга Шкорпилъ подробно описва всичкитѣ долмени само въ Странджа-планина, а за тѣзи отъ Сакаръ-планина и Източнитѣ Родопи дава кратки сведения. Но както Бр. Шкорпилови, така и Ст. Бончевъ и Г. Бончевъ, колкото и старателно да сѫ описали мѣстонахождението, състоянието, устройството и броя на долменитѣ, тѣ не сѫ могли, поне приблизително, да ги датиратъ. При разкопаването на долменитѣ, изследвачитѣ или нищо не сѫ намѣрили или, което ще да е по-вѣрно, тѣ не сѫ обърнали никакво внимание на най-сигурния указатель за датиране на тѣзи предисторически паметници — глиненитѣ фрагменти отъ сѫдове. Това именно ми даде поводъ да предприема презъ 1932 г., едно по-основно проучване на цѣлия край около Сакаръ-планина, дето сѫ разпространени долменитѣ. За да бждатъ проучванията ми по-пълни, обходихъ всички мѣста, дето е имало или има запазени долмени, които преди повечето отъ 35 години сж били посетени отъ Г. Бончевъ. Освенъ това посетихъ и нѣкои села, които преди Балканската война сж влизали въ турска територия, въ чийто землища се намиратъ долмени.

---

[1] В. Миковъ, Предисторически селища и находки въ България, 1933, стр. 144.

[2] Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 1888, стр. 86: Сѫщитѣ, Първобитнитѣ люде въ България 1898, стр. 10.

[3] St. Bontcheff, Korrespondenzblatt der Deutschen anthropologischen Gesellschaft. München, 1896.

[4] Г. Бончевъ, Мегалитни паметници въ Сакаръ-планина. СбНУ кн. XVIII, 1901, стр. 650-703.

Единствената цель при тази ми обиколка бѣше не да проуча състоянието, устройството и броя на тѣзи паметници, което вече е направено порано отъ Бр. Шкорпилови и Г. Бончевъ, а да потърся, както около тѣхъ, така и въ близко съседство, каквито и да сж културни останки, възъ основа на които да се опредѣли по-точно времето, когато сж били издигани долменитѣ. За щастие такива останки — главно глинени фрагменти отъ сждове се откриха предостатъчно, както около самитѣ долмени, така и въ близкитѣ селища и разрушени крепости, отъ които се вижда, че тѣзи каменни паметници сж били издигани отъ мѣстнитѣ тракийски племена, живѣли по тия мѣста къмъ VIII—V в. пр. Хр.

При тази си обиколка констатирахъ още следното: 1) първоначално всички долмени сж били покрити съ насипъ, който е образувалъ долменна могилка, но съ течение на времето, камънитѣ и пръстьта сж били отнесени и сега на мѣстото стърчатъ полуразрушени „пещери", т. е. долменни гробове, обградени съ по единъ каменenъ кржгъ, 2) почти всички долмени сж били издигани по хребетитѣ или склоноветѣ на по-низкитѣ височини, на различни разстояния единъ отъ другъ и 3) най-много остатъци отъ разрушени долмени и долменни могилки, въ които би могло да се предполага, че има запазени долмени, се срѣщатъ около селата: Хлѣбово (Гердиме), Орѣхово (Саранлии) и Ения. Но тъй като долменитѣ и долменнитѣ могилки около първото село сж били разкопавани по-рано отъ покойния Х. Шкорпилъ, резултатитѣ отъ които разкопки оставатъ и до сега неизвестни, то за менъ по-голѣмъ интересъ представяха могилкитѣ и долменитѣ около последнитѣ две села. И благодарение скромната помощь, която Българскиятъ археологически институтъ ми отпустна, можахъ презъ 1934 г. да разкопая почти всички долменни могилки, а покрай тѣхъ и нѣкои отъ другитѣ могилки около селото Ения. Избрахъ Ения, защото въ това село никой по-рано не е правилъ никакви проучвания, тъй като то е било въ турска територия и защото около него се намиратъ много повече могили.

Селото Ения се намира на около 23 клм. с.-и. отъ Свиленградъ, разположено на южния склонъ на единъ широкъ долъ. Цѣлата околность представя едно високо плато, прорѣзано съ дълбоки долини и обградено отъ всички страни съ височинитѣ на Сакаръ-планина. Навредъ по височинитѣ, склоноветѣ и долинитѣ въ околностьта на селото, се виждатъ многобройни надгробни могили и следи отъ разрушени долмени. Въ разрушенитѣ долмени не се намѣриха особени материали, а въ едни отъ могилитѣ се откриха останки отъ долмени, въ други — погребения отъ по-късна епоха.

Долмени и долменни могили

На изтокъ отъ селото, въ мѣстностьта Керезъ-тепе, се намиратъ 7 могили, най-високата отъ които е 1.40 м., а останалитѣ иматъ височина отъ 0.60 до 0.80 м., при диаметъръ отъ 8 до 16 м. Всички могили сѫ натрупани отъ камъни и пръсть и сѫ обградени съ каменни крѫгове. При разкопаването на тѣзи могилки се констатира, че въ тѣхъ е имало долмени, камънитѣ на които сѫ извадени по-рано. На мѣстата, дето сѫ били долменитѣ, се намѣриха вѫглени отъ дърво и фрагменти отъ четири глинени сѫда, работени на рѫка.

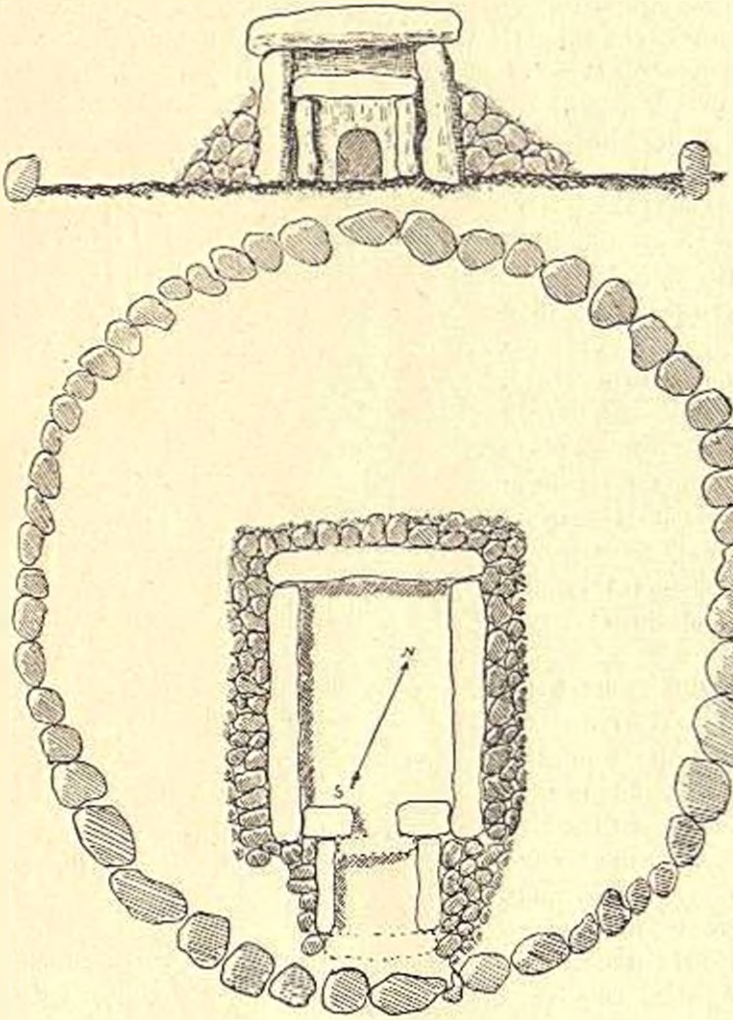

Обр. 89. — Долменъ отъ Тачовата нива

На западъ, въ съседство съ тѣзи могилки, се намиратъ 12 развалени долмени и 18 долменни могилки. Отъ развалenitѣ долмени сѫ останали по две или три плочи, — обикновенно дветѣ дълги, т. е. странични и предната или задната плоча. Тукъ долменитѣ сѫ били еднокамерни и снабдени съ по единъ коридоръ. Камерата се е състояла отъ четири, забити въ земята, въ форма на правоѫгълна ограда, голѣми и грубо издѣлани каменни плочи, припокрити отгоре съ друга плоча. Двѣтѣ по-дълги странични плочи сѫ поставени отвесно или малко наведено, а двѣтѣ напрѣчни — почти отвесно. Тази отъ напрѣчнитѣ плочи, която е отъ къмъ страната на слънцето, има въ долната си часть пробитъ отворъ, съ правоѫгълна, отгоре закрѫглена форма. Коридорътъ се е състоялъ отъ две по-малки, отвесно поставени отъ двѣтѣ страни на отвора плочи, припокрити отгоре съ друга плоча. Както коридорътъ, така и отворътъ на предната плоча сѫ били затваряни съ по една каменна плоча. Нѣкои отъ долменитѣ сѫ били издигани на сѫщото мѣсто, отъ гдето сѫ били изваждани каменитѣ плочи, като за задна плоча е била използвана мѣстната скала. Долменитѣ сѫ били покрити съ насипъ отъ камъни и пръсть и обградени съ каменни крѫгове така, че долменътъ остава винаги въ южната половина на могилния насипъ, а отворътъ му — близо до периферията на каменния крѫгъ.

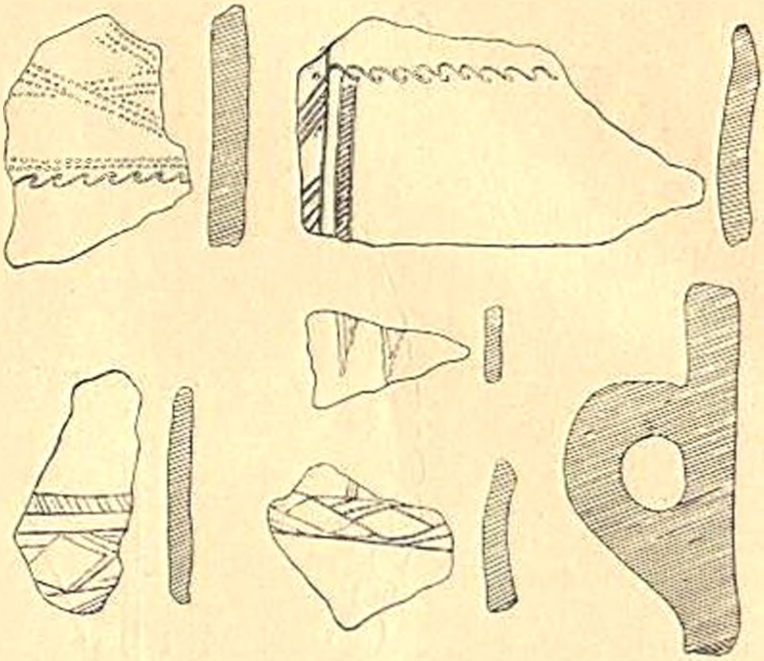

Обр. 90. — Глинени фрагменти отъ сѫдове отъ Тачовата нива (1/3 ест. гол.)

Долменнитѣ могилки и тукъ сѫ били разкопавани по-рано, за изваждане на каменнитѣ плочи. Само въ една отъ тѣзи могилки, която се намира въ Тачовата нива, имаше единъ по-добре запазенъ еднокамеренъ долменъ, който е билъ разкритъ преди 2—3 години. Обр. 89. Въ този долменъ е билъ намѣренъ единъ човѣшки скелетъ и единъ глиненъ сѫдъ, обаче, всичко е било унищожено. Камерата има правоѫгълна форма съ вѫтрешни размѣри: дължина 1.90 м., шир. 1.30 м. и височина 1.10 м.; отворътъ на предната плоча е високъ 0.48 м. и шир. 0.42 м. Коридорътъ има дължина 0.85 м., шир. 0.72 м. и вис. 0.62 м. Входниятъ и вѫтрешниятъ отвори на долмена сѫ били затворени съ по една плоча, които сега липсваха. Плочитѣ, отъ които е билъ направенъ долменътъ, иматъ дебелини отъ 0.23 до 0.47 м.

При прочистването на нѣкои долменни могилки и долмени се намѣриха много глинени фрагменти отъ сѫдове, работени изключително на рѫка. Фрагментитѣ, които се намѣриха въ долменитѣ сѫ напълно сходни съ тѣзи, които въ изобилие се срѣщатъ изъ околнитѣ ниви. Повечето отъ тѣхъ сѫ работени на рѫка и много малко на грънчарско колело. Фрагментитѣ сѫ отъ сѫдове, правени отъ не добре пречистена глина, които при изпичането си сѫ добили черенъ, тъмносивъ, или тъмно-червеникавъ цвѣтъ. Много отъ сѫдоветѣ сѫ били снабдени съ една или две дръжки или сѫ били украсени съ различни орнаменти. Тукъ покрай обикновения назѫбенъ релиефенъ орнаментъ, се намиратъ и твърде много фрагменти, украсени съ орнаменти, които сѫ ни познати само отъ нѣколко наши предисторически селища и крепости. Този орнаментъ, който е характеренъ само за една епоха, представя концентрични крѫгове, пояси отъ успоредни бразди или пояси въ форма на кучешки скокъ, които сѫ получени чрезъ отпечатване съ единъ видъ шнуръ върху още влажнитѣ стени на сѫдоветѣ. Много често тукъ се срѣщатъ и орнаменти отъ нарѣзани пояси, квадрати, трижгълници, ромбове и др. Обр. 90.

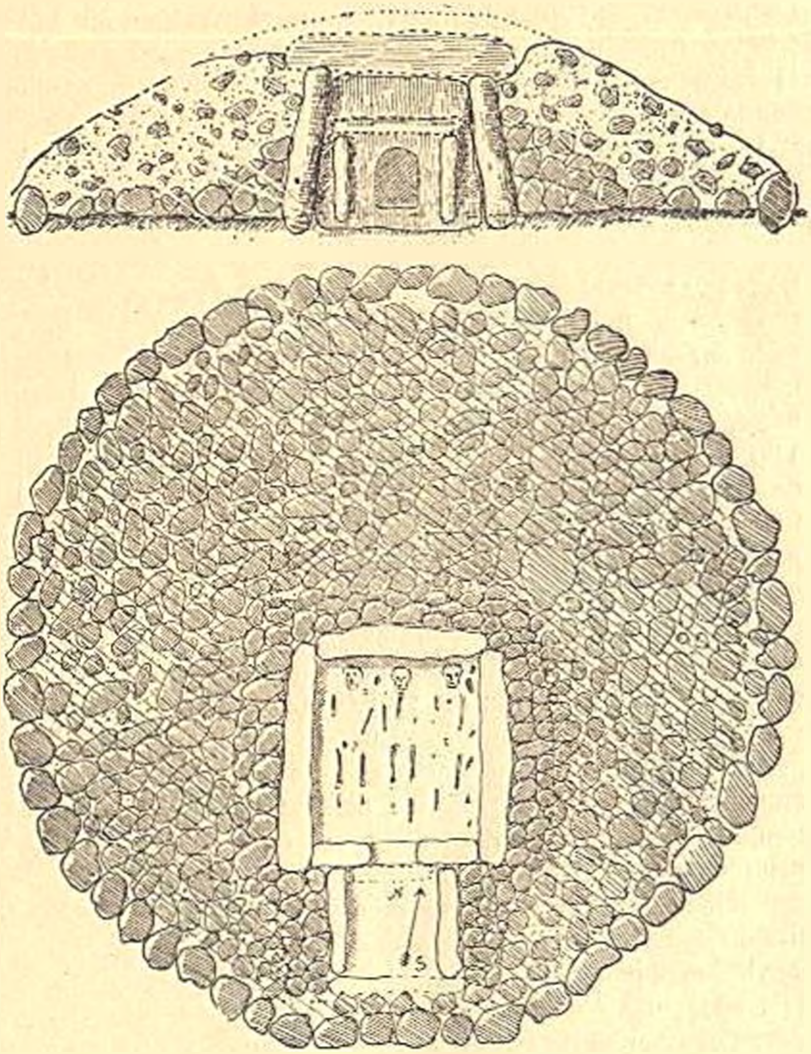

Обр. 91. — Долменъ отъ Керезъ-тепе ($^1/_{70}$ ест. гол.).

Въ източния край на Керезъ-тепе се намиратъ 9 каменни могили, далече една отъ друга отъ 12 до 25 метра. Могилитѣ иматъ височина отъ 1.10 до 1.80 м., при диаметъръ отъ 10 до 12 метра. Въ най-южната отъ тѣхъ се подаватъ долменни камъни. При разчистването на пръстьта, въ тази могила се откри добре запазенъ еднокамеренъ долменъ безъ покривнитѣ плочи. И този долменъ е билъ построенъ въ южната половина на могилата, ориентиранъ отъ северъ къмъ югъ, така че отворътъ му се е намиралъ непосрѣдствено до каменния кржгъ, който е обграждалъ могилката. Обр. 91.

Долменътъ се състои само отъ една правожгълна камера и коридоръ. Двете странични както и задната плоча въ камарата сж поставени малко наведени, а предната — отвесна. Последната плоча е пробита въ долната си часть съ правожгъленъ, заобленъ въ горния си край отворъ, който е вис. 0.52 м. и шир. 0.45 м. Така запазената камара има дължина 1.65 м., шир. 1.50 м. и вис. 1.20 м. Коридорътъ, на който страничнитѣ плочи сж поставени отвесно, има дължина 1.05 м., шир. 0.80 м. и вис. 0.70 м. Плочитѣ на долмена иматъ дебелина отъ 0.16 м. до 0.38 м.

Въ камерата се намѣриха начупенитѣ и размѣстени кости отъ три човѣшки скелета, които сж били поставени единъ до другъ и ориентирани отъ с. (главата) къмъ югъ (краката) и фрагменти отъ два глинени сжда, работени на ржка.

Въ останалитѣ могилки се намѣриха само единични глинени фрагменти и остатъци отъ долменни камъни. И тѣзи могилки сж били обградени съ каменни кржгове.

На ю.-и. отъ Керезъ-тепе се намира Чадъръ-могила, вис. до 2 метра, въ която сжщо така се намѣриха фрагменти отъ глинени сждове и следи отъ разрушенъ долменъ.

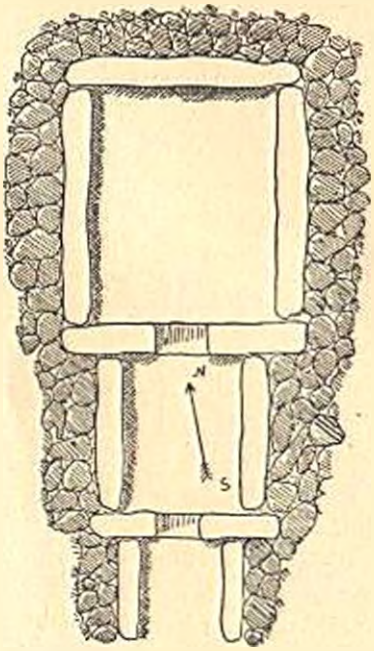

Обр. 92 — Долменъ отъ Кара-окушъ (1/30 ест. гол.)

Въ мѣстностьта Кара-окушъ се намиратъ 8 долменни могили, вис. 0.90 до 2 метра, при диаметри отъ 14 до 24 метра. Долменитѣ и въ тази група могили сж били разрушени по-рано. Само въ две отъ тѣзи могили бѣха запазени долнитѣ части отъ единъ двукамеренъ и единъ еднокамеренъ долменъ. Могилата съ двукамерния долменъ има височина 1.60 м., при диаметъръ на основата 22 м. Долменътъ, така сжщо е построенъ въ южната половина на могилата и е ориентиранъ отъ с.-и. къмъ ю.-з., така че отворътъ му съвпада съ каменния кржгъ, който обгражда могилния насипъ. Долменътъ, (обр. 92), се състои отъ главна и предна камера и коридоръ. Главната камера има дължина 2.10 м. и шир. 1.60 м., а отворътъ на предната плоча, отъ който е запазена долната половина, има шир. 0.46 м. Предната камера има дължина 1.30 шир. 10.5 м., а отворътъ на предната плоча — вис. 0.52 м. и шир. 0.43 м. Коридорътъ има дължина 0.95 м. и шир. 0.72 м. Въ този долменъ, който е билъ разкритъ и полуразрушенъ презъ 1933 г., е билъ намѣренъ единъ човѣшки скелетъ и единъ глиненъ сѫдъ съ една дръжка, но както сѫдътъ, така и скелетътъ сѫ били унищожени.

Еднокамерниятъ долменъ се намира въ една могила вис. 0.90 м. и диам. 16 м. Той по нищо не се различава отъ долменитѣ въ Керезъ-тепе. Камерата има дължина 1.80 м. при шир. 1.30 м.; отворътъ на предната плоча има вис. 0.51 м. и шир. 0.48 м., а коридорътъ, отъ който е запазена само една плоча, е ималъ дълж. 0.85 м.

Около разрушенитѣ долмени, на три отъ другитѣ могили, се намѣриха глинени фрагменти отъ сѫдове, работени на рѫка, напълно сходни съ тия отъ Керезъ-тепе.

По височината, въ мѣстностьта „Старитѣ лозя“, сѫ наредени една подиръ друга 7 каменни могили, които иматъ височини отъ 0.30 до 2.50 м. Отъ тѣхъ разкопахме само четири, останалитѣ три изоставихме, защото върху една има триангулационенъ знакъ, а две сѫ съвършенно разрушени. При разкопаването на тѣзи могили се намѣриха части отъ долменни камъни и фрагменти отъ глинени сѫдове, работени на рѫка.

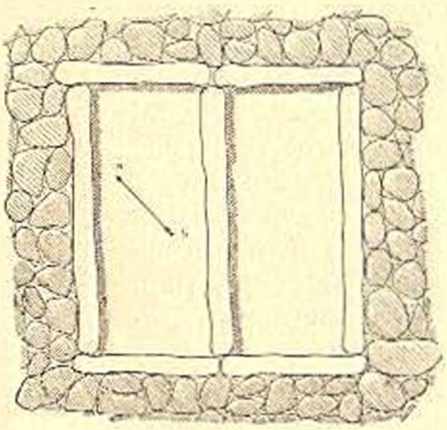

Обр. 93. — Долменни гробници отъ Пехливанъ-баиръ (1/50 ест. гол.)

Въ мѣстностьта Баялъка, 5 клм. на изтокъ отъ селото, се намиратъ 8 развалени долменни могилки, въ две отъ които сѫ запазени по два или три камъка отъ по единъ еднокамеренъ долменъ.

На 4 клм., южно отъ селото, по хребета на височината Пехливанъ-баиръ, сѫ наредени 6 долменни могилки, вис. отъ 0.80 до 1.10 метра, при диаметри отъ 12 до 18 м. Въ три отъ тѣзи могилки не се намѣри нищо, а въ другитѣ три — остатъци отъ долмени. Въ северната могилка, вис. 1.15 м. при диаметъръ на основата 18 м., сѫ запазени деветѣ странични плочи отъ камарата и коридорътъ на еднокамеренъ долменъ. Камерата е имала приблизително дължина 1.85 м., при шир. 1.35 м., а коридорътъ — дължина 0.80 м. и шир. 0.70 м. Долменитѣ въ деветѣ южни могилки, чийто височини сѫ около 0.90 м. и при диаметри 14 м., сѫ двойни. Тѣзи долмени наподобяватъ по-скоро на двойни гробници, отколкото истински долмени. Тѣ сѫ направени отъ седемь каменни плочи, три отъ които сж поставени успоредно една на друга, така че срѣдната е обща и за двата гроба, а другитѣ четири ограждатъ тѣснитѣ страни на всѣки единъ отъ гробоветѣ. Гробоветѣ и въ двѣтѣ могили сж ориентирани отъ с.-и. къмъ ю.-з.; въ едната могила тѣ иматъ дължини по 1.30 м., шир. по 0.55 м. и вис. по 0.48 м., а въ другата — длъж. 1.43 м., шир. 0.52 м. и длб. 0.56 м. Обр. 93. При разчистването на долмена и гробоветѣ, се намѣриха глинени фрагменти отъ сждове, работени на ржка, подобни на тѣзи отъ другитѣ долменни могили.

На с.-з. отъ селото на височината Ташъ-тепе се намира голѣмо тракийско селище, а на южнитѣ склонове се виждатъ следи отъ 12 долменни могили, обградени съ голѣми каменни блокове. При разкопаването на четиритѣ по-добре запазени кржгове се откриха остатъци отъ разрушени долмени. Само въ единъ отъ кржговетѣ имаше четири една до друга гробници, направени отъ 13 голѣми каменни плочи. Обр. 94. Петь отъ плочитѣ сж поставени успоредно една на друга, така че вжтрешнитѣ три сж общи и за четиритѣ гроба, а другитѣ плочи ограждатъ тѣснитѣ страни на всѣки единъ отъ гробоветѣ. Гробницитѣ сж ориентирани отъ изтокъ къмъ западъ. Най-южниятъ отъ гробоветѣ има дължина 1.52 м., шир. 0.95 м., вториятъ — 1.70 м., шир. 0.90 м., третиятъ — 1.65 м. и шир. 0.90 м. и последниятъ — 1.60 м. и шир. 0.94 м. Дълбочината на гробницитѣ достига до 0.82 м. Тѣзи гробници сж отваряни по-рано, затова въ тѣхъ не се намѣриха никакви предмети, освенъ глинени фрагменти отъ сждове работени на ржка, които сж напълно подобни на фрагментитѣ, каквито въ изобилие се срѣщатъ по цѣлата височина и каквито се намѣриха въ и около всички по-горе разгледани долменни могили.

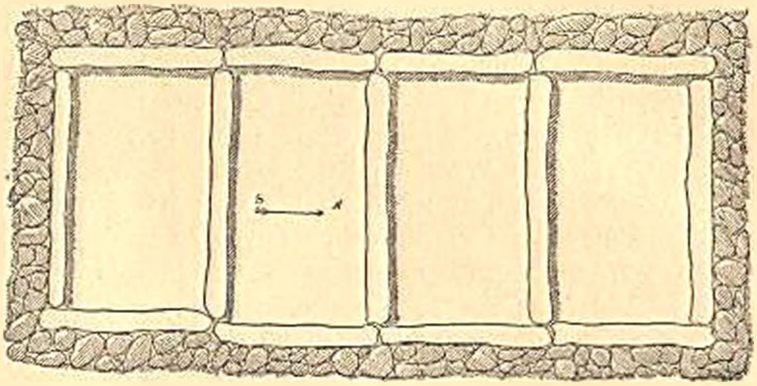

Обр. 94. — Долменни гробове отъ Ташъ-тепе (¹/₃₀ ест. гол.)

На Бунарчевската пжтека въ „Есебеглийското“, покрай многобройнитѣ надгробни могили отъ по-късна епоха, се намиратъ още и осемь развалени долменни гроба. И тѣзи гробове по-скоро трѣбва да смѣтаме за гробници, отколкото за типични долмени. Тѣ наподобяватъ гробницитѣ отъ Пехливанъ-баиръ и Ташъ-тепе, съ тази разлика, че сж единични и сж правени отъ по-голѣми каменни блокове. И тѣ иматъ правожгълна форма при дължина 1.80 м., шир. 0.70 м. и 1.95 м. и шир. 0.95 м.

И така въ землището на Ения бѣха разкрити 78 разрушени долмени и долменни могили, безъ обаче да попаднемъ на напълно запазенъ долменъ. Но това ни най-малко не ни попрѣчи да установимъ съ сигурность голѣмината, формата, устройството, както и цельта, за която сж правени тѣзи паметници. И тукъ долменитѣ иматъ сжщата голѣмина, форма и устройство, каквито иматъ другитѣ долмени отъ Сакаръ и Странджа-планина. И тѣ сж еднокамерни и двукамерни и снабдени съ единъ коридоръ. Правени винаги въ южната половина на могилата, долменитѣ сж ориентирани съ входъ къмъ слънцето и сж покрити съ могиленъ насипъ, който е обграденъ съ каменень кржгъ.

Отъ намѣренитѣ материали въ нашитѣ долмени се вижда, че тѣзи паметници сж служили за гробници, но кой народъ и кога е погребвалъ своитѣ мъртви въ тѣхъ, това, възъ основа на тѣхната форма и устройство не може да се установи. Нашитѣ долмени се различаватъ отъ тѣзи, които сж познати отъ другитѣ страни. Тѣ сж правени отъ по-добре издѣлани каменни плочи, които сж прилепени по-добре една за друга, иматъ по-правилна форма и подътъ на много отъ тѣхъ е покритъ съ основна плоча. Долменитѣ въ другитѣ страни сж правени отъ много груби каменни блокове, които сж поставени безъ да прилегнатъ добре и иматъ малко по друга форма. На нашитѣ долмени приличатъ нѣкои долмени отъ Кавказъ,[1] които обаче сж датирани къмъ първата половина на металната епоха.[2]

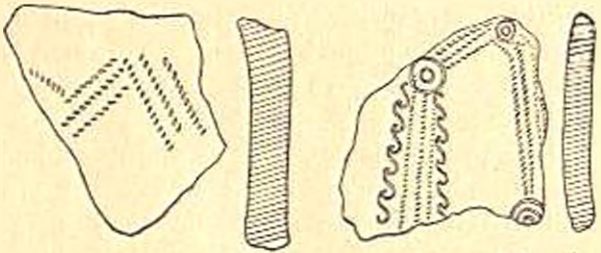
Обр. 95. — Глинени фрагменти отъ сждове отъ Ташъ-тепе (½ ест. гол.)

Културнитѣ останки, каквито се намѣриха извънредно много, както около долменитѣ, така и въ близко съседство съ тѣхъ въ землището на с. Ения, сж напълно аналогични съ материалитѣ, каквито се срѣщатъ около долменитѣ, селищата или крепоститѣ при Козлуджа, Ново-село (Елховско), Хлѣбово, Главанъ, Българска-поляна, Черепово, Орѣхово, Дервишка-могила и пр.[3] Всички тѣзи фрагменти отъ сждове, сж напълно подобни на фрагментитѣ отъ сждоветѣ, каквито сж намѣрени въ тракийскитѣ селища или градища до Мезекъ, Куртуленъ (Свиленградско), Дьовленъ, Гьозъ-тепе, Татарево (Хасковско), Рабиша

---

[1] A. M. Tallgren, Sur les monuments du Caucase. Eurasia IX, стр. 5.

[2] П. т. стр. 28

[3] Не публикувани материали въ Народния музей.

(Бѣлоградчишко), Арчаръ, Ломъ и мн. др., които се датиратъ къмъ VIII—VI в. пр. Хр.[1]) Отъ накратко казаното по-горе е ясно, че нашитѣ долмени сѫ надгробни паметници, въ които тракийското население отъ Сакаръ, Странджа планина и Източнитѣ Родопи къмъ VIII—VI в. пр. Хр. е погребвало своитѣ мъртви и то безъ изгаряне на тѣлата. А това тракийско население не е друго, освенъ известнитѣ по-късно одризи, които къмъ V—IV в. пр. Хр. успѣватъ да обединятъ въ едно много други тракийски племена, да създадатъ мощна и силна държава и да ни оставятъ най-хубавитѣ паметници на тракийското изкуство.

Надгробни могили

Освенъ голѣмия брой долменни могили, на много мѣста изъ околностьта на селата се намиратъ и надгробни могили отъ по-късна епоха. Надгробнитѣ могили се отличаватъ отъ долменнитѣ, не само по своето разпространение и разположение, но и по форма и устройство. Тѣзи могили се намиратъ обикновено на по-низкитѣ мѣста и по-рѣдко се виждатъ по височинитѣ; — тѣ сѫ натрупани наблизо, понѣкога непосрѣдно една до друга и образуватъ по-голѣми или малки некрополи, или сѫ насипани на разстояния отъ 20 до 30 и повече метра една отъ друга. Надгробнитѣ могили иматъ по-заоблена форма и сѫ натрупани изключително отъ пръсть. По-голѣмата часть отъ надгробнитѣ могилки сѫ много низки, сравнително долменнитѣ могили, а другата — сѫ много голѣми, сравнително последнитѣ. При разкопкитѣ на тия могили се откриха само погребения чрезъ изгаряне на мъртвитѣ, при които обикновенно сѫ поставени голѣмъ брой глинени сѫдове.

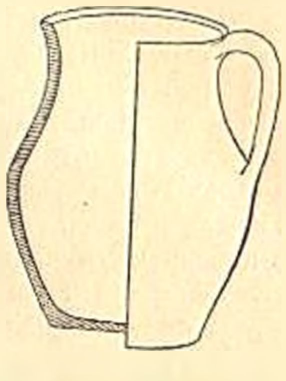

Обр. 96. — Глиненъ сѫдъ отъ една могила въ Токлу-еренъ (1/3 ест. гол.)

На 4 клм. ю.-и. отъ Ения на височината Токлу-еренъ, се намиратъ 5 могили, високи отъ 1 до 1.30 м., при диаметри на основитѣ до 16 м. Тѣзи могили сѫ наредени на разстояния една до друга по на 35 до 45 м., по посока отъ северъ къмъ югъ и сѫ обградени съ каменни крѫгове.

Отъ разкопкитѣ се установява, че и петтѣ могили сѫ били разкопавани по-рано. Само въ две отъ тѣхъ се намѣриха сигурни остатъци, отъ които се вижда че тѣзи могили сѫ отъ по-късна епоха. Въ втората могилка, на дълбочина около 0.30 м. подъ повърхностьта ѝ, се намѣри единъ малъкъ глиненъ сѫдъ, дъно отъ по-голѣмъ сѫдъ, изхвърлени при по-раншното разкопаване на могилата. Къмъ основата се разкриха разчупени глинени фрагменти отъ сѫдове, работени на грънчарско колело, разбъркани съ вѫглени и горѣли човѣшки кости.

---

[1]) В. Миковъ, ИАИ, VII, стр. 366—7

Глинениятъ сѫдъ, (обр. 96), вис. 11.8 см., диам. на срѣдата 9.9 см. е работенъ на грънчарско колело, има равно дъно и малка дръжка. Червеникавъ цвѣтъ. Подобни форми сѫдове сѫ ни познати и отъ други могилни гробове, които сѫ датирани къмъ IV—III в. пр. Хр.

И въ третата могила се откриха много глинени фрагменти отъ сѫдове, разбъркани изъ пръстьта, които сѫщо така сѫ отъ сѫдове работени на колело.

Въ тѣзи петь могили не се намѣриха характерни предмети, на основание на които тѣ биха могли да се датиратъ съ по-голѣма сигурность. Но отъ малката сѫдинка и нѣкои фрагменти, тѣзи могилни погребения ще можемъ да отнесемъ къмъ IV—III в. пр. Хр.

Въ мѣстностьта Кьой-дере, северно на 1 клм. отъ селото, въ горичката, се набровяватъ повече отъ 30 малки могилки, вис. отъ 0.40 до 1.10 м., при диаметри отъ 6—16 метра. Могилкитѣ сѫ пръснати на две групи: въ долниятъ край тѣ сѫ насипани на различни разстояния една отъ друга, а въ горниятъ — тѣ сѫ събрани и издигнати непосрѣдно една до друга. Само 4, и то отъ първата група могили, сѫ оградени съ по единъ каменен крѫгъ.

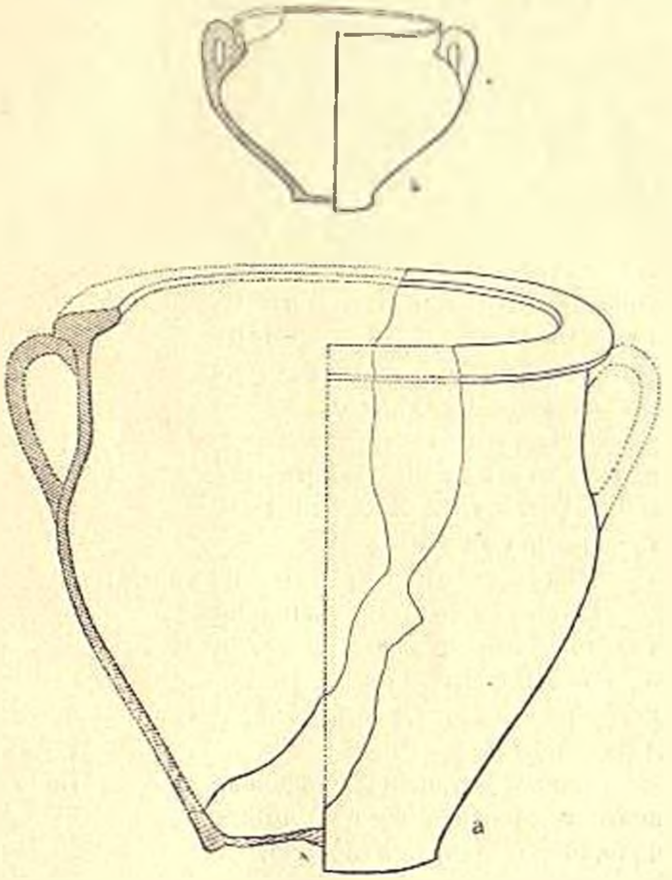

Обр. 97. — Глинени сѫдове отъ една могила въ Кьой-дере (1/3 ест. гол.)

Въ най-долната отъ първата група могили, вис. 0.50 м. при диаметъръ на основата 10 метра, която е издигната въ съседство съ една скала, се откри едно погребение съ пепель отъ горѣли човѣшки кости, вѫглени и три глинени сѫда. Пепельта бѣ събрана на малка кулчина въ центъра на могилата; отъ северната страна на кулчината бѣ поставенъ единъ счупенъ глиненъ сѫдъ, а отъ южната — върху единъ камъкъ, бѣ поставенъ единъ глиненъ сѫдъ, въ който имаше една малка глинена сѫдинка, снабдена съ две дръжки.

Отъ тритѣ глинени сѫда, които сѫ работени на грънчарско колело, по-добре е запазена една малка сѫдинка снабдена съ две дръжчици (обр. 97), която има вис. 7.5 см., при диаметъръ на устата 14.3 см., и единъ фрагментиранъ сѫдъ, който е ималъ височина 20 см. и диам. 21 см. (обр. 98). И двата сѫда иматъ червеникавъ цвѣтъ.

Отъ сѫщата група могили бѣха разкопани още четири, но отъ намѣренитѣ въ тѣхъ глинени фрагменти отъ сѫдове, работени на колело, вѫглени и горѣли човѣшки кости, разбъркани изъ пръстьта се вижда, че тѣ сѫ били разкопавани по-рано.

Въ горния край на този некрополъ, дето могилитѣ сѫ наблизо, дори непосрѣдно една до друга, бѣха разкопани 6 могилки. Въ първата могилка, вис. 0.80 м., при диаметъръ 8 метра, се откри погребение съ изгаряне на тѣлото, заедно съ фрагменти отъ нѣколко разчупени отъ натиска на пръстьта и камънитѣ глинени сѫда и две по-здрави сѫдинки.

Погребението на умрѣлия е станало чрезъ изгаряне на тѣлото вънъ отъ могилата, и около събранитѣ на купъ недогорѣли кости сѫ били наредени глиненитѣ сѫдове.

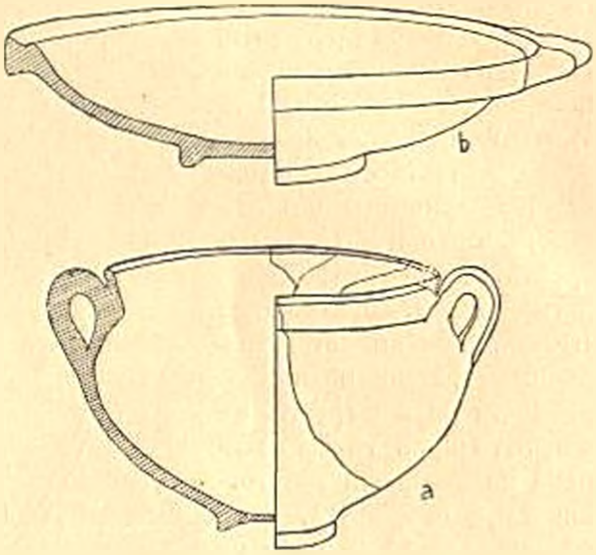

Обр. 98. — Глинени сѫдове отъ могилка 1, отъ Кьой-дере (1/3 ест. гол.)

Едната глинена сѫдинка, която е снабдена съ две дръжчици, е работена на колело, тя има червеникавъ цвѣтъ и вис. 8.3 см., при диаметъръ 12.8 см. Обр. 98 a.

Другата сѫдинка представя фрагментирана плитка глинена паница, която е работена на колело (обр. 98 b) има червеникавъ цвѣтъ и вис. 3.6 см., при диаметъръ 16.3 см. Широкиятъ рѫбъ на устата ѝ е снабденъ съ една широка тризѫбеста дръжка.

Останалитѣ фрагменти сѫ отъ три различни глинени сѫда, работени на колело, които сѫ имали червеникавъ цвѣтъ.

Въ могилки 2, 3, 4 и 5 се намѣриха глинени фрагменти отъ сѫдове, работени на колело и горѣли човѣшки кости разбъркани изъ пръстьта, което показва, че тѣзи могилки сѫ били разкопавани по-рано.

Много повече и интересни предмети се намѣриха въ могилка 6. Тя има височина 0.60 см., при диаметъръ 8 м. Въ центъра на могилата се откриха горѣли човѣшки кости, около и върху които въ най-различни положения бѣха поставени голѣмъ брой малки и голѣми глинени сѫдове.

И тукъ погребението на мъртвия е станало чрезъ изгаряне на тѣлото вънъ отъ могилата. Отъ къмъ южната страна на събранитѣ на купчина кости бѣха поставени въ право положение две стомни съ по две дръжки, до тѣхъ на северъ имаше други две стомни съ по една дръжка. Още по на северъ имаше нѣколко други сѫдинки и до тѣхъ поставена наведена една стъклена чаша. Отъ западната страна имаше два глинена сѫда. Всички сѫдове сѫ работени на грънчарско колело, съ изключение на два, които сѫ работени на рѫка.

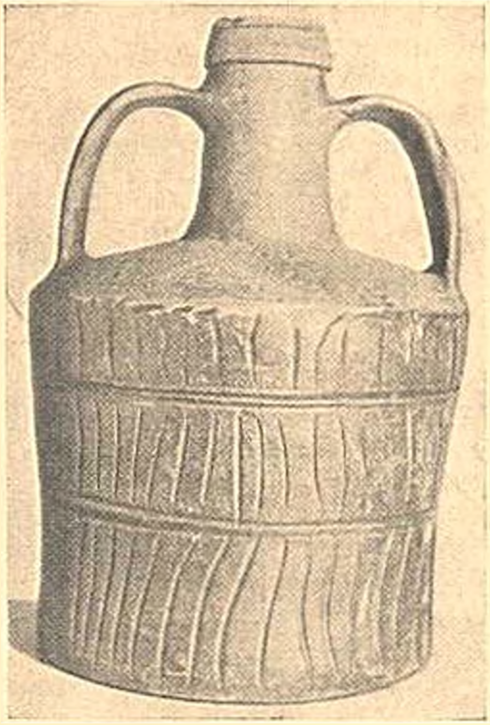

Обр. 99. — Глинена стомна отъ могила 6 отъ Кьой-дере (¼ ест. гол.)

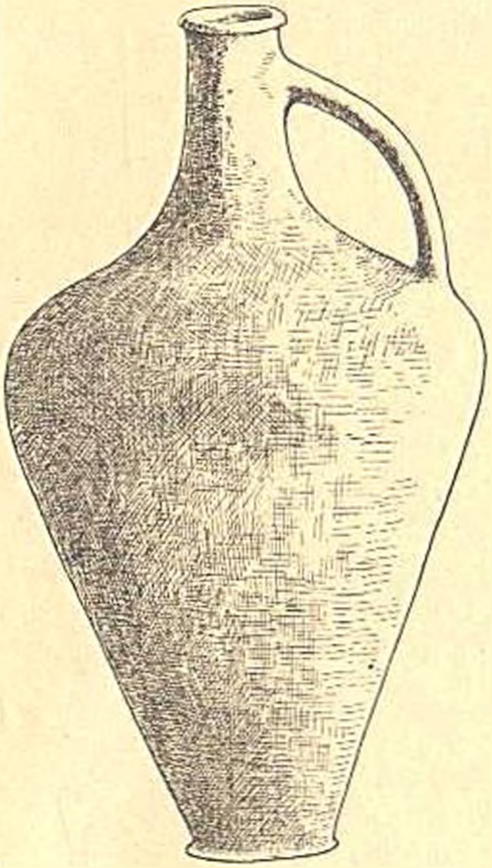

Обр. 100. — Глинена стомна отъ могила 6 отъ Кьой-дере (¼ ест. гол.)

Глиненъ сѫдъ (обр. 99) въ форма на цилиндрична стомна, снабдена съ две дръжки, вис. 36.5 см., при диам. 25.5 см. Стенитѣ на сѫда сѫ украсени съ три пояса отъ нарѣзани линии. Червеникавъ цвѣтъ.

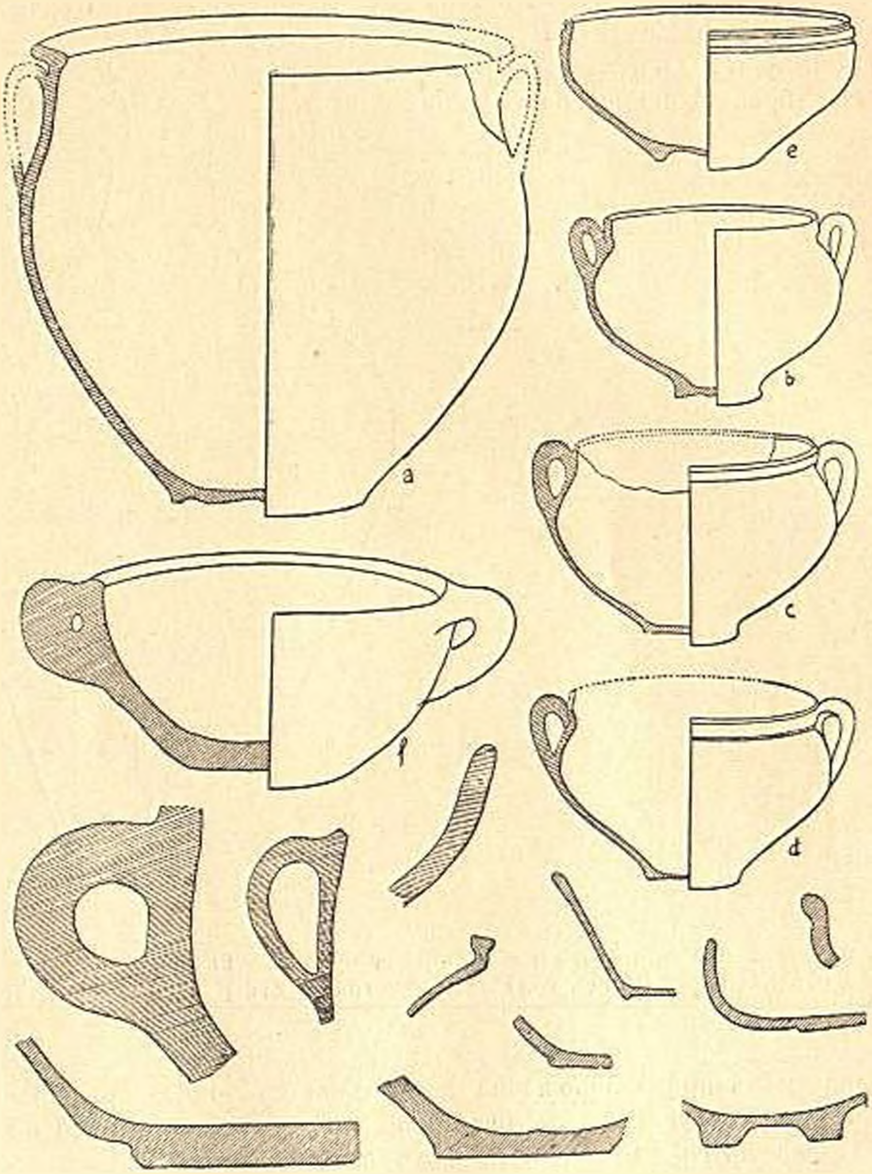

Обр. 101. — Глинени сѫдове и фрагменти отъ могила 6 отъ Кьой-дере (1/3 ест. гол.)

Другиятъ сѫдъ, който е ималъ две дръжки, е много фрагментиранъ. Червенъ цвѣтъ.

Глиненъ сѫдъ (обр. 100) въ форма на остродънна стомна, снабдена съ една дръжка, вис. 43.2 см. при диам. 25.5 см. Червенъ цвѣтъ.

Другиятъ глиненъ сѫдъ, който е билъ подобенъ на горния е много фрагментиранъ.

Глинена сѫдинка (обр. 101 b) снабдена съ две дръжки, вис. 7.2 см. и диам. 8.4 см. Бледочервеникавъ цвѣтъ.

Подобна глинена сѫдинка (обр. 101 c) вис. 6.9 см., диам. 9.7 см. Тъмночервенъ цвѣтъ.

Подобна сѫдинка (обр. 101 d) вис. 6.8 см., диам. 9.8 см. Черенъ цвѣтъ.

Глинена сѫдинка безъ дръжка (обр. 101 e) вис. 4 см. и диам. 11.7 см. Червенъ цвѣтъ.

Освенъ по-здравитѣ сѫдове въ могилата се намѣриха и фрагменти отъ нѣколко други сѫда, профилитѣ на които сѫ дадени на обр. 101. Тѣ сѫ съ червеникавъ или тъмночервеникавъ цвѣтъ.

Между тѣзи фрагменти се намиратъ и фрагменти отъ два сѫда, работени на рѫка. Тъмно червенъ цвѣтъ.

Отъ всички сѫдове, намѣрени въ тази могилка, най-интересна е стъклената чаша (обр. 102), вис. 19.3 см. при диаметъръ на устата 10.7 см. Чашата има форма на високъ пресеченъ конусъ, обърнатъ съ основата нагоре. Устата ѝ сѫ разширени, а основата е снабдена съ низко столче. Стенитѣ на чашата сѫ украсени съ бѣли и сини релиефни линии въ форма на змии. Подобна стъклена чаша до сега въ днешнитѣ български земи не е намѣрена, но такива сѫ известни отъ Гърция, Италия и др.

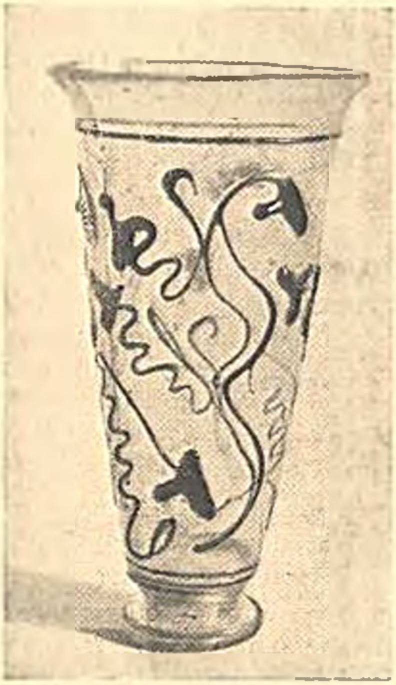

Обр. 102. — Стъклена чаша съ релиефни орнаменти отъ могила 6 отъ Кьой-дере

Всички намѣрени предмети въ този могиленъ некрополъ сѫ характерни за една късна епоха. Сѫдоветѣ съ изключение на три, сѫ работени на грънчарско колело, тѣ сѫ изпечени добре и иматъ, червеникавъ и рѣдко тъмночервенъ цвѣтъ. Всички тѣзи сѫдове иматъ съвършено различни форми отъ тѣзи, познати отъ преди Христа. Погребението на мъртвитѣ и тукъ е ставало само чрезъ изгаряне на тѣлото, и то вънъ отъ могилата, като около събранитѣ останки сѫ били поставяни изключително само сѫдове. Докато въ всички могилни гробове отъ преди Христа сѫ намѣрени по два, три и по-рѣдко повече сѫдове, орѫжия, накити, бронзови и желѣзни предмети, то въ тия могилки се откриха въ голѣмо количество само глинени сѫдове и една стъклена чаша.

Въ мѣстностьта Пара-кашлѫ се наброяватъ около 16 могили, които иматъ значително по-голѣми размѣри — отъ 0.80 м. до 1.80 м. височини, при диаметри отъ 8 до 20 м. И тѣзи могили сѫ натрупани отъ камъни и пръсть. Отъ този некрополъ разкопахме само три могили. Въ тѣхъ се намѣриха глинени фрагменти отъ сѫдове, напълно подобни на тѣзи отъ Кьой-дере, които бѣха разбъркани изъ пръстьта, а това показва, че и тѣ сѫ разкопавани по-рано.

На северъ отъ Пара-кашлѫ има друга група отъ 14 могили, натрупани отъ пръсть и камъни, вис. отъ 0.50 м. до 4 м. при диаметъръ отъ 10 до 25 м. При разкопаването на четири отъ тѣхъ се констатира, че и тукъ иманярската рѫка не е оставила нито единъ здравъ гробъ. Намѣренитѣ изъ пръстьта глинени фрагменти сѫ отъ сѫдове, каквито се намѣриха въ Кьой-дере.

Въ мѣстностьта Стайнова-могила се намиратъ четири могили, вис. отъ 0.60 м. до 1.10 м., при диаметъръ отъ 9 до 14 м. И тѣзи могили, които сѫ отъ времето следъ Христа, сѫ били разкопавани по-рано.

Въ мѣстностьта Куртъ-тепе, с.-и. отъ селото, по височината, сѫ наредени една подиръ друга 18 могилки, вис. отъ 0.60 до 2 м., при диаметри отъ 9 до 25 м. Могилитѣ сѫ насипани отъ камъни и пръсть и нѣкои отъ тѣхъ сѫ оградени съ каменни крѫгове. Отъ тѣзи могили разкопахме само три отъ най-малкитѣ, въ които се намѣриха глинени фрагменти отъ сѫдове, разбъркани изъ пръстьта. Глиненитѣ фрагменти сѫ отъ сѫдове, работени на колело и сѫ подобни на фрагментитѣ отъ до тукъ разгледанитѣ могили.

По на северо-изтокъ въ корията, около Кертиковата кѫшла се наброяватъ повече отъ 60 могили, вис. отъ 0.40 м. до 4 м., които сѫ насипани отъ камъни и пръсть. И тѣзи могили сѫ насипвани наблизо, дори непосрѣдствено една до друга, както при голѣмата група могилки отъ Кьой-дере. Отъ разкопаването на две отъ тѣхъ, се установи, че тѣзи могили сѫ правени, както тѣзи при Кьой-дере, следъ Христа. Могилитѣ отъ Кертиковата кѫшла сѫ часть отъ некропола на голѣмото селище, което се намира въ низината, която се заключва между дветѣ горни мѣста. Въ тази равнина се намиратъ много глинени фрагменти отъ сѫдове, тухли, керамиди, следи отъ градежи, монети и др. Отъ намѣренитѣ монети се вижда, че на това мѣсто е имало значително тракийско селище, което е сѫществувало къмъ III—IV в. сл. Хр.

На около 5 клм. западно отъ Ения, въ мѣстностьта Бунарчевската пѫтека въ Есебеглийското землище, на две групи около две голѣми могили сѫ насипани голѣмъ брой малки могилки, между които има 8 развалени долменни гробове (стр. 101). Около по-низката могила, която има височина 8 м. при диаметъръ 42 м., на различни разстояния една отъ друга, сѫ натрупани 23 могилки,

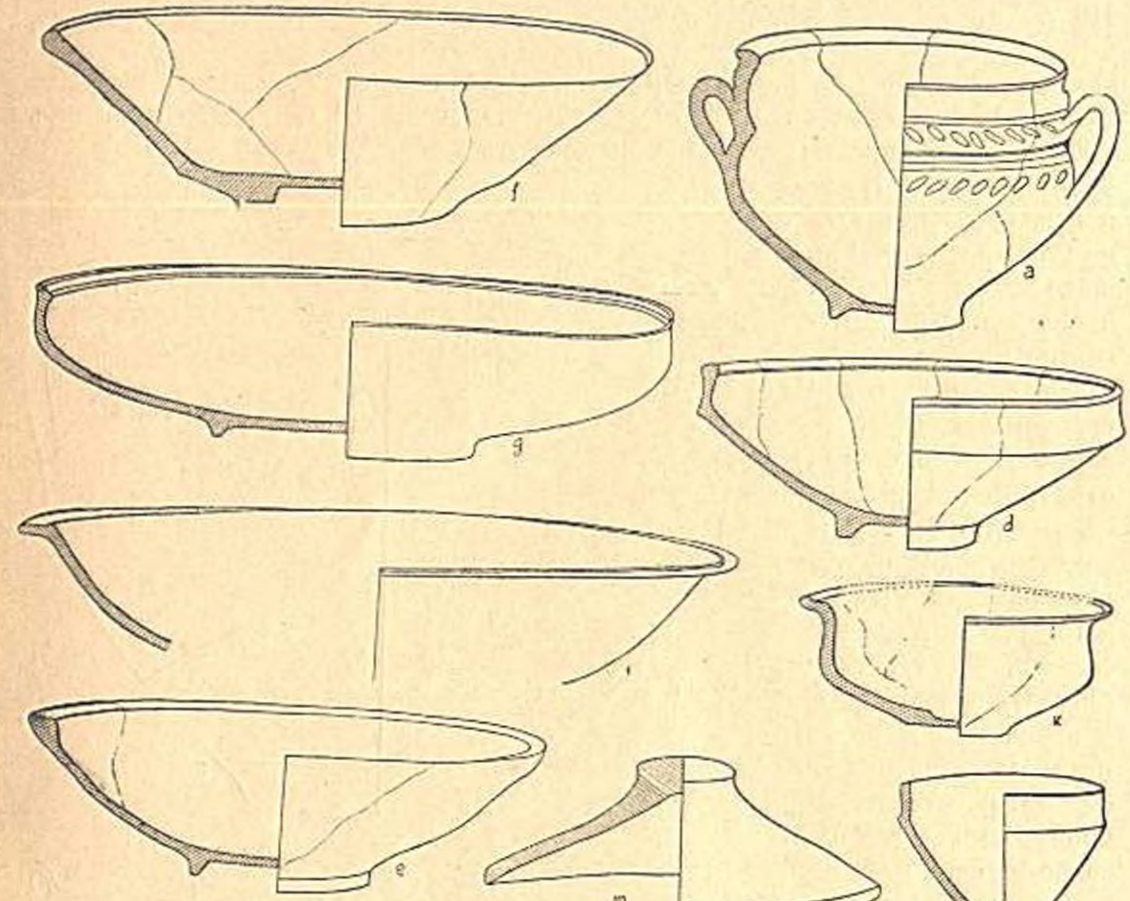
f
a
g
d
i
k
e
m
l
h
b
c
n
ΔΕΦ
o

Обр. 103. — Глинени предмети и желѣзенъ ножъ отъ могила I отъ Бунарчевското (1/3 ест. гол.)

вис. отъ 0.30 м. до 1.20 м., при диаметри 8 до 14, см., а около по-високата могила — вис. до 12 м. при диаметъръ 70 м. сѫ разпръснати 35 могилки, високи отъ 0.30 до 1.60 м. при диаметри отъ 10 до 25 м.

Отъ двѣтѣ групи могилки разкопахме само 7, и то отъ тѣзи, разположени около първата по-низка могила. Въ първата могилка, вис. 0.40 м. при диам. 10 м., която се намира на около 49 м. отъ голѣмата могила, се откри погребение чрезъ изгаряне на тѣлото на самото мѣсто, като при изгарянето сѫ били хвърлени много глинени сѫдове, а преди насипване на могилата, около недогорѣлитѣ останки сѫ били наредени нѣколко сѫда.

Всички глинени сѫдове и фрагменти, намѣрени въ тази могилка сѫ работени на грънчарско колело; тѣ иматъ червеникавъ или червеникавосивъ цвѣтъ. Отъ многобройнитѣ сѫдове, хвърлени или поставени при изгорѣлото тѣло, сѫ запазени само нѣколко.

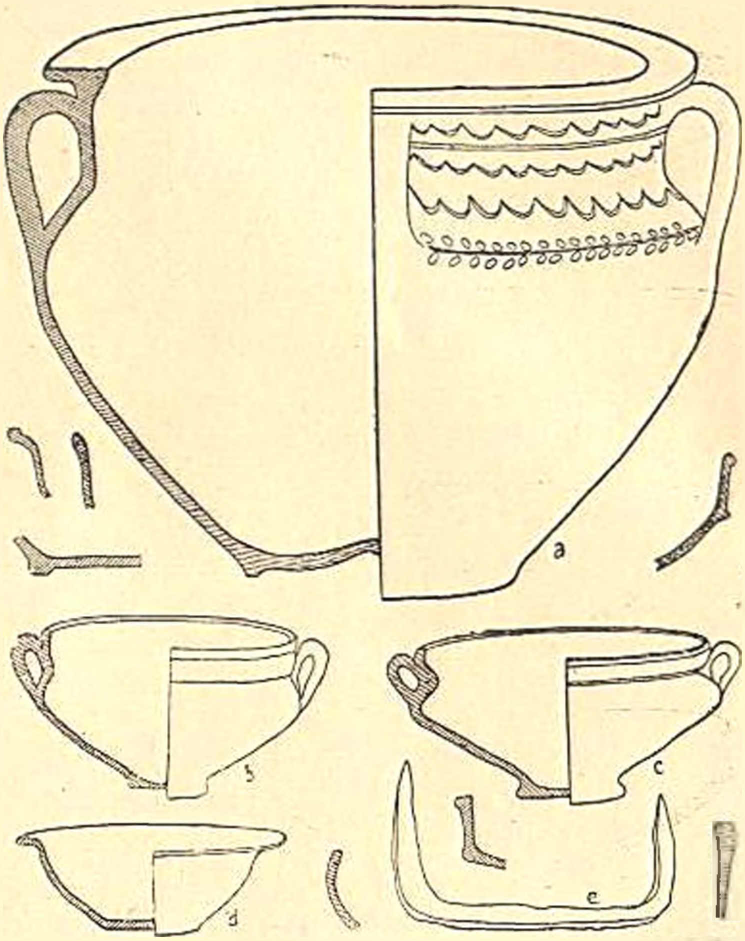

Обр. 104. — Глинени сѫдове и единъ желѣзенъ предметъ отъ могила 5 отъ Бунарчевското ($^1/_3$ ест. гол.)

Глиненъ сѫдъ (обр. 103 а) вис. 9.6 см. и диам. 13.3 см. е снабденъ съ две дръжки. Подъ рѫба на устата, сѫдътъ е украсенъ съ концентрични крѫгове и косо наведени плитки вдълбнатинки. Подобни орнаменти сѫдътъ има и върху най-издутата си часть. Бледо сивъ цвѣтъ.

Глинена сѫдинка (обр. 103 b) вис. 7.2 см. и диам. 108 см. е била снабдена· съ две дръжчици, като при сѫдинкитѣ отъ Кьой-дере· Има червеникавъ цвѣтъ.

Фрагментиранъ сѫдъ (обр. 103 c). вис· 6.3 см. и диам. 14.4 см. Червеникавъ цвѣтъ.

Подобенъ сѫдъ (обр. 103 d), вис. 5.7 см. и диам. 168 см. Сивъ цвѣтъ.

Фрагментирана глинена паница (обр. 103 e), вис. 54 см. и диам. 25.2 см. Червеникавъ цвѣтъ.

Подобна паница (обр. 103 f), вис. 5.8 см. и диам. 24.2 см. Сивопепелявъ цвѣтъ.

Подобна паница (обр. 103 g), вис. 5.1 см. и диам. 25.3 см. Тъмночервеникавъ цвѣтъ.

Подобна паница (обр. 103 h), вис. 5.1 см. и диам. 17.8 см. Червенъ цвѣтъ.

Аналогиченъ сѫдъ (обр 103 i), вис. около 5.9 см. и диам. 28.3 см. Сивъ цвѣтъ.

Фрагментирана глинена сѫдинка (обр. 103 k), безъ дръжки, вис. 4.5 см. и диам. 12.1 см. Сивочервенъ цвѣтъ.

Фрагментирана глинена сѫдинка (обр. 103 l), вис. около 5.2 см. и диам. 7.8 см. Червенъ цвѣтъ.

Освенъ тѣзи по-здрави сѫдове, въ тая могилка се събраха и фрагменти отъ 12 други по-малки и голѣми сѫдове, профилитѣ на които сѫ представени на обр. 103.

Покрай сѫдоветѣ тукъ се намѣриха още:

Една глинена похлупка (обр. 103 m), вис. 6.3 см. и диам. 5.5 см. Тъмночервенъ цвѣтъ.

Една глинена лампичка (обр. 100 n), вис. 4.3 см. и диам. 6.3 см. Лампичката е украсена отъ къмъ горния си край съ нарѣзи и розета, а на дъното има единъ надписъ съ три букви: ΔΕΟ.

Една стъклена чаша, която е много фрагментирана, затова бѣ невъзможно да се вематъ нейнитѣ размѣри.

Единъ кривъ желѣзенъ ножъ (обр 103 o), дълъгъ см. 17.4

Могили 2, 3 и 4 сѫ били разкопавани по-рано, което се установи отъ глиненитѣ фрагменти отъ сѫдове и недогорѣли човѣшки кости, разбъркани изъ пръстьта.

Могилка 5 се намира на 65 м. западно отъ голѣмата могила, тя има вис. 0.60 м. при диам. 9 м. Въ южната половина на могилата се откри погребение, чрезъ изгаряне на тѣлото на самото мѣсто. При това погребение се намѣриха. нѣколко глинени сѫда и единъ желѣзенъ предметъ, поставени на различни мѣста върху изгорѣлото тѣло.

Реставриранъ глиненъ сѫдъ (обр. 104a) вис. 19.6 см. и диам. 27.2 см., който завършва съ широкъ профилуванъ рѫбъ около устата и е снабденъ съ четири сплеснати дръжки, поставени две срещу две. Въ горната си половина, сѫдътъ е орнаментиранъ съ пояси отъ вдлъбнати орнаменти. Червенъ цвѣтъ.

Глинена сѫдинка (обр. 104 b.) вис. 5.4 см. и диам. см. 10.6 е снабдена съ две дръжчици. Сиво-жълтъ цвѣтъ.

Подобна сѫдинка (обр. 104 c) вис. 5.2 см. и диам. 12.3 см., на която липсватъ двѣтѣ дръжки. Бледо червенъ цвѣтъ.

Фрагментирана малка сѫдинка (обр. 104 d), вис. 3.1 см. и диам. 10.3 см. Тъмно червеникавъ цвѣтъ.

Освенъ по-здравитѣ сѫдове, тукъ се намѣриха фрагменти отъ 9 различни сѫда, между които единъ работенъ на рѫка, профилитѣ на който сѫ дадени на обр. 104 e.

Глиненъ прешленъ, вис. 2.3 см. и диам. 3.1 см.

Желѣзенъ предметъ (обр. 104 d). дъл. 11.2 см. и вис. 6.2 см.

На 9 метра, западно отъ горната могила, бѣ разкопана друга могила, вис. 0.97 м. при диаметъръ 12 м., която бѣ оградена съ крѫгъ отъ дребни камъни. Въ тази могила сѫщо така се откри погребение, чрезъ изгаряне на тѣлото на умрѣлия на самото мѣсто. Върху изгорѣлата клада сѫ били поставени повече сѫдове, отколко при всички други могилки. И тукъ между сѫдоветѣ, работени на грънчарско колело, се откриха два сѫда работени на рѫка. При това погребение, въ единъ сѫдъ бѣха поставени 5 сѫда единъ въ другъ.

Фрагментиранъ глиненъ сѫдъ (обр. 105 a), вис. 19.6 см. и диам. 23.7 см.; снабденъ съ две дръжки. Въ срѣдата сѫдътъ е украсенъ съ вдлъбнати пояси. Червеникавъ цвѣтъ.

Фрагментиранъ сѫдъ (обр. 105 b), вис. 10.5 см. и диам. 21 см. Тъмночервенъ цвѣтъ.

Глинена сѫдинка (обр. 105 c) вис. 5.7 см. и диам. 12 см.; снабдена съ две дръжки. Бледо червенъ цвѣтъ.

Подобна глинена сѫдинка (обр. 105 d), вис. 5.6 см. и диам. 12.1 см. Бледо червеникавъ цвѣтъ.

Подобенъ сѫдъ (обр. 105 e), вис. 6.1 см. и диам. 11.4 см. Бледо червеникавъ цвѣтъ.

Фрагментирана сѫдинка (обр. 105 f) вис. 4.8 см. и диам. 13.8 см. Тъмночервенъ цвѣтъ.

Малка сѫдинка (обр. 105 h) вис. 4.8 см. и диам. 11.1 см. Бледо червеникавъ цвѣтъ.

Освенъ по-здравитѣ сѫдове въ тази могила се намѣриха и фрагменти отъ 18 различни по-голѣми и по-малки сѫдове, между които два работени на рѫка, нѣкои отъ профилитѣ на които даваме на обр. 105.

Последната могила отъ този некрополъ, която разкопахме е вис. 0.50 м., при диаметъръ на основата 10 м. И тази могилка е оградена съ крѫгъ отъ дребни камъни. Погребението на умрѣлия е станало, както при горнитѣ могили. Освенъ сѫдоветѣ при изгорѣлото тѣло се намираха и единъ кривъ желѣзенъ ножъ и малка стъклена чаша.

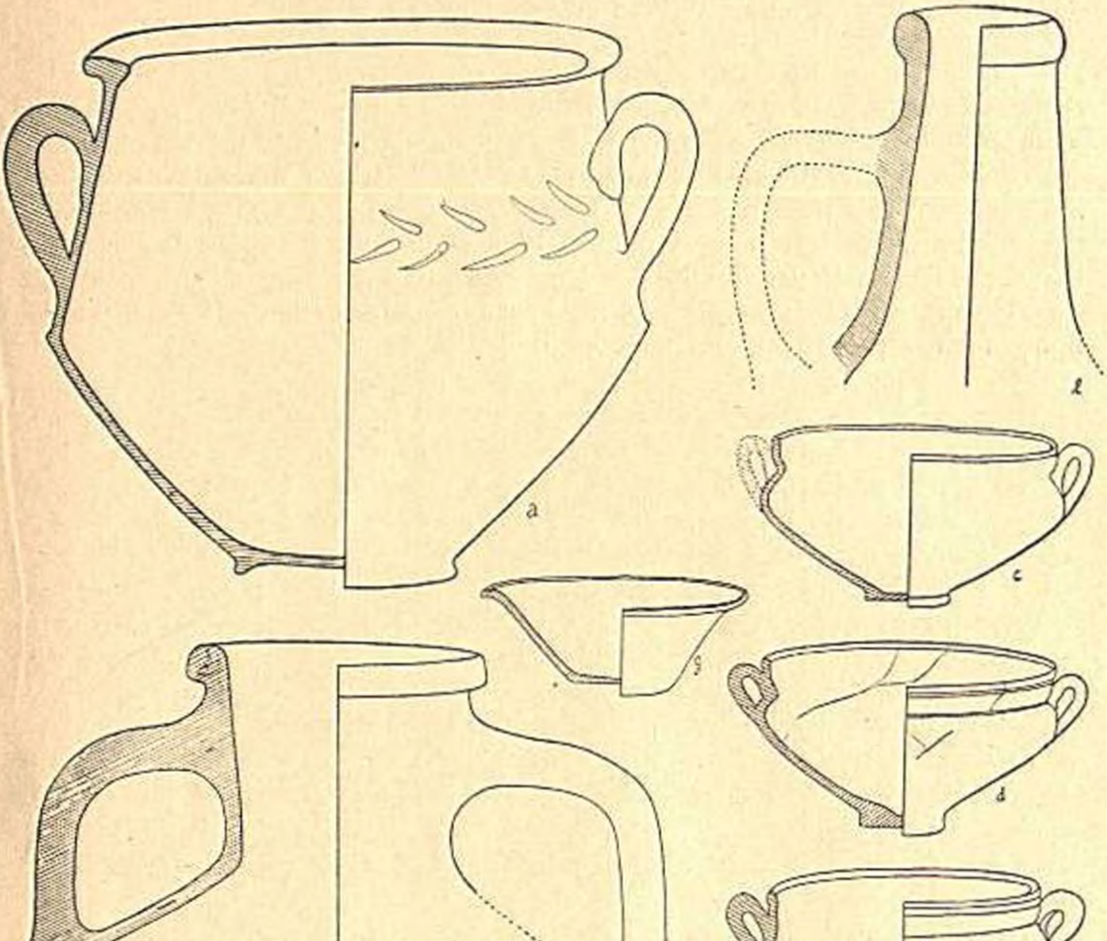
a
l
c
g
d
k
e
b
f
h
i
t

Обр. 105. — Глинени сѫдове и фрагменти отъ могила 6 отъ Бунарчевското ($^{1}/_{3}$ ест. гол.)

Голѣмъ глиненъ сждъ напълно подобенъ на сждъ, отъ могила 1 въ Кьой-дере (обр. 100), вис. 45 см. и диам. на срѣдата 26 см. въ видъ на остродънна стомна, снабденъ съ една дръжка. Тъмно черенъ цвѣтъ.

Голѣмъ сждъ (обр. 106 a), вис. 23 см. и диам. 27 см., снабденъ съ две дръжки. Червенъ цвѣтъ.

Малка глинена сждинка (обр. 106 b), снабдена съ две дръжки, вис. 6.2 см. и диам. 11.3 см. Червенъ цвѣтъ.

Освенъ тѣзи сждове, тукъ се намѣриха и фрагменти отъ 11 глинени сжда, профилитѣ на които даваме на обр. 106.

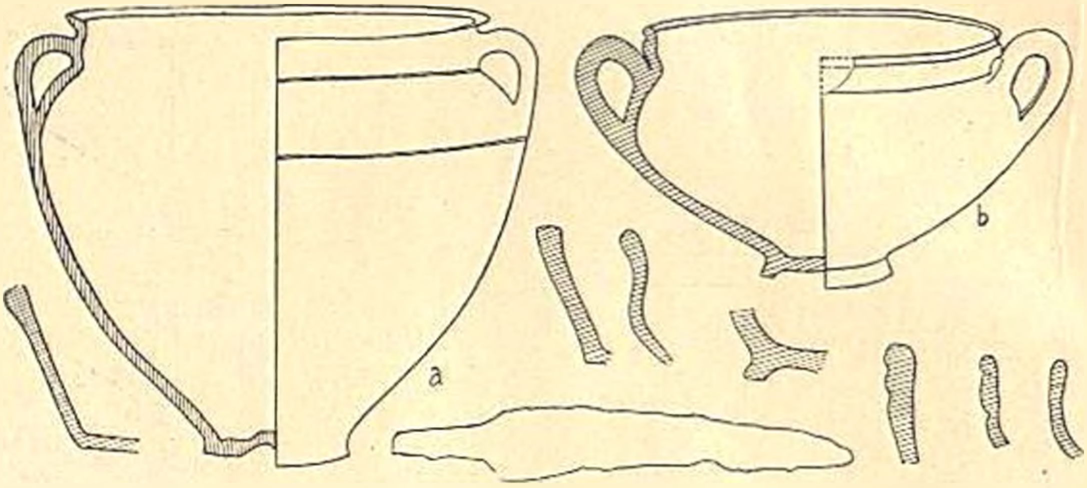

Обр. 106. — Глинени сждове и желѣзенъ ножъ отъ могила 7, отъ Бунарчевското (a — 1/3 ест. гол. b — 1/2 ест. гол.)

Малката стъклена чаша е много фрагментирана, затова и нейнитѣ размѣри не можаха да се вzематъ.

Кривъ желѣзенъ ножъ (обр. 106) дълж. 12.1 см. и шир. 1.8 см.

И този могиленъ некрополъ, по изобилие на предметитѣ не се различава отъ този въ Кьой-дере. Разликата се състои въ това, че тукъ умрѣлитѣ сж били изгаряни на самото мѣсто, дето е ставало погребението, когато въ некропола отъ Кьой-дере, умрѣлитѣ сж били изгаряни вънъ отъ могилитѣ. Но макаръ и да има разлика въ начина на изгарянето на мъртвитѣ, то изобилието на предметитѣ, които се намиратъ въ могилкитѣ и на двата некропола и особено, неоспоримата прилика въ формата и техниката на сждоветѣ, показва, че и двата некропола сж съвременни, т. е. отъ къмъ III—IV в. сл. Хр. И при двата некропола, покрай сждоветѣ, донесени въ тѣзи селища и отвънъ, чрезъ търговски връзки, се намѣриха и сждове, работени на самото мѣсто и
]

то на ржка. Сждоветѣ сж толкова груби, и по форма наподобяватъ сждове отъ преди латенската епоха, че тѣ намѣрени отдѣлно, въ никой случай не биха могли да се датиратъ отъ къмъ III—IV в. сл. Хр. Тѣзи мѣстни сждове, работени, вѣроятно отъ самитѣ близки на умрѣлитѣ, сж имали, може би, известно предназначение и сж правени специално за да бждатъ поставени при мъртвитѣ. Иначе, тѣхното присжтствие заедно съ голѣмиятъ брой сждове, работени на грънчарско колело, не може да се обясни.

Ausgrabungen in Sakar-Planina

Ausser dem grossen Reichtum an verschiedenen antiken Denkmälern, trifft man in Bulgarien auch Dolmene, die hauptsächlich in Sakar, Strandza und im östlichen Rhodopegebirge vorkommen. Die Dolmene in Bulgarien sind Einzel- und Zwei- kammerbauten. Sie sind mit einer Erdschicht bedeckt, die von einem steinernen Ring eingefasst ist.

Den früheren Forschern ist es bisher nicht gelungen, die bulgarischen Dolmene zeitlich richtig anzusetzen. Auf Grund seiner Ausgrabungen, bei denen 78 Dolmengräber erforscht wurden, ist der Verfasser geneigt, diese Dolmene in die Zeit vom VIII—VI Jahrh. v. Chr. anzusetzen.

Parallel mit diesen Grabungen wurden auch manche Hügelgräber aufgedeckt, die nach Fundgegenständen dem III u. IV Jahrh. n. Chr. zuzuschreiben sind.

Wassil Mikow

ЗА СТРАТЕГИИТѢ И ЗА НѢКОИ ГРАДСКИ ТЕРИТОРИИ ВЪ РИМСКА ТРАКИЯ

ОТЪ ДИМИТЪРЪ П. ДИМИТРОВЪ

Споредъ сведенията на Плиний римска Тракия е била раздѣлена административно на 50 стратегии.[1] Птолемей обаче изброява имената на 14 стратегии, като опредѣля и тѣхното мѣстоположение.[2] Стратегиитѣ, като административни единици въ провинция Тракия, сж засвидетелствувани и отъ два надписа, единиятъ намѣренъ при Свърлигъ (не далечъ отъ Княжевацъ, Югославия),[3] другиятъ при Ерегли.[4] Най-после въ едно посвещение на Аполона отъ с. Голѣмъ Монастиръ, Каваклийско,[5] се споменува името Σαπαϊκή, което

Съкращения:

AEM = Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn.

BCH = Bulletin de correspondance hellénique.

Kalinka = Kalinka, Antike Denkmaler in Bulgarien, Wien 1906.

IGR = Cagnat, Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes.

RA = Revue archéologique.

[1] Nat. Hist. IV, 11 (18), 40, ed. Mayhoff: Thracia sequitur, inter validissimas Europae gentes, in strategias L divisa.

[2] Geographia III 11, 6, ed. C. Müller: στρατηγίαι δὲ εἰσὶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Δανθηλητική, Σαρδική, Οὐσδικησική, Σελλητική. πρὸς δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁμοίως στρατηγίαι Μαιδική, Δροσική, Κοιλητική, Σαπαϊκή, Κορπιλική, Καινική· καὶ ὑπὲρ μὲν τὴν Μαιδικὴν Βεσσική, ὑφ'ἣν Βεννική, εἶτα Σαμαϊκή· παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἡ Ἀστικὴ στρατηγία. Изданието на J. Fischer, Claudii Ptolemaei Geographia, Leiden-Leipzig 1932, не ни бѣше достжпно.

[3] IGR I, № 677: Ἥρᾳ Σονκητηνῇ Τι. Κλαύδι[ος] Κυρείνᾳ Θεόπομπος Θεοπόμ[που] στρατηγὸς Ἀστικῆς περὶ Π[έ]ρινθον, Σηλητικῆς ὀρεινῆς, Δενθε[λ]ητικῆς πε[δια]σ[ία]ς χαριστήριον.

[4] Пакъ тамъ, № 801: [Τι]βέριος Ἰ[ο]ύλιος [Τ]ούλ[λ]ος στρατηγὸς Ἀστικῆς (τῆς) περὶ Πέρινθον. εὐχαριστήριον.

[5] Kalinka, № 165: Τόνδε ποτὲ ἱδρύσαντο θεῷ [π]ερικαλ[λ]εῖ Φοίβῳ Ἀπ[ο]λλώνις ἠδὲ κασίγνητοι, [π]αῖδες Αὐλουζένεω. ἔ[σ]κε [δ]ὲ τῶν πατρῷος ἀνὰ Σαπαϊκὴν ἐρίβωλον· αὐτὰρ οἱ (ἑ)στήσαντο κατὰ χ[θ]όνα Δωδοπαρεω.

„Тази (колона) нѣкога бѣ издигната на прекрасния Фебъ отъ Аполонисъ и неговитѣ братя, деца на Аулузена. Това бѣше тѣхниятъ бащински Аполонъ, когато живѣеха въ плодородната Сапейска земя. После тѣ я издигнаха отново въ предѣлитѣ на Додопара." Срв. и T. Reinach, Revue des Etudes gr. XV, 1902, 35, сл. У Dumont-Homolle, Mélanges, 362, № 62²⁰, второто изречение се чете ἐξ Κελετῶν (?) πατρῷ(ι)ος ἀνὰ Σαπαϊκὴν ἐρίβωλον. Tomaschek, Die alten Thraker I, 69, 85, предлага да се чете Σαμαϊκή. Четенето на Kalinka и Reinach приема и Kazarow, Realenc. Suppl. VI, 648.

намираме и въ названието на една отъ стратегиитѣ у Птолемей. Тѣзи оскѫдни и на прѣвъ погледъ противоречиви сведения сѫ били тълкувани твърде различно отъ модернитѣ учени.[1] Kiepert[2]) смѣта, че стратегиитѣ сѫ били 50; отъ тѣхъ Птолемей споменува само онѣзи, които сѫ били наречени по името на тракийски племена. Mommsen[3]) и Jireček[4]) възприематъ известието на Плиний; при това Mommsen, като изключва военния характеръ на тѣзи области въпрѣки тѣхното название, приема, че, както е било въ Египетъ,[5]) и тукъ въ Тракия тѣ представятъ окрѫзи, които се покриватъ съ племената и образуватъ противоположность на градоветѣ. Marquardt[6]) привежда за сравнение Кападокия и Голѣма Армения, които сѫщо сѫ били раздѣлени на стратегии. Той смѣта, че, съ време, една часть отъ тракийскитѣ стратегии сѫ били превърнати въ градски области, както това е станало по онова време и въ испанскитѣ провинции, и по тази причина въ единия изворъ се говори за 50, а въ другия за 14 стратегии. Освенъ това, той е наклоненъ да вижда въ този видъ административни единици военни окрѫзи, учредени поради войнствения характеръ на тракийското население. Сѫщото мнение поддържа и Rostovtzeff.[7]) Domaszewski,[8]) вземайки поводъ отъ надписа отъ Свърлигъ, дето се говори за Ἀστικὴ περὶ Πέρινθον, Σηλητικὴ ὀρεινὴ и Δενθελητικὴ πεδιασία, приема, че Птолемеевитѣ стратегии сѫ били раздѣлени на подотдѣли. Kalopothakes[9]), излизайки отъ предпоставката, че Плиний подъ Тракия описва въ сѫщность Тракия и Мизия, смѣта, че въ броя на неговитѣ стратегии влизатъ и областитѣ отъ провинция Мизия. Schulten[10]) отхвърля това мнение; споредъ него, въ вѫтрешна Тракия сѫществували, както въ Испания и Галия, общиникланове (pagi) съ съответна територия. Римлянитѣ, които не могли да въведатъ веднага муниципалния строй въ Тракия, използували домашното племенно дѣление на провинцията, като територията на клановетѣ била поставена подъ стратези. Schulten приема дори, че дѣлението на стратегии е предримско и датира още отъ времето на Лизимаха.[1] Той възприема обяснението на Marquardt за различнитѣ сведения на изворитѣ.[2]

---

[1]) Накратко различнитѣ мнения по този въпросъ сѫ изложени у Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София, 15 сл.; гл. и Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo 1916, 19, заб. 1.

[2]) Lehrbuch der alten Geographie, Berlin 1878, 322.

[3]) Röm. Geschichte V, 281, заб. 2.

[4]) Die Heerstrasse, 5; въ Geschichte der Serben, Gotha 1911, 36, Иречекъ вече се приближава до мнението на Marquardt.

[5]) За египетскитѣ стратегии гл. Bilabel, Realenc. IV^2, 215 сл.

[6]) Röm. Staatsverwaltung I^2, 315.

[7]) Gesellschaft und Wirtschaft im röm. Kaiserreich I, 202, 343, заб. 87; гл. и A. Belz, Realenc. VI^2, 461.

[8]) AEM X, 1886, 240; сѫщото приема и Liebenam, Städteverwaltung im röm. Kaiserreiche, Leipzig 1900, 445, заб. 5.

[9]) De Thracia provincia Romana, Diss. Leipzig 1893, 13 сл.

[10]) Berliner phil. Wochenschrift XIV, 1894, 498 сл.; Die peregrinen Gaugemeinden des römischen Reiches, Rheinisches Museum L, 1895, 534 сл.

Както се вижда отъ изказанитѣ мнения, повечето учени сж наклонни да виждатъ въ сведенията на Плиний и Птолемей, отразени два момента въ развитието на административното дѣление на Римска Тракия. Плиний дава сведения за състоянието на нѣщата въ Тракия презъ първия вѣкъ сл. Хр.[3] Къмъ това време се отнасятъ и надписитѣ отъ Свърлигъ и Ерегли.[4] Къмъ началото на втория вѣкъ, обикновено, се поставятъ изворитѣ, отъ които Птолемей черпи своитѣ сведения за Тракия.[5] Плиний, отъ една страна, дава броя на стратегиитѣ, безъ да спомене тѣхнитѣ имена, отъ друга страна, съобщава имената на две области въ Тракия, regio Caenica[6] и regio Astice.[7] Schulten мисли, че въ случая Плиний дава имената на две стратегии.[8] Това предположение обаче не може да се приеме, защото Плиний винаги употрѣбява думата regio въ смисъль на племенна или градска область,[9] но не и на стратегия. Надписитѣ отъ Свърлигъ и Ерегли показватъ сжщо така, че тѣзи regiones не сж едно и сжщо нѣщо съ стратегиитѣ. Въ тѣзи надписи се споменуватъ три стратегии, които носятъ имена на познати намъ тракийски племена,1) и тукъ намираме, напримѣръ, името Ἀστική. Въ случая обаче се вижда, че въ времето на Плиний областьта на аститѣ, regio Astice, се е разпадала на нѣколко стратегии, като наредъ съ Ἀστικὴ ἡ περὶ Πέρινθον по всѣка вѣроятность е имало и Ἀστικὴ ἡ περὶ Ἀπολλωνίαν или περὶ Σαλμυδησσόν.2) Следователно въ времето на Плиний стратегиитѣ въ Тракия не сѫ се покривали съ племеннитѣ области, а сѫ били само часть отъ тѣхъ.

---

[1] Гл. и Betz, Realenc. VI^{a}, 460. Въ времето на първитѣ Птолемеи въ Тракийския Херсонесъ намираме στρατηγοί: срв. Stein, Röm. Reichsbeamte der Provinz Thracia, Sarajevo 1920, 79: Bilabel, Realenc. IV^{a}, 246: срв. и Schwahn, Realenc. Suppl. VI, 1155 сл.

[2] Rheinisches Museum L, 1895, 535.

[3] За Плиний гл. Hosius, Gesch. der röm. Literatur II, München 1935, 768 сл., дето е посочена многобройна литература.

[4] Dumont-Homolle, цит. съч., 317 Q1: Domaszewski, AEM X, 1886, 240 сл. При датирането на тѣзи надписи отъ значение сж не толкова палеографскитѣ особности, колкото имената на стратезитѣ.

[5] Приема се, че изворитѣ, отъ които Птолемей черпи сведенията за Тракия, сж отъ около 110 год. сл. Хр.: срв. Fluss, Realenc. XV, 2353: Pick, Die antiken Munzen Nordgriechenlands I, Berlin 1898, 67, заб. 1: Kalopothakes, цит. съч., 3: Beuchel, De legione romanorum I Italica, Diss. Leipzig 1903, 71: Filow, Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian, Leipzig 1906, 41, заб. 2.

[6] Nat. Hist. IV, 11 (18), 47: regio Caenica, colonia Flaviopolis, ubi antea Caela oppidum vocabatur.

[7] Пакъ тамъ, IV, 11 (18), 45: Astice regio habuit oppidum Anthium: nunc est Apollonia . . . oppida Thynias, Halmydesos, Develton cum stagno, quod nunc Deultum vocatur veteranorum, Phinopolis . . . oppidum Byzantium liberae condicionis . . . oppida Selymbria, Perinthus.

[8] Berliner phil. Wochenschrift XIV, 1894, 499.

[9] Срв. напр. Nat. Hist., IV, 10 (17), 33: Beroea et in regione, quae Pieria appellatur a nemore, Aeginium. Пакъ тамъ, IV, 10 (17), 38: Heraclea et regio Mygdoniae. Пакъ тамъ, IV, 11 (18), 43: os Hebri, portus Stentoris, oppidum Aenos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio. Особно важно е мѣстото, дето се говори за Голѣма Армения: цѣлата область той нарича regio, VI, 27 (31), 127: Oritur (sc. Tigris) in regione Armeniae Maioris, fonte conspicuo in planitie. Тази область обаче е раздѣлена на 120 стратегии, VI, 9 (11), 27: dividitur, (sc. Armenia Maior), quod certum est, in praefecturas, quas strategias vocant, quasdam ex his vel singula regna quondam, barbaris nominibus CXX.

Когато римлянитѣ турнали рѫка на Тракия, тѣ заварили истински градски центрове само по Егейското и Черноморско крайбрѣжие. Интереситѣ на Римъ налагали тази провинция бързо да се урбанизира. Презъ първия вѣкъ въ това отношение било направено сравнително малко. Императоръ Клавдий, вѣроятно, още когато била създадена провинцията, основалъ колонията Claudia Apri. Императоръ Веспасианъ създалъ colonia Pacis Deultum и Flaviopolis. Може би нему или на Домициана се дължи разширяването на Филипополъ, за което този градъ добилъ титлата Flavia.3) Презъ втория вѣкъ политиката да се урбанизира вѫтрешностьта на провинцията била прокарана вече въ широкъ размѣръ. Императоръ Траянъ въздигналъ нѣкои тракийски племенни центрове въ муниципии, като напримѣръ Serdica, Pautalia, Nicopolis ad Nestum, Topirus и Anchialus, а на много мѣста били основани нови градове: Nicopolis ad Istrum, Plotinopolis, Traianopolis и Augusta Traiana.4) Не малко за Тракия направилъ и Адрианъ; стариятъ градъ на одриситѣ Uscudama или Orestia билъ нареченъ по негово име Адрианополъ.5) Все по времето на този императоръ 136 г. сл. Хр. сѫ станали нѣкакви промѣни по северната граница на Тракия. Може да се установи отъ намѣренитѣ петь погранични стълба, че северната граница на провинция Тракия по това време е слизала въ равнината северно отъ Хемусъ.6) Въ случая обаче много за вѣрване е, че работата

---

1) За тѣзи племена гл. Realenc. подъ съответната дума: Tomaschek, цит. съч., подъ съответната дума и Kalopothakes, цит. съч., 15, 17, 24.

2) Срв. Kalopothakes, цит. съч., 24.

3) Пакъ тамъ, 25.

4) Филовъ, Римското владичество въ България, Бълг. Истор. библиотека, год. I, 1928, т. I, 36 сл.; Императоръ Траянъ и днешнитѣ български земи, ИАД V, 1915, 190 сл.; Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София, 18; Mommsen, Röm. Geschichte V, 281 сл.; Kalopothakes, цит. съч., 25; Domaszewski, Geschichte der rom. Kaiser II^2, Leipzig 1914, 179.

5) Oberhummer, Realenc. VII, 217; Pick, цит. съч. I, 183, заб. 4; Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus, Leipzig 1907, 15 сл.

6) Fluss, Realenc. XV, 2358; Филовъ, ИАД II, 1911, 271; Klio XII, 236, заб. 1; Seure, RA X, 1907, 266 сл.; Weiss, Mitteilungen Wiener geogr. Gesellschaft L, 51 сл.; Stein, цит. съч., 15; Premerstein, Österr. Jahresh. I, 1898, Beibl. 186 сл., който познаваше само три гранични камъка, бѣше изказалъ хипотеза за една източна граница на Тракия отъ Балкана до Дунава при Свищовъ; срв. и Kalopothakes, цит. съч., 5 сл.; Betz, Realenc. VI^a, 453.

се е свела до нѣкакво малко оправяне на границата, тъй като ние знаемъ, че още отъ времето на Птолемей часть отъ териториитѣ на севернитѣ тракийски стратегии сж минавали оттатъкъ Хемусъ.[1] Птолемей, казахме, изброява 14 стратегии. Тѣ носятъ имена на тракийски племена, между които намираме имената на двѣтѣ области у Плиния и имената на стратегиитѣ, споменати въ надписитѣ отъ Свърлигъ и Ерегли, само че безъ признаци на нѣкакво подраздѣление на ὀρεινή, πεδιασία и др. Въ това отношение птолемеевитѣ стратегии, поне външно, наподобяватъ плиниевитѣ regiones. Надали можемъ да се съмняваме, че въ случая Птолемей отбелязва едно ново състояние на нѣщата въ административното дѣление на провинция Тракия.[2] Не напълно уясненъ остава само въпросътъ, какъ се е дошло до четиринадесеттѣ стратегии на Птолемея. Хипотезата на Marquardt,[3] поддържана отъ повечето модерни учени,[4] за сега, при наличностьта на материала, съ който разполагаме, си остава най-вѣроятна. Трѣбва да приемемъ, че въ началото на втория вѣкъ сл. Хр. въ провинция Тракия наредъ съ стратегиитѣ вече сжществуватъ и територии на автономнитѣ градове.

Птолемей е последниятъ изворъ, въ който се говори за стратегии въ Тракия. Отъ половината на втория вѣкъ въ вжтрешна Тракия градоветѣ Пауталия, Сердика, Филипополъ, Августа-Траяна, Адрианополъ, Анхиало и др. проявяватъ признаци на интензивенъ муниципаленъ животъ. Отъ това време повечето отъ тѣхъ почватъ да сѣкатъ свои монети.[5] Официалнитѣ надписи съ името на градоветѣ, съ названията на градскитѣ институти и магистрати почватъ да се явяватъ въ изобилие сжщо отъ това време. Най-после отъ това време нататъкъ ние попадаме и на паметници, които ни даватъ представа и за обширнитѣ територии, придадени къмъ тѣзи градове, отъ които зависѣли въ административно, сждебно и фискално отношение.[6] Като се изключи единъ надписъ,[7] намѣренъ при Ваякьойското езеро, 3 клм. югозападно отъ Бургазъ, който трѣбва да гласи F(ines) C(oloniae)

---

[1] Fluss, Realenc. XV, 2354.

[2] Срв. и Schulten, Rheinisches Museum L, 1895, 535.

[3] Цит. съч., 315.

[4] Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София, 17; Jireček, Gesch. der Serben, 36; Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft I, 343; Betz, Realenc. VI^{a}, 461.

[5] Августа-Траяна почва да сѣче монети отъ времето на М. Аврелий, Адрианополъ — отъ времето на Адрианъ, Аполония — отъ Домицианъ, следъ това прекжсва и почва отново при М. Аврелий, Анхиало — при Адрианъ, Nicopolis ad Istrum при Комодъ, Пауталия — при Адрианъ; Сердика — при М. Аврелий; Филипополъ — при Домицианъ, гл. Мушмовъ, Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ, София 1912.

[6] Marquardt, цит. съч., 7 сл. и 16 сл.; Liebenam, цит. съч., 5 сл., 462; срв. и Вулић, Територија римског Скопља, Гласник Скопског науч. др. I, 1925, 4.

[7] CIL Suppl. III, № 12329.

D(eulti), 1) до колкото ни е известно, другъ подобенъ паметникъ отъ Тракия 2) не е известенъ до сега. Въпрѣки това ние ще се помжчимъ съ помощьта на паметници отъ другъ видъ да установимъ, поне приблизително, простора на териториитѣ на нѣкои отъ градоветѣ въ провинция Тракия. Въ случая ще вземемъ предвидъ следнитѣ паметници: 1) онѣзи надписи, въ които изрично се споменува, че нѣкое селище принадлежи къмъ известна градска община, 2) подставкитѣ на статуи, издигнати отъ името на градскитѣ общини и намѣрени вънъ отъ чертата на античнитѣ градове и най-после 3) пжтнитѣ колони отъ провинция Тракия. Паметницитѣ отъ първата група, за нашия случай най-важни следъ граничнитѣ стълбове, сж извънредно малко на брой. На първо мѣсто трѣбва да споменемъ надписа съ просбата на Скаптопаренци, намѣренъ при с. Грамада, Горноджумайско, 3) дето изрично се казва, че тракийското село Scaptopara принадлежи къмъ територията на Пауталия. Значи съ сигурность можемъ да приемемъ, че Горноджумайско презъ III в. сл. Хр. е влизало въ областьта на Пауталия. 4) Особно интересни сж и една група паметници отъ римското градище при с. Гостилица, Трѣвненско. 5) Тамъ сж намѣрени нѣколко подставки отъ статуи на императори, издигнати по решението на съвета и народното събрание на Августа-Траяна. Въ повечето надписи

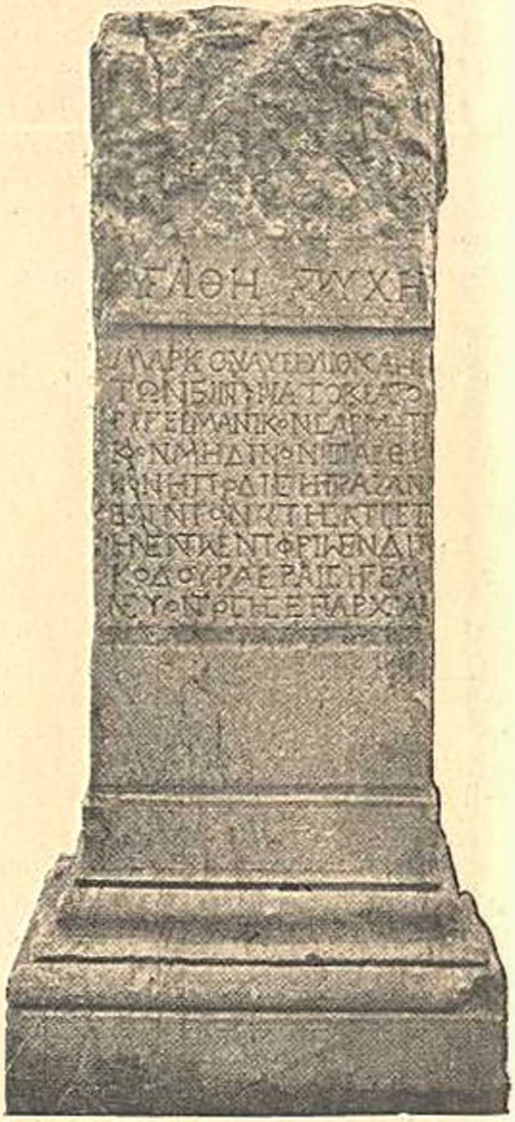

Обр. 107. — Надписъ отъ с. Гостилица

---

1) Škorpil, AEM XV, 1892, 110.

2) Отъ Мизия има нѣколко такива паметници, напр. CIL Suppl. III, № 7587: F(ines) Terr(ae) Call(atidis); Škorpil, AEM XVII, 1894, 206: F(ines) Terr(ae) Odess(itorum).

3) Dittenberger, Syll^3, № 888; IGR I, № 674; Rostowzew, Studien zur Gesch. röm. Kolonats, 303; Кацаровъ, Приносъ къмъ историята на древностьта, 135 сл.

4) Й. Ивановъ, Северна Македония, 9, 389.

5) Велковъ, Год. на Нар. музей 1922—25, 127 сл.

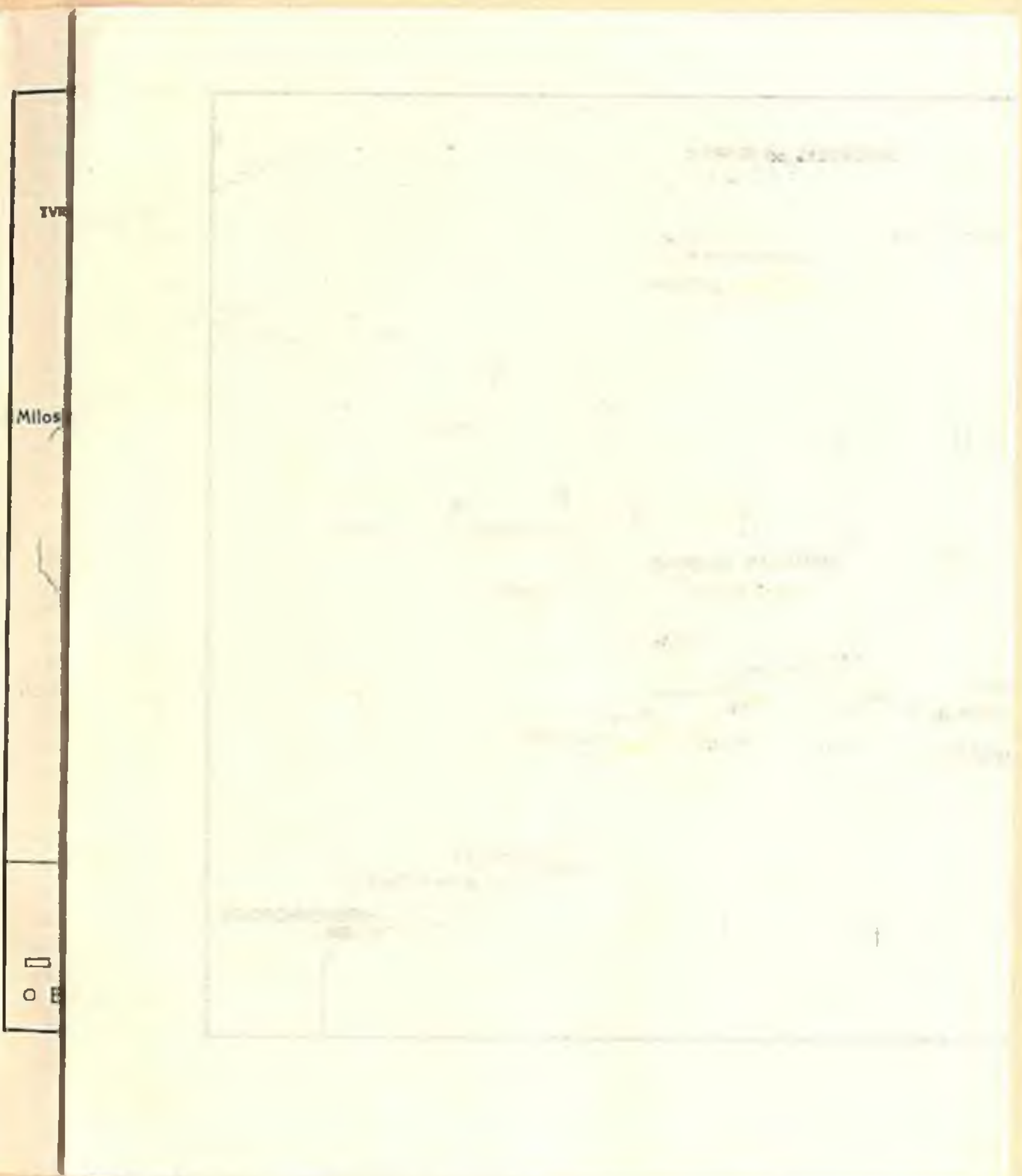

Напр. срв. Калинка, № 43, 45, 47, 52 и др.

— Надпись отъ с. Гостилица

:IL Suppl. III, № 7587: F(ines)
err(ae) Odess(itorum).
ıwzew, Studien zur Gesch. röm.
вностьта, 135 сл.

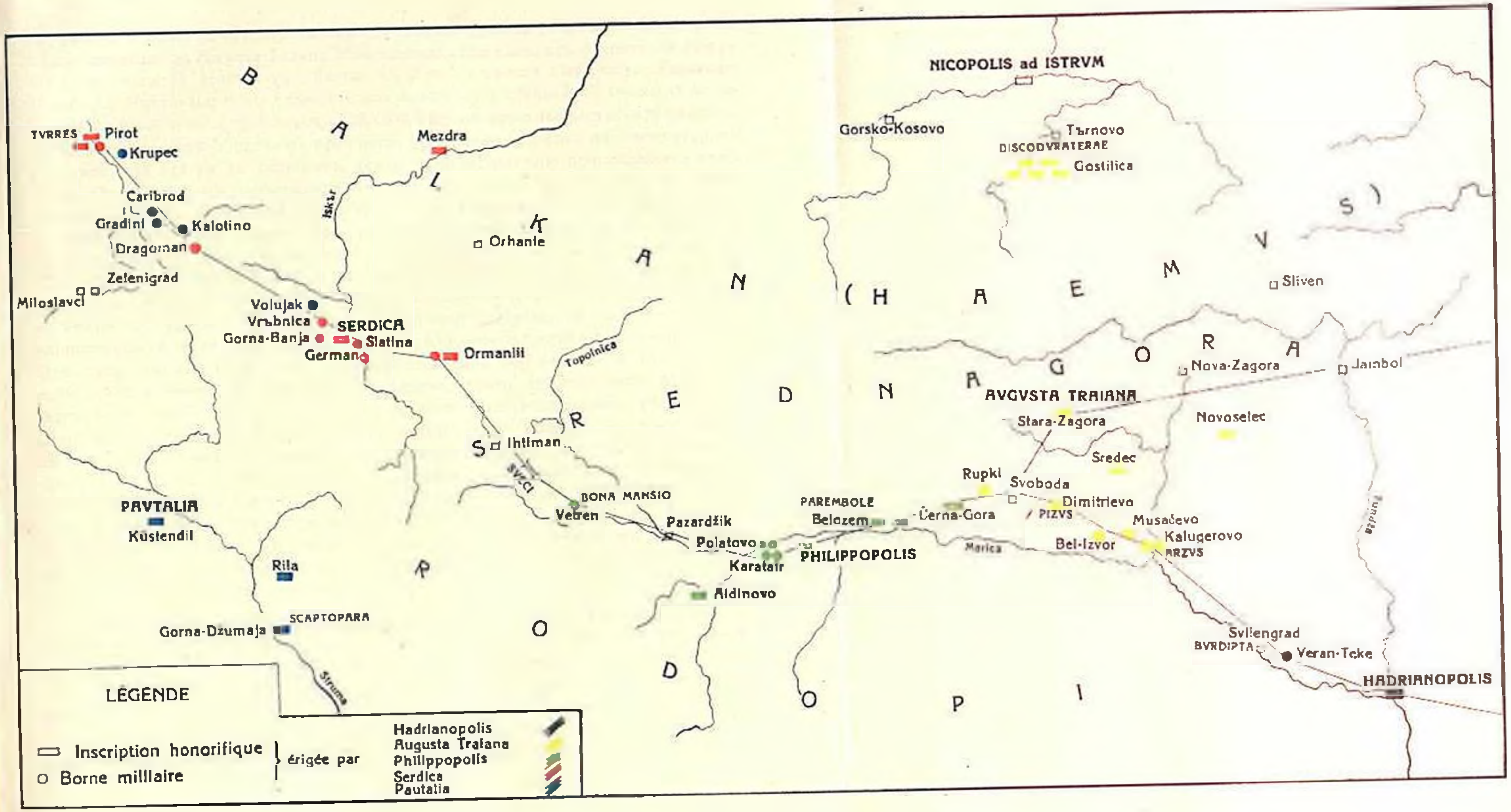
NICOPOLIS ad ISTRVM
Gorsko-Kosovo
Tъrnovo
DISCODVRATERAE
Gostilica
TVRRES
Pirot
Krupec
Mezdra
Caribrod
Gradini
Kalotino
Dragoman
Iskъr
Orhanie
Zelenigrad
Miloslavci
Volujak
Vrъbnica
SERDICA
Gorna-Banja
Slatina
German
Ormanlii
Topolnica
Ihtiman
SVCCI
BONA MANSIO
Vetren
Pazardžik
Polatovo
Karatair
PHILIPPOPOLIS
Aidinovo
PAREMBOLE
Belozem
Černa-Gora
Marica
PIZVS
Dimitrievo
Svoboda
Rupki
Sredec
Stara-Zagora
AVGVSTA TRAIANA
Nova-Zagora
Novoselec
Jambol
Sliven
Musačevo
Kalugerovo
ARZVS
Bel-Izvor
Tundža
Svilengrad
BVRDIPTA
Veran-Teke
HADRIANOPOLIS
PAVTALIA
Küstendil
Rila
SCAPTOPARA
Gorna-Džumaja
Struma
B A L K A N (H A E M V S)
S R E D N A G O R A
R O D O P I
LÉGENDE
▭ Inscription honorifique
○ Borne milliaire
érigée par
Hadrianopolis
Augusta Traiana
Philippopolis
Serdica
Pautalia

*) Напр. срв. Kalinka, № 43, 45, 47, 52 и др.

5) Велковъ, Год. на Нар. музей 1922—25, 127 сл.

изрично се споменува, че статуитѣ сѫ издигнати въ тържището Discoduraterae, което е принадлежало на Августа-Траяна. Най-ранниятъ отъ тѣхъ, отъ времето на Маркъ Аврелий, гласи:[1]) Ἀγαθῇ τύχῃ | Μᾶρκον Αὐρήλιον Ἀν|τωνεῖνον αὐτοκράτο|ρα Γερμανικὸν Σαρματι|κὸν Μηδικὸν Παρθι|κὸν ἡ πόλις ἡ Τραιαν|έων τὸν αὐτῆς κτίστ|ην ἐν τῷ ἐνπορίῳ ἐν Δισ|κοδουρατέραις ἡγεμο|νεύοντος τῆς ἐπαρχίας.. Обр. 107. Тѣзи нѣколко надписа сочатъ на единъ обичай на градскитѣ общини въ провинция Тракия, да издигатъ на императоритѣ отъ свое име статуи въ селищата, които административно принадлежатъ къмъ тѣхъ. Отъ Гостилица произхожда и една подставка отъ статуя на Александъръ Северъ, издигната пакъ отъ Августа-Траяна,[2]) обаче надписътъ ѝ е редактиранъ така, както това намираме почти навсѣкжде въ източната часть на Римската империя: Ἀγαθῇ τύχῃ. | Αὐτοκράτορα Καί|σαρα Μ[(ᾶρκον) Αὐρ. Σεουῆρον Ἀ]λέξανδρ]ον Εὐσεβῆ Σεβα|στόν, θεοῦ Ἀ[ντωνεί|νου] υἱόν, θεοῦ [Σεου|ήρου ἔγγονον] | ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Τραιανέων πόλεως ἀνέστησεν | ἐπιμελουμένου Αὐρ. Δινε|ζένιδος πρώτου ἄρχοντ(ος). Въпрѣки че името на селището, дето е била издигната статуята, не се споменува въ надписа, явно е, че тя е била предназначена сѫщо както другитѣ за Discoduraterae. Отъ тукъ именно изпъква и особното значение на надписитѣ отъ статуи, издигани отъ името на тракийскитѣ градове, които се откриватъ вънъ отъ чертитѣ на тѣзи градове. Естествено, че когато се използуватъ тѣзи паметници, нуждна е голѣма предпазливость, защото често можемъ да се натъкнемъ на паметници, които сѫ пренесени отъ първоначалното имъ мѣстопредназначение. Има, обаче, случаи, когато ние съ сигурность можемъ да приемемъ, че дадена подставка отъ статуя съ името на известна градска община не е пренесена, а произхожда отъ първоначалното си мѣстопредназначение: 1) когато подставката се намѣри въ такова мѣсто, дето личатъ ясни следи на селище отъ римската епоха и 2) когато подставката се намѣри на голѣмо разстояние отъ мѣстото на градския центъръ.[3])

Пѫтнитѣ колони въ провинция Тракия иматъ преди всичко характеръ на почетни паметници на императоритѣ.[4]) Това личи не само отъ формулитѣ на надписитѣ,[5]) но и отъ обстоятелството, че само незначителенъ брой отъ тѣхъ сѫ били предназначени и за дистанционни знакове. Върху повечето пѫтни колони отъ Тракия липсва числото на милитѣ.[6]) Запазена е само думата μίλιον или m(ilia) p(assuum), но не рѣдко и тѣзи думи липсватъ, и понеже въ надписитѣ на нѣкои пѫтни колони започва и името на императора да се поставя въ винителенъ падежъ,[1] както е случаятъ при подставкитѣ на статуи, то често пѫти само цилиндричната форма и мѣстонахождението на тѣзи паметници все още оставатъ да напомнятъ, че въ случая имаме работа съ „милиаренъ стълбъ", а не съ подставка отъ статуя. По-важнитѣ военни пѫтища въ провинция Тракия били прокарани, както изглежда, още щомъ римлянитѣ се настанили въ тази провинция.[2] Пѫтнитѣ колони, обаче, се явяватъ твърде късно. Поне за сега най-ранната пѫтна колона е отъ времето на Адрианъ 124 год.[3] Въ езиково отношение пѫтнитѣ колони отъ Тракия могатъ да се раздѣлятъ на три групи, които въ сѫщность представятъ и тритѣ етапа, презъ които минава развитието на този видъ паметници у насъ. Въ колонитѣ отъ първата група надписитѣ сѫ двуезични, така както това е обичай въ източнитѣ римски провинции.[4] Единственниятъ известенъ до сега екземпляръ отъ тази група е споменатата вече колона отъ времето на Адриана, намѣрена при Айтоскитѣ бани (Aquae Calidae). Тази колона е само възпоменателенъ паметникъ по случай прокарването или по-скоро поправянето на пѫтя отъ Адриана. Въ нея не е означено нито името на нѣкой градъ, нито нѣкакво разстояние. Надписитѣ на втората група колони сѫ гръцки, една особность, характерна само за колонитѣ въ провинция Тракия.[5] Най-ранната пѫтна колона отъ тази група, известна до сега, е отъ времето на Септимий Северъ,[6] а най-късната отъ Траянъ Дeций.[7] Появата на тази група пѫтни колони съвпада съ най-голѣмия разцвѣтъ на градоветѣ въ провинция Тракия. Въ надписитѣ на тѣзи колони, освенъ името на императора съ разнитѣ титли и акламации и името на провинциалния управитель, винаги се споменува и градътъ, който издига тѣзи колони, напр.: Ἀγαθῇ τύχῃ. ὑπὲρ τῆς τοῦ θειοτάτου | [Α]ὐτοκρ[ά]τορος [Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου) | Σευήρου Ἀλεξάνδρου τύχης] | καὶ νείκης καὶ [α]ἰωνίου | διαμονῆς ἡγεμονεύοντος τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας Λ(ουκίου) Πρωσίου Ῥουφείνου πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) ἀντιστ|ρατήγου τὸ μείλιον ἀνέστησεν ἡ Σερδῶν πόλις. Отъ началото на IV вѣкъ сѫ известни първитѣ екземпляри отъ третата и последна група пѫтни колони въ Тракия.

---

[1]) Велковъ, Год. на Нар. музей 1922—25, 129, № 1.

[2]) Пакъ тамъ, 134, № 5.

[3]) Срв. Kalinka, № 54; сѫщо и по-горе споменатитѣ подставки отъ Гостилица.

[4]) Филовъ, Епиграфически ситнежи, Пер. сп. LXVIII, 1907, 627 сл.: Hirschfeld, Die römischen Meilensteine, Kleine Schriften, Berlin 1913, 718 сл.: Kroll, Realenc. Suppl. VI, 414.

[5]) Филовъ, Пер. сп. LXVIII, 1907, 627.

[6]) Напр. срв. Kalinka, № 43, 45, 47, 52 и др.

---

[1] Kalinka, № 60: Димитровъ, ИАИ VII, 1932/33, 301.

[2] За тѣзи пѫтища се говори вече въ надписа отъ вр. на Нерона (61 г. сл. Хр.), намѣренъ при с. Михилци, Карловско, гл. Kalinka, № 19. Надписътъ е издѣланъ върху плоча; втори екземпляръ е намѣренъ при с. Бучино, Софийско, гл. Филовъ, ИАД III, 1912/13, 16, № 13.; срв. още Mommsen, Röm. Gesch. V, 193: Seure, BCH XXII, 1898, 530 сл.

[3] CIL Suppl. III, 14207³³; Добруски, Мсб. XVI-XVII, 108 сл.

[4] Hirschfeld, цит. съч., 731 сл.

[5] Филовъ, Пер. сп. LXVIII, 1907, 628; Kroll, Realenc. Suppl. VI, 414. Hirschfeld, цит. съч., 732; Kubitschek, Österr. Jahresh. V, 1902, 25, заб 5: Stein, цит. съч., 122.

[6] Kalinka, № 33.

[7] Велковъ, ИАИ VI, 1930/31, 302.

Тѣхнитѣ надписи сж редактирани само на латински.1) Въ тѣхъ не се споменуватъ вече имената на градоветѣ, така че, дори когато е отбелязано числото на милитѣ, ние не знаемъ, отъ де е почвало броенето.2) Въ повечето случаи за колонитѣ отъ тази група сж използувани по-стари пжтни колони, на които надписътъ е изчуканъ или наредъ съ него е билъ поставенъ новиятъ надписъ.

Отъ изложеното до тукъ за пжтнитѣ колони въ провинция Тракия се вижда, че при нашия случай ще трѣбва да се вематъ подъ внимание само пжтнитѣ колони отъ втората група, тъй като въ тѣхъ изрично се споменува градътъ, който ги издига. За сега отъ тази група сж известни около 30 екземпляра. Въ тѣхнитѣ надписи, обаче, се срѣщатъ имената само на следнитѣ петь града: Адрианополъ, Августа-Траяна, Филипополъ, Сердика и Пауталия.3) Нанесемъ ли на картата мѣстонаходищата на всичкитѣ известни до сега паметници отъ споменатитѣ три групи, виждаме, че паметницитѣ съ името на единъ градъ се съсрѣдоточаватъ само около този градъ (гл. картата — приложение). Тукъ изпъква още единъ пжть онзи обичай, който можемъ за сега да установимъ само за нѣкои тракийски градове, а именно, че всѣка градска община е издигала отъ свое име статуи въ честь на императоритѣ обикновено въ предѣлитѣ на своята градска територия, а сжщо така, че всѣки градъ е ималъ право да поставя пжтни колони съ своето име по пжтищата, които сж минавали презъ неговата територия.4) Въ този последния случай едно изключение като че ли намираме само въ областьта на Сердика, дето, както се вижда на картата, по римския пжть, и то на западъ отъ града, сж били поставяни колони и съ името на Пауталия. Като вземемъ, обаче, предвидъ, че това е случай, засѣгащъ само западната часть отъ областьта на Сердика, която ще да е граничила нейде съ областьта на Пауталия, причината на това явление ще трѣбва да се потърси другаде.

---

1) Kalinka, Nachträge zum № 52, 368. Твърде вѣроятно е, този видъ пжтни колони да сж се явили въ Тракия още при Аврелианъ (270—275), срв. Stein, цит. съч., 72, заб. 1, дето посоченитѣ надписи произхождатъ отъ Мизия.

2) По въпроса за изходната точка на разстоянието въ другитѣ провинции срв. Kroll, Realenc. Suppl. VI, 427 сл.; Hirschfeld, цит. съч., 720; Lafaye, Daremberg-Saglio, Dict., подъ думата milliarium, 1898 сл.; Besnier, пакъ тамъ, подъ думата via, 790.

3) Срв. Kroll, Realenc. Suppl. VI 414, дето е забъркано името на Августа-Траяна съ Траянополъ. Отъ този градъ е известна само една плоча съ надписъ, въ който се говори за направата на единъ пжть, гл. Avezou и Picard, BCH XXXVII, 1913, 147 сл. Пжтни колони обаче съ името на Траянополъ до сега не сж известни.

4) Въ провинциитѣ, когато опредѣляли разстоянието по пжтя, за изходна точка се вземало обикновено градската община, която дава срѣдствата за поддържането на пжтя. Разстоянието се броело отъ града чакъ до границитѣ на неговата територия, срв. Lafaye, цит. съч., 1899.

Адрианополъ

Най-източниятъ градъ на провинция Тракия, отъ който до сега сѫ известни пѫтни колони, е Адрианополъ.[1] До де се е простирала източната граница на неговата територия, не може да се опредѣли. На югъ по всѣка вѣроятность областьта е достигала предѣлитѣ на Плотинополъ, но и тукъ нищо сигурно не може да се каже, защото единствениятъ важенъ въ това отношение паметникъ, единъ надгробенъ надписъ, намѣренъ при Димотика, тъкмо на най-важното мѣсто е повреденъ и допуска различно попълване.[2] Въ западна посока, по пѫтя за Свиленградъ (Burdipta), при с. Веранъ-теке, е намѣрена единствената за сега пѫтна колона, издигната отъ Адрианополъ въ времето на Александъръ Северъ.[3] Може обаче да се предполага, че на западъ границата на градската областъ е пресичала римския пѫть нейде между Burdipta и станцията Arzus (с. Калугерово), която станция, както ще видимъ по-долу, е влизала въ областьта на Августа-Траяна. Следъ Диоклециановата административна реформа, която едвали ще е внесла нѣкои измѣнения въ простора и границитѣ на градскитѣ територии, Burdipta е спадала къмъ провинция Хемимонтъ.[4] По всѣка вѣроятность границата между Тракия и Хемимонтъ по онѣзи мѣста е била и граница между териториитѣ на Адрианополъ и Августа-Траяна, тогава нарИчанъ вече Берое. На северъ областьта на Адрианополъ ще да е граничила освенъ съ областьта на Августа-Траяна и съ областьта на нѣкои отъ черноморскитѣ градове, може би съ Анхиало.

Августа-Траяна[5]

Една подставка отъ статуя на императоръ Константинъ Велики, издигната отъ Августа-Траяна, е намѣрена на изтокъ отъ Раднево при с. Новоселецъ (Кьосе-махле).[6] Разстоянието между Ст.-Загора и това село е извънредно голѣмо. Тукъ сѫ открити и следи на антично селище. Това именно ни кара да вѣрваме, че горепоменатата подставка отъ статуя не е била пренесена отъ Августа-Траяна, но е била предназначена, за да бѫде издигната въ това селище. Следователно територията на Августа-Траяна въ източна посока, поне въ времето на Константинъ Велики, е обхващала тѣзи мѣста. Не може точно да се каже тази територия, до кѫде се е простирала на изтокъ. Отъ Сливенъ произхожда единъ надписъ,[1] въ който се споменува името на Анхиало, обаче паметникътъ е отъ такова естество, че ние не можемъ да кажемъ съ сигурность, дали територията на този градъ е обхващала и Сливенско. Все таки не е невѣроятно областьта на Августа-Траяна на изтокъ да е имала обща граница съ областьта на Анхиало.

---

[1] За Адрианополъ гл. Oberhummer, Realenc. VII, 2174 сл.; сѫщо и Weber цит. съч., 16, 150.

[2] Dumont-Homolle, цит. съч., 439, № 106; IGR I, № 773: Latischew, Athenische Mitt. IX, 1884, 213 [κεῖμ]αι δ'ἐν γῇ Θρακ[ῶν Ἀδριανοπ]ολειτῶν. Drexel y Friedlander, Sittengesch. Roms, IV Bd. Anhänge, 9 und 10 Aufl. Leipzig 1921, 231, попълва Πλωτινοπ]ολειτῶν(?)

[3] IGR I, № 772; Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 31.

[4] Срв. напр. Procopius, De aedif. IV, 21, ed. Haury. 147, 4.

[5] За Августа-Траяна гл. Oberhummer, Realenc. III, 306 сл; Димитровъ, Изв. на Ист. д-во XI-XII, 1931-32, 54 сл. и тамъ цит. литература.

[6] Kalinka, № 75: Τ]ὸν εἰρήνης πρό[μαχον] | καὶ ἁπάσης εὐδαιμ[ονίας] | χορηγὸν τὸν τὰς [ὅλας?] | ἀναιμωτὶ νείκας ἀπ[ὸ τῆς] | ἑσπέρας μεχρι τῆς ἕ[ω] | ἀν[ανεω?]σάμενον καὶ τ[ὴν] | τῶν Αὐτοκρατόρων τε [καὶ] | ἀ[ιδ(ί)]ων Αὐγούστων πα[τω] | σάμενον προσηγορί[αν] | Φλ(άουιον) Κωνσταντεῖνον τ[ὸν] | μέγιστον ἡ βουλὴ κα[ὶ ὁ δῆμ]ος Τραιανέων ἡ[γεμο] | νεύοντος Φλ(αουίου) Παλλαδίο(υ) | τοῦ διασημοτάτου.

При с. Калугерово, античния Arzus, край римския пѫть, сѫ намѣрени две пѫтни колони,[2] издигнати отъ Августа-Траяна, едната съ името на Александъръ Северъ, другата на Гордианъ III. Въ западна посока все по сѫщия пѫть сѫ намѣрени още четири пѫтни колони, издигнати отъ Августа-Траяна: при с. Мусачево съ името на Гордианъ III,[3] отъ Бѣлъ-изворъ (Акъ-бунаръ) съ името на Филипъ баща,[4] при с. Димитриево (Чикарларе), античния Pizus, съ името на Александъръ Северъ[5] и най-после въ каменоломната при с. Рупкитѣ до Чирпанъ отъ времето на Септимий Северъ, която, както изглежда, не е била използувана.[6] Този сравнително голѣмъ брой на пѫтнитѣ колони, издигнати отъ Августа-Траяна по римския пѫть между Калугерово и Рупкитѣ показва, че тази часть отъ пѫтя е прокарана презъ територията на Августа-Траяна.[7] При с. Срѣдецъ (Сюлмешли), северно отъ римския пѫть, е намѣрена подставка отъ статуя на Септимий Северъ, издигната сѫщо отъ Августа-Траяна.[8] По всѣка вѣроятность на югъ предѣлитѣ на областьта сѫ достигали до Марица, а може би и да сѫ прехвърляли тази рѣка. На западъ областитѣ на Августа-Траяна и Филипополъ сѫ имали обща граница. Една точка отъ тази граница трѣбва да се търси нейде между селата Рупкитѣ, Чирпанско, и Черна-гора (Кара-орманъ), античната станция Cillae, която, както ще видимъ по-долу, е влизала въ предѣлитѣ на територията на Филипополъ. Тържището Pizus, развалини при с. Димитриево (Чикарларе), е било разположено въ територията на Августа-Траяна, както може да се сѫди отъ по-горе споменатата пѫтна колона.[1] Въ голѣмия Пизоски надписъ изрично се съобщава, че, тържището се управлява отъ единъ τόπαρχος, който по рангъ е βουλευτής отъ близката градска община.[2] Северната граница на областьта, въпрѣки нашето очакване, ще трѣбва да се търси по най-севернитѣ склонове на Хемусъ. Ние споменахме вече за намѣренитѣ надписи въ развалинитѣ на римското тържище Discoduraterae при Гостилица, Трѣвненско.[3] Въ тѣзи надписи из-

---

[1] Jireček, AEM X, 1886, 147 сл.; Dumont-Homolle, цит. съч., 363 № 62^{27}, 568.

[2] Димитровъ, ИАИ VII, 1932/33, 301 сл.

[3] Пакъ тамъ, 300.

[4] IGR I, № 757; Kalinka, № 64.

[5] IGR I, № 753 и Kalinka, № 43, дето погрѣшно е дадено мѣстонахождението. Колоната, която сега е въ Нар. музей, София, инв. № 735, е отъ с. Димитриево.

[6] Kalinka I, № 33; Seure, BCH XXII, 1898, 522 сл.

[7] Miller, Itineraria romana, Stuttgart 1916, 528.

[8] IGR I, 746; Seure, BCH XXII, 1898, 521, заб. 10. Подставката произхожда отъ близкото римско градище.

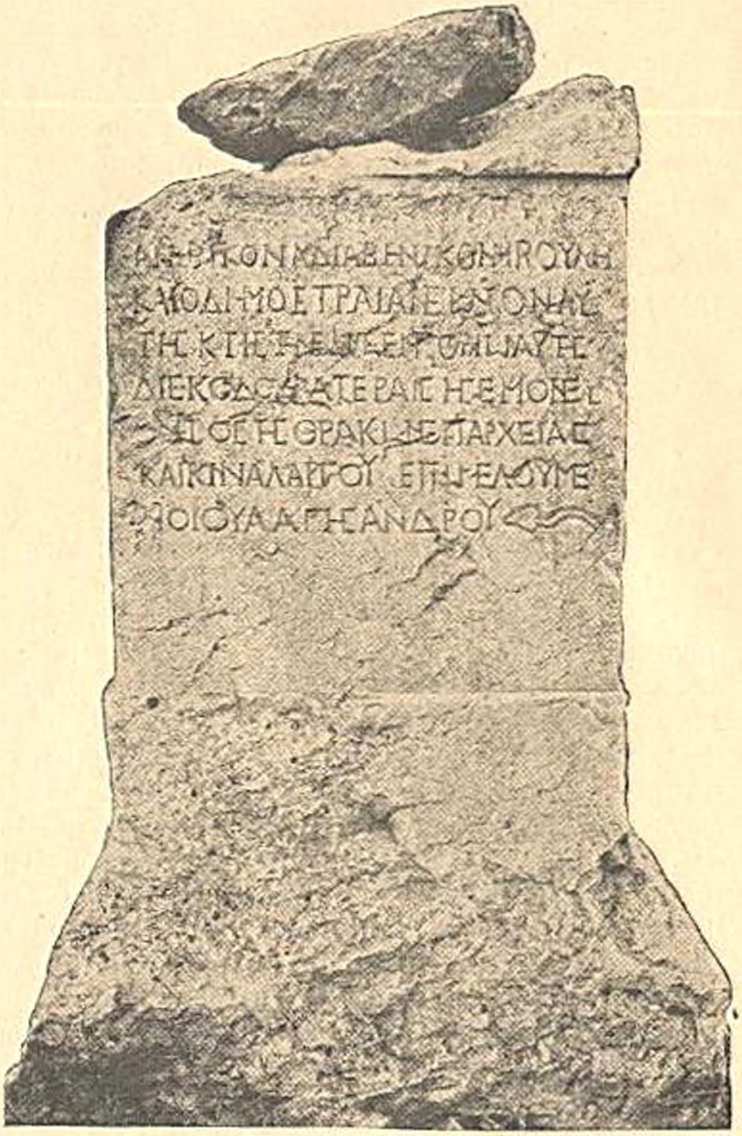

Обр. 108. — Надписъ отъ с. Гостилица.

---

[1] Надписътъ, публикуванъ отъ Добруски, Пер. сп., кн. 23-24, 800, по всѣка вѣроятность е идентиченъ съ надписа върху пжтната колона Kalinka № 43, само че е погрѣшно четенъ отъ Добруски. Гл. за това бележкитѣ на М. Бръчкова въ фишитѣ на Нар. музей, Инв. № 735. Отъждествяването на надписа, Kalinka, № 66 съ надписъ № 734 отъ инв. на Нар. музей, старовѣковенъ отдѣлъ, е много несигурно, защото се прави само възъ основа на размѣритѣ на подставката и броя на надписнитѣ редове.

[2] Dittenberger, Syll³. № 880.

[3] Велковъ, Год. на Нар. музей 1922/25, 127 сл.

рично се говори, че това селище принадлежи на Августа-Траяна: ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Τραιανέων αὐτῆς κτίστην ἐν τῷ ἐνπορίῳ αὐτῆς Δισκοδουρατέραις. Обр. 108. Гостилица лежи много далечъ отъ Ст.-Загора. Тѣзи два пункта сѫ раздѣлени отъ Срѣдна-Гора и билото на Балкана. Напротивъ, Гостилица географски е тѣсно свързана съ горното и срѣдно течение на Янтра и Росица и е разположена сравнително много близко до с. Никюпъ, античния Nicopolis ad Istrum. Поради това на пръвъ погледъ мѫчно би се допуснало, областьта на Августа-Траяна да се е простирала чакъ до това мѣсто. Да се предполага, обаче, че Августа-Траяна е имала свое тържище въ територията на Nicopolis ad Istrum е доста рисковано, въпрѣки, че има случаи въ други провинции, когато нѣкоя градска община има владение въ съседна градска територия. Такива извънъ териториални владения носятъ название praefecturae.[1] До колкото ни е известно, обаче, сведения за подобни отношения между отдѣлнитѣ градове въ нашитѣ провинции нѣмаме. Напротивъ ние можемъ да отбележимъ едно друго интересно явление въ връзка съ тържищата, открити въ нашитѣ земи. Всички тѣ сѫ разположени въ окрайнинитѣ на градскитѣ области. Така ние видѣхме, че близо до западната граница на областьта на Августа-Траяна е било основано тържището Пизосъ.[2] Не много далечъ отъ него вече въ територията на Филипополъ, при с. Бѣлоземъ (Геренъ), е имало друго тържище ἐμπορεῖον Παρεμβολή.[3] Най-после при Горско-Косово, Севлиевско, и близо до границата на Мизия и Тракия е било разположено и тържището Piretensium, стоварище на Nicopolis ad Istrum.[4] При такова положение нищо чудно, ако и при северната граница на Августа-Траяна намѣриме едно тържище. Особно голѣмото разпространение на областьта на Августа-Траяна на северъ не трѣбва да ни очудва, като се има предвидъ, че не по-малко далечъ отъ Сердика сѫ били напримѣръ Turres (Пиротъ) и селището при Мездра, които, както ще видимъ, сѫ влизали въ територията на Сердика. Сѫщо така далечъ въ югоизточна посока се е простирала и областьта на Пауталия, както ни показва Скаптопаренскиятъ надписъ. Трѣбва да се вземе предвидъ и обстоятелството, че римлянитѣ сѫ прокарвали административното дѣление често пѫти безъ огледъ на географски съображения.[5] Така напримѣръ, изглежда, че Византия, която географски е принадлежала къмъ Тракия, известно време е била подчинена на Витинския провинциаленъ управитель.[1] Месемврия[2] сжщо така е била причислявана къмъ Мизия, а Nicopolis ad Istrum, който географски е принадлежалъ къмъ Мизия, до времето на Септимий Северъ административно е влизалъ въ предѣлитѣ на Тракия.[3] Причинитѣ за това прехвърляне на Nicopolis ad Istrum отъ Тракия къмъ Мизия ние не знаемъ. Ние не можемъ съ пълна сигурность да кажемъ, до колко тази реформа на Септимий Северъ се е отразила и върху общата граница на Мизия и Тракия. Обаче, като се вземе предвидъ надписътъ съ името на Сердика отъ Мездра, който датира отъ времето на Александъръ Северъ,[4] може да се приеме, че и въ III вѣкъ следъ присъединяването на Nicopolis ad Istrum къмъ Мизия, границата между двете провинции е останала пакъ на северъ отъ Балкана,[5] но южно отъ Nicopolis, поне въ околностьта на този градъ.[6] Въ такъвъ случай нищо чудно, ако северната граница на областьта на Августа-Траяна по тѣзи мѣста е съвпадала съ границата между Тракия и Мизия.

---

[1] Marquardt, цит. съч. I, 10: Liebenam, цит. съч., 7 сл.

[2] За характера на тѣзи emporia гл. Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft I, 202, 344; II, 138, 347.

[3] Гл. моята статия, Пѫтуването на св. Александъръ Римски презъ Тракия, ИАИ VIII, 1934, 126 сл.

[4] Срв. Domaszewski, AEM XV, 1892, 145: за името гл. Deubner, Dumopirell Arch. Jahrbuch XLIV, 1929, 135 сл.

[5] Seure, RA X, 1907, 267.

Филипополъ

Източната граница на територията на този градъ[7] ще е минавала нейде между селата Рупкитѣ, Чирпанско и Черна-гора (Кара-орманъ), гл. по-горе! При това село личатъ развалинитѣ на пжтната станция Cillae.[8] Отъ тукъ произхождатъ множество паметници,[9] между които и една подставка отъ статуя на императоръ Максиминъ, издигната отъ Филипополъ.[10] На западъ при Бѣлоземъ (Геренъ) се е намирала станцията Parembole, която въ страданието на св. Александъръ Римски е означена като emporium.[11] Отъ това мѣсто произхождатъ две подставки отъ статуи, издигнати отъ Филипополъ, едната на Балбинъ,[1] другата на Филипъ баща.[2] Тѣзи три подставки показватъ, че ние сме вече сигурно въ територията на Филипополъ. На западъ отъ Пловдивъ по протежението на римския пѫть между селата Каратаиръ, Кадиево и Златитрапъ се редуватъ осемь пѫтни колони съ името на Филипополъ, отъ които четири отъ Александъръ Северъ,[3] една отъ Максиминъ,[4] две отъ Гордианъ III[5] и една отъ Филипъ баща.[6] Предѣлитѣ на областьта на западъ сѫ се простирали вѣроятно до прохода Succi, дето следъ Авреляновата административна реформа е минавала границата между Тракия и Dacia Mediterranea.[7] Съ сигурность може да се твърди, че римското селище Bona Mansio при с. Вѣтренъ (Хисарджикъ) е все още въ предѣлитѣ на Филипополската градска область. Отъ тукъ произхожда една пѫтна колона, издигната отъ Филипополъ въ времето на Гордиана III.[8] За северната граница на тази областъ не може нищо да се каже, за южната сѫщо. Само може да се отбележи, че отъ с. Айдиново, Пещерско, произхожда единъ надписъ съ посвещение отъ частни лица на Каракала, Юлия Домна, Римския народъ и съвета и народното събрание на Филипополъ.[9] Макаръ, че този паметникъ нѣма официаленъ характеръ, като се вземе предвидъ неговото мѣстонахождение, много вѣроятно е, че дедикантътъ прави посвещение на съвета и на народното събрание на Филипополъ, защото той е обитавалъ нѣкое селище въ областьта на този градъ.[10]

---

[1] Stein, цит. съч., 4; Premerstein, Osterr. Jahresh. I, 1898, Beiblatt, 184; Kalopothakes, цит. съч., 33; Miller, Realenc. III, 1145.

[2] Lenk, Realenc. XV, 1073; Weiss, Osterr. Jahresh. XIV, 1911, Beiblatt, 153 сл.; на по-особно мнение е Fluss, Realenc. XV, 2358 сл.

[3] Pick, цит. съч., 67.

[4] Kalinka, № 54.

[5] Въ случая е праженъ и надписътъ отъ с. Хадарджа, 27 клм. северозападно отъ Варна, дето се чете [f(ines)] terr(ae) Thrac(iae), AEM XVII, 1894, 202; Шкорпилъ, Абоба Плиска, 469; на особно мнение е Fluss, Realenc. XV, 2359.

[6] Seure, RA X, 1907, 271 сл.

[7] За този градъ гл. Кацаровъ, Приноси къмъ историята на древностьта, София 1920, 120.

[8] Kazarow, Contribution à la géographie de l'ancienne Thrace, Eos XXXII, 1929, 143 сл.

[9] Кацаровъ, ИАД V, 1915, 1 сл.

[10] Hondius, Suppl. Epigr. Gr. III, № 509.

[11] Димитровъ, ИАИ VIII, 1934, 126 сл.

Сердика

На изтокъ територията на този градъ[11] е граничила съ територията на Филипополъ. По всѣка вѣроятность една точка отъ тази граница е билъ и проходътъ Succi,[1] дето, както вече казахме, по-късно е минавала границата между Тракия и Dacia Mediterranea. Все пакъ първитѣ паметници, които носятъ името на Сердика, сж открити доста на западъ отъ този проходъ, едва при с. Орманлия. Отъ тукъ произхожда една подставка отъ статуя на Каракала[2] и една пжтна колона отъ времето на Гордианъ III.[3] При с. Германъ е намѣрена друга пжтна колона отъ времето на Максимина,[4] която по всѣка вѣроятность е пренесена отъ римския пжть изъ околностьта на с. Горублене. Отъ с. Слатина произхожда най-късната известна за сега пжтна колона отъ тази група, отъ времето на Траянъ Деций.[5] Северната граница на територията на Сердика е прехвърляла Балкана и вѣроятно се е сливала съ границата между Тракия и Мизия. Областьта около Мездра е влизала въ предѣлитѣ на Сердикийската градска територия, което може да се заключи отъ споменатата вече по-горе подставка отъ статуя.[6] Нѣкои[7] сж изказали съмнение, дали тази подставка не е пренесена отъ Сердика. Противъ това съмнение, обаче, говори както голѣмото разстояние между София и Мездра, така и обстоятелството, че тъкмо тамъ сж намѣрени следи отъ римско селище.[8] Друга опорна точка, до която съ сигурность може да се проследятъ предѣлитѣ на Сердикийската територия въ северозападно направление е Пиротъ (Turres).[9] Тукъ сж намѣрени две подставки отъ статуи, издигнати отъ Сердика. Едната на Корнелия Павла, жена на Елагабалъ,[10] другата на Марция Отацилия, жена на императоръ Филипъ.[11] Пакъ отъ Пиротъ произхожда и една пжтна колона, издигната отъ Сердика въ честь на Каракала.[12] По всѣка вѣроятность тукъ границата на Сердикийската область се е сливала съ границата на Тракия и Горна Мизия, която е минавала между Бѣла-Паланка и Пиротъ.[13] Отъ пжтя Сердика — Turres произхождатъ още две пжтни колони, издигнати отъ Сердика. Едната е намѣрена при Драгоманъ съ името на Максиминъ,[1] а другата при с. Връбница съ името на Алаксандъръ Северъ.[2] Би трѣбвало да заключимъ, че този пжть е минавалъ презъ територията на Сердика. Тъкмо тукъ, обаче, се натъкваме на известна мжчнотия, тъй като при с. Волуякъ, само на 12 клм. отъ София, е намѣрена една пжтна колона отъ времето на Гордиана III, издигната отъ Пауталия.[3] Това обстоятелство накара издателитѣ на този паметникъ да мислятъ, че тази колона произхожда не отъ пжтя Сердика — Turres, а отъ нѣкой другъ пжть, който е свързвалъ Сердика съ Пауталия.[4] По-късно, обаче, по пжтя Сердика — Turres се откриха други нѣколко пжтни колони, издигнати сжщо така отъ Пауталия: при с. Калотино[5] не известно отъ кой императоръ, при с. Градини, Царибродско,[6] отъ времето на Александъръ Северъ, при Царибродъ[7] отъ Северитѣ и най-после при Крупецъ, Пиротско,[8] отъ времето на Филипъ баща. Отъ тѣзи находки става явно, че и колоната отъ Волуякъ, въпрѣки че е намѣрена толкова близо до София, произхожда отъ сжщия пжть, и че този голѣмъ брой пжтни колони, поставени отъ Пауталия наредъ съ пжтнитѣ колони отъ Сердика, показватъ само едно, че римскиятъ пжть Сердика — Turres стои въ нѣкакво отношение и съ областьта на Сердика и съ областьта на Пауталия.

---

[1] Kalinka, № 57; IGR I, № 722.

[2] Kalinka, № 66.

[3] Kalinka, № 49, 50, 51; IGR I, № 720; Точното мѣстонахождение на № 50 и 51 не е отбелязано у Kalinka, но вѣроятно е, че и тѣзи пѫтни колони сѫ намѣрени вънъ отъ градъ Пловдивъ.

[4] Kalinka, № 56.

[5] Kalinka, № 60 (IGR I, № 723). Споредъ Добруски, Мсб. XVIII, 1901, 776, колоната е намѣрена нейде между Пловдивъ и с. Кадиево: IGR I, № 725.

[6] Kalinka, № 67, вѣроятно сѫщо отъ околностьта на Пловдивъ.

[7] Itinerarium Burdigalense, ed. Cuntz, Itineraria romana I, 90, 567 9: Amm. Marcellinus, XXVII 4, 5.

[8] Kalinka, № 59 (IGR I, № 724).

[9] Kalinka, № 42. Отъ това село произхождатъ и други паметници, които показватъ, че тамъ е имало римско селище.

[10] Подобенъ случай имаме и въ областьта на Августа-Траяна, гл. Кацаровъ, Год. на Нар. музей 1922—25, 121. Hondius, Suppl. Epigr. Gr. III, № 537.

[11] За Сердика гл. Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София: Fluss-Oberhummer, Realenc. II^{d}, 1669.

---

[1] Гл. Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София, 17; Kalopothakes цит. съч., 16.

[2] Kalinka, № 39; IGR I, № 685.

[3] Hondius, Suppl. Epigr. Gr. III, № 508.

[4] IGR I, № 693.

[5] Велковъ, ИАИ VI, 1930/31, 302.

[6] Kalinka, № 54; Seure, RA X, 1907, 268 сл.; ср. Добруски, Мсб. XVIII, 714, заб. 3.

[7] IGR I, № 559; Dumont-Homolle, цит. съч., 564, Q^8; срв. и Kalopothakes, цит. съч., 6.

[8] Гл. ИАД I, 1910, 224. Отъ тамъ произхождатъ и нѣкои още непубликувани надписи въ Нар. музей, инв. № 3179, 4968.

[9] Domaszewski, AEM XIII, 1890, 153.

[10] IGR I, № 689; Dumont-Homolle, цит. съч., 316 N.

[11] Вулић, Спом. Ср. Акад. LXXV, 1933, др. разред. № 184.

[12] IGR I, № 686.

[13] Срв. Domaszewski, AEM X, 1886, 238. Отъ Бѣла-Паланка на западъ изобилствуватъ вече латински надписи, срв. надписа у Evans, Antiquarian researches in Illyricum, p. III-IV, Archaeologia XLIX, 1885, 167; Вулић, Гласник Скопског д-ва I, 1925, 1, смѣта, че границата е минавала западно отъ Бѣла-Паланка.

Пауталия

Този градъ е билъ разположенъ въ областьта на дентелетитѣ[9] и близо до западната граница на провинция Тракия и Горна Мизия. Градската област на юго-изтокъ съ сигурность може да се проследи до Горна-Джумая благодарение на споменатия по-горе надписъ съ просбата на скаптопаренцитѣ.[10] При с. Рила е намѣренъ жертвеникъ, издигнатъ отъ града Пауталия.[11] По всѣка вѣроятность на изтокъ територията на този градъ е имала нейде обща граница съ територията на Филипополъ, а на югъ е достигала Македонската граница и областьта на Nicopolis ad Nestum. За приблизителното опредѣляне на тѣзи граници за сега липсватъ всѣкакви данни. За западна граница на Пауталийската область е служила вѣроятно границата между Тракия и Горна Мизия. При с. Гюешево сж намѣрени антични паметници заедно съ гръцки надписъ,[1] който показва, че сме още на тракийска почва, дето гръцкиятъ езикъ е въ употрѣба.[2] Опирайки се именно на тази предпоставка за сжществуването на рѣзка езикова граница между Тракия и Горна и Долна Мизия, дето е билъ въ употрѣба главно латинскиятъ езикъ, Domaszewski възприема, че въ западна посока границата между Тракия и Горна Мизия е минавала източно отъ Трънъ, дето бѣ намѣренъ на времето единъ латински надписъ.[3] Въ последствие, обаче, въ римското градище западно отъ Трънъ между Милославци и Зеленигradъ се намѣриха още три надписа, отъ които единъ латински, а другитѣ два гръцки.[4] Наличностьта на два гръцки надписа западно отъ Трънъ заедно съ латинския и то безъ да сж изучени тѣзи надписи, както въ палеографско отношение тъй и по отношение на точния тѣхенъ произходъ, ни кара за сега да се въздържаме отъ заключения като горнитѣ на Domaszewski.

---

[1] IGR I, № 692.

[2] Kalinka, № 45; въ IGR I, № 687, по погрѣшка е отбелязано, че тази колона произхожда отъ пжтя Филипополъ — Сердика, и че е отъ времето на Елагабалъ.

[3] Kalinka, № 61.

[4] Бр. Шкорпилови, Мсб. IV, 147 сл.; Frankfurter, AEM XIV, 1891, 155 сл.; срв. Kalopothakes, цит. съч., 7.

[5] Kalinka, № 77.

[6] Kalinka, № 53.

[7] Kalinka, № 47.

[8] Vulić, Österr. Jahresh. XV, 1912, Beiblatt, 228.

[9] Гл. Ruzicka, Die Münzen von Pautalia, ИАИ VII, 1932/33, 1 сл.; Й. Ивановъ, цит. съч., 1 сл.

[10] Dittenberger, Syll^3. № 888; IGR I, № 674; Й. Ивановъ, цит. съч., 389;

[11] Dumont-Homolle, цит. съч., 567; Й. Ивановъ, цит. съч., 390.

Като сигурна опорна точка за разпространението на Пауталийската область въ северозападна посока може да ни служи с. Крупецъ, Пиротско, отъ дето произхожда, както казахме по-горе, една пжтна колона отъ времето на Филипъ баща,[5] издигната отъ Пауталия. Тукъ обаче, както по-рано забелязахме, се натъкваме на мжчния въпросъ, какъ да се обясни, дето Пауталия издига пжтни колони по пжтя Сердика — Turres, когато този пжть нѣма никаква връзка съ Пауталия? Излизайки отъ установения вече обичай, че отдѣлнитѣ градове издигатъ пжтни колони само по пжтищата, които минаватъ презъ тѣхната територия,[6] налага се да приемемъ, че пжтьтъ Сердика — Turres е минавалъ и презъ двѣтѣ територии. Разбира се, че за едно последователно преминаване на пжтя ту презъ едната, ту презъ другата область едва ли може да се мисли. По-вѣроятно е, че по цѣлото си протежение пжтьтъ Сердика — Turres е служилъ за граница между двѣтѣ области, като Сердикийската е оставала на северъ отъ него, а на югъ се е простирала областьта на Пауталия. Siculus Flaccus, като говори въ книгата си *De condicionibus agrorum*[7] за териториитѣ на селищата, казва: Territoria inter civitates, id est inter municipia et colonias et praefecturas, alia fluminibus finiuntur, alia summis montium iugis ac divergiis aquarum, alia etiam lapidibus positis praesignibus, qui a privatorum terminorum forma differunt. Въ това известие, както се вижда, пжтищата не се споменуватъ между видоветѣ граници на градскитѣ територии, обаче на много други мѣста, у римскитѣ gromatici, *via* и *iter* се отбелязватъ като граници, както между частни владения, между частни и обществени имоти, така и между отдѣлни територии.[1] Не трѣбва да се забравя, че и думата limes, съ която въ императорската епоха се означава границата на imperium romanum, етимологически произхожда отъ limes-itis, което значи пжтека, пжть. Въ сжщность и лимеса на imperium romanum представя широкъ пжть.[2] Приемемъ ли, че пжтьтъ Turres — Serdica е минавалъ между двѣтѣ територии, ние ще имаме вече точно очертана северната граница на областьта на Пауталия. Нейде около Крупецъ или Пиротъ ще да е почвала северната граница на Пауталийската область, следъ това тя се е спускала по посоката на пжтя и е стигала до Волуякъ на 12 клм. северозападно отъ София. Около Горна-Баня е намѣрена една пжтна колона съ името на императоръ Максиминъ, поставена отъ Сердика.[3] Дали тази колона не е пренесена тукъ отъ другаде, не може да се каже положително. Изглежда, че нейде при Волуякъ се е отдѣляла границата въ южна посока къмъ Люлинъ. По нататъкъ границата на двѣтѣ градски области поради липса на указания не можемъ да установимъ. Все пакъ севернитѣ склонове на Витоша и Лозенскитѣ планини сж принадлежали сигурно къмъ областьта на Сердика.[4]

---

[1] Бръчкова, ИАД VII, 1919/20, 138.
[2] Срв. Добруски, Мсб. XVIII, 1901, 715.
[3] AEM XIII, 1890, 153.
[4] Гръцкитѣ надписи у Kalinka, № 145, 158: латинскиятъ у Добруски, Мсб. XVIII, 784.
[5] Vulic, Österr. Jahresh. XV, 1912, Beiblatt, 228.
[6] Срв. Miller, Itineraria romana, 528.
[7] Corpus agrimensorum rom., ed. C. Thulin I,128, 8.

Липсата на подходящъ материалъ не ни дава възможность да проследимъ границитѣ на областитѣ на другитѣ тракийски градове,[5] особно на тѣзи по Черноморското и Егейско крайбрѣжие. Все пакъ и това, което може да се установи за петтѣ вѫтрешни града, е достатъчно да ни наложи известни заключения. Преди всичко градоветѣ въ Северна Тракия се явяватъ съ толкова обширни области, че мѣсто за племенни територии (Gaugemeinde) нѣма. Ако сѫдимъ отъ надписитѣ въ Гостилица, отъ които най-ранниятъ е отъ времето на Маркъ Аврелий, то градскитѣ области вече въ това време сѫ добили своето максимално териториално разширение. Следователно, ако въ началото на втория вѣкъ следъ Хр. въ Тракия все още наредъ съ градскитѣ области сѫ сѫществували и 14 стратегии, както приематъ повечето учени, то отъ половината на този вѣкъ стратегиитѣ трѣбва да сѫ окончателно премахнати като административни единици, като на тѣхно мѣсто сѫ оставени само градоветѣ съ придадени къмъ тѣхъ обширни територии. Както изглежда, ако можемъ да сѫдимъ по надписа отъ с. Новоселецъ, Новозагорско, градоветѣ сѫ запазили тѣзи обширни територии и следъ Диоклециановата административна реформа.

---

[1] Corpus agrimensorum rom., 109, 18: Viae autem si finem faciunt, adtendendum erit quales viae et quomodo. Пакъ тамъ, 2, 8: *Ager est arcifinus, qui nulla mensura continetur.* Finitur secundum antiquam observationem fluminibus, fossis, montibus, viis, arboribus. . . . Пакъ тамъ, 66, 3: nam invenimus saepe in publicis instrumentis significanter inscripta territoria ita ut ex colliculo qui appellatur ille, ad flumen illud, et per flumen illud ad rivum illum aut viam illam et per viam illam ad infima montis illius, qui locus appellatur ille, et inde per iugum montis illius in summum, et per summum montis per divergia aquae ad locum qui appellatur ille, et inde deorsum versus ad locum illum, et inde ad competum illius, et inde per monumentum illius ad locum unde primum coepit scriptura esse.

[2] Гл. Fabricius, Realenc. XIII, 572 сл.; Cagnat, Daremberg-Saglio Dict. подъ думата limes imperii. Подробно изследване върху значението на думата limes е направилъ W. Gebert, въ Bonner Jahrb., H. 119, 1910, 158 сл.

[3] IGR I, № 691.

[4] Кацаровъ, Приносъ къмъ старата История на София, 17; Kalopothakes, цит. съч., 16.

[5] Много интересна е споменатата по-рано плоча отъ Лъджакьой, Дедеагачко, сега въ Нар. музей. Тя, ако бѣше добре запазена, би ни дала представа за голѣмината на часть отъ територията на Траянополъ. Гл. Avezou, Picard, BCH XXXVII, 1913, 147.

Des stratégies et des territoires municipaux de quelques villes dans la Thrace romaine

Quand les Romains conquirent la Thrace, de vrais centres urbains n'existaient que dans les régions du littoral, l'intérieur du pays ayant un caractère rural. La nouvelle province fut divisée en stratégies. Durant le Ier s. ap. J.-Chr. elles étaient au nombre de 50,[1] au commencement du IIe s. elles n'étaient que 14.[2] Pline, d'une part, donne le nombre des stratégies sans les énumérer, mais d'autre part, nous fait connaître les noms de deux régions en Thrace, qu'il n'appelle pas strategiae, mais regiones: regio Caenica[3] et regio Astice.[4] Ces regiones sont différentes des stratégies. Le mot regio chez Pline ne désigne que la région d'une tribu ou d'une ville.[5] Les inscriptions provenant de Svъrlig[6] et d'Eregli, l'ancienne Heraclée[7] attestent qu'au temps de Pline, la région

---

[1] Pline, Hist. natur. IV, 11 (18), 40, éd. Mayhoff.

[2] Ptol., Geogr. III, 11, 6.

[3] Hist. natur. IV, 11 (18), 47.

[4] Ibid. IV, 11 (18), 45.

[5] Ibid. IV, 10 (17), 33; 38; 11 (18), 43; VI, 27 (31), 127; 9 (11), 27.

[6] Les noms de lieux sont transcrits avec l'alphabet croate: c = tz, č = tch, u = ou, ž = j, g = gh, auquel on a ajouté le signe ъ = ă.

[7] IGR I, № 677, 801.

occupée par la tribu des Astes — regio Astice — comprenait plus d'une stratégies, dont l'une était l' Ἀστικὴ περὶ Πέρινθον. Au début du IIe s., un grand nombre de stratégies furent transformées en territoires municipaux. Les villes de la Thrace naissent à la vie municipale à l'époque de Trajan, mais c'est seulement dans la seconde moitié du IIe s. que leur activité municipale est attestée par les inscriptions. C'est aussi à cette même époque que la plupart des villes commencent à battre monnaie. De la seconde moitié du IIe s. proviennent de même les premières inscriptions où figurent le nom des villes, leurs institutions municipales et leurs magistrats, et c'est à partir de cette époque qu'on arrive à délimiter l'étendue de certains des territoires municipaux. De la Thrace nous ne possédons qu'une seule borne-limite provenant du territoire de Deultum.[1]) Mais nous avons utilisé pour notre étude les monuments suivants:

1. Des inscriptions du genre du № 888 du Sylloge de Dittenberger. Dans cette catégorie se rangent aussi quelques bases de statues trouvées à Gostilica, arr. de Trjavna,[2]) où on lit ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος Τραιανέων αὐτῆς κτίστην ἐν τῷ ἐνπορίῳ αὐτῆς Δισκοδουρατέραις (fig. 108). De la même localité provient aussi une base de statue portant l'inscription qui est donnée à la p. 129. On peut en déduire que les villes avaient l'habitude d'ériger aux empereurs des statues dans diverses localités du territoire municipal. De là l'intérêt particulier que présentent cette sorte de monuments pour la délimitation des territoires municipaux.

2. Des bornes milliaires. Certaines particularités de ces bornes nous permettent de les utiliser dans le même but. Les milliaires de la Thrace forment, d'après la langue de leurs inscriptions, trois groupes: un premier groupe a des inscriptions bilingues[3]) (grec et latin), dans le second, les inscriptions sont rédigées en grec (v. p. 130) et dans le troisième, en latin.[4]) Les plus anciens monuments du dernier groupe (le groupe latin) appartiennent au IVe s. Pour nous, les plus importants sont les milliaires du second groupe parce qu'ils contiennent le nom de la ville qui les a fait ériger. Actuellement nous connaissons des bornes milliaires de Thrace avec le nom des cinq villes suivantes: Hadrianopolis, Augusta-Traiana, Philippopolis, Serdica et Pautalia. Cette sorte de milliaires font leur apparition pendant le règne de Septime Sévère. Le dernier est de l'époque de Trajan Dèce. Leur apparition coïncide avec l'époque la plus prospère des villes de l'intérieur thrace. Si nous indiquons sur la carte les localités où furent trouvés tous les monuments que nous avons utilisés, ceux qui portent le nom d'une ville déterminée se rangent uniquement autour de cette ville (v. la carte). De cette

---

[1]) CIL, suppl. III, № 12329.

[2]) Ann. du Musée de Sofia, 1922/25, p. 129 suiv.

[3]) CIL, suppl. III, № 14207^{35}.

[4]) Kalinka, Ant. Denkm., Nachträge, № 52, 368.

façon nous établissons quelques points de repère qui nous permettent de juger de l'étendue des territoires municipaux.

Hadrianopolis. Son territoire s'étendait, dans la direction occidentale, jusqu'a la bourgade actuelle de Svilengrad.[1])

Augusta-Traiana. Les données dont nous disposons actuellement nous permettent de fixer les limites de son territoire, dans la direction Sud-Est, près du village de Kalugerovo (Teke-Musačevo), l'antique Arzus,[2]) dans la direction orientale, près de Novoselec (Kjose-Mahle), arrond. de Nova-Zagora.[3]) Ce territoire atteignait peut-être la Tundža, Tonzus des anciens. Au Sud, les bornes milliaires, s'échelonnent le long de la voie romaine puisqu'elles ont été trouvées près des villages Musačevo,[4]) Bel-Izvor (Ak-Bunar),[5]) Dimitrievo (Čikarlare),[6]) l'ancien Pizus. Au Nord le territoire municipal embrassait le versant septentrional du Balkan, comme le témoignent les inscriptions de Gostilica, l'ancienne Discoduraterae.[7]) Dans la direction Ouest un point de la frontière du territoire doit être cherchée entre les villages Rupkite[8]) et Černa-gora (Karaorman).[9])

Philippopolis. La région à l'Ouest du village de Černa-gora que nous venons de citer, faisait partie du territoire de Philippopolis. Nous ne sommes pas en état de fixer la frontière septentrionale de ce territoire, mais selon toute vraisemblance, il a dû comprendre une partie du Balkan. Dans les Rhodopes, au Sud, une inscription avec le nom de la ville a été trouvée près du village Aidinovo.[10]) Dans la direction occidentale, un milliaire trouvé près de Vetren (Hisardžik)[11]) prouve que nous nous trouvons toujours sur le territoire de Philippopolis qui devait, probablement, s'étendre jusqu'au défilé de Succi.

Serdica. A l'Ouest du défilé de Succi commençait le territoire de Serdica. Des inscriptions portant le nom de la ville furent trouvées près du village d'Ormanlia.[12]) Dans la direction Nord, le versant septentrional du Balkan devait aussi faire partie de ce territoire, la localité antique qui se trouvait auprès de la bourgade actuelle de Mezdra était sur le territoire de la ville.[13]) Au Nord-Ouest, c'est près de Pirot, l'ancienne Turres, dans la Yougoslavie actuelle, qu'ont été trouvées élevées par Serdica deux bases de statues¹) et une borne milliaire.²) Sur la route Serdica—Turres ont été trouvés deux autres milliaires, l'un près de Dragoman,³) l'autre près de Vrъbnica.⁴) Nous devrions conclure que la route Serdica—Turres traversait le territoire de la première ville. Mais à 12 klm à l'Ouest de Sofia, près du village de Volujak, un milliaire a été érigé par la ville de Pautalia.⁵) Cette borne n'a pas été transportée ici d'une autre localité, parce que de cette même route vers Turres proviennent aussi d'autres colonnes érigées par Pautalia, près des villages actuels de Kalotino,⁶) Gradini,⁷) à Caribrod⁸) et près du village de Krupec.⁹) Par conséquent la route Serdica—Turres a dû être en un certain rapport avec le territoire de Serdica et celui de Pautalia.

---

[1]) IGR I, № 772.

[2]) Bull. de l'Inst. arch. bulgare VII, 1932/33, p. 301 suiv.

[3]) Kalinka, op. c., № 75.

[4]) Bull. de l'Inst. arch. bulgare VII, 1932/33, p. 300.

[5]) IGR I, № 757.

[6]) Kalinka, op. c., № 43 où il y a erreur dans l'indication du lieu de provenance.

[7]) Ann. du Musee de Sofia, 1922/25, p. 127 suiv.

[8]) Kalinka, op. c., № 33.

[9]) Hondius, Suppl. Epigr. Gr. III, № 509.

[10]) Kalinka, op. c., № 42.

[11]) Ibid. № 59.

[12]) Kalinka, op. c., № 39; Hondius, Suppl. Epigr. Gr. III, № 508.

[13]) Kalinka, op. c., № 54.

Pautalia. Son territoire municipal s'étendait dans la direction Sud-Est jusqu'à Gorna-Džumaja, l'ancienne Scaptopara,¹⁰) et jusqu'au village actuel de Rila, au pied de la montagne de ce nom.¹¹) Selon toute probabilité, le territoire de Pautalia touchait à l'Est au territoire de Philippopolis et dans la direction Sud arrivait jusqu'à la Macédoine et la région de Nicopolis ad Nestum. Du côté Ouest, la frontière du territoire doublait la frontière des provinces de Thrace et de Mésie Supérieure. Dans la direction Nord-Ouest les limites du territoire municipal doivent être cherchées près de Krupec, où un milliaire avait été érigé par Pautalia.¹²) Du fait que sur la route Serdica—Turres les bornes milliaires sont érigées les unes par Serdica, les autres par Pautalia, nous concluons que cette voie délimitait les territoires de ces deux villes¹³) de telle façon que le territoire de Serdica s'étendait au Nord et celui de Pautalia, au Sud de la route. Cette route-frontière devait continuer jusqu'au village actuel de Volujak, où elle prenait la direction Sud, vers la montagne de Ljulin. Près de Gorna-Banja a été trouvé un milliaire portant le nom de Serdica.¹⁴)

---

¹) IGR I, № 689; Vulic, Spomenik Sr. Akad. LXXV, 1933, № 184.

²) IGR I, № 686.

³) IGR I, № 108.

⁴) Kalinka, op. c., № 45.

⁵) Ibid., № 61.

⁶) Ibid., № 77.

⁷) Ibid., № 53.

⁸) Ibid., № 47.

⁹) Osterr. Jahresh. XV, 1912, Beibl., 228.

¹⁰) Dittenberger, Syll.,^{3} № 888.

¹¹) Dumont-Homolle, Melanges, p. 567.

¹²) Österr. Jahresh. XV, 1912, Beibl., 228.

¹³) Dans bien des cas les routes (viae et itinera) comme les cours d'eau et les montagnes ont servi de frontières entre les territoires; cf. Corpus agrimens. rom., ed. C. Thulin I, p. p. 128, 8; 109, 19; 2, 8; 66, 3. Cf. Realenc. XIII 572 suiv.; Daremberg-Saglio, Dict., s. v. limes imperii, terminatio, terminus.

¹⁴) IGR I, № 691.

Nous manquons de données nous permettant d'étudier les frontières des territoires municipaux des villes restantes de la Thrace. Cependant les résultats obtenus pour les villes de l'intérieur nous amènent à faire les conclusions suivantes. Les territoires municipaux dans la Thrace septentrionale sont si étendus qu'il n'y a pas de place entre eux pour des territoires (régions) occupés par des tribus (Gaugemeinde, Strategiae). Les territoires municipaux avaient reçu leur étendue la plus grande dès la règne de Marc Aurèle (cf. l'inscription de Discoduraterae, datant du règne de cet empereur, p. 129). Par conséquent, si au commencement du IIe s. ap. J. Chr. existaient encore en Thrace à côté des territoires municipaux et 14 stratégies, dès le milieu du même siècle, les stratégies ne figurent plus dans la division administrative. Jugeant d'après l'inscription de Novoselec,[1]) il semble que les villes ont gardé leur territoires municipaux et après la réforme administrative de Dioclétien.

Dimitre P. Dimitrov

---

[1]) Kalinka, op. c., № 75.

АНТИЧНИ ПАМЕТНИЦИ ОТЪ БЪЛГАРИЯ

ОТЪ ХРИСТО М. ДАНОВЪ

НЕИЗДАДЕНИ РЕЛИЕФИ ОТЪ ПЛОВДИВСКИЯ МУЗЕЙ

Презъ лѣтото 1935 г. имахъ щастливата възможность да прегледамъ заедно съ г. проф. Г. И. Кацаровъ сбиркитѣ на Пловдивския археологически музей. Отъ прегледа се установи, че въ музея има още много непубликувани релиефни изображения на различни божества. Въ следващитѣ страници обнародвамъ часть отъ тѣзи важни и интересни материали.

1. Мраморна статуйка на Кибела, намѣрена въ лозята при с. Пастуша, на 10 клм. югозападно отъ Пловдивъ, инв. № 827. Горната часть завършва въ форма на фронтонъ (безъ рамка). Вис. 26.5 см., широка долу 16 см., горе 14 см., деб. 11 см., задната страна грубо одѣлана. Обр. 109.

Кибела сѣднала на тронъ между два лъва, клекнали на заднитѣ си крака. Облѣчена въ препасанъ дългъ до ходилата ржкавенъ и грижливо надипленъ хитонъ. Върху хитона мантия, която покрива и задната часть на главата й. Краищата на мантията сж преметнати върху колѣнетѣ й. Разчесаната коса пада въ две симетрични плитки върху гърдитѣ на богинята. Дѣсниятъ й кракъ е поставенъ малко назадъ. На главата й калатосъ; лѣвата й ржка положена върху облѣгалката на трона, а въ дѣсната си ржка, положена върху главата на лъва, държи патера. Доста грижлива изработка.

2. Четвъртита плочка отъ едрозърнестъ мраморъ съ неизвестно мѣстонаходище. Горе е закржглена, лѣвиятъ горенъ жгълъ и часть отъ релиефното поле отчупени. Вис. 20.5 см., шир. долу 15.5 см., горе 13 см., деб. около 2 см. Инв. № 1284. Обр. 110.

Кибела en face, както изглежда седнала на тронъ, отъ страни въ лѣво и дѣсно предницата на лъвъ. Богинята е облѣчена въ високо препасанъ хитонъ. Косата е представена неразчленена, а мантията е прехвърлена презъ колѣнетѣ и се спуска надолу. Въ проснатата си къмъ лѣво дѣсница държи надъ главата на единия лъвъ кржгълъ предметъ (патера). Съ дигнатата си нагоре лѣвица се опира върху жезълъ. Въ лѣвия горенъ жгълъ се вижда продълговатъ предметъ, който прилича на неразчленена корона на дърво. Задната страна на релиефа е грубо одѣлана. Изобщо груба и примитивна работа.

3. Четвъртита мраморна плочка, горе закръглена, вис. 18 см., шир. 10 см., деб. 2 см. Инв. № 1285. Неизвестно мѣстонаходище. Обр. 111.

Кибела изглежда като права. Въ лѣво и дѣсно отъ нея предницата на лъвове. Облѣчена съ ржкавенъ, препасанъ и надипленъ хитонъ и мантия, преметната върху колѣнетѣ ѝ. Косата пада въ две симетрични плитки върху раменетѣ ѝ. Съ дѣсницата си държи кржгълъ неясенъ предметъ. Съ дигнатата си нагоре лѣвица се опира на жезълъ. Груба и примитивна работа. Задната страна грубо одѣлана.

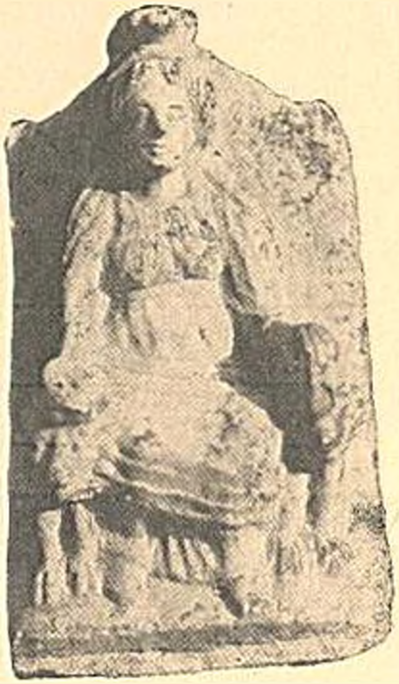

Обр. 109. — Мраморна статуйка на Кибела отъ Пастуша

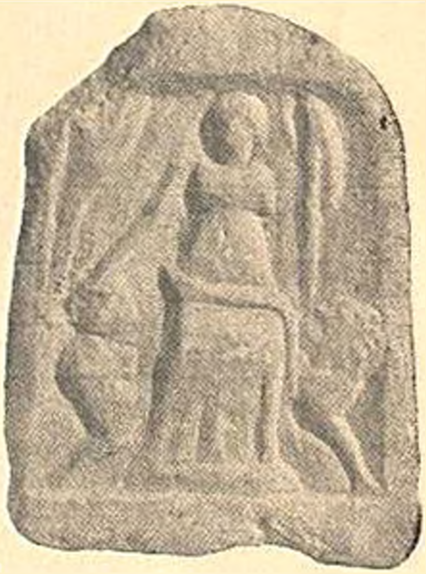

Обр. 110. — Мраморна плочка на Кибела отъ южна България

4. Четвъртита мраморна плоча съ рамка вис. 23.5 см., шир. долу 19 см., горе 18.5 см., деб. около 4 см. Задната страна грубо одѣлана. Изобщо груба и примитивна работа. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 1574. Обр. 112.

Кибела сѣднала между предницитѣ на два лъва. Облѣчена въ дългъ достигащъ до нозетѣ ржкавенъ хитонъ, който изобщо е слабо изразенъ. Ржкавитѣ на хитона достигатъ до лактитѣ на богината. Мантията покрива и колѣнетѣ на богината. Главата ѝ минава въ рамката и е покрита съ гжсти слабо разчленени коси. Съ вдигнатата си нагоре лѣвица се опира на жезълъ, долната часть на който не е представенъ. Надъ главата на лъва отъ дѣсно е изобразенъ кржгълъ предметъ (вѣроятно тжпанъ). Въ спуснатата си надолу и протегната малко напредъ дѣсница върху главата на лъва, който стои отъ дѣсно, държи патера. Въ лѣвия жгълъ е изобразенъ грубъ четирижгъленъ олтаръ, който минава и въ рамката.

5. Долна половина отъ четвъртита слабо пирамидална мраморна плоча. Вис. 19 см., шир. 20 см., деб. 5.5 см., Инв. № 69. Неизвестно мѣстонахождище. Обр. 113.

Въ срѣдата на релиефа долната часть на Кибела. Майсторътъ е искалъ да я представи между два лъва, отъ които обаче е изобразена само предната часть на стоящия въ лѣво лъвъ. Облѣчена е съ надипленъ хитонъ, който достига до подъ колѣнетѣ. Въ дѣсната си ржка е държала вѣроятно сждъ (патера). Въ лѣвия жгълъ е изобразенъ грубъ четвъртитъ, слабо профилуванъ олтаръ.

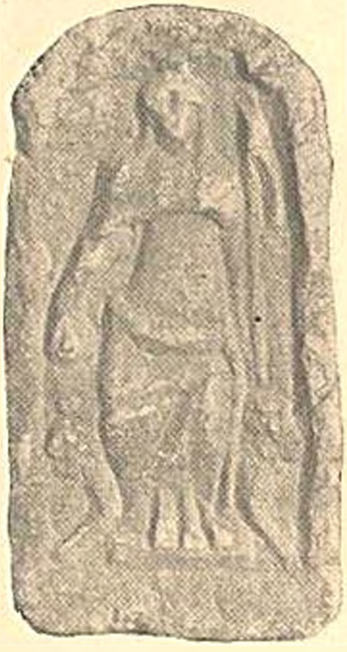

Обр. 111. — Мраморна плочка на Кибела отъ южна България

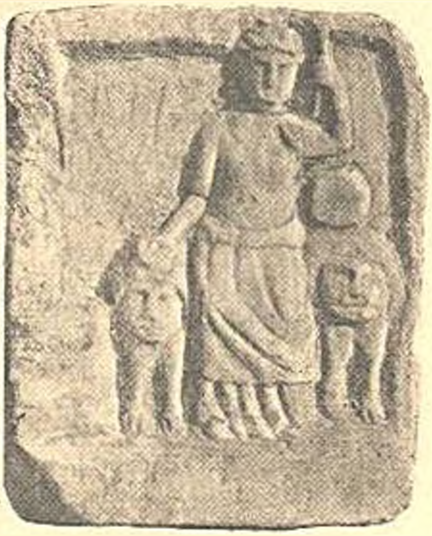

Обр. 112. — Мраморна плочка на Кибела отъ южна България

За жалость ние знаемъ съ сигурность мѣстонахождището само на едно отъ 5-тѣхъ Кибелини изображения. По всичко изглежда, обаче, че и другитѣ 4 релиефа произхождатъ отъ Тракия и то отъ близката околность на Пловдивъ. Култътъ на Кибела е билъ доста разпространенъ въ Тракия и Мизия.¹)

---

¹) Срв. статията на Schwenn, Kybele въ R. E. XI, 2, 2289 и особено G. I. Kazarow Thrake (Religion) R. E. VI A, 528/9, дето е цитувана останалата литература.

Специално отъ Пловдивъ имаме запазенъ единъ олтаръ съ култово изображение посветенъ на Кибела (срв. Škorpil, Arch.-epigr. Mitt. Österr. Ung. XVII 221, № 126; гл. и Mordtmann, Athen. Mitt. X, 321).

6. Четвъртита, слабо пирамидална мраморна плочка; горе слабо закръглена; вис. 24 см., шир. долу 13.5 см., горе 11 см., деб. 2 см. Неизвестно мѣстонахождение. Инв. № 274. Обр. 114.

Хеката съ три глави и три тѣла (τρίμορφος). Срѣдното тѣло en face, облѣчено съ дългъ, препасанъ и подгънатъ хитонъ съ ржкави достигащи до лактитѣ. Главата покрита съ гжста, кждрава коса. Лѣвицата й, просната къмъ дѣсно, държи неясенъ продълговатъ предметъ върху високъ четиристраненъ жертвеникъ. Дѣсницата й държи сжщо такъвъ предметъ върху олтаръ съ сжщата форма. Лѣвото тѣло съ глава en face, държи съ проснатитѣ си къмъ лѣво ржце продълговатъ предметъ, вѣроятно змия. Дѣсното тѣло държи въ прострѣнитѣ си къмъ дѣсно ржце змия. Върху рамкитѣ на релиефа следи отъ червена боя.

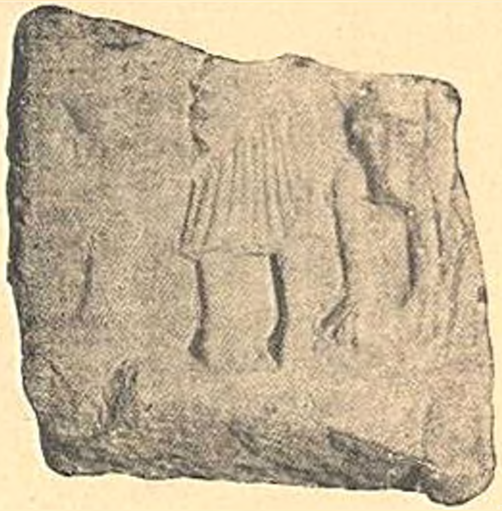

Обр. 113. — Мраморна плочка на Кибела отъ южна България

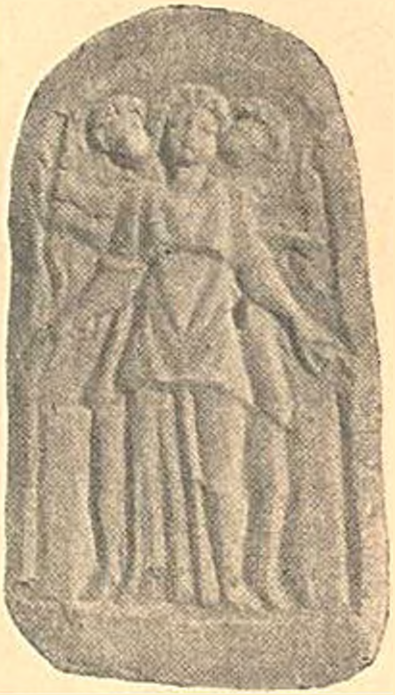

Обр. 114. — Мраморна плочка на Хеката отъ южна България

7. Четвъртита мраморна плоча, горе закржглена, въ лѣво отчупена; вис. 25.5 см., шир. долу 13 см., деб. 2.5 см. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 275. Обр. 115

Хеката τρίμορφος, облѣчена съ препасанъ и подгънатъ хитонъ. Въ спустнатата си надолу лѣвица върху четиристраненъ горе и долу профилуванъ пламтящъ жертвеникъ, държи неясенъ продълговатъ предметъ. Хеката въ дѣсно държи въ двеѣ си проснати къмъ дѣсно ржце змия; въ сжщата поза само че въ противна посока е представена и лѣвата Хеката; предметътъ, що е държала, е отчупенъ.

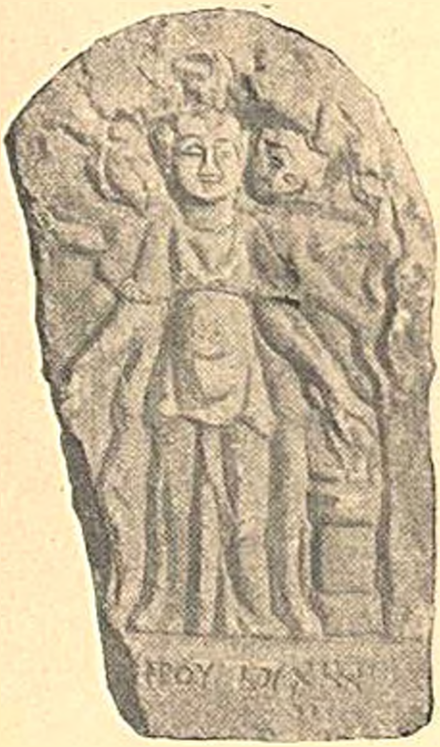

Обр. 115. — Мраморна плочка на Хеката отъ южна България

Обр. 116. — Откжслекъ отъ мраморна плочка отъ с. Изворъ — Пловдивско

На долната рамка остатъкъ отъ надписъ, вис. букв. 7—10 мм.

ΗΡΟΥΕΥΧΗΝ т. е.
. . . . . Σευήρου εὐχήν

Горнитѣ два релиефа изобразяватъ Хеката съ три лица и три тѣла, т. е. споредъ най-архаичния шаблонъ, споредъ който богинята е била представяна. Павзаний (II,30,2) засвидетелствува това изрично: Ἀλκαμένης δέ, ἐμοὶ δοκεῖν, πρῶτος (т. е. за пръвъ пжть измежду знаменититѣ ваятели) ἀγάλματα Ἑκάτης τρία ἐποίησε προσεχόμενα ἀλλήλαις κτλ. Изглежда, че култътъ на Хеката е билъ доста разпространенъ въ Балканскитѣ земи. (Срв. G. I. Kazarow, Thrake (Relig.) VI A, 508—9). За жаль, мѣстонаходището на Хекатинитѣ релиефи не ни е известно.

8. Лѣва долна половина отъ четвъртита мраморна плоча (силно обгорена), вис. 18.5 см., шир. 13 см., деб. 26 см.; намѣрена въ една нива въ землището на с. Изворъ — Пловдивско. Инв. № 1276. Обр. 116.

Права мжжка фигура en face. Главата отчупена. Облѣчена съ хитонъ, който достига до надъ колѣнетѣ, и, както изглежда, е подгънатъ. Вѣроятно е билъ облѣченъ и съ хламида, часть отъ която се вижда подъ шията. Ржцетѣ сж спуснати надолу и прилепени къмъ тѣлото. Въ лѣвия жгълъ на релиефното поле триглавъ Керберъ (неясно изображение) клекналъ къмъ дѣсно. Върху долната рамка остатъкъ отъ гръцки надпись вис. букв. прибл. 1 см. C̣KWPIΣMETAT...., т. е. Σκῶρις μετὰ τῆς συνβίου. Едва ли има съмнение, че гореописаниятъ откжслекъ е часть отъ оброченъ релиефъ на Хадеса, чийто образъ е изгубенъ; заслужава да се изтъкне, че сжщата мжжка фигура, която е представена въ нашия откжслекъ се срѣща и върху релиефа отъ с. Чоба Пловдиско И. А. И. VII, 381 обр. 130.

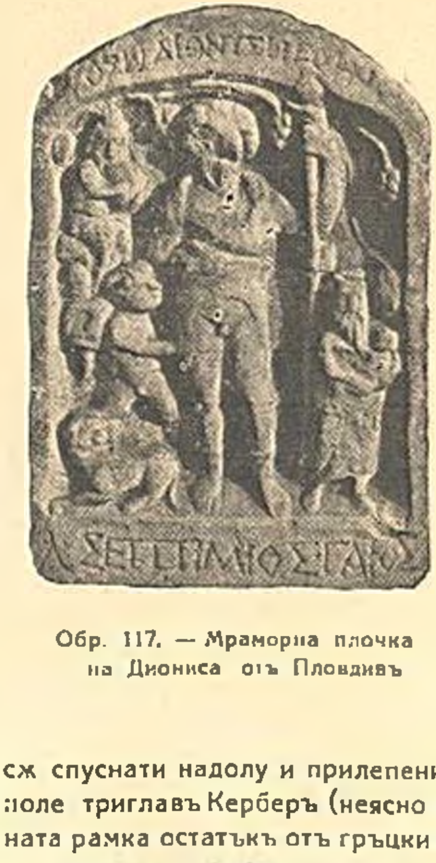

Обр. 117. — Мраморна плочка на Диониса отъ Пловдивъ

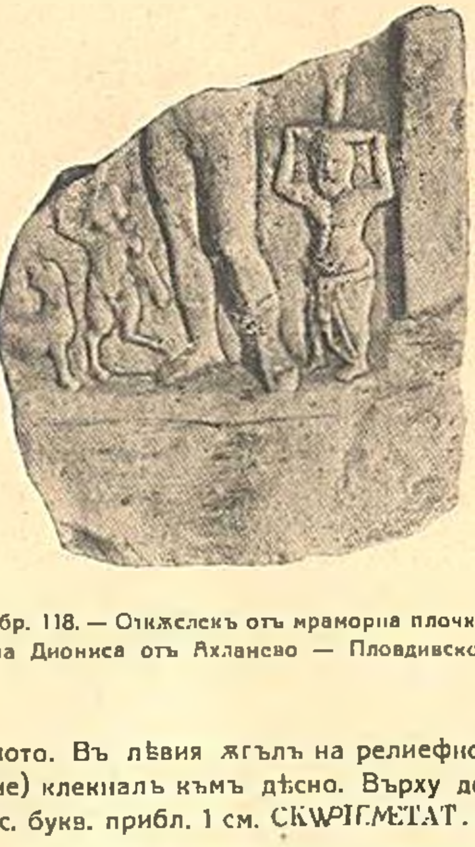

Обр. 118. — Откжслекъ отъ мраморна плочка на Диониса отъ Ахланево — Пловдивско

9. Четвъртита мраморна плоча, горе закрѫглена, вис. 23 см., шир. 16 см., деб. 2.8 см. Намѣрена въ Пловдивъ на Бунарджика. Инв. № 1573. Обр. 117.

Високо доста грижливо изработено релиефно изображение. Въ срѣдата на групата Дионисъ правъ en face; тежестьта на тѣлото върху дѣсния му кракъ; лицето му отчупено. Богътъ е облѣченъ въ небрида, която оставя открити гърдитѣ и корема. Обутъ е въ ендромиди. Главата му покрита съ гѫста кѫдрава коса; съ вдигнатата си нагоре лѣвица се опира върху тирса си. Въ дѣсната си просната на лѣво рѫка държи чаша, отъ която се излива вино. Въ лѣво отъ Диониса малъкъ сатиръ, разкраченъ, съ глава вдигната нагоре къмъ бога; съ дѣсната си рѫка придържа края на небридата си. Предъ Диониса пантера, клекнала къмъ лѣво, съ глава извита къмъ него. Въ дѣсно отъ Диониса Силенъ, брадатъ, облѣченъ въ дълга до петитѣ дреха и пригърналъ съ двѣтѣ си рѫце дете, обърнато на лѣво. Въ горния лѣвъ ѫгълъ Панъ, сѣдналъ върху скала и съ лице en face, свири на сирингсъ. Надъ фигуритѣ лозови клонки съ гроздове. Върху горната рамка надписъ, вис. букв. 8—10 мм.

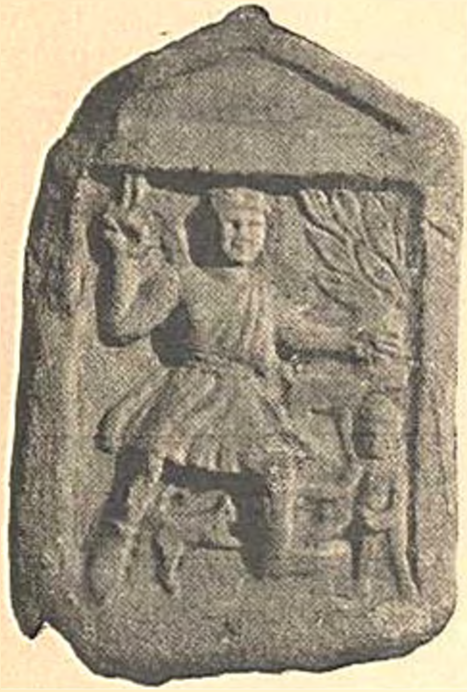

Обр. 119. — Мраморна плоча на Артемида отъ с. Старичене — Мелнишко

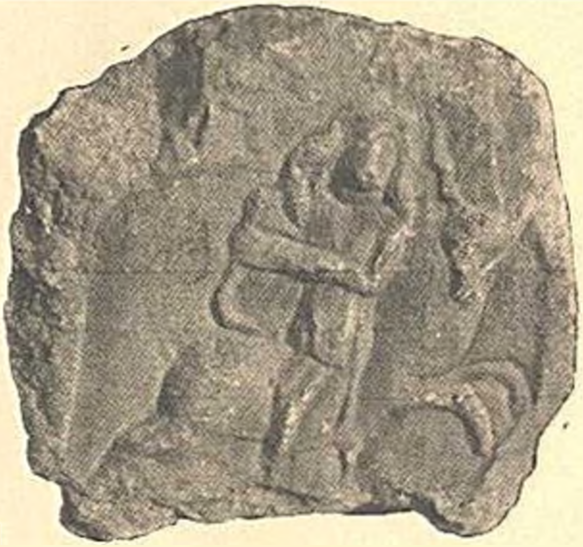

Обр. 120. — Мраморна плочка на Артемида отъ Тракия

Θεῷ Διονύσῳ εὐχήν

На долната рамка надписъ съ в. букв. 1.4—1.5 см.

Λ. Σεπτίμιος Γαῖος

10. Долна часть отъ четвъртита мраморна плоча, вис. 30 см., шир. 26.5 см., деб. 6.5 см. Намърена въ градището до с. Ахланево, Пловдивско. Инв. № 111. Обр. 118.

Въ срѣдата на групата Дионисъ. Отъ него сж запазени само краката до надъ слабинитѣ му. Въ лѣво отъ него Панъ съ кози крака. Главата му е заличена. Въ вдигнатата си нагоре дѣсница е държалъ предметъ, сега отчупенъ.

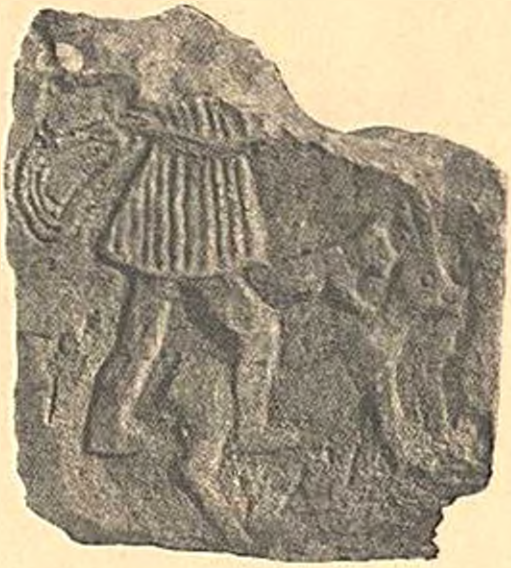

Обр. 121. — Мраморна плочка на Артемида отъ с. Старичене — Мелнишко

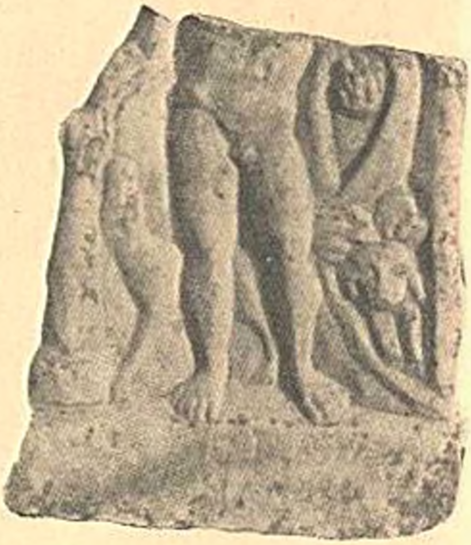

Обр. 122. — Мраморна плочка на Херакълъ отъ с. Пастуша

Въ лѣво отъ сатира пантера, обърната къмъ дѣсно съ дигната нагоре глава. Въ дѣсно отъ Диониса — Силенъ en face, облѣченъ съ мантия, която остава горната часть на тѣлото му гола; съ вдигнатитѣ си надъ главата ржце държи подносъ, върху който се вижда високъ неясенъ предметъ.

За Дионисовия култъ въ Тракия гл. G. I. Kazarow, Thrake (Relig.) R. E. VI A 488 ff, а специално за сцени подобни на нашитѣ ibid. Sp. 490—493.

11. Голѣма мраморна плочка, която горе завършва въ видъ на фронтонъ, вис. 58 см., шир. долу 38 см., горе 35.5 см., деб. 6 см. Горе въ лѣво отчупена.

Грубо, примитивно и отчасти извѣтрѣло изображение. Намѣрена въ с. Старичене, Мелнишко. Инв. № 788. Обр. 119.

Артемида, обърната напредъ, крачи къмъ дѣсно. Облѣчена въ кѫсъ, достигащъ до колѣнетѣ препасанъ хитонъ, който е ситно надипленъ и оставя открито дѣсното рамо и часть отъ гърдитѣ. Косата слабо означена, а лицето заличено. Съ дѣсната си рѫка посѣга да изтегли стрела отъ колчана, който личи слабо на дѣсното ѝ рамо. Съ лѣвата си протегната напредъ въ дѣсно рѫка държи лѫка, който не е изобразенъ. Въ горния дѣсенъ ѫгълъ се вижда короната на дърво (слабо означена). Между краката на богинята куче, което тича на дѣсно. Предъ нея въ дѣсния ѫгълъ малка мѫжка фигура, представена много грубо и разкрачена. Облѣклото не личи. Двѣтѣ ѝ рѫце сѫ протегнати къмъ богинята. Между лѣвия кракъ на богинята и мѫжката фигура се вижда предницата на второ куче. Подъ лѣвата ѝ рѫка е изобразено трето куче. Нозетѣ на Артемида сѫ обути съ високи ловджийски обуща.

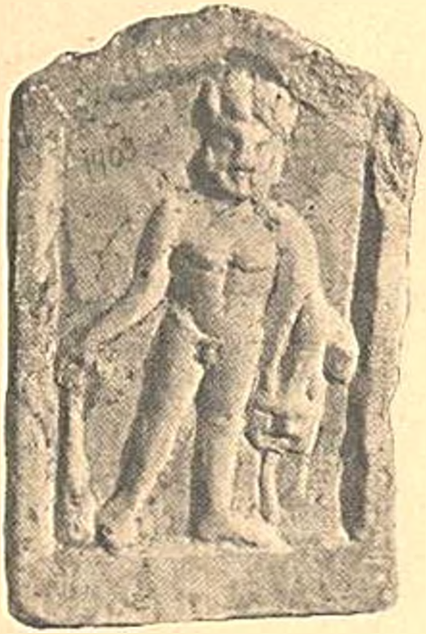

Обр. 123. — Мраморна плочка на Херакълъ отъ южна България

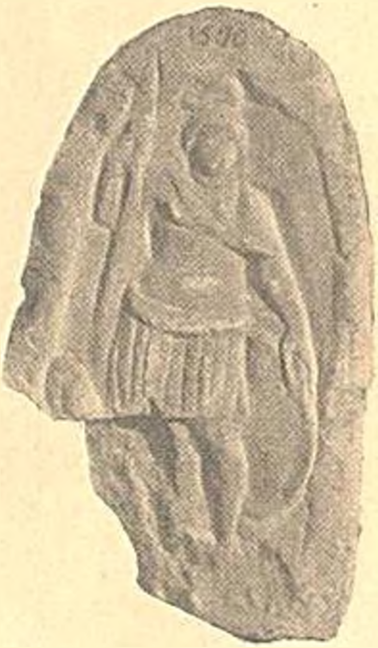

Обр 124. — Мраморна плочка на Аресъ отъ южна България

12. Мраморна плочка, очукана отъ всички страни. Вис. 13 см., шир. 13.5 см., деб. 3 см. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 63. Обр. 120.

Артемида яхнала заднешкомъ върху препускащъ къмъ дѣсно еленъ. Горната часть на тѣлото ѝ е завърната напредъ. Облѣчена въ дългъ хитонъ, който достига до петитѣ. Дѣсницата е дигната къмъ лицето, за да изтегли стрела отъ колчана. Въ лѣвата си изопната налѣво рѫка държи лѫка.

13. Долна половина отъ четвъртита мраморна плоча. Горе и въ дѣсно отчупена. Вис. 28.5 см., шир. 25 см., деб. 4.5 см. Задната страна грубо одѣлана. Намѣрена въ с. Старичене, Мелнишко. Инв. № 789. Обр. 121.

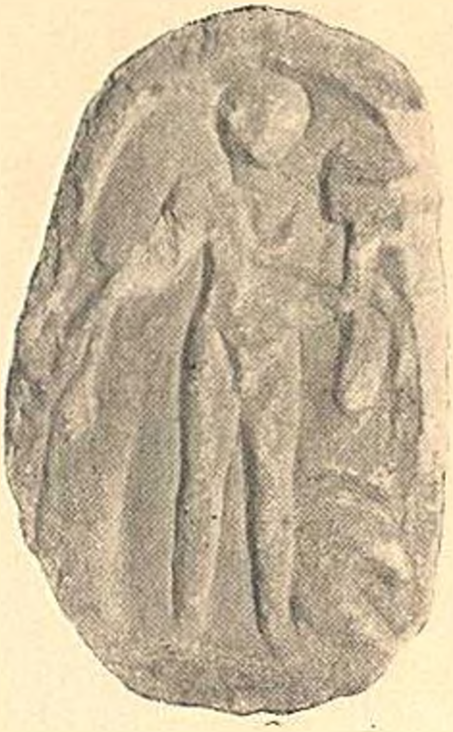

Обр. 125. — Мраморна плочка на Хермесъ отъ южна България

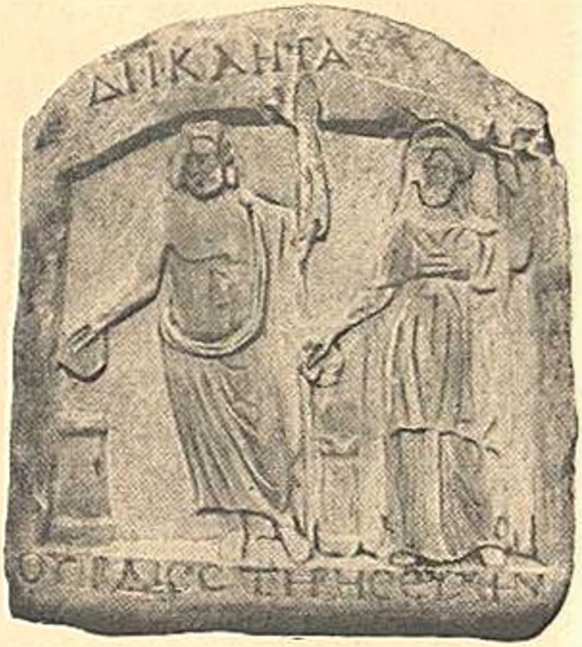

Обр. 126. — Мраморна плочка на Зевсъ и Хера отъ южна България

Артемида крачи на дѣсно; горната часть на тѣлото ѝ отчупена. облѣчена е съ кѫсъ надипленъ и препасанъ хитонъ и хламида, която се развѣва като шалъ назадъ. Задъ лѣвия кракъ грубо и примитивно изобразенъ еленъ въ бѣгъ на дѣсно. Надъ елена куче, което го връхлита.

14. Горна дѣсна половина отъ четвъртита мраморна плочка съ релиефно изображение на Артемида. Отъ цѣлото изображение запазенъ само еленъ,

който бѣга къмъ дѣсно; на гърба му се е хвърлило куче, което го е захапало за врата. Грубо, примитивно и изтрито изображение.

(За Артемида въ Тракия гл. вече споменатата статия на G. I. Kazarow, Thr. Relig. въ R. E. VI A, 505—508.).

15. Четвъртита слабо пирамидална мраморна плочка. Горната часть отчупена, вис. 17 см., шир. долу 16.5 см., горе 14.5 см., деб. около 2.5 см. Намѣрена въ с. Пастуша, Пловдивско. Инв. № 828. Обр. 122.

Херакълъ en face. Тежестьта на тѣлото върху дѣсния кракъ. Съ дѣсната си рѫка се опира върху кривакъ. Върху лѣвата му рѫка, която като че ли държи топчесть предметъ, е преметната лъвска кожа. Задъ Херакла се вижда обърната къмъ дѣсно сърна, която е дигнала главата си къмъ бога.

16. Четвъртита слабо пирамидална мраморна плочка, която горе завършва въ видъ на фронтонъ, вис. 19 см., шир. 12 см., горе 11.2 см., деб. около 3 см. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 1409. Обр. 123.

Херакълъ en face съ гѫста кѫдрава коса и брада. Тежестьта на тѣлото му върху лѣвия кракъ. Съ дѣсната си рѫка се опира върху кривака си; върху лѣвата му рѫка е преметната лъвската кожа. (За Херакловия култъ на севернитѣ Балкани гл. Kazarow, op. laud. 518—520.).

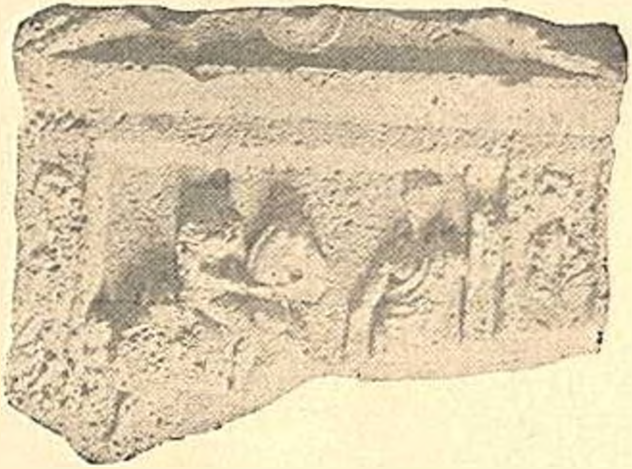

Обр. 127. — Варовикова плоча на тракийския конникъ и Диониса отъ с. Сараджа — Добричко

17. Четвъртита силно пирамидална мраморна плочка, вис. 20 см., шир. 12 см., горе 8.5 см., деб. 2 см. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 590. Обр. 124.

Аресъ, правъ, en face. Тежестьта на тѣлото му върху дѣсния кракъ. Лѣвиятъ кракъ разкраченъ къмъ лѣво. Облѣченъ е въ броня и хламида, която е преметната презъ лѣвата му мишца. Съ спуснатата си надолу лѣвица се опира върху щита. На главата му шлемъ. Съ дѣсницата си се опира върху дълго копие, което минава и въ рамката; въ лѣво часть отъ неясенъ предметъ (глава?).

18. Четвъртита силно пирамидална мраморна плочка (по форма и материалъ еднаква съ № 17); вис. 18 см., шир. долу 11.5 см., горе 9 см., деб. 1.5 см. Много груба работа. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 591. Обр. 125.

Хермесъ, голъ, en face; върху дѣсното му рамо се вижда часть отъ хламидата. Въ лѣвата си рѫка държи кадуцея. Съ спуснатата си надолу дѣсница държи кисия върху четристраненъ жертвеникъ. Въ дѣсния доленъ жгълъ предницата на козелъ, обърнатъ на дѣсно. За Хермесъ въ Тракия — Kazarow, ibid, 250—521.

19. Четвъртита слабо пирамидална мраморна плочка; горе закржглена вис. 28.8 см., шир. долу 26 см., горе 24 см., деб. 3 см; задната страна грубо одѣлана. Неизвестно мѣстонаходище. Инв. № 291. Обр. 126.

Въ лѣво Зевсъ; тежестьта на тѣлото върху дѣсния кракъ; облѣченъ съ дълъгъ химатионъ, преметнатъ върху лѣвото му рамо, което оставя гърдитѣ и часть отъ корема му голи. Главата en face, съ гжста кждрава коса и брада. Въ проснатата си къмъ лѣво дѣсница държи патера надъ кржгълъ жертвеникъ, горе и долу профилуванъ. Съ лѣвата си вдигната на горе ржка се опира на дълго копие, чиято горна часть пресича рамката. Въ дѣсно Хера en face, облѣчена съ дълъгъ препасанъ и подгънатъ хитонъ; ржкавитѣ достигатъ до лактитѣ на богинята. Върху задната часть на главата й е преметнатъ плащъ, който се спуска по гърба й. Въ проснатата си на лѣво дѣсница надъ кржгълъ долу и горе профилуванъ олтаръ, държи патера; съ лѣвата си вдигната нагоре ржка се опира вѣроятно пакъ на копие, чиято горна часть е отчупена.

На горната рамка надписъ, вис. буквитѣ 1.5 см.

Διὶ καὶ Ἥρα

На долната рамка надписъ съ сжщата височина на буквитѣ

Οὐίρδιος Τήρης εὐχήν

Зевсъ и Хера сж твърде почитани и често изобразявани заедно въ антична Тракия. (Срв. Kazarow, op. cit. 512—518).

Непубликуванъ релиефъ отъ Соф. народенъ музей.

20. Горна половина отъ варовикова плоча, използувана въ градежъ и завършваща съ трижгъленъ фронтонъ; по срѣдата кржгълъ щитъ, чиято горна половина е отчупена, вис. 64 см., шир. 85 см., деб. 25 см. Вдлъбнато поле. Рамкитѣ въ лѣво и дѣсно украсени съ лозови гранки. Намѣрена при с. Сараджа, Добричко. Инв. № 1569. Обр. 127.

Въ долното поле разядено изображение на тракийския конникъ въ ходъ на дѣсно. Коньтъ съ пластиченъ поводъ. Главата на конника отчупена. Конникътъ облѣченъ въ хитонъ и спускаща се по гърба му хламида. Съ дѣсната си ржка държи повода на коня. Предъ коня права фигура на Диониса en face; главата очукана; облѣченъ е съ преметната презъ лѣвото рамо небрида. Дѣсната ржка спусната; въ лѣвата ржка държи тирсъ. За изображения на Диониса съ конника срв. релиефа отъ Мелникъ, дето Дионисъ е представенъ като конникъ (Perdrizet, Cultes de Pangée, p. 20 схваща Хероса като хипостаса на Диониса), и жертвеника отъ Караорманъ съ Дионисъ отъ едната страна и Хероса отъ другата. (Arch. Anzeiger, 1915, S. 166).

Antike Denkmäler aus Bulgarien

Unveröffentlichtes aus dem Philippopeler Nationalmuseum.

1. Marmorstatuette der Kybele. H. 0.265 m, Br. unten 0.16 m, oben 0.14 m, D. 0.11 m. Gefunden beim Dorf Pastuša, das sich etwa 10 km von Philippopel befindet. Abb. 109.

2. Marmorrelief der Kybele. H. 0.205 m, Br. unten 0.155 m, oben 0.12 m, D. ca. 0.02 m. Unbekannter Fundort. Abb. 110.

3. Marmorrelief der Kybele. H. 0.18 m, Br. 0.10 m, D. 0.02 m. Unbekannter Fundort. Abb. 111.

4. Marmorrelief der Kybele. H. 0.235 m, Br. unten 0.19 m, oben 0.185 m, D. ca. 0.04 m. Unbekannter Fundort. Abb. 112.

5. Marmorrelief der Kybele. H. 0.19 m, Br. 0.20 m, D. 0.55 m. Unbekannter Fundort Abb. 113.

6. Marmorrelief der dreigestaltigen Hekate. H. 0.24 m, Br. unten 0·135 m, oben 0.11 m, D. 0.02 m. Unbekannter Fundort. Abb. 114.

7. Marmorrelief der dreigestaltigen Hekate. H. 0.255 m, Br. unten 0.13 m, D. 0.025 m. Unbekannter Fundort. Abb. 115.

8. Linke untere Hälfte eines stark abgebrannten Marmorreliefs. H. 0.185 m, Br. 0.13 m, D. 0.25 m. Gefunden beim Dorf Iswor, südlich von Philippopel. Das Bruchstück ist ein Teil der Reliefdarstellung des Hades, dessen Darstellung abgebrochen ist. Abb. 116.

9. Marmorrelief des Dionysos mit seiner Gruppe (Satyr, Panther, Silen und Pan). H. 0.23 m, Br. 0.16 m, D. 0.028 m. Gefunden in Philippopel auf dem Hügel Bunardžik. Abb. 117.

10. Untere Hälfte eines Marmorreliefs des Dionysos mit der Gruppe Pan, Silen und Panther. H. 0.30 m, Br. 0.265 m, D. 0.065 m. Gefunden in den antiken Ruinen beim Dorf Achlanewo in der Nähe von Philippopel. Abb. 118.

11. Marmorplatte mit der Darstellung der jagenden Artemis. H. 0.58 m, Br. unten 0.38 m, oben 0.355 m, D. 0.06 m. Oben links abgebrochen. Gefunden beim Dorf Staričene unweit von Melnik (Nordmazedonien). Abb. 119.

12. Marmorrelief der Artemis von allen Seiten abgebrochen. H. 0.13 m, Br. 0.135 m, D. 0.03 m. Fundort unbekannt. Abb. 120.

13. Unterteil eines Marmorreliefs der jagenden Artemis, das oben und rechts stark abgebrochen ist. H. 0.285 m, Br. 0.25 m, D. 0.045 m. Gefunden beim Dorf Staričene in der Nähe von Melnik (Nordmazedonien). Abb. 121.

14. Obere rechte Hälfte von einem Marmorrelief, das eine sehr verwischte und rohe Darstellung der jagenden Artemis trägt. Fundort unbekannt.

15. Marmorrelief des Herakles, H. 0.17 m, Br. unten 0.165 m, oben 0.145 m, D. ca. 0 025 m. Gefunden beim Dorf Pastuša, unweit von Philippopel. Abb. 122.

16. Marmorrelief des Herakles, das giebelartig ausläuft. H. 0.19 m, Br. unten 0.12 m, oben 0.112 m. D. 0.03 m. Fundort unbekannt. Abb. 123.

17. Marmorrelief des Ares. H. 0.20 m, Br. unten 0.12 m, oben 0.085 m, D. 0.03 m. Unbekannter Fundort. Abb. 124.

18. Marmorrelief des Hermes, das die gleiche Ausführung und Material von № 17 aufweist. H. 0.18 m, Br. unten 0.115 m, oben 0.09 m. Fundort unbekannt. Abb. 125.

19. Marmorrelief mit der Darstellung des Zeus und Hera. H. 0.288 m, Br. unten 0.26 m, oben 0.24 m. D. 0.03 m. Unbekannter Fundort. Abb. 126.

20. Obere Hälfte einer Kalksteinplatte mit der Darstellung des thrakischen Reiters zusammen mit Dionysos. H. 0.64 m, Br. 0.85 m. D. 0.25 m. Gefunden beim Dorfe Saradža Bez. Dobrič (rum. Bazardžik) in der Dobrudža. Jetzt im Museum zu Sofia. Abb. 127.

Christo M. Danoff

НАХОДКА НА РИМСКИ МОНЕТИ ОТЪ III ВѢКЪ ПРИ с. РЖЖЕВО, ПЛОВДИВСКО

ОТЪ Н. А. МУШМОВЪ

Презъ лѣтото на 1924 год. Атанасъ Г. Дерневъ отъ с. Ржжево, намѣрилъ въ нивата си едно гърне съ около 15 кгр. медни римски монети отъ III в. сл. Хр. Отъ тази находка въ Народния музей се получиха 4,455 екземпляра, разпредѣлени между 19 императори и императрици, както е показано тукъ на таблицата.

Императори	Монетарници								Всичко
	Римъ	Антиохия	Кизикъ	Лугдунумъ	Сердика	Сисция	Тицинумъ	Неизвестни	
Емилианъ (253 г.)	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Валерианъ баща (253—259 г.) .	8	—	—	—	—	—	—	—	8
Маринияна (жена на Валер.) .	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Галиенъ (253—268 г.)	1,268	3	—	—	3	95	38	61	1,468
Салонина (жена на Галиенъ) .	100	1	—	—	1	12	5	4	123
Валерианъ синъ (268 г.) . . .	4	—	—	—	—	—	—	—	4
Постумъ (258—267 г.)	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Викторинъ (265—267 г.) . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Клавди II (268—270 г.) . . .	1,567	—	200	—	83	153	—	98	2,101
Квинтилъ (270 г.)	88	—	11	—	—	—	—	—	99
Тетрикъ баща (268—273 г.) .	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Тетрикъ синъ (269—273 г.) . .	2	—	--	—	—	—	—	—	2
Аврелианъ (270—275 г.) . . .	37	—	154	1	16	111	36	12	367
Северина (жена на Аврел.) .	4	—	—	—	—	1	—	—	5
Аврелианъ и Вабалатъ . . .	—	6	—	—	—	—	—	—	6
Тацитъ (275—276 г.)	2	—	—	—	—	2	—	—	4
Флорианъ (276 г.)	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Пробъ (276—282 г.)	4	—	1	—	—	6	—	—	11
Каринъ (283—285 г.)	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Неопредѣлени	—	—	—	—	—	—	—	248	248
Всичко . .	3,092	10	366	1	103	381	79	423	4,455

Монетитѣ бѣха твърде зле запазени, всички покрити съ зелена ржжда и за да могатъ да се класиратъ, трѣбваше всѣка монета поотдѣлно да се очисти отъ ржждата. Обаче, въпрѣки всички старания, пакъ останаха неопредѣлени 248 монети. Сигурно тѣ сж отъ сжщитѣ императори, изброени въ таблицата.

По императори, най-много монети сж застжпени отъ Клавди II Готски, 2,101 екземпляра, следъ него иде Галиенъ съ 1,468 монети, Аврелианъ съ 367, жената на Галиена — Салонина е застжпена съ 123 монети, а останалитѣ императори съ по-малко отъ 100; мнозина има, които сж застжпени съ по 1—2 монети. Обаче, възможно е отъ тѣхъ да има и въ неопредѣленитѣ.

По монетарници първо мѣсто заема Римската, която е застжпена съ 3,092 монети, следъ нея идатъ Сисция съ 381 монети, Кизикъ съ 366, а следъ нея иде Сердика съ 103 екземпляра. Значи отъ 7 монетарници Сердикийската иде по срѣдата, четвърта. Този фактъ е много важенъ за окончателното установяване на изказаното мнение, че Сердикийската автономна монетарница е била преустроена по образеца на римскитѣ монетарници още въ времето на Галиена и е сѣкла римски монети още въ времето на този императоръ. Защото нумизмати, като О. Фоетеръ и Марклъ, които дълго бѣха работили за опредѣлянето на монетитѣ отъ римската Сердикийска монетарница, още бѣха въ недоумение. Когато О. Фоетеръ посетилъ София преди 1901 г., се очудва, че въ Софийския музей не намѣрилъ монети отъ Галиена и Клавдий II съ знацитѣ на Сердикийската римска монетарница, • •• или ••• подъ бюста на императора и S. P. Q. R. въ отрѣза на опакото, а намѣрилъ доста много отъ императоритѣ: Аврелианъ, Тацитъ, Флорианъ и Пробъ. Този фактъ го поставя въ недоумение и не знае, какъ да си го обясни, затова се запитва, дали липсата въ Соф. музей на монети отъ Галиена и Клавдий II, сѣчени въ Сердика, е една случайность, или пъкъ приписванитѣ на Сердикийската монетарница монети отъ Аврелиана, Тацита, Флориана и Проба не сж наистина сѣчени въ тази монетарница.¹) Действително, липсата въ Соф. музей на монети отъ Галиена и Клавди II отъ Сердикийската монетарница, при наличностьта на такива отъ Аврелиана, Тацита, Флориана и Проба, затрудняваше окончателното установяване знацитѣ на Сердикийската монетарница за монетитѣ на Галиена и Клавди II. Обаче, това съмнение се разсѣя съ издаването на Плевенската находка,²) въ която открихъ 2 монети отъ Галиена и 10 отъ Клавди II. Върху 4 отъ тѣзи монети липсваха точкитѣ подъ бюста на императора, а личеха само знацитѣ S. P. Q. R., а върху всички останали личеха еднитѣ и другитѣ знаци. Въ Ржжевската находка Галиенъ е застжпенъ съ 3 Сердикийски

---

¹) O. Voetter, Die Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie въ Wiener Numis. Zeitschr. XXXIII, стр. 107, 1901.

²) Мушмовъ Н. А. Тайнитѣ знаци върху монетитѣ отъ Сердика въ Годишникъ на Народния музей за 1922—1925 г., стр. 160 сл.

монети: MINERVA AVG и знацитѣ S. P. Q. R., безъ точки подъ бюста на императора; VIRTVTI AVG S. P. Q. R., безъ точки подъ бюста на императора и P. M. TR. P. XVIII. S. P. Q. R. и ... Втората и третата монети сж нови придобивки за монетната сбирка на Нар. музей, а втората е вариянтъ отъ екземпляра на Плѣвенската находка, върху който личатъ ..., а Ржжевския е безъ точки. Ржжевската находка обогати музейната сбирка и съ единъ екземпляръ отъ Салонина отъ Сердикийската монетарница съ надписъ AEQVITAS AVG. S. P. Q. R., безъ точки подъ бюста. Монетитѣ на Салонина отъ Сердикийската монетарница нѣматъ точки подъ бюста на императрицата, а носятъ само знацитѣ: S. P. Q. R.[1]) Сжщата находка особено обогати музейната сбирка съ 83-тѣ Сердикийски монети отъ Клавди II, между които една съ PAX AETERNA S. P. Q. R. и ... Досега бѣше установено, че само третото (...) ателие на Сердикийската монетарница е сѣкло монети съ този надписъ,[2]) а отъ тази монета виждаме, че и второто (..) ателие е сѣкло отъ сжщитѣ монети.

Сердикийската монетарница въ времето на Клавди II Готски е могла да работи може би една година, понеже въ 268 или 269 година, когато готитѣ завладѣли дунавскитѣ провинции, тя веднага била закрита, а материалитѣ били пренесени въ Кизикъ.[3]) Въ този градъ Клавди продължилъ сеченето на монети пакъ въ три монетни заведения, означени съ знацитѣ . .. ... и придружени съ инициалитѣ MC (Moneta Cyzici — Кизичка монета). Обаче, въ Плѣвенската находка, публикувана отъ менъ въ цитирания тукъ (забел. 3) годишникъ, открихъ четири монети отъ Аврелиана, отъ които 3 съ по една точка и една съ 2 точки подъ бюста на императора, както е случая съ неговитѣ монети отъ Сердикийската монетарница, обаче, безъ знацитѣ SPQR въ отрѣза на опакото, които сж характерни само за Сердикийската монетарница. Въ Плѣвенската находка открихъ и една монета отъ брата на Клавди II, Квинтилъ, съ 2 точки подъ бюста на императора, но сжщо безъ знацитѣ SPQR. А известно е, че Квинтилъ е царувалъ само нѣколко дни и то презъ 270 г., когато Сердикийската монетарница е била пренесена вече въ Кизикъ презъ 268 или 269 г. Следователно само тази монета на Квинтила би била достатъчна, за да подкрепи мнението на нумизматитѣ, че монетитѣ съ точки подъ бюста на императора, но безъ знацитѣ SPQR, сж сѣчени въ Кизикъ, а само ония, които иматъ тѣзи знаци и да нѣматъ точки на сжщото мѣсто, сж отъ Сердикийската монетарница.

Ржжевската находка обогати музейната монетна сбирка още и съ следнитѣ монети отъ Сердика, които липсваха въ сбирката: 5 монети съ надписъ

---

[1]) Мушмовъ Н. А., Монетитѣ и монетарницитѣ на Сердика 1926 г., стр. 42.

[2]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 143, бр. 577 и стр. 208 бр. 577.

[3]) Markl, въ Rivista Ital. Numism. t. III. 1889, стр. 552. — Babelon, Traité des monnaies grecques et ramaines t. I p. 1008. — Мушмовъ, Годишникъ на Нар. музей за 1922—1925 г. стр. 168.

FORTVNA REDVX, S.P.Q.R. и •; 2 други съ сѫщия надписъ и ••; една безъ точки; 10 монети съ надписъ PAX AETERNA S.P.Q.R., безъ точки подъ бюста; 1 монета съ надписъ SALVS AVG S.P.Q.R. и •; 13 монети съ VICTORIAE GOTHIC. S.P.Q.R. безъ точки и 4 монети съ VIRTVS AVG S.P.Q.R., безъ точки. Другитѣ монети отъ Клавди II отъ Рѫжевската находка, сѣчени въ Сердикийската монетарница, сѫ застѫпени въ музейната сбирка отъ Плѣвен. находка.

Както се вижда отъ гореизложеното, благодарение на Боянската[1]) Плѣвенската и особено на Рѫжевската находка, монетната сбирка при Народ. музей почти е попълнена съ типоветѣ монети отъ Клавди II, Аврелианъ, Тацитъ, Флорианъ и Пробъ, а само съ нѣколко екземпляра отъ Галиена и Салонина, сѣчени въ Сердикийската монетарница.

Монетната сбирка при музея е задоволително застѫпена съ монети отъ втория периодъ на римското моноторѣзане въ Сердика, който почва съ Диоклециановата реформа и първата тетрархия (292—305 г.), и свършва съ втората тетрархия (Константиновия периодъ 305—311 г.). Въ втория периодъ Сердикийската монетарница е сѣкла златни, сребърни и бронзови монети. Златни монети сѫ сѣкли въ Сердика императоритѣ: Максимианъ Херкулъ (286—310 г.), Констанци I Хлоръ (292—306 г.), Галери Максимианъ (292—311 г.), Галерия Валерия (жена на Галера), Северъ II, Максиминъ Даза (или Дата) 305—311 г.), Лицини (307—322 г.) и Константинъ Велики (305—337 г.). Сребърни сѫ сѣкли: Диоклецианъ (284—305 г.), Максимианъ Херкулъ, Констанци Хлоръ, Северъ II, Максиминъ Даза. Бронзови сѫ сѣкли всички, съ изключение на Лицини.

Златни сѫ застѫпени въ сбирката само отъ Максимианъ Херкулъ и отъ Севера II; сребърни отъ Мак. Херкулъ и Максиминъ Даза; бронзови отъ Диоклециянъ, М. Херкулъ, Констанци I Хлоръ, Галери Максимианъ, Галериа Валерия, Северъ II, Максиминъ Даза и Константинъ Велики. Само отъ Лицини не сѫ застѫпени никакви монети.

Всичкитѣ тѣзи монети сѫ постѫпили въ музея по единично, а не сѫ отъ колективни находки, както е случая съ повечето монети отъ първия периодъ на римското моноторѣзане въ Сердика.

Следъ като констатирахме богатството на монетната сбирка при Народния музей, състояще се въ монети, сѣчени въ Сердикийската монетарница презъ III. и началото на IV. в., нека пакъ се повърнемъ къмъ Рѫжевската находка, за да изследваме напълно нейното научно значение.

* * *

Както се вижда отъ таблицата, най-много монети въ находката сѫ застѫпени отъ Галиена, 1468 и отъ Клавди II 2101, а навѣрно къмъ тѣзи числа ще трѣбва да се прибавятъ още монети отъ неопредѣленитѣ 248 екземпляра, ако тѣ биха могли да се опредѣлятъ. Причината на това трѣбва да се обясни съ обстоятелството, че за да премахнатъ злото, което заплашвало отъ всички страни Римската империя поради безогледнитѣ злоупотрѣбления отъ страна на държавнитѣ чиновници въ монетарницитѣ съ лускането въ обръщение безценнитѣ антонинки, (както се наричали тогава малкитѣ медни монети), каквито сж и тѣзи отъ нашата находка, Галиенъ, Клавди II и братъ му Квинтилъ (царувалъ само нѣколко дена отъ 270 г.) заповѣдали да се отсѣкътъ голѣмо количество антонинки и съ това още повече влошили положението, защото съ това се дало още по-голѣма възможность на управителитѣ на монетарницитѣ да крадатъ отъ чиститѣ метали и да ги примѣсватъ съ други примѣси. Споредъ изследванията на нѣкои нумизмати, управителитѣ на монетарницитѣ сѣкли въ Римъ и фалшиви монети въ времето на Клавди II.[1]) Предполага се, че всички монети отъ Клавди II отъ първата емисия, съ изображения на символични животни на опакото, сж фалшиви.[2]) Даже и безъ тази констатация отъ други нумизмати, достатъчно е едно по-внимателно преглеждане на монетитѣ отъ Галиена и Клавди II отъ Ржжевската находка, за да се увѣри човѣкъ, че голѣмъ брой отъ тѣхъ или повечето сж фалшиви. Фалшивитѣ монети се отличаватъ съ немарлива работа, неправилна форма, нееднаква дебелина на монетата, често пжти погрѣшни или несъобразни надписи съ типоветѣ, какъвто е случая напр. съ една монета отъ Клавдия, сѣчена въ Римската монетарница, съ надписъ на лицето DIVO CLAVDIO, а на опакото ANNON AVG. Надписътъ на лицето показва, че монетата е сѣчена следъ смъртьта на Клавдия, следователно на опакото тя трѣбваше да има надписъ CONSECRATIO и изображение на орелъ или жертвеникъ, а не както е сега. Освенъ това краищата на монетата не сж еднакво плътни, а де по-дебели, де по-тънки; буквитѣ сж неправилно изработени и груби; буква N е представена като III, за A—Λ, за V—ᴠ, за M—IIII и пр. Подобни монети се срѣщатъ доста въ находката. Споредъ изследванията на опитни нумизмати подобни монети сж фалшиви, лѣяни въ глинени калъпи, а не сж ковани.[3])

---

[1]) Монетитѣ отъ тази находка, по императори, сѫ описани въ моя трудъ Монетитѣ и монетарницитѣ на Сердика.

Голѣмъ брой отъ монетитѣ на Галиена и Клавди II отъ нашата находка се отличаватъ съ тѣзи недостатъци. Нееднаквостьта въ теглото и размѣритѣ се забелязва на всѣки 2—3 монети. Напр. монета отъ Галиена съ надписъ на лицето GALLIENVS AVG, на опакото DIANA CONS AVG $\frac{\quad}{X}$ тежки 3 гр. 90; друга 2 гр. 10; друга монета съ сжщото лице и на опакото съ ABVNDANTIA

---

[1]) A. Markl, Das Falschmünz während der Regierung Claudius II Gothicus въ Monatsblatt der Numismat. Gesellschaft in Wien. 1901. t. V fasc 13—24.

[2]) O. Voetter, Die Münzen des Kaisers Gallienus uud seiner Familie въ W. Nim. Zeitschr. XXXII. 1900, 135—137.

[3]) E. Babelon, Traité des monnaies grecques et romaines, t. I. стр. 641, Заб. 2.

AVG $\frac{B\,|}{\quad\quad}$ има диам. 17 мм. и тегло 2 гр. 75; друга има диам. 22 мм. и тегло 3 гр. 10. Монети отъ Клавди II съ надписъ на лицето DIVO CLAVDIO, на опакото CONSECRATIO и жертвеникъ има диам. 22 м. м., тегло 3 гр. 10; друга диам. 21 мм. тегло 4 гр. 05; друга диам. 17 мм. тегло 1 гр. 95; сжщитѣ надписи съ изображение на орелъ диам. 21 м. м., 3 гр. 10; друга диам. 16 мм. 3 гр. 80; друга диам. 16 мм., тегло 3 гр. 40, — друга диам. 16 мм. 1 гр. 70. Често пжти размѣрътъ на диаметра не съответствува на теглото на монетата. Отъ това се вижда, че безредието въ моеторѣзането било такова, каквото не е могло повече да се понася отъ Римската държава, въпрѣки нейното тежко финансово положение въ онази епоха. Историята ни учи, че въ държавната Римска монетарница се били загнѣздили фалшификатори и спекуланти, на които алчностьта и спекулата отивали до тамъ, че откупували хубавитѣ бронзови монети, които е сѣкълъ сенатътъ и които имали по-добра стойность поради доброто качество на материала и ги заравяли въ земята или укривали ги, за да изчезнатъ отъ пазаря и да останатъ само антонинкитѣ, приготвени отъ най-долнопробни метали. [1]

По-решителни мѣрки противъ това зло е взелъ Аврелианъ, когато е заелъ императорската власть. [2]

Находки, като Боянската, Плѣвенската и Ржжевската иматъ, освенъ общо научно значение, но частно за насъ тѣ още принасятъ по нѣщо за пълното изследване и проучване на Сердикийската монетарница отъ III. в.

За да може научно да се използува Ржжевската находка, тукъ давамъ систематично надписитѣ на лицето и на опакото на монетитѣ, тѣхнитѣ типове и монетарницитѣ, въ които били сѣчени.

Римъ (Roma)

Емилианъ (Aemilianus)

IMP AEMILIANVS PIVS FEL AVG Бюстъ съ лжчестъ вѣнецъ на д.
VIRTVS AVG Войникъ съ клонче и копие. . . . . Coh. неизв. 1

Валерианъ баща (Valerianus pater)

IMP C P LIC VALERIANVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.
ANNONA AVGG Анона права съ класове и рогъ на изобилие Coh. 14 1
PROVIDENTIA AVGG Провиденция съ пржчка и рогъ на изобилие „ 176 1

---

[1] Тѣзи монети се наричали антонинки по името на императора Каракала, който се наричалъ Антонинъ и който пръвъ ги пусналъ въ обръщение.

[2] За по-подробни сведения за монетната реформа на Аврелиана срв. Мушмовъ, Монетитѣ и монетарницитѣ на Сердика, стр. 29 сл. и цитираната отъ него литература.

IMR C P LIC VALERIANVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.
FELICITAS AVGG Фелицитасъ права съ кадуцей и рогъ на изобилие . . . . Coh. 53 2
GERMANICVS MAX TER Трофей и 2 пленика . . . . „ 79 в. 1
ORIENS AVGG Слънцето право държи камшикъ . . . . . „ 135 1
VICTORIA AVGG Виктория до щитъ, държи палма . . . . „ 224 2

Валерианъ синъ (Valerianus filius)[1]

DIVO CAES VALERIANO Лжчеста глава на д.
CONSECRATIO Жертвеникъ . . . . Coh. 2
„ Орелъ . . . . „ 2

Маринияна (Mariniana)

DIVAE MARINIANAE Бюстъ върху полумесецъ на д.
CONSECRATIO Паунъ на д. или на срѣща . . . . Coh. 14 2

Постумъ (Postumus)

IMR C POSTVMVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.
FIDES MILITVM Фидесъ права държи 2 знамена . . . . Coh. 67 1

Викторинъ (Victorinus)

IMP CVICTORINVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.
PAX AVG $\frac{V \mid *}{}$ Паксъ държи клонче и жезълъ . . . . . Coh. 79 1

Тетрикъ баща (Tetricus pater)

IMP C TETRICVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.
LAETI AVG Летиция съ вѣзни и котва . . . . Coh. 70 в. 1
LAETI AVGG Летиция предъ жертвеникъ държи змия и патера; до нея котва . . . . „ 154 1

Тетрикъ синъ (Tetricus filius)

C P E TETRICVS CAES Лжчеста глава на д.
PIETAS AVGVSTO Инструменти за жертвоприношение . . . Coh. 55 1
C PIV ESV TETRICVS CAES Лжчестъ бюстъ на д.
SPES AVGG Надеждата държи цвѣте . . . . „ 88 1

---

[1] O. Voetter въ W. Num. Zeitschr. XXXII, 1900, 126, табл. VI 52 и 57 въ описанието и четиритѣ монети ги отдава на Салонинъ, братъ на Галиена; обаче върху табл. VI е поправилъ съ червенъ моливъ, че тѣ сж на Валериана синъ.

Тацитъ (Tacitus)

IMP C M CL TACITVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.		
CLEMENTIA TEMP $\frac{|}{XXIZ}$ Клементия подпрѣна на колона, държи жезълъ	Coh. 16	1
LAETITIA FVND Летиция държи вѣнецъ и котва	„ 52	1

Пробъ (Probus)

IMP PROBVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.		
ADVENTVS AVG $\frac{|}{R\,\ddagger\,Z}$ Пробъ на конь на л. и пленникъ .	Coh. 36	1
VIRTVS PROBI AVG Бюстъ съ лжчестъ шлемъ на лѣво, на рамо копие, на другото — щитъ съ конникъ		
ADVENTVS PROBI AVG $\frac{|}{S}$ Пробъ на конь на л. и пленникъ .	„ 69	1
IMP PROBVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на л., държи жезълъ съ орелъ.		
ROMAE AETER $\frac{|}{R\,\ddagger\,E}$ Храмъ и вжтре Рома седнала . .	„ 533	1
PROBVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.		
VICTORIA GERM $\frac{|}{RZA}$ Трофей между 2 пленника	„ 766	1

Каринъ (Carinus)

M AVR CARINVS NOB CAES Лжчестъ бюстъ на д.		
PIETAS AVGG $\frac{|}{RZ}$ Инструменти за жертвоприношение . .	Coh. 74	1

Галиенъ (Gallienus)

GALLIENVS AVG Лжчеста глава на д.		
ABVNDANTIA AVG $\frac{B\,|}{}$ Абунданция изтърсва рогъ на изобилие	Coh. 5	46
„ „ —— „ „ „ „	„ 1	6
GALLIENVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.		
ABVNDANTIA AVG Сжщо	„ 6	1
AEQVIT AVG Еквитасъ съ вѣзни и рогъ на изобилие . . .	„ 24	9
AEQVITAS AVG „ „	„ 20	6
GALLIENVS AVG Лжчестъ бюстъ на л.		
AEQVITAS AVG Сжщо изображение	„ 27	1
GALLIENVS AVG Лжчеста глава на д.		

AETERNITAS AVG	$\frac{Z\,\vert}{\ }$	Слънцето държи кълбо	Coh.	38	1
„ „	$\frac{\ }{\ }$	„ „ „	„	38	7
„ „	$\frac{\Gamma\,\vert}{\ }$	„	„	38	43
ANNONA AVG		Анона съ класове и рогъ на изобилие	„	58	1
APOLLINI CONS AVG	$\frac{\vert}{S}$ или $\frac{\vert}{Z}$	Кентавъръ на д.	„	72	38
„ „ „	$\frac{\vert}{H}$	Кентавъръ на л.	„	73	50
„ „ „	$\frac{\vert}{\Delta}$	Грифонъ на л.	„	76	27
CONSERVAT PIETAT	$\frac{\vert XII}{\ }$	Галиенъ подава рѫка на колѣничила жена	„	144	2
„ „	$\frac{\vert}{XII}$	„ „	„	144	2
DIANAE CONS AVG		Еленъ на д.	„	160	4
„ „ „	$\frac{\vert}{E}$	Кошута на л. или на д.	„	156	53
„ „ „	$\frac{\vert}{\Gamma}$	Антилопа на л. или на д.	„	156	50
„ „ „	$\frac{\vert}{XII}$	„ „	„	165	44
„ „ „	$\frac{\vert}{XI}$	„ „	„	165	47
„ „ „	$\frac{\vert}{X}$	„ „	„	165	35
„ „ „	$\frac{\vert}{S}$	„ „	„	161	1
FECVNDITAS AVG		Плодородието подава рѫка на дете	„	179	1
FELICIT AVG	$\frac{T\,\vert}{\ }$, $\frac{\vert\,T}{\ }$	Фелицитасъ съ кадуцей и кълбо	„	186	2
FELICIT PVBL	$\frac{\vert}{T}$	Фелицитасъ седнала държи кадуцей и рогъ на изобилие	„	192	5
FIDES MILITVM	$\frac{\vert N}{\ }$	Фидесъ съ знаме и жезълъ	„	246	22
FORTVNA REDVX	$\frac{\vert S}{\ }$	Фортуна съ кормило и рогъ на изоб.	„	279	77
„ „	$\frac{\ }{\ }$	„ „ „ „	„	279	7
GENIVS AVG		Гений предъ жертвеникъ	„	295	1
HERCVL CONS AVG	$\frac{\vert}{Є}$	Глиганъ на д.	„	317	3
INDVLGENTIA AVG	$\frac{\vert XI}{\ }$	Индулгенция до колона държи прѫчка и рогъ на изобилие	„	331	5

INDVLGENTIA AVG	| / P	Индулгенция до колона държи пръчка и рогъ на изобилие ·	Coh	326	8
IOVI PROPVGNAT	XII|	Юпитеръ съ мълния и жезълъ	„	382	19
IOVIS STATOR		„ „ „	„	388	4
„ „	S|	„ „ „	„	388	6
IOVI CONS AVG	| / S	Коза на л.	„	343	21
„ „	—	„	„	342	26
GALLIENVS AVG Лжчеста глава на л.					
IOVI CONS AVG	| / S	Коза на л.	„	343	1
CALLIENVS AVG Лжчеста глава на д.					
IOVI CONSERVAT	N|	Юпитеръ съ мълния и жезълъ ·	„	361	10
„ „	|N	„ „ „ ·	„	361	11
„ „	—	„ „ „ ·	„	361	1
IOVI VLTORI	S|	Юпитеръ съ мълния	„	402	7
LAETITIA AVG	—	Летиция съ вѣнецъ и котва · ·	„	423	27
„ Лжчестъ бюстъ на д.					
LAETITIA AVG	|V	Летиция съ вѣнецъ и котва · ·	„	424	4
„ Лжчеста глава на д.					
LAETITIA AVG	|XII	Сжщо	„	423	1
„ Лжчестъ бюстъ на д.					
LIBERAL AVG	S|	Либералитасъ съ тесера и рогъ на изобилие	„	563	7
LIBERAL AVG	—	Либеритасъ съ тесера и рогъ на изобилие	„	563	1
„ „	|VI	Либеритасъ съ тесера и рогъ на изобилие	„	000	1
„ Лжчеста глава на д.					
LIBERAL AVG	—	Сжщо	„	562	2
„ „	S|	„	„	562	5
LIBERO P CONS AVG	| / B	Пантера на л.	„	586	47
„ „ „	—	„	„	586	1
„ P(CONS AVG?)	| / Q	Грифонъ на л.	„	?	1

GALLIENVS AVG Лжчесть бюсть на д.			
LIBERT AVG Либертасъ съ кръстосани крака, права, държи боне и жезълъ	Coh.	594	1
„ „ Лжчеста глава на д.			
LIBERTAS AVG $\frac{\|XI}{}$ Сжщо	„	596	5
MARTI PACIFERO $\frac{A\|}{}$ Марсъ съ клонче и щитъ	„	617	36
„ „ $\frac{H\|}{}$ „ „ „	„	617	14
„ „ $\frac{}{}$ „ „ „	„	617	17
NEPTVNO CONS AVG $\frac{\|}{N}$ Хипокампъ на д.	„	667	40
„ „ $\frac{}{}$ „	„	670	2
ORIENS AVG $\frac{Z\|}{}$ Слънцето съ камшикъ . .	„	699	12
„ „ $\frac{\Sigma\|}{}$ „ „ . .	„	699	1
„ „ $\frac{N\|}{}$ „ „ . .	„	699	1
„ „ $\frac{E\|}{}$ „ „ . .	„	699	2
„ „ $\frac{}{}$ „ „ . .	„	699	4
„ „ Лжчесть бюсть на д.			
PAX AVG Паксъ съ клонче и жезълъ	„	?	1
„ „ Лжчеста глава на д.			
PAX AVG Паксъ съ клонче и жезълъ . .	„	728	4
„ „ Лжчеста глава на л.			
PAX AVG $\frac{\|T}{}$ Паксъ съ клонче и жезълъ . .	„	727	3
„ „ $\frac{\|V}{}$ „ „ „ . .	„	727	2
„ „ $\frac{T\|}{}$ „ „ „ . .	„	727	7
„ „ $\frac{V\|}{}$ „ „ „ . .	„	727	8
„ „ $\frac{\Delta\|}{}$ „ „ „ . .	„	727	5
„ „ $\frac{\|\Delta}{}$ „ „ „ . .	„	727	2
„ „ Лжчесть бюсть на д.			
PAX AVGVSTI Паксъ съ клонче и жезълъ	„	768	1
„ „ Лжчеста глава на д.			
PAX AETERNA AVG $\frac{\|\Delta}{}$ Паксъ съ клонче и жезълъ	„	718	1
„ „ „ $\frac{\Delta\|}{}$ Паксъ съ клонче и жезълъ	„	720	3

PAX PVBLICA	$\frac{|}{V}$	Паксъ седнала държи клонче и жезълъ	Coh.	774	3
PROVID AVG	$\frac{P|}{}$	Провиденция съ кълбо и жезълъ	„	859	1
„ „	—	„ „ „ „	„	859	2
„ „	$\frac{|X}{}$	„ „ „ „	„	862	4
„ „	—	„ „ „ „	„	859	7
PVDICITIA	—	Пудицития съ жезълъ	„	893	2
SALVS AVG	—	Хигия права	„	932	2
GALLIENVS AVG Лжчеста глава на л.					
SALVS AVG		Хигия права.	„	?	1
Лжчеста глава на д.					
SECVRIT ORBIS	$\frac{|}{VI}$	Секуритасъ седнала	„	953	6
SECVRIT PERPET	$\frac{|H}{}$	Секуритасъ до колона права	„	961	51
„ „	—	„ „ „	„	961	5
„ „	$\frac{H|}{}$	„ „ „	„	961	1
SECVRIT AVG	$\frac{|XI}{}$	„ „ „	„	951	1
SOLI CONS AVG	$\frac{|}{A}$	Пегасъ на д.	„	981	53
„ „ „	$\frac{|}{XI}$	Бикъ на д.	„	983	3
VBERITAS AVG	$\frac{|E}{}$	Хуберитасъ съ гроздъ и рогъ на изобилие	„	1009	4
„ „	—	Хуберитасъ съ гроздъ и рогъ на изобилие	„	1009	44
„ „	—	Хуберитасъ съ гроздъ и рогъ на изобилие	„	1009	15
„ Лжчестъ бюстъ на д.					
VBERITAS AVG	—	„ „	„	1009	1
VENVS FELIX		Венера съ гължбъ ? и жезълъ	„	1023	1
VICTORIA AET	$\frac{Z|}{}$	Виктория на л.	„	1071	19
„ „	$\frac{S|P}{}$	„	„	1071	5
„ Лжчестъ бюстъ на д.					
VICTORIA AVG III	$\frac{T|}{}$	Виктория на л.	„	1119	4
VICTORIA AVG	$\frac{T|}{}$	„	„	1119	3

GALLIENVS Лжчеста глава на д.		
„ —— Виктория на л.	Coh. 1094	3
„ $\frac{B\mid}{}$ „ . . . . „	?	1
GALLIENVS AVG III Лжчестъ бюстъ на д.		
„ „ VICTORIA AVG III $\frac{:V\mid}{}$ Виктория на л. . . . . „	1119	1
GALLIENVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.		
VIRTVS AVG $\frac{\mid P}{}$ Войникъ съ кълбо и копие „	1237	12
„ Лжчеста глава на д.		
VIRTVS AVG —— Войникъ съ кълбо и копие „	1236	3
„ $\frac{P\mid}{}$ „ „ „ „	1236	2
GALLIENVS AVG.⁝VRTVS AVG. $\frac{\mid}{}$ Лжчеста глава на д. . . . . „	1236	1
„ „ VRTVS AVG $\frac{\mid VI}{}$ Войникъ съ кълбо и копие „	1236	1
„ „ Лжчестъ бюстъ на д.		
„ „ VIRTVS AVG $\frac{\mid VI}{}$ „ „ „ „ . . . . „	1237	2
„ „ Лжчеста глава на д.		
„ „ VIRTVS AVGVSTI $\frac{X\mid}{}$ Марсъ правъ на л. . . „	1322	12
IMP GALLIENVS AVG Лжчеста глава на д.		
PAX AETERNA AVG $\frac{\mid \Delta}{}$ Паксъ съ клонче и жезълъ „	719	1
„ „ „ „ „ $\frac{\Delta\mid}{}$ „ „ „ „ „	719	2
IMP CAES GALLIENVS AVG Лжчеста глава на д.		
PAX AETERNA AVG $\frac{\mid \Delta}{}$ Пакъ съ клонче и жезълъ „	720	1
„ „ „ „ „ $\Delta\mid$ „ „ „ „ „	720	3
IMP GALLIENVS AVG G M Лжчестъ бюстъ на д.		
PROVIDENTIA AVGG Провиденция съ пржчка и рогъ на изобилие . „	886	1
DIVO GALLIENO Глава съ лжчестъ вѣнецъ на д.		
CONSACRATIO Орелъ. O. Voetter, op. cit. 134, табл. XI, 8 в. . . . . „	?	2
„ „ „ Жертвеникъ. O. Voetter op. cit. 134, табл. XI, 8 $^{c.}$ . . . . . „		1

Салонина (Salonina)

SALONINA AVG Бюстъ върху полумесецъ на д.		
AVG IN PACE $\frac{\mid}{M\ \ S}$ Салонина седнала, държи клонче и жезълъ	Coh. 17	2

SALONINA. AVGVSTA IN PACE $\frac{P\vert}{}$ Салонина седнала, държи клонче и жезълъ . . .	Coh.	20	1
„ CONCORD AET Конкордия седнала на л.	„	25	1
„ FECVNDITAS AVG $\frac{\vert\Delta}{}$ Фекундитасъ подава ржка на дете	„	39	19
„ IVNO CONSERVAT $\frac{\vert N}{}$ Юнона и паунъ	„	56	6
„ IVNO REGINA Юнона съ патера и жезълъ	„	60	5
„ PIETAS AVG $\frac{P\vert}{}$ Пиетасъ държи кутия съ благоухания	„	77	4
„ PVDICITIA Пудицития съ напрѣченъ жезълъ	„	92	2
„ „ $\frac{\vert Q}{}$ Пудицития съ напреченъ жезълъ . .	„	92	7
„ „ $\frac{\vert}{\Delta}$ Пудицития седнала на л.	„	94	1
„ „ — „ „ „ „	„	94	1
„ „ $\frac{\vert}{VI}$ „ „ „ „	„	94	3
„ VENVS GENITRIX $\frac{\vert N}{}$ Венера и предъ нея дете . .	„	118	2
„ „ „ $\frac{\vert VI}{}$ „ „ „ „ „ . .	„	118	1
„ „ „ — „ „ „ „ „ . .	„	118	1
„ VENVS VICTRIX $\frac{\vert II}{}$ Венера съ шлемъ и жезълъ	„	129	4
„ „ „ — „ „ „ „ „	„	129	4
„ VESTA $\frac{\vert}{\Delta}$ Веста седнала на л.	„	143	7
CORN SALONINA AVG Бюстъ върху полумесецъ на д.			
„ „ AVG IN PACE $\frac{\vert}{M\ S}$ Салонина седнала на л. .	„	18	1
„ „ FECVNDITAS AVG $\frac{\vert\Delta}{}$ Фекундитасъ и предъ нея дете	„	40	2
COR „ „ „ — „ „ „ „ „	„	40	4
„ „ IVNONI CONS AVG $\frac{\vert}{\Delta}$ Кошута на л.	„	70	22

Клавди II (Claudius II)

IMP CLAVDIVS AVG Лжчеста глава на д.			
AETERNIT AVG $\frac{N}{}$ — Слънцето право държи кълбо	Coh.	16	1
„ „ Лжчестъ бюстъ на д.			
„ „ AETERNIT AVG $\frac{N\vert}{}$ Слънцето съ кълбо . . .	„	16	1
„ „ Лжчеста глава на д.			
„ „ AETERNIT AVG Сжщото изображение	„	16	2

IMP	CLAVDIVS AVG	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	ANNONA AVG $\frac{\mid\Delta}{}$ Абунданция съ класове и рогъ на изобилие	Coh.	22	4
„	„	Лжчеста глава на д.			
„	„	APOLLINI CONS $\frac{\mid H}{}$ Аполонъ съ клонче и лира	„	25	6
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	APOLLINI CONS Сжщото изображение	„	25	4
„	„	[CLE]MENTIA TEMP Клементиа до колона	„	?	1
„	„	Лжчеста глава на д.			
„	„	FELICITAS AVG Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„	80	3
„	„	„ $\frac{B\mid}{}$ Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„	79	1
„	„	„ $\frac{\mid B}{}$ Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„	79	13
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	FELIC TEMPO $\frac{\mid}{\Gamma}$ Фелицитасъ съ кадуцей и жезълъ	„	73	9
„	„	FELICIT TEMP $\frac{}{}$ „ „ „ „ „	„	?	10
„	„	Лжчеста глава на д.			
„	„	FIDES EXERCI $\frac{\mid X}{}$ Фидесъ съ две знамена	„	84	4
„	„	„ „ $\frac{\mid XI}{}$ „ „ „ „	„	84	8
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	FIDES EXERCITI Сжщото изображение	„	?	1
„	„	Лжчеста глава на д.			
„	„	FIDES MILITVM $\frac{\mid E}{}$ Фидесъ съ препорецъ и жезълъ	„	92	8
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	FORTVNA AVG Фортуна права на л.	„	?	5
„	„	Лжчеста глава на д.			
		FORTVNA AVG Фортуна съ атрибутитѣ си, права	„	?	1
„	„	Лжчестъ бюстъ или глава на д.	„		
„	„	FORTVNA RED Фортуна съ атрибутитѣ си, права	„	97	8
„	„	FORTVNA REDVX „ „ „ „ „	„	104	3
„	„	Лжчиста глава на д.	„		
„	„	FORTVNA REDVX $\frac{\mid Z}{}$ Сжщото изобретение	„	104	3
„	„	„ „ $\frac{\mid}{Z}$ „ „	„	104 в.	1

IMR	CLAVDIVS	AVG Лжчестъ бюстъ на лѣво			
„	„	FORTVNA REDVX Фортуна съ атрибутитѣ си . .	Coh.	?	1
„	„	Лжчеста глава на д.			
„	„	GENIVS AVG Римскиятъ гений правъ	„	109	8
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	GENIVS AVG $\frac{\vert\Gamma}{}$ Сжщото изображение	„	109	13
„	„	Лжчеста глава на д.			
„	„	GENIVS EXESCI $\frac{\vert Z}{}$ Сжщото изображение . . .	„	115	6
„	„	Лжчестъ бюстъ или глава на д.			
„	„	IOVI VICTORI $\frac{\vert N}{}$ Юпитеръ голъ съ мълния и жезълъ	„	129	5
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	IOVI AI DIVS AVG Сжщото изображение; подъ него ясно личи образа на Клавдия. Препечатана			1
„	„	LAETITIA AVG Летиция съ вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	138	31
„	„	LAETITIA AVG $\frac{\vert I}{}$ Летиция се вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	138	25
„	„	LAETITIA AVG $\frac{\vert P}{}$ Летиция съ вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	138	5
„	„	LAETITIA AVG $\frac{\vert S}{}$ Летиция съ вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	138	1
„	„	LAETITIA AVG $\frac{\vert}{XII}$ Летиция съ вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	140	1
„	„	LAETITIA AVG $\frac{X\vert II}{}$ Летиция съ вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	140	1
„	„	Лжчеста глава на л.			
„	„	LAETICIA AVG Сжщото изображение	„	140 в.	4
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	„	LIBERTAS AVG Свободата съ шапчица и скиптъръ	„	150	2
„	„	„ $\frac{\vert X}{}$ „ „ „	„	152	10
„	„	LIBERI(TAS sic) AVG $\frac{\vert S}{}$ Свободата съ шапчица и рогъ на изобилие	„	148	1
„	„	LIBERALITAS AVG Либералитасъ съ тесера и рогъ на изобилие . . .	„	144	26

IMP CLAVDIVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.						
	(MARS) AVG		Марсъ съ клонче и копие	Coh.		1
„ „	Лжчеста глава на д.					
„ „	MARTI PACIF	$\frac{X\|}{}$	Марсъ съ клонче и копие съ щитъ	„	162	5
„ „	MARTI PACIFERO	$\frac{X\|}{--}$	Марсъ съ клонче и копие съ щитъ	„	169	5
„ „	MARS VLTOR	$\frac{\|H}{}$	Марсъ съ копие и трофей .	„	159	3
„ „	„ „	$\frac{\|M}{}$	„ „ „ „ „ .	„		1
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.					
„ „	PAX AET	$\frac{\|}{T}$	Паксъ седнала държи клонче и рогъ на изобилие	„		1
„ „	PAX AVG	$\frac{II\|}{}$	Паксъ права съ клонче и жезълъ	„	197	5
„ „	„ „	$\frac{\|II}{}$	„ „ „ „ „	„	197	6
„ „	„ „	$\frac{\|}{A}$	„ „ „ „ „	„	197	1
„ „	„ „	$\frac{}{}$	„ „ „ „ „	„	197	26
„ „	„ „	$\frac{\|S}{}$	„ „ „ „ „	„		3
„ „	PAX AVGVSTI	$\frac{A\|}{}$	Паксъ права съ клонче и жезълъ	„	204	4
„ „	„ „	—·—	Паксъ права съ клонче и жезълъ	„	204 в.	11
„ „	P.M.TR.P.II.COS.P.P.	$\frac{\|Δ}{}$	Клавдий на д. съ кълбо и жезълъ	„	216	1
„ „	„	——	Клавдий на д. съ кълбо и жезълъ	„	216 в.	2
„ „	PROVID AVG		Провиденция до колона	„	220 в.	4
„ „	PROVIDENT AVG	$\frac{\|XII}{}$	Провиденция до колона	„	233	4
„ „	PROVIDEN AVG	—·-	Провиденция до колона	„	227	6
„ „	Лжчеста глава на д.					
„ „	PROVID AVG		Провиденция до колона	„	222	2
„ „	„ „	$\frac{\|XII}{}$	Провиденция до колона . .	„	220	2
„ „	PROVIDEN AVG	$\frac{\|T}{}$	„ „ „ . .	„	227	2
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.					
„ „	PROVIDEN AVG	$\frac{\|T}{}$	Сжщото изображение . .	„	227	11

IMP CLAVDIVS.	PROVIDEN AVG	$\frac{\|S}{}$	Провиденция до колона	Coh. 227 в.	2
„ „	„ „	$\frac{\|S}{}$	Провиденция съ пръчка и жезълъ	„ 234	5
„ „	Лжчеста глава на д.				
„ „	PROVIDENT AVG	$\frac{\|X}{}$	Провиденция до колона	„ 220 в.	2
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.				
„ „	PROVIDEN AVG	$\frac{\|II}{}$	Провиденция съ пръчка и рогъ на изобилие	„ 227 в.	3
„ „	PROVIDENTIA AVG		Провиденция съ пръчка и рогъ на изобилие	„ 238 в.	2
„ „	ROMAE AETERNAE		Рома седнала на л.	„	1
IMP CLAVDIVS AVG	Лжчеста глава на д.				
	SECVRIT AVG	$\frac{\|}{XI}$	Секуритасъ до колона	„ 268	1
„ „	„ „	$\frac{XI\|}{}$	„ „ „	„ 268	3
„ „	„ „	$\frac{\|XI}{}$	„ „ „	„ 268	5
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.				
„ „	SOLI INVICTO		Слънцето държи кълбо	„	1
„ „	SPES AVG		Надеждата държи цвѣте	„ 276	2
„ „	„ „	$\frac{I\|}{}$	Надеждата държи цвѣте	„ 276	11
„ „	„ „	$\frac{II\|}{}$	„ „ „	„ 276	6
„ „	„ „	$\frac{\|II}{}$	„ „ „	„ 276	5
„ „	Сжщиятъ бюстъ въ броня съ копие и щитъ, на лѣво				
„ „	SPES AVG	$\frac{II\|}{}$	Сжщото изображение	„ 278	1
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.				
„ „	SPES PVBLICA		Сжщото изображение	„ 281 в.	9
„ „	„ „	$\frac{I\|}{}$	„ „	„ 281 в.	2
„ „	„ „	$\frac{II\|}{}$	„ „	„ 281 в.	2
„ „	TEMPORVM FELI		Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„ 281	1
„ „	TEMPORVM FELI	$\frac{\|P}{}$	Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„ 281	3
„ „	VBERITAS AVG		Уберитасъ съ гроздъ и рогъ на изобилие	„ 286	20
„ „	VBERITAS AVG	$\frac{\|Q}{}$	Уберитасъ съ гроздъ и рогъ на изобилие	„ 286	8

IMP CLAVDIVS AVG.		VBERITAS AVG $\frac{|T}{}$ Уберитасъ съ гроздъ и рогъ на изобилие ·	Coh. 286	5
„	„	VICTORIA AVG Виктория права на л. · · · · ·	„ 294	19
„	„	„ „ $\frac{A|}{}$ Виктория права на л. · · ·	„ 293	12
„	„	Лжчеста глава на д.		
„	„	VICTORIA AVG $\frac{|}{Г}$ Виктория тича на д. · · ·	„ 303	3
„	„	„ „ $\frac{|Г}{}$ „ „ „ „ · · ·	„ 303	2
„	„	VIRTVS AVG $\frac{|H}{}$ Войникъ съ щитъ и копие ·	„ 318	1
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	VIRTVS AVG $\frac{|H}{}$ Сжщото изображение · · ·	„ 318 в.	1
„	„	„ „ $\frac{|B}{}$ „ „ · · ·	„ 318	1
„	„	Лжчеста глава на д.		
„	„	VIRTVS AVG $\frac{|є}{}$ Сжщото изображение · · ·	„ 313	6
„	„	„ „ $\frac{Э|}{}$ „ „ · · ·	„ 313	6
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	VOTA ORBIS Две Виктории окачватъ щитъ съ S. C.	„ 326	2
IMP C CLAVDIVS AVG		Лжчестъ бюстъ на д.		
		ADVENTVS AVG Клавдий на конь на л. · · · ·	„ 3	3
„	„	ANNONA AVG $\frac{|Δ}{}$ Анона съ класове и рогъ на изобилие · · · · · · ·	„ 22	7
„	„	FELICITAS AVG Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие · · · · · · · · · ·	„ 79	39
		Лжчеста глава или бюстъ.		
„	„	FIDES EXERCI Фидесъ съ 2 военни знамена ·	„ 84	69
„	„	„ „ $\frac{|XI}{}$ „ „ 2 „ „	„ 85	7
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	GENIVS AVG Римскиятъ гений правъ · · · · · · ·	„ 110	11
„	„	„ „ $\frac{|Г}{}$ „ „ „ · · · · · · ·	„ 109 в.	2
„	„	GENIVS EXERCI $\frac{|Z}{}$ „ „ · · · · · · · ·	„ 114	3
„	„	Лжчестъ бюстъ или глава на д.		
„	„	GENIVS EXERCI Римскиятъ гений правъ · · · · ·	„ 114	55
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	IOVI STATORI Юпитеръ голъ съ жезълъ и мълния	„ 124	42

IMP C CLAVDIVS AVG.	IOVI VICTORI Юпит. голъ съ жез. и мълния Coh.	125	49
„ „	„ „ $\frac{\mid N}{}$ „ „ „ „ „ „ „ „	129	1
„ „	IVNO REGINA Юнона и паунъ . . . . „	133	1
„ „	LIBERT AVG Свободата съ шапчица и жезълъ „	152	15
„ „	„ „ $\frac{\mid X}{}$ „ „ „ „ . „	152	3
„ „	MARS VLTOR Марсъ съ копие и трофей . . . . „	160	43
„ „	Лѫчеста глава на д.		
„ „	MARS VLTOR Марсъ съ копие и трофей . . . . „		1
„ „	„ „ $\frac{\mid N}{}$ „ „ „ „		3
„ „	Лѫчестъ бюстъ или глава на д.		
„ „	P. M. TR. P. II. COS. P. P. Клавдий съ клонче и жезълъ „	214	29
„ „	Лѫчестъ бюстъ на д.		
„ „	PROVIDENT AVG Провиденция до колона . . . . „	230	64
„ „	SALVS AVG Юнона права на л. . . . . „	265	39
„ „	SPES PUBLICA Надеждата права . . . . „	281	14
„ „	VICTORIA AVG Виктория тича на д. . . . . „	301	48
„ „	„ „ $\frac{A\mid}{}$ „ „ „ „ . . . . . . „	293	6
„ „	VIRTVS AVG Марсъ съ клонче и копие на л. . . . „	313	62
„ „	„ „ —— Войникъ съ щитъ и копие . „	318	1
„ „	Лѫчеста глава на д.		
„ „	VIRTVS AVG $\frac{A\mid}{}$ Войникъ съ щитъ и копие . . „	314	1
„ „	Лѫчестъ бюстъ на д.		
„ „	VIRTVS AVG $\frac{\mid}{S}$ Атина права съ копие и щитъ „	316	1
IMP CLAVDIVS P F AVG	Лѫчестъ бюстъ на д.		
„ „	CONCORD EXER Конкордия съ 2 знамена . . . „	34	1
„ „	DIANA LVCIF $\frac{\mid}{P}$ Диана държи наведена факла „	69	6
„ „	FELICITAS AVG Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие . . . . „	80	2
„ „	FIDES MILIT $\frac{\mid}{S}$ Фидесъ съ 2 знамена . . . . „	88	26
„ „	„ „ —— „ „ „ „ . . . . „	88	4
„ „	FIDES MILITVM Фидесъ съ знаме и жезълъ . . „		7
„ „	Лѫчестъ бюстъ или глава на д.		
„ „	FORTVNA REDVX Фортуна съ атрибутитѣ си . . . „	102	42

IMP CLAVDIVSPF AVG Лжчестъ бюстъ на д.						
„	„	FORTVNAE RED	$\frac{\vert}{S}$	Фортуна съ атрибутитѣ си ·	Coh. 106	2
„	„	Лжчеста глава на д.				
„	„	FORTVNA REDVX	$\frac{\vert Z}{\quad}$	Сжщото изображение · ·	„ 104	1
„	„	Лжчестъ бюстъ на д.				
„	„	IOVI CONSERVATORI		Юпитеръ голъ, при него орелъ	„ 120	1
„	„	ORIENS AVG	$\frac{\vert}{P}$	Слънцето съ кълбо · · · · ·	„ 185	2
„	„	PAX AVG		Паксъ права съ клонче и жезълъ · ·	„ 197 в.	4
„	„	„ „	$\frac{\vert}{T}$	Паксъ въ ходъ на л. съ клонче и жезълъ · · · · · · · · ·	„ 202	24
„	„	PROVID AVG	$\frac{\vert}{T}$	Провиденция съ пржчка и жезълъ	„ 223	4
„	„	„ „	$\frac{\vert}{P}$	Провиденция съ кълбо и рогъ на изобилието · · · · · · ·	„ 219	1
„	„	SPES PVBLICA	$\frac{\vert}{P}$	Надеждата съ цвѣте · · · ·	„ 281 в.	8
„	„	„ „	$\frac{\quad}{\quad}$	„ „ „ · · · · ·	„ 281 в.	1
„	„	VICTORIA AVG	$\frac{\vert}{Г}$	Виктория тича на д. · · · ·	„ 302	10
„	„	„ „	$\frac{\vert}{S}$	„ „ „ „ · · · · ·	„ 302	3
„	„	„ „	$\frac{\quad}{\quad}$	„ „ „ „ · · · · ·	„ 302 в.	2
„	„	VIRTVS AVG	$\frac{\vert}{P}$	Марсъ съ трофей и копие · ·	„ 315	11
„	„	„ „	$\frac{\vert}{* \vert H}$	Войникъ съ щитъ и копие · ·	„ 318 в.	7
„	„	„ „	$\frac{\quad}{\quad}$	„ „ „ „ „ · · ·	„ 318	4
AVDIVS AENDIVS (sic)[1] P F AVG Лжчестъ бюстъ на д.						
		VIRTVS AVG		Войникъ съ щитъ и копие · · · ·	„	1
IMP CLAVDIVS CAES AVG Лжчестъ бюстъ на л.						
„	„	FELICITAS SAECVLI		Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие · · · · · ·	„ 82	1
„	„	FORTVN REDVX		Фортуна права съ атрибутитѣ си[2]	„	1
„	„	(FORTV)NA RED		„ „ „ „ „	„	1

---

[1] Монетата на лицето е два пжти печатана, затова е побърканъ надписа.

[2] Върху опакото на тази монета по погрѣшка е билъ ударенъ и печата отъ лицето. Това се вижда отъ частично запазения надписъ (CLA)VDI(VS).

IMP CLAVDIVS.	RESTITVTOR ORBIS Клавдий принася жертва . .	Coh. 247	1
IMP C M AVR CLAVDIVS AVG Лѫчесть бюсть на д.	ROMAE AETERNAE Рома седнала, до нея щитъ	„ 249	1
DIVO CLAVDIO Лѫчесть бюсть на д.	A(NNO)N AVG (sic) Анона права на л. съ класове и рогъ на изобилие. Диам. 18 мм., 2 гр. 15[1])		
„ „	Лѫчеста глава на д.		
„ „	CONSECRATIO Разпаленъ жертвеникъ	„ 50	145
„ „	„ $\frac{\mid}{P}$ „ „	„ 50	1
„ „	„ $\frac{\mid}{T}$ „ „	„ 50	4
„ „	„ $\frac{\mid}{Q}$ „ „	„ 50	1
„ „	CONSECRATIO $\frac{\mid}{P}$ „ „	„ 50	9
„ „	„ $\frac{\mid}{S}$ „ „	„ 50 в.	4
„ „	„ $\frac{\mid}{T}$ „ „	„ 50 в.	6
„ „	„ $\frac{\mid}{Q}$ „ „	„ 55	1
„ „	„ —— „ „	„ 55	3
„ „	CONSECRATIO Орелъ съ разперени крила на л.	„ 41	85
„ „	CONSECRATIO „ „ „ „ „ „	„ 53	10

Квинтилъ (Quintillus)

IMP QVINTILLVS AVG Лѫчесть бюсть на д.	CONCO EXER $\frac{\mid}{T}$ Конкордия съ знаме и рогъ на изобилие	Coh. 8 в.	2
„ „	DIANA LVCIF $\frac{\mid}{P}$ Диана съ две рѫце държи факла	„ 19	2

---

[1]) Навѣрно тази монета е отъ фалшивитѣ, сѣчена въ времето на Клавдия II. Преди всичко, надписътъ на лицето несъответствува на опакото, защото той показва, че монетата е сѣчена следъ смъртьта на Клавди, следователно на опакото трѣбваше да има надписъ CONSECRATIO и изображение на орелъ, който отнасялъ душата на умрѣлия въ задгробния животъ, или пъкъ жертвеникъ, както е при другитѣ случаи. Единиятъ край на монетата е по-тънъкъ отъ другия; буквитѣ сѫ съвсемъ немарливо изработени: буквата N е представена съ III, A съ II, V съ V и пр. Тази монета е отъ тъй нареченитѣ monnaies hybrides.

IMP QVINTILLVS AVG.	FIDES MILIT	$\frac{\mid}{S}$	Фидесъ държи 2 знамена.	Coh.	25	4
„ „	LIBERITAS AVG	$\frac{\mid S}{}$	Либеритасъ държи шапчица и рогъ на изобилие	„	?	1
„ „	MARTI (PACIF)	$\frac{\mid}{P}$	Марсъ съ клонче и копие	„	46	1
IMP QVINTILLVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.						
	FIDES MILITVM		Фидесъ съ знаме и копие	„	27	1
IMP C M AVR CL QVINTILLVS AVG Сжщиятъ бюстъ.						
	AETERNIT AVG	$\frac{N\mid}{}$	Слънцето съ кълбо	„	2	5
„ „	„ „	$\frac{}{}$	„ „ „	„	3 в.	1
„ „	APOLLINI CONS	$\frac{\mid H}{}$	Аполонъ подпрѣнъ на лира	„	5	3
„ „	„ „	$\frac{}{}$	„ „ „ „	„	5 в.	1
„ „	FIDES MILITVM		Фидесъ съ знаме и копие	„	28 в.	2
„ „	„ „	$\frac{\mid E}{}$	„ „ „ „ „	„	28	7
„ „	FORTVNA REDVX	$\frac{\mid Z}{}$	Фортуна съ атрибутитѣ си	„	29 в.	2
„ „	„ „	$\frac{}{}$	„ „ „ „	„	32	4
„ „	LAETITIA AVG	$\frac{\mid}{XII}$	Летиция съ вѣнецъ и котва	„	39	1
„ „	„ „	$\frac{\mid S}{}$	Летиция съ вѣнецъ и рогъ на изобилие	„	?	1
„ „	MARTI PACIF	$\frac{X\mid}{}$	Марсъ съ клонче и копие	„	49	5
„ „	PAX AVGVSTI	$\frac{A\mid}{}$	Паксъ съ клонче и копие	„	52	5
„ „	PROVIDENT AVG	$\frac{\mid S}{}$	Провиденция съ пръчка и жезълъ	„	59	8
„ „	SECVRIT AVG	$\frac{\mid XI}{}$	Секуритасъ до колона	„	63	7
„ „	TEMPORVM FELI		Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„	67	2
„ „	VBERITAS AVG	$\frac{\mid Q}{}$	Плодородието съ кесия? и рогъ на изобилие	„	69	7
„ „	VICTORIA AVG	$\frac{\mid \Gamma}{}$	Виктория съ вѣнецъ и палма	„	70	3
„ „	„ „	$\frac{}{\Gamma}$	„ „ „ „	„	70	1
„ „	VIRTVS AVG	$\frac{\mid B}{}$	Войникъ съ копие и щитъ	„	73	4
IMP C M AVR QVINTILLVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.						
„ „	CONCORDIA AVG	$\frac{\mid \Delta}{}$	Конкордия предъ жертвеникъ	„	17	5
„ „	„ „	$\frac{}{}$	„ „ „	„	176	3

Аврелианъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG Лжчесть бюстъ на д.						
„ „	FIDES MILITVM		Авреланъ между 2 знамена и 1 копие	Coh.	91 в.	1
„ „	IOVI CONSER	$\frac{\mid}{B}$	Аврелианъ и Юпитеръ ·	„	105	5
„ „	Бюстъ съ лавровъ вѣнецъ на д.					
	VICTORIA AVG	$\overset{\mid}{B}$	Виктория и седналъ пленникъ	„	255	2
IMP CL DOM AVRELIANVS AVG Лжчесть бюстъ на д.						
	APOLLINI CONS	$\frac{\mid A}{}$	Аполонъ съ клонче и лира	„	14 в.	1
„	CONCORDIA AVG	$\frac{\mid ℷ}{}$	Конкордия предъ жертвеникъ	„	33	1
„ „	FIDES MILITVM		Фидесъ съ знаме и жезълъ	„	85	5
„ „	„ „	$\frac{\mid E}{}$	„ „ „ „	„	89 в.	1
„ „	LAETITIA AVG		Летиция съ вѣнецъ и котва	„	118	1
„ „	MARTI PACIF	$\frac{X\mid}{}$ —	Марсъ съ клонче и копие	„	130	1
„ „	PAX AVGVSTI	$\frac{H\mid}{}$	Паксъ съ клонче и жезълъ	„	168	3
„ „	SECVRIT AVG	— $\frac{\mid XI}{}$	Секуритасъ до колона ·	„	225	2
„ „	VIRTVS AVG	- $\mid$ B -	Войникъ съ щитъ и копие	„	274	5
IMP C DOM AVRELIANVS AVG Лжчесть бюстъ на д.						
	FORTVNA REDVX		Фортуна съ атрибутитѣ си	„	98	8
IMP CM AVRELIS (sic) AVG Сжщиятъ бюстъ.						
	SECVRIT AVG	— $\frac{\mid XI}{}$ —	Секуритасъ до колона ·	„	225 в.	1

Северина (Severina)

SEVERINA AVG Бюстъ съ диадема на д.						
	VENVS FELIX	$\frac{\mid}{A}$	Венера съ птица и жезълъ ·	Coh.	14	1
„ „	„ „	$\frac{\mid}{E}$	„ „ „ „ ·	„	14	1
„ „	„ „	$\frac{\mid}{I}$	„ „ „ „ ·	„	14	1
„ „	„ „	—	„ „ „ „ ·	„	14	1

Тицинумъ (Ticinum)

Галиенъ (Gallienus)

GALLIENVS AVG	Лжчеста глава на д.					
	AETERN AVG	$\frac{\mid}{M.T.}$	Слънцето право държи кълбо	Coh.	35	2
„ „	„ „	——	Слънцето право държи кълбо	„	35	3
„ „	APOLLO CONSER		Аполонъ голъ съ клонче .	„	89	2
„ „	DIANA FELIX		Диана съ куче, държи жезълъ и лжкъ	„	175	1
„ „	FORTVNA REDVX		Фортуна седнала на л. . .	„	279	2
„ „	FORT REDVX	$\frac{\mid}{M.S.}$	Фортуна седнала на л. O. Voet. 146, табл. XIX. 50 .	„	279	1
„ „	INDVLG AVG	$\frac{P\mid}{\ }$	Индулгенция права съ цвѣте	„	322	1
„ „	LETITIA AVG	$\frac{\mid P}{\ }$	Летиция съ вѣнецъ и котва .	„	423	1
„ „	Лжчеста глава на л.					
„ „	LEGI ADI VI P VIF		Козелъ на д.	„	445	1
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.					
„ „	LEGI ADI VI P VIF		Козелъ на д.	„	447	1
„ „	Лжчеста глава на д.					
„ „	PAX AVG	$\frac{S\mid}{\ }$	Паксъ съ клонче и жезълъ	„	727	3
„ „	PIETAS AVG	$\frac{\ }{M.P}$	Пиетасъ предъ жертвеникъ	„	786	3
„ „	„ „	$\frac{P\mid}{\ }$	„ „ „	„	786	2
„ „	„ „	$\frac{\mid S}{\ }$	„ „ „	„	786	1
„ „	„ „	$\frac{S\mid}{\ }$	„ „ „	„	786	1
„ „	„ „	$\frac{\mid}{P}$	„ „ „	„	786	2
„ „	P. M. TR· P. VII. COS.	$\frac{\mid}{M.P.}$	Галиенъ принася жертва	„	818	1
„ „	VIRTVS AVG		Войникъ съ кълбо и копие	„	1236	6
„ „	„ „	$\frac{\mid}{P}$	„ „ „ „	„	1236	2
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.					
„ „	VIRTVS AVGVSTI		Херкулесъ голъ подпрѣнъ на кривакъ	„	1320	1

IMP GALLIENVS AVG Лѫчеста глава на д.

	P. M. TR. P. VII. COS.	$\frac{\mid}{M.P.}$	Галиенъ принася жертва	Coh. 818	1
„ „	PROVID AVG	$\frac{\mid}{M.T.}$	Провиденция съ прѫчка и жезълъ	„ 866	1
„ „	SALVS AVG	$\frac{\mid}{M.P.}$	Ескулапъ правъ на л.	„ 928	1

Салонина (Salonina)

SALONINA AVG Бюстъ върху полумесецъ на д.

„	FELICIT PVBL		Фелицитасъ до колона държи кадуцей.	Coh. 21 в.	1
„	IVNO AVG	$\frac{\mid}{M.\ S.}$	Юнона седнала на л. съ дете . .	„ 55	1
„	PIETAS AVGG		Пиетасъ седнала на л., при нея 3 деца	„ 84	2
„	VESTA FELIX	$\frac{\mid S}{}$	Веста права съ патера и жезълъ	„ 147	1

Аврелианъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG Лѫчестъ бюстъ на д.

„ „	CONCORD LEGI	$\frac{\mid}{P}$	Конкордия съ 2 знамена.	Coh. 22 в.	1
„ „	CONCORDIA AVG	$\frac{\mid}{S}$	Аврелианъ и Северина	„ 37 в.	1
„ „	DACIA FELIX	$\frac{\mid}{S}$	Дакия съ тояга съ магарешка глава . .	„ 73	1
„ „	FELIC SAECVLI	$\frac{\mid}{S}$	Щастието предъ жертвеникъ	„ 75	1
„ „	FIDES MILIT	$\frac{\mid}{S}$	Фидесъ между 2 знамена	„ 82	1
„ „	FORTVNA REDVX		Фортуна седнала на л.	„ 95	3
„ „	„ „	$\frac{\mid}{S}$	„ „ „ „	„ 95	5
„ „	„ „	$\frac{\mid}{T}$	„ „ „ „	„ 95 в.	1
„ „	PANONIAE	$\frac{\mid}{T}$	Панония съ напрѣчно знаме	„ 166	1
„ „	PIETAS AVG	$\frac{\mid}{S}$	Аврелианъ и Северина	„ 170	2
„ „	ROMAE AETERNAE	$\frac{\mid}{Q}$	Аврелианъ и Рома .	„ 220	8
„ „	VIRT MILITVM	$\frac{\mid}{T}$	Аврелианъ и войникъ.	„ 261	4

Сисция (Siscia)

Галиенъ (Gallienus)

GALLIENVS	AVG Лжчестъ бюстъ на д.			
„	AEQVIT. AVG Еквитасъ права на л.	Coh.	20	3
„	Лжчеста глава на д.			
„	AEQVITAS AVG $\frac{\mid VI}{}$ „ „ „ „	„	20	8
„	ANNONA AVG Минерва съ жезълъ и класове	„	55	1
„	FELICI AVG Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие	„	181	4
„	FELICITAS S(AECVLI) Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изоб. O. Voet. XXX. 52.	„	—	1
„	FIDES MILITVM Фидесъ съ 2 знамена. O. Voet. XXIX. 62	„		2
„	„ „ Фидесъ съ знаме и жезълъ	„	246	1
„	PAX AVG Паксъ съ клонче и жезълъ	„	727	16
„	„ „ $\frac{S\mid I}{}$ Паксъ съ клонче и жезълъ	„	727	7
„	P. M. TR. P. XVI. COS. VII. $\frac{P\mid}{}$ Галиенъ съ топка и жезълъ	„	851	3
„	„ „ „ „ „ „ —— Галиенъ съ топка и жезълъ	„	851 в.	1
„	PROVID. AVG Провиденция съ пръчка и жезълъ	„	864	2
„	Лжчестъ бюстъ на д.			
„	PROVID AVG $\frac{P\mid II}{}$ Провиденция съ пръчка и жезълъ	„	864	2
„	Лжчеста глава на д.			
„	PROVI AVG $\frac{\mid II}{}$ Провиденция съ пръчка и рогъ на изобилие	„	854	5
„	„ „ —— Провиденция съ пръчка и рогъ на изобилие	„	854	9
„	PROVIDEN AVG Провиденция съ пръчка и рогъ на изобилие	„	872	4
„	SALVS AVG $\frac{\mid XII}{}$ Хигия на д.	„	932	5
„	„ „ $\frac{*\mid P}{}$ „ „ „	„	934	5
„	„ „ $\frac{\mid I}{}$ „ „ „	„	934	5
„	„ „ $\frac{\mid P}{}$ „ „ „	„	934	2
„	„ „ —— Хигия на лѣво	„	934	1
„	Лжчеста глава на лѣво			

GALLIENVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.			
„ SALVS AVG $\frac{\mid SI}{}$ Хигия на д.	Coh.	934	1
„ SPES PVBLICA Надеждата съ цвѣте	„	995	1
„ Лжчеста глава на д.			
„ SPES PVBLICA Надеждата съ цвѣте	„	995	1
„ VIRTVS AVG Галиенъ на л., предъ него жена на колѣне	„	1265	2
„ P. F. AVG Лжчестъ бюстъ на д.			
„ AEQVITAS AVG $\frac{\mid VI}{}$ Еквитасъ права на л.	„	28	1

Салонина (Salonina)

SALONINA AVG Бюстъ върху полумесецъ на д.			
PIETAS AVG Пиетасъ предъ жертвеникъ	Coh.	79	11
„ „ „ $\frac{SI}{}$ „ „ „	„	79	1

Клавдий II (Claudius II)

IMP CLAVDIVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.			
„ „ AEQVITAS AVG Еквитасъ съ везни и рогъ на изобилие	Coh.	10	48
„ „ Лжчеста глава на д.			
„ „ AEQVITAS AVG Сжщото изображение	„	10	24
„ „ „ „ $\frac{\mid S}{}$ Сжщото изображение	„	9	9
„ „ „ „ Лжчестъ бюстъ на д.			
„ „ „ „ $\frac{\mid II}{}$ Сжщото изображение	„	6 в.	1
„ „ ANNONA AVG Абунданция съ класове и рогъ на изобилие	„	22 в.	8
IMP C CLAVDIVS AVG Лжчеста глава на д.			
AEQVITAS AVG Еквитасъ съ везни и рогъ на изобилие	„	6	3
„ „ Лжчестъ бюстъ на д.			
ANNONA AVG Абунданция съ класове и рогъ на изобилие	„	21	59
MP CLAVDIVS PF AVG Лжчестъ бюстъ на д.			
AEQVITAS AVG $\frac{\mid}{S}$ Еквитасъ съ везни и рогъ на изобилие	„	6	1

Аврелианъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.							
		CONCORDIA AVG		Конкордия седнала на л. ·	Coh.	32	1
„	„	CONCORDIA MILI	$\frac{\mid}{T}$	Конкордия между 4 знамена · · · · · ·	„	—	1
„	„	„ „	$\frac{\mid}{Q}$	Конкордия между 4 знамена · · · · · ·	„	—	1
„	„	CONCORDIA MILITVM	$\frac{\mid}{*Q}$	Аврелианъ и Северина	„	60 в.	1
„	„	„ „	$\frac{\mid}{S*}$	„ „ „	„	60 в.	3
„	„	FORTVNA REDVX	$\frac{\mid}{*S}$	Фортуна седнала ·	„	95 в.	2
„	„	„ „	$\frac{\mid}{*S}$	„ „ ·	„	95 в.	2
„	„	„ „	$\frac{\mid}{*T}$	„ „ ·	„	95 в.	1
„	„	„ „	$\frac{\mid}{*Q}$	„ „ ·	„	95 в.	1
„	„	„ „	——	Фортуна права съ атрибутитѣ си ·	„	99	1
„	„	GENIVS ILLY	$\frac{\mid}{P}$	Римскиятъ Гений ·	„	103	2
„	„	GENIVS ILLYR	$\frac{P\mid}{}$	„ „ ·	„	103	1
„	„	„ „	$\frac{*\mid}{\Delta}$	„ „ ·	„	103	1
IMP AVRELIANVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.							
		IOVI CONSER	$\frac{\mid}{*P}$	Аврелианъ и Юпитеръ · ·	„	105	12
„	„	„ „	$\frac{\mid}{*T}$	„ „ „ · ·	„	105	2
„	„	„ „	$\frac{\mid}{*Q}$	„ „ „ · ·	„	105	9
„	„	ORIENS AVG	$\frac{\mid *}{}$	Слънцето съ камшикъ · ·	„	157в.	1
„	„	PAX AVGVSTI	$\frac{*\mid S}{}$	Паксъ съ клонче и жезълъ	„	169	2
„	„	„ „	$\frac{*\mid T}{}$	„ „ „ „ „	„	169	3
„	„	„ „	$\frac{*\mid Q}{}$	„ „ „ „ „	„	169	4
„	„	RESTITVT ORIENTIS		Жена и Аврелианъ · ·	„	201	1
„	„	„ „	$\frac{\mid}{*S}$	„ „	„	201	1

IMP AVRELIANVS AVG Лжчесть бюсть на д.

VICTORIA AVG	$\frac{\mid \overset{*}{P}}{}$	Виктория лети между 2 щита	Coh. 258	2
„ „ „ „	$\frac{* \mid S}{}$	Виктория въ ходъ	248в.	3
„ „ VIRTVS MILITVM	$\frac{\mid}{* T}$	Аврелианъ и войникъ	286	1
„ „ „ „	$\frac{\mid}{T *}$	„ „ „	286	1

IMP C AVRELIANVS AVG Лжчесть бюсть на д.

CONCORDIA MILI	$\frac{\mid P}{}$	Конкорд. между 2 знамена	?	2
„ „ „ „ „	$\frac{\mid S}{}$	„ „ „ „	?	9
„ „ „ „ „	$\frac{\mid T}{}$	„ „ „ „	?	5
„ „ „ „ „	$\frac{\mid Q}{}$	„ „ „ „	?	7
„ „ „ „ „	—	„ „ „ „	?	2
„ „ „ „ „	—	Две жени между 3 знамена	52	4
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{S}$	„ „ „ „ „	52в.	3
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{T}$	„ „ „ „ „	52в.	2
„ „ „ CONCORDIA MILITVM	$\frac{\mid}{* S}$	Аврел. и Северина	60в.	1
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{* T}$	„ „ „	60в.	2
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{\bullet (*) Q}$	„ „ „	60в.	1
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{P *}$	„ „ „	60в.	1
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{S *}$	„ „ „	60в.	1
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{T *}$	„ „ „	60в.	1
„ „ „ „ „	$\frac{\mid}{Q *}$	„ „ „	60в.	1
„ „ „ LIBERITAS AVG		Либеритасъ държи топчица и рогъ на изобилие	122	1
„ „ „ „ „	$\frac{\mid S}{}$	Либерит. държи топчица и рогъ на изобилие	122в.	2
„ „ „ ORIENS AVG	$\frac{* \mid}{P}$	Слънцето и пленникъ	143	1
„ „ „ „ „	$\frac{* \mid}{S}$	Слънцето и 2 пленника	146в.	1
„ „ „ „ „	$\frac{\bullet \mid}{S}$	„ 2 „	143в.	1

AVRELIANVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.

ORIENS AVG $\frac{|}{P}$ Слънцето и 1 пленникъ . . . . Coh. 142 1

IMP CAES L DOM AVRELIANVS AVG Сжщиятъ бюстъ

CONCORDIA MILI $\frac{|}{P}$ Конкордия седнала между 2 знамена " 46 1

Северина (Severina)

SEVERINA AVG Бюстъ съ диадема върху полумесецъ на д.

CONCORDIAE MILITVM $\frac{|}{IVXXI}$ Конкордия съ 2 знамена Coh. 8 1

Антиохия (Antiocheia)

Галиенъ (Gallienus)

GALLIENVS P F AVG Лжчестъ бюстъ на д.

IOVI STATORI $\frac{|*}{}$ Юпитеръ голъ съ жезълъ и мълния . Coh. 396 1

GALLIENVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.

IOVI CONSERVAT $\frac{|}{PXV}$ Юпитеръ голъ съ кълбо и жезълъ " 396 1

GALLIENVS AVG Лжчеста глава на д.

SOLI INVICTO Слънцето право съ камшикъ . . . . . " 987 1

Салонина (Salonina)

SALONINA AVG Бюстъ върху полумесецъ на д.

VENVS AVG $\frac{|}{PXV}$ Венера права до щитъ, държи жезълъ Coh. 113 1

Вабалатъ и Авpелианъ (Vabalathus et Aurelianus)

VABALATHVS VCRIMDR Бюстъ въ мантия съ лавровъ вѣнецъ на д.

" IMP C AVRELIANVS AVG $\frac{|}{B}$ Лжчестъ бюстъ на д. Coh. 1 1

" " " " " $\frac{|}{Γ}$ " " " " " 1 1

" " " " " $\frac{|}{Δ}$ " " " " " 1 1

" " " " " $\frac{|}{H}$ " " " " " 1 1

" " " " " $\frac{|}{S}$ " " " " " 1 2

Сердика (Serdica)

Галиенъ (Gallienus)

GALLIENVS AVG Лжчесть бюсть на д.
MINERVA AVG $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Минерва съ копие и щить · · Coh. 632 1

GALLIENVG AVG •• Лжчесть бюсть на д.
P. M. T. R. P. XVIII.[1]) $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Еленъ на лѣво. O. Voet. „ 1

GALLIENVS AVG Лжчесть бюсть на д.
VIRTVTI AVG $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Трофей и 2 пленника · · · · „ 1331в. 1

Салонина (Salonina)

SALONINA AVG Бюсть върху полумесецъ на д.
AEQVITAS AVG $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Еквитасъ съ везни и рогъ на изоб. Coh. 4 1

Клавдий II. (Claudius II)

IMP C M AVR CLAVDIVS AVG Лжчесть бюсть на д.
„ „ „ AEQVITAS AVG $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Еквитасъ съ везни и рогъ на изоб. Coh. 13 1
„ „ „ FORTVNA REDVX $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Фортуна съ корм. и рогъ на изоб. „ 103в. 1
„ „ „ „ „ $\frac{}{\bullet\bullet}$ Лжчеста глава на д.
FORTVNA REDVX $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Сжщото изображение · · · „ 103в. 2

IMP CLAVDIVS P. F. AVG $\frac{}{\bullet}$ Сжщата глава на д.
FORTVNA REDVX $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Сжщото изображение · · · „ 103 1
„ „ „ „ $\frac{|}{\bullet}$ Лжчесть бюсть на д.
FORTVNA REDVX $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Сжщото изображение · · · „ 103в. 4
„ „ „ „ Сжщиятъ бюсть безъ точки.
PAX AETERNA $\frac{|}{\text{S.P.Q.R.}}$ Паксъ съ клонче и напрѣч. жезълъ „ 192 4

---

[1]) За годината XVIII давамъ обяснения въ моя трудъ Монетитѣ и монетарницитѣ на Сердика стр. 140, забел. 1.

IMP CLAVDIVS P F AVG Лжчестъ бюстъ на лѣво.

„ „ „ „ „ $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Паксъ съ клонче и напр. ж. Coh. ? 1

IMP CLAVDIVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.

PAX AETERNA $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение . . . . „ 196в. 5

IMP CLAVDIVS AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.

PAX AETERNA $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение . . . „ 193 1

IMP C M AVR CLAVDIVS AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.

PAX AETERNA $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение . . „ 193 в. 13

„ „ $\frac{\quad}{\cdot\cdot\cdot}$ Лжчеста глава на д.

PAX AETERNA $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение . . „ 193 3

IMP C M AVR CLAVDIVS P F AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.

PAX AETERNA $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение . . „ 193 в. 2

IMP C CLAVDIVS AVG $\frac{\quad}{\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.

SALVS AVG $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Хигия храни змия . . . . „ 265 1

IMP CLAVDIVS AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Трофей съ 2 пленника „ 308 1

„ „ Сжщиятъ бюстъ, безъ точки.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение „ 308 в. 3

IMP C M AVR CLAVDIVS AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение „ 309 11

„ „ $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Лжчеста глава на д.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение „ 309 в. 1

„ „ Лжчестъ бюстъ на д., безъ точки.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение „ 309 5

IMP CLAVDIVS P F AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{\text{S. P. Q. R.}}$ Сжщото изображение „ 308 в. 12

IMP CLAVDIVS P F AVG Сѫщиятъ бюстъ, безъ точки.

VICTORIAE GOTHIC $\frac{|}{S.P.Q.R.}$ Сѫщото изображение Coh. 308 5

" " $\frac{}{\bullet\bullet\bullet}$ Сѫщиятъ бюстъ.

VICTORIA GERMANIC $\frac{|}{S.P.Q.R.}$ Сѫщото изображение " 307 в. 2

" " $\frac{}{\bullet\bullet\bullet}$ Сѫщиятъ бюстъ.

VIRTVS AVG $\frac{|}{S.P.Q.R.}$ Войникъ съ щитъ и копие.

Аврелианъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG Лѫчестъ бюстъ на д.

CONCORDIA MILITVM $\frac{|}{S}$ Аврелианъ и Северина · Coh. 60 в. 3

" " Лѫчеста глава на д.

IOVI CONSER $\frac{|}{S}$ Аврелианъ и Юпитеръ · · · " 105 4

" " " " $\frac{|}{P}$ " " · · · · " 105 4

" " Лѫчестъ бюстъ съ копие и щитъ, на д.

IOVI CONSER $\frac{|}{P}$ Аврелианъ и Юпитеръ · · · " 105 в. 1

IOVI CONSERVATORI $\frac{|}{SERD}$ Аврелианъ и Юпитеръ " 113 в. 1

IMP C D AVRELIANVS AVG Лѫчестъ бюстъ на д.

CONSERVATOR AVG $\frac{|}{SERD}$ Ескулапъ · · · · · · " 69 1

" " IOVI STATORI $\frac{|\ S}{SERD}$ Аврелианъ и Юпитеръ · · " 115 в. 1

" " SOLI INVICTO $\frac{|}{XXIP}$ Слънцето и 2 пленника · · " 236 1

Кизикъ (Cyzicus)

Клавди II (Claudius II)

IMP CLAVDIVS AVG $\frac{}{\bullet\bullet\bullet}$ Лѫчестъ бюстъ на д.

FELICIT TEMP Фелицитасъ съ кадуцей и жезълъ · Coh. 12

" " $\frac{}{\bullet}$ Лѫчеста глава на д.

SECVRIT AVG $\frac{|}{XI}$ Секуритасъ до колона · · · " 268 1

IMP CLAVDIVS AVG	Лжчестъ бюстъ на д.		
	VICTORIAE GOTHIC Трофей съ 2 пленника . . .	Coh. 308 в.	1
„ „	$\frac{\cdot\cdot}{}$ Сжщиятъ бюстъ.		
	VICTORIAE GOTHIC Сжщото изображение . . .	„ 308 в.	1
IMP CLAVDIVS P F AVG	$\frac{}{\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
	FORTVNA REDVX Фортуна се атрибутитѣ си . .	„ 102	43
„ „	$\frac{}{\cdot}$ Лжчеста глава.		
	FORTVNA REDVX Сжщото изображение	„ 102 в.	2
„ „	$\frac{}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на лѣво.		
	FORTVNA REDVX Сжщото изображение	„	1
„ „	$\frac{}{\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
	FORTVNA REDVX Сжщото изображение	„ 102	3
„ „	$\frac{}{\cdot\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
	IOVI CONSERVATORI Юпитеръ голъ съ мълния и жезълъ	„ 120	2
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.		
	VICTORIAE GOTHIC Трофей съ 2 пленника . . .	„ 308	27
„ „	Лжчеста глава на д.		
	VICTORIAE GOTHIC Сжщото изображение . . .	„ 308 в.	10
„ „	$\frac{}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
	VICTORIAE GOTHIC Сжщото изображение . . .	„ 308	4
„ „	$\frac{}{\cdot\cdot}$ Сжщо	„ 308	15
„ „	$\frac{}{\cdot\cdot}$ Лжчеста глава на д.		
	VICTORIAE GOTHIC Сжщото изображение . . .	„ 308 в.	4
„ „	Лжчеста глава на д.		
	VICTOR GERMAN Трофей съ 2 пленника	„ 306 в.	6
„ „	„ Лжчестъ бюстъ	„ 306 в.	8
„ „	$\frac{}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ	„ 306 в.	2
„ „	$\frac{}{\cdot\cdot\cdot}$ Лжчеста глава на д.	„ 306 в.	4
„ „	$\frac{}{\cdot\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.	„ 306 в.	11
„ „	Лжчестъ бюстъ на д.		
	VICTORIA VICTORIA Сжщото изображевие (На опакото два пжти печатано) .	„	1

IMP CLAVDIVS P F AVG $\frac{}{\cdot\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
VIRTVS AVG Войникъ съ щитъ и копие	Coh. 318 в.	4
IMP C CLAVDIVS AVG $\frac{}{\cdot}$ Лжчеста глава на д.		
GENIVS EXERCI Римскиятъ гений правъ	„ 114	1
„ „ $\frac{}{\cdot}$ 1) Лжчестъ бюстъ на д.		
IOVI ST(ATORI) Юпитеръ съ жезълъ и мълния .	„ 124	1
IMP C M AVR CLAVDIVS AVG $\frac{}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
FORTVNA REDVX Фортуна съ атрибутитѣ си . .	„ ?	1
„ „ $\frac{}{\cdot\cdot}$ „ „ „ „ . . .	„ ?	1
„ „ $\frac{}{\cdot}$ Лжчеста глава на лѣво.		
FORTVNA REDVX Сжщото изображение	„ 100 в.	1
„ „ Лжчестъ бюстъ на д.		
LAETITIA AVG $\frac{M \mid C}{}$ Летиция съ вѣнецъ и кормило	„ 142	2
„ „ Лжчестъ бюстъ съ копие и щитъ, на лѣво.		
LAETITIA AVG $\frac{M \mid C}{}$ Сжщото изображение . .	„ ?	1
„ „ Лжчестъ бюстъ на д.		
SECVRITAS PERPETVA $\frac{M \mid C}{}$ Секуритасъ до колона	„ 270	1
„ „ $\frac{}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ въ броня и мантия, на лѣво.		
VIRTVS AVGVSTI $\frac{M \mid C}{}$ Херкулесъ голъ съ кривакъ	„ ?	1
„ „ Лжчестъ бюстъ съ копие на рамо, на лѣво.		
VIRTVS AVGVSTI $\frac{M \mid C}{}$ Сжщото изображение . .	„ ?	1
„ „ Лжчестъ бюстъ на д.		
VIRTVS AVGVSTI $\frac{M \mid C}{}$ Сжщо	„ ?	1
DIVO CLAVDIO $\frac{}{\cdot}$ Лжчеста глава на д.		
CONSECRATIO Разпаленъ жертвеникъ	„ 50 в.	5
„ „ $\frac{}{\cdot\cdot}$ „ „	„ 50 в.	5
„ „ $\frac{}{\cdot\cdot\cdot}$ Сжщата глава.		
CONSECRATIO Триетаженъ жертвеникъ	„ 38	7
„ „ $\frac{}{\cdot\cdot\cdot}$ Сжщата глава.		

---

1) Точката не е подъ бюста, а върху бронята, безъ да има нѣкаква връзка съ нея. Затова смѣтамъ, че точката е монетенъ знакъ.

DIVO CLAVDIO Лжчеста глава на д.				
„	„	CONSECRATIO Триетаженъ жертвеникъ	Coh. 38	1
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Сжщата глава.		
		CONSECRATIO Орелъ съ разперени крила на л.	„ 41	1
„	„	$\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ „ „ „ „ „ „	„ 41	6
„	„	CONSECRATIO $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ „ „ „ „ „	„ 41	1

Квинтилъ (Quintillus)

IMP QVINTILLVS PF AVG $\frac{\quad}{\cdot}$ Лжчесть бюстъ на д.				
„	„	FORTVNA REDVX Фортуна съ атрибутитѣ си	Coh. 32 в.	5
„	„	$\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	FIDES MILITVM Фидесъ съ знаме и копие.	„ 27	4
„	„	$\frac{\quad}{\cdot\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	IOVI COSERVATORI Юпитеръ голъ и малка фигурка	„ 36	2

Авреланъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG $\frac{\quad}{\cdot}$ Лжчесть бюстъ на д.				
„	„	AETERNITAS AVG Вълчица кърми Рома и Ромула.	Coh. 7	3
„	„	CONCORD MILIT $\frac{\mid}{*C*}$ Юпитеръ и Авреланъ	„ 23	2
„	„	FIDES MILITVM $\frac{\mid}{*C}$ „ „ „	„ 92	3
„	„	$\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	FORTVNA REDVX Фортуна права на л.	„ 99	1
„	„	—— Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	GENIVS EXERCITI Римскиятъ гений на л.	„ 100	51
„	„	IOVI STATORI Юпитеръ съ жезълъ и мълния	„ 115	4
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	IOVI STATORI Юпитеръ съ жезълъ и мълния	„ 115	3
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Лжчесть бюстъ на д.		
„	„	MINERVA AVG Минерва на л. съ копие и щитъ	„ 137	2
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	MINERVA AVG Минерва на д. съ копие и щитъ	„ 134 в.	1
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		

IMP AVRLIANVS AVG Лжчестъ бюстъ на д.				
„	„	PROVIDENT AVG Венера съ шлемъ и жезълъ .	Coh 186	4
„	„	$\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	PROVIDENT AVG Сжщото изображение. . . . . „	186	1
„	„	$\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на лѣво.		
„	„	PROVIDENT AVG Сжщото изображение. . . . . „	186	1
„	„	—— Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	RESTITVTOR ORBIS Аврелианъ и жена . . . . . „	192	5
„	„	„ $\frac{\vert}{A}$ „ . . . . . „	209	2
„	„	RESTITVT ORIENTIS $\frac{\vert}{*C*}$ Аврел. и клекнала жена „	204	1
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	ROMAE AETERNAE Рома седнала държи Виктория „	216 в.	2
„	„	—— Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	SAECVLI FELICITAS Аврелианъ съ копие и кълбо „	223	29
„	„	VICTORIA AVG Виктория въ ходъ на л. . . . . . „	248	1
„	„	—— Лжчестъ бюстъ на лѣво.		
„	„	VICTORIA AVG Сжщото изображение. . . . . . . „	251	1
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Лжчестъ бюстъ на д.		
„	„	VICTORIA AVG Сжщото изображение . . . . . . „	248	1
„	„	VICTORIA GERN (sic) „ . . . . . . „	259	4
„	„	$\frac{\quad}{\cdot}$ Сжщиятъ бюстъ.		
„	„	VIRTVS AVG Войникъ съ копие и щитъ . . . . . „	274 в.	1
IMP C AVRELIANVS AVG Сжщиятъ бюстъ.				
„	„	RESTITVTOR ORBIS $\frac{\vert}{A\ C}$ Жена дава вѣнецъ на Аврелиана „	194	5
„	„	„ $\frac{\vert}{*\ A}$ Жена, Авреланъ и пленникъ „	212	1
„	„	„ $\frac{\vert}{*\ A}$ Подобно . . . . „	212 в.	2
„	„	„ $\frac{\vert}{B}$ Жена дава вѣнецъ на Авреллиана „	210	1
„	„	„ $\frac{\vert}{\Delta}$ „ „ „ „ „ „	210	1
„	„	„ $\frac{\vert}{E}$ „ „ „ „ „ „	21?	1

IMP C DOM AVRELIANVS AVG $\frac{\quad}{\cdot\cdot\cdot}$ Лѫчестъ бюстъ на д.

IMP C DOM AVRELIANVS AVG FELICIT TEMP Фелицитасъ съ кадуцей и рогъ на изобилие . Coh. 77 4

„ „ —— Лѫчестъ бюстъ на д.

„ „ „ Сѫщото изображение. . . . . . . „ 77 3

„ „ Лѫчестъ бюстъ на лѣво.

„ „ FELICIT TEMP Сѫщото изображение. . . . . „ 77 в. 1

„ „ $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Лѫчестъ бюстъ на д.

„ „ FIDES MILITVM Фидесъ съ знаме и жезълъ . „ 86 4

„ „ —— Лѫчестъ бюстъ съ копие и щитъ на л. „

„ „ FIDES MILITVM Сѫщото изображение . . . . . „ 88 1

„ „ $\frac{\quad}{\cdot}$ Лѫчестъ бюстъ на д.

„ „ FORTVNA REDVX Фортуна права на л. . . . „ 98 7

„ „ $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сѫщиятъ бюстъ.

„ „ FORTVNA REDVX Сѫщото изображение . . . „ 98 1

„ „ $\frac{\quad}{\cdot\cdot}$ Сѫщиятъ бюстъ.

„ „ VICTORIAE GOTHIC Трофей между 2 пленника „ 260 в. 1

Лугдунумъ (Lugdunum)

Аврелианъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG Лѫчестъ бюстъ на д.
VIRTVS AVG Войникъ съ копие и щитъ . . . . . Coh. 274 в. 1

Неизвестни (Incertua)

Салонина (Salonina)

SALONINA AVG Бюстъ върху полумесецъ на д.
„ VENVS FELIX Венера съ жезълъ и дете Coh. 117 O. Voetter ? 1

Клавдий II (Claudius II)

. . . . . CLAVDIVS AVG Лѫчестъ бюстъ на д.
VIRTVS AVG $\frac{*|}{\quad}$ Войникъ съ щитъ и копие . Coh. 318 в. 1

Аврелианъ (Aurelianus)

IMP AVRELIANVS AVG Лѫчестъ бюстъ на д.

„	„	IOVI CONSER		Аврелианъ и Юпитеръ	Coh. 105	6
„	„	ORIENS AVG		Слънцето и 1 пленникъ	„ 140	1
„	„	PROVIDEN AVG	$\frac{\mid\,\Gamma}{}$	Провиденция съ прѫчка и жезълъ	„ 180	1
„	„	„	——	Провиденция съ прѫчка и рогъ на изобилие	„ 181	1
„	„	SOLI INVICTO	$\frac{\mid}{KA}$	Слънцето и 1 пленникъ . . .	„ 232	1
ь	„	VIRTVS MILITVM	$\frac{\mid}{\Gamma}$	Аврелианъ и войникъ .	„ 285	1

Une trouvaille de monnaies du IIIe siècle au village Ragevo, district de Philippopoli

En 1924 a eu lieu une trouvaille de 15 kilos de monnaies romaines en cuivre dans un champ aux environs du village Ragevo, district de Philippopoli. De cette trouvaille sont entrées au Musée National de Sofia 4455 pièces. D'après la classification faite, j'ai constaté que toutes les pièces sont du IIIe siècle des empereurs énumérés dans la liste ci-devant de l'étude actuelle. Les pièces ont été frappées dans les ateliers monnaitaires désignés dans la même liste.

Les pièces étaient couvertes de rouille et très mal conservées. Par cette cause je n'ai pas pu classer 248 pièces de la même trouvaille. Cependant il n'y a aucune doute que ces pièces sont de mêmes empereurs.

Nicola A. Mouchmov

UNEDIERTE MÜNZEN VON HADRIANOPOLIS IN THRAKIEN

VON THEODOR GERASSIMOV

Im Sofioter Münzkabinet, das sehr reich an Kolonialmünzen von Moesien und Thrakien ist, wird eine grosse Anzahl von Münzen aus Hadrianopolis aufbewahrt. Im vorliegenden Katalog geben wir die Beschreibung eines Teiles von diesen Münzen, die unediert sind.

Um eine grössere Anzahl von unedierten Münzen von Hadrianopolis, die in den bulgarischen Sammlungen aufbewahrt werden, zugänglich zu machen, haben wir auser den Beständen des Münzkabinets zu Sofia auch die entsprechenden Münzen aus den Provinzialmuseen zu Plovdiv, Stara-Zagora und Kazanlik beschrieben. Es konnten auch einige Privatsammlungen in Sofia herangezogen werden.

Zum Schluss sprechen wir Allen unsern Dank aus, die uns den Zugang zu ihren Münzensammlungen ermöglichten und besonders dankbar sind wir Herrn I. D. Burov, der uns seine reiche Münzsammlung äuserst bereitwilig zur Verfügung stellte.

Pseudoautonome Münzen der Kaiserzeit

(Ende des zweiten Jahrhunderts n. Chr.)

1. Τ/ΟΝ ΚΤΙ/CΤΗΝ. Bärtiger Kopf des Herakles nach r. Pkr.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤ und im Abschnitt ΩΝ. Zwei Eroten mit der Herakleskeule spielend; der eine legt die riesige Keule auf den Rücken des hockenden zweiten Pkr.

18 mm. — 2,90 g. Taf. I.

Vgl. Revue numism. 1900, 411, 20.

2. Ebenso wie oben.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩ. Herakles nach l. vortretend die dreiköpfige(?) Hydra, die um sein r. Bein geringelt ist, mit der Keule bekämpft; hinter ihm Köcher und Bogen. Pkr.

18 mm. — 3,25 g.

3. . . . . / CTHN. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Nackter bärtiger Herakles vorgebäugt r. stehend, die R. hinter dem Rücken, in der gesenkten L. Keule auf Felsen gestützt.

17 mm. — 1,95 g. Taf. I.

Kaisermünzen

Antoninus Pius

4. ΑΓΚ.ΑΙ ΤΑΙ ΑΔΡΙΑ/ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC. Brustbild des bärtigen Antoninus Pius nach r. Pkr.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Nackter Apollon nach vorn stehend, Kopf l., in der gesenkten R. einen Lorbeerzweig, den l. Arm auf den hohen Dreifuss gelegt. Pkr.

29 mm. — 15 g.

5. . . . ΑΙ ΑΔΡΙ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Kopf des Ant. Pius nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Nackter Apollon Propylaeus nach r. schreitend, in der R. und L. den gespannten Bogen vorgestreckt haltend.

18 mm. — 3,35 g. Taf. I.

6. ΑΙ ΑΔΡΙ/ΑΝΤΩΝΙΝΟC. Kopf des Ant. Pius mit Lorbeerkranz nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/Ο/ΛΕΙΤΩΝ. Jugendlicher Dionysos nach l. stehend, im kurzen Armelchiton und Stiefeln; in der gesenkten R. Kantharos, die erhobene L. auf Thyrsos gestützt.

18 mm. — 4.35 g.

7. AVKAI ΤΑΙ ΑΔΡΙΑ/ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC. Brustbild des Ant. Pius nach. r.

Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟΠΟΛЄΙΤΩΝ. Nackter Jüngling (Dioscur) neben seinem Pferd nach r. stehend, im rechten Arm den Speer, in der L. die Zügel; das Pferd hebt den rechten Vorderfuss.

27 mm. — 14,43 g. Taf. I.

8. AV ΚΑΙ ΑΔΡΙΑ/ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC. Kopf des Pius nach r.

Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟΠΟΛΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Ebenso.

28 mm. — 16,10 g.

9. AVKAI Τ ΑΙ ΑΔΡΙΑ/ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC. Brustbild des Pius mit Lorbeerkranz nach r.

ΑΔΡΙΑΝΟ und im Abschnitt ΠΟΛΕΙΤ. Flussgott mit nacktem Oberkörper nach l. sitzend, r. Unterarm auf liegende Urne gestützt; rechts vor ihm nackter Apollon nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Lorbeerzweig, in der gesenckten L. Mantel. Pkr.

30 mm. — 20,15 g. Sofia, im Handel; Berlin, Münzkabinet. Taf. I.

Marcus Aurelius Caesar

10. ΑVΡΗΛΙΟC ΟΥΗ/ΡΟC ΚΑΙCΑΡ. Brustbild des bartlosen Marcus Aurelius im Gewand nach r.

Rr. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Hygieia in langem Chiton nach r. stehend, das l. Bein über das rechte geschlagen, mit dem l. Unterarm auf eine Säule gestützt, die Schlange aus Schale in der L. fütternd. Pkr.

25 mm. — 7,38 g. Taf. I.

Marcus Aurelius Augustus

Statthalter Gargilius Antiquus

11. ΑVΤ ΚΑΙ ΜΑV/ΡΗΛΙΟC ΟΥΗΡΟC. Brustbild des langbärtigen Marcus Aurelius mit Mantel nach r.

Rs. ΗΓΕΜ ΓΑΡ ΑΝΤЄΙΚΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛ/ЄΙΤΩΝ. Marcus Aurelius mit Panzer und flatternder Chlamys zu Pferd nach r. sprengend, in der R. lange Lanze. Kurze Bodenlinie.

30 mm. — 20,15 g. Sofia, im Handel, Taf. I.

Faustina junior

12. ΦΑΥCΤΕΙΝΑ/CΕΒΑCΤΗ. Brustbild der jüngeren Faustina mit Band im Haar und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Hera im langen Chiton nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale, die L. am Scepter. Bodenlinie, Pkr.

28 mm. — 7,80 g.

13. Φ[Α]ΥCΤΕΙΝ/Α CЄΒ . . . Ebenso.

ΑΔΡΙΑ . / . Π/ΟΛΕΙΤΩΝ· Hera im langen gegürteten Chiton nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale auf brenendem Altar, die L. am Scepter. Pkr.

12 mm. — 5,80 g. Plovdiv, Museum (Smmlg. Tacchella).

14. . . . ΝΑ/CЄΒ . . . Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Ebenso.

12 mm. — 6,56 g. Plovdiv, Museum (Smmlg. Tacchella).

15. ΦΑΥCΤΕΙΝΑ/CЄΒΑCΤΗ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΙΤΩΝ. Die Stadtgöttin mit Mauerkrone nach l. auf einem Fels sitzend, in der vorgestreckten R. Aren, die L. hinter sich auf die Felskante gestützt. Pkr.

22 mm. — 10 g. Taf. I.

16. ΦΑΥCΤΕΙΝ/Α/ CЄΒΑCΤΗ Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛЄΙΤΩΝ. Tyche mit langem Chiton nach l. stehend, in der gesenckten R. Steuer, im l. Arm Füllhorn und Gewandzipfel. Bodenlinie.

20 mm. — 9,5 g.

17. ΦΑΥCΤΕΙ/ΝΑ CЄΒΑCΤΗ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Ebenso ohne Gewandzipfel.

12 mm. — 6,80 g. Plovdiv, Museum (Smmlg. Tacchella).

Lucius Verus

18. ΑΥ·ΚΑΙCΑΡ·Λ ΑΥ/ΡΗΛΙΟC ΟΥΗΡΟC. Brustbild des bärtigen Verus mit Gewand nach r.

Rs. ΟΜΟΝΟΙΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΑΔΡΙΑ und im Abschnitt ΝΟΠΟΛ. Die Kaiser L. Verus und M. Aurelius im Togen einander die Hände reichend. Bodenlinie, Pkr.

31 mm. — 15,50 g. Taf. I.

19. ΑΥ·ΚΑΙ·Λ·ΑΥΡΗ/ΛΙΟC ΟΥΗΡΟC. Ebenso.

Rs. Ebenso.

30 mm. — 19,47 g.

Commodus

Statthalter Julius Castus.

20. ΑΥ·ΚΑΙ·Λ·ΑΥΡΗ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des bärtigen Commodus mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.

Rs. ΗΓЄ ΙΟΥΛ·ΚΑCΤΟΥ Α/ΔΡΙΑΝΟΠΟ und im Abschnitt ΛЄΙΤ. Ein Reiter (der Kaiser?) zu Pferd im Schritt nach r., im rechten Arm den abwärts gekehrten Speer, in der L. die Zügel.

26 mm. — 12,81 g.

Statthalter Suellius Marcianus.

21. ΑΥΤ ΚΑΙ ΛΑΥ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des Commodus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΗΓCΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ/ . . . ΙΑΝΟΠΟ und im Abschnitt ΛΕΙ. Nike nach l. stehend, einen Tropaion mit der r. Hand Kranz aufsetzend, in der l. Hand Palmzweig. Bodenlinie.

28 mm. — 7,35 g. Sofia, Smmlg. Burov. Taf. I.

22. ΑΥΤ ΚΑΙΛ . ΑΥΡΗ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des jügendlichen Commodus mit Lorbeerkranz nach r.

Rs. ΗΓ. COΥΕΛΛ/ΜΑ/ΡΚΙΑΝΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ und im Abschnitt ΛΕΙΤΩΝ. Der Kaiser mit Mantel, Stiefeln, zu Pferd im Schritt nach r., im rechten Arm den abwärts gekehrten Speer. in der L. die Zügel.

29 mm. — 15,45 g. Taf. I.

23. . . . ΑΥΡΗ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des Commodus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. [ΗΓ. COΥΕΛΛ ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ?] im Abschnitt ΑΔΡΙΑΗΟΠΟΛΕΙΤ. Kybele mit nacktem Oberkörper nach vorn auf dem Löwen reitend, Kopf nach r. in der R. Tympanon, im l. Arm Scepter, Bodenlinie.

25 mm. — 12,75 g. Sofia, Smmlg. Burov Taf. I.

24. . . . /ΚΟΜΟΔ. . Ebenso.

Rs. . . . . im Abschnitt ΑΔΡΙΑΝΟΠ. Nike nach r. stehend, im von zwei schreitenden Pferden gezogenen zweirädrigen Wagen, in der gesenkten R. Zügel, in der vorgestreckten L. Palmzweig (?).

25 mm. — 9 g. Kazanlъk, Museum.

Ohne Statthalternamen.

25. ΑΥ ΚΑΙ . Λ . ΑΥΤ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des leichtbärtigen Commodus im Gewand nach. r.

ΑΔΡΙΑΝ/Ο/ΠΟ/ΛΕΙ und im Abchnitt ΤΩΝ. Dionysos nackt nach r. auf Panther reitend, in der L. Thyrsos, mit der R. auf den Rücken des Panthers stützend.

29 mm. — 11,75 g.

26. ΑΥ. ΚΑΙ Λ ΑΥΡΗΛΙ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des leichtbärtigen Commodus mit Strahlenkrone nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝ[ΟΠΟ]/ΛΕΙΤΩΝ. Isis im langen Gewand nach l. stehend, in der vorgestreckten R. das erhobene Sistrum, in der gesenkten L. die Situla.
21 mm. — 7,35 g.

27. ΑΥ.Κ.Λ. ΑΥ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des Commodus mit Gewand nach r. Pkr.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Nackter Herakles nach r. vortretend, den anspringenden Löwen würgend.

23 mm. — 8,40 g. Taf. I.

28. ΑΥΚΑΛ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des Commodus mit Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Nackter Herakles nach r. Stehend, mit dem l. Arm auf Keule gestütz, die rechte Hand am Rücken.

16 mm. — 2,5 g. Stara-Zagora, Museum.

29. ΑΥ Κ.Λ.Α. ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des leichtbärtigen Commodus im Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Ein Satyr nach r. stehend, auf seiner linken Schulter Dionysoskind, in der gesenkten R. das Pedum; neben ihm l. ein Kind.
17 mm. — 3,30 g. Taf. I.

30. ΑΥ ΚΑΙ Λ ΑΥ/ΚΟΜΟΔΟC. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/Α/ΝΟΠΟΛЄΙΤΩΝ. Flussgott bärtig, auf Wellen nach l. lagernd, in der erhoben R. Schilfrohr, die eingebogene L. auf Quellgefäss gestützt.
23 mm. — 6,35 g.

31. ΑΥ.Κ.Λ. ΑΥΡΗ/ΚΟΜΟΔΟC Ebenso.
Rs. Α/ΔΡ/Ι/ΑΝΟ und im Abschnitt ΠΟΛЄΙΤ. Ein Reiter (der Kaiser?) barhäuptig. mit flatterndem Mantel zu Pferd im Galopp nach r., in der erhobenen R. den Speer haltend, in der L. die Zügel.
17 mm. — 3,45 g.

32. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥ/ . . . . . . Brustbild des Commodus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Gefflügelter Eros nach r. stehend, in beiden Händen eine Buchrolle vor sich haltend (im Original deutlich erkennbar); hinter ihm l. Köcher mit Bogen.
17 mm. — 2,55 g. Taf. I.

33. ΑΥ ΚΑΙ Λ ΑΥΡ/ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des vollbärtigen Commodus mit Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ/ΛЄΙΤΩΝ. Ruderschiff nach l. über Wellen fahrend mit fünf Ruderern, hinten der Steuermann nach l. sitzend.
24 mm. — 8 g. Taf. I.

34. ΑΥΚΑ . Λ ΚΟΜΟΔΟC. Brustbild des leichtbärtigen Commodus im Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟ/ΠΟ/ΛЄΙ. Pegasos nach r. sprengend.
17 mm. — 3,43 g.

35. ΑΥΚ . Λ . ΑΥ/ . . . . . . Brustbild des Commodus im Gewand nach r.
Rs. Α/ΔΡΙΑΝΟΠΟΛЄΙ/ΤΩΝ. Ebenso.

36. ΑΥ.Κ.Λ . . . / ΚΟΜΟΔΟC. Ebenzo.
Rr. ΑΔΡΙΑΝΟ / ΠΟΛЄΙΤ . . Weintraube.
17 mm. — 3,15 g. Stara-Zagora, Museum.

Crispina

Ohne Statthalternamen

37. ΚΡΙCΠΙΝΑ/CΕΒΑCΤΗ. Brustbild der Crispina mit Gewand nach r., das Haar hinten im Knoten. Pkr.

Rs. ΑΔΡΙΑ/Ν/ΟΛ/ (so!) und im Abschnitt ΤΩΝ. Artemis im langenChiton rücklings, auf einem nach r. sprengenden Hirsch, reitend, Kopf. nach r. am Rücken Köcher, in der vorgestreckten L. Bogen; der Hirsch wendet den Kopf zu ihr.

23 mm. — 8,50 g. Plovdiv, Museum Taf. I.

Septimius Severus

Statthalter Sicinius Clarus

38. . . . . . /CЄΥΗΡΟC. Brustbild des Severus mit Lorbeerkanz und Gewand nach r.

Rs. ΗΓЄCΙΚΚΛΑΡΟΥ/ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛ. Der Kaiser im Panzer und Stiefeln nach vorn stehend, Kopf nach l., in der vorgestreckten R. Schale, die L. an der umgekehrten Lanze.

25 mm. — 9,55 g.

39. . . . . /CЄΥΗ . . . Ebenso.

Rs. . . . . ΚΛ/ΑΡ/ΟΥ ΑΔΡΙ[ΑΝΟΠΟΛΙ] und im Abschnitt ΤΩΝ. Ein Reiter (der Kaiser?) zu Pferd im Galopp nach r., in der erhobenen R. den Speer.

26 mm. — 12,25 g.

40. ΑΥΚ Λ CЄΠΤΙ/CЄΥΗΡΟC Π. Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz nach r.

Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝ/ΟΠΟΛΙΤ und im Abschnitt ΩΝ. Zeus mit nacktem Oberkörper auf Stuhl ohne Lehne nach l. sitzend, in der vorgestreckten R. Schale, die erhobene L. am Scepter. Bodenlinie, Pkr.

27 mm. — 11,44 g.

41. . . . . . . Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡ/ΙΑΝΟ/Π/ΟΛЄΙΤ/Ω und im Abschnitt Ν. Ebenso.

26 mm. — 12,45 g.

42. . . . . /CЄ[Υ]ΗΡΟC ΑΥ. Brustibild des Severus mit Lorbeerkranz nach r.

Rs. ΑΔ | ΡΙ Asklepios mit nacktem Oberkörper nach r. steht und
ΑΝ | ΟΠ stützt sich auf den Schlangenstab unter l. Acksel, die r.
ΟΛ | ΕΙΤ Hand hinter dem Rücken; mit der l. Hand stützt den Kopf.
Μ | Ν

30 mm. — g. Taf. I.

43. ΑΥΚΑ ϹΕΠΤΙ / ϹЄΥΗΡΟϹ Π. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΙΤΩΝ. Hygieia nach r. stehend, die Schlange aus Schale in der L. fütternd.
27 mm. 11,18 g.

44. . . . Α ϹΕΠΤΙ/ϹΕΥΗΡΟϹ Π. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/Ο/ΠΟΛΙΤ[ΩΝ]. Nackter Hermes nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Beutel, in l. Arm Kerykeion und Chlamys; links zu seinem Fuss ein Schaf(?) nach l. stehend.
28 mm. — 11,85 g. Taf. I.

45. ΑΥΚΑϹΕΠΤ / ϹЄΥΗΡΟϹ. Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz und Schuppenpanzer nach r.
ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΙΤΩΝ. Herakles nackt nach r. stehend und mit beiden Händen den zu ihm anspringenden Löwen würgend.
25 mm. — 8,73 g. Sofia, Smmlg D-r Zlatanov. Taf. I.

46. . . . ΚΑ ϹΕΠΤΙ/ϹΕΥΗΡΟϹ Π. Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz nach r.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟ/Π/ΟΛΙΤΩΝ. Tyche mit Kalathos nach l. stehend, mit der vorgestreckten R. Steuer haltend, im l. Arm Füllhorn.
27 mm. — 9,82 g.

47. ΑΥΚΑ ϹΕ /ΤϹΕΥΗΡΟϹ Π. Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz und Schuppenpanzer nach r.
Rs. ΑΔ/ΡΙΑΝΟ/ΠΟ/ΛЄΙΤΩΝ. Ebenso.
28 mm. — 11,87 g.

48. . . . Α . . ΛϹΕΠ / ϹΕΥΗ . . . Brustbild des Severus nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑ/Ν/ΟΠΟΛЄΙΤ. Nike mit ausgebreiteten Flügeln nach l. stehend, in der gehobenen R. Kranz, in dem l. Arm Palmzweig.
8 mm. 2,18 g. Plovdiv, Museum (Smmlg. Tacchella).

49. ΑΥ Κ ΛϹΕΠ / ϹΕΥΗΡΟϹ. Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙ/Α/ΝΟΠΟ/ΛΕΙΤΩ und im Abschnitt. Ν. Kaiser mit Panzer und Stiefeln, nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale, die erhobene L. auf langem Speer; hinter ihn Nike geflügelt, nach l. stehend, in der erhobenen R. Kranz, im l. Arm Palmzweig.
28 mm. — 12,38 g.

50. ΑΥΚ Α ϹЄΠΤΙ/ϹΕΥΗΡΟϹ Π. Brustbild des Severus mit Gewand nach r. Pkr.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΙΤΩΝ. Kaiser mit Panzer und Stiefeln, nach r. stehend, mit der erhobenen R. sich auf einer Lanze stützend, in der L. Parazonium, der l. Fuss auf nach r. kniendem Gefangenen. Bodenlinie, Pkr.
28 mm. — 11,80 g. Taf. II.

51. ΑΥ Κ Λ CΕΠΤΙ/CΕΥΗΡΟC. Brustbild des Severus mit Lorbeerkranz nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/ΟΠ ..... Ein Reiter (der Kaiser?) zu Pferd im Schrit nach r. im rechten Arm den abwärts gekehrten Speer, in der L. die Zügel.
26 mm. — 12,43 g.

Julia Domna

52. ΙΟΥΛΙΑ / ΔΟΜΝΑ CΕΒ. Brustbild der Domna mit Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Aphrodite mit nacktem Oberkörper steht nach vorn, Kopf nach l. in der erhobenen R. einen Apfel, mit der L. das Himation haltend; links neben ihr ein Putto, auf ihrer rechten Seite der Delphin.
21 mm. — 5,80 g. Taf. II.

53. ΙΟΥΛΙΑ / ΔΟΜΝΑ CЄ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/Ο/ΠΟΛΙΤΩΝ. Aphrodite mit nacktem Oberkörper nach vorn stehend und nach l. blickend; in der erhobenen R. Apfel, mit der L. das herabfalenden Gewand haltend.
22 mm. — 6,5 g. Ein zweites Exemplar im Smmlg. D-r Zlatanov.

54. ΙΟΥΛΙΑ ΔΟ/CΕΒΑCΤΗ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Artemis in kurzem Chiton und flatterndem Mantel, nach r. laufend, in der vorgestreckten L. Bogen, mit der R. einen Pfeil aus dem Köcher ziehend; hinter ihrem l. Fuss ein nach l. laufender Hund.
24 mm. — 9,87 g. Sofia, Museum (Smmlg Avramov).

55. ΙΟΥΛΙΑ / ΔΟΜΝΑ CЄ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛЄΙΤΩΝ. Tyche mit Kalathos nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Steuer, im l. Arm Füllhorn.
21 mm. — 5,48 g.

Caracalla

Statthalter Q. Sicinius Clarus

56. .... ΑΥ/ΑΝΤΩΝΙΝ .. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΗΓЄ CΙΚΚΛΑΡ/ΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Nackter Apollon nach vorn stehend, Kopf nach l. in der vorgestreckten R. Schale(?), in der gesenkten L. Zweig.
26 mm. — 11,80 g. Sofia, Museum (Smmlg. Avramov).

57. ΑΥ Μ ΑΥ ΑΝΤΩ/ΝΕΙΝΟΓ. Ebenso.

Rs. ΗΓΕ CΙΚ ΚΛ/ΑΡ/ΟΥ/ΑΔΡΙΑΝΟ und im Abschnitt ΠΟΛΙΤΩΝ. Zweisäulige Tempelfront, darin Statue der eilenden nach r. Artemis, im kurzen Chiton, Kopf. l., in der vorgestreckten R. den Bogen, die R. erhoben; neben ihr r. Bein nach l. spingender Hund.

26 mm. — 10,35 g. Sofia, (Smmlg. Burov). Taf. II.

58. . . . / Μ ΑΥ / ΑΝΤΩΝ/ . . . . Ebenso.

Rs. . . / . . ΚΚΑ/ΑΡ/ΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΠ und im Abschnitt ΛΙΤΩΝ. Reiter mit Chlamys zu Pferd nach r. spingend, in der erhobenen R. den Speer, die L. am Zügel, Bodenlinie. Pkr.

25 mm. — 11,50 g. Sofia, Smmlg. Burov. Taf. II.

Ohne Statthalternamen.

59. ΑΥ Τ ΚΜ ΑΥΡ CΕΥ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Zeus mit nacktem Oberkörper nach l. auf Stuhl ohne Lehner sitzend, in der vorgesteckten R. Schale, die erhobene L. am Szepter.

26 mm. — 13,5 g.

60. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ . CЄΥ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟ/C. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Nackter Apollon nach vorn stehend, Kopf nach l., in der vorgestreckten R. Schale, in der gesenkten L. einen Lorbeerzweig abwärts haltend, vorn l. unten brennender Altar. Pkr.

27 mm. — 12,20 g. Taf. II.

61. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. Ebenso. Apollon Propylaeus mit herabhängendem Mantel und Köcher am Rücken, nach r. vortretend, mit der R. und L. spannt den Bogen vor sich.

26 mm. — 11,65 g. Sofia, Museum (Smmlg. Avramov). Taf. II.

62. ΑΥΤΚ Μ ΑΥΡ CΕ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Nackter Apollon nach vorn stehend, Kopf nach r. in der vorgestreckten L. Bogen, in der gesenkten R. Köcher am Band auf dem Boden nachziehnd.

25 mm. — 10,18 g. Taf. II.

63. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Athena mit Helm, im Chiton und Chlamys, nach l. stehend, in der vorgestreckten R. geflügelte Nike, die in der erhobenen R. Kranz hält, die gehobene L. an der Lanze gestützt. Bodenlinie. Pkr.

27 mm. — 10,60 g. Plovdiv, Museum.

64. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥΗ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Asklepios mit nacktem Oberkörper, steht nach r. und stützt sich auf den Schlangenstab, die l. Hand in die Hüfte gestreckt, mit der l. Hand, in der er eine Rolle hält, stützt den Kopf.

22 mm. — 15,5 g. Taf. II

65. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/Π/Ο/ΛΕΙΤΩΝ, Links Hygieia im langen Chiton nach r. stehend, die Schlange aus Schale in der L. fütternd, daneben r. Asklepios nach vorn stehend, Kopf. r., in der r. Achsel Schlangenstab, die L. bedekt vom Mantel vor der Brust.

27 mm. — 12,70 g. Taf. II.

66. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC.ΑΥΤΚΜΑΥΡ CЄΥ. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel, Schild und Lanze nach l. Rücken nach vorn. Pkr.

Rs. ΑΔΡ/ΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Ares behelmt und in Kriegstracht nach r. stehend, die gesenkte L. auf den Schild, die R. auf der Lanze gestützt.

26 mm. — 11,88 g. Taf. II.

67. . . . Ebenso.

Rs. . . . . ΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Ares behelmt in Panzer und Stiefeln, nach l. stehend, die gesenkte R. auf den Schildgestützt, die erhobene L. an der Lanze. Pkr.

27 mm. — 12,27 g. Taf. II.

68. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥ/ΑΝΤΩΝ[ЄΙΝΟC]. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩ/Ν. Nackter Hermes mit Petasos nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Beutel, in gesenkten L. einen Kerykeion abwärts haltend.

26 mm. — 12,56 g. Taf. II.

69. . . . . /ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Ganymed mit phrygischer Mütze und Chlamys über den Rücken herabhängend, r. stehend, mit der R. das Pedum hinter den Kopf haltend, r. neben ihm ein Adler nach vorn mit ausgebreiteten Flügeln auf einer Säule steht und nach dem Ganymed hinblickt.

27 mm. — 11,90 g. Taf. II.

70. ΑΥΤ Μ ΑΥΡΗ/ΑΝΤWΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel, Schild (mit Medusenkopf) und Lanze nach l. Rücken nach vorn.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ/ΛΕΙΤΩΝ. Nackter Herakles nach r. stehend, die R. hinter dem Rücken, in der gesenkten L. Keule.
28 mm. — 10,30 g. Sofia, Smmlg. Dr Zlatanov. Taf. II.

71. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡΗ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΙΤΩΝ. Die Stadtgöttin mit Mauerkrone nach l. auf einem Fels sitzend, in der vorgestreckten R. Mohn und Ähren, die L. auf die Felskante gestützt.
26 mm. — 11,73 g. Taf. II.

72. ΑΝΤΩΝΕΙ[ΝΟC]/ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥ. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel, Schild (mit Medusenkopf) und Lanze nach l.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Der Kaiser mit Panzer und Stiefeln nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Globus, darauf geflügelte Nike r. schwebend; die erhobenen L. des Keisers an Lanze mit Spitze nach unten, l. unten vor dem Keiser Gefangener mit phrygischer Mütze l. hockend, die Hände hinter dem Rücken.
28 mm. — 21,45 g. Taf. II.

73. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥΗ ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC. Brustbild der Caracalla mit Lorbeerkranz nach r.
Rs. Α/Δ/ΡΙ/ΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Der Kaiser mit flatternder Chlamys zu Pferd im Galopp nach r., in der erhobenen R. Lanze; Hinter dem Pferde ein Jüngling im kurzen Chiton und Stiefeln nach r. laufend, mit der R. den Schwanz des Pferdes haltend: unter den Vorderfussen des Pferdes Gefangener nach l. l. kniend.
27 mm. — 11,43 g. Taf. II.

Ein zweites Exemplar im Münzkabinet, Berlin.

74. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥ/[. . . . . Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Der Kaiser im Panzer und flatterndem Chiton zu Pferd, nach r. reitend, die R. zum Gruss erhoben; das Pferd hebt den linken Vorderfuss.
26 mm. — 12,5 g. Taf. II.

75. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CЄΥ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz nach r.
Rs. Α/ΔΡΙ/ΑΝΟΠ/Ο und im Abschnitt ΛΕΙΤΩΝ. Der Kaiser mit Panzer und Mantel zu Pferd nach r. reitend, die R. zum Gruss erhoben, in der L. den Speer; das Pferd hebt den rechten Vorderfuss. Bodenlinie. Pkr.
26 mm. — 10,10 g. Taf. II.

76. ΑΥ Κ Μ ΑΥΡΗ/ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel, Schild (mit Medosenkopf) und Lanze nach l. Rücken von vorn. Pkr.

Rs. ΑΔ | ΡΙΑ Kaiser in Panzer und Stiefeln nach r. stehend, die erhobene R.
ΝΟ | ΠΟΛ an der Lanze, im l. Arm Parazonium, den erhobenen l. Fuss
ΕΙΤ | WΝ auf r. knienden Gefangenen mit phrygischer Mütze gesetzt. Bodenlinie. Pkr.

26 mm. — 10,5 g. Sofia, II Smmlg. Avramov. Taf. II.

77. ΑΥ Τ ΜΑΥΡΗ/ΑΝΤWΝΕΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟΠΟ/ΛΕΙ und im Abschnitt TWΝ. Viersäuliger Tempel mit pyramidalem Dach auf hoher viereckigen Basis, mit Girlanden geschmückt, darin Artemis im kurzen Chiton nach r. eilend, in der vorgestreckten L. Bogen, die R. zum Köcher erhoben; rechts und links je ein Baum.

28 mm. — 13,25 g. Taf. II.

78. . . . . . . / ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz nach. r.

Rs. . . . . ΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Geflügelter Eros nach l. mit beiden Händen auf umgekehrter brennender Fackel gestützt, das l. Bein über das rechte geschlagen.

15 mm. — 2,43 g. Taf. II.

79 ΑΥΤΚ Μ ΑΥΡ CЄΥ / ΑΝΤΩΝЄΙΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ/[ΛΕΙΤΩΝ. Geflügelter Eros (Todesgenius) nach r. mit beiden Händen auf umgeckehrter brennender Fackel über Altar, gestützt; das l. Bein über das rechte geschlagen.

18 mm. — 3,35 g.

Ein zweites Exemplar im Smmlg. Burov, Sofia.

80. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Adler mit ausgebreiteten Flügeln nach vorn stehend, den Kopf r. wendend. Pkr.

18 mm. — 3,90 g. Sofia, Museum (Smmlg. Avramov). Taf. III.

81. Α/ΝΤΩΝЄΙΝΟC. ΑΥ Κ ΜΑΥΡC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel, Schild und Lanze nach l. Rücken nach vorn.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛЄΙΤΩΝ. Elefant nach r. schreitend. Bodenlinie.

16 mm. — 3,20 g. Taf. III.

82. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ . . / ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Brustbild des Caracalla mit Lorbeerkranz nach r.

Rs. Α
ΔΡΙΑΝ in der Mitte des Lorbeerkranzes. Pkr.
ΟΠΟΛΕ
ΙΤΩΝ

27 mm. — 10,43 g. Taf. III.

Geta Caesar

83. Π ϹЄΠΤ/ΓΓЄ/ΤΑϹ Κ. Brustbild des bartlosen Geta mit Gewand nach r.
Rs. ΑΔ/ΡΙΑΝ/Ο/ΠΟΛΕ . . . Hades mit Kalathos nach l. auf einem Stuhl ohne Lehne sitzend. In der vorgestreckten R. Schale, die erhobene L. am Szepter. Pkr.
17 mm. — 2,32 g.

84. ΠΟ ϹΕΠ / ΓЄΓΑϹ Κ. Ebenso.
Rs. ΑΔ/ΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Herakles nach vorn stehend, den Kopf nach r. mit der gesenkten R. die Keule haltend (über den r. Oberarm Mantel), mit der L. an einer Kette den dreiköpfigen Kerberos ziehend.
23 mm. — 6,00 g. Sofia, Smmlg. Dr Zlatanov. Taf. III.

85. ΠΟϹ ϹЄΠ/ΓЄ. . . Ebenso. Pkr.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ (l. oben beginnend und in Abschnitt endend ΛΕΙΤΩΝ. Ruderschiff mit fünf Ruderern und einen Steuermann nach l. über Wasser fahrend.
26 mm. — 8,40 g. Sofia, Smmlg. Dr Zlatanov. Taf. III.

Geta Imperator Caesar

86. ΑΥΤ Κ Π ϹЄΠΤ / ΜΙΟϹ ΓΕΤΑ Brustbild des Geta mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ/ΛΙ/ΤΩΝ. Artemis im kurzen Chiton nach l. eilend, in der vorgestreckten L. Bogen, mit der R. einen Pfeil aus den Köcher ziehend; hinter ihrem l. Fuss ein r. laufender Hund.
25 mm. — 9,96 g.

87. ΑΥΤ Κ Μ ϹΕΠΤΙ/ΜΙΟϹ ΓΕΤΑ. Brustbild des Geta mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Asklepios nach vorn stehend, Kopf l., die R. gesenkt, unter der r. Acksel Schlangenstab, die L. mit langem Gewandzipfel vor der Brust.
25 mm. — 11,75 g.

88. ΑΥΤ Κ Μ ϹЄΠ / ΜΙΟϹ ΓΕΤΑϹ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩ nnd im Abschnitt Ν. Herakles nach r. schreitend, den Eber auf der l. Schulter tragend, und ihn mit beiden Händen sitzt festhaltend, r. unten ein Pithos (rundes Gefäss) in welchem Eurystheus und die Arme zur Abwehr streckt.
27 mm. — 10,74 g. Taf. III.

89. ΑΥΤ Κ Π CЄΠΤ / ΜΙΟC ΓΕΤΑ. . Brustbild des leichtbärtigen Geta mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel nach r.
Rs. ΑΔΡ/ΙΑΝΟ / ΠΟΛΙΤΩΝ. Tyche mit Kalathos nach l. stehend; in der vorgestreckten R. Schale, im l. Arm Füllhorn. Pkr.
27 mm. — 12,70 g. Taf. III.

90. Ebenso. Brustbild des Geta mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/Π/ΟΛΙΤΩΝ. Nike nach vorn stehend, Kopf l., in der erhobenen R. Kranz, im l. Arm einen Palmzweig.
26 mm. — 10,61 g. Sofia, Smmlg. Burov.

91. ΑΥΤ Κ Π CΕΠΤ/ΜΙ . . ΓΕΤΑC. Brustbild des leichtbärtigen Geta mit Lorbeerkranz, Panzer, Mantel nach r. Pkr.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΙΤΩΝ. Flussgott mit nacktem Oberkörper nach r. sitzend, in der vorgestreckten L. Zweig (?), mit dem r. Unterarm stützt sich auf Felsen, rechts vor ihm nackter Apollon nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale, in der gesenkten L. Lorbeerzweig. Unter der Bodenlinie Wasser. Pkr.
28 mm. — 12,72 g. Taf. III.

92. ΑΥΤΚ Π CЄΠΤ/ΜΙΟC ΓЄΤΑ. Brustbild des Geta mit Lorbeerkranz und Mantel nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟ/ΠΟΛΙΤΩΝ. Flussgott mit nacktem Oberkörper nach l. auf Wellen gelagert. Die R.mit Zweig (Schilfrohr?) auf dem Knie, die L. auf Urne aus der Wasser fliesst, gestützt. Pkr.
25 mm. — 10,38 g. Stara-Zagora, Museum.

Gordianus

93. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/ΟΠΟΛΕΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Zeus mit nacktem Oberkörper linkshin auf einem Stuhl ohne Lehne sitzend, in der vorgestreckten R. Schale, die L. hoch am Szepter; vor ihm am Boden der Adler nach l. stehend mit geöffneten Flügeln und zurückgewendeten Kopfe. Bodenlinie, Pkr.
24 mm. — 9,23 g. Taf. III.

94. . . . . . /ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥ . Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤ. Hera in langem Chiton nach vorn stehend, Kopf nach l. In der vorgestreckten R. Schale, die L. am Szepter.
26 mm. — 14,45 g.

95. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑῩ. Ebenso.

Rs. Α/ΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Demeter nach l. auf einem Sessel ohne Lehne sitzend, in der nach unten gestreckten R. zwei Ähren, die L. am Szepter. Bodenlinie.

27 mm. — 8,85 g. Sofia, Museum (Smmlg. Avramov). Taf. III.

96. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝ/Τ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟ/ΠΟΛΕ. . . . Demeter im langen Chiton nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale, die L. auf brennende Fackel gestützt; ein Zipfel vom r. Unterarm herabhängt. Pkr.

25 mm. — 3,93 g. Plovdiv, Museum (Smmlg. Tacchella).

97. ΑΥΤ. Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑῩ. Brustbild des Gordianus mit Strahlenkrone und Gewand nach r.

Rs. ΑΔ/ΡΙΑΝΟ/ΠΟ und im Abschnitt ΛЄΙΤΩΝ. Demeter in der von zwei geflügelten Schlangen gezogenen Biga nach r. fahrend, in den vorgestreckten Händen brennende Fackeln.

30 mm. — 13,45 g. Taf. III.

98. ΑΥΤ ΚΜ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Demeter im langen gegürteten Chiton nach l. stehend, in der erhobenen R. Ähren(?), im l. Arm lange brennende Fackel. Pkr.

20 mm. — 4,22 g. Taf. III.

Ein zweites Exemplar im Museum, Plovdiv.

99. ΑΥΤ ΚΜ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑῩ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝ/Ο/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Athena mit Helm, im langem Chiton nach r. stehend, in der vorgestreckten L. Eule, die erhobene R. auf Lanze gestützt, links unten Schild. Pkr.

30 mm. — 15,16 g.

100. ΑΥΤ ΚΜ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑῩ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Athena mit Helm, im langen Chiton und Chlamys nach r. stehend, die erhobene R. auf Lanze (Spitze nach unten) die gesenkte L. auf Schild gestützt.

27 mm. — 10,78 g. Taf. III.

101. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟ/ΡΔΙΑΝΟϹ ΑῩ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟ/ΠΟ/ΛΕΙΤΩΝ. Nackter Apollon nach vorn stehend, Kopf l., in der vorgestreckten R. einen Pfeil, den l. Arm, in dem Lorbeerzweig hält auf einem hohen Dreifuss gelegt.

25 mm. — 9,45 g. Taf. III.

102. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ /ΓΟ/Ρ/ΔΙΑ/ΝΟϹ. Brustbild des Gordianus mit Strahlenkrone und Gewand nach r.

Rs. ΑΔ/ΡΙΑΝΟΠΟ/[ΛΕΙΤΩΝ]. Nackter Apollon nach vorn stehend, Kopf, nach l., in der gesenkten R. Lorbeerzweig, den l. Arm. auf einem hohen Dreifuss gelegt, durch dessen Füsse eine Schlange sich windet.

30 mm. — 13,70 g.

103. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΥ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/Ο/ΛΕΙΤΩΝ. Artemis in langem Chiton und flatternder Chlamys nach l. eilend und zurückblickend, hinter Ihrer Schulter Hörner des Halbmondes, in beiden Händen eine lange brennende Fackel schräg nach r. vor sich haltend.

25 mm. — 8,75 g. Taf. III.

104. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ Α. Ebenso.

RS. ΑΔΡΙΑΝΟ/Π/ΟΛЄΙΤΩΝ. Artemis in langem gegürteten Chiton und flatternder Chlamys nach l. stehend, in beiden Händen lange brennende Fackel schräg nach l. vor sich haltend.

25 mm. — 8,10 g. Taf. III.

Ein zweites Exemplar in Smmlg. Burov.

105. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ Γ/ΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΓ Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.

Rs. ΑΔΡ/ΙΑΝ/ΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Artemis im kurzen Chiton und Stiefeln nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale, in der gesenkten L. Bogen, links unten Hirsch nach l. stehend.

25 mm. — 9,4 g. Taf. III.

106. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΥΓ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Ebenso.

25 mm. — 10,25 g.

107. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΓ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Artemis im langen gegürteten Chiton nach l. stehend, in der gesenkten R. den Bogen, in der erhobenen L. brennende lange Fackel; links unten zu ihr aufschauend l. stehender Hund (?)

26 mm. — 9,96 g. Taf. III.

108. ΑΥΤ Κ ΜΑΝ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΓ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Artemis nach r. eilend, den Kopf zurückgewendet, im kurzen Chiton und flatternder Chlamys, in der erhobenen L. den Bogen, die R. nach l. gestreckt; hinter ihrem l. Bein Hund nach l. laufend.

26 mm. — 8,75 g. Taf. III.

109. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟC. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/Ο/ΛЄΙΤΩΝ. Artemis im gegürteten Chiton und flatternder Chlamys nach r. eilend, in der vorgestreckten L. den Bogen, mit der R. einen Pfeil aus dem Kocher ziehend; rechts unten zu ihr aufschauend nach r. stehender Hund.

25 mm. — 8,73 g.

110. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟ/ΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.

Rs. ΑΔΡ/ΙΑ/ΝΟ und im Abschnitt ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Dionysos mit nacktem Oberkörper nach l. auf einem Panther gelagert, der nach r. schreitet, in der erhobenen R. Thyrsos (?).

25 mm. — 8,5 g. Taf. III.

Ein zweites Exemplar in Smmlg. Dr. Zlatanov.

111. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟC. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Asklepios mit nacktem Oberkörper nach r. stehend, mit dem l. Arm auf Schlangenstab gestützt, die R. in die Hufte gestemmt, mit der l. Hand den Kopf stützend.

24 mm. — 8,75 g. Taf. IV.

Ein zweites Exemplar in Museum, Plovdiv (Tacchella).

112. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Hygieia in langem Gewand nach r. stehend, die Schlange aus Schale in der L. fütternd.

27 mm. — 10,75 g. Taf. IV.

113. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΓ. Ebenso.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Eirene mit langem gegürtetem Chiton nach r. stehend, im l. Arm das ihr die L. entgegenstreckende Plutoskind und ein Füllhorn, die erhobene R. am Szepter. Pkr.

26 mm. — 11,15 g. Taf. IV.

114. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝ/ΤΩ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Brustbild des Gordianus mit Strahlenkrone, Panzer und Mantel nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/Π/ΟΛΕΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Tyche mit Kalathos nach l. auf Stuhl ohne Lehne sitzend, in der vorgestreckten R. Steuer im l. Arm Füllhorn und Gewadzipfel. Pkr.

32 m. m. — 16,10 g. Taf. IV.

115. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔ/Ι/ΑΝΟC ΑΥΓ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.

Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛЄΙΤΩΝ. Nemesis im langen gegürteten Chiton nach l. stehend, in der R. den kurzen Stab, in der gesenkten L. den Zaum; links am Boden Rad. Pkr.
26 mm. — 9 g.

116. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ Γ/ΟΡΔΙΑΝΟC ΑΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛΕΙΤΩΝ. Ebenso.
26 mm. — 10 g. Taf. IV.

117. Ebenso.
Rs. Ebenso. Nike-Nemesis nach vorn stehend, Kopf nach l. mit ausgebreiteten Flügeln, in der gestreckten. R. Wage, in gesenkten L. Zaum.
27 mm. — 9,85 g. Taf. IV.

118. ΑΥΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/Π/ΟΛΕΙΤ und im Abschnitt ΩΝ. Die Stadtgöttin mit Mauerkrone nach l. sitzend, in der vorgestreckten R. Steur, im l. Arm Füllhorn.
25 mm. — 9,40 g. Plovdiv, Museum (Tacchella).

B. M. C. Thrace, 121, 39, die Kopfbedeckung unrichtig als Modius beziechnet. Auf unserem Exemplar sieht man klar die drei Türme der Krone.

119. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟ/ΡΔΙΑΝΟC ΑΥ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛЄΙΤΩΝ. Bonus Eventus nackt nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Schale, in der gesenkten L. Ähren.
26 mm. 9,53 g. Sofia, Smmlg. Burov.

120. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ/Λ/ΕΙΤ/ΩΝ. Herakles nach r. vortretend die vierköpfige Hydra, die um sein l. Bein geringelt ist, mit der Keule bekämpfend.
26 mm. — 8,70 g.

121. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Herakles nach l. stehend, in der vorgestreckten R. Äpfel, im l. Arm die Keule und Gewandzipfel.
27 mm. — 12,60 g. Taf. IV.

122. Ebenso.
Rs. Ebenso. Herakles nach vorn stehend. Kopf nach l. wendend, in der vorgestreckten R. Schale, im l. Arm Keule und Löwenfell auf den Boden fallend.
24 mm. — 6,65 g. Plovdiv, Museum (Smmlg. Tacchella).

123. Ebenso.
Rs. Α/ΔΡΙΑ/ΝΟΠ/Ο/ und unten ΛЄΙΤΩΝ. Der Kaiser mit flatterndem Mantel zu Pferd im Galopp nach r., in der erhobenen R. Speer, in der L. Zügel. Ohne Bodenlinie.
26 mm. — 12 g. Taf. IV.

124. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟ/ΡΔΙΑΝΟC ΑΥ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/Ο/ΠΟ und im Abschnitt ΛЄΙΤΩΝ. Bartloser Flussgott mit nacktem Oberkörper auf Wellen lagernd; in der R. Schilfrohr, mit dem l. Arm auf einer umgestürtzten kleinen Urne, aus der Wasser rinnt gestützt. Pkr.
27 mm. — 12 g. Taf. IV.

125. ΑΥ Τ Κ Μ . . . . Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑ/Ν/Ο/ΠΟΛΕΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Viersäulige Tempelfront auf vier Stufen; im Giebel Kugel; darin Zeus auf einem Stuhl ohne Lehne nach l. sitzend, in der vorgestreckten R. Schale und die L. am Szepter.
26 mm. — 9,25 g. Taf. IV.

126. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑV¯. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz und Gewand nach r.
Rs. ΔΡΙΑ/Ν/Ο/ΠΟΛΕΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Viersäulige Tempelfront, im Giebel Schild und Lanze; darin Hades nach r. stehend, die L. nach oben gestreckt, in der R. Szepter.
25 mm. — 9,5 g.

127. [ΑΥ] ΚΜ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/Α/ΝΟΠΟΛΕΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Viersäulige Tempelfront auf zwei Stufen; darin Artemis im kurzen Chiton nach l. eilend, in der vorgestreckten R. Bogen, mit der L. einen Pfeil aus dem Köcher ziehend. Pkr.
25 mm. — 9,25 g. Taf. IV.

128. ΑΥΤ . . . ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑV. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz, Panzer und Mantel nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟΠΟΛ und im Abcshnitt ЄΙΤΩΝ. Ebenso, auf drei Stufen; darin Tyche nach links stehend. Pkr.
26 mm. — 7,68 g.

129. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑV . Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/ΟΠΟΛ/ΕΙΤΩΝ. Ebenso.
26 mm. — 8,10 Kazanlъk, Museum.

130. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟ/ΡΔΙΑΝΟC ΑΥ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑ/ΝΟ/Π/ΟΛЄΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Ebenso, auf zwei Stufen, im Giebel Schild und Lanze; darin Tyche mit Füllhorn und Steuer nach l. stehend.
27 mm. 11,77 g. Taf. IV.

131. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡ/ΙΑ/ΝΟ/ΠΟΛ und im Abschnitt ΕΙΤΩΝ. Ebenso; darin Tyche nach l. sitzend.
27 mm. — 9,59 g Taf. IV.

132. [Die Inschrift abgenützt]. Brustbild des Gordianus mit Lorbeerkranz nach r.
Rs. ΑΔΡ/ΙΑΝΟ/ΠΟΛ und im Abschnitt ΕΙΤΩΝ Stadttor mit drei Türen (die mittlere grösser) und fünf Zinnen, flankiert von zwei Türmen mit je drei Zinnen über der mittleren Tür ein viereckiges Reliefbild (die Darstellung undeutlich).
24 mm. — 8,40 g. Sofia, Museum (Smmlg. Avramov) Taf. IV.

133. ΑΥΤ ΑΝΤ ΓΟ/ΡΔΙΑΝΟϹ ΑΥ. Brustbild des Gordianus mit Lorbeekranz und Mantel nach r.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟΠ/ΟΛΕ und im Abschnitt ΤΩΝ. Offenes Stadttor mit vier Zinnen, flankiert von zwei Helmtürmen.
26 mm. — 10 g.

134. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΥ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟ/ΠΟΛ/ und im Abschnitt ΕΙΤΩΝ. Ebenso, mit drei Zinnen.
26 mm. — 11,57 g. Taf. IV.

135. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Ebenso. Pkr.
26 mm. — 9,73 g.

136. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Offenes Stadttor mit einer Gallerie von fünf Bögen und darüber vier Zinnen, flankiert von zwei Helmtürmen.
25 mm. — 7,20 g.

137. ΑΥΤ Κ Μ Α/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΥ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟΠΟΛЄΙΤ und im Abschnitt ΩΝ. Geschlossenes Stadttor mit vier Zinnen, flankiert von zwei Helmtürmen.
25 mm. — 8,95 g. Taf. IV.

138. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ ΑΥ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝ/Ο/ΠΟΛΕΙ und im Abschnitt ΤΩΝ. Schlange, mehrfach geringelt, Hals eingebogen, Kopf nach r. Pkr.
26 mm. — 9,86 g. Taf. IV.

139. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ/ΓΟΡΔΙΑΝΟϹ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛЄΙΤΩΝ. Ebenso.
26 mm. 9,91 g.

140. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ Γ/ . . . . ΑΥΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛЄΙΤΩΝ (von rechts nach l.). Mondsichel, in der Höhlung sechs Sterne.
17 mm. 2,45 g.

141. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩ und im Abschnitt Ν. Mystische Ciste mit halbgeöffnetem kegelförmigen Deckel, aus der Schlange, den Kopf nach l., herauskriecht.
17 mm. — 2,75 g.

142. . . . . . Τ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ . . . . ΩΝ. Altar, bekränzt, oben Schlange mehrfach geringelt. Pkr.
17 mm. 2,50 g.

143. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩ und im Abschnitt Ν. Senkrecht stehender Kerykeion, rechts Beutel.
16 mm. — 3,5 g. Taf. IV.

Tranquillna

144. CΑΒ ΤΡΑΝΚΥ/ΛΛЄΙΝΑ CЄΒ. Brustbild der Tranquillna mit Gewand nach r.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/ΟΛЄΙΤΩΝ. Artemis im kurzen Chiton nach r. eilend, in der vorgestreckten L. den Bogen, mit der R. einen Pfeil aus dem Kocher ziehend: zu ihrem l. Bein Hund nach r. laufend.
22 mm. — 5 g.

145. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟ/ΠΟΛΕΙΤΩΝ. Aphrodite mit nacktem Oberkörper nach l. stehend, in der erhobenen R. Apfel, der l. Arm auf eine Herme gestützt; rechts neben ihr ein Delfin. Bodenlinie. Pkr.
25 mm. — 7,45 g. Taf. IV.

146. CΑΒΙ ΤΡΑΝΚΥΛΛΕΙΝΑ CЄΒ. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙ/ΑΝΟΠ. Adler mit ausgebreiteten Flügeln, nach vorn stehend, Kopf nach l., im Schnabel Kranz.
25 mm. — 7,12 g. Taf. IV.

Die Dartellung ist überprägt auf einer anderen Adlerdarstellung in wagrechter Stellung von der man die Fusse und einen Flügel sict.

147. Ebenso.
Rs. ΑΔΡΙΑΝΟΠ/Ο/ΛЄΙ/ΤΩΝ. Ebenso.
23 mm. — 6,40 g.

Ein zweites Exemplar in Smmlg. Burov.

НѢКОЛКО НЕИЗДАДЕНИ БЪЛГАРСКИ МОНЕТИ

ОТЪ ТОДОРЪ ГЕРАСИМОВЪ

Нумизматиката на българскитѣ царе, може да се каже, вече ни е позната въ широки черти. Ако преди осемдесеть години при най-ревностно дирене на нашитѣ родолюбци като Априловъ, Раковски и др. бѣха познати само нѣколко сребърни гроша отъ двама-трима български царе, днесъ ние имаме, съ малки изключения, монети отъ почти всички български владѣтели отъ второто българско царство. За нѣкои отъ тѣхъ се намѣриха и сребърни и медни монети. Наскоро се откри и първата златна българска монета, сѣчена отъ царь Ив. Асенъ II.

Въ единъ непродължителенъ срокъ българската нумизматика направи голѣмъ успѣхъ; открити бѣха не само монети отъ царетѣ, отъ които до сега такива липсваха, но станаха известни и нови типове на познати вече монети и множество варианти. За кѫсо време се струпа достатъчно градиво, за да може да се нарисува въ общи черти картината на монетосѣченето на българскитѣ владѣтели презъ второто ни царство. За това голѣмо развитие допринесе много г. Мушмовъ, ревностниятъ изследователь на българскитѣ монети.

Новитѣ находки доставятъ нови материали, които служатъ за допълнение къмъ вече известното, за изправки тукъ и тамъ, дето по недостатъчни сведения се е дошло до едни или други заключения, нѣкои отъ които приети условно и пр.

Въ настоящата статия сѫ събрани редица монети, едни отъ които сѫ нови, а други се преиздаватъ съ цель да се внесатъ поправки въ storенитѣ въ по-ранното имъ издаване грѣшки при описанието и тълкуването имъ и, по тоя начинъ, българската нумизматика да се постави на здрави научни основи, та и тя отъ своя страна да служи като надежденъ изворъ при занимания и проучвания върху въпроси изъ българската история. Трѣбва да се изтъкне, че монетитѣ сѫ изворъ отъ първа рѫка, тѣ сѫ съвременни съ събитията изъ миналото. За много личности, дати и събития често монетитѣ сѫ единствени източници; поради официалния си характеръ тѣ иматъ предимство предъ други извори и свидетелства.

Иванъ Асенъ II (1218—1241)

1. Лице. — Царь Ив. Асенъ правъ на среща въ богато украсени съ бисерни зрънца дивитисий и багреница, закопчана на лѣвото му рамо. На главата му низка корона съ висулки отстрани. Съ дѣсната ржка царьтъ държи скиптъръ, а съ лѣвата поема дълга върлина, завършваща съ осмолжча звезда — скиптъръ, който му подава Св. Димитъръ, облѣченъ въ люспеста ризница и войнишки плащъ; съ лѣвата ржка той държи дългъ мечъ въ ножница. Въ лѣво отъ фигурата на царя е помѣстенъ следниятъ надписъ въ отвесенъ редъ **Іω(анъ) Асѣн(ь) ц҃р**. Отъ дѣсно на светеца е гравирано името му. Сега се чете най-горе буквата **є** и подъ нея **ъ**, остатъкъ отъ титлата **стъı**. по-долу се четатъ буквитѣ **димитр**. Цѣлиятъ надписъ гласи: **С(вѧ)тъı Дим(и)тр(иє)**.

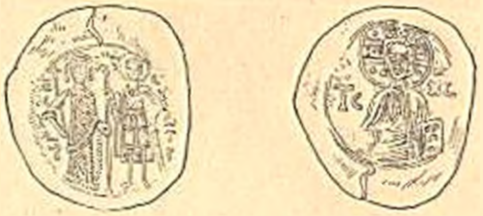

Обр. 128. — Медна монета отъ Иванъ Асенъ II

Опако. — Бюстъ на Исусъ Христосъ Пантократоръ. Около главата му зрънчестъ нимбъ. Тритѣ рамена на кръстното сияние въ него сж украсени съ по петь зрънца. Надъ раменaта на Христа — съкращенията **$\overline{\text{IC}}$** и **$\overline{\text{XC}}$**.

Æ. Диам. 29 × 27 мм., 2,55 гр. Обр. 128.

Отъ този типъ медни монети на Ив. Асена бѣха известни нѣколко екземпляра (Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на българскитѣ царе, София, 1924, 69, 4 сл.). Обаче при всичкитѣ тѣхъ поради слабия ударъ на печата или поради нѣкоя повреда на повърхностьта на монетата, името на царь Ив. Асенъ не личеше изцѣло. Най-много се забелязватъ части на букви отъ името; при повечето отъ тия екземпляри се виждаше титлата ц҃р. Въ описваната тукъ монета се чете цѣлото име на царь Ив. Асенъ; то е изписано по сжщия начинъ както е въ златната монета отъ Ив. Асенъ, открита неотдавна.[1] Тукъ гравьорътъ е изпусналъ ь на края на името Асенъ.

Михаилъ Асенъ (1246—1256 г.)

1. Лице. — Фигура на гологлавъ царь, стоящъ на среща. Съ дѣсната си ржка той поема знаме на дълга върлина, което му подава светецъ съ зрънчестъ кржгъ около главата. Задъ гърба на светеца надписъ: **МIХА[IΛ]**, а въ лѣво отъ фигурата на царя :[AS]ENV[S]. Предъ главата му въ вертика-

---

[1] Герасимовъ, ИАИ VIII (1935), 362 сл.

ленъ редъ сѫ гравирани буквитѣ I и P, съкращение на латинската титла I(M)P[ERATOR].

Опако. — Исусъ Христосъ седи на тронъ съ високо облѣгало, насреща. Отъ страна на нимба **IC** и **XC**. Наоколо зрънчестъ крѫгъ.

FR. Диам. 20 мм., 1,35 гр. Обр. 129.

Тази монета се отличава отъ познатитѣ до сега сребърни грошове на Михаилъ Асена по начина на изписване на името Михаилъ. Въ тѣхъ следъ MI следва буквата h, подобно на рѫкописно латинско N и после O; името накрая завършва съ IL (Мушмовъ, цит. съч. 73, обр. 9 и 10). Тукъ, въ тая нова монета буквата X има гръцко начертание и следъ нея буква A; името Михаилъ въ тая монета, сѣчена презъ самостоятелното царуване на Мих. Асенъ, е написано както въ една рѣдка монета, кована презъ времето на управлението заедно съ майка му Ирина.[1]) Сѫщото съкращение на титлата imperator съ две букви I и P намираме въ единъ другъ сребъренъ грошъ отъ Михаилъ Асенъ.[2])

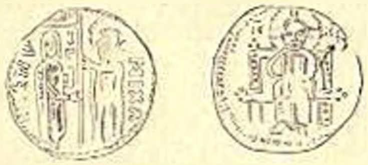

Обр. 129. — Сребърна монета отъ Михаилъ Асенъ

Георги Тертеръ I (1279—1292 г.)

1. Лице. — Въ лѣво фигура на гологлавъ царь, стоящъ насреща въ дреха, украсена съ зрънца. Съ дѣсната рѫка той поема знаме, което му врѫчва светецъ съ зърнестъ крѫгъ около главата; светецътъ държи евангелие съ лѣвата си рѫка. Въ лѣво отъ фигурата на царя славянски надписъ, който започва отъ при нозетѣ ѝ: **гсѡчгнс**. До лицето на сѫщата фигура латински надписъ въ отвесенъ редъ: **REX**. Въ дѣсно отъ фигурата на светеца се чете сѫщо славянски надписъ, който започва отъ нимба на дѣсно: **гсѡчгнс**.

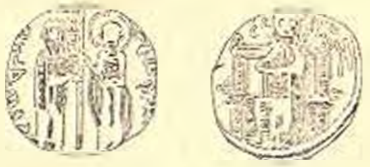

Обр. 130. — Сребърна монета отъ Георги I Тертеръ

Опако. — Исусъ Христосъ седи на тронъ съ високо облѣгало, насреща. Въ дѣсно отъ облѣгалото се вижда буквата к въ обратно положение. Наоколо зрънчестъ крѫгъ. Обр. 130.

FR. Диам. 19 мм., 1,46 гр., отъ Народния музей въ София (Инв. № 653).

Монетата е вече издавана отъ г. Мушмовъ.[3]) Той погрѣшно вижда и чете тритѣ латински букви предъ лицето на царя като славянскитѣ **кцү** и изкарва отъ тѣхъ съкращение на думата **великомѵченикъ**. Това четене е съвсемъ произволно. На монетата ясно личи характерното начертание на латинската буква R (най-горе), най-долу пъкъ се вижда латинската X. въ срѣдата е Є, което е малко приплѣскано. Цѣлата дума както виждаме е RЄX — **царь**. Това мѣсто между лицето на царя и върлината на знамето винаги се заема отъ титлата на царя въ българскитѣ сребърни монети отъ тоя типъ[1]), на краля въ сръбскитѣ,[2]) и на дожа въ тия на венецианската република.[3]) Името и епитетътъ на светеца винаги се поставя задъ светеца. Гравьорътъ на печата за тази монета не е билъ добре запознатъ съ графиката на славянскитѣ букви — това се вижда отъ грубото имъ и неясно начертание върху монетата. Буквата **Р** и въ двата случая е предадена въ обратенъ видъ. Неясно е значението на буквата **К**, която гравьорътъ е поставилъ до облѣгалото на трона, на опаката страна. Възможно е това да е неговъ знакъ.

---

[1]) Мушмовъ, цит. съч., 72, обр. 8: ИАИ VI, 1930/1931, 222, 2.

[2]) Ljubic, Opis, 17, 1 и табл. II, 15.

[3]) ИАИ. VI, 1930/1931. 224, 4 и обр. 159.

Латинската титла RЄX и грубиятъ характеръ на славянскитѣ букви въ името Георги, показватъ, че тоя типъ сребърни грошове на Георги Тертеръ I сѫ сѣчени вънъ отъ България.

Тодоръ Светославъ (1300—1321 г.)

1. Лице. — **свят(о)слав(ъ) ц҃р блгар(о)м(ъ) с:·**

Светославъ въ дълга дреха и багреница на гърба му, стои насреща. На главата му — корона съ висулки отстрани. Въ дѣсната рѫка той държи скиптъра, а въ лѣвата — свитъкъ. Наоколо зрънчестъ крѫгъ.

Опако. — Исусъ Христосъ седи на тронъ, насреща и благославя съ дѣсната рѫка, а съ лѣвата поддържа евангелие върху колѣното си. Надъ раменатa му съкращенията **і҃с х҃с**. Всичкото въ зрънчестъ крѫгъ.

FR Диам. 20 мм., 1,61 гр., отъ сбирката на Нар. музей (инв. № 205). Обр. 131.

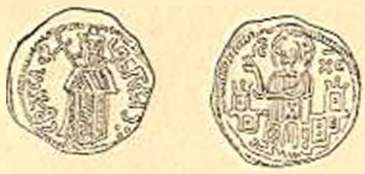

Обр. 131. — Сребърна монета отъ Тодоръ Светославъ

Тази монета е вариантъ на описанитѣ у Мушмовъ[4]) сребърни грошове отъ Светославъ. Следъ думата **блгар(о)м**, гравьорътъ е поставилъ единъ знакъ въ видъ на обърната буква С и следъ нея три точки. Дали тази буква е нѣкакъвъ таенъ емисионенъ знакъ или пъкъ знакъ на гравьора на монетния печатъ, това трудно да се отгатае сега. Една буква (**К**) намираме на опакото на единъ сребъренъ грошъ отъ Георги Тертеръ (срв. по-горе стр 225 и обр. 130). Въ единъ грошъ отъ царь Ив. Александъръ и сина му Михаила на опакото, отъ двѣтѣ страни на Ис. Христа, сѫ помѣстени пъкъ две букви (срв. тукъ стр. 229 и обр. 135).

---

[1]) Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ, 73, обр. 9 и 10; 86, 33; ИАИ VI, 1930/1931, 222, 2 и обр. 157.

[2]) Ljubić, Opis, 31, и табл. IV, 2 сл.

[3]) Baranowsky, Monete di zecche Italiane VII 1932, Табл. X, 862, и 863 сл.

[4]) Монетитѣ и печатитѣ, 89, 40, 41.

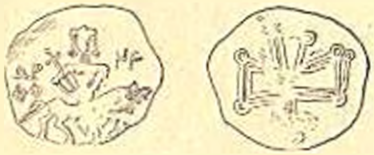

Обр. 132. — Медна монета отъ Тодоръ Светославъ

2. Лице. — Царьтъ въ дълга дреха на конь, въ ходъ на дѣсно. На главата му низка корона съ висулки отстрани. Въ дѣсната рѫка държи скиптъръ, а въ лѣвата — поводитѣ на коня. Въ лѣво отъ фигурата на царя славянски надписъ въ два реда: $\genfrac{}{}{0pt}{}{\text{дρ}}{\text{θо}}$ = θ(є)од(о)ρ[ъ]. Надъ главата на коня Н̄ρ.

Опако. — Равнораменъ кръсть съ широки профилирани рамена.
Æ Диам. 28 мм., слабо корубеста, отъ сбирката на Нар. музей (инв. № 151). Обр. 132.

3. Лице. — сѫщото изображение както въ гореописаната монета. Надписътъ съ името на царя е по-пъленъ; чете се: $\genfrac{}{}{0pt}{}{\text{дρ}}{\text{θєо}}$ = θєод(о)ρ(ъ).

Опако. — сѫщото. Обр. 133.

Тази медна монета е била издадена отъ Мушмовъ.[1] Той не е забелязалъ запазения дѣсенъ жгълъ отъ буквата д предъ буква ρ. Въ гореописаната монета подъ № 2. буквата д се вижда цѣла.

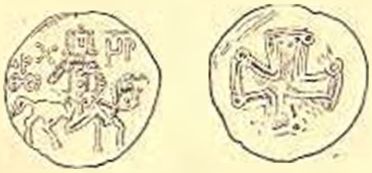

Обр. 133. — Медна монета отъ Тодоръ Светославъ

Тия две медни монети сѫ стилистически сходни. Изглежда, че печатитѣ имъ сѫ гравирани отъ единъ и сѫщъ майсторъ. Това личи отъ разпредѣлението на надписа и отъ стила на изображението върху лицевата страна. Особено поразително е сходството между фигуритѣ на коня, който е гравиранъ много примитивно съ линии и чертички; главата е предадена съ една отвесна дълга черта и надъ нея една по-кжса хоризонтална. Съ две дебели точки отъ страна на вертикалната линия сж означени очитѣ, и съ други две при долния й край — ноздритѣ. Ушитѣ сж предадени съ две клинчета надъ хоризонталната линия. Царьтъ е представенъ въ пъленъ фасъ, и двѣтѣ рѫце сж свити симетрично къмъ тѣлото.

Въ монетитѣ на българскитѣ царе Георги Тертеръ, Тодоръ Светославъ и Михаилъ Шишманъ наблюдаваме една двойственность по отношение на имената имъ. Въ сребърнитѣ имъ монети се поставя едното имъ име — собстве-

---

Цит. съч., 91, 47.

ното.[1] Въ сребърнитѣ грошове на Георги Тертеръ е гравирано само собственото му име — **Гєωргиє**, а въ меднитѣ само фамилното — **Тєртєръ**. Въ сребърнитѣ на Тодоръ Светослава е гравирано само името Светославъ. Въ една рѣдка медна монета, сѣчена заедно съ Георги Тертеръ, той е назованъ съ сѫщото име Светославъ. Въ византийскитѣ извори Тодоръ Светославъ е известенъ само подъ името Светославъ, другото му име е познато само отъ домашнитѣ ни извори. Така въ една приписка къмъ евангелието, писано за Георги II Тертеръ четемъ: . . . **црь Гєωгіє, Снь кєлікаго црѣ Θєω҃рл Свѧслл.**[2] И въ Синодика на царь Борила е означенъ съ двѣтѣ си имена.[3] Въ известнитѣ негови медни монети той е назованъ само съ първото си име: **Θеодоръ црь.**[4]

Михаилъ Шишманъ въ сребърнитѣ си грошове е поставилъ само собственото си име, въ меднитѣ монети съ конникъ на лицето е гравирано собственото му име, а на опакото монограма съдържаща фамилното — Шишманъ. Позната е и една рѣдка медна монета отъ него само съ фамилното му име.[5] Въ меднитѣ монети сѣчени съ сина му Ив. Стефанъ, на лицевата страна е поставено собственото му име Михаилъ, а на опаката — фамилното име.

Михаилъ Шишманъ съ сина си Ив. Стефанъ

1. Лице. — Две фигури въ тѣсни дълги дрехи, украсени съ бисерни зрънца, стоятъ на среща. На главитѣ имъ низки корони съ висулки. Фигурата въ лѣво подава съ л. рѫка дългъ скиптъръ на тая, стояща отъ дѣсно. Отъ страна на лѣвата фигура е помѣстенъ обяснителенъ надписъ, който започва отъ главата ѝ въ обратенъ редъ: **м(і)хаил**. До тая въ дѣсно се чете: **іоаннс**. Наоколо зрънчестъ крѫгъ.

   Опако. — Монограма отъ буквитѣ ш и з, въ зрънчестъ крѫгъ.

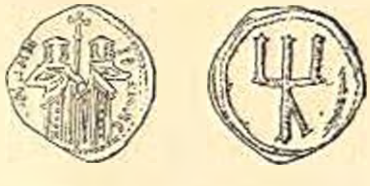

Обр. 134. — Медна монета отъ Мих. Шишманъ и Ив. Стефанъ

---

[1] Отъ Михаилъ Шишманъ сѫ известни сребърни и медни монети съ еднакъвъ типъ на лицето — царьтъ на конь и съ еднакво написано име — Михаилъ.

[2] Й. Ивановъ, Български старини въ Македония, 2 изд., 264.

[3] М. Попруженко, Синодикъ царя Борила, 1928, 81, 97 редъ.

[4] Въ българската история е познатъ и още единъ Тодоръ — братътъ на Асенъ I. Въпроснитѣ медни монети съ Θеодоръ црь не може да се приписватъ на него поради това, че той отъ рано е взелъ популярното име Петъръ и следъ смъртьта на брата си Асена е управлявалъ само нѣколко месеца, тъй че не е ималъ възможность да сѣче монети. Най-после и тѣзи медни монети по изображенията си и стильтъ си сѫ близки до ония на Михаилъ Шишмана и на Ив. Александра: тѣ сѫ по-късни отъ XII в., когато е живѣлъ Тодоръ (Петъръ).

[5] Ср. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ, 98, 60.

Æ. Диам. 20 мм., 2.30 гр., маслинено зелена патина. Обр. 134.

Името на Иванъ (Стефанъ) тукъ се чете изцѣло; по недоглеждане вѣроятно въ него гравьорътъ следъ буква і е начерталъ о вмѣсто ω.

Иванъ Александъръ съ сина си Михаилъ

1. Лице. — Царь Ив. Александъръ и Михаилъ въ дълги и тѣсни дрехи, украсени съ бисерни зрънца, стоятъ на среща. Единиятъ край на лоровете, които опасватъ кръстоветѣ имъ, е прехвърленъ върху едната ръка.[1] На главитѣ имъ низки корони съ висулки. Двамата държатъ симетрично въ едната си ръка къси скиптри. Между тѣхъ знаме на висока върлина. До фигурата въ лѣво е помѣстена монограма, състояща се отъ буквитѣ блгв = благовѣренъ (?), а до главата ѝ въ дѣсно ф. До главата на лѣвата фигура се вижда монограма състояща се отъ буквитѣ Але — начало на името Александъръ. Въ лѣво отъ сжщата фигура се чете монограмата М — Михаилъ[2]).

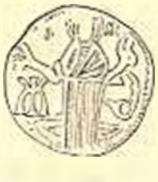

Обр. 135. — Сребърна монета отъ Ив. Александъръ и Михаилъ Асенъ

Опако. — Исусъ Христосъ стои на среща и благославя съ двѣтѣ протегнати въ страни ржце. Задъ него низъкъ столъ съ възглавница. Надъ раменетѣ му съкращенията IС и ХС. Подъ ржцетѣ на Исусъ Христосъ, въ лѣво буква Ж, а въ дѣсно буква С въ негативенъ видъ.

AR. Диам. 20 мм., отъ музея въ Видинъ. Обр. 135 и 136.

Отдавна въ нумизматическата литература бѣха познати два сребърни гроша на Ив. Александъръ съ сина му Михаилъ съ буквитѣ С и Ж на опакото, и които букви се тълкуваха най-различно.[3]) Поради недобре запазенитѣ оригинали и още повече по недоглеждане буквата ж до сега се четеше като ц. Тъй я е схваналъ и последниятъ ѝ издатель Мушмовъ, който е прегледалъ оригинала на единия известенъ екземпляръ въ Будапещенския музей.[1]) Въ него буква с стои въ лѣво отъ фигурата на Ис. Христа, а ж, която ясно личи и върху отпечатъка отъ тази монета, се намира отъ дѣсно (обр. 141). Тукъ личи ясно срѣдното рамо, при все че краищата му сж поизтъркани; остатъцитѣ отъ него сж достатъчни, за да се види, че това не е буква ц, а ж съ нейното характерно начертание.

---

[1]) Че това е лоръ се вижда отъ едно миниатюрно изображение на царь Ив. Александъръ въ сжщото одеяние, срв. Филовъ, Сборникъ въ честь на Златарски, София, 501, обр. 73; Сжщиятъ, Миниатюритѣ на Манасиевата хроника, София, 1927, табл. I.

[2]) Двѣтѣ фигури сж изработени шаблонно. Бащата и синътъ сж представени съ еднакви бради. За да се различаватъ, гравьорътъ поставя къмъ всѣка отъ фигуритѣ обяснителенъ надписъ, обикновенно фигурата въ лѣво отъ прѣпореца е означена като такава на Ив. Александръ — край главата му е поставена монограма на името му — Александъръ, а до тая въ дѣсно, винаги отъ лѣвата ѝ страна монограма М — Михаилъ. Въ нашата монета гравьорътъ по недоглеждане е размѣнилъ мѣстото на монограмата съ името на Ив. Александъръ и я начерталъ до главата на лѣвата фигура, която е на Михаилъ, както това се вижда отъ монограмата въ лѣво отъ нея. Това размѣстване на обяснителнитѣ надписи не е единственъ примѣръ. Има и други случаи напр. сравни една сребърна монета отъ колектив. находка при Карлуково (Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ, 110, 100).

[3]) Мушмовъ, цит. съч., 112.

Новооткритата сребърна монета е само вариантъ на известнитѣ вече два гроша. Въ нея, както виждаме, сж размѣстени мѣстата на двете букви — **Ж** е дошло отъ лѣво, а **С** въ обратенъ изгледъ отъ дѣсно.

Какво означаватъ тия две букви? Предишнитѣ издатели на известнитѣ два гроша се опитваха да тълкуватъ тия букви различно. Така Ковачевичъ,[2]) четейки втората буква като ц се опитва да ги изтълкува като съкращение на думитѣ **Спасъ Мирꙋ**, а Златарски като — **Сыноу Михаилꙋ**.[3]) Възможни сж и други гадания.[4])

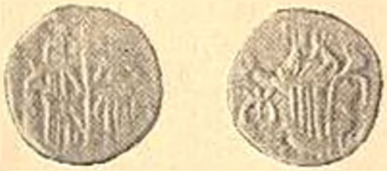

Обр. 136. — Монета отъ Ив. Александръ и Михаилъ Асенъ

При наличностьта на две само букви, трудно е да се намѣри едно убедително тълкуване за тѣхъ. На пръвъ погледъ, като че ли тия две букви, помѣстени въ лѣво и дѣсно отъ фигурата на Христа, се отнасятъ къмъ него. Обаче имаме примѣри, гдето на сжщото мѣсто сж поставени съкращения и монограми, които нѣматъ никакво отношение къмъ Христа. Така въ сребърни грошове на Ив. Александръ и Михаилъ отъ сжщия типъ, на мѣстата кждето стоятъ ж и с, гравьорътъ е поставилъ монограмитѣ ЅЄ и Ѱ (срв. Мушмовъ, цит. съч., 106, 86, обр. 86 и сл.).[5])

Всѣки опитъ за тълкуването на тия две букви, както се вижда отъ досегашнятѣ опити, е прибързанъ. Ще трѣбва да се намѣрятъ нови междинни свидетелства, които да ни дадатъ ключа за разгадаването на въпроснитѣ две букви. Ние тукъ ще се ограничимъ само съ това да посочимъ, че и въ югославянскитѣ и въ византийскитѣ монети се намиратъ сжщо така най-различни букви отъ двѣтѣ страни на изображенията на Ис. Христа, Богородица и на светцитѣ, представени на опакото на съответнитѣ монети. Още въ сребърнитѣ денари на краль Стефанъ Урошъ I (1243—1276),[1] на опакото отъ двѣтѣ страни на седящия на тронъ Христосъ намираме по една буква (които букви въ повечето случаи сж латински, тъй като монетитѣ сж сѣчени вънъ отъ Сърбия — (срв. Ljubic, Opis, табл. IV, 3, **К—Λ**; IV 5, **Ю—М**; IV, 20, **ІІ—О**; 23, **М—К** и пр.). Сжщото е и въ монетитѣ на следващитѣ крале (срв. Ljubic, п. тамъ, табл. V, 3, 8, 13: VI, 14; VII, 14, 18 и пр.). Въ монетитѣ на съвременика на царь Иванъ Александъръ — Стефанъ Душанъ, намираме следнитѣ групи отъ букви **Т—ІІ** (Табл. VII, 21), V—G (Табл. VIII, 6); **Т—∴** (VIII, 10); **ІІ—Ѳ** (VIII, 22); **ІІ—О** (IX, 3). **М—К** (IX, 9); срв. и тукъ обр. 139). Въ монетитѣ на Стефанъ Урошъ отъ двѣтѣ страни на Богородица Orans виждаме комбинации отъ буквитѣ L—P и P—L (срв. п. тамъ, табл. X 13 и 15; тукъ обр. 138). Въ единъ грошъ на Вълкашина **ІІ—ІІ** (вж. п. т., табл. X. 22). Подобни групи отъ по две букви намираме и въ монетитѣ на босненскитѣ владетели.[2]

---

[1]) Само Янко Шафарикъ е позналъ оригиналния видъ на тая българска буква и правилно я чете като ж, на което пъкъ хърватскиятъ нумизматъ Любичъ се е противопоставилъ неоснователно, срв. Ljubić, Opis, 3, заб. 2.

[2]) Ковачевич, Гласник LXXVI, 1908, 97.

[3]) Срв. Мушмовъ, цит. съч. 112; ИАД I. 1910, 40 ст.

[4]) г. Мушмовъ въ единъ рефератъ четенъ презъ 1934 г., въ археолог. (ИАИ VIII, 551) институтъ се опита при наличностьта на новото четене на втората буква [ж], да изтълкува деветѣ букви като съкращение на спасъ жизнодавецъ, единъ епитетъ на Исусъ Христосъ, познатъ отъ единъ тропаръ отъ XIV в. Ние не знаемъ дали г. Мушмовъ поддържа още това си мнение.

[5]) Въ единъ грошъ на Ст. Урошъ, гравьорътъ е поставилъ името му Урошъ въ две срички отъ страни на Исуса Христа на опаката страна, срв. Ljubić, цит. съч., табл. IV, 7.

Обр. 137. — Сребърна монета отъ Ст. Урошъ I

Обр. 138. — Сребърна монета отъ Стефанъ Урошъ

Обр. 139. — Сребърни монети отъ Стефанъ Душанъ

Въ византийската нумизматика подобни букви намираме още въ златнитѣ номизми на императораМихаилъ VIII (1261—1282 г.). Тѣ сж помѣстени отъ двѣтѣ страни на Богородица (срв. Wroth, Imperial byzant. Coins II, 609, 5, **К—Ч**; 612, 11, **Γ—Λ** и пр.), въ монетитѣ на Андроникъ II (1282—1328) (срв. Wrot, цит. съч., 612, 11, 2, Z—C; 615, 4, **Δ—Λ** 615, 6 **Ж—Н**; 616, 8, **К—Х**, въ тия на Андроникъ и Михаилъ IX — (ibid, 619, 18. **К—✻**; 619, 20 $\overset{\epsilon}{\phi}$—*РВ*); въ монети отъ Андроникъ III (1328—1341) — (ibid, 629, 1, 8—B; и др.).

На насъ се струва, че сжщия смисълъ има и буквата **К** въ обратенъ видъ върху опакото на единъ рѣдъкъ грошъ отъ Георги I Тертеръ (срв. тукъ стр. 225 обр. 130).

---

[1] Срв Ljubič, цит. съч., 36 сл.

[2] Ljubič, цит. съч., табл. XVI, 2, 3, 7, 12 и пр.

Отъ гореизброенитѣ примѣри, които сѫ само една малка часть отъ известнитѣ групи и комбинации отъ букви, се вижда, че нито въ единъ случай тѣ не се отнасятъ до изображенията на Христа, на Богородица или светцитѣ, ако и да сѫ помѣстени отъ двѣтѣ имъ страни. По аналогия съ подобни групи или отдѣлни букви върху сребърнитѣ матапани на Венеция, гдето отъ времето на дожда Андрей Контарини (1368 г.) поставятъ звезда и инициали на името на гравьоритѣ въ монетарницата, а при дожда Тома Мочениго (1382 г.) гравирали вече два инициала,[1] сѫщо и отъ по-къснитѣ монети на гр. Дубровникъ[2] гдето сѫщо се знае съ положителность, че тия букви сѫ инициали и знаци на печаторѣзача, трѣбва да приемемъ a priori, че както буквитѣ върху византийскитѣ,[3] така и тия върху югославскитѣ монети сѫ инициали на гравьори или заведущитѣ монетарницитѣ.[4] Твърде е възможно и буквитѣ въ нашата монета на Ив. Александъръ и тая отъ сребърния грошъ на Георги I Тертеръ да иматъ сѫщото значение.

Обр. 140. — Медна монета отъ Михаилъ VIII Палеологъ

Въ заключение ще кажемъ, че въ срѣдновѣковната нумизматика, респективно българската и византийската винаги епитетитѣ на Ис. Христа, Богородица и на светцитѣ, изобразени на опакото на монетитѣ се изписватъ изцѣло безъ съкращения; съкращаватъ само познати имена и думи. напр. името на Исусъ Христосъ се съкращава съ по две букви **IC** и **XC**, много рѣдко съ по една **I** и **C**, това на Богородица въ византийскитѣ монети се пише съкратено **MP ΘV** = Μετέρ Θεοῦ, ὁ ἅγιος = Ⓐ; **СТЫ = СКАТИ** въ българскитѣ и пр.

Както казахме, въ монетитѣ епитетитѣ се изписватъ изцѣло. Така въ новооткритата златна монета на Ив. Асенъ II на опакото четемъ следния епитетъ на Исуса Христа съ цѣли думи: іс хс — црь славѣ.

Въ византийскитѣ монети, гдето има епитети на Христа и на Богородица винаги сѫ изцѣло изписани: IhS XPI REX REGNANTIVM въ златнитѣ византийски монети отъ IX и X в. сл. Хр.[5]. Въ една златна монета отъ Мануилъ I се вижда пъкъ следния епитетъ на Христосъ: **IC XC O ЕММАНОНЛ**[6] Въ трета една монета отъ никейския императоръ Иоанъ Дука Ватацесъ около изображението на Христа се чете епитета O ХААКІТНС.[7]

---

[1] Engel, Traité de numism. du moyen âge, III, 1370 сл.

[2] Решетар, Дубровачка нумизматика I, 251 сл.

[3] Wroth, цит. съч., 612, заб. 3, нарича тия букви mintletters.

[4] Д-ръ И. Петровичъ въ „Нумизматичар", II, 1935, 30, по поводъ една сръбска монета съ две букви Я и Г въ л. отъ изображението на Исусъ Христосъ, изказва предположение, че тия букви сѫ майсторски (на гравьора) знаци.

[5] Wroth, цит. съч. 436 сл.

[6] Wroth, п. тамъ табл. LXIV, 2.

[7] Sabatier, Monnaies byzantines pl. LXIV, 10: Wroth, Coins of the Empires of Thesalonica, Nicaea etc. табл. XXX, 6.

Въ една много рѣдка монета отъ Иоанъ V Палеологъ на опакото около фигурата на светеца е помѣстено цѣлото му име: Ο ΑΓ(ΙΟC) ΙΩ(ΑΝΗC) Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟC.[1] Не е тукъ мѣстото да изброяваме дългата листа на подобни примѣри, отъ които се вижда, че винаги въ монетитѣ се изписватъ изцѣло епитетитѣ. Сжщото е и въ моливдовулитѣ.[2]

2. Лице. — Изображението както предидущото; върлината се крепи на три крака.

Опако. — Както предидущото съ тая разлика, че мѣстата на буквитѣ сж въ обратенъ редъ — буква с е въ лѣво, а ж — въ дѣсно. *FR*. Диам. 20 мм., отъ Музея въ Будапеща. Обр. 141.

Тази монета е издавана нѣколко пжти.[3] Ние я преиздаваме съ поправено четене на буквата въ дѣсно отъ образеца на Исусъ Христа. Тукъ даваме и нова по-точна рисунка на опаката ѝ страна (вж. обр. 141) споредъ гипсовия отливъкъ отъ оригинала въ Будапещенския музей, върху който отливъкъ личи характерното начертание на буква Ж.

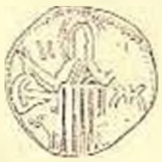

141. — Сребърна монета отъ Иванъ Александъръ Михаилъ Асенъ

3. Лице. — Фигура на царь съ низка корона на конь въ ходъ на дѣсно. Съ дѣсната ржка царьтъ държи скиптъръ. Наоколо зрънчестъ кръгъ.

Опако. — Монограма, състояща се отъ три букви А(л)еʒ(андръ) Наоколо зрънчестъ кржгъ.

Æ. Диам. 21 мм. отъ нумизматичния кабинетъ, Берлинъ. Обр. 142.

Тая монета е вариантъ на описанитѣ у Мушмовъ монети на Ив. Александъръ съ изображение на царя — конникъ.[4] При описанието на тия монети авторътъ погрѣшно назовава облѣклото на царя броня. Царьтъ е представенъ въ дивитисий, тѣсна дълга дреха, украсена съ бисери. Това облѣкло личи и въ монетитѣ на други трима царе, дето последнитѣ сж представени като конници.[5]

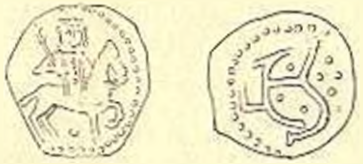

Обр. 142. — Медна монета отъ Ив. Александъръ

4. Лице. — Иванъ Александъръ и синъ му Михаилъ въ тѣсни дълги дрехи стоятъ насреща. Надъ главитѣ имъ низки корони съ висулки отстрани. Държатъ симетрично по единъ скиптъръ. Опасанитѣ около кръста имъ

---

[1] Blanchet, Revue numismatique 1910, 81.

[2] Schlumberger, Sigillographie. 37 : ΜΡ ΘΥ Η ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ.

[3] Срв. Мушмовъ, цит. съч., 112, и обр. 104.

[4] Мушмовъ, цит. съч. 128, 149 сл.

[5] Мушмовъ, цит. съч. 78, обр. 15; 91, 45 сл.; 94, 50 сл.

лорони сѫ прехвърлени презъ едната рѫка. Между двамата знаме на дълга върлина. Въ дѣсно отъ главата на лѣвата фигура се вижда монограма отъ три букви: **ЛЛЄ**. Въ лѣво пъкъ монограма, която развързано се чете: **блкр (= благовѣренъ)**. Подъ лѣвия лакетъ на фигурата въ дѣсно монограмата **м = михаилъ**.

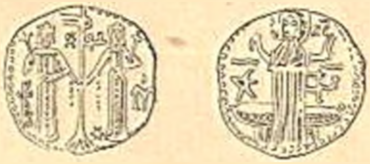

Обр. 143. — Сребърна монета отъ Ив Александъръ

Опако. — Исусъ Христосъ съ нимбъ стои насреща и благославя съ двѣтѣ протегнати въ страни рѫце. Задъ него нисъкъ столъ. Подъ рѫцетѣ му въ лѣво се вижда моно-грамата ЯЄ̄ и ф̃.

FR. Диам. 20 мм. Обр. 143.

Въ тоя грошъ за пръвъ пѫть срѣщаме надъ монограмата и титлата знаци за съкращение. Титлата ф̃ е въ негативенъ образъ.¹)

Иванъ Срацимиръ (1360—1396 г.).

1. Лице. — Царьтъ въ дълга дреха и съ низка корона на главата, стои на среща. Въ дѣсната рѫка държи скиптъръ. Въ лѣво отъ фигурата на царя часть отъ монограма: **Ц-р = С(ра)ци(м)ир(ъ)**. Подъ монограмата звезда. Въ дѣсно отъ фигурата горе ф. Всичкото въ зрънчестъ крѫгъ.

Опако. — Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Върху гърдитѣ на дѣсното крило се вижда препечатана фигура на царь съ корона и дивитисий, украсенъ съ бисерни зрънца, въ хоризонтално положение.

Æ. Диам. 22 мм., 1,30 гр., отъ музея въ Видинъ.²) Обр. 144.

Монетата е издадена отъ Мушмовъ, но погрѣшно.³) Той я приписва на царь Михаилъ Шишмана, понеже по недоглеждане той смѣта монограмата въ лѣво за титлата ф.⁴)

При внимателно разглеждане на оригинала, който имахъ подъ рѫка, се виждатъ две дълги отвесни рамена, които сѫ части отъ монограмата **Ц-р = ЦИР**. Началната буква **С** и кѫсото рамо на буква **Ц** не сѫ запазени. Това е сѫщото

---

[1] Мушмовъ, цит. съч. 107, 88—90 и др.

[2] ИАИ VI, 1930—1931, 229, 9.

[3] Дължа да изкажа благодарность на г. В. Атанасовъ, завеждащъ Музея въ Видинъ, който любезно ми остави на разположение горната монета, както и тия подъ № 2, 3 и 5, за да ги издамъ тукъ.

[4] Първоначално въ нѣколко статии (ИАД III, 1912, 81 сл.; БАИ VI, 1930—31, 228 сл.) и въ книгата си Монетитѣ и печатитѣ, 99 сл., Мушмовъ издаде редица медни монети съ една царска фигура на лицето и двуглавъ орелъ на опакото, които той приписа на Михаилъ Шишманъ поради присѫтствието на буквата М въ нѣкои екземпляри. Върху други екземпляри отъ тия монети се виждаха буквитѣ С и Ц, които по-късно той въ една статия въ в. Миръ, бр. 9663, 1934 г. преиздаде и правилно приписа на царь Срацимира.

начертание на монограмата съ името **СРАЦИМИРЪ**, което намираме върху меднитѣ монети на царь Срацимиръ съ изображение на Ис. Христа или кръсгъ на опакото и монограми съ неговото име на лицето.[1])

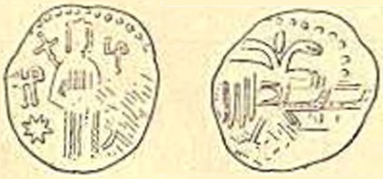
Обр. 144. — Медна монета отъ Ив. Срацимиръ

Известна е и една монета отъ сжщия типъ, но отъ по-добъръ стилъ, дето името на Срацимиръ е изписано съ тая монограма **Сφ** — **С(РА)Ц(ИМИ)Р.**[2]) Въ друга една монета името му е предадено само съ две букви **С Ц**[3]) Отъ направеното проучване сега се вижда, че гореописаната медна монета трѣбва съ положителность да се припише на Ив. Срацимира.

2. Лице. — Фигура на царь, стоящъ насреща, въ дълга дреха, въ дѣсната ржка държи скиптъръ. Подъ лакета му сж помѣстени две букви **С** и **Ц**, съкращение на името **С(РА)Ц (ИМИРЪ)**. Наоколо зрънчестъ кржгъ.

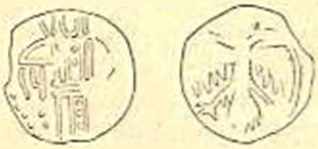
Обр. 145. — Медна монета отъ Ив. Срацимиръ

Опако. — Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Æ. Диам. 18 мм., отъ музея въ Видинъ, обр. 145.

Тази монета представлява вариантъ на описаната отъ Мушмовъ,[4]) която сжщо тъй се отличава по грубата си изработка. Къмъ тѣзи две монети, при които името на Ив. Срацимиръ е означено съ две само букви, трѣбва да причислимъ и една трета, въ която сега личи само буквата **Ц**.[5])

3. Лице. — Фигура на царь въ дълга, тѣсна дреха, стоящъ насреща. Съ дѣсната ржка той държи скиптъръ. Въ лѣво отъ фигурата на царя кржгъ отъ шесть кжси чертички и въ срѣдата точка.

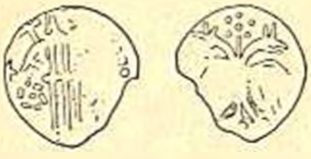
Обр 146. — Медна монета отъ Ив. Срацимиръ

Опако. — Двуглавъ орелъ съ разперени крила' между двѣтѣ му глави петь точки въ кржгъ съ една друга въ срѣдата. Æ. Диам. 20 мм., отъ Музея въ Видинъ. Обр. 146.

4. Лице. — Въ зрънчестъ кржгъ монограма, съдържаща името на Иванъ Срацимира. Сега голѣма часть отъ буквитѣ сж изтрити.

---

[1]) Мушмовъ, цит. съч., 137, обр. 178, 179 и 180.

[2]) Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ, 99 обр. 64,

[3]) Мушмовъ, ИАИ VI, 1930—1931, 228, обр. 168, 4.

) ИАИ VI, 1930—1931, 228, 10.

[5]) Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ, 101, обр. 70.

Опако. — Равнораменень кръстъ, краищата на който завършватъ съ разклонения, завиващи се на вѫтре. Между рамената групи отъ точици. Æ. Диам. 18 мм., отъ Нар. музей въ София (инв. № 676), обр. 147.

Въ меднитѣ монети на Ив. Срацимиръ съ монограма на името му, освенъ съ изображение на Исусъ Христосъ благославящъ съ две рѫце, има и монети, на опакото на които вмѣсто този образъ е представенъ кръстъ (срв. Мушмовъ, цит. съч., 158, 182 и сл.). Мушмовъ е описалъ две такива монети съ кръстъ, едната съ кръстъ съ дълго отвесно рамо, а другата съ равнораменъ, вписанъ въ крѫгъ кръстъ. Формата на кръста въ описаната тукъ медна монета е идентична съ тая на кръста, изобразенъ на една медна монета отъ византийския императоръ Андроникъ II.¹)

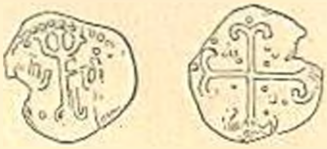

Обр. 147. — Медна монета отъ Ив. Срацимиръ

Поставяйки монограма съдържаща името му върху лицето на монетитѣ си, Срацимиръ е подражавалъ тия на баща си Ив. Александра, въ чиито монети намираме отъ едната страна монограма на името Александъръ. Това поставяне на монограма съ името на владѣтеля въ българската нумизматика е било подъ влиянието на монетитѣ на съвременнитѣ византийски императори.²)

Ив. Срацимиръ съ сина си Константинъ.

5. Лице. — Две фигури въ тѣсни дрехи стоятъ насреща отъ двѣтѣ страни на двоенъ кръстъ. Въ дѣсната си рѫка държатъ по единъ скиптъръ.

Опако. — По-голѣма часть отъ монограма съ името на Иванъ Срацимиръ. Æ. Диам. 19 мм., отъ музея въ Видинъ обр. 148.

Отъ този типъ медни монети на Срацимиръ съ сина му Константинъ до сега бѣха известни два екземпляра, при които липсваше (отъ повреда) веднажъ лѣвата фигура,³) и при втория екземпляръ — дѣсната (гл. по-долу обр. 149). Върху гореописаната мочета сѫ запазени и двѣтѣ фигури съ низки корони на главитѣ и по единъ скиптъръ въ дѣсната имъ рѫка. Мушмовъ е описалъ другъ единъ екземпляръ съ две фигури, държащи помежду си дългъ кръстъ и на главитѣ съ триѫгълни корони.⁴)

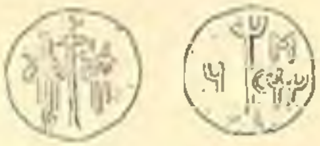

Обр. 148. — Медна монета отъ Ив. Срацимиръ и Константинъ

---

¹) Sabatier, Monnaies byzantines II, табл. LVII, 14; LX, 9; Wroth, цит. съч., табл. LXXIV, 13.

²) Въ медни монети на Андроникъ II (1282—1328) вмѣсто обичайния образъ на светеца или Христа е помѣстена монограмата на името му — Андроникъ, срв. Sabatier, цит. съч. LXI, 3, 4.

³) Мушмовъ, цит. съч., 140, 186.

⁴) п. тамъ, 140, обр. 185.

6. Лице. — Запазена е само фигурата на царь, стояща въ дѣсно отъ двоенъ кръстъ. На главата ѝ низка корона съ висулки, въ дѣсната ржка държи скиптъръ. Лѣвата фигура на царь не личи. На това мѣсто монетата е приплѣскана съ тежъкъ предметъ. Наоколо зрънчестъ кржгъ
Опако. — Дѣсната половина отъ монограмата съ името на Ив. Срацимиръ, другата ѝ часть е изчукана отъ ударъ.

Æ. Диам. 18 мм., отъ Народния музей въ София (Инв. № 276), обр. 149.

И въ този типъ медни монети съ две фигури на лицето и монограма на опакото Срацимиръ е взелъ за образецъ подобни монети на баща си Ив. Александръ.[1] Подобенъ типъ медни монети намираме и между тия, сѣчени отъ Михаилъ Шишмана[2] заедно съ сина си Ив. Стефанъ — на лицевата страна сж изобразени бащата и синьтъ; а на опаката е гравирана монограмата на името Шишманъ.

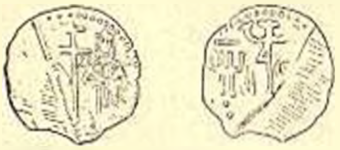

Обр. 149. — Медна монета отъ Ив. Срацимиръ и Константинъ

Поставянето на монограма върху опакото на монетитѣ на българскитѣ царе е минало отъ тия на византийскитѣ императори. Михаилъ Шишманъ трѣбва да е заелъ този типъ за своитѣ монети отъ тия на съвременика си Андроникъ II (1282—1329 г.). Въ меднитѣ монети на Андроникъ II съ образа на сина му Михаилъ IX, на опакото имъ е гравирана монограма съдържаща името на царьтъ отецъ — Андроникъ.[3]

Михаилъ Шишманъ (?) или Мицо (?)

1. Лице. — Фигура на царь, стоящъ насреща въ багреница, закопчана на дѣсното му рамо. На главата му низка корона съ висулки. Въ дѣсната ржка царьтъ държи скиптъръ, завършващъ съ три дълги листа (кринъ?), а въ лѣвата — кръстъ. Надъ главата на царя благославяща Божия дѣсница, подаваща се задъ сегментъ небе, въ лѣво отъ фигурата на царя монограма отъ буквитѣ **М**, **Н**, надъ **Н** наклонена на лѣво дълга и извита малко черта. При дѣсния лакетъ се забелязва остатъкъ отъ букви или монограмата ϕ (?). Въ дѣсно отъ главата една едра буква **Ѣ** въ обратенъ видъ. Подъ хоризонталното рамо на кръста титлата ф҃ въ въ негативъ.

---

[1] Срв. **Мушмовъ**, цит. съч., 118, 122 сл.: на лицето е представенъ Ив. Александъръ съ сина си Михаилъ а на опаката страна — монограма, съдържаща името Александъръ.

[2] **Мушмовъ**, п. тамъ, 103, 79 сл.

[3] **Sabatier**. цит. съч., табл. LXI, 3, 4. Въ сръбскитѣ монети поставянето на монограма съ името на владетеля започва твърде късно, къмъ края на XIV в., срв. **Ljubić**, цит. съч. 162 сл., и табл. XII, 16.; XIII, 12 и сл.

Опако. — Допоясенъ образъ на св. Никола въ архиерейско облѣкло. Въ лѣвата ржка държи Евангелието, а съ дѣсната благославя; отъ двета страни на светеца грѫцки надписъ:

Ⓐ ΝΚ Λ
Ο Α
Ο

Æ. Диам. 28×23 мм., обр. 150. Монетата е намѣрена въ с. Блъсково, Провадийско.

При меднитѣ монети на Михаилъ Шишмана съ познатия и отъ сребърнитѣ му грошове типъ съ конникъ, Мушмовъ въ книгата си Монетитѣ и печатитѣ, 96, 56 и 57, бѣ причислилъ и две медни монети съ грубъ стилъ и неясни надписи. [1]) Върху тѣзи монети на лицето имъ виждаме, както въ гореописаната, сжщата фигура на царь въ багреница и съ кръстъ и скиптъръ, завършващъ съ три остри листа въ ржцетѣ. Въ лѣво отъ фигурата се вижда нѣщо като буква |.| и до нея неопредѣлени начертания, които Мушмовъ чете за буква **Х**. Подъ тая буква се вмжда монограмата φ. На опакото на тия монети е изобразенъ сжщо тъй до пояса Св. Никола, чието изображение и придружаващия го надписъ издательтъ не е разбралъ и го описва като такова на Исуса Христа. И на помѣстенитѣ въ цитираната работа рисунки образътъ на св. Никола е произволно измѣненъ; напр., кръстоветѣ по архиерейската дреха на светеца въ тия рисунки сж деформирани до неузнаваемость. Отъ обяснителния надписъ съ името на св. Никола тукъ е останало по една несжществуваща буква **Х**, въпрѣки, че на монетитѣ личатъ начертанията на **О**, **Н** **Λ** **А** и пр. Ние тукъ прилагаме нова точна рисунка на една отъ тия монети (срв. обр. 151).

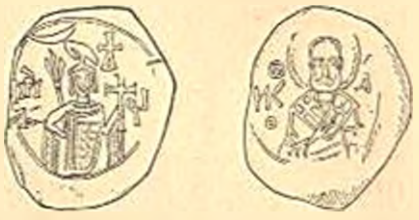
Обр. 150. — Медна монета отъ Михаилъ Шишманъ (?) или Мицо (?)

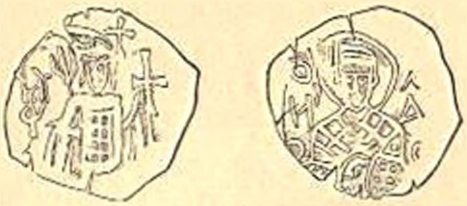
Сбр. 151. — Медна монета отъ Мих Шишмановъ (?) или Мицо (?)

Новооткритата медна монета се отличава отъ споменатитѣ съ по-добриятъ си стилъ и ясность на изображенията и на буквитѣ, както на лицето така и на опакото. Въ нея личи ясно буквата |.| и до нея скачената буква ||. Надъ буква || гравьорътъ е начерталъ една полегнала на лѣво извита черта. Подъ тѣзи букви се вижда неясенъ остатъкъ отъ друга буква, за която не знаемъ дали тя е продължение на името (напр. **Ъ** и предъ него друга буква) или пъкъ нѣкое второ име или титла. Съвсемъ изолирано отъ тия букви стои едриятъ образъ на едно **Ѣ** въ обратенъ видъ надъ главата на царя, което намираме и въ споменатитѣ монети, но която **Ѣ** Мушмовъ сѫщо не е разбралъ и я представя въ описанието си и рисункитѣ като звезди съ четири лѫчи или кръстъ.

---

[1]) Единъ трети екземпляръ отъ сжщия типъ монети, намѣренъ при разкопкитѣ въ Мадара, Мушмовъ е описалъ въ ИАИ VI, 1930—1931, 227, обр. 162, 1.

Забележителна особеность при тия медни монети, е двойствеността въ надписитѣ имъ; веднажъ за лицето гравьорътъ си служи съ славянски надписи съ характернитѣ букви **Ѣ**. **Ц**. а на опакото пояснителния надписъ е гръцки. Присѫтствието на титлата **Ц҃Р** = ц(а)рь тукъ осигурява българскиятъ произходъ на въпроснитѣ монети. Като обяснение на странното присѫтствие на гръцкия надписъ около образа на св. Никола можемъ да предположимъ, че гравьорътъ механически е копиралъ нѣкое иконно или друго изображение на този светецъ заедно съ гръцкия му надписъ.

И фигурата на царя отъ лицевата страна въ подробноститѣ не следва традиционното изображение на царь по българскитѣ монети. Докато въ монетитѣ на всички царе винаги владѣтельтъ държи скиптъръ, завършващъ съ кръстъ, тукъ скиптърътъ завършва съ една украса наподобяваща кринъ[1]) (fleur de lis), който намираме само въ монетитѣ на трапезундскитѣ императори, амъкнатъ подъ влияние на западната култура, която проникнала тукъ следъ кръстоноснитѣ походи.) Въ лѣвата рѫка обикновено въ българскитѣ монети царьтъ държи или кълбо съ кръстъ — държавата, или свитъкъ, дълъгъ прѣпорецъ, или, най-после, тая рѫка е положена на гърдитѣ.

По-горе ние казахме, че въпроснитѣ монети Мушмовъ приписва на Михаилъ Шишмана, като следващата буква следъ **М** той чете като **Х**. Въ новооткритата монета ние виждаме, че следъ буква **М** има буква **И** и надъ нея една наклонена на лѣво черта, която съ долния си край се допира до хоризонталното рамо на **И**.

Споредъ насъ малко трудно е да се приеме, че съ тия букви е означено името Михаилъ. Обикновено въ българскитѣ монети това име се изписва по два начина: изцѣло, както е въ монетитѣ на Михаилъ Асенъ, кѫдето то е предадено съ латински букви MIHOIL или MIXAIL и въ меднитѣ на Михаилъ Шишманъ съ сина му Ив. Стефанъ **М[И]ХАИЛ**, или пъкъ съкратено посрѣдствомъ две една до друга букви **МХ**, както го намираме и въ сребърнитѣ и въ меднитѣ монети на Михаилъ Шишмана или **М̇** въ сребърнитѣ грошове на Ив. Александра съ сина му Михаилъ.[3])

---

[1]) Въ сребърнитѣ грошове на царь Срацимира, скиптърътъ, който царьтъ държи, завършва въ форма на кринъ: срѣдниятъ листь е правъ, а двата крайни — завити на долу. Въ занимаващитѣ ни медни монети формата е по друга — тритѣ листа сѫ прави.

[2]) Sabatier, цит. съч. II, табл. LXIX, 67, 8, 10 и сл.

[3]) Понѣкога се прибавя и една кѫса чертица до лѣвото отвесно рамо на **М** и по тоя начинъ се образува допълнително буква **Л**.

Отъ даденитѣ примѣри се вижда, че въ българскитѣ монети е прието да се съкращава името Михаиль чрезъ две букви **МХ**, а не съ **М** и **И**, буква **И** принадлежи къмъ края на името и не е толкова сѫщественъ белегъ.

Наклонената черта надъ буква **И** има такова положение, че не образува съ рамената ѝ опредѣлена буква, нито **Λ**, нито **Λ** както бихме очаквали.

Ето защо ние мислимъ, че съ **М**, **И** и наклонената черта е означено съкращението на друго име.

Ние тукъ искаме да предложимъ едно друго четене, макаръ то да има хипотетиченъ характеръ. Наклонената черта, както се вижда отъ нейната значителна широчина въ горния ѝ край, не е случайна драска, а напротивъ тя е гравирана съ целъ да се означи съ нея часть отъ буква; тя е, казахме, допрѣна до часть отъ хоризонталното рамо на буква **И**; съ тая черта, часть отъ кѫсото хоризонтално рамо и дългото вертикално рамо гравьорътъ е означилъ начертанието на буква **Ц**. Подобно начертание виждаме и въ тукъ изобразената монета (обр. 151) съ по-грубъ стилъ; до буква **М**, която ясно личи, се вижда буква която наподобява една отъ двете букви **Ц** или **Υ**.

Двете букви **М** и **И** заедно съ буква **Ц** даватъ по-голѣма часть отъ името **МИЦ[О]**. Мицо се е наричалъ, както знаемъ отъ историята, единъ сродникъ на Асеневци по жена, който е билъ издигнатъ на търновския престолъ следъ Михаилъ Асена, който не оставилъ престолонаследникъ.

Малкото, което знаемъ за Мицо, черпимъ го главно отъ византийски извори. Домашни извори за него за сега нѣмаме. Името му въ византийскитѣ извори се пише Μυτζῆς или Μυλτζῆς.[1]) По аналогия съ други имена, гдето звукътъ И се предава въ срѣднобългарската писменость и паметници съ **И**, напримѣръ **ДИМИТРИЕ**, името Мицо трѣбва да се е писало сѫщо съ **И**.

Ако четенето на занимаващитѣ ни тукъ три букви е вѣрно, то тогава, ние мислимъ, се обяснява и присѫтствието на образа на св. Никола съ гръцкия надписъ около него.

Знаемъ, че Мицо е билъ български боляринъ и е владѣлъ надъ наследствени земи въ югоизточна България, край морето, съ градоветѣ Месемврия и Анхиало.

Мицо като владѣтель на крайморски области навѣрно е ималъ за свой патронъ св. Никола, повелитель на морскитѣ стихии и покровитель на морящитѣ и на крайморското население.

За личностьта и дейностьта на Мицо нѣмаме домашни извори, всичко, що знаемъ за него намираме у византийския писатель Пахимеръ, съвременникъ на Мицо и въ съчиненията на Григора, който е живѣлъ по-късно. За царуването на Мицо, което изглежда да не е било дълготрайно и двамата писатели даватъ кратки сведения. Пахимеръ[2]) пише следното: „Този Мицо (за по-голѣма яснота на разказа нека се върнемъ малко назадъ) билъ зетъ на Асенъ по дъщеря му и баджанакъ на Тодоръ Ласкарисъ. Асенъ, който споредъ свидетелството на историята, се отличавалъ съ отлични качества, билъ въ съюзъ съ императоръ Йоанъ Дука (Ватацесъ) и заедно съ него воювалъ на западъ. Следъ смъртьта му Мицо, като получилъ власть надъ българитѣ, често съ въоржжена сила нападалъ ромейскитѣ области и чрезъ това възбудилъ у императора неудоволствие къмъ себе си, а и не по-малко раздразнялъ българскитѣ боляри дотолкова, че тѣ като започнали да изпитватъ къмъ него чувство на ненависть, направили голѣмъ смутъ и се подчинили на Константинъ“ и пр.

---

[1]) Pachymeres, I, 349, 350, 435; Gregoras I, 60,20; 132.

[2]) Pachymeres, V, Cap. V, p. 349.

А у Грегора[1]) четемъ следното: „ . . . Българскиятъ царь Асѣнь (Михаилъ), шурей на императоръ Тодоръ (Ласкарисъ) умрѣлъ. Отъ него не останалъ синъ, който да наследи властьта. Трѣбвало да направятъ нѣщо друго — да предадатъ властьта на зеть му по сестра Мицо. Но той билъ човѣкъ ленивъ и изнеженъ и малко по малко изгубилъ уважението имъ дотолкова, че народътъ не давалъ никаква цена на разпоредбитѣ му. Тогава въ България имало единъ известенъ човѣкъ Константинъ, нареченъ Тихъ, далечъ надминаващъ останалитѣ по умъ и по якость на тѣлото. Той възсталъ, привлѣкълъ простия народъ, и всички знатни, които имали значение, съ общо съгласие го провъзгласили за царь, и той обсадилъ Търново. Мицо, ще не ще, избѣгалъ въ Месемврия и пр“.

Тия две известия, струва ни се, свидетелствуватъ ясно, че Мицо, като роднина съ Асеновци, поради това, че Михаилъ Асенъ не оставилъ прѣкъ наследникъ, е билъ повиканъ на престола въ Търново. Но той не могълъ да се задържи дълго време на престола, поради не особено добритѣ си качества, и както се вижда, съ необмисленитѣ си постжпки той въоржжилъ всички срещу себе си и особено засилилитѣ се по това време боляри, които сж го принудили да се откаже отъ царската власть и да бѣга къмъ своитѣ наследствени владения, въ Месемврия. На неговото мѣсто избрали мжжествения и популяренъ българинъ Константинъ Тихъ.[2])

Меднитѣ монети, върху които четемъ името на Мицо, показватъ, че презъ кратковременното си царуване Мицо е успѣлъ да отсѣче и свои монети, които сж часть отъ царскитѣ инсигнии.

---

[1]) N. Gregoras, III, C. IV, p. 60.

[2]) г. Никовъ, въ студията си „Българо-унгарски отношения“ 33 сл. и 45 сл. се стреми да опровергае съобщенията на двамата византийски писатели. Той смѣта, че Мицо не е билъ никога търновски царь. За сега липсватъ прѣки свидетелства, които да опровергаватъ казаното у споменатитѣ извори.

Quelques monnaies bulgares inedites

L'auteur traite de quelques monnaies bulgares inedites et de la rectification de quelques autres. Il decrit:

1. Monnaie en cuivre du roi Ivan Assene II du type deja connu (voir Mouchmov, Numismatique et sigillographie bulgares, p. 69, 4). Sur cette piece on lit pour la première fois le nom entière du roi, ecrit de la meme manière que sur la pièce d'or du même roi, recemment decouverte (fig. 128).

2. Pièce d'argent du roi Michail Assène (fig. 129), sur laquelle on lit le nom Michail écrit avec les lettres grecques X et A, au lieu de h (latin) et O comme on le trouve sur d'autres pièces de même roi.

3. Piece d'argent du roi George Terter, pres de la tête duquel on lit le titre REX — roi. C'est pour la première fois ici qu'on peut reconnaitre le titre le roi sur sa monnaie (fig. 130).

4. Pièce d'argent du roi Théodor Svetoslav (fig. 131). Le graveur a ajouté à la fin du nom de Svetoslav la lettre C a l'envers. Il est bien difficile de dire s'il s'agit ici d'une marque d'émission ou de la signature du graveur.

5. Monnaie en cuivre avec le nom propre du roi Svĕtoslav (Théodor) (fig. 132).

6. Variante de la monnaie décrite (fig. 133).

7. Monnaie en cuivre du roi Michail Chichman et son fils Ivan Stéphan (fig. 134) Le nom d'Ivan est écrit avec O au lieu d'ω — **Іоаиис.**

8. Pièce d'argent du roi Ivan Alexandre et de son fils Michail Assène; au revers en marge, a coté de Jesu Christ les lettres Ж et C (fig. 135). On a essayé d'expliquer ces lettres comme des abréviations des mots (épithète de J. Christ, etc.); l'auter suppose d'après d'analogie des autres monnaies du moyen âge, que ce sont des initiales du nom du graveur, ou du fonctionnaire monnétaire.

9. Pièce d'argent avec les mêmes lettres au revers, mais entre-changé (Fig. 141).

10. Pièce en cuivre du roi Ivan Alexandre. A l'avers le roi à cheval a droit, au revers le monogramme du nom Alexandre. Variante des monnaies connues de ce type (fig. 142).

11. Pièce d' argent d'Ivan Alexandre et de son fils Michail Assène (fig. 143).

12. Monnaie en cuivre du roi Ivan Sratzimir (fig. 144). Le nom du roi est écrit avec troi lettres **СЦИР** = **С(ра)Ци(ми)Р(ъ).** Au revers un aigle bicephale.

13. Monnaie de la même espèce; le nom du roi est abrégé par les lettres **СЦ** = **С(ра)Ц(имиръ)** (fig. 145).

14. Monnaie en cuivre du roi Ivan Sratzimir (fig. 146).

15. Monnaie en cuivre du roi Ivan Sratzimir; au revers une croix grecque (fig. 147).

16. Monnaie en cuivre du roi Ivan Sratzimir et de son fils Constantin; au revers il y a un monogramme du nom de Sratzimir (fig. 148).

17. Pièce de la même espèce; il est conservé a l'avers à droit la figure d'un des deux rois. La figure à gauche est très effacée (fig. 149).

18. Pièce en cuivre (fig. 150 et 151). A l'avers, elle offre une representation de roi tenant un sceptre et une croix; a gauche les lettres МН (en ligature) et au dessus une ligne courte et courbée. Au revers l'image de saint Nicolas avec la légende grecque Ο Α(ΓΙΟC) ΝΙΚΟΛΑΟC. Dans le cabinet des medailles de Sofia il y a encor, trois pièces, qui offrent le même type, mais d'un dessin sommaire et d'une fabrication grossière. Ces monnaies sont déjà édites (voir Mouchmov, op. cit., p. 96, 56, 57) et attribué au roi Michail Chichman. Cependant les monnaies different des monnaies de Chichman connues. L'étude du type et du style amènent l'auter à la conclusion, que ces monnaies ne sont pas du roi Chichman. Les lettres м, н et la ligne audessu н ne forment le nom Michail.

Le dernier nom est écrit abregé toujours sur les monnaies (celles de M. Chichman et des I. Alexandere et son fils Michail Assène) bulgare par les lettres м, х et ou м̃.

L'auteur attribue la monnaie nouvelle à un (même ceux decrit par Mouchmov) autre souverain bulgare — Mitzo; les deux lettres м et н et la linge au dessus de la dernier lettre, forment le commencement du nom Миц[о].

Toutefois, jusque à ce qu'une decouverte d'un autre source ou bien d'une monnaie mieux conservée ne viennent nous donner une assurance, cette explication reste d'apres l'auteur un peu hypothetique.

Th. Gerassimov

МОНЕТИ ОТЪ ДЕСПОТЪ ЯКОВЪ СВЕТОСЛАВЪ

ОТЪ ТОДОРЪ ГЕРАСИМОВЪ

Въ сбирката отъ срѣдновѣковни български монети при Народния музей въ София се намиратъ две медни корубести монети, които по изображенията си и отъ двете страни се отличаватъ отъ познатитѣ типове монети отъ българскитѣ владѣтели. Обикновенно върху монетитѣ царьтъ се изобразява въ дивитисий или багреница, богато украсени съ бисерни зрънца, съ корона на главата и скиптъръ и държава или свитъкъ въ ръцетѣ.

Въ въпроснитѣ две монети (тѣ сѫ идентични) владѣтельтъ е представенъ стоящъ насреща въ военно облѣкло — въ ризница и шлемъ, въ дѣсната рѫка той държи дългъ голъ мечъ, опрѣнъ на рамото, а съ спуснатата надолу лѣва рѫка държи опрѣнъ на земята крѫгълъ щитъ. Отъ двете страни на стоящата фигура е помѣстенъ следниятъ надписъ: въ лѣво отъ долу на горе се четатъ ясно три букви **д с с**, а въ дѣсно — **с в т.** Развързанъ надписътъ трѣбва да се чете: **дєс[поть] св[ѧ]т[ославъ]**.

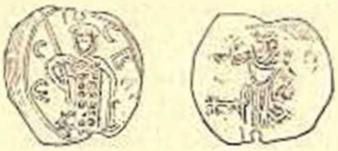

Обр. 152. — Медна монета отъ деспотъ Яковъ Светославъ

Гравьорьтъ, въпрѣки схематичностьта на рисунката си, е означилъ и частьта отъ ризницата, която обхваща лицето, врата и тила. Шлемътъ има форма на плоска калота, съединена съ частьта отъ ризницата, защищаваща, главата (обр. 152).

На опакото се намира много грубо изображение на Богородица стояща насреща съ вдигнати нагоре рѫце за молитва.

Отъ тоя видъ медни монети има и единъ трети екземпляръ въ музея въ Пловдивъ. Въ него изображеиието на Богородица (вж. обр. 153) е още по схематично.

Монетитѣ сѫ корубести и мѣрятъ 23 мм. тежатъ 2.70 и 1.50 гр.

Тия медни монети сѫ публикувани отъ г. Мушмовъ въ книгата му Монетитѣ и печатитѣ, 89, 42 и сл. Той ги отдава на царь Тодоръ Светославъ като чете надписа така: **свт | слѧ**; тритѣ букви въ лѣво отъ фигурата на владѣтеля той смѣта като продължение на **свт.**

Отъ монетата инв. № 563, върху която ясно се четатъ тритѣ букви въ лѣвата страна, се вижда, че четенето и попълването му е погрѣшно; тѣзи букви не могатъ да бждатъ продължение на името Светославъ. Срѣдната буква е є, а не д, и буквата подъ нея е д, а не л. Буква л въ срѣднобългарскитѣ паметници и монетитѣ отъ XII—XIV в. се състои и пише отъ едно рамо право или наведено и до него джгичка или клинче — л. Начертанието на буква д като л пресѣчена съ дълга хоризонтална чертица се среща въ паметницитѣ отъ XII—XV в.[1]) наредъ съ д въ видъ на равнобедренъ трижгълникъ. Него намираме и въ монети.[2]) Следователно тия три букви съставятъ началото на титлата Деспотъ, а останалитѣ три — съкращение на името Светославъ.

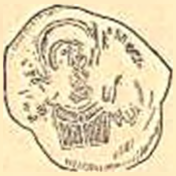
Обр. 153. — Опако на монета отъ деспотъ Яковъ Светославъ

Като установихме присжтствието на титлата **Деспоть** въ занимаващитѣ ни медни монети ние ще трѣбва да отхвърлимъ досегашното имъ приписване на царь Теодоръ Светославъ, и да ги отдадемъ на единъ другъ Светославъ поради следнитѣ съображения: Отъ царь Теодоръ Светославъ сж известни и сребърни и медни монети, които по стилъ и типове се отличаватъ много отъ занимаващитѣ ни тукъ монети. Върху неговитѣ монети винаги стои характерния белегъ на титлата **царь** — ц҃, а въ тия монети намираме титлата деспотъ. Престолонаследникътъ въ България по подобие на Византия е получавалъ титла севастократоръ и следващитѣ царски роднини по низходяща степенъ сж получавали титла деспотъ и т. н. Отъ хронологическия редъ на събитията въ България преди възцаряването на Тодоръ Светослава ние виждаме, че нѣма мѣсто или моментъ, въ който той да е управлявалъ като севастократоръ или деспотъ. Още съ възцаряването на баща му Георги Тертеръ (1279), Светославъ заедно съ майка му били изпратени като заложници въ Цариградъ.[3]) Тая мѣрка се е дължала на една спогодба съ византийския императоръ; съ нея Г. Тертеръ искалъ да закрепи положението си отъ къмъ Византия. Колко време е останалъ Т. Светославъ въ Цариградъ ние не знаемъ, но го намираме следъ това въ двора на татарския ханъ Ногая. Георги Тертеръ, за да спечели благоволението на Ногай и спре нахлуванията на татаритѣ въ България пратилъ дъщеря си въ харема на синъ му Чакъ, а Светославъ въ неговия дворъ.

Следъ смъртьта на Ногая, синъ му Чакъ съ дружинитѣ си потеглилъ за България, като водилъ съ себе си и Светославъ. Отъ историята знаемъ, че Светославъ заедно съ български боляри устроилъ заговоръ срещу тоя узурпаторъ на бащиния му престолъ (Г. Тертеръ бѣ принуденъ да напусне Търново и на негово мѣсто се издигналъ болyринътъ Смилецъ) и да го погуби, и въ 1300 г. заелъ престола като български царь.

---

[1]) Buckbar, Melanges Schlumberger, 521 и табл. XLI: върху единъ тухленъ фрагментъ отъ Трапезица (Търново) отъ XIII в.

[2]) Сравни една монета отъ Романъ I (920—944), Sabatier, цит. съч. табл. XLVI, 7.; монета отъ никейския имп. Тодоръ I Ласкарисъ, Sabatier, цит. съч., табл. LXIV, 6.

[3]) Pachymeres I, 447, 19; Никовъ, Татаробългарски отношения, 17 сл.

Ние имаме и сигурни данни, отъ които се вижда, че Светославъ е билъ обявенъ презъ време на царуването на Георги Тертера за съуправитель и следователно е сподѣлялъ съ баща си титлата царь.

Отъ изложенитѣ събития ние виждаме, че не можемъ да припишемъ на Тодоръ Светослава меднитѣ монети съ името Светославъ и титла деспотъ. Тѣхъ трѣбва да отдадемъ на Яковъ Светославъ, български болyринъ, който ималъ владѣния въ Северна България, между Стара планина и Дунава до гр. Видинъ.

Следъ смъртьта на Ив. Асенъ II, при когото царската и държавна власти бѣха достигнали най-голѣма мощь, въ България започва да упада централната власть. Причина за това е, че следъ него се изреждатъ малолѣтни наследници (Коломанъ I, Михаилъ Асенъ), а следъ Михаилъ Асенъ се прекжсва и престолонаследието по мжжка линия. Като претенденти за българския престолъ се явяватъ роднини на Асеновци по женска линия. Отъ тия обстоятелства се възползувало българското болярство, за да засили своята власть и да произволничи съ търновския престолъ; много боляри въ разнитѣ краища на България бързатъ да се възползуватъ отъ упадъка на царската власть и да се отцепятъ и да управляватъ самостойно владѣнията си. Особено голѣмъ става упадъкътъ при Константинъ Асена. Презъ време на неговото царуване се издига и болyринътъ Яковъ Светославъ. Въ историята той се явява въ 1261 съ титлата **Деспотъ Блъгарскыи.**[1] Той е билъ русинъ по произходъ и навѣрно се е заселилъ въ България презъ времето на Ив. Асенъ II. Титлата му показва, че той е билъ сроденъ съ българския царь. Светославъ използувалъ борбитѣ около царския престолъ, като засилилъ властьта си въ своитѣ владѣния. За това свидетелствува и титлата му „великъ господаръ и деспотъ български".[2] По-късно той използува по-нататъшния развой на събитията, за да се издигне до самостойность въ владѣнията си. За тая цель той усвоилъ познатата политика на лавиране между една или друга страна, когато тя се укаже силна въ момента. Следъ 1262 год., Яковъ Светославъ миналъ на страната на Унгария, която е била по това време съседка съ неговитѣ владѣния отъ западъ. Въ 1263 година, той явно е на страната на унгарцитѣ и скжсва и последнитѣ слаби връзки, които го съединяватъ съ Търново. Заради приятелството си съ Унгария изглежда да е получилъ земи отъ Стефанъ V, унгарския краль; възможно е да му била дадена областьта съ градъ Видинъ която земя била отнета отъ търновското царство. Дори Стефанъ V, въ свои грамоти го нарича imperator Bulgarorum (къмъ 1270 г.). Но тая титла е имала номинално значение, защото въ Търново е имало законенъ царь.

---

[1] Никовъ, Българо-унгарски отношения, 114 сл.: Pachymeres I, 430: Σφεντισθλάβος δεσπότης ὤν.

[2] Никовъ, цит. съч., 118 сл.: Срезневскій, Сведенія и замѣтки, Сб. 1879, III, 11.

Въ 1264—1265 г. избухва въ Унгария, гражданска война, която умаломощила държавата. Това обстоятелство използува Светославъ да се опълчи срещу Стефанъ V и да нападне Северинската область. Обаче Стефанъ V предприелъ усмирителна акция срещу Светослава като напада владѣнията му (1266 г.) и ги подчинява. Сега Светославъ не е вече доброволенъ, а фактически васалъ на унгарцитѣ. Това положение е траяло до смъртьта на Стефанъ V, когато унгарската върховна власть отслабва и Светославъ отхвърля васалство си; той гледа да се сближи отново съ Търново, което желаела и Мария, жената на болния Константинъ Асенъ; властолюбивата царица се страхувала отъ издигналия се много болляринъ Светославъ, който лесно можелъ да заеме при своята засилена мощь и престола. Ето защо тя решила да го премахне. Отъ историята знаемъ за хитро скроената комедия на усиновяване, която царица Мария устроила на Светослава, и което осиновяване му струвало и живота. Той билъ погубенъ къмъ 1276 г.

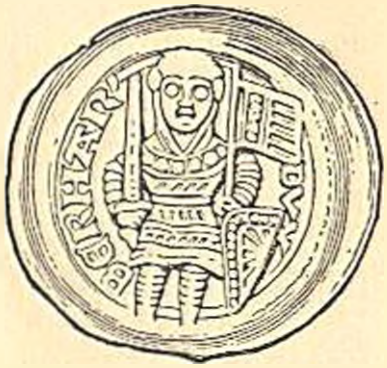

Обр. 154 — Монета отъ саксонския дукъ Бернардъ

Нашитѣ медни монети трѣбва да сж били отсѣчени отъ деспотъ Светослава въ периода време, когато той отхвърлилъ унгарската зависимость, следъ смъртьта на Стефанъ V, когато той достига до голѣма мощь и става самовластенъ управитель на голѣмъ дѣлъ отъ западнитѣ части на търновското царство. Съ тѣзи монети той е давалъ изразъ на своята самостойность. Монетитѣ, както ни е известно, сж едни отъ инсигниитѣ за самостойна върховна власть. Знаемъ, че Калоянъ за да узакони своята царска власть, моли папата да му прати царско знаме и разрешение да сѣче пари съ своя знакъ и образъ.

Освенъ историческитѣ съображения, като друго доказателство за принадлежностьта на описанитѣ тукъ монети на деспотъ Яковъ Светославъ служи и особенностьта на изображенията имъ, особенно това на лицевата страна, което е чуждо на българската нумизматика. Тоя типъ на владѣтель съ ризница и мечъ на рамото не намираме и въ византийскитѣ монети, чиито типове най-често сж инспирирали тия върху българскитѣ монети.[1])

---

[1]) Веднъжъ само въ монети на Исакъ I Комнинъ императорътъ е изобразенъ съ мечъ на рамото, но безъ ризница съ шлемъ и щитъ (ср. Sabatier, op. cit., pl. XLIX, 17).

Аналогии въ позата и подробноститѣ на въорѫжението на фигурата отъ нашитѣ монети намираме само въ западноевропейскитѣ срѣдновѣковни монети, въ които владѣтельтъ сѫщо тъй е представенъ въ ризница и съ дългъ мечъ на рамо и щитъ при нозетѣ[1] (ср. обр. 154).

Изтъкнатитѣ особености въ изображението на стоящата фируга на лицето на нашитѣ монети се дължатъ вѣротно на влияние отъ западъ, което е могло да стане презъ време на васалството и на връзкитѣ на Светослава съ Унгария.[2]

Monnaies en cuivre du despote bulgare Jacob Svetosslav

L'auter décrit trois monnaies en cuivre (fig. 152 и 153) du despote bulgare Jacob Svetosslav, un des grands seigneurs bulgares du XIII siècle, dont les domaines étaient situé entre le Danube et le Balkan, dans la Bulgarie du nord-ouest. Ces monnaies étaient attribuées eronnement (voir Mouchmov, op. cit., p. 89, 42 suiv.) au roi bulgare Théodor Svetosslav.

A l'avers on voit le despote en habit militaire; il port une cuirasse et sur sa tête on voit un casque de forme plate. Il tient dans sa main droite une longue épée et supporte avec sa main gauche un bouclier rond. A gauche la légende: ДЄС, à droit — СВТ. Ce ne sont pas que d'abréviations du nom et du titre du despote — Дес(потъ) Св(ѧ)т(ославъ).

Au revers il y a une image grossière de la Vierge Orans, les mains levées pour la prière.

Th. Gerassimov

---

[1] Engel. Traité de numism. du moyen age II, 680, fig. 1169; 718, fig. 1196. сл.

[2] Въ нѣкои медни монети на унгарския краль Бела IV (1235—1270 г.), кральтъ е представенъ сѣдналъ на тронъ и държащъ въ д. рѫка голъ мечъ опрѣнъ на рамото му (ср. K. Regling, Die Schausammlung des Münzkabinetts, 1919, 448.).

S

КЖПИНОВСКИ ПОМЕНИКЪ

ОТЪ КРЪСТЮ МИЯТЕВЪ

Презъ 1935 г. постжпи въ сбиркитѣ на Народния музей (Инв. 2850) единъ поменикъ-триптихъ, който произхожда отъ Кжпиновския монастиръ „Св. Никола“ при Търново. За този паметникъ пръвъ съобщи Иорданъ П. Георгиевъ,[1] който обнародва и нѣкои отъ неговитѣ бележки. Между последнитѣ се намира и бележката за Софрони Врачански, която на пръвъ погледъ като че ли дава нѣкои съвършено неизвестни данни за живота на този извънредно симпатиченъ народенъ будитель. Само това обстоятелство придава вече особено значение на този паметникъ и затова ние ще го опишемъ и разгледаме малко по-подробно, отколкото това е правено до сега.

Поменикътъ е дървенъ триптихъ, съставенъ отъ една срѣдна часть и две крила (обр. 155), които могатъ да се затварятъ и лѣгатъ върху срѣдната часть. Последната е 63 см. висока, 30.5 широка и 3.3 см. дебела. Направена е отъ една дъска, лицевата страна на която е така изрѣзана, че горе се образува една челна арка, а долу — високъ первазъ съ позлатенъ меандъръ по него. Съ такъвъ меандъръ е ограничена отгоре и арката. Крилата сж 53 см. високи и 15 см. широки.

На външната страна на крилата сж изписани фигуритѣ на св. Николай (ст҃и ни́колае) и св. Василий Велики (ст҃и васили́а великї) стоящи право насреща (обр. 156). И двамата сж въ свършено еднакви пози: въ лѣвата държатъ затворена книга, а дѣсната благославя. Облѣчени сж въ архиерейски одежди, които се различаватъ само по цвѣтъ. Св. Николай е съ синь хитонъ и бѣлъ омофоръ, а св. Василий съ оранжевъ хитонъ и синь омофоръ съ червени кръстове. Всичко друго е еднакво.

Лицата, макаръ и конвенционално работени, сж разнообразени чрезъ подробности, главно чрезъ брадитѣ и косата. Св. Николай е благообразенъ старецъ съ високо чело и кжса заоблена бѣла брада. Спокойни черти на лицето и кротки, широко отворени очи. Св. Василий има сжщитѣ черти, но по-низко чело и много дълга червеникава брада. Моделировката на лицата е съ плътна розово-охрова боя, която е сложена върху свѣтло-кафява основа безъ преходи. По гърба на носа, подъ очитѣ, надъ веждитѣ и по челото сѫ предадени свѣтлинитѣ съ единични или двойни бѣли линийки. Косата и брадата на св. Николай сѫ моделирани съ снопчета бѣли линийки върху свѣтло-кафява основа. При св. Василий е работено върху сѫща основа, но съ тъмно-кафяво. Моделировката на облѣклото е лека и плоскостна. Гънкитѣ на свѣтлитѣ фелони сѫ или сини линии (св. Николай), или охрови петна съ бѣли линейни рефлекси. По-смѣла, но схематична е само драпировката на св. Николаевия хитонъ.

---

[1] Иорданъ П. Георгиевъ, Два съсѣдни монастира. Псп. 68 (1907), 302—303; Вж. за сжщия поменикъ и статията на Зв. Цоневъ въ в. Миръ, 1935, бр. 10535.

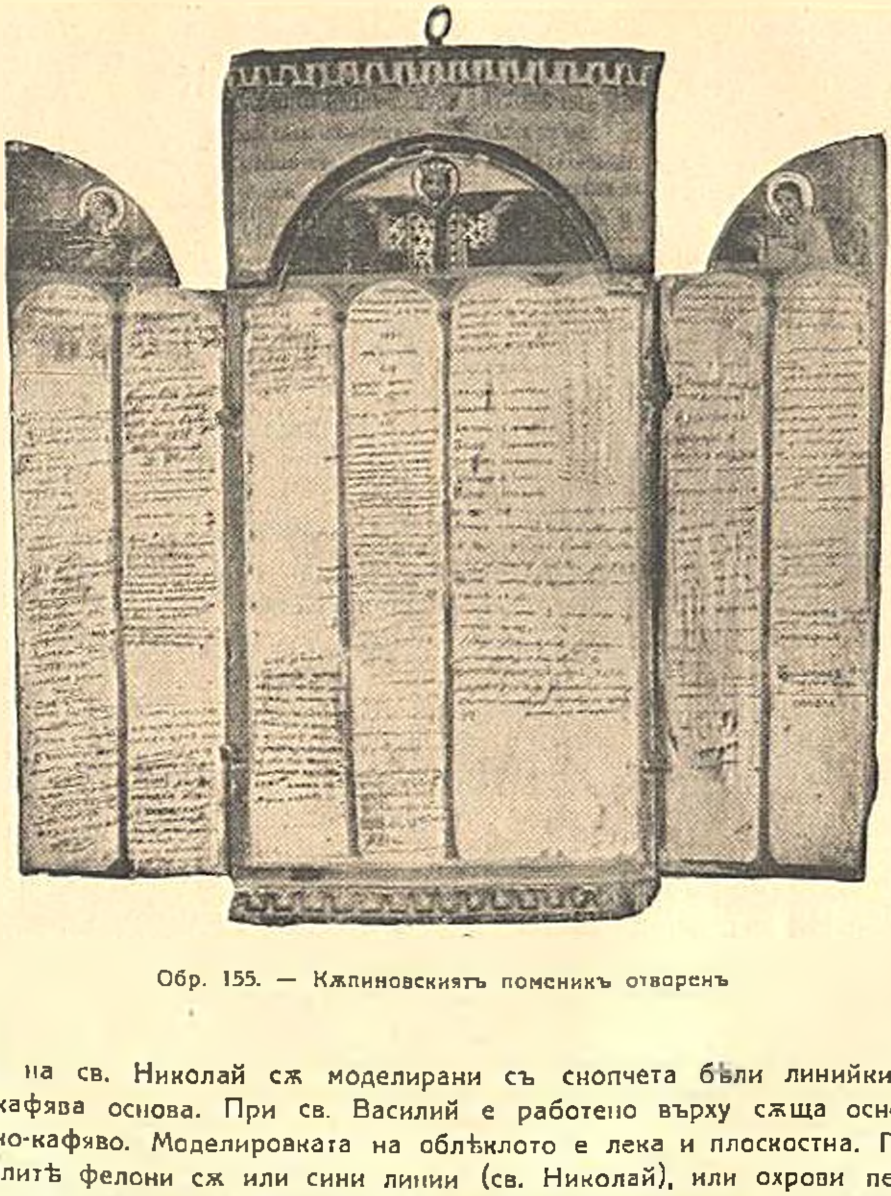

Обр. 155. — Кѫпиновскиятъ поменикъ отворенъ

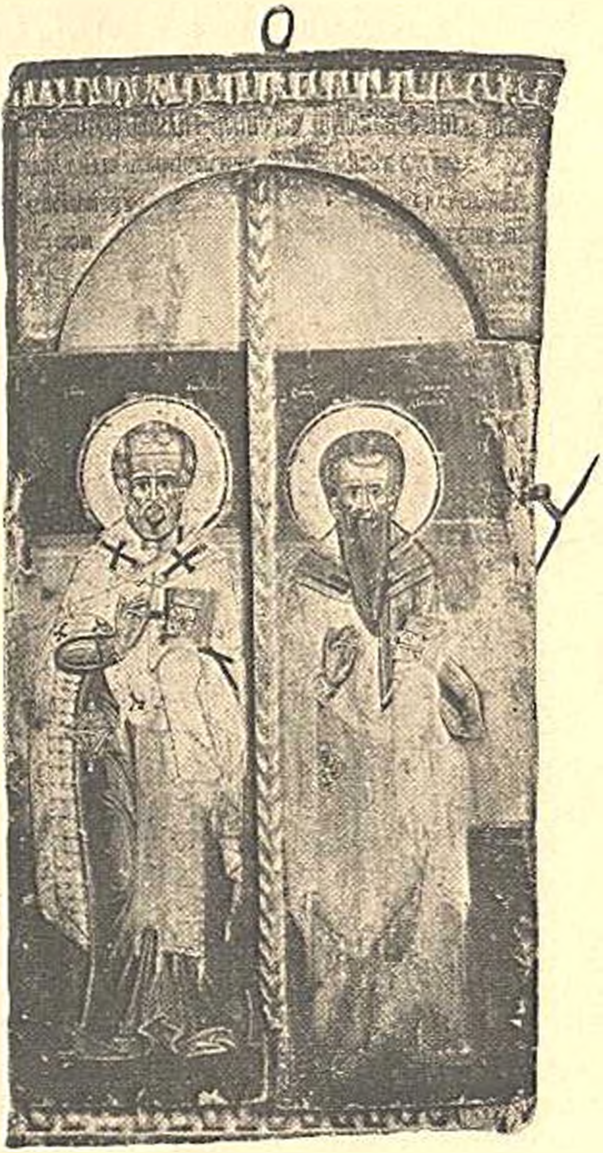

Обр. 156. — Кжпиновскиятъ поменикъ затворенъ

Отворимъ ли триптиха, ние ще видимъ въ люнета подъ челната арка допоясенъ образъ на Исуса Христа, застаналъ право насреща и благославящъ съ две ржце (обр. 157). Той е облѣченъ въ кръстатъ блѣдо-охровъ сакосъ и синъ омофоръ, а на главата си носи корона. Представенъ е като младъ мжжъ съ кротъкъ изразъ на лицето и кжса заоблена брада. Фигурата на Исуса Христа се допълва композиционно (Деисисъ) отъ допояснитѣ образи на Богородица и Иоанъ Кръститель, които сж изписани на лѣвото и дѣсното крило. И двамата сж обърнати въ ³/₄ къмъ Христа съ молитвено простръни къмъ него ржце. Богородица е въ малиновъ мафорий съ дебели контури и черна линейна драпировка. Дрехата на Иоана е свѣтло-охрова, но е моделирана съ по-тъмни охрови линии. Лицата и на тритѣ фигури сж тъмно охрови, а чертитѣ (очитѣ, веждитѣ, носътъ, мустацитѣ) сж набелязани съ черни линии. Свѣтлинитѣ по високитѣ мѣста сж съ по-свѣтла охра и безъ бѣли рефлекси.

На челната арка се чете надписъ съ червени букви (обр. 157):

1. Сиꙗ ∴ проскомидиꙗ ∴ исписасе монастирꙋ. стомꙋ николꙋ и вь то врѣме ѧрхиереістꙋющꙋ ѧрхиепископꙋ теѡдосиꙗ вь лѣко : — ҂з. с. и. [= 1700] и бить в'то врѣмѣ дꙋхо[вникъ]хаџы симион//// бѣше.егꙋмен ипатию: — монахь еникиа за неговꙋ дꙋшꙋ.

Надписътъ е ясенъ и се чете добре. Неясни сж само нѣколко букви следъ името на хаджи Симеонъ и свързанитѣ букви следъ думата егуменъ. Иорданъ П. Георгиевъ поставя следъ Сімион точка, а свързанитѣ букви развръзва като име на игумена — іпатію, безъ да обясни дателния падежъ и замѣната на ясната буква л съ а.[1] Ние мислимъ, че тия букви трѣбва да се свържатъ съ следващитѣ думи и да се четатъ така: и пл(а)ти ю (т. е. проскомидията) мо ахъ еникиа за неговȣ дȣшȣ.

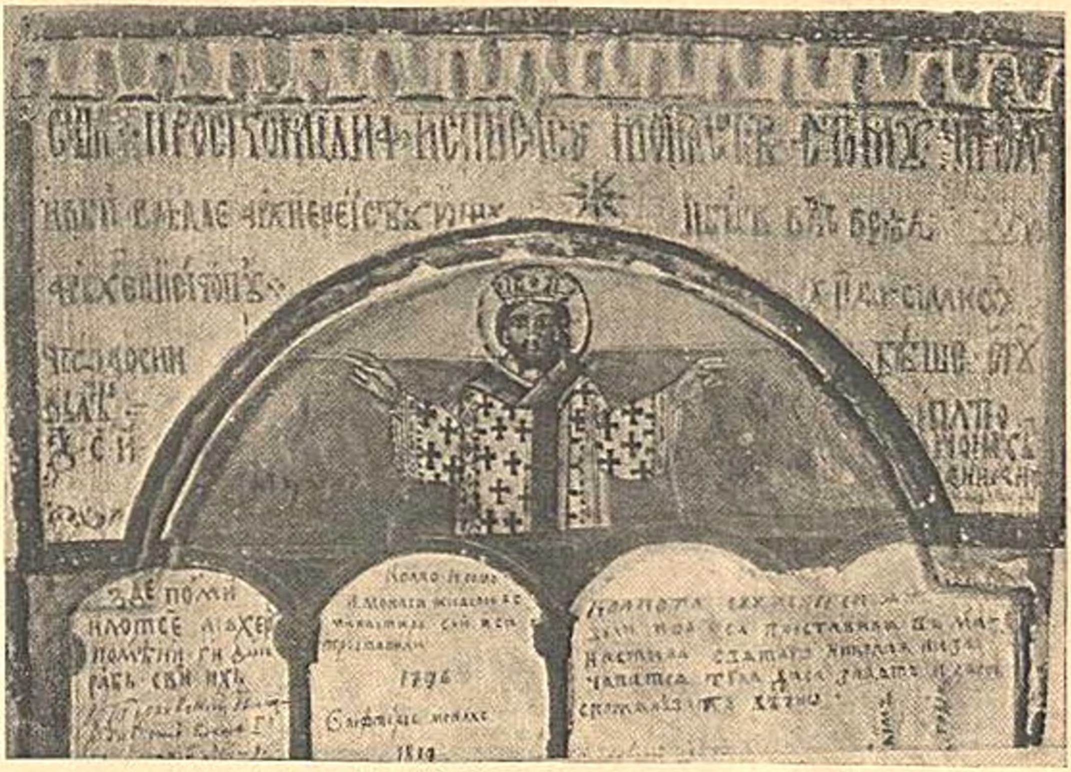

Обр. 157. — Кѫпиновски поменикъ. Горната часть на срѣдната дъска

Срѣдната дъска и двѣтѣ крила на триптиха сѫ раздѣлени съ тънки червени ивици на стройни колонади. Крилата иматъ по две такива колонади, а срѣдната часть е била раздѣлена първоначално на четири, но последнитѣ две въ по-ново време сѫ слѣти въ едно. Въ тѣзи колонади именно се намиратъ бележкитѣ на поменика. Писано е съ червено и черно мастило върху бѣло поле.

Имената отъ XVIII вѣкъ сѫ изтрити; оставени сѫ само заглавията на 4 отъ полетата, писани съ червено. Всичко друго сѫ имена и бележки, писани презъ XIX в. отъ различни лица и съ различни мастила (№ № 49 и 50 съ моливъ).

---

[1] Иорданъ П. Георгиевъ, цит. съч., 302.

Лѣво крило

1. Колона

2. зде по́мѣнаютсе пра̑вославї хрстїаны помѣнѝ гї дшѣ рабѝ своихъ

3. се҇ло капиново ста̀на

4. ктиторѝ и прїло҇ во стыи ѿвытели сїѧ

5. ѿ церова корїѧ
цачю калина † нива

6. † паiѿтъ покло̀
ѿ елена † парȣсїн е҃

7. † ѿ капинȣѕ
нидѣлкȣ станю киѥ
раца † лози

8. † ѿ мирдана верȣ
калчю димка † нива

9. † ѿ церова корїѧ
† стоѧнъ їереа
їѡ̃ана презвиї пею
† лози

10. † ѿ фида бiи нег
кꙋ никола марина
† парȣсїѧ

11. † ѿ церова курїѧ
крестѝна димȣ
† ника

12. † ѿ капинȣȣ недю
драгȣстин † нива

13. † ѿ капинȣȣ
славчю дона
† нива

14. † ѿ церова кȣрїѧ
ратъ рада † нива

15. † ѿ церова кȣрia
димȣ фитока † нива

16. † ѿ лѫсковоцъ ӥанчю
димȣ покло кираца
† сахатъ

17. † цоню грȣда ѿ капи̏
† нива и крава

18. ѿ церока кȣри(а)
(с)тȣѧнъ генȣ марина
† нива

2. Колона

19. престави са
равъ божи̏ варли
лю отъ селꙋ плакꙋвꙋ
№ 1867

20. слȣги и старцы
манастирскiи

21. Престави са равъ
божи̏ Стойнꙋ
отъ селꙋ Ковал-
накъ: 1870 №
Мца: Ӥноарїї
.31. Денъ

22. престависа хрїсту магерь
на 1875 : на маїа 11-си

23. престависа никола петковъ
ѿ харваловци на година
1876-

24. престависа подполковникъ
георгїи ѡлагий на года
1877- на ноемрїи 22
изъ курскаа геберна
изъ городъ ѡбажна
ѡбитъ въ елѣна
ѿ совскаго полка и пре
похранени 22: салдати
ѿ севскаго полка тако
жде и оть орловскаго
полка всичките 32-
само салдати

25. престаса куръчю ѿ колиби
танювцы из еленско окрѫжїе
на год: 1880 на марта (7)

26. стїарци и слуги
митрскиѩ

27. злати спасъ рад
ню недю геѡрги пею
миху цоню недю
димитръ

28. ѧѿкд
мца ноемрїа: и дни
никола

29. ѧѡкѳ
ноемкрїа: и денъ
† панчю

29 а. † никола ѡд (чир)
їѡанъ . сумеонъ кондрати
еустратъ . никола димитръ
кою петку

пенчю

30. 1875 христу магерь на маиѩ 11
1875 Іорданъ момчилов
изъ елена

Срѣдна дъска

1. Колона

31. зде поми
наютсе арьхереи
помѣнии . гй дне
рабь. ски ихь

32. † Търновскїи Иларїонъ отъ Єлена Іи
Българскїи Митрополитъ представиса
на 1875 юнїи 4-и

33. † гавриилъ архїе
реѩ търнску
ктиторъ сего х[рама]

34. † калинїкъ архїереи
търнову

35. † мадеа архїер
търнову

36. † данїилъ архїереи
търнову

37. † агїа враца ѿ котилъ
софронїе єписко

38. † неофїтъ єписко
преславскїи

39. анфїму єписко
лофчю

40. сенѣ ,аѿка
† Їѡаникїѧ ӑрхїереа
тѹрново тѹгизи. стан[а]
размирь голѧмь та
затриха на цри градъ
патрїарха и владиците
и изсѣкѹха много
хр҇тїани и запѹсти
ха ст҃а гора тогази
зеха тѹрци на хр҇тїѧните
орѹжїе҇ имаше гѹлѧ̑
страхъ на всѣхъ

2. Колона

41. колко їеромо
и монаси живели въ
манастирь сей и са
преставили

42. 1796:
Єлефтерїе монахъ

43. 1819:
данилъ монахъ
іѡакимъ м[он]ахъ

44. 182////
Исаїѧ м[он]ахъ ѿ елена

45. 182(8)
даниль мона҃ ѿ село кованла̑ъ
іеродей мона҃ ѿ село вѣброко
митрофанъ мона҃ ѿ єлена
пахомїе мона҃ ѿ плаково
панкратїе мона҃ ѿ присово
деофанъ монахъ ѿ тича
дамаскинъ мона҃ ѿ кованлакъ
никодимъ мона҃ ѿ мїнковци
деофанъ монахъ ѿ елена
нефталима монахїа капи̑

46. софронїе мона҃ ѿ цѣрова кѹрїѧ
престави са на г҃ 1874 на априлїа 13

47. престависа анастасїѧ
монахїнѧ на година
1879: на м҃цъ їаннѹарїи
1: вый ро҃: изъ ребрювци

48. престависа деодосїи мо
нахъ из ребрювцы
на 1881 г: феврѹарїи 23

49. престависа
хаџи серафимь
еромонахъ
родом ѿ каиинов(о)
на сене 1896
ме҃ юлиа 6: дни

50. Представи се Архимандритъ Стефанъ отъ
Цѣр. Корнѧ на 4-й октомврий 1908 г.

51. престави се Хрисата иеромонахъ отъ
с. Цѣрова-Корнѧ 1908 год. 20ий ноемврий

3. и 4. Колона (слѣти въ едно)

52. колкото егѹмены са жи
вели и са са преставили въ ма-
настирь свѧт. гѡ николаѧ начна
чаватсѧ тѹка да са знаѧтъ и да са
споманѹватъ вѣчно

53. Ѳеодо́сій ꙇ҆еромона́хъ
Мисаилъ ꙇ҆еромонахъ
Іѡакимъ ꙇ҆еромона́хъ
Даніилъ ꙇ҆еромонахъ
Пансіе ꙇ҆еромонахъ
Неофѵтъ ꙇ҆еромона́хъ
Дѵонисіе ꙇ҆еромона҃
Петръ ꙇ҆еромона҃

54. 1846: іаннѹарїи 31
престависа Хаџи нефталимъ
родомъ ѿ церова корїа
ігѹменствѹва тѹка 52 годіни

55. На 1789: Софроніе ꙇ҆еромонахъ котлений
който са престави Епископъ вратчанскій

56. На 1794: Неф[тал]имъ ꙇ҆еромона҃ ѿ церова
кѹрїа преста́вился на 1846 (57) іаннѹарїи 31

58. (па)ѵсіа ꙇ҆еромона҃ ѿ це́рова кѹрїа пре-
ста́вилсѧ на 1854

59. партеній ꙇ҆еромона҃ ѿ церова кѹрїа пре-
стависѧ на 1855:

60. 1864 Декемврїа 1 па́рки

приста́виса арх(имандритъ) х
Ѳеодосїа хорозовъ о҆тъ е҆лена
е҆гѹмінѹва 9: годинни и 4: ме́сецы

61. Престависа порфирїй ꙇ҆еромона҃ на година
1878 родомъ и҆зъ кова́нлакъ

Дѣсно крило

1. Колона

62. зде помена
ютсе мо́нахії
по́мени гн҃ дш҃е
рабъ свои

63. гр҃а видн҃ монахїа
да[ни́ла] ти
торниа пе(т)ра не҃лѧ

64. Спомени гн҃ ѯанр///
а҆леѯандра

65. Ѳе́ѡфань
монахѹ
картѹпоклѹ
никъ

66. иканъ вóйкӣ
никола и роди ӣ
стоіане петко
ю̆ване драгано
іѡвȣ в(и)нȣ
грүіе тȣдѡ̄рȣ
велȣ никола
стоі́ане́ іȣсȣ
ї̄ѡвȣ никола

67. † алеѯа ида́ го́
помени г҃и тѡдоре
паскале

68. село
елина ѿ рава в////
помѣни г҃и калча
и станȣ златȣ недȣ

69. паркӣ ꙗнȣ
дімȣ тодорȣ

2. Колона

70. здѐ поменає
тєи бл҃гочеств҃
хрті́аны помѣни
г҃и дш҃е раб҃ь сво҃

71. ктитори и прелож
† іѡви га́на † ган
чю † цвѣю до́нка

† кинȣ гани

† нидѣлкȣ цона

† стоѧнъ велика

† никола димȣ
цона пена

† драгин іере́а кера
през никола милка

рȣса през милка
саба іѡа́на

† михȣ гана добра
през іѡанъ іереѧ
ѿ врѫховица
аѳанасъ сивчю
ѿ плакȣȣ

† недю покло҃
момчю

72. ѿ лѣскȣвицъ 1829
парȣсіа живи гаѿкѧ
і҃лиѧ кираца
ѿ сивлиювȣ 1829
парȣсіа живи
никѡла

На гърба на срѣдната дъска

73. Богохранимѡе
село ////////////вець
пис///кѵр по҃пь
грѡзьгѿ себѣ п//////мидна
и д/////

74. //// село елена
Знаниѹ стрѹвамъ азъ Їѡанъ
чтецъ кѹгатѹ додѹхъ въ митиръ
при доховнаго моегѡ о҃ца
архимандрита хаџ нефталїма
сеиѣ 1810 послѣ на сеиѣ 181(8)
сасъ мое недостоинство поставле
б(и)хъ дїаконъ Їларїѡнъ и бїхъ
с(а)съ о҃ца моегѹ заедно на
ероса(лимъ) и дохови(никъ) мои братъ
на(пис)іа

кѹ(гатѹ) писахъ
сїи (пис)анїе сеиѣ
бѧши ,аѡкѳ 1829

75. да са знай кѹгатѹ стана размиръ та
затриха | на цари грата пат[ри]арха и
(ѡ)б[ѣс]иха кладиците | и зеха силаха ѿ
хртїаните [т]ѹрците и запѹстиха ста гора
и (и)зс[ѧ](к)ѹха мног(ѹ) хртїани | и робиха и
многѹ ка(с)аби запѹстиха и многѹ
монастири и черкѹва расипаха
сѣне ,аѡка 1821

Както се каза вече по-горе, бележкитѣ на поменика сѫ писани разпръснато въ различни времена и отъ различни лица. Въпрѣки това не е трудно да се установи по датитѣ и почерка известенъ хронологиченъ редъ.

Най-стари, т. е. първоначални, сѫ надписътъ на челната арка (№ 1) и червенитѣ заглавия на 1., 3., 7., и 8. колона (№ № 2, 31, 62 и 70).

Преди 1821 г. и отъ една и сѫща рѫка сѫ писани бележкитѣ № № 3—18, 26, 27, 33—39 и 71. Въ списъка на архиереитѣ (33—39) вѣроятно Иоанъ Чтецъ прибавилъ къмъ 1821 съ черно мастило до името на архиерей Калиникъ (34) годината ,аѱѕ҃ (1786).

Между 1821 и 1829 г. Иоанъ Чтецъ, а отъ 1829 г. диаконъ Иларионъ, пише бележкитѣ № № 40—45, 75 (1821), 28 (1824), 29, 72 и 74 (1829), които даватъ повечко исторически материалъ.

Следващитѣ по време бележки, сѫщо важни за историята на монастира, произхождатъ отъ около 1855 г., когато неизвестенъ писецъ е завършилъ единъ списъкъ на игумени № № 52—59 и по-всѣка вѣроятность № 29а. Къмъ сѫщото време може би трѣбва да се отнесатъ и № № 64—69, но тѣ сѫ писани отъ друга рѫка.

Списъкътъ на игуменитѣ е продълженъ отъ новъ писецъ въ 1864 (№ 60).

Всички останали бележки произхождатъ отъ по-ново време и сѫ датирани. Така:

отъ 1867 г. имаме № 19
„ 1870 „ „ № 21
„ 1874 „ „ № 46
„ 1875 „ „ № 22, 30, 32
„ 1876 „ „ № 23
„ 1877 „ „ № 24
„ 1878 „ „ № 61
„ 1879 „ „ № 47
„ 1880 „ „ № 25
„ 1881 „ „ № 48
„ 1896 „ „ № 49
„ 1908 „ „ № 50 и 51.

Трѣбва много да се съжалява, че Кѫпиновскиятъ поменикъ не е запазилъ своитѣ първоначални (отъ XVIII в.) данни, които все негли сѫ хвърляли нѣкаква свѣтлина върху историята на монастира до неговото опустошение отъ кърджалиитѣ. Сегашнитѣ бележки сѫ много ненадежни въ това отношение, макаръ и да сѫ писани въ време близко до важни събития отъ живота на тая обитель. Така напр. въ тѣхъ нищо не е казано нито за последното обновяване на църквата (1835), нито за изписването на Страшния сѫдъ въ нея отъ ктитора-еленчанинъ Никола въ 1845 г. Не е означенувано съ нищо и петдесеть и две годишното игуменствуване на архимандрита Нефталима (1794—1846).

Изобщо поменикътъ изглежда да е воденъ не системно, а случайно и небрежно отъ по-грамотни монаси, които за минали събития и отдавна починали лица едва ли сѫ се ползували отъ по-стари писмени извори. Изключение прави само Иоанъ Чтецъ (диаконъ Илarионъ), чиято образованость и любознателность личи по самитѣ му бележки.

Отъ даннитѣ на поменика най-интересни за насъ сѫ тия, които се отнасятъ до общоцърковно-исторически събития, до списъка на търновскитѣ митрополити и подчиненитѣ тѣмъ епископи, до личния съставъ и управа на монастира, до отдѣлни личности и най-после до номенклатурата на близкитѣ до монастира селища.

Отъ по-общъ исторически интересъ сѫ бележкитѣ на Иоанъ Чтецъ за гръцката завера въ 1821 г., когато билъ осѫденъ цариградскиятъ патриархъ заедно съ нѣкои владици, а Св. Гора и много монастири, църкви и градове били запустени и унищожени. Въ сѫщото време било обезорѫжено и християнското население на Турция (обр. 158).

Списъкътъ на търновскитѣ митрополити и подчиненитѣ имъ епископи е непъленъ.[1] Той се е започвалъ съ едно име, което е било изтрито за да се напише на негово мѣсто бележка 32. Като втори по редъ е споменатъ

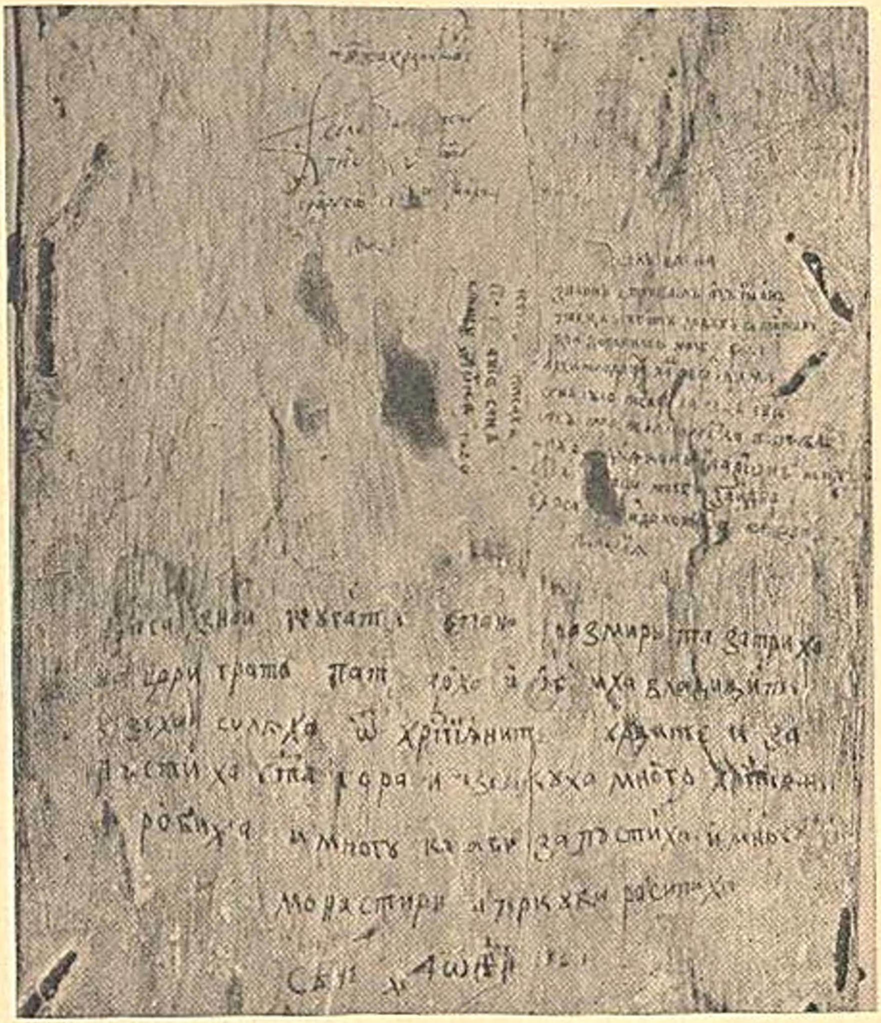

Обр. 158. — Бележки върху гърба на Кѫпиновския поменикъ

архиерей Гавриилъ, който е нареченъ ктиторъ (на храма).[1] Следъ него идва Калиникъ, срещу името на когото Иоанъ Чтецъ е отбелязалъ годината 1786, а по-долу намираме името на Матей, Данаилъ и на последно мѣсто Иоаникий, който пострадалъ въ 1821 г. при заверата. Неотбелязани сѫ останали имената на всички търновски митрополити следъ 1821 г., а така сѫщо и на нѣкои преди Иоаникия (Филотей, Макарий). Непъленъ е и списъкътъ на епископитѣ: отбелязани сѫ само Врачанскиятъ Софрони („ѿ котилъ“), Преславскиятъ Неофитъ и Ловчанскиятъ Антимъ. Доколко небрежно е съставенъ тоя списъкъ се вижда и отъ това, че неговиятъ авторъ не се е възползувалъ отъ главния надписъ на поменика, за да извлѣче отъ него името на архиепископа Теодосия.

---

[1] Вж. Ив. Снѣгаровъ, Търновски митрополити въ турско време, Спис. Бълг. Акад. Наукитѣ, кн. LII (1935), 218 сл.

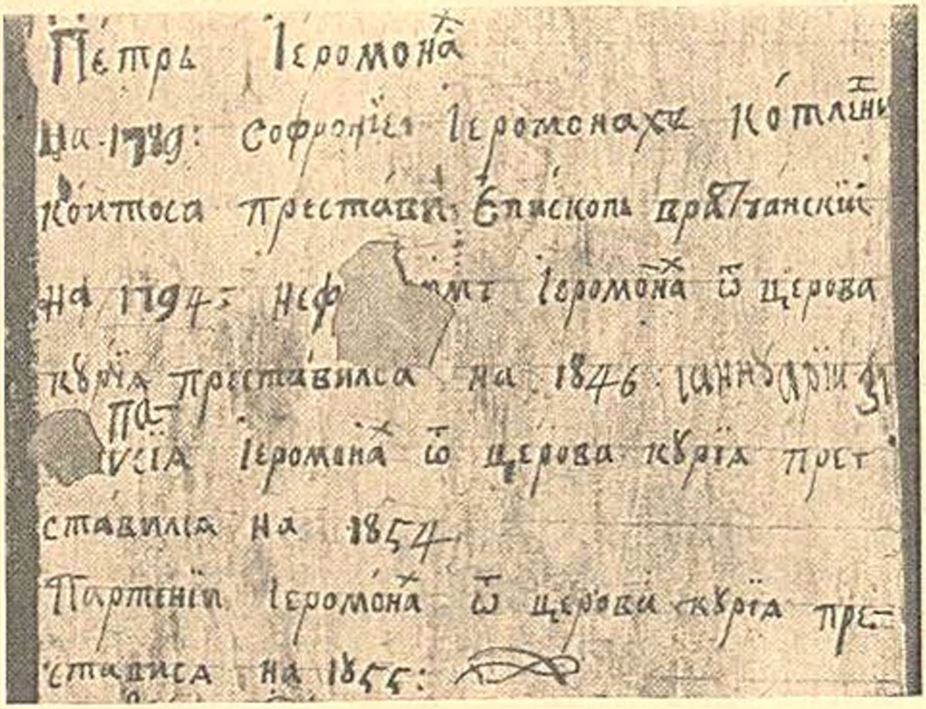

Пєтръ Іеромонаⷯ
на 1789: Софроніе Іеромонахъ Котлѣни
коитоса преставиⷭ: Єпископъ Врачанскій
на 1794: Неф[illegible]мит Іеромонаⷯ ѿ церова
кврїа преставилса на 1846 іаннуаріи 31
Па[illegible]vсіа Іеромонаⷯ ѿ церова кврїа прес-
ставилса на 1854
Партеніи Іеромонаⷯ ѿ церова кврїа пре-
стависа на 1855:

Обр. 159. — Часть отъ Кѫпиновския поменикъ

---

[1] Споредъ Ив. Снѣгаровъ, цит. съч., 217 сл. митрополитъ Гавриилъ е живѣлъ въ началото на XVII в. († 1626 г.). Много е възможно той да е построилъ манастирския храмъ. Бележката на поменика за ктиторството на Гавриила съвпада съ отбелязаното отъ Иорд. П. Георгиевъ, цит. съч. 301, предание, че манастирътъ билъ възобновенъ въ края на XVII в.

Имайки предъ видъ всичко това, ние не можемъ да приемемъ за пъленъ и списъка на личния монастирски съставъ. И тукъ не сѫ използувани даннитѣ на челния надписъ. Известна последователность може да се установи само въ списъка на игуменитѣ отъ 1794 г. насамъ, когато за игуменъ билъ избранъ иеромонахъ Нефталимъ. Той игуменствувалъ 52 години и се поминалъ на 31 януарий 1846 г. На негово мѣсто дошълъ Паисий, който починалъ въ 1854 г., после до 1855 г. игуменствувалъ Партений, него замѣстилъ Теодосий Хорозовъ, който умрѣлъ на 1 декемврий 1864 г. Като последенъ игуменъ е споменатъ Порфирий († 1878 г.).

Отъ особенъ интересъ въ тоя игуменски списъкъ е бележка 55, въ която срещу годината 1789 се поставя името на иеромонахъ Софрони Котлeнинъ, „който са престави епископъ вратчански" (обр. 159). Иорданъ П. Георгиевъ[1]) (и Зв. Цоневъ[2]) въ последно време) смѣтатъ тази бележка за достовѣрна и освѣтляваща въ една точка животописа на Софрония Врачански. Противъ това тълкуване се обяви съ право още въ 1906 г. Ал. Теодоровъ Баланъ,[3]) като изтъкна, че нему противоречатъ както годината 1789 г., така и самиятъ текстъ въ животописа, дето Софрони изрично казва, че седѣлъ „до іюлі́а та́кѡ пра́зден на є́дин монастыр седж ко́лко два́ м҃ца."[4]) А. Теодоровъ Баланъ съобразявайки се навѣрно съ обстоятелството, че въ биографията монастирътъ се споменя веднага следъ името на Арбанаси, допуща, че Софрони ще е прекаралъ тия два месеца въ арбанашкия монастиръ Св. Богородица.[5]) Странно е, наистина, че Софрони, който инъкъ ни дава доста подробности отъ живота си, не е отбелязалъ въ тоя случай името на монастира. Но тъкмо това премълчаване говори, споредъ насъ, най-ясно, че Софрониевото престояване въ монастира е било „празно" и неслужебно и за това той не е отдалъ голѣмо значение на него. Ако Софрони наистина бѣше сталалъ иеромонахъ и игуменъ на монастиръ, макаръ и за два месеца, той сигурно не би пропустналъ да отбележи това важно за него събитие, още повече, че да игуменствувашъ не значи да стоишъ „празенъ."

Но въпрѣки всичко това бележката въ нашия поменикъ едва ли е вмъкната въ него съвсемъ безъ основание. Както видѣхме вече, тукъ името на Софрония е споменато два пѫти. Ако въ списъка на епископитѣ то стои на сѫщото основание както и имената на Неофита Преславски и Антима Ловчански, въ списъка на игуменитѣ то не ще да е нито случайно, нито погрѣшно, а е попаднало по устна традиция, която е свързвала името на Софрония съ миналото на монастира. Нѣма нищо необикновенно въ това единъ свободенъ отъ служба духовникъ, отишълъ при децата си въ Арбанаси, да прекара два месеца въ близкия Кѫпиновски монастиръ. Къмъ 1855 г., т. е. 50—60 години по-късно, това пребиване все още се е помнѣло въ монастира и е отбелязано въ поменика така, както го е промѣнила традицията. Оттамъ погрѣшната дата (1789), иеромонашеството и игуменството на Софрония.

---

[1]) Псп. 68 (1907), 302 сл.

[2]) „Миръ," 1935, бр. 10535.

[3]) Софроний Врачански, София, 1906, стр. 48.

[4]) Д-ръ П. Н. Орѣшконъ, Автобиография на Софрони Врачански, София, 1914, 60. Интерпункцията на А. Теодоровъ Баланъ въ тоя пасажъ изглежда по-вѣрна отъ тая на В. Д. Стояновъ, БПсп. I, кн. 5—6, стр. 64. срв. Орѣшковъ, цит. съч., 96.

[5]) А. Теодоровъ, цит. съч., 48.

Що се отнася до номенклатурнитѣ данни на поменика, то тѣ засѣгатъ изключително имена на близки селища:

село капин͛о (3, 49); капинȣȣ (7, 12, 13); капи͗ (45) церова корїа (5, 9, 11, 14, 18, 56, 58, 59); церова кȣрїа (15); цѣрова кȣрїѧ (46)

ѥлена (6, 30, 44, 45, 60) село ѥлена (68, 74).
мирдана (8)
фида вен (10)
лѫсковецъ (16); лѣскȣвицъ (72)
плакүвү (19); плаково (45); плакȣȣ (71)
кованлакъ (45, 61); ковалнакъ (21)
χарваловцы (23)
колиби танювцы (25)
беброво (45)

присово (45)
тича (45)
мїнковци (45)
ребрювци (47, 48)
котилъ (37)
гра̑ вид͛и (63)
сивлиюкȣ (72)
врѫχовица (71)

Между всички тия имена обръща внимание бележката 63, която сигурно е една отъ най-старитѣ. Споменатиятъ тукъ градъ Видинъ стои въ свръзка съ следващето име на нѣкоя монахїа да[нила] ктиторица и показва колко широко е било влиянието на Кѫпиновския монастиръ преди запустяването му

Triptychon von Kapinowokloster

Das Triptychon stammt aus dem J. 1700. Die Namen und die Notizen, die für die Geschichte des Klosters von Bedeutung sind, sind im 19. Jahrh. geschrieben. Alt sind nur die Hauptinschriften und die Heiligenbilder. Abb. 155 und 156 zeigen das Triptychon offen und zugeklappt. Abb. 157—159 sind Detailaufnahmen.

Krsto Miatev

ЦЪРКВА ПРИ КАМЕННО-ПОЛЕ

ОТЪ КРЪСТЮ МИЯТЕВЪ

На 1 клм. и половина северо-източно отъ село Каменно-поле (Бѣлослатинско), което отстои на 12 клм. отъ гара Кунино, се е запазила въ сравнително добро състояние една стара църква, наричана отъ каменополци „латинската църква“ или „пустата църква“. Днесъ наистина тя е самотна и пуста. Само нѣколко вѣковни брѣста около нея внасятъ малко животъ всрѣдъ каменливото безплодно поле и нашепватъ за отдавнашно минало на тая старина. Не далечъ отъ църквата се виждатъ и следи отъ дворни каменни огради, които свидетелствуватъ за старо селище.

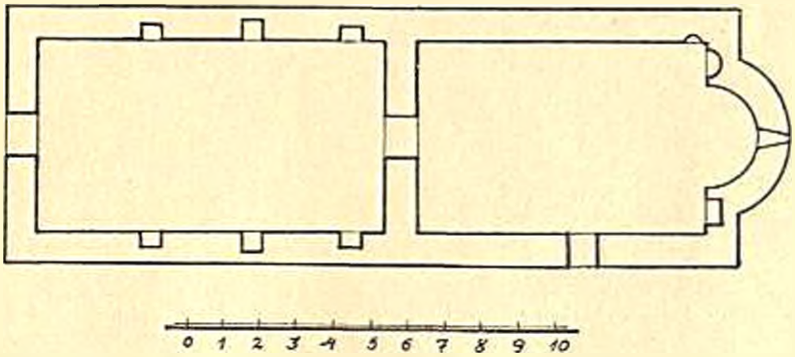

Обр. 160. — Планъ на църквата при Каменно-поле

„Пустата“ църква е съвършено проста отвънъ и отвжтре каменна сграда съ една доста изпжкнала полукржгла апсида на източната страна (обр. 160, 161, 162 и 163). Покрита е изцѣло съ равенъ двускатенъ покривъ отъ голѣми каменни плочи, които лѣгатъ направо върху стенитѣ безъ да иматъ подъ себе си нѣкакъвъ корнизъ. Стенитѣ сж 0.90 м. дебели и сж изградени грижливо отъ дѣлани пѣсъчници и варовици, а на мѣста е употрѣбенъ и бигоръ. Въ църквата се влиза само презъ единъ входъ на западната страна. Вжтрешностьта е раздѣлена отъ една напрѣчна стена съ врата по срѣдата ѝ, на притворъ и наосъ. Притворътъ е близо единъ метъръ по-дългъ отъ наоса и прави впечатление съ своята просторность. И двѣтѣ тѣзи части на сградата сѫ покрити съ полуцилиндриченъ сводъ отъ бигоръ, който почива направо върху северната и южната стена. Здрави стеги (шлисове) държатъ яко свода въ притвора. Сводовата извивка започва на 2.30 м. отъ пода непосрѣдствено следъ дебели хоризонтално поставени въ стената греди. Въ наоса, на северната и южната стена вмѣсто греди, въ основата на свода е сложенъ едноредень зѫбчатъ корнизъ отъ тухли, какъвто ние намираме иначе само по фасадитѣ на балканско-византийскитѣ църкви. Този корнизъ е единственото хоризонтално разчленение на стеннитѣ плоскости. Вънъ отъ него известно оживление внасятъ шесттѣ четвъртити ниши въ притвора, които напомнятъ на дълбоки прозорци. Въ наоса имаме протезисъ и диакониконъ отъ двѣтѣ страни на апсидата и една малка полуцилиндрично извита ниша на северната стена до протезиса.

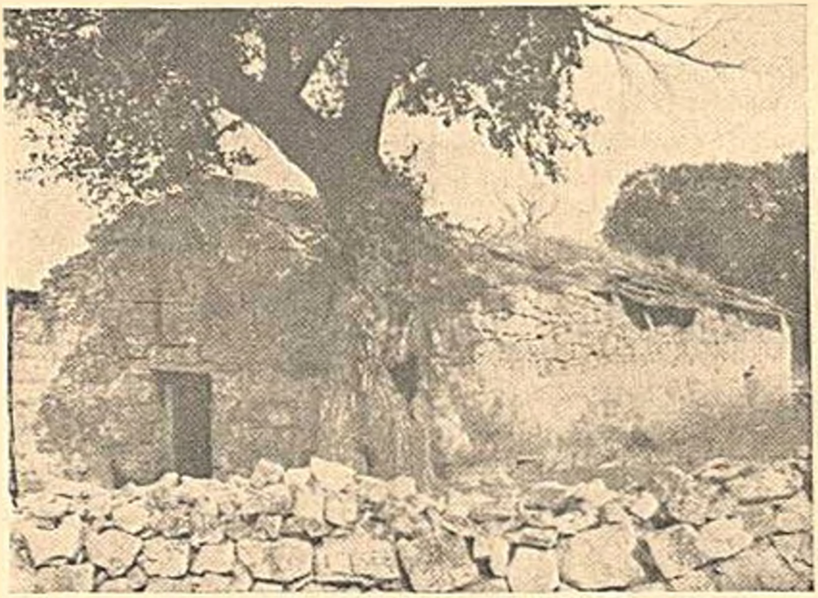

Обр. 161. — Църква при Каменно-поле, гледана отъ югозападъ

Подътъ е постланъ съ голѣми и неправилни каменни плочи, много отъ които сега липсватъ.

Единъ широкъ прозорецъ на южната стена и единъ тѣсенъ процѣпъ въ апсидата не биха дали задоволителна свѣтлина на църквата, ако архитектътъ не бѣше си помогналъ въ това отношение по единъ своеобразенъ начинъ:

чрезъ прозорци по свода. Тѣзи прозорци изглеждатъ сега като четвъртити, симетрично поставени въ свода отвори, каквито намираме както въ наоса, така и въ притвора. Въ наоса сводовитѣ прозорци сж два и то само по южния склонъ на свода. Въ притвора, обаче, имаме всичко четири отвора — поставени по два къмъ северъ и югъ.

Стари каменополци ми разказваха, че до преди 40—50 години въ вжтрешностьта на църквата добре личала мазилка съ хубави стенописи по нея. За живопись въ църквата и даже за ликове на царь Иванъ Александъръ, на неговата съпруга и деца е отбелязано и въ юбилеенъ сборникъ „Българското село", София 1931, стр. 120. Сега обаче, азъ не намѣрихъ никжде другаде мазилка, освенъ много малко остатъци по източната стена на притвора въ страни и надъ вратата. Ала, макаръ и незначителни, тия остатъци сж достатъчно характерни, за да покажатъ, че твърдението на каменополци и бележката въ споменатия юбилеенъ сборникъ не сж безъ основа и че тукъ до преди нѣколко години е бавно умиралъ, забравенъ и изоставенъ, единъ прекрасенъ паметникъ на старата българска живопись, изчезването на която може да буди у насъ само най-дълбоки съжаления.

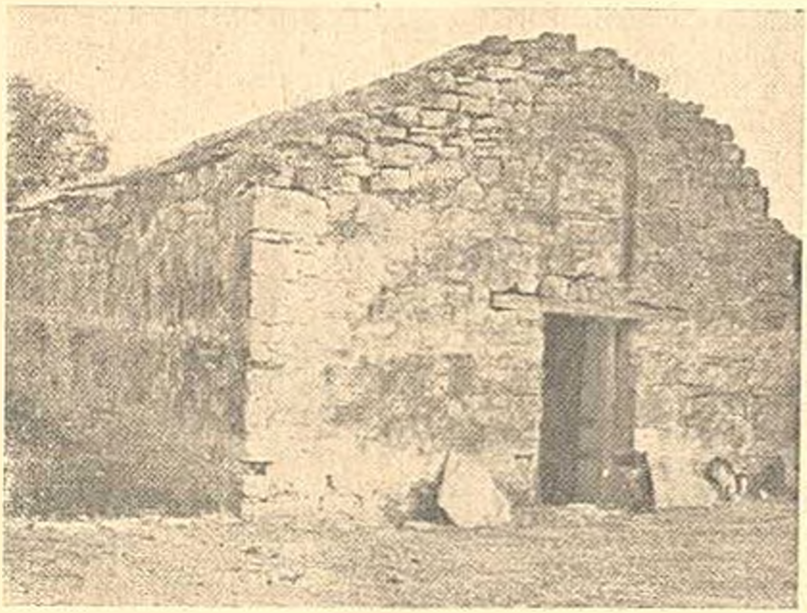

Обр. 162. — Църква при Каменно-поле, гледана отъ северо-западъ

Въ леко вдълбания люнетъ надъ вратата личатъ само бледи и разкжсани следи отъ фигура (Богородица или Христосъ). Малко по-ясни, но все така разкжсани, сж остатъцитѣ отъ двѣтѣ страни на люнета и входната врата. Тукъ е била изписана обширната композиция на „Страшния сждъ" и то, както се вижда, съ много чувство за натурализъмъ. Най-високо запазената часть отъ композицията ни дава единъ редъ отъ 12 апостоли, седнали на дълга охрова скамейка. Апостолитѣ сж облѣчени съ традиционнитѣ хитони и химатии, които сж оцвѣтени въ следната гама: синьо, малиново, охрово, бѣло и зелено. Тоноветѣ сж гжсти и дълбоки. Наборътъ на дрехитѣ е грижливъ и моделиранъ нашироко съ по-свѣтли тонове отъ основния цвѣтъ на съответната дреха. Фонътъ задъ апостолитѣ е тъмно-синь.

Подъ апостолитѣ, но въ лѣво отъ люнета се виждатъ нѣколко части отъ женски фигури, които представятъ навѣрно праведнитѣ жени на пжть за рая, който се намира още подолу въ лѣво отъ вратата. Тукъ въ срѣдата се вижда нѣкакво зелено растение (дърво), а около него фигури (старозаветни патриарси, Богородица, благоразумниятъ разбойникъ). Не твърде ясна е частьта на композицията въ дѣсно отъ люнета и вратата. На това мѣсто обикновено се представятъ грѣшницитѣ или мжчението имъ въ ада. На стената, обаче, се вижда зеленъ планински пейзажъ съ дребни фигури въ него. Планинитѣ сж съ скалисти върхове и на тераси, т. е. така както ги намираме презъ XIV в. въ палеоложкия стилъ. Съ този до известна степень натуралистиченъ пейзажъ е представена, може би, сцената „земята връща своитѣ мъртви" или нѣщо подобно, но въ всѣки случай твърде интересно въ подробноститѣ.

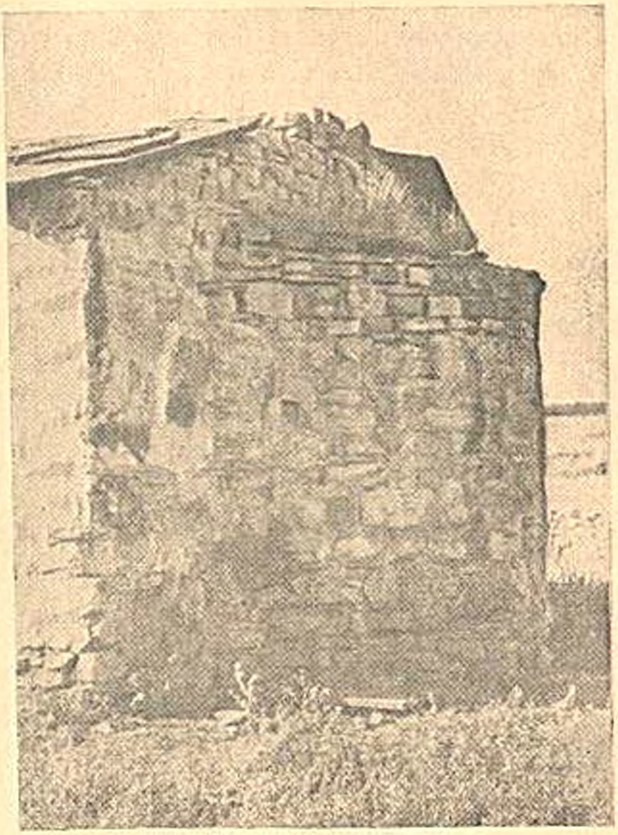
Обр. 163. — Църква при Каменно-поле, гледана отъ изтокъ

Отъ кога датира, прочее, каменополската „пуста" църква? На тоя въпросъ едва ли може да се отговори по-точно само възъ основа на архитектурнитѣ данни. По планъ и градежъ тя не представя нищо типично, което да ѝ отреди опредѣлено мѣсто въ дългата редица отъ прости еднокорабни и сводести църкви, която у насъ започва още преди основаването на Търновското царство и продължава дори до наши дни. Стенописнитѣ остатъци сж също така твърде малко, за да се построи върху тѣхъ едно сигурно датиране, но все пакъ въ случая тѣ сж единственитѣ, които ни даватъ малка упорна точка. По-горе вече казахъ, че ние нѣмаме основание да не вѣрваме на бележката въ „Българското село", защото сведенията за нея сж почерпени сигурно отъ самото Каменно-поле. А че въ случая не сж взети нѣкои образи на светии, войни или св. царе за ликоветѣ на българския царь и тия на челядьта му, показва изричното споменаване на детски образи между стенописитѣ. Касае се следователно за ктиторски портрети, които въ този си съставъ могатъ да произхождатъ отъ XIV в. Това се потвърждава и отъ малкото стилови данни на стенописнитѣ остатъци. Колоритната гама, начинътъ на моделирането, формата на планинитѣ и пр., сочатъ само къмъ XIV в. и могатъ да намѣрятъ успоредици най-вече между стенописитѣ отъ това време.

За съжаление, ние не можемъ да проникнемъ въ най-старата история на Каменно-поле. Днесъ никой отъ селото не знае да каже нѣщо за старото селище, около „пустата църква". Каменополци твърдятъ само, че селото имъ нѣкога се намирало по-наюгъ и се е премѣстило на сегашното си мѣсто преди 200 години. Преданието за мѣстенето е още твърде живо, а това показва, че то наистина не ще да е станало много отдавна. Въ това отношение надписътъ за построяването на сегашната селска църква ни сочи годината 1837 като terminus ante quem.[1] „Пустата цръква" и селището около нея принадлежатъ, следователно, на едно много по-далечно време, което ни се опредѣля донѣкжде отъ даннитѣ на стенописитѣ. Отъ друга страна, ако сждимъ по грижливия градежъ на неговата стара църква, по художественитѣ ѝ стенописи и по царскитѣ ликове, ние трѣбва да заключимъ, че всичко това е дѣло на добри майстори, които сж стоели въ връзка съ столичното изкуство. А това говори вече за сравнително висока култура на селото, която му е дала достатъчно духовни сили да запази своитѣ културни традиции и презъ робството. Нѣколко кжси известия, именно, отъ тая тъмна епоха свидетелствуватъ за будно съзнание и културни интереси у каменополци.

---

[1] Цръквата въ селото е също каменна и еднокорабна. Състои се отъ нартика и наосъ, раздѣлени само съ два широки стълба, които сж свързани единъ съ другъ и съ прилежащитѣ стени съ арки. Цръквата е покрита съ каменenъ сводъ, а отвънъ съ плочи. Изписана е въ 1864 (1868?) г. На площада предъ църквата се издига свободно стояща четвъртита камбанария, долу отъ камъкъ, а горе съ дърненъ чардакъ. Подобна църква съ също такава камбанария има и въ с. Кунино.

На първо мѣсто може да се постави надписътъ на единъ сребъренъ кръстъ въ Етрополския монастиръ Св. Троица, който, споредъ четенето на П. Мутафчиевъ,¹) гласи:

> си крьстъ прави маисть маврѹдиѧ дргѹлинѹ
> стоıановѹ синѹ ниновѹ ѹнѹкѹ ѿ село каменополе
> настоıаниемь мати ıегова добора драгѹлинова

Издательтъ на надписа съ право възразява на А. Тацевъ,²) че майсторъ Мавродия и Драгулинъ сѫ едно и сѫщо лице, но струва ми се, че и П. Мутафчиевъ грѣши като смѣта, че Мавродия е синъ на Драгулинъ и Добора (Добра?) Драгулинова. Смисълътъ на надписа е ясенъ: Майсторъ Мавродия направи този кръстъ (— за кого? кому?) Драгулину, който е синъ Стояновъ и внукъ Нин овъ и който е отъ село Каменно-поле. Кръстътъ е направенъ по порѫчка (настояние) на Драгулиновата майка Добора Драгулинова. Презимето на майката (Драгулинова) може да произхожда отъ името на баща ѝ Драгулинъ, съ което е билъ кръстенъ и неговия внукъ. Аналогии за дателния падежъ Драгулину следъ глаголи „направи, изкова, изписа" има твърде много, но азъ ще се задоволя да посоча само на две отъ тѣхъ, които случайно се намиратъ въ тия мои бележки: 1) надписъ върху сребъренъ тасъ на сѫщия тоя Драгулинъ Стояновъ (вж. по-долу) и 2) надписъ върху поменика на Кѫпиновския монастиръ (вж. стр. 253).

Времето, отъ което произхожда етрополскиятъ кръстъ или по-точно, въ което е живѣлъ Драгулинъ Стояновъ, се опредѣля приблизително отъ единъ втори кръстъ въ сѫщия монастиръ, който по направа е много подобенъ на Драгулиновия. Този кръстъ има надписъ и дата 1666 г.³) Драгулиновиятъ кръстъ може, обаче, да бѫде още по-точно датиранъ по надписа на току-що споменатия сребъренъ тасъ въ Народния музей, който носи дата 1578 г. и е билъ приготвенъ за сѫщия Драгулинъ Стояновъ:

> † сиıа чаша искова когати Дѹкань ѿ града Соѹвиıа ѹ сѣла Каменица Драгѹлинѹ Стоıанѹвѹ - искова се вь лѣто ҂зпѕ (1578).⁴)

Че въ двата надписа става дума за единъ и сѫщъ Драгулинъ Стояновъ, въ това, струва ми се, не може да има съмнение. Това е накарало А. Тацева, а следъ него и П. Мутафчиева да допуснатъ, че Каменно-поле въ надписа на

---

[1] П. Мутафчиевъ, Изъ нашитѣ Старопланински монастири. Сборникъ БАН Кн. XXVII, отд. отп., стр. 51.

[2] А. Тацевъ, Каменица — Камено-поле, в. Прѣпорецъ, год. 1915, бр. 16.

[3] П. Мутафчиевъ, цит. съч., 52.

[4] П. Мутафчиевъ, цит. съч., 51, бел.; Изв. Арх. д-во III, 325.

кръста и Каменица въ надписа на таса сѫ едно и сѫщо село. Това предположение се подкрепя донѣкѫде и отъ приблизително еднаквото понятие, което се крие задъ тия две имена: село въ каменливо мѣсто. Ако се веремъ, обаче, по-внимателно въ надписа на таса, ние ще видимъ, че въпросното отъждествяване на двѣтѣ села е било излишно. Въ надписа на кръста е ясно казано, че Драгулинъ Стояновъ е отъ село Каменно-поле; въ надписа на таса това не се твърди. Тамъ се казва само, че Богатиятъ Луканъ, който е отъ София, е изковалъ (може би=поръчалъ) въ село Каменица (неправиленъ родителенъ падежъ села вм. мѣстенъ по аналогия на предстоящето отъ града) за Драгулинъ Стояновъ тасъ. Касае се следователно за две различни села, чиито имена по понятие и гласежъ случайно съвпадатъ. Отначало азъ мислѣхъ дали не е възможно да приемемъ, че Каменно-поле и Каменица сѫ имената на двѣтѣ стари селища, които се сочатъ южно и северно отъ сегашното село. Въ такъвъ случай ще трѣбва да се приеме сѫщо, че докато е живѣлъ Драгулинъ и двѣтѣ села сѫ сѫществували едновременно. а не едно следъ друго. Въ всѣки случай може съ положителность да се твърди, че Каменно-поле е още сѫществувало въ началото на следващия XVII вѣкъ, защото ние знаемъ, че отъ него е произхождалъ единъ диакъ Драгулъ, който въ 1605, 1609 и 1616 е писалъ книги въ Врачанския монастиръ Св. Троица[1]:... исписа азь оубогыи и грѣшиныи и мьнии въ цркви дїакь драгꙋль ѿ село камѣно-полю съи мнь авгꙋ. настоанїе дꙋховника иꙋмена варлама. оу стꙋю трицꙋ близ гра вра. въ лѣ ,зрзı (1609) крꙋ с г. а лꙋ. ѳı :∾

Кой е билъ този диакъ Драгулъ и има ли той нѣщо общо съ Драгулинъ Стояновъ? Този въпросъ остава за сега откритъ. Едничкото предположение, което можемъ да направимъ за личностьта на Драгулина е само това, че той ще да е билъ нѣкое видно лице, на което не само майка му, но и „богатиятъ Луканъ" отъ София подаряватъ сребърни предмети съ църковенъ характеръ.

Съ Драгулина, респ. диака Драгула, се губятъ и по-нататашнитѣ сведения за Каменно-поле. Можемъ да смѣтаме само за твърде вѣроятно, че и следъ тия лица културниятъ животъ на селото не е замрѣлъ, защото и до день — днешенъ то си остава едно отъ най-буднитѣ села въ цѣлата околия.

Kirche bei Kameno-pole

Einschiffig und gewölbt. Überreste von Wandmalereien (Das Jungste Gericht). Bau und Malereien aus dem 14. Jahrh. Abb. 160 — Grundriss der Kirche; Abb. 161 — die Kirche von s.-w. gesehen; Abb. 162 — die Westfassade; Abb. 163 — Apsis.

Krsto Miatev

---

[1] Б. Циневъ, Описъ на рѫкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София I, София, 1910, 115, 180; Б. Цоневъ, История на бълг. езикъ I, София 1919, 272.

КАРЛУКОВСКИЯТЪ МОНАСТИРЪ „СВ. БОГОРОДИЦА“

ОТЪ КРЪСТЮ МИЯТЕВЪ

По своята архитектура църквата на монастира, посветена на Успение Богородично, е съвсемъ подобна на църквитѣ въ Каменно-поле и Кунино. Тя е сжщо еднокорабна проста постройка съ 90 см. дебели каменни стени, които крепятъ здравъ полуцилиндриченъ сводъ. Два свободно стоящи стълба, свързани съ арки помежду си и съ съответнитѣ стени къмъ северъ и югъ, отдѣлятъ притвора отъ иаоса (обр. 164). Последниятъ, около 6 м. дълъгъ и 3 м. широкъ, завършва на изтокъ съ една полукржгла отвънъ и отвжтре апсида и съ една малка ниша до нея. Малка четвъртита нишичка има въ олтаря и на северната стена.

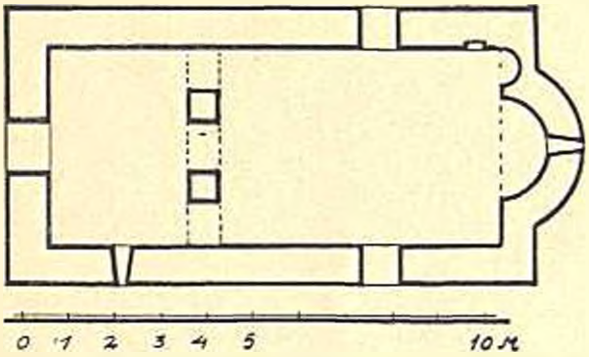

Обр. 164. — Планъ на църквата въ Карлуковския монастиръ

Традиционното прозорче въ апсидата и единъ малъкъ процѣпъ въ южната стена на притвора (обр. 164) сж освѣтявали първоначално вжтрешностьта на църквата съвсемъ слабо. Широкитѣ, срещуположни прозорци, които намираме сега на северната и южната стена, произхождатъ отъ по-ново време. Новъ е и външниятъ притворъ.

Единъ обширенъ, но неграмотно написанъ отъ нѣкой си даскалъ Недѣлко надписъ на източната стена на притвора, надъ срѣдния входъ къмъ наоса, ни съобщава, че църквата била изписана въ 1602 г. при игумена Агапия. Този надписъ не произхожда отъ времето на зографисването, а е преписанъ (и допълненъ) отъ по-старъ надписъ, който сега е замазанъ.¹) Дали въ пър-

---

¹) П. Мутафчиевъ, Изъ нашитѣ Староплaнински монастири, 88.

воначалния надписъ е била отбелязана и годината на съграждането на църквата, това не ни е известно. Годината на изписването, обаче, изглежда да е точно преписана, защото иконографията и стильтъ на стенописитѣ сочатъ тъкмо къмъ означеното въ надписа време. Стенописитѣ сж първични, т. е. подъ тѣхъ никжде не се забелязва по-старъ слой мазилка, а това ни дава основание да предполагаме, че и самата църква е изградена около 1600 година, защото иначе тя не би могла да стои много дълго време неизписана. Както ще видимъ по-долу, въ околностьта на Карлуковския монастиръ се намиратъ църковни старини отъ по-стара епоха, които могатъ да ни наведатъ на мисъльта, че и основаването на самия монастиръ може да се отнесе въ много по-далечно минало. Въ всѣки случай историята на тоя монастиръ остава тъмна. Устни предания и документи за него имаме само отъ началото на XIX в. насамъ.[1])

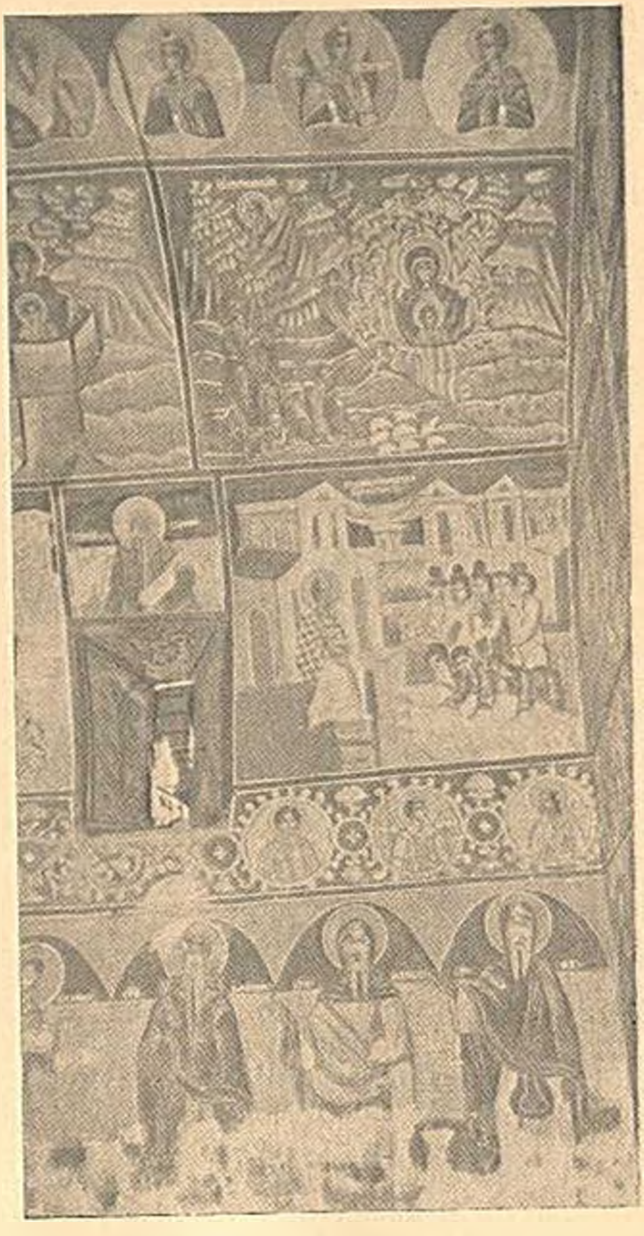

Обр. 165. — Южната стена на притвора въ Карлуковския монастиръ

Стенописитѣ на монастирската църква сж сравнително добре запазени. Върху нѣкои отъ тѣхъ личи една втора ржка, която въ по-ново време ги е освежила частично безъ да измѣни първоначалния имъ характеръ. Изписани сж всички плоскости въ притвора и наоса, а тамъ, дето мѣстото не е позволявало да се помѣсти фигура, е нарисуванъ растителенъ орнаментъ, който, въ видъ на полупалмети или ресни на дълги вейки, запълва въ не съвсемъ правилни и симетрични форми цѣлата свободна отъ фигури плоскость (обр. 167 и 168). Мотивитѣ сж грижливо работени, но все пакъ твърде много отдалечени отъ елинистичнитѣ имъ първообразци. Съ своитѣ едри и неясни форми, както и съ своя еднообразенъ черно-бѣлъ колоритъ тѣ действуватъ тежко и неприятно.

---

[1]) П. Мутафчиевъ, цит. съч. 88—98; Ю. Трифоновъ, История на гр. Плѣвенъ, 123 сл.

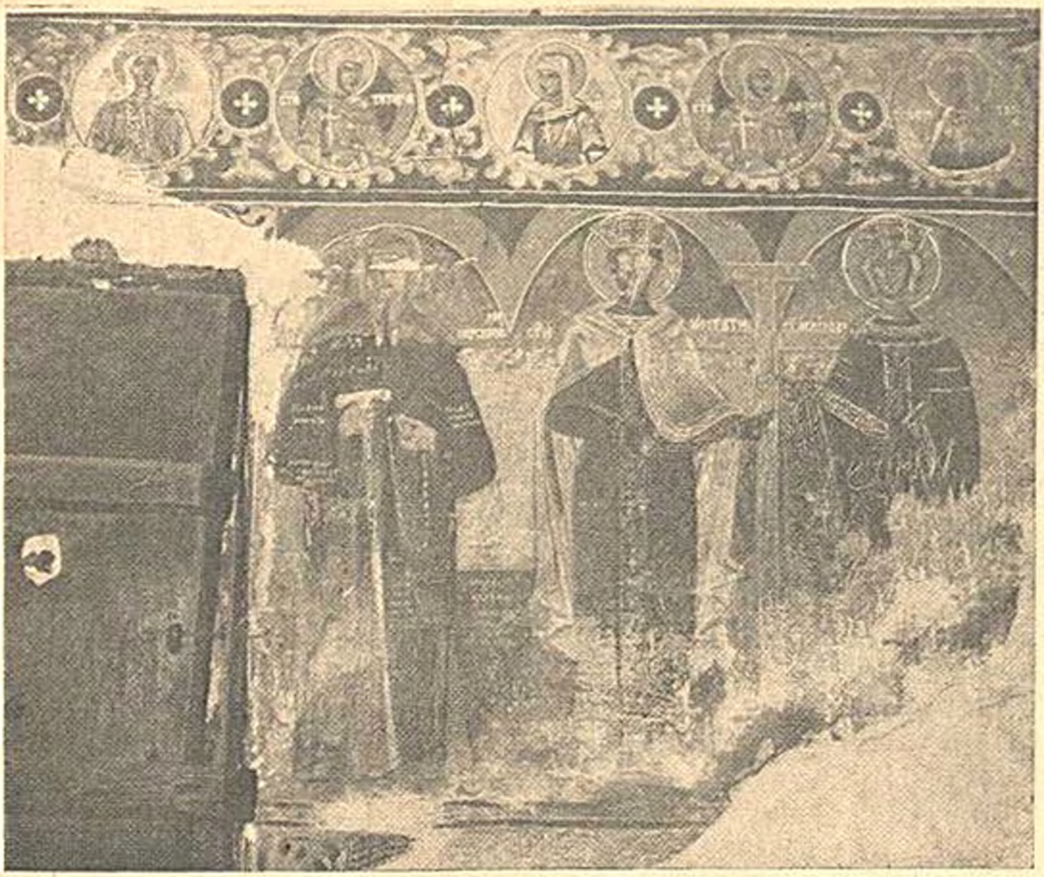

Обр. 166. — Западната стена на притвора въ Карлуковския монастиръ

Разпредѣлението на сюжетитѣ следва традиционната схема на кснитѣ стенописи въ българскитѣ сводести църкви. Притворътъ е посветенъ изключително на Богородични сцени, въ наоса сѫ изписани господскитѣ праздници и страданията на Исуса Христа.

Най-долната часть на стенитѣ е покрита съ поясъ отъ растителни мотиви или „драперия“. Следъ това идватъ стоящитѣ фигури, които опасватъ всички стени на църквата и притвора, освенъ източната олтарна стена. Фигуритѣ стоятъ въ цѣлъ ръстъ, право на среща съ леки движения на главата и тѣлото подъ непрекѫснатата аркада безъ раздѣлящи ги колони. На северната стена въ църквата сѫ изобразени свети воини-мѫченици, облѣчени въ брони и мантии и въоржжени съ мечъ, копие и щитъ (обр. 169). Редицата се завършва въ олтара съ известната сцена Петъръ Александрийски въ разговоръ съ Христа (кто ти, Спасе, ризѫ раздра). На южната стена се виждатъ фигуритѣ на осемь светци, а на двата стълба сѫ изписани въ правоѫгълни рамки монументалнитѣ ликове на Теодоръ Тиронъ и Теодоръ Стратилатъ (обр. 167 и 168).

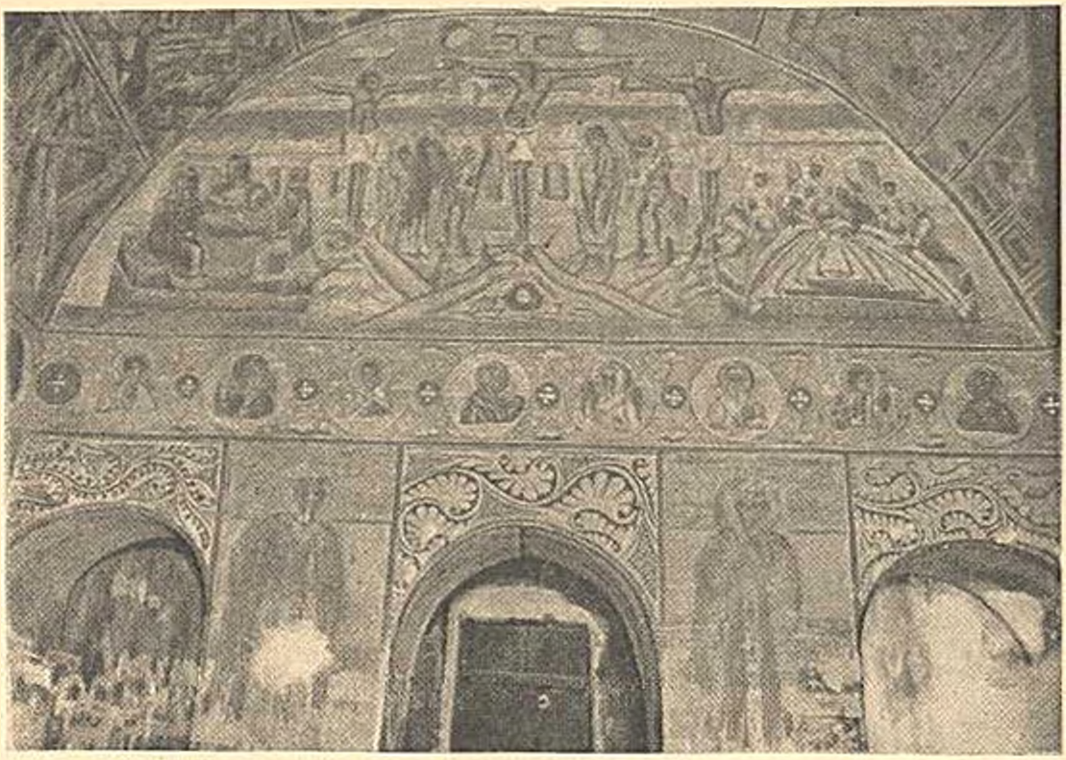

Обр. 167. — Западната стена на църквата въ Карлуковския монастиръ

облѣчени въ богати императорски одежди и съ своеобразни корони на главата. Въ притвора стоящитѣ фигури представятъ свети жени (въ лѣво отъ входа), но предимно светци отшелници и монаси, — все старци съ дълги бради и изпити лица (обр. 165). На западната стена, въ дѣсно отъ вратата (обр. 166), до фигуритѣ на св. Константинъ и Елена се вижда и ктиторскиятъ образъ на йеромонаха Агапия, сжщия онзи Агапий, който е споменатъ въ надписа надъ входа. Фигурата е извънредно скромна и убедително правдива. Агапий е представенъ като старецъ съ дълга бѣла брада, която долу се раздвоява на два кичура. Въ лицето мжчно могатъ да се установятъ индивидуални черти, но общиятъ изразъ е кротъкъ и проникнатъ отъ дълбоко благочестие. Това, което особено отличава тоя старецъ отъ другитѣ преподобни въ притвора, е неговата свободна поза и реално облѣкло: черно монашеско расо съ широки ржкави и качулка (кукуль), която покрива раменетѣ и плещитѣ му. Въ дѣсната си ржка той държи високъ бастунъ-патерица, а въ лѣвата броеница. Около главата му нѣма нимбъ. Надписъ: агапиа їеромонахо.[1]

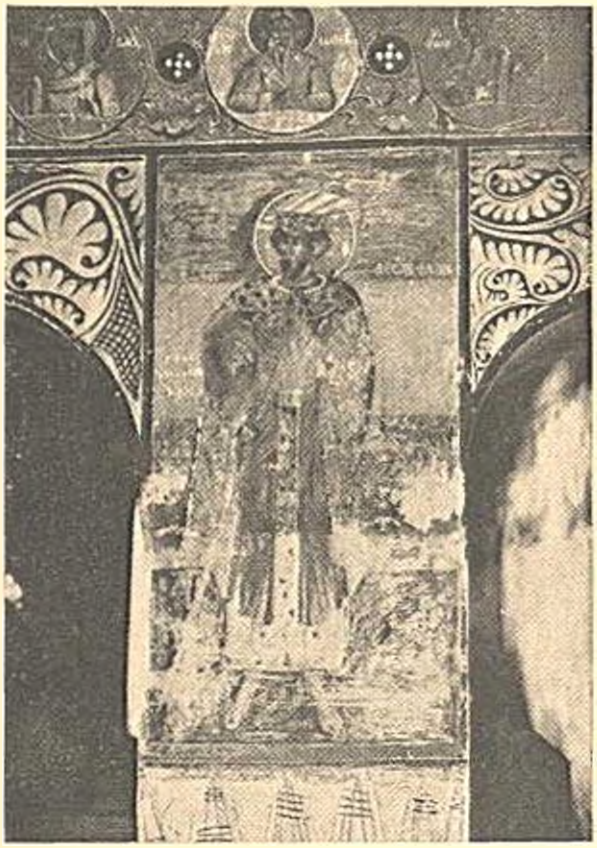
Обр. 168. — Пиластъръ между църквата и притвора въ Карлуковския монастиръ

Надъ стоящитѣ фигури е изписанъ непрекжснатъ поясъ отъ скачени медалиони, надъ които започва вече сводовата извивка. По периферията на медалионитѣ, а и по полето наоколо сж нарисувани растителни вейки и листа, а медалионитѣ съдържатъ бюстови ликове на мжченици мжже и жени, повечето отъ които държатъ мжченически кръстове. Имената на изобразенитѣ сж отбелязани въ самитѣ медалиони или надъ тѣхъ.

---

[1] Буквитѣ на името сж свързани въ лигатури. Сричката мо въ иеромонахо е била изпусната и после прибавена надредно.

Сценитѣ отъ живота на Богородица и Исуса Христа сѫ разположени надъ медалионитѣ по свода или по прилежащата стена между наоса и притвора. По правитѣ стени тѣ сѫ въ два реда. Изключение прави само западната стена на наоса, дето цѣлиятъ люнетъ е заетъ само отъ Разпятието (обр. 167).

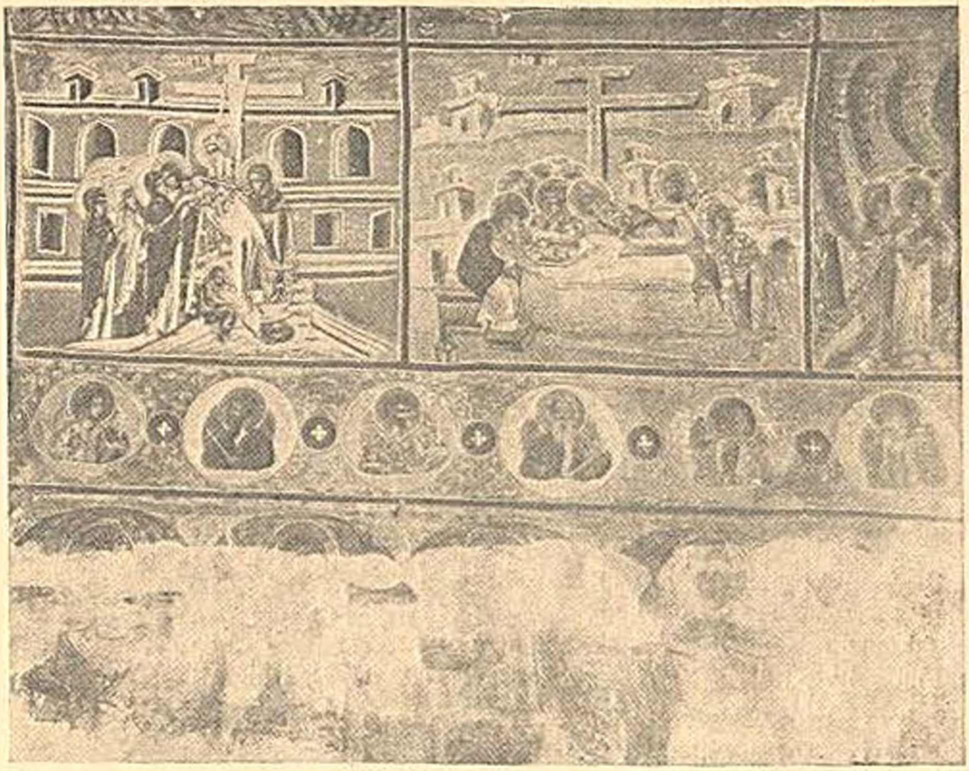

Обр. 169. — Часть отъ южната стена на църквата въ Карлуковския монастиръ

Разпредѣлението на сюжетитѣ по сводоветѣ е следното: по зенита на свода, следвайки неговата надлъжна ось, е оставенъ широкъ поясъ, въ който сѫ нарисувани въ църквата (отъ изтокъ къмъ западъ) Исусъ Христосъ (отъ Възнесението, чиято долна половина се намира на източната стена, надъ апсидата), Христосъ Емануилъ, Христосъ Пантократоръ, Иоанъ Кръститель и Христосъ Ангелъ Великаго Совета. Въ притвора на сѫщото мѣсто имаме Богородица Никопея и Архангелъ Михаилъ (обр. 170 и 173).

Отъ двeтѣ страни на тоя централенъ поясъ се редятъ два фриза отдѣлни медалиони съ ликоветѣ на пророци и мѫченици, а подъ тѣхъ следватъ два реда правожгълни полета съ композиции, ограничени отъ долу съ споменатия вече поясъ отъ свързани медалиони надъ стоящитѣ светци.

Различаваме изобщо следнитѣ композиции и отдѣлни фигури по свода и горнитѣ части на стенитѣ:

Въ притвора (обр. 170):

По южната страна на свода (отъ изтокъ къмъ западъ): Лѣствица на Якова (3); горенъ редъ — Животворниятъ източникъ (8) и Горящата кжпина (9); доленъ редъ — среща на Богородица и Елисавета (10) и Премждроститѣ на Св. Иоана Златоуста (12).

По северната страна на свода (оть изтокъ къмъ западъ): Лѣстовица на Якова (3); горенъ редъ — Неизвестна (4) и Жертвоприношението на Исаакъ (5); доленъ редъ — Премждроститѣ (на Григорий Богословъ?) (6) и Неизвестна (7).

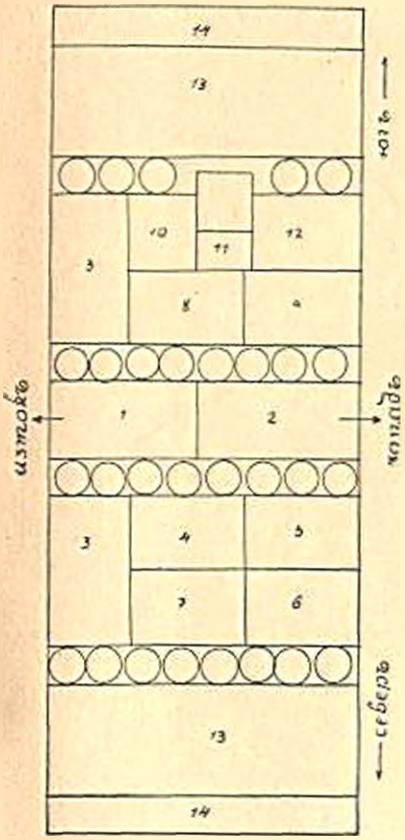

Обр. 170. — Схема на стенописитѣ по свода, южната и северната стена на притвора: 1. Богородица Никопея, 2. Архангелъ Михаилъ, 3. Лѣствица на Яковъ, 4. Неизвестна, 5. Жертвоприношение на Исаака, 6. Премждрости, 7. Неизвестна, 10. Среща на Богородица и Елисавета, 12. Премждрости Златоустови, 8. Животворенъ източникъ, 11. Пророкъ Исая, 9. Горяща кжпина, 13. Монаси, 14. Орнаментенъ цокелъ.

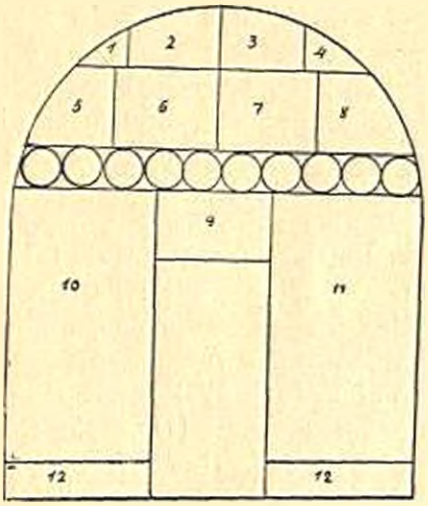

Обр. 171. — Схема на стенописитѣ по западната стена на притвора: 1. Бюстъ на светецъ, 2. Зачатие на Богородица (?), 3. Иоакимъ, Анна и Богородица, 4. Бюстъ на светецъ, 5. Евангелистъ, 6. Въведение, 7. Успение, 8. Евангелистъ, 9. Орнаментъ, 10. Св. Жени, 11. Ктиторъ иеромонахъ Агапий, Константинъ и Елена, 12. Орнаментенъ цокелъ.

Западна стена (обр. 171): доленъ редъ — Евангелистъ (5), Въведение на Богородица (6), Успение (7), Евангелистъ (8); горенъ редъ (въ люнета) — бюстовъ образъ на светецъ (1), Иоакимъ и Ана (Зачатие?) (2), Иоакимъ, Анна и Богородица (3), бюстовъ образъ на светецъ.

Източна стена (обр. 172): доленъ редъ — Евангелистъ (4), Гостоприемството на Авраама (5), Богородица на тронъ (въ люнета надъ срѣдния входъ) (6), Христосъ съ апостоли (7), Евангелистъ (8); горенъ редъ — въ срѣдата Христосъ (1) между два неизвестни образа.

Въ църквата (обр. 173):

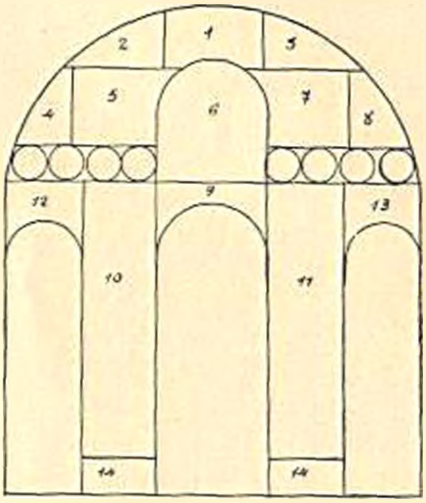

Обр. 172. — Схема на стенописитѣ по източната стена на притвора: 1. Исусъ Христосъ, 2 и 3. Неизвестно, 4. Евангелистъ, 5. Гостоприемство на Авраама, 6. Богородица на тронъ, 7. Христосъ съ апостоли, 8. Евангелистъ, 9. Надписъ, 10 и 11. Стоящъ светецъ, 12 и 13. Орнаменти, 14. Орнаментенъ цокелъ.

По южната страна на свода (отъ изтокъ къмъ западъ): горенъ редъ — Рождество Христово (6), Христосъ Недреманое око (7), Христосъ 12 годишенъ въ храма (8), Кръщение (9), Възкресение на Лазара (10); доленъ редъ — Сѫдъ у Анна и Каяфа (16), Предаване (17), Поругание (18), Сѫдъ у Пилата (19), Носене на кръста (20).

По северната страна на свода (отъ изтокъ къмъ западъ); горенъ редъ — Преображение (15), Молитвата въ Гетсиманската градина (14), Умиване на нозетѣ (13), Тайната вечеря (12), Влизането въ Йерусалимъ (11); доленъ редъ — изтрита сцена, Слизането въ ада (24), Мироносци (23), Погребение и Снемане отъ кръста (21 и 22).

Западна стена (обр. 174): Разпятие (1), въ лѣво трима първосвещеници, въ дѣсно войницитѣ дѣлятъ дрехата Христова.

Източна стена (обр. 175): най-горе — долната часть отъ Възнесение (1), но Христосъ е представенъ на свода. По-долу, отъ двѣтѣ страни на апсидата, Благовещение (раздѣлено) (2 а и 2 б), а още по-долу по единъ диаконъ (5 и 6). На мѣстото което отговаря въ дѣсно на протезисната ниша се виждатъ следи отъ надписъ (8). Въ апсидата: най-горе Богородица Знамение (3), подъ нея е Мелизмосъ (4), а най-долу „драперия“.

По-горе споменахъ вече, че стенописитѣ въ Карлуковския монастиръ Св. Богородица не могатъ да се отнесатъ по-рано отъ края на XVI в., не само защото надписътъ ги точно датира, но и защото всичкитѣ имъ иконографски и стилови особености ги сближаватъ съ стенописитѣ отъ XVI—XVII в. въ България, Атонъ, Ромъния и пр. Разработката на сюжетитѣ почива на чиста византийска традиция съ много малко елементи на западно влияние. Наистина, композициитѣ сѫ подробно развити и изобилствуватъ съ странични епизоди, но нѣмаме нито прекомѣрно увеличаване числото на фигуритѣ, нито претрупаность въ сценитѣ. Добра представа за общата иконография и композиция дава Разпятието (обр. 167). Сцената заема най-голѣмо мѣсто въ църквата и е единствениятъ представитель на т. н. „континюиращъ“ стилъ. Догматичната концепция е силно обагрена съ исторически елементъ, безъ обаче да се прекалява съ него. Срѣдището на композицията се заема отъ Разпятието, което е допълнено съ двамата разбойници. Въ лѣво и дѣсно, съобразявайки се съ мѣстото, художникътъ е помѣстилъ два странични епизода съ седящи фигури, групирани почти еднакво. Въ картината различаваме ясно два плана: единъ преденъ съ сравнително голѣма дълбочина и единъ заденъ, който се заема отъ архитектури, простиращи се като плоски еднообразни кулиси отъ единия край на картината до другия. Тази двуплоскость, която намираме почти въ всички композиции (срв. напримѣръ въ Снемането отъ кръста и Опѣло Христово, обр. 169, Горящата кѫпина и Премѫдроститѣ Златоустови, обр. 165) не се използува напълно при

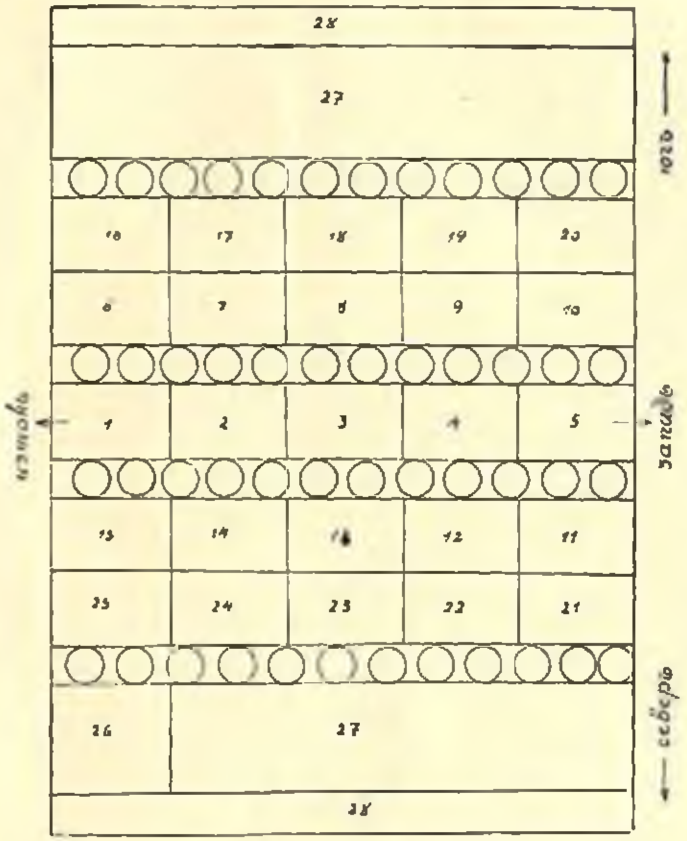

Обр. 173. — Схема на стенописитѣ по свода, южната и северната стена на църквата: 1. Ис. Христосъ отъ Възнесението, 2. Христосъ Имануилъ, 3. Пантократоръ, 4. Иоанъ Кръститель, 5. Христосъ Ангелъ Велик. Совета, 6. Рождество, 7. Исусъ Христосъ Недреманое око, 8. Христосъ 12 годишенъ въ храма, 9. Кръщение, 10. Лазаръ, 11. Цвѣтница, 12. Тайна вечеря, 13. Умиване на нозетѣ, 14. Молитва въ Гетсиманъ, 15. Преображение, 16. Сѫдъ у Анна и Каяфа, 17. Предаване, 18. Поругание, 19. Сѫдъ у Пилата, 20. Носене на кръста, 21. Снемане отъ кръста, 22. Погребение, 23. Мироносици, 24. Слизане въ ада, 25. Изтрито, 26. Петъръ Александрийски, 27. Стоящи светци, 28. Драперия — цокелъ.

разпредѣлението на фигуритѣ. Макаръ и събрани въ отдѣлни купчини, последнитѣ все още се разполагатъ фризово въ една плоскость безъ да образуватъ обемни и пространствени величини. Пресичане на фигури, планини и архитектури, косо поставени архитектурни части и др. подобни създаватъ донѣкѫде впечатление за пространственость и въздушность, но това сѫ заучени похвати, които не само че не се използуватъ целесъобразно, но понѣкога и въвеждатъ въ заблуда. Така напр. при Разпятието, Христовиятъ кръстъ е забитъ на най-предното възвишение; върху височинки, които сѫ на втори планъ, се издигатъ кръстоветѣ на разбойницитѣ и едва на трети планъ, върху отдѣлни хълмчета, стоятъ Богородица съ светитѣ жени, войникътъ съ копието, Иоанъ и Лонгинъ. По такъвъ начинъ се е получило степенуване на фигуритѣ въ дълбочина, засилено още повече и отъ степенуването имъ по голѣмина. Подобно вдълбочаване на композицията съвсемъ не е нуждно въ случая и не се оправдава съ нищо. То се дължи само на безсъзнателно ползуване отъ заучени на изусть стенописни шаблони.

Казаното за иконографията и композицията на Разпятието важи за всички останали сцени. На всѣкѫде имаме характерната двупланность. При пейзажъ предниятъ планъ се предава съ успоредни вълнисти линии, които представятъ хълмиста мѣстность съ дребна растителность изъ нея. Задниятъ планъ се образува отъ високи скалисти планини, съставени отъ отдѣлни върхове, които

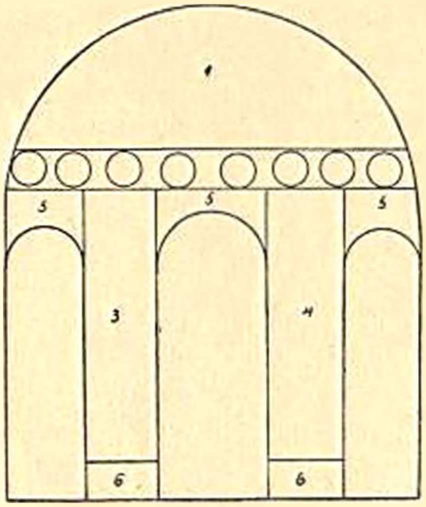

Обр. 174. — Схема на стенописитѣ по западната стена на църквата: 1. Разпятие, 3. Теодоръ Стратилатъ, 4. Теодоръ Тиронъ, 5. Орнаменти, 6. Орнаментенъ цокелъ.

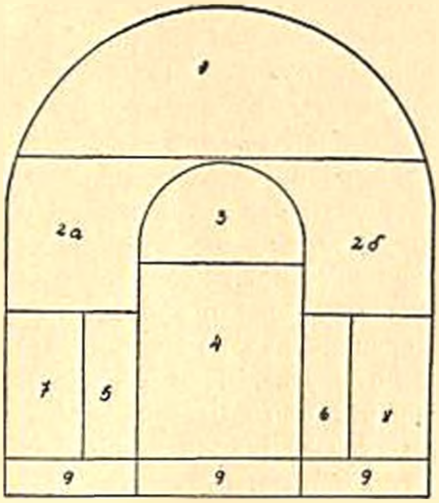

Обр. 175. — Схема на стенописитѣ по източната стена на църквата: 1. Възнесение, 2 а. Арх. Гавриилъ и 2 б Богородица (Благовещение), 3. Богородица Знамение, 4. Мелизмосъ, 5 и 6. Диакони, 7. Ниша, 8. Надписъ, 9. Цокелъ — драперия.

постепено се възвишаватъ на тераси. Последнитѣ се представятъ чрезъ редове отъ кѫси и успоредни бѣли чертички, наслагани върху еднообразния основенъ тонъ на планината. Често пѫти върховетѣ сѫ поставени единъ задъ другъ и започватъ още отъ предния планъ (Влизане въ Иерусалимъ, Възкресение Лазарово), като достигатъ до горния край на картината.

Когато действието се извършва въ постройка или предъ архитектури, предниятъ планъ е равенъ тонъ, който заема ¼ отъ картината. Задниятъ планъ се състои отъ архитектури съ фантастични форми, но доста еднообразни: двуетажна постройка съ кумини и прозорци, чрезъ които е изразена дебелината на стенитѣ, единични или двойни крепостни стени съ кули, „базилики“ и пр. Архитектуритѣ се издигатъ високо и оставятъ много малко пространство надъ тѣхъ, за да бѫде изпълнено съ тъмносинята боя на небето.

Обстановката, била тя ландшафтна или архитектурна, стои всѣкога откѫсната отъ действието. То сѫществува само за себе си и безъ отношение къмъ околната срѣда. Даже сцени, които ставатъ на едно и сѫщо мѣсто (напр. Разпятие и Снемане отъ Кръста) иматъ различна сценерия. Фигурата сѫщо така нѣма никакво отношение къмъ обстановката. Групитѣ сѫ плътни маси, съставени отъ 2—3 предни фигури и множество нимбове или глави. Единичната фигура има въ композицията свое установено отъ вѣкове мѣсто и поза. Стойкитѣ сѫ спокойни, движението умѣрено и слабо повлияно отъ душевния животъ. Изобщо фигурата не се използува за разрешение на пространствени проблеми и ако имаме фигури, поставени гърбомъ, както е напр. дѣсниятъ разбойникъ въ Разпятието, то това не е направено, за да се получи впечатление за дълбочина, а за да се повтори една иконографска черта, която е свойствена на много стенописи отъ това време.¹)

Облѣклото на фигуритѣ е традиционното. Въ композициитѣ то е по-бѣгло разработено по отношение на наборъ и моделировка: имаме ту остри и сухи гънки, предадени линейно, ту моделирани на широко плоскости съ силни свѣтлини. Облѣклото на единичнитѣ стоящи светци е сравнително по-грижливо изпълнено, но все пакъ драпировката следва заучени образци и затова навсѣкѫде изглежда схематична и безжизнена.

Лицата, било въ композициитѣ, било на отдѣлнитѣ фигури, сѫ силно типизирани. Всички жени иматъ еднакви черти и се различаватъ само по цвѣта на облѣклото. Мѫжетѣ сѫ голобради младежи, на срѣдна възрасть съ заоблени или продълговати бради и старци съ кѫси или много дълги бради, но всѣкога бѣли, кѫдрави или гладки споредъ това какъ сѫ водени снопчетата отъ успоредни бѣли линийки, които даватъ цвѣта на косата и брадата.

---

¹) Срв. напр. въ Атонъ у G. Millet, Monuments de l'Athos, Pl. 129_2 (Лавра, Католиконъ — 1535 г.); 162_1 (Кутлумусъ — 1540 г.); 181_1 (Ксенофонъ — XVI в.); въ Молдавица (1536 г.) у J. D. Ştefanescu, L'évolution de la peinture religieuse en Boucovine et en Moldavie, Paris, 1928, Album, Pl. 48.

Моделировката на лицата е съ силни свѣтлини, които сж сложени върху кафява основа и затова изглежда силно контрастна и твърда.

Всички тѣзи иконографски и стилови белези ясно опредѣлятъ мѣстото на Карлуковскитѣ стенописи както по време, така и между дългата редица отъ балкански паметници. За разпънатия гърбомъ разбойникъ споменахме вече по-горе. Тукъ ни остава само да кажемъ, че между българскитѣ, атонскитѣ и молдавскитѣ стенописи отъ XVI—XVII в. ние бихме могли да посочимъ още много други паралели. Така напр. двупланность на композициитѣ намираме въ Протатонъ,[1]) въ Молдава (Балинещи — 1429 г., Молдавица — 1536 г., Св. Георги въ Сучава — 1522 г.)[2]). Планини съ тераси отъ кжси чертички имаме въ параклиса Св. Георги на Атонския монастиръ Св. Павелъ (1555 г.),[3]) въ Вуково[4]) и пр. Високитѣ и претрупани архитектури съ части, които отиватъ въ коса посока сж свойствени на Протатонъ,[5]) на трапезарията въ Хиландаръ (1621),[6]) на църквитѣ Арбареа, Св. Георги въ Сучава[7]) и пр. Най-после въ Атонъ ние имаме успоредици за скаченитѣ медалиони (Параклисъ Св. Георги въ Св. Павелъ, Дохиариу — 1568 г., параклисъ Св. Николай въ Лавра — 1560),[8]) а така сжщо и за аркитѣ безъ колони, подъ които сж изобразени стоящитѣ светци (параклисъ Св. Георги въ Св. Павелъ и Св. Николай въ Лавра)[9]). Като прибавимъ къмъ всичко това и мрачния, нечистъ колоритъ, въ който преобладаватъ розови и тъмно сини бои, ние можемъ да кажемъ, че стенописитѣ въ Карлуковския монастиръ Св. Богородица сж истинска рожба на своето време, която още ревниво пази традициитѣ на своитѣ добри учители въ далечно минало. Тѣ сж сигурно плодъ на по-несржчна българска ржка, която съ малки изключения добре пише българскитѣ надписи, като употрѣбява последователно само ь. Гръцки надписи сж рѣдкость (напр. Ἡ βάτο του Μωησέως].

Das Kloster von Karlukowo

Dieses kloster befindet sich an der Bahnstrecke Sofia — Warna. Die Kirche ist ein einschiffiger Bau (Abb. 164) mit Tonnengewölbe. Gebaut um das J. 1600 herum. Verhältnismässig gut erhaltene Wandmalereien vom J. 1602 (Abb. 165—169). Interessant ist das Bildnis des Stifters Hieromonachos Agapios (Abb. 166, links). Die Schemata 170 bis 175 zeigen die Anordnung der Malereien im Naos und Narthex.

Krsto Miatev

---

[1]) G. Millet, Monuments de l'Athos, pl. 20_1.

[2]) J. D. Ştefanescu, цит. съч., табл. 32, 35, 36, 47, 55, 71.

[3]) G. Millet, цит. съч., табл. $187_{3, 4, 5}$, 188_4.

[4]) A. Grabar, La peinture religieuse, табл. 55_1.

[5]) G. Millet, цит. съч., табл. 10_3, 20_1, 26_2.

[6]) П. т., табл. 99.

[7]) J. D. Ştefanescu, цит., съч., табл. 57, 58, $72_{1, 2}$.

[8]) G Millet, цит. съч., табл. $187_{1, 4}$, $222_{2, 3}$, 258_3, 259.

[9]) П. т., табл. 192_1, $258_{1, 2}$.

ПЕЩЕРНА ЦЪРКВА „СВ. МАРИНА“

ОТЪ КРЪСТЮ МИЯТЕВЪ

На дѣсния брѣгъ на Искъра, точно срещу Карлуковския монастиръ Св. Богородица, сега приютъ за душевно болни, се намира единъ голѣмъ скаленъ навесъ, който е много мѫчно достѫпенъ поради отвесното сѣчение на скалистия брѣгъ. Още отъ далечъ се вижда въ дъното на тоя навесъ една малка четвъртита постройчица, безъ покривъ и врата, която отъ много години насамъ стои пуста и изоставена. Това е пещерната църква „Св. Марина“[1] (обр. 176).

Църквата е построена върху равната площадка на навеса, непосрѣдствено до скалата и е ориентирана правилно къмъ изтокъ. Тя е проста четвъртита сграда съ единъ входъ къмъ западъ и полукрѫгла апсида, въ видъ на малка ниша която се вдава въ скалата и мѫчно се вижда отвънъ (обр. 177). Вѫтрешни размѣри: дължина 5 м., широчина 3 м. Градена е съ мѣстенъ ломенъ камъкъ и бѣлъ хоросанъ. Стенитѣ ѝ сѫ 60 см. дебели и сѫ запазени на височина почти до покрива. Последниятъ, ако сѫдимъ по трижгълнитѣ фронтони на западната и източната стена, ще да е билъ двускатенъ и дървенъ. Църквата е била измазана отвѫтре и частично отвънъ съ обикновена варова, измѣсена съ плѣва мазилка, 1—2 см. дебела.

По своята архитектура тая църквица не възбужда никакъвъ интересъ, но затова пъкъ окото на посетителя веднага се спира на нейнитѣ стенописи, които се забелязватъ още отъ срещния брѣгъ. Изписана е била цѣлата вѫтрешность, но освенъ това стенописи имаме и отвънъ по западната и южната стена. Съставътъ на стенописитѣ е доста ограниченъ поради малкото мѣсто по стеннитѣ плоскости, но декоративната схема следва точно стенописнитѣ традиции. И тукъ най-долу въ църквата имаме единъ поясъ съ драпери (30—40 см. широкъ); на второ мѣсто се редятъ стоящитѣ фигури, които опасватъ цѣлата вѫтрешность и най-после следватъ композиции, раздѣлени една отъ друга съ червени ивици. Композициитѣ сѫ били всичко 12 или 13 (господскитѣ праздници) и сѫ били разположени въ най-горнитѣ части на стенитѣ, непосрѣдствено подъ покрива. На северната и южната стена е имало само единъ редъ сцени, по четири на всѣка страна. На западната стена тоя редъ е продълженъ, но е използуванъ и триѫгълниятъ фронтонъ за още една сцена. Схемата на стенописитѣ и разпредѣлението на сюжетитѣ сѫ показани нагледно на обр. 178—182. Къмъ тѣзи схеми нека прибавимъ и следното кратко описание:

---

[1] П. Мутафчиевъ, Изъ нашитѣ Старопланински монастири, стр. 88 нарича тая църква скитъ Св. Георги. Въ село Карлуково на мене ми казаха презъ 1926 и 1935 год., че тя е посветена на Св. Марина. Това се потвърждава и отъ изображението на тая мѫченица на две мѣста въ църквата.

Обр. 176. — Пещерна църква „Св. Марина“

Източна стена. (обр. 178). Най-добре сѫ запазени стенописитѣ въ лѣво отъ апсидната ниша. Надъ последната, въ триѫгълния фронтонъ е изписанъ допоясенъ образъ на благославящъ съ две рѫце Христосъ (1). Фигурата е право насреща, но сега лицето е изкъртено. Христосъ е облѣченъ въ лилавъ хитонъ и сивъ химатий, който е моделиранъ на широки петна въ зелено. Гънкитѣ надъ корема сѫ, обаче, черни. Рѫцетѣ и шията на Христа сѫ охрово-червени.

Благовещението (2 а в) е разположено отъ двѣтѣ страни на апсидата. Фигурата на Богородица (въ дѣсно) е изкъртена. Останалъ е само архангелъ Гавриилъ въ лѣво, който е представенъ въ стремително движение предъ едно охрово здание. Облѣченъ е въ сивъ хитонъ, който е драпиранъ съ черни линии. Химатиятъ е свѣтлолилавъ съ гънки отъ венецианска червена и бѣли свѣтлини. Лицето и крилата сѫ съ охрово-червена основа, съ моделировка въ по-тъменъ тонъ и съ бѣли чертички („бликове“) по изпѫкналитѣ мѣста. Косата е сѫщо съ червена основа, но е моделирана съ кафяво и бѣло. Почвата е сива, фонътъ — лилаво-синь.

Богородица „Знамение“ (3) и църковнитѣ отци въ апсидата (4) сѫ силно повредени. Почти заличена е и фигурата на диакона до апсидата (6). Личатъ само оранжевъ контуръ и цвѣтни петна.

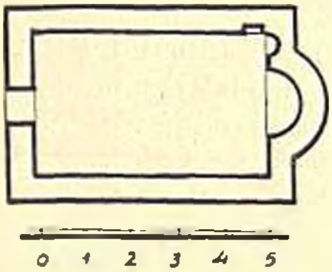

Обр. 177. — Планъ на църквата Св. Марина

Въ сравнително много по-добро състояние е Pietà въ протезисната ниша (5). Христосъ е представенъ въ чаша до поясъ съ скръстени предъ гърдитѣ ръце. Лицето му е благообразно, носътъ гърбавъ, а брадата права и заоблена. И тукъ карнацията е червеникава и съ кафявъ контуръ. Високитѣ мѣста сѫ просвѣтлени съ розови петна и бѣли чертички („бликове"). Косата и брадата сѫ моделирани съ кафяво и бѣло.

Южна стена (обр. 179). Тукъ стенописитѣ сѫ най-зле запазени, а и голѣма часть отъ стената е оголена. Най-долу се виждатъ следи отъ драперия (4); по-горе, въ източната половина на стената личатъ следи отъ фигури на стоящи светци (2 и 3), а къмъ западния край се виждатъ ликоветѣ на единъ преподобенъ и единъ голъ пустиножитель. Надъ последнитѣ е запазена само една малка часть отъ композиция, навѣрно Кръщение или Цвѣтница.

Западна стена (обр. 180). Надъ драперията се продължава редицата отъ стоящи фигури. Въ дѣсно отъ входа сѫ Костантинъ и Елена (6), силно изтрити. Въ лѣво се виждатъ двама голи старци пустиници (5), които образуватъ една група съ крайния пустиножитель на южната стена. Тѣлата на всички сѫ съ червенъ основенъ тонъ и сѫ обрасли съ кафяви и бѣли косми. Възрастьта на светеца се означава съ преобладание на еднитѣ или другитѣ косми.

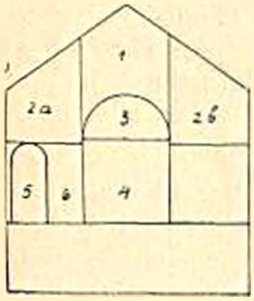

Обр. 178. — Схема на стенописитѣ по източната стена: 1. Исусъ Христосъ, 2 а, в. Арх. Гавриилъ и Богородица (Благовещение), 3. Богородица знамение, 4. Църковни отци, 5. Pieta, 6. Диаконъ

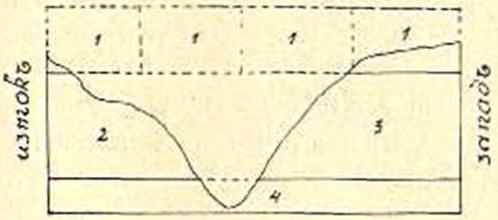

Обр. 179. — Схема на стенописитѣ по южната стена: 1. Композиции, 2 и 3. Стоящи светци, 4. Драперия

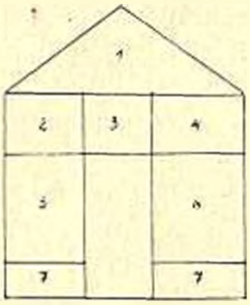

Обр. 180. — Схема на стенописитѣ по западната стена: 1. Съшедствие на св. Духъ, 2. Преображение, 3. Успение, 4. Лазаръ, 5. Двама пустинножители, 6. Константинъ и Елена, 7. Драперия

Тукъ надъ стоящитѣ фигури сѫ единственитѣ по-добре запазени сцени: Преображение (2), Успение (3) и Лазаръ (4), а надъ тѣхъ — Съшедствие на Св. Духъ (1). Въ Преображение скалитѣ сѫ високи и охрово-червени. Контуритѣ имъ сѫ свѣтло-кафяви, а сѫ моделирани съ розови и бѣли петна. Христосъ е въ бѣло облѣкло съ кафявъ контуръ и червеникави гънки. Бѣло овално сияние. Мойсей е облѣченъ въ зелена дреха съ рѣдки кафяви гънки и бѣли свѣтлини. Дрехата на Илия е охрова съ бѣли свѣтлини. Отъ надписа сѫ останали само следнитѣ букви: [прѣо]браженї[е] гне.

Отъ Успение е запазена само горната половина. Вижда се Христосъ, който заема централно мѣсто съ по единъ ангелъ отъ двете му страни. Дрехата на Христа е керамидено-червена съ кафявъ контуръ и розови свѣтлини. Запазени сѫ и нѣколко апостолски лица, характерни съ своята червена охра съ кафявъ контуръ и силни бѣли линии.

Въ Съшедствие на Св. Духъ апостолитѣ седятъ около полукрѫгла охрово-червена пейка, която е украсена съ орнаменти. Въ срѣдата на групата сѫ Петъръ и Павелъ. И тукъ имаме охрово-червени лица и свѣтли облѣкла: свѣтла охра, червеникава охра, лилава. Контуритѣ сѫ кафяви, а гънкитѣ — едри и рѣдки съ бѣли петна за свѣтлинитѣ.

Северната стена (обр. 181). Сравнително по-добре запазена, но композициитѣ липсватъ. Въ източния край по стената имаме кръстъ съ надписъ іс хс ни ка (2), а подъ него драперия (4). Такава е изписана и по цѣлия цокелъ на стената (5). До кръста е представенъ светецъ стълпникъ, а до него шесть свети войни съ изчоплени лица и полуизтрити тѣла. Съ своитѣ разнообразни репрезентативни пози тѣзи войни, държащи копие, мечъ и щитъ, приличатъ твърде много на светитѣ войни въ църквитѣ на Трапезица. И тѣ като тѣхъ сѫ съ високи обувки, съ сиви или охрови чорапи и свѣтли туники. Бронитѣ имъ сѫ пъстро орнаментирани съ жълти узори на червено-кафявъ фонъ. Нимбоветѣ сѫ охрово-червени. Такава е и карнацията. Сѫщиятъ тонъ лежи и въ основата на коситѣ, но тѣ сѫ моделирани съ по-тъмно кафяво и бѣли чертици.

Както се спомена вече, стенописи имаме и по вънкашностьта на църквата. На западната стена (обр. 182) централно мѣсто заема изображението на Св. Марина убиваща дявола, помѣстено въ вдлъбнатия люнетъ-ниша надъ входа (4). Надъ него е фигурата на Исуса Христа Ветхій деньми (1), а отъ двете страни на люнета сѫ разположени композициитѣ Старозаветна троица (Гостоприемство на Авраама) и Жертвоприношението на Исаака (2 и 3). Най-после отъ двете страни на входа ясно личатъ стоящитѣ фигури на архангелитѣ Михаилъ и Гаврилъ съ свитъци въ рѫце (6 и 7), а до тѣхъ въ лѣво Иоакимъ, въ дѣсно — Анна (5 и 8). Всички тѣзи изображения по фактура и стилъ сѫ съвсемъ подобни на вѫтрешнитѣ фигури. И тукъ преобладаващата багра е червеникавата охра, която съ нейнитѣ бѣли бликове е характерна и за лицата.

Най-голѣмъ интересъ, обаче, между всички стенописи на църквата Св. Марина представятъ ктиторскитѣ образи, както сж изписани отвънъ на южната стена непосрѣдствено до западния ѝ край. Тукъ стената е измазана само дотолкова, доколкото е било нужно да се поберать образитѣ. Проста линейна рамка отъ червена боя върви по края на мазилката и обгражда композицията. Фигуритѣ сж представени върху зелена почва и предъ зеленъ фонъ и стоятъ неподвижно право насреща. На горната страна една ивица отъ мазилка е изпадала като е повлѣкла и часть отъ лицата. Всичко друго надолу е сравнително добре запазено.

На стената се виждатъ всичко четири фигури. Въ лѣво стои мжжъ, въ дѣсно жена. Тѣ държатъ модела на църквата. По срѣдата между двамата е представенъ тѣхния синъ като невръстно момче. Пакъ между мжжа и жената, но надъ модела на църквата и по-близо до ктиторката се вижда бюстовъ образъ на светица, която държи предъ гърдитѣ си осмокраенъ мжченически кръстъ. Въ дѣсно отъ главата на мжжа стои името рꙋтіѡшъ, а надъ главата на момчето се чете:

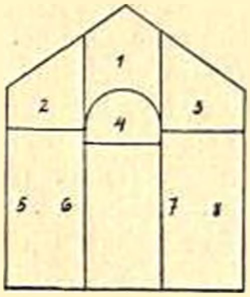

Обр. 182. — Схема на стенописитѣ по външната стена: 1. Исусъ Христосъ Ветхій Деньми, 2. Гостоприемство Авраамово, 3. Жертвоприношение на Исаака, 4. Св. Марина, 5. Св. Иоакимъ, 6. Св. Арх. Михаилъ, 7. Арх. Гавраилъ, 8. Св. Анна.

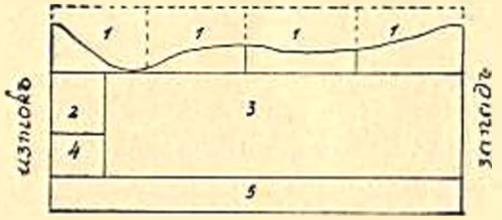

Обр. 181. — Схема на стенописитѣ по северната стена: 1. Композиции, 2. Ниша съ кръстъ, 3. Стоящи светци, 4 и 5. Драперия.

сынъ има кос
танъдинъ

Фигурата на ктитора е запазена отъ устата надолу. Дѣсната му ржка е сложена предъ гърдитѣ, а лѣвата поддържа църквата. Той е облѣченъ въ черна дреха, която достига до подъ колѣнетѣ. Около шията се вижда червенъ околовратникъ съ бисери, а подъ него е изписана червена ивица съ кафяви палметки повлеци по нея. Такава ивица се спуща и отпредъ по срѣдата на гърдитѣ и достига до политѣ. Дрехата е пристегната съ червенъ поясъ, 4—5 см. широкъ, закопчанъ надъ дѣсното бедро, но единиятъ му край се спуща чакъ до полата на дрехата. Обувкитѣ на ктитора сж червени и съ украса на носоветѣ имъ. Отъ лицето на фигурата е запазена много малка часть, но и това което е останало, показва ясно, че ние имаме предъ себе си индивидуаленъ портретъ. Косата е буйна и се спуща до врата, а брадата е оформена като две кжси кждели отъ гжсти кафяви линийки съ бѣли бликове (дѣсната). Карнацията е охрово-розова, почти безъ моделировка. Само тукъ-тамъ по високитѣ части се виждатъ бѣли линийки.

Отъ фигурата на ктиторката е запазена само лѣвата половина и долната часть на лицето. Съ дѣсната си ржка тя поддържа модела на църквата, лѣвата е изтрита. Облѣчена е въ кафява дреха, която покрива и нозетѣ. Горната половина на дрехата е съ зелени повлеци, които включватъ въ всѣка извивка по единъ хералдиченъ орелъ. По долната половина орнаментътъ е черенъ. По цѣлата дължина на дрехата, предъ гърдитѣ, се простира широка оранжева ивица съ черни палметни повлеци по нея. Тази дреха е безржкавна, та се виждатъ подъ нея тѣсни бѣли ржкави на риза, украсени съ черни и червени розетки. На гърба е наметнато нѣщо като кжса пелерина съ оранжева окрайнина.

Моделътъ, който държатъ двамата ктитори, представя сграда много прилична на нашата пещерна църквица. Нейнитѣ стени сж боядисани лилаво, а покривътъ й е съ червени керамиди. На източната страна се вижда голѣма полукржгла апсида, а на западната правожгъленъ входъ.

Фигурата на момчето е запазена изцѣло, но лицето е доста повредено. И тукъ имаме дългъ до подъ колѣнетѣ червенъ кафтанъ, препасанъ съ червенъ поясъ, който сжщо спуща края си надолу по дѣсното бедро. По кафтана сж нарисувани черни узори. Червени обувки съ орнаменти на носоветѣ имъ. Момчето е сложило благоговейно ржцетѣ предъ гърдитѣ си. Неговитѣ пръсти сж дълги и изящни, но слабо моделирани. Лицето му е овално, оградено почти изцѣло съ вѣнецъ отъ кафява коса, раздѣлена надъ челото на пжть и накждрена чрезъ кафяви вълни върху охрово-червена основа. Карнацията е много леко моделирана съ червени сѣнки и охрови свѣтлини.

Последната фигура въ ктиторската композиция е тая на мжченицата, вѣроятно покровителката на църквата, св. Марина. Тя е представена само до поясъ и е загьната въ червенъ мафорий. Главата й липсва.

Колкото и да сж зле запазени, стенописитѣ на пещерната църква Св. Марина, правятъ силно впечатление съ своитѣ художествени достоинства. Наистина, тѣхната колоритна гама е много ограничена и еднообразна. Навсѣкжде преобладаватъ охрово-червенитѣ тонове, които сж употрѣбени не само по лицата и нимбоветѣ, но и за архитектури и планини. Приятно оживление въ колорита внася „двуцвѣтностьта“ на одеждитѣ, т. е. тѣхното моделиране съ тонъ различенъ отъ общия имъ цвѣтъ. Този маниеръ води началото си още отъ античната живопись и споредъ Кондаковъ, не е билъ познатъ въ Цариградъ. Чрезъ старохристиянското и гръцко-източното изкуство той билъ пренесенъ въ Италия, дето се развилъ доста силно презъ XIII и XIV в. и оттамъ миналъ въ балканската и руската живопись.[1]) Единъ другъ руски ученъ, П. Муратовъ, мисли, напротивъ, че „двуцвѣтнитѣ“ одежди били възобновени отъ антика направо въ Византия безъ посрѣдство на Италия.[2]) Тъй или инакъ, но за нашия случай е важно да отбележимъ, че първитѣ имъ следи въ България се явяватъ още въ 1230 г. въ стенописитѣ на търновската църква Св. Четиредесеть мѫченици.[3]) Въ Бояна тѣ липсватъ, но ги имаме изобилно пакъ въ Търновско (пещерни църкви по долината на р. Ломъ) презъ XIV в. Разноцвѣтното моделиране на дрехата въ карлуковската църква Св. Марина не е случайно явление, защото то е прокарано доста последователно и разнообразно. Така напр. ние намираме дреха сива съ зелени гънки, лилава съ венецианско червени гънки (т. е. обратното на византийската моделировка чрезъ „пробѣляване“), бѣла съ розови гънки, зелена съ кафяви, охрова съ бѣли, керамидено-червена съ розови гънки и пр. Явно е, прочее, че нашитѣ стенописи трѣбва да се отнесатъ къмъ групата на търновскитѣ живописни паметници отъ XIV в. За това време говорятъ сѫщо охрово-червения основенъ тонъ на карнацията съ неговото пробѣляване съ розово или свѣтло-охрово, бѣлитѣ бликове, стройностьта на фигуритѣ, правилнитѣ пропорции, силното движение на архангела въ Благовещение и пр. За сѫщото време свидетелствуватъ и ктиторскитѣ образи. Наистина, ние не познаваме историческо лице съ име Рѹтинь, но ако сѫдимъ по облѣклото и червенитѣ обуща, ние не можемъ да не заключимъ, че представенитѣ на стената сѫ членове на високопоставено, навѣрно мѣстно болярско семейство, което едва ли е живѣло по-късно отъ XIV в. Това се потвърждава, най-сетне, отъ формата на буквитѣ въ надписитѣ на евангелскитѣ композиции и на ктиторската фреска, отъ написанието на името Костанъдинь и отъ двойственото число на мѣстоимението ıма, което е характерно за срѣднобългарския езикъ.

---

[1]) Н. П. Кондаковъ, Иконографія Богоматери (Связы . . .), 94, сл. 183 сл.; Н. П. Кондаковъ, Русская икона III, Прага 1931, 77 сл. За разпространението на тоя маниеръ въ Италия (у Giotto, Taddeo Gaddi и пр.) и вж. у Tikkanen, Der malerische Stil Giotto's, Helsingfors, 1889, 35.

[2]) П. Муратовъ, Русская живопись до средины на XVII в. (въ И. Грабарь, Исторія русск. иск. VI), 83 сл.; P. Mouratov, L'ancienne peinture russe, Praha—Roma, 1925, 46.

[3]) А. Грабар, Стенописжт в цжрквата Св. Четиридесет мжченици в В-Тжрново, Годишник Нар. Музей за 1921 г., 109; A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928, 109—110.

Die Felsenkirche der Hl. Marina

Diese Kirche befindet sich am rechten Ufer des Isker in einer schwer zugänglichen Hölle dem Kloster von Karlukowo gegenüber. Es ist ein kleiner Bau: 5 m lang und 3 m breit (Abb. 176 und 177). Die Malereien, die auf den Wänden innen und aussen angebracht sind, stammen aus dem 14. Jahrh. Von Bedeutung sind die Stiftelbilder auf der Südwand: ein Mann (Рȣтешъ) und eine Frau in reicher Edeltracht halten das Modell der Kirche. Zwischen beiden steht ihr kleiner Sohn Konstantin. Oben ist das Brustbild der Hl. Marina zu sehen. Die Schemen 178—182 zeigen die Anordnung der Malereien.

Krsto Miatev

ДВЕ СТАРОХРИСТИЯНСКИ БАЗИЛИКИ

ОТЪ ВѢРА ИВАНОВА

I. БАЗИЛИКАТА ПРИ КОСТЕНЕЦЪ

Иречекъ смѣташе,[1] а и други следъ него,[2] че сегашниятъ Костенецъ е наследникъ на стария градъ Констанция, който се споменава въ IX в. По-късно обаче, се установи, че нѣкогашната Констанция е била много по на юго-изтокъ, къмъ Харманли, на самата Марица.[3] Така че, въ сѫщность, Костенецъ се поменава за пръвъ пѫть отъ пѫтешественици,[4] въ началото на XVI в., ако не смѣтаме, че името на писателя Константинъ Костенски е косвено указание за сѫществуването на селището съ сегашното му име още презъ XV в.

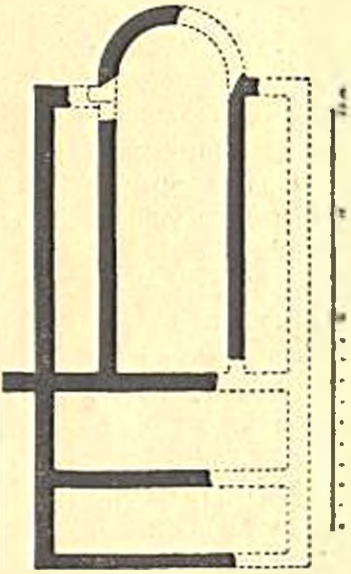

Обр. 183. — Базилика при Костенецъ. Планъ

Съ разкопаването на базиликата, чиито развалини, скрити почти изцѣло въ земята, сѫ известни отдавна като „Горна църква",[5] се установява безспорно сѫществуването на селището още въ първитѣ християнски вѣкове. Църквата, съградена върху най-издадената часть на височината западно отъ селото, е несъмнено въ връзка съ следитѣ отъ крепость по самата височина и съ остатъцитѣ отъ постройки, навѣрно жилищни, въ дола северно отъ църквата, въ мѣстностьта наричана сега „Дрѣнето".

---

[1] C. Jireček, Die Heerstrasse, стр. 73, 93; К. Иречекъ Пѫтувания, стр. 116.

[2] К. Шкорпилъ, Изв. русск. арх. Инст. X, стр. 567 заб. 3; П. Мутафчиевъ, Стари градища и друмове изъ долинитѣ на Стрѣма и Тополница, стр. 79.

[3] Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel II, Wien, 1887, стр. 44—45; В. Златарски, Известията за българитѣ и пр. СНУНК, кн. XXIV (1908) стр. 67 заб. 2; П. Мутафчиевъ, Къмъ църковно-историческата география на Пловдивско, Сб. въ честь на Пловдивския митрополитъ Максимъ — 1931 г., стр. 23—24.

[4] П. Мутафчиевъ, Стари градища и пр., стр. 79 заб. 1; Й. Ивановъ, в. Миръ бр. 9956 отъ 19. IX. 1933.

[5] К. Иречекъ, Пѫтувания, стр. 116.

Следъ като костенчани бѣха разкрили развалината, трѣбваше да се направятъ малки допълнителни разкопки на нѣкои по-важни мѣста, за да може стенитѣ да бѫдатъ проучени основно и да бѫде снетъ и плана имъ (обр. 183). Това направихме, съ срѣдствата на Музея, въ края на изтеклото лѣто. Проследихме и дветѣ лица на апсидната стена, тъй като апсидата, както е известно, е една отъ най-важнитѣ части на базиликитѣ, която често ни позволява да опредѣлимъ типа и епохата имъ. Очистихме ѫглитѣ, дето се свръзватъ стенитѣ на корабитѣ съ тѣзи на притвора и можахме тогава да установимъ, че докато първиятъ притворъ е граденъ едновременно съ базиликата, вториятъ — външниятъ — е после прибавенъ. Направихме нѣколко сондажи на мѣстото на изчезналия дѣсенъ корабъ, и то въ продължение на напрѣчнитѣ стени, за да търсимъ основитѣ на унищоженитѣ стени. Оказа се, че почвата подъ този корабъ е била отнесена изцѣло заедно съ градежа; тънкиятъ пластъ, който покрива сега горната часть на скалата е по-късенъ и въ него нѣма следи отъ основи. Но че южниятъ корабъ е сѫществувалъ, свидетелствуватъ разкъртениятъ юго-западенъ ѫгълъ на главния корабъ и липсата на стена, която би трѣбвало да затваря отъ югъ двата притвора, ако църквата се състоеше само отъ срѣдния и северенъ корабъ. Стената пъкъ, която продължава на северъ западната стена на корабитѣ и можеше да се смѣта за часть отъ постройка фланкираща езонартиката, се оказа само подпора (контрафорсъ).

Обр. 184. — Базилика при Костенецъ отъ западъ. Северенъ корабъ и притворъ

Запазенитѣ части сѫ въ сѫщность долнитѣ пластове на основитѣ; най-високо стои западната стена на главния корабъ (обр. 184), най-много е разрушена апсидната стена, респ. основитѣ ѝ. Основитѣ на северната външна стена сѫ слизали почти 2 м. по-дълбоко отъ онѣзи на останалитѣ зидове, поради наклона на това мѣсто. Дебелината, въ основитѣ, на външнитѣ стени е 0.90 м. — 1 м., на вътрешнитѣ — 0.90 и 0.80 м., а западната стена на прибавения по-късно притворъ е само 0.75 м. дебела. Основитѣ сѫ градени главно отъ рѣченъ камъкъ, само въ най-горния пластъ на западнитѣ стени на наоса има квадратни тухли, съ страна 0.30—0.31 и дебелина 5—6.5 см. Хоросанътъ съдържа въ малко количество едро трошени керамиди и е слаганъ въ пластове дебели 6 см. Твърде е възможно градежътъ на горе да е билъ само тухли — има много кѫсове отъ тухли наоколо —, но при наличностьта на обиленъ рѣченъ камъкъ въ подножието на хълма, по-вѣроятно е тухлитѣ да сѫ слагани само като пояси между камъка.

Цѣлата дължина на постройката — съ апсидата и двата притвора — е достигнала 27 м., общата ширина — и на тритѣ кораба — е била надъ 13 м., запазенитѣ два кораба сѫ широки 10.20 м. Отворътъ на апсидата не може да се опредѣли точно, лицето на стенитѣ на това мѣсто е разрушено, дълбочината ѝ е около 2.5 м.

По общия си планъ църквата спада къмъ „простия“ или така нареченъ латински типъ базилика, който се отличава съ това, че единствената апсида се отваря направо въ срѣдния корабъ, безъ да се вмъква каквото и да е правоѫгълно отдѣление между тѣхъ. Това разпредѣление на олтарната часть е характерно за предюстиниановата, отчасти и за самата юстинианова епоха. Тритѣ апсиди, респективно появата въ Балканския полуостровъ на отдѣлни протеза и диакониконъ, сѫ отбелязани при първия приемникъ на Юстиниана, при Юстина II (565—588 г.). Неразчлененатa нартика, която върви обикновено заедно съ единствената апсида, говори за сѫщата епоха (срв. базиликитѣ въ Хисаря, (V в.[1]) Кюстендилъ (V-VI в.[2]) Бухово (края на IV в., началото на V в.) старохристиянскитѣ базилики въ Гърция[3].) Външниятъ притворъ се явява въ църквитѣ едвамъ въ VI в. Липсата му въ първоначалната базилика говори следователно за произхода ѝ отъ преди VI в.

Отъ повечето базилики отъ „простия“ типъ, базиликата при Костенецъ се отличава обаче съ твърде просторния си срѣденъ корабъ, който е повече отъ 2½ пѫти по-широкъ отъ страничнитѣ. Този ѝ белегъ я приближава къмъ „широкитѣ“ базилики като Старата митрополия въ Месемврия,[4]) базиликитѣ въ Фъндакли и Мадара,[1]) въ които правожгълникътъ, съставенъ отъ тритѣ кораба, има по-дългата си страна перпендикулярна, а не успоредна на оста на сградата. Въ тѣзи християнски базилики, построени на ширъ, трѣбва да търсимъ влияние отъ страна на източния видъ предхристиянски „широки" базилики, дето главната фасада е една отъ дългитѣ стени, а подпоритѣ на покрива обикалятъ въ редица край четиритѣ външни стени.[2]) Ж. Леру установи добре ориенталския произходъ на широкитѣ базилики и едновременно и европейския, респ. северенъ, произходъ на тѣсночелитѣ базиликални сгради, въ които най-характерниятъ белегъ, освенъ главния входъ въ самата фасадна стена, сж двѣтѣ редици подпори само край надлъжнитѣ стени.[3]) Въ елинистично време и двата типа се срѣщатъ вече редомъ на едно и сжщо мѣсто.

---

[1]) Б. Филовъ, Хисарската крепость и нейната базилика, ИАД II (1911) обр. 18, стр. 144.

[2]) Й. Ивановъ, Кюстендилскиятъ Хисарлъкъ и неговитѣ старини, ИАД VII (1919/20) стр. 105.

[3]) Г. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀρχ. Ἐφημ. 1929 стр. 178 и сл., обр. 10—18.

[4]) А. Рашеновъ, Месемврийски църкви, обр. 3 (Сѫществуването на притворъ въ първоначалната църква не е съвсемъ сигурно).

Взаимодействието между „широкия" и „тѣсния" типъ базилики, почва още въ предхристиянскитѣ постройки. Въ т. н. дворецъ въ Канауатъ[3]) (Хауранъ, Сирия), храмътъ, който по сътношение на странитѣ е надлъжна базилика съ входове въ една отъ тѣснитѣ страни и е строенъ, споредъ Бътлеръ,[4]) още преди 150 г. сл. Хр., има единъ редъ колони край четиритѣ си стени, както „широкитѣ", ориенталски базилики. Отъ друга страна, въ кжсата южна стена се отваря къмъ срѣдния корабъ полукржгла апсида — точно както въ надлъжнитѣ базилики — а отпредъ и отстрани на апсидата има и двѣтѣ правожгълни стаички, отъ които ще се образува по-късно сирийския олтаръ. Достатъчно е да се махнатъ по три колони въ двѣтѣ редици край тѣснитѣ стени, за да се получи планъ, който не се много различава отъ този на християнската сирийска базилика, каквато е напр. тази въ Калбъ-Лаузехъ,[5]) дето обаче подпоритѣ между корабитѣ сж зидани стълбове. И ако още въ предхристиянската сирийска базилика виждаме взаимно проникване на особености отъ „широкия" и „тѣсния" типъ, въ голѣмитѣ християнски базилики на Сирия, въ Деръ Терманинъ,[6]) Рувеха,[7]) Кератинъ,[8]) „тѣсниятъ" типъ, въпрѣки наличностьта на много широкия срѣденъ корабъ, е надделялъ и доминиращето измѣрение е дължината по оста на постройката. Тѣзи сирийски базилики сж вече по концепция елинистични постройки и „хетитската" западна фасада съ кули, вмѣсто да отслаби, като че повече усилва елинистичния имъ характеръ. Повече елинистиченъ, отколкото ориенталски е широкиятъ срѣденъ корабъ на нѣкои частни базилики отъ императорската епоха въ Италия: въ

---

[1]) Ив. Велковъ, Мадара. Водачъ за старинитѣ. София, 1932, стр. 22, планъ на стр. 23. Разкопки въ Мадара. Сб. Мадара I (1933), стр. 109.

[2]) G. Leroux, Les origines de l'edifice hypostyle, Paris, 1913, стр. 281, 288.

[3]) H. Beyer, Der syrische Kirchenbau, Berlin, 1925, обр. 82, стр. 144.

[4]) Цит. по Beyer, стр. 144.

[5]) Beyer, пос. съч., обр. 33.

[6]) П. т., обр. 32.

[7]) П. т., обр. 34.

[8]) П. т., обр. 84.

Римъ на Палатина,[1] въ Тиволи,[2] въ Порто.[3] Въ голѣмитѣ християнски базилики (въ форма на буквата Т) съ трансептъ като Аркадиевата базилика въ Египетъ,[4] долната църква въ Перге (Памфилия)[5] и дори въ чисто кръстовидната базилика на Салона,[6] въ която страничнитѣ кораби обикалятъ и край вънашнитѣ стени на трансепта, срѣдниятъ корабъ е сжщо така много широкъ въ сравнение съ страничнитѣ. Така че, безъ да се спираме повече на далечния, първоначаленъ произходъ на много широкия корабъ въ базиликалния планъ, ние го считаме за елинистична черта, удомена вече въ отдѣлнитѣ области на римската империя и възприета и въ нашитѣ земи, заедно съ толкова други елинистични елементи, отъ строителското изкуство на първитѣ християнски вѣкове.

Базиликата въ Костенецъ, въпрѣки широкия срѣденъ корабъ, си остава надлъжна постройка и главното ѝ измѣрение — дължината — се усилва и отъ двата притвора, прибавени предъ тѣсното лице.

Ако планътъ на Костенската базилика е съвсемъ ясенъ, то за надстройката и покритието ѝ можемъ само да правимъ предположения. Отъ дебелината на вънашнитѣ надлъжни стени бихме могли да заключимъ, че най-малко страничнитѣ кораби сж били засводени. А цилиндричнитѣ сводове надъ тѣзи тѣсни кораби сж могли да служатъ за странична опора на свода надъ главния корабъ, като неутрализиратъ часть отъ налѣгането на този сводъ. По-вѣроятно е обаче, църквата да е имала изцѣло дървенъ покривъ: мекиятъ наносъ върху наклонена скала е много несигурна почва за засводена сграда. Нѣмаме сжщо данни за сжществуване на галерия надъ страничнитѣ кораби, но това съвсемъ не значи, че тѣ сж невъзможни. Като доводъ за сжществуването на галерия надъ първоначалния притворъ може да послужи само фактътъ, че предъ този притворъ е прибавенъ после и другъ на западъ. Вториятъ — несъмнено съ по-низъкъ покривъ отъ първия — е могълъ да се прибави само предъ по-високъ отъ него, т. е. предъ двуетаженъ вжтрешенъ притворъ.

И така базиликата при Костенецъ е едноапсидна, трикорабна базилика отъ „простия" типъ. Имала е, по всѣка вѣроятность, дървенъ покривъ надъ всичкитѣ си отдѣления, освенъ надъ апсидата. За сжществуването на галерия надъ страничнитѣ кораби нѣмаме данни, обаче галерия надъ сжщинския притворъ е твърде вѣроятна. Църквата е строена навѣрно още презъ V в. или въ началото на VI в.

---

[1] G. Leroux, пос. съч., обр. 72, I.
[2] П. т., обр. 72, II.
[3] П. т., обр. 72, III.
[4] O. Wulff, Die altchristliche Kunst, I, обр. 226.
[5] H. Beyer, Der syrische Kirchenbau, обр. 10. II.
[6] R. Egger, Forschungen in Salona I, Wien, 1917 обр. 183.

II. БАЗИЛИКАТА ПРИ С. БУХОВО (СОФИЙСКО)

Въ двора на новия монастиръ Св. Мария (Св. Еремия), който се намира на 2 клм. северо-западно отъ с. Бухово, Софийско, личатъ още — изравнени, съ земята — основитѣ на голѣма базилика. До преди 40 години, когато буховчани я разкопали, мѣстото — краятъ на единъ отъ последнитѣ спусъци на Стара-планина — се наричало Цъклото. Въ източната часть на срѣдния корабъ е издигната новата малка монастирска църква. Въ своята работа „Изъ нашитѣ Старопланински монастири", П. Мутафчиевъ[1]) даде единъ планъ-скица на това, което личеше надъ земята. Тази есень, съ срѣдства отпуснати отъ Фонда за историята на София, направихме допълнителни разкопки, и можахме да снемемъ цѣлия планъ. На западъ отъ притвора, чиито стени се виждаха до сега, се оказа още едно малко по-дълбоко отдѣление, което ще означимъ привременно, ако и неправилно, като външенъ притворъ (екзонартика), тъй като сжщинската екзонартика се явява едвамъ въ VI в. Отъ странитѣ на този вторъ притворъ, изкадени изцѣло извънъ надлъжнитѣ стени и малко предъ западната фасадна чърта, се намѣриха две правожгълни отдѣления, по всѣка вѣроятность кули. А придаденото къмъ югоизточния жгълъ отдѣление се оказа не закржглено къмъ югъ, както подсказваше повредениятъ на това мѣсто горенъ пластъ на основитѣ,[2]) но съ почти

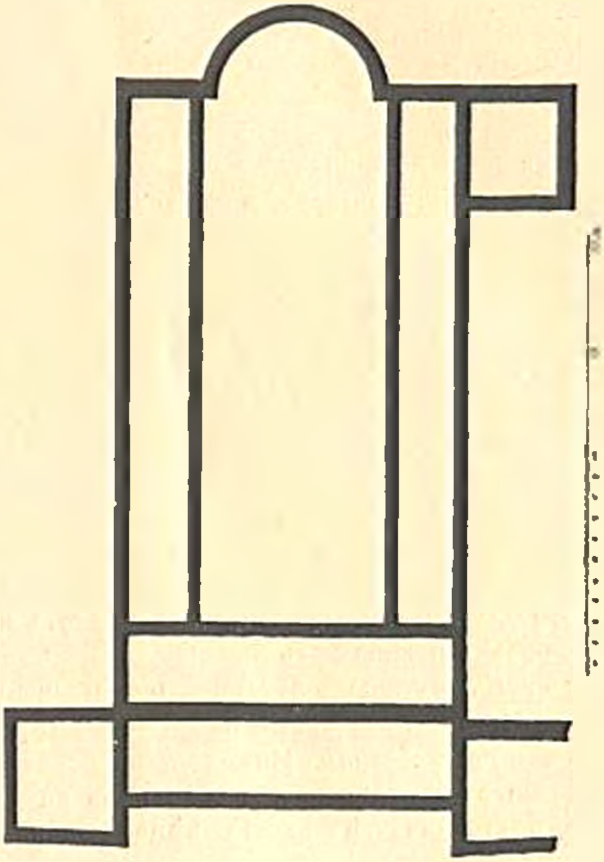

Обр. 185. — Базилика при с. Бухово. Планъ

квадратенъ планъ. Проследени бѣха и деветѣ стени, които сж служили за стилобатъ на подпоритѣ между стенитѣ.

---

[1]) СбАкН XXVI, истор.-фил. кл. 15, София, 1931, обр. 4.

[2]) П. Мутафчиевъ, пос. съч. стр. 13.

По планъ (обр. 185) базиликата е отъ т. н. „простъ“ или латински типъ, въ който единствената апсида продължава непосрѣдно срѣдния корабъ. Тукъ апсидата има очъртания на сегментъ отъ окржжность, отворътъ ѝ е 7.25 м., а дълбочината — само 3 м. Дължината на цѣлата сграда, съ апсидата и правожгълнитѣ отдѣления отъ страни на „екзонартиката“, достига 41 м. Правожгълникътъ, съставенъ отъ тритѣ кораба е 26.75 м. дълъгъ и 17 м. широкъ; срѣдниятъ корабъ е 8.20 м. широкъ, лѣвиятъ страниченъ — 2.80 м., дѣсниятъ — 2.60 м. Вжтрешниятъ притворъ има дълбочина 3.25 м., външниятъ — 3.40 м. Отдѣленията отъ страни на последния не сж съ съвсемъ успоредни стени; северното крило има южната си стена съ 30 см. по-дълга отъ северната, а на южната, обратно, северната стена е била съ около 40 см. по-дълга отъ южната, която и не можахме да откриемъ, защото ни прѣчеше сградата на новата монастирска магерница. При съграждането на последната сж вдигнати на мѣста и най-долнитѣ камъни отъ основитѣ на фланкиращитѣ „притвора“ отдѣления, та планътъ имъ не е съвсемъ точенъ.

При първото разкопаване на църквата, стенитѣ сж били много по-високи, запазенитѣ сега части сж само най-долнитѣ пластове на основитѣ. Градежътъ е ломенъ камъкъ, споенъ съ здравъ бѣлъ хоросанъ, въ който има нарѣдко доста голѣми кжсове трошени тухли. Срѣщатъ се рѣдко и тухли съ размѣри 28—30 × 35 × 5 см. Изглежда, че нагоре е имало пояси тухли, или пъкъ стенитѣ сж били изцѣло тухлени. Дебелината на стенитѣ, респ. основитѣ имъ, е била 0.65 м. за вжтрешнитѣ, 0.70 м. за по-голѣмата часть на външнитѣ; източната стена заедно съ апсидата е 0.85 м., а западниятъ зидъ на сжщинската нартика е 0.90 м. Само най-западната стена — външната стена на „екзонартиката — е 0.60 м. Отъ тази разлика въ дебелината на последнитѣ две стени разбираме, че сжщинската фасадна стена на църквата е била външната стена на езонартиката, а по-низката, предъ нея, е служила за стилобатъ на подпоритѣ (колонитѣ или пиластри) на портика предъ тази фасада.

На много мѣста въ корабитѣ и сжщинския притворъ сж запазени остатъци отъ подложката за подовата настилка. Тя се състои отъ единъ пластъ чакълъ и надъ него пластъ много здравъ хоросанъ, върху който собствено сж били залепени плочитѣ на настилката или кубоветѣ на мозаиката. Тази подложка е извънредно здрава, произхожда отъ добрата епоха на кьсноримското строителство. Еднаква е съ подобната подложка въ Хисаря, Иваняне, Св. София Софийска.

Крилото, придадено на юго-източния жгълъ на базиликата, е почти квадратно въ планъ (4.50 × 4.30 м.). Стенитѣ му продължаватъ стенитѣ на самата църква и сж строени едновременно съ последнитѣ. Отъ мѣстото му — източенъ жгълъ на голѣма базилика[1]) — бихме могли да предположимъ, че въ него се е помѣщавалъ баптистерият, толкова повече, че почвата вжтре въ него бѣше разкопавана на дълбоко и погребения се намѣриха въ срѣдата — евентуалното мѣсто на писцина —, а не край стенитѣ, както сж били другитѣ твърде многобройни погребения въ църквата. Поради сравнително по-голѣмата дебелина на стенитѣ му, можемъ допусна, че е имало още поне единъ етажъ.

Казахме вече, че запазенитѣ части сж най-долнитѣ пластове камъни на основитѣ. За характера на надстройката можемъ само да изказваме предположения. Стенитѣ сж тънки и е невѣроятно да сж носили сводове. Такива биха могли да се допуснатъ, въ краенъ случай, само надъ тѣснитѣ странични кораби и сжщинския притворъ, но най-вѣрното е, че цѣлата сграда е имала дървенъ покривъ. Дебелата стена между двата притвора е въ сжщность западната фасадна стена на църката и външната „нартика“, както вече видѣхме, е могла да бжде само низъкъ портикъ. Отъ страни на този портикъ и малко предъ него сж се издигали по-високи правожгълни отдѣления, несъмнено кули.

Ще трѣбва да опредѣлимъ характера и произхода на елементитѣ, отъ съчетанието на които се е получилъ рѣдкиятъ планъ на Буховската базилика. Тя се отличава, преди всичко, съ значителнитѣ си размѣри, рѣдки не само на полуострова,[2]) но и въ останалитѣ страни на християнския Изтокъ. Друга нейна особеность е съотношението между ширината на корабитѣ: единъ 8.90 м. широкъ срѣденъ корабъ има отъ двѣтѣ си страни по единъ страниченъ, широкъ само 2.80 м., което значи, че срѣдниятъ е повече отъ 3 пжти по-широкъ отъ другитѣ. Това съотношение се срѣща сжщо много рѣдко. Така въ Сирия, само на базиликата въ Терманинъ,[3]) срѣдниятъ корабъ е тройно по-широкъ отъ страничнитѣ; единъ отъ малкото християнски примѣри въ Римъ е Sant'Agnese.[4]) По-горе, като разглеждахме базиликата при Костенецъ (стр. 297 сл.) видѣхме, че много широкиятъ срѣденъ корабъ може да се смѣта като елинистична черта, чийто далеченъ произходъ е несъмнено източенъ.

Но най-характерниятъ белегъ на нашата базилика, който я отдѣля отъ всички познати намъ базилики, останали отъ първитѣ християнски вѣкове, е портикътъ съ фланкиращитѣ го крила. Не знаемъ какъ е изглеждала точно тази фасада, но е явно, че е била построена върху сѫщия принципъ, на който сѫ били подчинени фасадитѣ не само на християнскитѣ храмове въ Сирия и Абисиния, но и вѣкове по-рано, тѣзи на много постройки въ Египетъ, Сирия, Персия, Палестина, на голѣми римски сгради въ Италия и въ провинциитѣ на империята и на толкова църкви въ срѣдновѣковна Европа. Този принципъ е раздѣляне фасадата вертикално на три части, двѣтѣ крайни отъ които сѫ всѣкога масивни (обр. 186) и често се издигатъ нагоре като кули.[1]) Срѣдната часть е или плитъкъ портикъ (Египетъ, Персия, Италия), или широка входна арка (християнскитѣ базилики въ Сирия) или най-после обикновена стена пробита съ врата (Мала Азия и България). Въ първитѣ два вида, срѣдната часть, дето играе сѣнка, изглежда да стои по-назадъ отъ крилата и впечатлението, което ни даватъ тѣзи фасади, въ сѫщность е впечатление отъ редуване на една по-тъмна, „потънала“ назадъ, срѣдна часть между две по-свѣтли, издадени напредъ плоскости. Външната фасадна линия въ действителность повечето пѫти върви права, безъ пречупване. Но че се разчита именно на това впечатление отъ „потънала“ назадъ, т. е. въ сѣнка, срѣдна часть между две крайни „издадени“, т. е. освѣтени, разбираме отъ християнскитѣ сирийски базилики, дето сѫщинската църква издига фасадата си задъ и надъ широката входна арка, която замѣства тукъ колонадата. (Само въ Деръ Терманинъ е запазена и колонадата, но тя е на етажа надъ входната арка).

---

[1]) На сжщия този жгълъ сж баптистериитѣ на църквитѣ въ Кседжбехъ и Даръ-Кита (Сирия) (Cabrol, Dictionnaire r. II, 1 s. v. Baptistère, обр. 1338 и 1348), и въ базиликата при с. Чурлина (Нишко); на североизточния жгълъ е баптистерият на базиликата на Пиринчъ-тепе при Варна и на Чобанъ-дере (Търговищенско).

[2]) По-дълги сж само: въ Македония — Ески-Джума въ Солунъ и градската базилика въ Стоби, въ Тесалия — базиликитѣ въ Дионъ и Димитриада, у насъ — базиликата въ Абоба и тази при Плѣвенъ.

[3]) Beyer, пос. съч. обр. 32.

[4]) O. Wulff, Altchristliche und byz. Kunst I, Berlin, 1914, обр. 236.

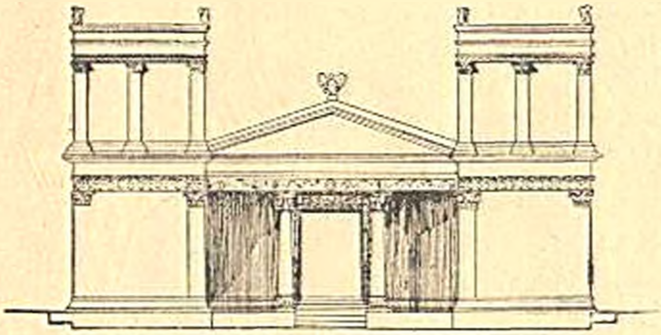

Обр. 186. — Храмъ на Ваала въ Си. (По Байеръ)

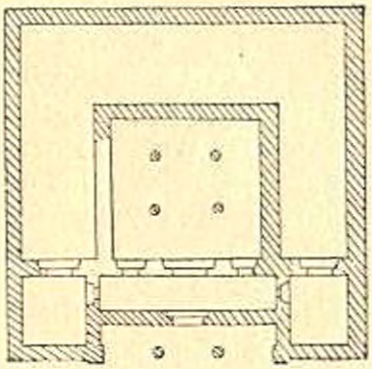

Обр. 187. — Храмъ на Ваала въ Си. Планъ (по Байеръ)

---

[1]) Fr. Oelmann, Hilani und Liwanhaus, Bonn. Jahrb. 127, стр. 190 сл.; H. Beyer, пос. съч., стр. 148 сл.

Едва преди десетина години се установи добре общиятъ произходъ на отдѣлнитѣ разновидности на тази фасада, известна като „хетитска" още въ края на VIII в. пр. Хр.,[1] която сѫществува дълги вѣкове, като промѣня главно съотношението между тритѣ си съставни части. Тѣзи промѣни засѣгатъ размѣритѣ на частитѣ или разположението имъ една къмъ друга.

Въ първоначалния си видъ (Urform)[2] въ Египетъ, въ времето на V династия, тази входна постройка е още самостойна, тя само предшедствува фасадата на Храма на мъртвитѣ, който се издига съвсемъ отдѣлно отъ нея. Срѣдната часть е сравнително дълга колонада, поставена на една линия съ крилата, които едвали сѫ се издигали много високо.[3]

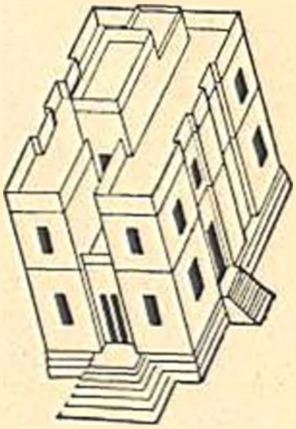
Обр. 188.—Църква въ Дебра Дамо (по Байеръ)

Тя е отдѣлна сграда въ началото и въ Сирия,[4] дето е явно пренесена. По-късно се свръзва съ постройката, на която е била само входъ (храмъ на Ваала въ Си I в. пр. Хр.,[5] (обр. 187) и най-после образува съ нея така наречената постройка съ четири ѫглови кули (Viertürmehaus), дето „хетитската" фасада се повтаря още веднажъ на задната страна.[6] Срѣдната часть тукъ е ту колонада, ту широко отворена входна арка.

Масивнитѣ крайни крила на „хетитската" фасада, както забелязахме по-горе (стр. 303), дори и когато сѫ на една линия съ срѣдната часть, поради своята триизмѣрность[7], излизатъ оптически напредъ. Въ къснoримско време тѣ вече и действително изстѫпватъ предъ срѣдната часть. Така е въ Диоклециановия дворецъ (обр. 189) въ Сплитъ[8], зависимостьта на който отъ двореца на сѫщия императоръ въ Антиохия — почнатъ още преди него отъ Галиена — е не веднажъ изтъквана.[9] Въ далматинския дворецъ двуетажната колонада, съ две крайни кули, която е образувала едната фасада на Антиохийския[10] се е обърнала на галерия съ засводени арки между колони,

---

[1] Oelmann, пос. съч., стр 189.

[2] Beyer, пос. съч. стр. 148.

[3] Oelmann, пос. съч., стр. 191 сл., обр. 12.

[4] П. т., стр. 194 сл., обр. 4, 5.

[5] Beyer, пос. съч., стр. 150, обр. 98 и 99.

[6] Oelmann, пос. съч., стр. 202—3, обр. 9., 11.

[7] K. Swoboda, Romische und Romanische Palaste, Wien, 1924, стр. 81.

[8] Hébrard-Zeiller, Le Palais de Dioclétien, Paris, 1912: Fr. Bulić-L. Karaman, Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb, 1927, обр. 17, 18, 20.

[9] Oelmann, стр. 205 и заб. 4.

[10] Споредъ единъ пасажъ отъ църковната история на Теодорета, цитиранъ у Oelmann, стр. 205 заб. 3.

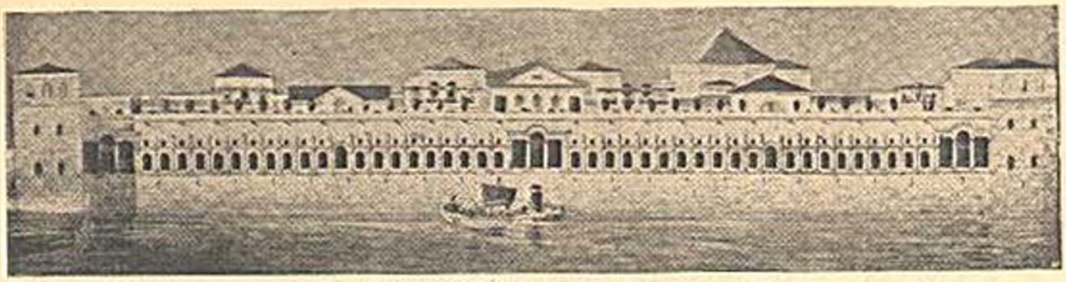

Обр. 189. — Диоклециановъ дворецъ въ Сплитъ (по Ебраръ-Зейлеръ)

обхваната на краищата си отъ ѫглови кули, които отговарятъ точно на другитѣ две ѫглови кули на двореца-крепость (обр. 190). Тѣзи кули се издаватъ не само напредъ, но и на страни, излизатъ извънъ линията на стенитѣ. Тукъ имаме явно взаимно проникване на елементи отъ дворцовата и военната архитектура,[1] но ние не знаемъ дали то е станало за пръвъ пѫть тукъ, на европейска почва. Ѫгловитѣ крила се издаватъ и напредъ и отъ страни на постройката и въ други късноримски вили,[2] (обр. 191), дето „хетитската“ фасада е все още прибавена къмъ останалитѣ помѣщения, по маниера на елинистичната стоа, т. е. безъ да бѫде свързана съ нея въ една единна постройка.

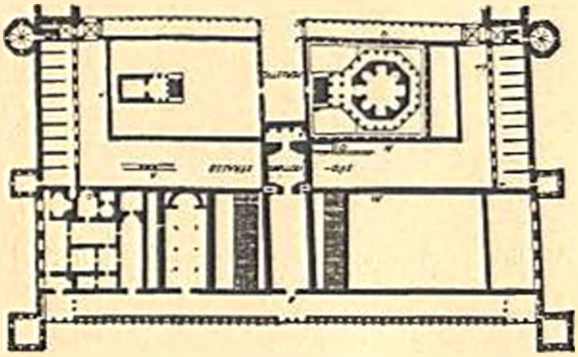

Обр. 190. — Диоклециановъ дворецъ, южна половина (по Ебраръ-Зейлеръ)

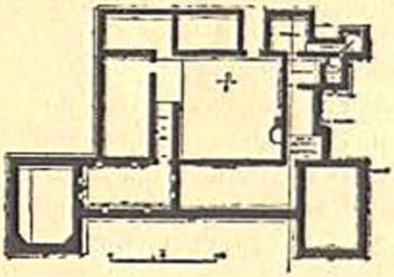

Обр. 191. — Вила въ Щалъ (по Свобода)

По сѫщия начинъ е свързана „екзонартиката“ на буховската базилика съ останалитѣ части на сградата, извънъ стенитѣ на която се издаватъ и напредъ и въ страни крайнитѣ крила, подобно на кулитѣ въ южната страна на двореца въ Сплитъ. Не може този дворецъ да не е указалъ влияние върху римскитѣ постройки на Балканския полуостровъ. Развалинитѣ на голѣмитѣ римски градове по нашитѣ земи не сѫ разкопани и изследвани. Затова не можемъ посочи още примѣри, както за въздействието на Далматинския дворецъ върху архитектурата на полуострова, така и за разпространението у насъ на „хетитската“ фасада въ кьснoримската ѝ разновидность. Буховската фасада е заета безъ съмнение направо отъ мѣстнитѣ къснoримски паметници, а не отъ християнскитѣ постройки на Сирия и Мала Азия, въ които тази „хетитска“ фасада е взела другъ пѫть на развитие и отъ дето е дошла, но вече по-късно и въ по-другъ видъ, въ наши църкви отъ V—VI в.

---

[1] Swoboda, пос. съч. стр. 159.

[2] Swoboda, п. т. обр. 56, 60, 61.

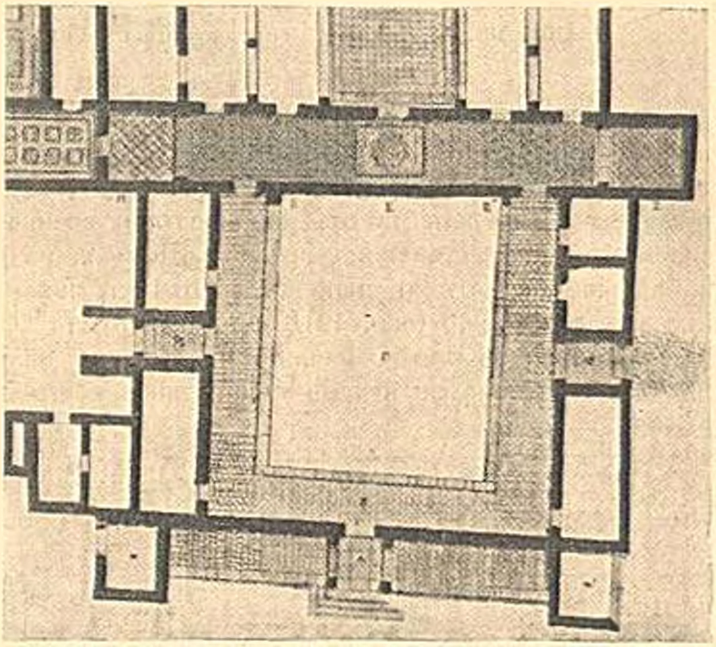

Обр. 192. — Атрий на Епидавърската базилика (по Сотириу)

Единствениятъ познатъ намъ примѣръ за „хетититска“ фасада отъ Балканския полуостровъ, дето тя да не бѫде едновременно и фасада на цѣлата сграда, респ. на нартиката и дето страничнитѣ крила да сѫ издадени предъ срѣдната колонада, намираме въ западния портикъ (обр. 192) на атрия предъ базилката въ античния Епидавъръ, която е отъ края на IV в.[1]) Преди малко изтъкнахме връзката на нашата фасада съ фасадитѣ на късноримскитѣ постройки отъ типа, нареченъ отъ Свобода — Portikusvilla mit Eckrisaliten. Още въ самото начало пъкъ видѣхме, че тази „екзонартика“ е могла да бѫде само низка галерия между две масивни ѫглови крила и че задъ нея и надъ нея се е издигала сѫщинската фасада на базиликата. Тя е представяла, следователно, късноримската разновидность на хетитската фасада, която е засвидетелствувана въ европейскитѣ и отчасти въ африканскитѣ постройки.[2]) Може обаче родината и на тази къснoримска разновидность да е, както и на предшествуващия я стадий — дето крайнитѣ крила се още не издаватъ предъ портика — все елинистичниятъ Изтокъ. Въ срѣдата на II в. сл. Хр., грамаднитѣ пропилеи на храма на Слънцето въ Баалбекъ (обр. 193) представятъ една хетитска фасада съ двуетажни кули отъ страни на 51 м. дългата галерия,[1] обаче на една линия съ нея. Не знаемъ дали кулитѣ, които сѫ обхващали двуетажната галерия на Антиохийския дворецъ на Диоклециана, сѫ се издавали извънъ главнитѣ линии на постройката. Първиятъ датиранъ паметникъ, дето срѣщаме това нововъведение, е Диоклециановиятъ дворецъ въ Сплитъ, който взетъ изцѣло, представя преходъ между срѣдноримската и къснoримската архитектура.

---

[1]) Γ. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1929, стр. 201.

[2]) Swoboda, цит. съч. 142 сл.

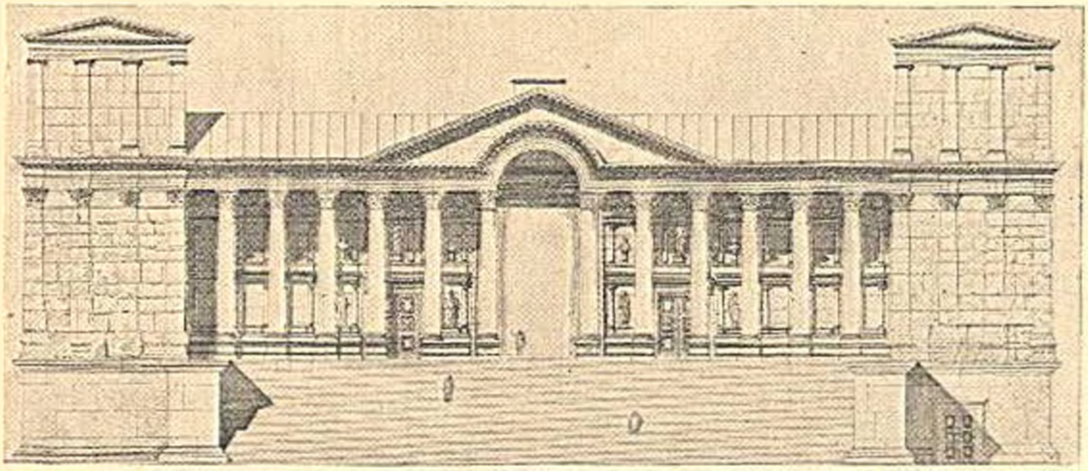

Обр. 193. — Пропилеи на храма на Слънцето въ Баалбекъ (по Вигандъ)

Възраждането, презъ първитѣ християнски вѣкове, на старитѣ мѣстни традиции въ изкуството на източнитѣ провинции на римската империя, се отрази и въ по-нататъшното развитие на „хетитската“ фасада. Въ голѣмитѣ сирийски базилики въ Терманинъ (обр. 194) Калбъ-Лаузехъ,[2] Рувеха[3] и пр., които сѫ още елинистични по концепция, фасадата съ кули, ако и издигната надъ нартиката, не е още окончателно включена въ постройката, която запазва своята отдѣлна фасада, по-висока отъ входната „хетитска“ фасада. Но трѣбва да предположимъ, че въ Сирия и въ християнско време е сѫществувала постройката съ четири ѫглови крила, защото само тя е могла да даде първообраза на запазенитѣ църкви отъ тоя видъ въ Армения (Ерерукъ,[1]) (обр. 195) Абисиния (Дебра Дамо[2]) (обр. 188) и у насъ (Джанваръ-тепе[3]), (обр. 196), Иваняне) (обр. 197). Въ тѣзи църкви съ четири ѫглови крила, фасадната часть е вече прибрана, както въ предхристиянска Сирия, въ общия блокъ на постройката, но крилата се издаватъ много по-силно извънъ срѣдищната часть, между двете „хетитски" фасади. Въ Армения и Абисиния е запазена срѣдната колонада при входа, у насъ тя е замѣнена съ обикновена врата (обр. 196)

---

[1] Th. Wiegand, Baalbek, Berlin u. Leipzig. 1921, табл. 41; Oelmann, цит. съч. стр. 205, таб. V 2.

[2] H. Beyer, Der syrische Kirchenbau, обр. 39.

[3] П. т., обр. 34.

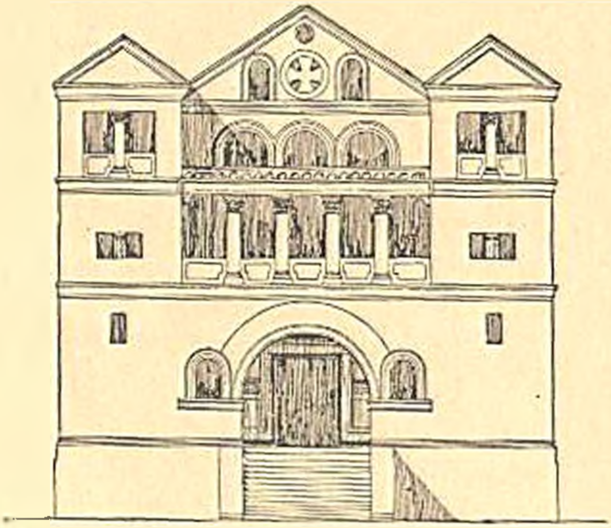

Обр. 194. — Базилика въ Терманинъ (по Байеръ)

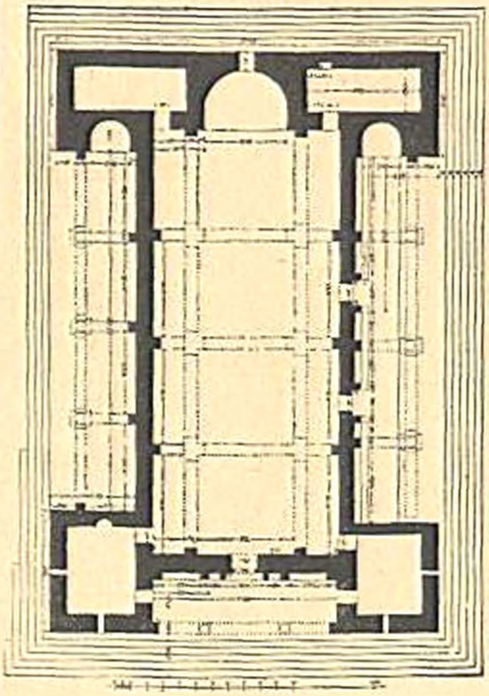

Обр. 195. — Църква въ Ерерукъ (по Стриговски)

Бихме могли да търсимъ следитѣ на тая колонада въ тритѣ арки върху стълпове, които дѣлятъ нартиката отъ наоса въ Иваняне и дори въ Клисе-кьой,[4]) ако две само подпори не се срѣщаха така често между наоса и притвора на трикорабнитѣ базилики отъ V в. безъ кули на фасаднитѣ ѫгли.[5])

---

[1]) J. Strzygowski. Die Baukunst der Armenier. Wien, 1918. I, обр. 177.

[2]) Oelmann, пос. съч. стр. 198, обр. 6d, 8; Beyer, пос. съч. стр. 149, обр. 97.

[3]) В. Иванова, Двѣтѣ старинни църкви при с. Иваняне, ИАИ VIII (1934), стр. 226.

[4]) П. Мутафчиевъ, Кръстовидната църква въ с. Клисе-кьой, ИАД V (1915), стр. 87, табл. V.

[5]) Г. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχ. Ἐφημερίς 1929, обр. 17, 155; Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, п. т., обр. 8, 9, 18, 41.

Източната традиция се е оказала по-силна и въ вжтрешна Мала-Азия. И тамъ отъ срѣдната колонада има само остатъци въ видъ на двойна входна арка; крилата се издигатъ надъ страничнитѣ отдѣления на нартиката[1]) или излизатъ извънъ правожгълника на сжщинската църква,[2]) но „хетитската" фасада се слива съ фасадата на базиликата. И тази малоазийска разновидность има представители у насъ — Пирдопската куполна базилика[3]) отъ VI в. и до известна степень и Св. София въ София.[4])

Тѣзи наши „ориентализирани" фасади отъ VI в., както и другитѣ две отъ V в. (Джанаваръ-тепе и Иваняне), които образуватъ една обща фасада съ останалата сграда, се рѣзко отличаватъ отъ буховската фасадна постройка, която е предшествувала по елинистиченъ начинъ сжщинската базилика. Буховската фасада стои въ връзка само съ портика на атрия предъ Епидавърската базилика отъ края на IV в. и съ късно римскитѣ постройки на сжщия вѣкъ. За това ще трѣбва да отнесемъ и нея къмъ IV в. или най-късно къмъ началото на V в.

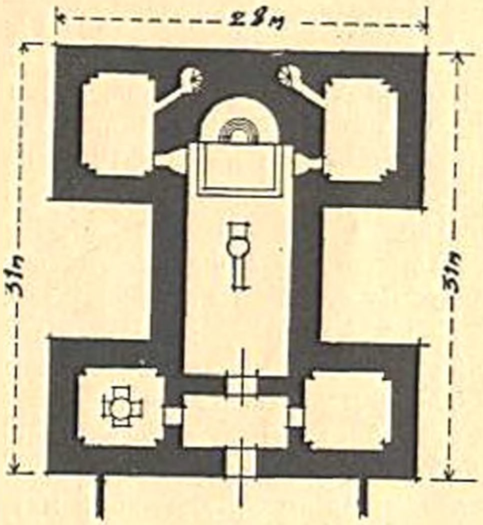

Обр. 196. — Църква на Джанаваръ-тепе (планъ Рашеновъ)

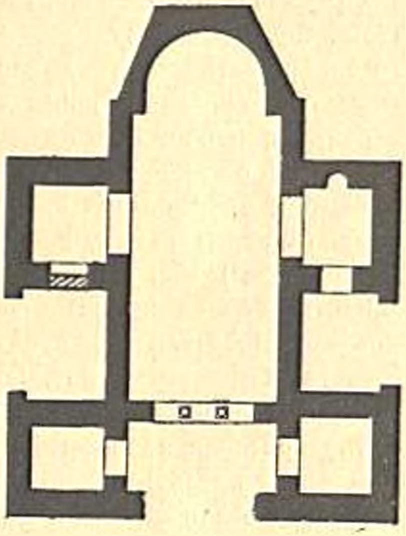

Обр. 197. — Църква при с. Иваняне

---

[1]) J. Strzygowski, Kleinasien, обр. 5, 6, 9; O Wulff, пос. съч., обр. 231 (реконструкция по Holtzmann, Bimbir-Kilisse, 1904).

[2]) Засводената базилика съ галерия въ Бинъ-биръ-клисе; O. Wulff пос. съч. обр., 232 (реконструкция по Holtzmann); базиликата въ Динеръ — старата Апамея въ Фригия — Strzygowski, Kleinasien, обр. 43.

[3]) П. Мутафчиевъ, Еленската базилика при Пидоръ, ИАД V (1915), стр. 61 таб. VI.

[4]) В. Иванова, ИАИ VIII, стр. 227—8, обр. 149.

„Хетитската“ фасада се срѣща у насъ въ други варианти и по-късно, въ българската архитектура. Така, въ IX—X в., въ Патлейна до Преславъ предъ старата църква е била прибавена нартика въ видъ на малоазийска фасада съ широкъ входъ между затворени навънъ кули.[1] Малко по-рано, въ Плиска, атриятъ предъ голѣмата базилика[2] има четири жглови кули и на входната му страна двѣтѣ жглови кули обхващатъ по-низка срѣдна часть. Само че тукъ тази срѣдна часть изглежда да е била съ цѣли стени и предъ нея, издадена вече предъ кулитѣ, е имало и входна пристройка — пропилеи — навѣрно съ колони. Вариантътъ отъ XII—XIII в., външниятъ притворъ на патриаршеската църква Възнесение на Царевецъ въ Търново,[3] е съ кули надъ страничнитѣ отдѣления, но тѣ не излизатъ извънъ надлъжнитѣ стени на сградата. Едвамъ въ XIV в., въ Охридската Св. София кулитѣ на екзонартиката които завършватъ съ куполи по византийски, се издаватъ отново на страни и излизатъ едва забележимо и предъ срѣдната двуетажна галерия.[4] Този последенъ вариантъ на „хетитската“ фасада, който се смѣташе дори романски,[5] е вече цариградско-византийски[6] и представя единъ отъ последнитѣ етапи на развитието й въ църковната архитектура на полуострова, въ което развитие буховскиятъ вариантъ бѣше единъ отъ първитѣ.

Неотдавна[7] констатирахме, че за „хетитската“ фасада на нашенскитѣ сгради отъ типа съ четири жглови кули като Джанаваръ-тепе, не сж известни у насъ представители отъ предхристиянско време. Сега съ разкопаването на буховската фасада се вижда, че ранохристиянската, а може би и предхристиянската „хетитска“ фасада у насъ, е била отъ къснoримския й видъ.

Ние проследихме промѣнитѣ, които тази фасада претърпява въ отдѣлнитѣ страни презъ разни епохи, съ цель да опредѣлимъ по-точно времето, когато е била построена буховската фасада, респ. базилика, и да я свържемъ съ близки паметници. Дойдохме при това и до заключения отъ по-общъ характеръ. Така видѣхме, че въпрѣки промѣнитѣ, тя остава винаги подчинена на основния принципъ за вертикално раздѣляне на три нееднакво високи или нееднакво масивни (т. е. отдалечени и освѣтени) части, видѣхме сжщо, че видоизмѣненията зависятъ отъ характера на мѣстната архитектура въ дадено време.

---

[1] Ю. Господиновъ, ИАД IV (1914) стр. 114 сл.; Н. Мавродиновъ, Еднокорабната църква, обр. 38.

[2] К. Шкорпилъ, Изв. русск. арх. Инст. X, стр. 104—148, Альбомъ таб. I, IV; А. Рашеновъ, Църквата въ Абоба-Плиска, Сп. на бълг.-инж. архит. д-во, г. XXIV, кн. 12, обр. на стр. 190, 192.

[3] Н. Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 94—5, обр. 110.

[4] Б. Филовъ, Старобългарската архитектура, СбАкН XLIII обр. 14.

[5] П. т. стр. 29

[6] G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, стр, 177.

[7] ИАИ VIII, стр. 227.

Deux basiliques paléochrétiennes

1. Basilique près de Kostenetz. La bourgade actuelle de Kostenetz est à 5 klm de la gare de ce nom, sur la voie ferrée Sofia—Plovdiv. A 2 klm à l'Ouest de la bourgade, à la pointe orientale des collines qui la dominent, subsistent les restes peu distincts d'une enceinte fortifiée et d'une basilique chrétienne. La ville ancienne, dont le nom est inconnu, se trouvait en contre-bas dans la direction nord. Les fouilles commencées dans l'église au printemps de cette année (1935) par les habitants du pays et terminées par le Musée national, ont permis d'en établir le plan (fig. 183). La longueur entière, abside comprise, est de 27 m, la largeur des trois nefs devait atteindre 13 m. La surface de terrain unie sur le sommet est étroite, sur le côté nord les fondations descendent 2 m plus bas que dans les autres parties et le mur occidental de l'esonarthex est prolongé en forme de contrefort. La pente très raide sur le côté sud est maintenant dénudée, la terre en s'éboulant a entraîné le collatéral droit et la partie correspondante des narthica. L'esonarthex appartient à la construction primitive, l'exonarthex a été ajouté plus tard. L'ouverture de l'abside ne peut être mesurée, sa profondeur devait être près de 2 m 50. Les murs extérieurs ont 0 m 90 à 1 m d'épaisseur, les murs de refend de 0m80 à 0m90. Les murs conservés — qui ne sont que les parties basses des fondations — sont construits en pierres roulées prises dans la rivière qui coule au pied de la colline, les briques (carrés de 0 m 30 de côté et 5 cm d'épaisseur) devaient intervenir plus haut, pour le moins en qualité d'arases. De l'épaisseur des murs on pourrait conclure à l'existence de voûtes, n'était l'instabilité du terrain.

La basilique appartient au type „simple" où l'unique abside s'ouvre directement dans la grand'nef. Nous ne savons pas si elle avait ou non des tribunes au-dessus des collatéraux. Nous pourrions supposer que l'esonarthex avait une galerie, le second narthex — à peu près aussi profond que le narthex intérieur — ayant pû être ajouté seulement au-devant d'un narthex plus élevé que lui, c'est-à-dire possédant au moins un étage.

Le plan se distingue par la grande largeur (5 m 65) de la nef centrale, qui est plus de deux fois et demie plus large que les latérales. Cette nef centrale si large apparente la basilique aux basiliques construites en largeur, telles que l'Ancienne métropole de Messembrie même, la basilique de Fandakli, près de Messembrie et celle de Madara. Nous cherchons à expliquer l'apparition, dans les basiliques à front étroit, d'une nef centrale très large par la pénétration réciproque des éléments qui, au début, appartenaient uniquement à l'un ou l'autre des deux types fondamentaux que distingue G. Leroux: la basilique à front étroit (ou type grec) et la basilique à front large (ou type oriental). Déjà avant la constitution de l'art chrétien, la nef centrale très large est devenue un motif courant dans l'architecture romaine de la dernière époque. La présence de la nef centrale large dans la basilique de Kostenetz — où la dimension dominante, la longueur est encore accentuée par l'adjonction de l'exonarthex — ne change pas son caractère hellénistique. L'unique et large abside, les collatéraux très étroits aux côtés de la nef centrale très large, les narthica sans divisions, le manque d'exonarthex dans l'église primitive, les matériaux et le mode de construction nous font rapporter la construction de la basilique au Ve s. ou au plus tard au début du VIe s.

2. Basilique près de Bukhovo (district de Sofia). Le village de Bukhovo est situé au pied des dernières ramifications du Balkan, à une vingtaine de kilomètres de Sofia, dans la direction Nord-Est. Sur une hauteur au Nord-Ouest du village actuel, les villageois déterrèrent, il y a une quarantaine d'années, les murs d'une grande basilique qui avait longtemps servi de lieu de sépulture. Actuellement, les murs coupés au ras du sol et, dans la partie occidentale, même en grande partie détruits, entourent la chapelle moderne construite dans la grand' nef et se trouvent dans la cour du nouveau monastère Sainte-Marie (ou mieux Jérémie), construit dernièrement en ce lieu. Les fouilles complémentaires faites cet automne avec l'aide de la Fondation pour l'histoire de Sofia, nous ont permis de relever le plan entier de l'église (fig. 185).

C'est une basilique avec trois nefs, une seule abside, un narthex intérieur sans divisions et un „exonarthex" flanqué de deux ailes rectangulaires qui font saillie sur la façade antérieure comme sur les façades latérales. Une annexe rectangulaire, accolée à l'angle Sud-Est, a été construite en même temps que l'église. La longueur totale (abside comprise) atteint 41 m, la largeur du front devait dépasser 27 m, le rectangle des nefs mesure 17 m de largeur sur une longueur de 26 m 75. L'„exonarthex" avec les ailes qui le flanquent appartient à la construction primitive. L'épaisseur des murs, c'est-à-dire de leurs fondations, est de 0 m 70 pour les murs extérieurs et de 0 m 65 pour les murs de refend; font exception le mur de la conque de l'abside qui mesure 0 m 85 et le mur occidental du narthex intérieur qui a 0 m 90. Par contre le mur extérieur du „narthex extérieur" est beaucoup plus mince (il n'a que 0 m 60 d'épaisseur) et semble avoir été plutôt un stylobate de colonnade. De la faible épaisseur des fondations nous concluons que la couverture de l'église a dû être une charpente. De l'inégalité dans l'épaisseur des murs de l'exonarthex nous pouvons déduire seulement que cet exonarthex était un portique reliant les ailes latérales qui le flanquent.

La façade ainsi constituée par un portique médian entre deux ailes plus élevées aux murs pleins est la façade „hittite", connue dès la plus haute antiquité et qui a duré des siècles en modifiant soit les dimensions relatives des trois parties qui la composent, soit le caractère de la partie médiane qui peut être une colonnade plus ou moins longue (fig. 186), mais peut devenir aussi une simple porte en passant par la large baie arquée occupant tout l'espace entre les ailes latérales. Dans toutes ces modifications de la façade „hittite", les ailes aux murs pleins paraissent optiquement avancer au-devant de la partie médiane qui, par contre, nous semble toujours être en arrière, à cause de l'ombre qui joue dans le bas de la colonnade ou de la baie arquée. Mais les ailes latérales peuvent aussi en réalité avancer au-devant de la colonnade ou de la porte médiane et peuvent même faire saillie sur les murs latéraux de l'édifice dont la façade „hittite" forme le front (fig. 190, 191). C'est le cas dans les constructions de la basse époque romaine, plus spécialement les villas, auxquelles justement l'architecte de notre basilique doit avoir emprunté le modèle de sa façade.

Les variétés de la façade „hittite" peuvent être distinguées d'un autre point de vue. Cette façade peut être une construction distincte précédant la bâtisse principale, comme en Égypte les propylées du Temple des morts au temps de la Ve dynastie; elle est aussi distincte au début en Syrie, où elle est une forme monumentale importée. Puis elle est bientôt incorporée au bâtiment qu'elle précède (fig. 187) et finit même, en se répétant sur la façade postérieure, parf ormer un édifice avec des tours aux quatre angles (Viertürmehaus). Le degré de cette incorporation à la bâtisse principale est différent suivant l'époque et suivant les contrées. Dans les provinces occidentales de l'empire romain au IVe s. et peut-être même au Ve s. comme nous le fait voir notre basilique, la façade „hittite" est encore distincte, à la manière hellénistique, de la construction qu'elle précède. C'est en somme une stoa hellénistique flanquée de tours. Dans les grandes basiliques syriennes (Der Termanin, Kalb-Lauzeh, Rouveha) qui sont aussi conçues comme des constructions hellénistiques, la façade „hittite" est encore distincte de l'église même, dont la façade s'élève en arrière et au-dessus de la façade d'entrée (fig. 194). Dans les basiliques de l'arrière-pays anatolien, la façade „hittite" est déjà incorporée à la construction principale avec la façade de laquelle elle ne fait plus qu'un. La colonnade médiane est réduite à deux arcs séparés par une colonne, dans les basiliques où des tours s'élèvent au-dessus des vestibules latéraux du narthex et elle est remplacée par une porte, dans les basiliques où les ailes latérales flanquent le narthex sans divisions, en faisant saillie sur les murs latéraux de la construction. La variété anatolienne se voit aussi chez nous dans les églises du VIe s. (basilique à coupole de Pirdop et dans une certaine mesure Sainte-Sophie de Sofia. Dans nos églises, du type dit à quatre tours d'angle (Viertürmehaus), du Ve s., qui dépendent, comme celles d'Arménie (Erérouk) (fig. 195) et d'Abyssinie (Debra Damo) (fig. 188), des prototypes syriens, la façade „hittite" a dans la partie moyenne une porte ou tout au plus une large baie arquée. (Djanavar-tépé, (fig. 196), (Ivaniane (fig. 197).

Les deux variétés orientalisées de la façade „hittite", qui apparaissent chez nous l'une au Ve et l'autre au VIe s., indiquent le IVe s. comme l'époque, où la variété hellénistico-romaine qui présente la façade Bukhovo a pu être construite. C'est de ce siècle que datent aussi les deux seuls exemples de cette variété de la façade „hittite“ connus jusqu'à nos jours dans la péninsule balcanique et qui sont le côté méridional du palais de Dioclétien à Spalato (fig. 189) et le portique extérieur au-devant de l'atrium dans la basilique paléochrétienne d'Épidaure (fig. 192). D'ailleurs les autres éléments qui peuvent servir à déterminer l'époque où fut construite la basilique de Buhovo — la forme de l'abside si large d'ouverture et si peu profonde, les matériaux et le mode de construction des murs et du pavement, l'annexe à l'angle sud-est encore privée d'abside, la grande largeur de la nef centrale (trois fois plus large que les latérales), qui est un trait hellénistique d'origine orientale, nous rapportent tous au IVe s. ou au plus tard au début du Ve s.

СТАРОХРИСТИЯНСКИ ЛАТИНСКИ НАДПИСЪ ОТЪ ЛЮТБРОДЪ

ОТЪ ВѢРА ИВАНОВА

Презъ есеньта на 1933 г., Народниятъ музей разчисти, подъ рѫководството на уредника Н. Мавродиновъ,[1]) базиликата до „Ритлитѣ“ срещу с. Лютбродъ (Вратчанско). Предъ западната фасада се намѣри каменeнъ корнизъ, донесенъ тука отъ друга, по-стара църква. Слабо извитото на вънъ лице на корниза е украсено отъ страни съ лесбийска кима, а въ срѣдата, върху tabula ansata е издълбанъ триредовъ латински надписъ (обр. 198).

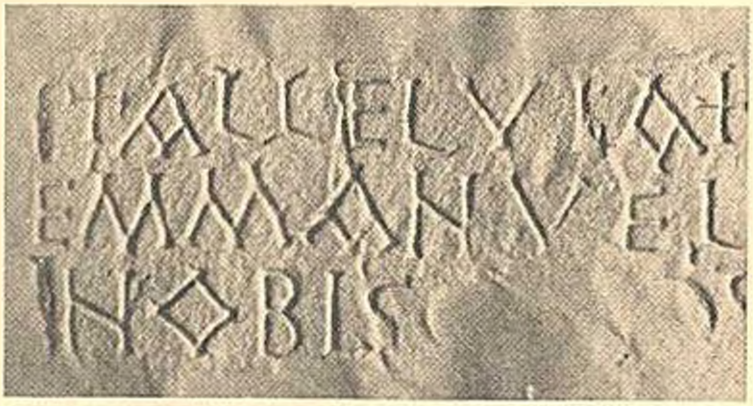

Обр. 198. — Надписъ намѣренъ при Лютбродъ

Камъкътъ се намѣри разполовенъ презъ срѣдата, но частитѣ прилепватъ доста добре и буквитѣ сѫ запазени изцѣло по линията на счупването, която минава отъ лѣво на Е-то въ първия редъ, презъ А-то на втория и първото S на третия. Височината на цѣлия надписъ е 15 см., буквитѣ сѫ високи срѣдно 5 см.; първиятъ редъ започва и свършва съ латински кръстъ, чиито краища иматъ сѫщитѣ рогчета както и буквитѣ. Краятъ на третия редъ е повреденъ, но се попълва много лесно, тъй като представя латинския преводъ на Христовото име Емануилъ, което на еврейски значи „Богъ (е) съ насъ.“ Съкратено е била написана само последната дума DEVS, съкратителниятъ знакъ надъ слабо запазеното D е ясенъ. Така че цѣлиятъ надписъ гласи:

---

[1]) Вж. печатаната по-долу статия за църквата при Лютбродъ, стр. 323 сл.

† ALLELVIA †
EMMANVEL
NOBISC(VM)D(EV)S

Акламацията „алилуия," чието значение е „хвалете Господа," е християнска заемка отъ староеврейското богослужение, дето е имала характеръ на тържественъ възгласъ.1) Въ Новия заветъ, по-точно въ Апокалипса, се срѣща само на едно мѣсто, все съ значение на тържествено приветствие, заедно съ другата подобна акламация „аминъ," която го е съпровождала често и въ староеврейската литургия.2)

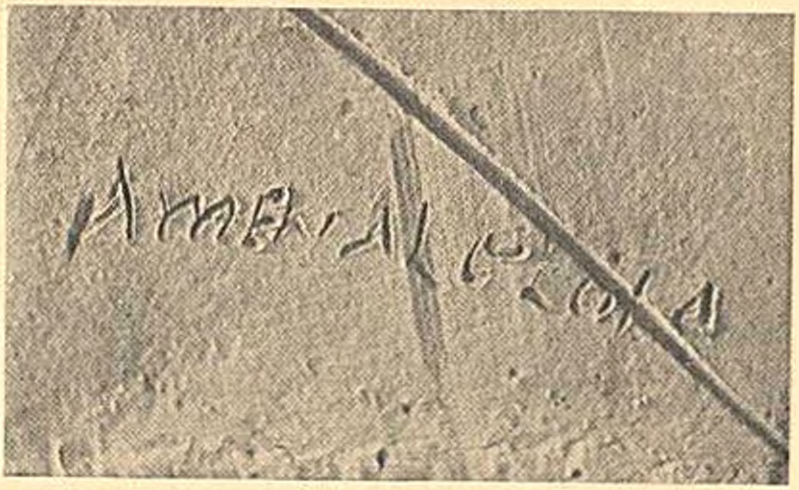

Обр. 199. — Надписъ намѣренъ при с. Бѣла-църква, Самоковско

Сжщото съчетание на двата възгласа, дадени въ латинската имъ форма „amen aleluia," виждаме написани на една тухла (33.5 × 28.5 × 5 см.), намѣрена въ черковище до с. Бѣла-църква, Самоковско3) (обр. 199), сега въ Нар. музей.4) Ржката, която е надраскала двѣтѣ думи преди изпичането на тухлата е явно обиграна, изпусната е едната буква l въ началото на втората дума, както става често въ гръцката ѝ форма. Диагонална черта пресича края на думата

---

1) F. Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétiienne, т. I, s. v. acclamations, кол. 240 сл.; s. v. alleluia, кол. 1230 сл.

2) Cabrol, т. I., кол. 1154, 1556, 1572.

3) Б. Филовъ, ИАД III (1912-13), стр. 331, дето втората дума е транскрибирана неточно ALLELȣIA съ гръцката лигатура ȣ вмѣсто латинско u.

4) Инв. № 1279 на срѣдновѣк. отдѣлъ.

aleluia, по-точно буквитѣ v и i, но все пакъ личи добре късната форма на v съ по-малка лѣва половина и заоблена долна часть. Курсивниятъ характеръ и на нѣкой останали букви (a, m, отчасти e), сближава този тухленъ надписъ съ другъ християнски надписъ вече на камъкъ, намѣренъ въ Преславъ,1) и говори2) за сравнително късенъ произходъ — V-VI в.

Вториятъ редъ на лютбродския надписъ е пакъ латинската форма на староеврейското Христово име, съ значение Богъ (е) съ насъ, което е и преведено на латински въ следния, трети редъ — nobiscum deus. И името и преводътъ му сж написани съвсемъ правилно, безъ каквато да е грѣшка или опущение.

Името Емануилъ, все придружено съ латинския му преводъ е било изрѣзано и въ една гробница отъ VII в. при френския градъ Поатие;3) виждаме ги, пакъ заедно, и върху единъ златенъ кръстъ съ ниело намѣрена въ Римъ,4) който произхожда най-рано отъ края на първото хилядолѣтие. Тукъ името Емануилъ, написано на гръцки, е придружено съ латински преводъ, който е даденъ изцѣло, дори безъ съкращението на крайното deus.

Вече на Балканския полуостровъ, въ Враньице до Салона, е намѣренъ надписъ на камъкъ: em]anvel † nobiscum $\overline{\text{ds}}$. Споредъ епископъ Буличъ, който го е издалъ пръвъ, надписътъ е вѣроятно отъ следримско време.5)

Въ мѣста, дето гръцкиятъ езикъ е ималъ превесъ надъ латинския, името Емануилъ е последвано отъ гръцкия му преводъ. Така въ Стоби, столица на провинцията Македония II, надъ главния входъ на „епископската" базилика е стоялъ надписа:6) 'Εμμανουλ + Μεθ'ἡμων ὁ θ(εό)ς и е следвало името на епископа, който съградилъ църквата, както изглежда, около 500 г. Самиятъ надписъ, споредъ Егера, е отъ предюстинияново време.

Въ посочения отъ Р. Егеръ паралелъ изъ околностьта на Кюстенджа,7) следъ кръста, който отдѣля еврейското име отъ превода му и въ двата последни случая, личатъ следитѣ на едно М — началото пакъ на гръцки преводъ. За времето, отъ което произхожда този надписъ не знаемъ нищо, но сигурно не е по-късенъ отъ VI в.

---

1) Инв. № 367 на срѣдновѣк. отдѣлъ. J. Zeiller погрѣшно смѣта, че този надписъ е намѣренъ въ София (Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes, Paris, 1918, стр. 195).

2) Г. Кацаровъ, Старохристиянскитѣ надписи отъ Сердика. Предисторически и старохристиянски паметници отъ София, кн. V. отъ Материали за историята на София, София 1912, стр. 39.

3) E. Le Blant, Nouveau recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule, Paris, 1892, № 251, стр. 266, 253.

4) E. Le Blant, Nouveau recueil, № 90 A. p. 110: Cabrol, Dictionnaire, т. IV2, s. v. Emmanuel, кол. 2730, обр. 4059.

5) E. Diehl, Inscriptiones latinae christ. veteres, Berolini, 1925, I. № 2431, стр. 472: CJL III 9577.

6) Р. Егер, Градска црква у Стобима, Гласник Скоп. научн. Др. V, стр. 39-40, 44, обр. 67, 70.

7) П. т., стр. 40

8) П. т., стр. 40

9) AEM VIII (1884) стр. 19, № 58.

Къмъ V—VI в. трѣбва да отнесемъ и Лютбродския надписъ.

Въ него заслужава да се отбележи преди всичко добрия правописъ, който изпжква още повече, като го сравнимъ съ християнскитѣ надписи отъ западнитѣ провинции на империята. Сжщото важи и за изработката, буквитѣ сж грижливо и дълбоко изрѣзани, нарѣзътъ въ сѣчение дава остъръ жгълъ.

Рогчетата по краищата на буквитѣ се явяватъ още въ диоклециановo време; формата на повечето букви (A, L, E, V, M, B, D) е тази, която тѣ иматъ още въ IV в., когато курсивното писмо е вече доста повлияло върху епиграфския типъ на буквитѣ. За по-късно време свидетелствуватъ:

буквата S, която показва преходъ къмъ изтегнатата и изправена късна форма;

N, чиято слабо наклонена коса чърта е доста късенъ признакъ;

Четирижгълното O. Въ датиранитѣ надписи отъ Галия и Испания тази форма се явява едвамъ въ края VI и въ ·VII в. [1] Но по нашитѣ краища тя е могла да бжде заета много по-рано отъ гръцката азбука, дето се срѣща още въ края на II в.[2]

По тоя поводъ бихме могли да се попитаме изобщо, дали е правилно да се търсятъ паралели за епиграфскитѣ особености на нашитѣ християнски надписи на латински езикъ въ западнитѣ римски провинции, Галия и Испания или Африканскитѣ, дето както е известно, промѣнитѣ и нововъведенията — вече отдавна удомени въ самата Италия — стигатъ съ голѣмо закъснение. Това закъснение като че ли е много по-малко въ нашитѣ краища и навѣрно би било по-правилно да търсимъ сравненията за датировка на тукашнитѣ паметници преди всичко въ по-близкитѣ елинистични центрове на стария свѣтъ. Въ тѣзи градове намираме не само често редомъ единъ до другъ гръцки и латински надписи, но не рѣдко и двуезични. Влиянието отъ страна на гръцката азбука върху латинската е несъмнено, начъртанията на букви като A, ◊ въ по-къснитѣ латински надписи говорятъ достатъчно за това.

Лютбродскиятъ и тухлениятъ надписъ отъ Самоковско (обр. 199), колкото незначителенъ и да бжде последниятъ съ своитѣ две думи, свидетелствуватъ, че латинскиятъ е билъ езикътъ на християнското богослужение както въ североизточния така и въ източния край[3] на Аврелианова Срѣдиземна Дакия. Отъ надгробнитѣ надписи намѣрени въ метрополията Сердика[4] — само 3 гръцки срещу 12 латински — знаемъ, че и въ нея езикътъ на християнската църква е билъ сжщо латинскиятъ. Колкото пъкъ за южния край на провинцията —

---

[1] Le Blant, RA 1897, стр. 37—8.

[2] Larfeld, Handbuch der griech. Epigraphik, II, 2, стр. 490.

[3] На истокъ Дакия е достигала до Ихтиманския проходъ (Succi), нж. Д. Димитровъ, За стратегиитѣ и за нѣкои градски територии въ римска Тракия, ГНМ VI (1932—34), стр. 138.

[4] Г. Кацаровъ, Старохристиянскитѣ надписи отъ Сердика, стр. 42—50.

Пауталийския — дето гръцкиятъ езикъ е билъ пустналъ по-дълбоки корени[1]) най-старитѣ християнски надписи сѫ гръцки.[2]) Отъ V в. обаче, и тукъ християнитѣ пишатъ вече на латински. Така на една голѣма керамида, намѣрена въ сегашния Кюстендилъ, е написано съ острие, преди изпичането, благопожеланието „Vivat qui te fecit in Deo“.[3]) Начъртанието на буквитѣ V E F N е ясно указание за времето, когато е написано — V—VI в. Другъ единъ надписъ на камъкъ, намѣренъ при с. Смоличино,[4]) на който се чете добре само думата deus, поради монограматичния кръстъ, съ които почва, трѣбва да се отнесе къмъ V в. По стенитѣ на една глинена мощехранителница, изровена напоследъкъ въ една нива на с. Периволъ, се чете старохристиянски надписъ[5]) отъ 12 думи добре съставенъ и добре написанъ, който е пакъ отъ V в. или най-късно отъ началото на VI в.[6]). Така виждаме, че латинскиятъ езикъ на християнскитѣ общини въ Пауталийската область презъ V—VI в. е не само правиленъ, но едвали не изисканъ.

Керамидитѣ съ кръстъ отъ некропола на стария градъ Германия, при Дупнишкото село Сапарева-баня,[7]) иматъ между кръстнитѣ рамена неясни букви, както изглежда, гръцки. Старохристиянски надписи отъ този край още не сѫ известни. Северната часть на Срѣдиземна Дакия — областитѣ на Наисусъ и Ремесиана — като части отъ по-раншната Горна Мизия сѫ отъ край време латински области на езикъ.[8])

Така че, християнскитѣ надписи на Срѣдиземна Дакия отъ V—VI в. като продължаватъ, по отношение на езика, латинската традиция, установена при Авреллиана, свидетелствуватъ, че християнскитѣ общини, дори въ незначителни селища сѫ си служили съ единъ сравнително много чистъ и правилно писанъ латински езикъ.

---

[1]) C. Jirecek, Archäologische Fragmente aus Bulgarien, AEM X, стр. 144.

[2]) C. Jireček, п. т., стр. 65; Й. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 382; Kalinka, Antike Denkmaler in Bulgarien, № 232, стр. 194—5.

[3]) Й. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 387, № 20 Подобни благопожелания вж. Le Blant, Nouveau recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule, № 26, p. 34, p. 72—3, 75, 111.

[4]) Й. Ивановъ, Сѣв. Македония, стр. 397, № 46.

[5]) Надписътъ гласи: Hic insunt reliquiae sanct(i) Thomae apos(toli) et Babylœ ep(iscopi) cum tribis parvulis (М. Тоневъ, Мощехранителница отъ с. Периволъ, ИАИ VIII (1934) стр. 215. обр. 142, 143).

[6]) М. Тоневъ, п. т., стр. 218.

[7]) Г. Кацаровъ, ИАД II (1911), стр. 185—6, обр. 11.

[8]) C. Jireček, AEM X, стр. 44.

Inscription chrétienne latine de Lutbrod

L'inscription publiée ci-dessus (fig. 198) est gravée sur la face extérieure, un peu courbe, d'une corniche (linteau?) de pierre, ornée des deux côtés de la tabula ansata, d'un kymation lesbique schématisé. La pierre fut trouvée avec d'autres fragments de la décoration intérieure d'une église paléochrétienne, lors des fouilles faites en 1933 pour dégager les murs de la basilique médiévale près de Lutbrod, sur les bords de l'Iskăr. La hauteur totale de l'inscription est de 15 cm, les lettres sont en moyenne hautes de 5 cm. La fin de la dernière ligne est endommagée, mais elle peut être facilement complétée, la ligne 3 étant la traduction latine du nom du Christ-Emmanuel. Les lettres de l'acclamation „alleluia" du début sont parfaitement claires (fig. 198). L'inscription se lit: + Alleluia + Emmanuel. Nobiscum Deus. La langue et l'orthographe sont tout à fait correctes.

L'acclamation initiale est empruntée à la liturgie hébraïque et se trouve dans l'Apocalypse, accompagnée de l'autre acclamation semblable „amen" (fig. 199). Nous voyons ces deux acclamations, gravées à la suite l'une de l'autre, sur un carreau de brique du V—VIe s., provenant des ruines d'une ancienne église près du village Bela-tzărkva, non loin de Samokov, dans la partie orientale de l'antique Dacie méditerranéenne.

Le nom Emmanuel, toujours suivi de sa traduction latine, se lit sur une moulure de l'hypogée des Dunes près de Poitiers (VIIe s.), sur une croix en or trouvée à Rome sous le pavement de Saint-Laurent-hors-les-Murs ainsi que sur une pierre qui se trouve près de Salone en Dalmatie. Dans les régions de langue grecque le nom hébraïque est traduit en grec. Ainsi à Stobi — la métropole de la Macédoine II — sur le linteau de la porte principale conduisant dans l'église épiscopale, et aux bords de la Mer Noire sur une pierre trouvée dans les environs de Constantza. Les deux dernières inscriptions appartiennent à l'époque préjustinienne, notre inscription ne peut être postérieure au VIe s. Les lettres sont d'un type plus tardif que celui des lettres de l'inscription de Stobi. Mais il nous semble peu juste de chercher les analogies pour leur forme dans les monuments de Gaule et d'Afrique où les modifications que subit l'alphabet épigraphique latin dès le temps de Dioclétien, arrivent avec un retard si sensible. Certaines de ces modifications (par ex. celles des lettres A et O qui deviennent A et ◇) sont dues à l'influence que l'alphabet grec exerce sur l'alphabet latin. Aussi croyons-nous qu'il vaut mieux, pour pouvoir dater les inscriptions trouvées dans nos terres, chercher les analogies surtout dans les centres hellénistiques des provinces orientales, où non seulement les inscriptions grecques voisinent avec les inscriptions latines, mais où les inscriptions bilingues ne sont pas rares.

L'inscription de Lutbrod et celle de Bela-Tzărkva, si peu importante que semble cette dernière avec ses deux mots hébreux, témoignent que le latin était la langue de la liturgie chrétienne dans la région nord-est comme dans la région orientale de la Dacie méditerranéenne, créée par Aurélien. D'autres inscriptions latines chrétiennes, déjà publiées mais peu connues, nous permettent de continuer notre étude dans les autres parties de la Dacie intérieure. Ainsi des inscriptions funéraires de Serdica, la métropole de cette province, nous concluons que le latin était de même la langue liturgique de la communauté chrétienne de cette ville au Ve—VIe s. Pour ce qui est de la partie méridionale de la Dacie — le territoire de Pautalia — où la langue grecque avait été des siècles durant la langue écrite de la population thrace, les deux inscriptions chrétiennes les plus anciennes, trouvées dans la ville, sont rédigées en grec. Mais au Ve—VIe s. les chrétiens écrivent déjà en latin. Sur une grande tuile d'argile, trouvée à Kustendil (le nom actuel de Pautalia) se lit l'acclamation: + Vivat qui te fecit in Deo +. La paléographie indique les Ve—VIe ss. Un fragment de pierre où on lit bien seulement le mot deus, précédé de la croix monogrammatique, date du Ve s. Un reliquaire en argile, trouvé dans un champ de ruines du village de Périvol, à 15 klm de la ville, porte sur ses quatre faces l'inscription: „Hic insunt reliquiæ sanct (i) Thomæ apost(oli) et Babylæ ep(iscopi) cum tribus parvulis". Il provient aussi de l'époque préjustinienne.

Les parties les plus septentrionales de la Dacie intérieure, les territoires de Naissus et de Remessiana, ayant été de tout temps des régions de langue latine, on peut dire qu'aux Ve—VIe ss. la Dacie chrétienne continuait, dans la langue, la tradition latine de l'époque d'Aurélien. Et, s'il est permis de faire des conclusions en se fondant sur ces quelques inscriptions, nous ajouterons que le latin employé par les communautés chrétiennes, même des localités de peu d'importance, était non seulement assez bon, comparé au latin des inscriptions de Gaule et d'Afrique, mais aussi correctement écrit.

Vera Ivanova

ПРОУЧВАНИЯ ВЪРХУ СТАРОБЪЛГАРСКОТО ИЗКУСТВО

ОТЪ НИКОЛА МАВРОДИНОВЪ

1. РАЗКОПКИ ВЪ СТАРАТА ЦЪРКВА ДО С. ЛЮТБРОДЪ

Старата църква до с. Лютбродъ (Врачанска околия) се намира на лѣвия брѣгъ на Искъра, срещу селото, близо до прочутитѣ „Ритли“. Първитѣ сведения за нея дължимъ на унгарския пѫтешественикъ Ф. Каницъ,[1]) който я е разгледалъ набързо. Тия сведения не сѫ точни. „Презъ ровове, трънаци и основи на стари постройки стигнахме, пише той, до една срѣдновѣковна църква, 12 крачки дълга и 7 широка. Тя ще е била нѣкога мѣстна църква на нѣкакво изоставено близко селище. Достатъчно запазенитѣ груби, проникнати отъ условность фрески въ олтарното отдѣление не сочатъ на дълбока старина. Само капителитѣ съ сплесканитѣ имъ кубични форми и напомнящи на древностьта волути, съ изображения на риби и делфини, напомнятъ на старовизантийската епоха, безъ обаче поради това да могатъ да се отнесатъ къмъ последната“.

Селището, за което говори Каницъ, е сигурно сѫществувало на мѣстото, което огражда църквата. Ние намѣрихме основитѣ на две други църкви, недалечъ отъ описваната. Най-близката е на около 300 м. северно отъ нашата, на хълма и подъ горната часть на Ритлитѣ, въ мѣстностьта „Райменица“, въ нивата на Найденъ Ивановъ. Виждатъ се основитѣ на голѣма полукрѫгла апсида и на часть отъ южната стена. Църквата е била широка 7 м., дължината ѝ и дебелината на стенитѣ не могатъ да се опредѣлятъ. Тя е била навѣрно еднокорабна, ако сѫдимъ по извънредно широката ѝ апсида. Другата се намира въ нивата на Тошо Миловъ, въ мѣстностьта Илинецъ, на около половинъ клм. северо-източно отъ описваната. И тукъ личатъ основитѣ на голѣма полукрѫгла апсида и на часть отъ южната стена. Северната стена е подъ насипъ и не можемъ да кажемъ дали църквата е била еднокорабна или трикорабна. Дълга е била, изглежда, около 12 м.

---

[1]) Kanitz F., Donau-Bulgarien und der Balkan, II т., 2-ро изд., Leipzig, 1879, стр. 261; Мутафчиевъ П., Изъ нашитѣ Старопланински монастири, Сб. Ак. Н., кн. XXVII, 1931, стр. 85.

Северно отъ тая църква, при изкопаването на шосето Враца—Лютбродъ, трудоваци сѫ намѣрили нѣколко бронзови монети. Тѣ сѫ отъ Траяна (98—117 г.), Каракала (198—217 г.), майката на Северъ Александра — Юлия Мамея (222—235 г.), Констанци Хлоръ (292—306 г.), Лициний (307—323 г.) и Константинъ Велики (306—337 г.).[1] Наблизу е намѣрена и бронзова позлатена късно-римска фибула, която е прибрана за сбирките на Народния музей. Западно отъ нашата църква сѫ били разкопани седемь срѣдновѣковни гроба. Намѣрени сѫ били въ тѣхъ стъклени гривни и различни накити, отъ които сега не е оцѣлѣло нищо. Между Ритлитѣ, въ старата крепость, сѫ намѣрени дванадесеть срѣдновѣковни земедѣлски сѣчива. Тѣ се намиратъ сега въ частната сбирка на г. Ив. Дѣяновъ — София. Ние нѣма да говоримъ за крепостьта, която е била построена въ Ритлитѣ и се е спущала до рѣката, покрай която е минавалъ старъ пѫть (обр. 200). Долната часть на тая крепость е отивала до самата рѣка, така че

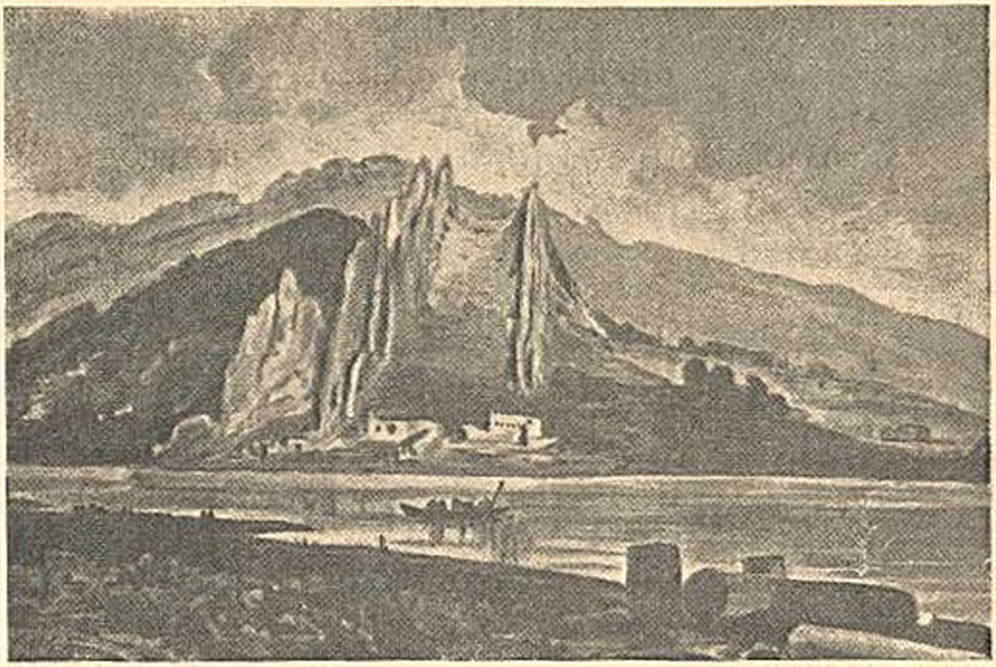

Обр. 200. — Изгледъ на Ритлитѣ съ църквата (въ дѣсно). Акварелъ отъ Ф. Каницъ

пѫтьтъ е билъ затворенъ отъ нея. Имало е навѣрно врата (или две врати), презъ която е минавалъ тоя пѫть. Така е билъ затворенъ и стариятъ пѫть, който е минавалъ отъ другата страна на рѣката, по височинитѣ между с. Лютбродъ и Черепишкия монастиръ. Отъ крепостьта, стени на която стоятъ още на върха, надъ пещерата Шишмановецъ, се е спущала стена (може би съ кула), която е преграждала пѫтя. По тия мѣста сѫ станали навѣрно последнитѣ битки на царь Иванъ Шишмана и навѣрно тия крепости сѫ били неговото последно убѣжище.[1])

---

[1] Монетитѣ бѣха опредѣлени отъ уредника на нумизматичния отдѣлъ въ Музея г. Т. Герасимовъ.

Явно е, че покрай нашата църква се е простирало важно селище. То носи името Коритенградъ. Датувало е навѣрно още отъ римско време и се е развивало презъ цѣлото срѣдновѣковие.

*

Следъ Каница, съ лютбродската църква се занимава А. Грабаръ.[2]) За архитектурата ѝ той казва много малко. За него църквата е трикорабна и триапсидна базилика. Разглежда, обаче, подробно остатъцитѣ отъ стенописи и намира, че тѣ иматъ връзка съ Земенскитѣ стенописи и се отнасятъ къмъ тъй нареченото „архаично" направление въ старобългарската живопись, което черпи иконографията си отъ живописьта на предиконоборската епоха. По-голѣмо внимание на архитектурата е обърналъ П. Мутафчиевъ.[3]) Той сѫщо смѣта църквата за безкуполна базилика. Дава подробно описание на всичкитѣ ѝ запазени части, материалитѣ за строежъ и особенитѣ ѝ черти. Той прави и първия планъ на тогавашното ѝ състояние.

*

Ние имахме за задача да разчистимъ вѫтрешностьта на църквата, да закрепимъ частитѣ, които грозѣха да паднатъ и да установимъ точния ѝ планъ.

Северно отъ нея, въ дъждовно време, е слизалъ порой, който е нанесълъ вѫтре въ нея насипъ дълбокъ 2.80 м. Ние разчистихме тоя насипъ до едновремешния подъ на църквата, който познахме по твърдата почва, на която е лежалъ и по остатъцитѣ отъ тухли, които сѫ го настилали.

Показаха се на западъ долнитѣ части на два стълба, които сѫ носили тежестьта на надлъжнитѣ арки. Открихме и западната стена, на която е имало два вградени стълба, които сѫ поемали тежестьта на последнитѣ арки къмъ западъ. Западната стена и свободнитѣ стълбове сѫ запазени на височина до 1 м. Открихме и единъ прозорецъ на северната стена, която бѣше отвънъ цѣлата затрупана отъ наносъ и паднали отъ църквата камъни. Показаха се отвънъ и отвѫтре прозорчетата на апсидитѣ. Срѣдната апсида е имала двоенъ прозорецъ, страничнитѣ — по едно тѣсно и дълго прозорче.

---

[1]) Мутафчиевъ, цит. съч. стр. 84 сл.

[2]) Grabar A., La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1928, стр. 223 сл.

[3]) Мутафчиевъ, цит. съч. 82 сл.

Копахме и край южната стена, дето открихме основитѣ на тритѣ контрафорса и единъ цокълъ, който е вървѣлъ край цѣлата стена. Той е билъ неправиленъ. На западъ се издава едва 35 см., докато на изтокъ е широкъ

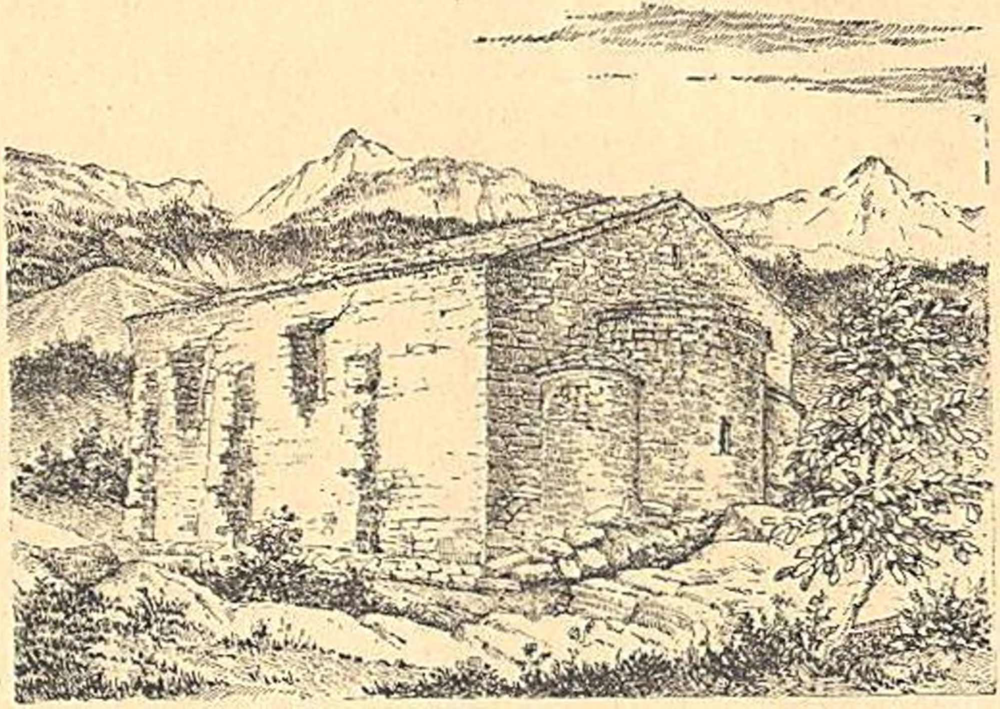

Обр. 201. — Рисунка на църквата до с. Лютбродъ, правена въ 1891 г. отъ В. Атанасовъ

60 см. Три яки и широки контрафорса имаше и на северната стена. Тѣ бѣха почти цѣлитѣ затрупани отъ наноса. Ние ги разчистихме до основитѣ имъ. Отгоре надолу тѣхнитѣ северни страни вървятъ полегато до вис. 1.50 м. и следъ това се спущатъ вертикално надолу. Полегатитѣ страни сѫ били защитени отъ дъжда съ редове каменни плочи, които не сѫ позволявали на водата да прониква въ зида.

Между нападалитѣ материали въ наноса, намѣрихме малко кѫсове отъ керамиди. Тия кѫсове изглежда сѫ били употрѣбявани по-скоро при направата на свода, отколкото за покриване на църквата. Затова пъкъ между материалитѣ имаше извънредно много каменни плочи, дѣлани внимателно. Църквата е била покрита именно съ каменни плочи, както можемъ да видимъ и отъ рисунката, която уредникътъ на Видинския музей г. В. Атанасовъ е правилъ въ 1891 год. (обр. 201). Църквата е била изградена цѣлата отъ дѣлани малки, съ не еднаква голѣмина, камъни. Сводоветѣ сж били отъ туфъ. Аркитѣ на апсидитѣ, както се вижда и отъ правената презъ 1915 г. снимка отъ П. Мутафчиевъ,[1]) сж били отъ квадратни тухли. Отъ тия тухли сега нѣма никаква следа — тѣ сж били извадени отъ селянитѣ, за да служатъ за подъ на домашни пещи. Отвънъ (обр. 202) градежътъ е билъ правиленъ и стегнатъ, въпрѣки нееднаквата голѣмина на камънитѣ. Последнитѣ сж наредени въ правилни легла.

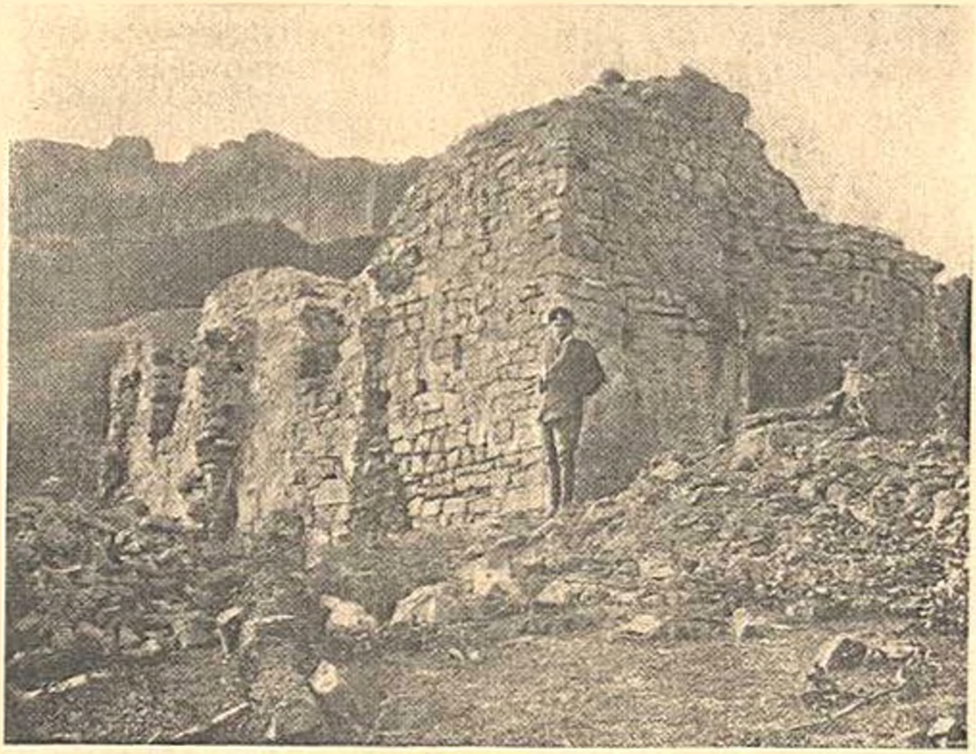

Обр. 202. — Изгледъ на църквата до Лютбродъ, отъ юго-изтокъ

Ние направихме и плана на църквата (обр. 203). Тя е доста разкривена. Надали, обаче, въ това отношение първоначалниятъ планъ се е схождалъ съ сегашния. Архитектътъ ѝ е направилъ една фатална грѣшка при избора на мѣстото. Пороятъ, който слиза отъ северната страна на Ритлитѣ е, изглежда, сѫществувалъ още въ времето на постройката. Въ дъждовно време той е минавалъ презъ мѣстото, на което е построена църквата. Може би архитектътъ не се е сѣтилъ отначало, че това обстоятелство е много важно. Нѣкой пороенъ дъждъ, обаче, му е далъ да разбере грѣшката си още презъ време на постройката и той е билъ принуденъ да постави контрафорситѣ на северната и южната стени. Така поне може да се обясни постройката на тия могѫщи контрафорси на северната стена. Освенъ ако нѣкое, неизвестно намъ, обстоятелство е налагало, на познаващия мѣстото архитектъ, да построи църквата тъкмо срещу пороя. Въ такъвъ случай той е предвидилъ контрафорситѣ още въ началото. Тия контрафорси сѫ запазили църквата отъ разрушение.

---

[1]) Мутафчиевъ, цит. съч. табл. XII. обр. 2.

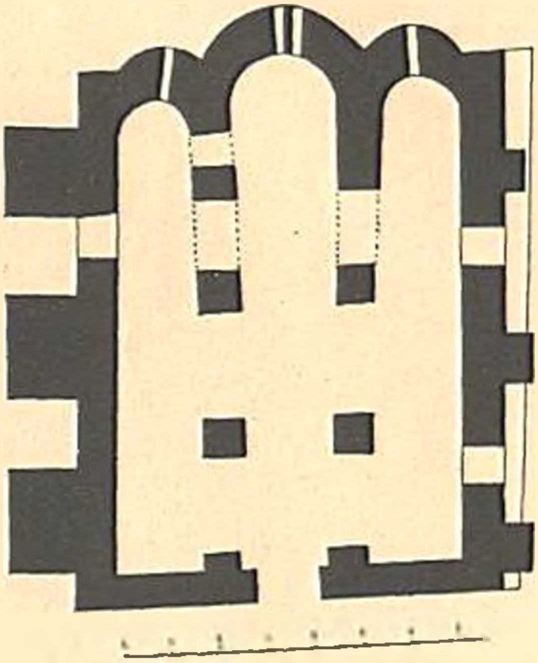

Обр. 203. — Планъ на църквата до с. Лютбродъ

Дължината ѝ, безъ апсидитѣ, е 11.30 м., ширината ѝ, безъ контрафорситѣ, при западната стена е 8.95 м., а при източната 9.15 м. Ширината на корабитѣ ѝ не е еднаква. Срѣдниятъ корабъ се разширява на изтокъ. До западната врата той е билъ широкъ 1.80 м., а до апсидата 2.20 м. Страничнитѣ кораби, напротивъ, се стѣсняватъ къмъ изтокъ. Северниятъ е билъ широкъ до западната стена 1.85 м., а до апсидата 1.54 м., южниятъ — до западната стена 1.88 м., а до апсидата 1.64 м. Както виждаме, църквата е била много неправилна. Неправилни сѫ и апсидитѣ. Южната, отвънъ, е по-широка и по-издадена отъ северната. Вѫтрешната ѝ часть е сѫщо по-голѣма отъ тая на северната. Тоя фактъ може да се обясни съ наклона на терена. Южната апсида е била засилена, за да служи за контрафорсъ. Страничнитѣ апсиди не сѫ отвѫтре полукрѫгли. Тѣхниятъ планъ показва една сложна линия, полуяйцевидна. Най-голѣмата дълбочина на тия апсиди, не е въ срѣдата, а е малко измѣстена въ посока къмъ срѣдната апсида. Отъ тая най-дълбока часть тръгватъ и прозорчетата. Тритѣ апсиди преливатъ една въ друга.

На пръвъ погледъ църквата би могла да бѫде взета за кръстовидна църква отъ „сложния" цариградски типъ. Тя има четири стълба въ срѣдата, които биха могли да носятъ куполъ. Има и самостойно предапсидно пространство. Една особеность, обаче, показва, че догадката на г. Мутафчиевъ е вѣрна. Църквата е била безкуполна базилика. Ако тя бѣше кръстовидна църква,

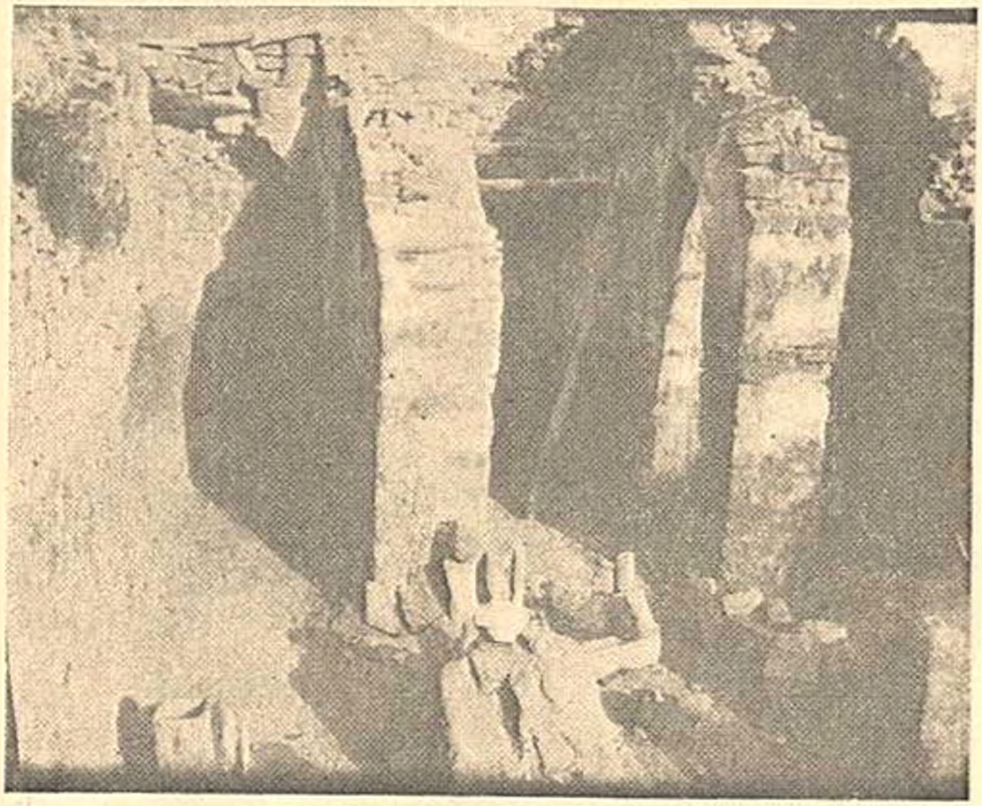

Обр. 204. — Изгледъ въ вѫтрешностьта на църквата до с. Лютбродъ, отъ северо-западъ

арките, които биха носили купола, както въ всички кръстовидни църкви, биха били по-високи отъ източнитѣ запазени сега арки. По юго-източниятъ стълбъ, обаче, ние виждаме началото на едната предполагаема подкуполна странична арка. Тя е започвала на еднаква височина съ съседната й на изтокъ запазена сега арка (обр. 204) и тъй като е била само 64 см. по-дълга отъ нея, височината й надали е била много по-голѣма отъ нейната. Ако тя бѣше подкуполна арка, щѣше да започва много по-високо. Така аркитѣ сѫ се редупали, почти на еднаква височина, до западната стена. Явно е, че църквата е била безкуполна базилика.

Презъ 1891 год., както казахме, уредникътъ на Видинския музей г. В. Атанасовъ е направилъ една рисунка съ тушъ[1] на църквата (обр. 201). Виждаме, че тя е била запазена сравнително много по-добре отъ сега. Южната и източната стени сж стояли цѣли. Запазена е била и часть отъ покрива. Вижда се ясно, че тритѣ кораба сж били подъ единъ покривъ. Даннитѣ, които ни дава тая рисунка съ потвърждаватъ и отъ сегашното състояние на църквата. Цилиндричниятъ своде на срѣдния корабъ е почвалъ на сжщата височина, на която почва по-високата часть на свода на страничния юженъ корабъ. Това се вижда отъ наизпадалитѣ камъни на тая височина. Така срѣднитѣ стени подъ тритѣ кораба сж били еднакво високи. Правилниятъ цилиндриченъ сводъ на срѣдния корабъ е издигалъ последния малко по-високо (навѣрно 1 м. по-високо) отъ страничнитѣ и

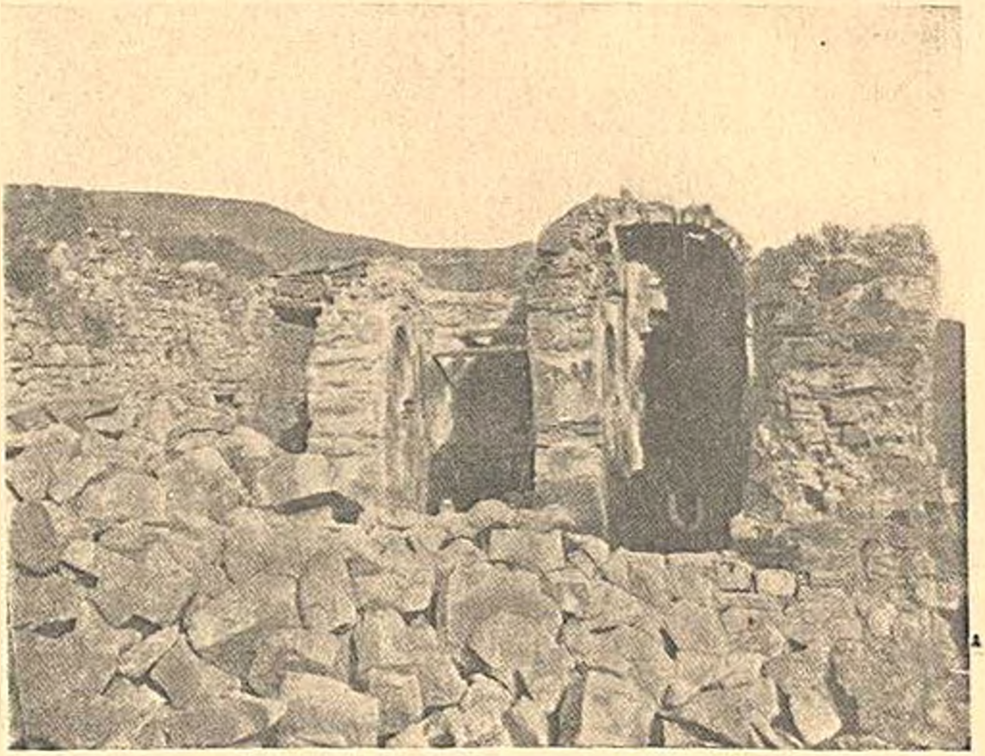

Обр. 205. — Изгледъ на църквата до с. Лютбродъ, отъ западъ

така сѫ били образувани двата наклона на покрива. Съвършено явно е, че по горнитѣ части на стенитѣ на тоя срѣденъ корабъ не е имало прозорци и че църквата е била освѣтявана единствено отъ прозорцитѣ по страничнитѣ стени. Съ тоя фактъ може да се обясни и голѣмината на страничнитѣ прозорци. За епохата, на която принадлежи тоя типъ трикорабна базилика, размѣритѣ на прозорцитѣ сѫ необичайно голѣми. Като вземемъ предъ видъ, обаче, липсата на куполъ (и следов. на куполни прозорци), както и липсата на какво да е горно освѣтление, можемъ да си обяснимъ тоя фактъ.

---

[1] Ние благодаримъ на г. Атанасова, за дето остави на разположението ни тая рисунка.

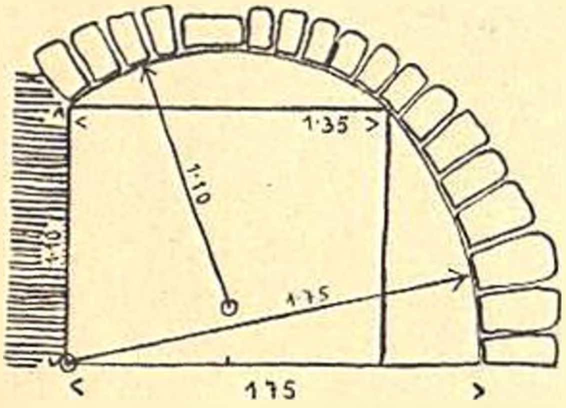

Обр. 206 — Рисунка на свода на южния корабъ

Интересни сѫ били сводоветѣ на страничнитѣ кораби. Запазена е само часть отъ свода на южния корабъ при апсидата (обр. 205). Това е единъ сложенъ цилиндриченъ сводъ, петитѣ на който започватъ на различна височина. Северната пета е на 1.10 м. по-висока отъ южната. (Обр. 206). Кривата линия на свода не е очертана съ единъ и сѫщъ радиусъ и отъ единъ и сѫщъ центъръ. (Обр. 207). Горната часть на свода представя секторъ отъ окрѫжность съ радиусъ 1.10 м. — равенъ на разликата отъ височинитѣ на петитѣ, а долната часть има радиусъ 1.75 м. — равенъ на ширината на свода. Центроветѣ на тия два сектора сѫ, както се вижда, различни.

Нашата църква не е имала притворъ. Въ това отношение тя е приличала на Новата митрополия въ Месемврия[1]) (край на X и началото на XI вѣкъ), която е сѫщо трикорабна и триапсидна базилика, но чийто срѣденъ корабъ се е извишавалъ надъ страничнитѣ и е ималъ прозорци. Тя прилича на тая църква и поради тритѣ си полукрѫгли апсиди, които, както и тукъ, преливатъ една въ друга. Сѫщитѣ прилики ще откриемъ между нея и кръстовидната църква въ Колуша,[2]) която е отъ XII вѣкъ. Единниятъ покривъ намира паралелъ въ покрива на църквата Св. София въ Охридъ,[3]) която е сѫщо трикорабна и триапсидна базилика и старата часть на която датува отъ IX вѣкъ.[1]) Тоя типъ базилика съ слѣпъ срѣденъ корабъ е, споредъ Мийе,[2]) източенъ. Мийе проследява разпространението му въ централна Мала Азия, Армения, Кавказъ, Кримъ и Гърция. Той е отишелъ и въ Франция.

---

[1]) Рашеновъ арх. Д-ръ А., Месемврийски църкви, София, 1932, обр. 12. Притворътъ поставенъ отъ Рашеновъ не е сѫществувалъ вж. ИАИ VIII, стр. 267, заб. 5.

[2]) Мавродиновъ Н., Еднокорабната и кръстовидната църква по българскитѣ земи София, 1931, обр. 105 (планъ А. Грабаръ).

[3]) Злоковић М., Старинар III, 1924—1925, стр. 122. обр. 8.

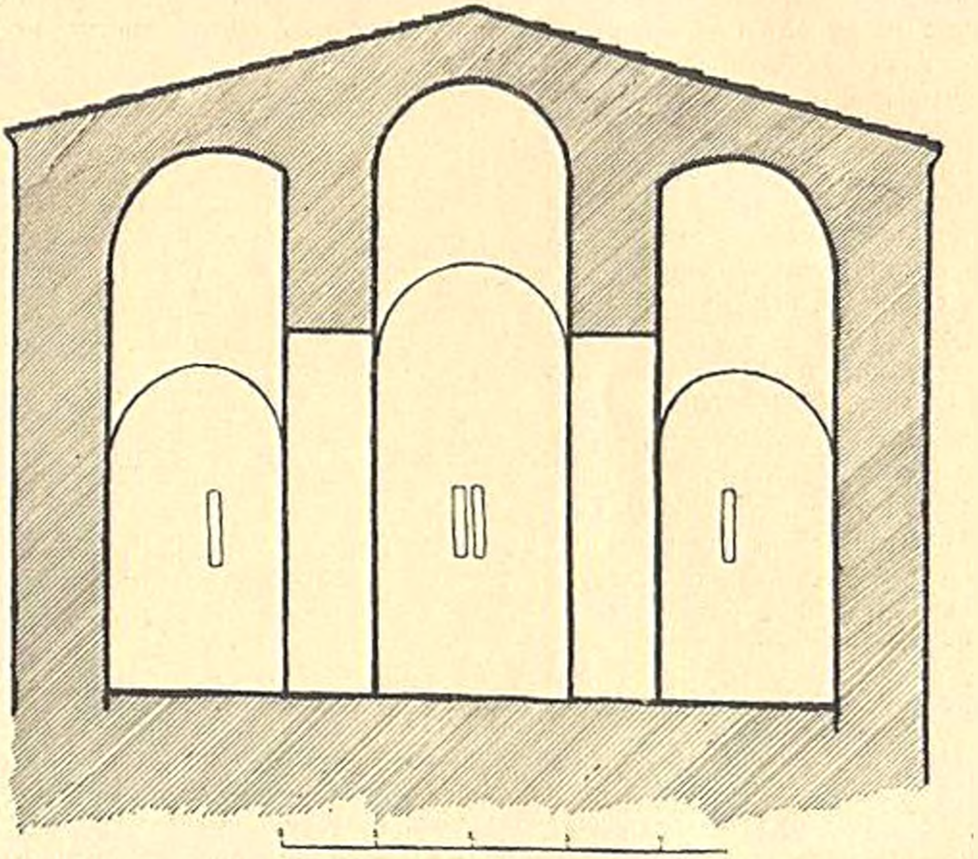

Обр. 207. — Реставриранъ напрѣченъ разрѣзъ на църквата до с. Лютбродъ

Приликитѣ, които изтъкнахме, датуватъ нашата църква въ периода, който отива отъ IX до XII вѣкъ. Липсата на външна украса ни говори за по-рана дата отъ XII вѣкъ. Отъ друга страна стегнатостьта на плана, който по пропорции се доближава до тоя на кръстовидната църква, която се развива у насъ сравнително късно, показва, че нашата църква е строена навѣрно въ XI вѣкъ.

---

[1]) Schmidt-Annaberg, Deutsche Bauzeitung, LV, 1921, стр. 193 сл. Иванова В., Годишникъ на Народния музей, за 1922—1925 г., стр. 524.

[2]) Millet G., L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, стр. 41.

*

Въ насипа на църквата открихме множество кжсове отъ колонки, скулптирани плочи, архитрави и единъ капителъ. Тѣ произхождатъ отъ други църкви и сж били прибрани тукъ — кога и защо? — въ по-късно време. Не сж били употрѣбени въ градежа и сигурно не сж били вградени и въ сводоветѣ. Всички кжсове, съ изключение на капитела, произхождатъ отъ една и сжща църква, която е била строена навѣрно въ V вѣкъ. Капительтъ, който датува, споредъ насъ, отъ VIII или по-скоро отъ IX вѣкъ, е отъ друга по-късна църква.

Деветтѣ кжса (обр. 208) произхождатъ навѣрно отъ олтарна преграда.

1. Мряморенъ корнизъ извитъ джговидно. Дългъ 1.60 м. Срѣдна ширина на лицевата часть 0.28 м. Украсенъ съ лесбийска кима, фризата на която е прекжсната отъ латински надписъ (обр. 208_1).

+ ALLELVIA +
EMMANVEL
NOBISC · · DS

Височината на листата на кимата е 0.16 м. Лесбийската кима, противно на разпространеното мнение, което поставя появата ѝ въ IV в. пр. Хр.[1]) се появява още въ срѣдата на VI в. пр. Хр. Виждаме я по това време въ единъ мраморенъ откжсъ, намѣренъ въ „Гранитния паметникъ“ въ Делосъ[2]) и по единъ паметникъ въ сжщия градъ. Малко по-късно я виждаме въ съкровищницата на града Сифносъ, по архаичния Ефезки храмъ и пр. Лесбийската кима е била разпространена въ римската архитектура, отъ дето е преминала въ старохристиянската. Имаме и нѣколко примѣра отъ нея и въ византийски паметници.[3]) За насъ тоя орнаментъ е важенъ, тъй както се появява и въ скулптурната украса на кржглата църква въ Преславъ.[4]) Лютбродскиятъ корнизъ ни показва, че кимата е била разпространена по нашитѣ земи още въ V вѣкъ. Сравнимъ ли, обаче, лютбродската кима съ тая отъ Преславъ, ще забележимъ известна разлика, която е извънредно важна. Първата показва единъ упадъкъ на тоя орнаментъ — листата сж третирани съвършенно плоско. Тѣхнитѣ жилки сж гравирани. Контуритѣ не сж подчертани. Преславската лесбийска кима обаче има съвършено други особени белези. Очертанията на листата сж силно надебелени, жилкитѣ — дебели и релиефни. Преславската кима е много по-близка до античната, въпрѣки че въ нея тия надебелявания сѫ прекалено усилени и раздвижени. Това сравнение ни показва, че лютбродската украса, не е етапъ, съ който може да си обяснимъ появата на кимата презъ X вѣкъ въ Преславъ. Тя свидетелствува само за сѫществуването на тоя орнаментъ въ V вѣкъ у насъ.

---

[1]) Миятевъ Кр., Кржглата църква въ Преславъ, София, 1932, стр. 226.

[2]) Vallois R., Topographie délienne, BCH, 1929, I, обр. 22, стр. 218—219.

[3]) Миятевъ, цит. мѣсто

[4]) П. т., обр. 112_2, 113, 116, 115 и 118.

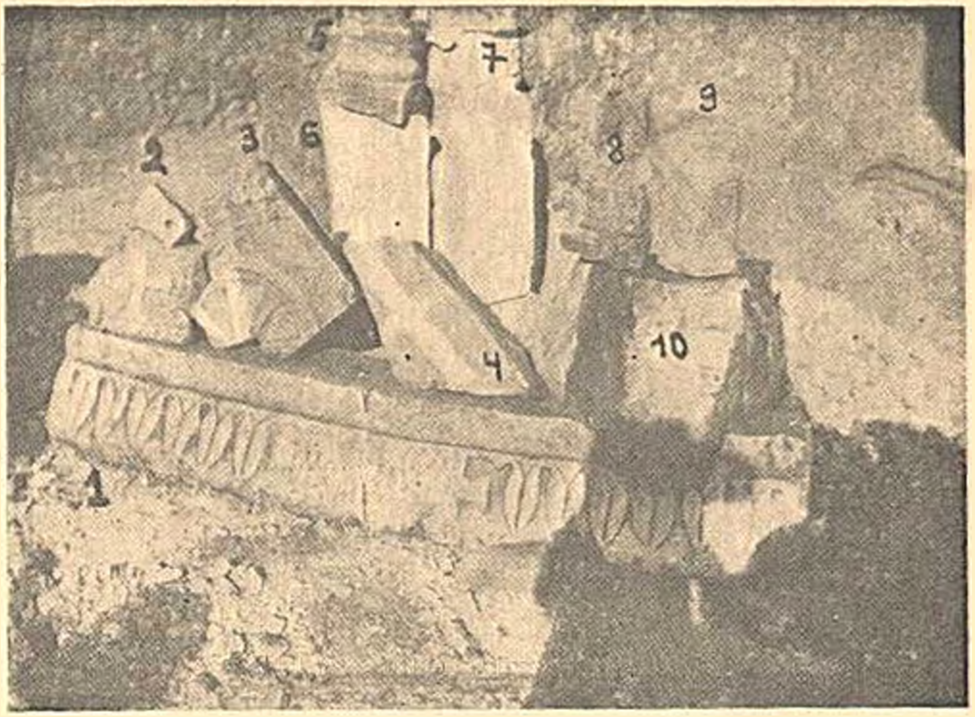

Обр. 208. — Кѫсове отъ колонки, скулптирани плочи, архитриви и др. намѣрени въ църквата до с. Лютбродъ

2. Капителъ отъ колонка. Вис. 35 см., шир. горе 25 см., долу — 16 см. Украсенъ съ плоско скулптиранъ кръстъ. Тоя капителъ е билъ издѣланъ заедно съ колонката и е билъ нераздѣлна частъ отъ нея. Той е грубо изработенъ. Четиритѣ му страни преливатъ една въ друга, тъй като ѫглитѣ му сѫ заоблени, а самитѣ страни малко издути. Капители или кемпфери съ кръстове познаваме много отъ тая епоха.

3 и 4. Откѫсъ отъ плоча съ хризма. Дебелина на плочата 7 см., най-широка часть — 39.5 см.; плочата е имала рамка, отъ която е запазена само

часть на горния край. Хризмата е била поставена въ правиленъ кржгъ. Самата хризма е била разположена правилно, като осмолистна розета. Подобна хризма познаваме и отъ Хисарската базилика,[1] тя се намира сжщо върху преградна плоча, която има рамка и е съчетана съ два кръста, които приличатъ съвършено на кръста отъ другъ единъ откжсъ отъ плоча, намѣренъ въ Лютбродската църква (обр. 208, 4). Тоя откжсъ е дългъ 37 см. Дебелината му е 8.5—9 см. Двата кжса сж навѣрно отъ една и сжща плоча, прилична на хисарската.

5. Основа на колонка. Въ долната си часть квадратна. Общиятъ видъ на тая основа, произхожда отъ йонийскитѣ основи — единъ торусъ се редува съ жлебъ и съ втори по-малко изпъкналъ торусъ, който тукъ е почти плосъкъ. Откжсътъ е дългъ 31 см., странитѣ на квадратната часть долу сж 21 см., а диаметърътъ на колоната е 15.5 см. Отъ подобна колонка съ диаметъръ 14.5 см. имаме другъ откжсъ (обр. 208, 9).

6. Откжсъ отъ четвъртита колонка. Вис. 43 см., шир. 21 см. На лицето тройна рамка съ изпъкналъ торусъ въ срѣдата. Подобни откжси отъ четвъртити колонки сж намѣрени най-вече въ Еленската църква до Пирдопъ.[2] Украсата на лицевитѣ имъ страни не е еднаква съ нашата. Единъ откжсъ отъ парапетъ за стълба на амвонъ, намѣренъ при софийската църква Св. Георги (въ Народния музей, инв. № 1038 на срѣдновѣковния отдѣлъ)[3] ни показва почти сжщитѣ тройни рамки и сжщия торусъ въ срѣдата.

7. Откжсъ отъ четвъртита колонка. Вис. 53 см. Шир. на лицевата страна 12 см. Има две лицеви страни, по които се вижда скулптирано рамо на кръстъ. Една кржгла колонка съ голѣмъ кръстъ имаме отъ с. Иваняне.[4]

Тия откжси, както се вижда, намиратъ паралели и въ мѣстнитѣ съвременни паметници. Ние можемъ да кажемъ още отъ сега, че е сжществувала по нашитѣ земи една школа на орнаментална скулптура въ V и VI в. и можемъ да опредѣлимъ характернитѣ й черти. Църквитѣ въ с. Иваняне (Софийско), въ София, Пирдопъ, Хисаря и Лютбродъ сигурно не сж единственитѣ, които сж имали тая украса на амвонитѣ си и преградннтѣ си плочи. Ние нѣма да се занимаваме съ тоя въпросъ. Ще отбележимъ само, че нашитѣ откжси отъ Лютбродъ показватъ единъ пъленъ упадъкъ на античния релиефъ. Орнаментитѣ по тѣхъ съ съвършенно плоски. Нѣма следа отъ пластичность. Тия орнаменти сж опредѣлени отъ контуритѣ си — тѣ сж изрѣзани, а не скулптирани. Дори и торуситѣ губятъ вече отъ релиефа си и ставатъ по-меки и по-плоски.

Освенъ гореизброенитѣ откжси ние намѣрихме и поменатия вече капителъ (обр. 209). Той е чисто византийски и съединява въ себе си истински капителъ съ кемпферъ (Kampferkapitel, chapiteau-imposte). Неговата долна часть носи още спомена на йонийския капителъ съ волутитѣ и овитѣ му. Овитѣ обаче сѫ само по три, тѣ сѫ вече плоски и почти гравирани. Едната отъ странитѣ на кемпфера е украсена съ два рога на изобилие, отъ които излизатъ акантови листа съ дълги дръжки и надебелени контури. Роговетѣ вървятъ единъ следъ други, като по нѣкаква фриза, акантовитѣ листа се извиватъ и заематъ праздинтѣ мѣста. Роговетѣ на изобилие сѫ достатъчно известенъ античенъ декоративенъ мотивъ, за да става нужда да говоримъ за него. Той се срѣща, обаче, рѣдко по капители. Два капитела въ преддверието на църквата Св. Марко въ Венеция, отъ XII вѣкъ,[1]) ни показватъ, че мотивътъ е получилъ въ по-късно време известно разпространение въ византийската орнаментална скулптура. Тукъ двата рога сѫ симетрично разположени и вързани долу. Отъ тѣхъ излизатъ клончета съ лозови листа. Единъ капителъ отъ гробничната църква

---

[1] Филовъ Б., Хисарската крѣпость въ Пловдивско и нейната базилика, ИАД II, стр. 136, обр. 27.

[2] Мутафчиевъ П., Еленската църква при Пирдопъ, ИАД V, 1915, стр. 69 сл., обр. 42—44.

[3] П. Т., обр. 38.

[4] Иванова В., Деетѣ старинни църкви при с. Иваняне, ИАИ VIII, 1934, обр. 148.

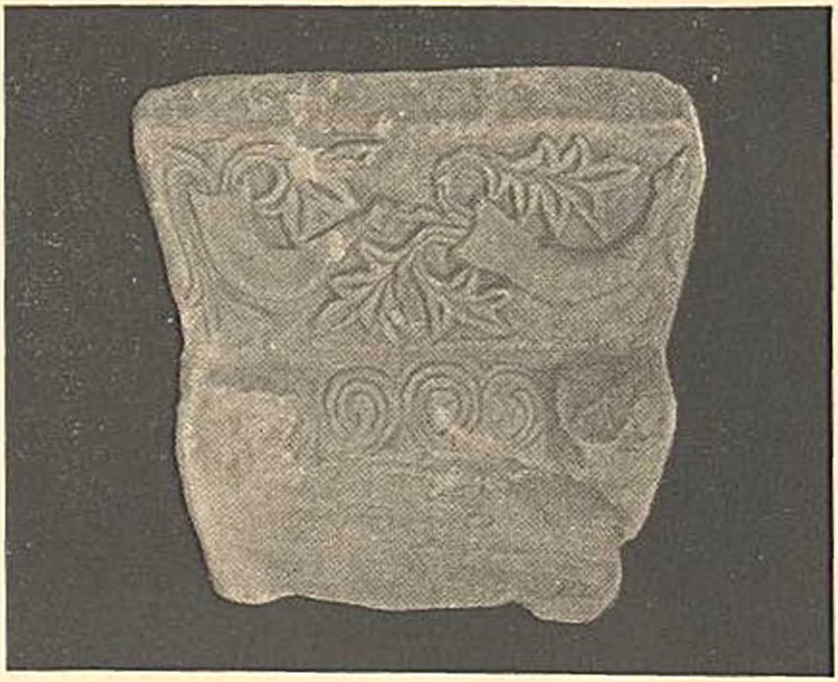

Обр. 209. — Капитель намѣренъ въ църквата до с. Лютбродъ

---

[1]) Colasanti A., L'arte bisantina in Italia, Милано, (1923), табл. 59.

(южната църква) на Фетийе джамия въ Цариградъ[1]) е украсенъ по четиритѣ си страни съ подобни симетрично разположени и вързани долу рогове на изобилие. Тия примѣри, както виждаме, сж късни. Начинътъ на третиране, формата на акантовитѣ листа и фактътъ, че нашитѣ рогове сж разположени единъ следъ другъ, като откжснати отъ нѣкоя антична фриза, показватъ, че лютбродскиятъ капителъ е много по-ранъ. Ние можемъ да го поставимъ въ VIII и, най-късно, въ IX вѣкъ. По моделировката и начина на третиране на листата той може да се сближи съ преславскитѣ кжсове отъ плочи намѣрени при разкопкитѣ на базиликата Гебе-клисе,[2]) които сж, обаче, по-късни отъ него, защото въ тѣхната украса забелязваме една силна тенденция къмъ симетрия, която му е още чужда.

Капители „съ изображения на риби и делфини," за каквито говори Каницъ не открихме. Мислимъ, че не сж сжществували. Каницъ е взелъ навѣрно за „делфини" роговетѣ на изобилие по последния капителъ.

2. ЦЪРКВАТА ВЪ С. ГАЛИШЧА, КОСТУРСКО, И МАКЕДОНСКАТА АРХИТЕКТУРА ПРЕЗЪ XIII-Я ВѢКЪ

Презъ зимата на 1934-35 год. се сдобихме съ снимки отъ старата църква въ селото Галишча (Ὀμορφοεκκλησία), Костурска околия, заедно съ преписъ отъ надписа, който се намира надъ входната ѝ врата.[3]) Църквата бѣше известна до сега само отъ единъ релиефъ на св. Георги, поставенъ въ специална ниша до олтара и публикуванъ отъ г. Г. Сотириу въ Mélanges Charles Diehl. II vol.[4]) Поради голѣмия интересъ, който представя тоя извънредно хубавъ паметникъ на македонската архитектура отъ XIII вѣкъ ние публикуваме тритѣ снимки, въпрѣки че не сме видѣли църквата на самото мѣсто и дори нѣмаме нейния планъ.

Надписътъ надъ вратата гласи така:

Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνιστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ τροπαιοφόρου Γεωργίου δι' ἐξόδου καὶ κόπου τῶν πανευγενεστάτων Νετζάδων καὶ αὐταδέλφων τοῦ τε Κυρίου Νικηφόρου καὶ κυρίου Ἰωάννου καὶ κυρίου Ἀνδρονίκου ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν θεοστέπτων μεγάλων Βασιλέων Ἀνδρονίκου καὶ Εἰρήνης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ καὶ Μαρίας τῶν Παλαιολόγων ἐπὶ ἔτους ςωϟ^{1}—ιε.

Отъ тоя надписъ се вижда, че църквата е била построена презъ 1287 г. съ срѣдствата на нѣкой си Неца, братъ му Никифоръ, и двама други —

---

[1]) Van Millingen A., Byzantine churches in Constantinople, London, 1912, табл. XL.

[2]) Шкорпилъ К., Паметници въ столица Преславъ, въ сборника „България 1000 г." София, 1930, стр. 237, табл. XIII.

[3]) Едната отъ снимкитѣ дължимъ на г. Л. Киселинчевъ, комуто тукъ благодаримъ.

[4]) Sotiriou G., La sculpture sur bois dans l'art byzantin, стр. 180.

Йоанъ и Андроникъ, презъ царуването на императоръ Андроникъ и царица Ирина, на сина имъ Михаилъ и на Мария. Имаме още единъ паметникъ, значи, отъ времето на Палеолозитѣ.

На обр. 210 ние даваме единъ изгледъ на църквата отъ северъ. На пръвъ погледъ можемъ да различимъ два периода на градежъ. Низкитѣ странични отдѣления, както се вижда и отъ обр. 211, сж били прибавяни по-късно. Църквата е била кръстовидна куполна църква. Предшествувана е отъ притворъ, за чието засводяване ние можемъ да сждимъ съ положителность отъ покрива. Въ срѣдата притворътъ е билъ засводенъ съ надлъженъ цилиндриченъ сводъ, който е прекжсвалъ двата напрѣчни цилиндрични свода на страничнитѣ части. Точно така е засводенъ притворътъ на църквата въ с. Германъ. Тоя притворъ въ нашата църква се извишава малко надъ западната часть на наоса. Той е правенъ навѣрно въ втори периодъ на градежъ. Арката, която стои на северната му стена и украсата, която е разположена около двойния прозорецъ,

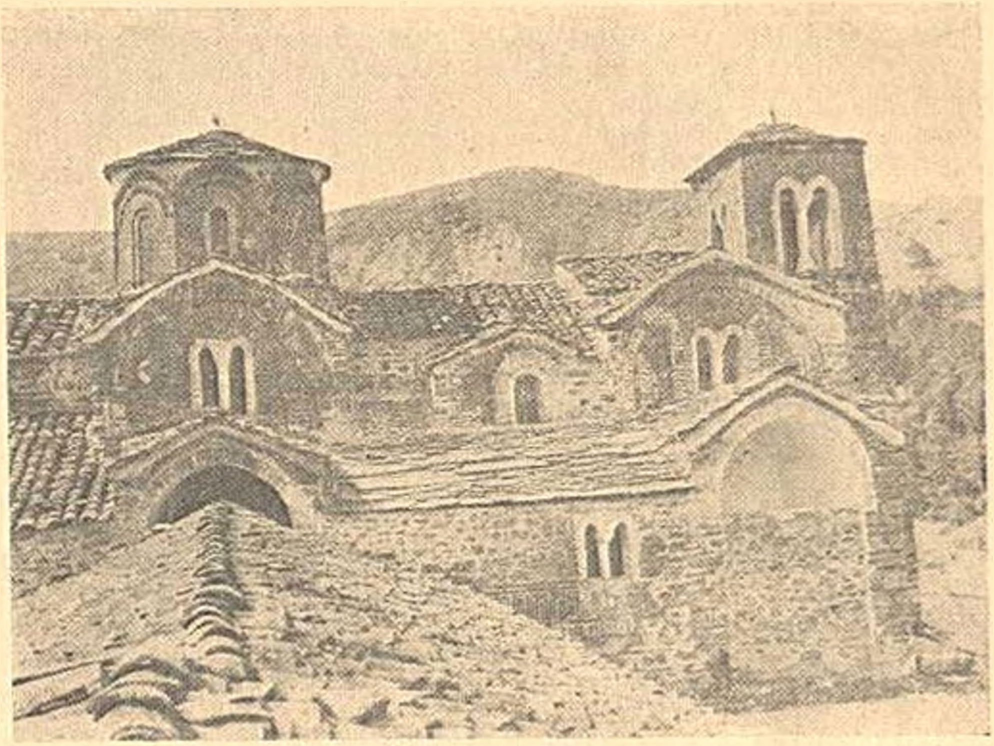

Обр. 210 — Църквата въ с. Галишча, отъ северъ поставенъ въ полето на тая арка, сж съвършенно еднакви съ арката и украсата, които стоятъ върху фасадата на северното рамо на кръста. Ако приемемъ, че притворътъ е отъ втори градеженъ периодъ, трѣбва да предположимъ, че той е правенъ много малко по-късно и то отъ сжщитѣ майстори. Западното рамо на кръста е издължено. Ние мислимъ, че е имало и единъ вжтрешенъ притворъ, подъ единъ покривъ съ това рамо. Отъ западната часть на

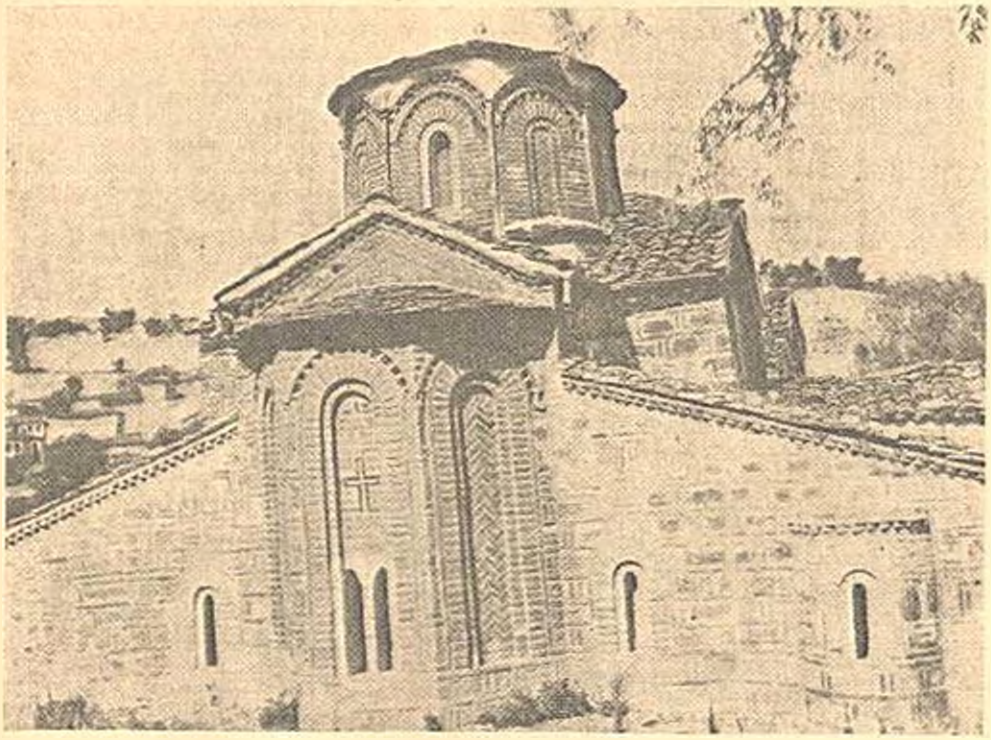

Обр. 211 а. — Църквата въ с. Галишча, отъ изтокъ

рамото тръгва къмъ северъ малка постройка съ отдѣленъ покривъ надъ северозападното междурамие. Тя завършва съ фронтонъ, въ полето на който е пробитъ прозорецъ съ два архиволта. Ние мислимъ, че това е горната часть на северното отдѣление на вжтрешния притворъ и че покривътъ на тая надстройка върви по напрѣчния цилиндриченъ сводъ на отдѣлението. Така ние приемаме, че църквата е имала единъ вжтрешенъ притворъ, засводенъ съ три свода, срѣдниятъ (надлъженъ и цилиндриченъ) е билъ продължение на цилиндричния сводъ на западното рамо на кръста, а страничнитѣ сж били напрѣчни цилиндрични сводове. Съ други думи — тоя вжтрешенъ притворъ е билъ засводенъ по сжщия начинъ, по който е билъ засводенъ и външниятъ по-високъ притворъ. Двата притвора сж имали странични прозорци. Тия на външния се намиратъ въ горната часть на страничнитѣ му стени и сж двойни, докато прозорцитѣ на вжтрешния притворъ сж надъ покрива на западнитѣ междурамия. Подобни високи прозорци е ималъ и притворътъ на църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия.1)

Предъ църквата е поставена отдѣлно, слепена за външния притворъ, висока триетажна кула, долниятъ етажъ на която е служилъ за преддверие на църквата. Всѣка страна на най-горния етажъ е била пробита съ двоенъ прозорецъ раздѣленъ съ колонка и обхванатъ отъ една едностжпална арка. Докато долнитѣ два етажа на тая кула сж били отъ камъкъ, тоя горенъ етажъ е направенъ до половината съ клетъченъ градежъ, а нагоре само отъ тухли. Кулата навѣрно е била прибавена или едновременно съ външния притворъ или въ трети градеженъ периодъ. Кули поставени предъ притвора на църквата и залепени за него има въ Рашка — църквитѣ въ Жича2) и Сопочани.3) Такива кули, чийто доленъ етажъ е служилъ за преддверие се срѣщатъ въ изобилие въ романската архитектура. Анларъ4) цитира двадесеть и деветь само въ Франция. Отъ тѣхъ двадесеть и четири се намиратъ на западнитѣ фасади.

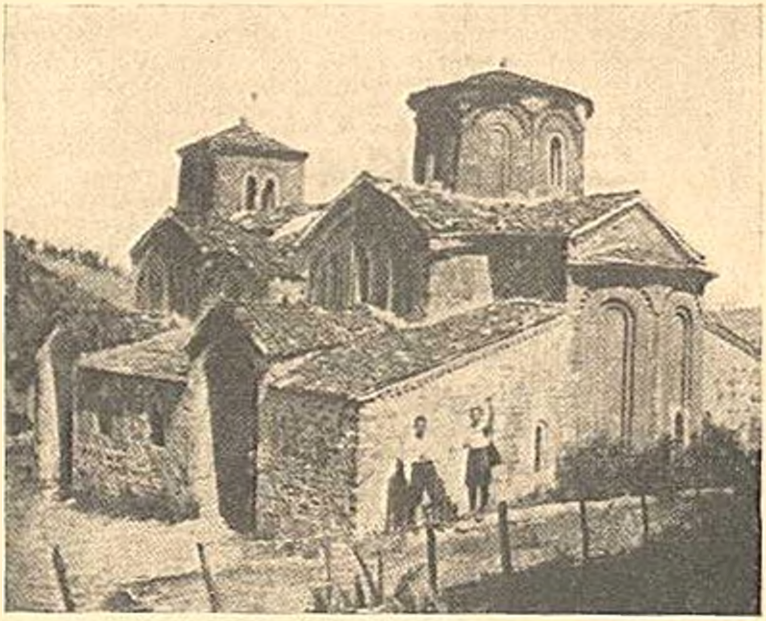

Обр. 211 б. — Църквата въ с. Галишча, отъ юго-изтокъ

---

1) Рашеновъ Ал., Месемврийски църкви, табл XVI,2.

2) Васић М., Жича и Лазарица, Београд, 1928, обр. 24, 27, 28 и 29.

3) Derocco A., Les deux eglises des environs de Ras въ L'art byzantin ches les Slaves. Recueil Uspenskij, I, обр. 48—50; Васић, цит. съч. обр. 50, 51, 56, 27.

4) Enlart C., Manuel d'archeologie française, I, стр. 248 и заб. 1 на сжщата страница.

За насъ е явно, че кулитѣ на Галишча, Жича и Сопочани се дължатъ на влияние отъ романската архитектура. Въ Македония тия влияния сж донесени навѣрно отъ кръстоносцитѣ. Мийе мисли,[1] че кулитѣ надъ притворитѣ на църквитѣ въ Самари (Гърция) и на Малката митрополия въ Атина сж правени сжщо подъ влиянието на кръстоносцитѣ. Кулата обаче на църквата въ Асеновата крепость и една цилиндрична кула надъ притвора на църквата въ Вагаршапатъ (Армения),[2] която е отъ годината 1000, ни каратъ да се съмняваме въ това. Така ние ще трѣбва да отличимъ кулитѣ, които стоятъ като предддверия на притвора отъ тия, които сж поставени надъ самия притворъ.

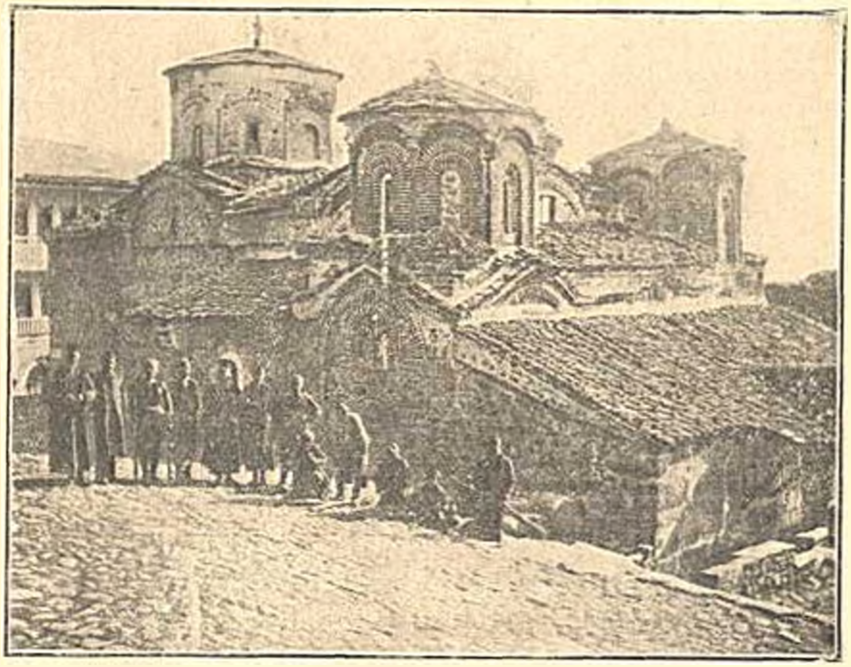

Обр. 212. — Църквата въ монастира Трѣскавецъ

Градежътъ на църквата не е единенъ. Куполътъ е цѣлъ отъ тухли, както и стенитѣ на страничнитѣ рамена на кръста. Въ апсидата аркитѣ и стената надъ тѣхъ сж тухлени, докато цокълътъ и жглитѣ сж съ клетъченъ градежъ. Всички останали стени на църквата сж градени съ клетъченъ градежъ. Тая неустановеность на градежа виждаме и въ църквитѣ Св. София, Св. Иванъ и Св. Климентъ въ Охридъ. Тя е македонска черта. Въ Св. Иванъ по източната фасада се редуватъ широки пояси отъ камененъ и клетъченъ градежъ. Въ Св. София долната часть на апсидата е съ клетъченъ градежъ, докато горната е само отъ тухли. Тая смѣна на градежа въ една и сжща стена показва, че областьта може лесно да строи еднакво отъ тухла и камъкъ — т. е. че въ нея има достатъчно глина за тухли и камъкъ за дѣлане. Въ това отношение — тя е една смѣсена архитектурна область. Знаемъ, че сирийската и арменската архитектури сж каменни, докато цариградската е предимно тухлена. Македонската архитектура употрѣбява тухлата при строежа на всички външни арки и за орнаментални цѣли. Всички рисунки отвънъ сж правени съ тухли. Тя предпочита, при това, да поставя тухлата повече по горнитѣ части на стенитѣ, тъй като последната е по-лека отъ камъка. Затова и куполитѣ сж строени предимно — а въ нашата църква и Св. Иванъ въ Охридъ (обр. 213) изключително — отъ тухли.

---

[1] Millet G., L'école grecque, стр. 36.

[2] Strzygowski J., Die Baukunst der Armenier, Wien, 1918, обр. 225, 226; Грабаръ А., Болгарскіе церкви-гробницы, ИАИ I, стр. 131.

Куполътъ й е извънредно интересенъ. Той се схожда напълно по пропорции съ тия на църквата Св. Спасъ въ Емпория, Корчанско, (обр. 214), на манастира Трѣскавецъ (обр. 212), на Св. Климентъ (обр. 216) и на Св. Иванъ въ Охридъ (обр. 213). Той е низъкъ и широкъ. Украсенъ е въ жглитѣ съ много тънки колонки съвършено прилични на тия въ поменатитѣ три църкви. Осемтѣ му страни иматъ четири плоскодънни ниши. Ние разглеждаме нишитѣ по куполитѣ като слѣпи прозорци и намираме, че тѣ сж единъ споменъ отъ истинскитѣ прозорци, които стоятъ по цариградскитѣ куполи.[1] Архиволтитѣ на нишитѣ и прозорцитѣ на нашия куполъ сж двустжпални, като тия на Трѣскавецъ и Св. Иванъ въ Охридъ. Надъ джгитѣ на аркитѣ вървятъ два реда зжбци подъ релиефни джги отъ тухли. Въ Трѣскавецъ и Св. Климентъ тия зжбци сж въ три реда. Въ последната църква единиятъ редъ слиза до основата на купола.

Интересна е и тристранната апсида. Ние отбелязахме, че въ XIII-я вѣкъ апсидитѣ по нашитѣ земи сж обикновено тристранни.[2] Църквата въ Галишча иде да потвърди това наше мнение. Тристранни сж и апсидитѣ на Св. Иванъ (обр. 213) и Св. Климентъ въ Охридъ (обр. 215). Нашата апсида е украсена съ три високи двустжпални ниши, които тръгватъ отъ низъкъ цокълъ (0.80 см.) и достигать до най-горната й часть. Подобни ниши иматъ и църквитѣ Св. Параскева, Св. Архангели и Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия, Бачковската костница, Св. Климентъ въ Охридъ, Спасовица до Кюстендилъ, църквитѣ въ Чучеръ, Люботенъ и пр. Ние разгледахме тия високи ниши като слѣпи прозорци, които имитиратъ истинскитѣ прозорци по апсидитѣ на Студийската базилика въ Цариградъ и Ески-Джума въ Солунъ.[3] Утилитарното предназначение на прозорцитѣ е изчезнало, останала е само декоративната имъ функция. Надъ джгитѣ на нишитѣ се извива редъ зжбци. Въ Св. Климентъ въ Охридъ (обр. 215) нишитѣ сж тристжпални, а зжбцитѣ сж въ два реда, вжтрешниятъ отъ които слиза до основата на нишитѣ. Срѣдната ниша въ Галишча изглежда е нѣмала първоначално двойния прозорецъ, който стои сега въ долната ӥ часть. Той е навѣрно правенъ неотдавна.

---

[1] Мавродиновъ Н., ИАИ VIII, стр. 304.

[2] Мавродиновъ Н., Еднокорабната църква, стр. 112.

[3] Мавродиновъ, ИАИ VIII, стр. 298.

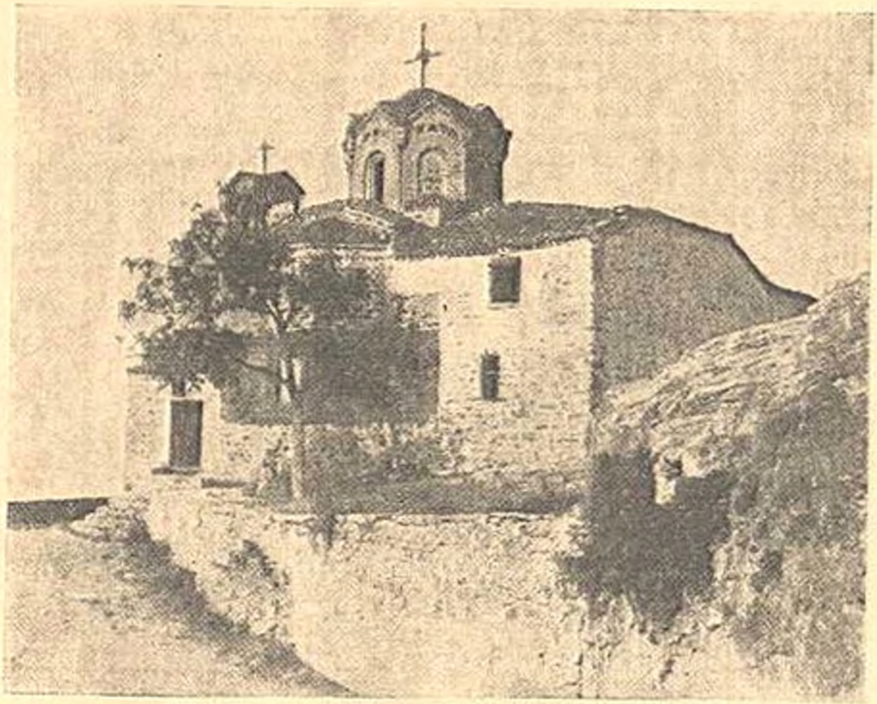

Обр. 213. — Църквата Св. Иванъ до Охридъ

Отбелязахме, че тукъ тухлата е употрѣбена за външна украса. Въ срѣдата на апсидата е направенъ кръстъ отъ тухли. Подобенъ кръстъ има и въ полето на фронтона, който завършва горе източното рамо на кръста на църквата. Обичаятъ да се правятъ въ стенитѣ кръстове отъ тухли е много старъ въ византийската архитектура. Още по северната и единствена запазена фасада на атрия на Студийската базилика въ Цариградъ виждаме тоя мотивъ. Кръстове отъ тухли има и по фасадитѣ на църквата въ Колуша, Земенския монастиръ, както и по Св. София въ Охридъ. Въ горната часть на срѣдната ниша на апсидата има откжси отъ меандъръ, който се срѣща и по фасадитѣ на

Св. Климентъ въ Охридъ, Спасовица до Кюстендилъ и Св. Апостоли въ Солунъ, който можемъ да видимъ и по нѣкои гръцки църкви като Айа-Мони въ Навплия,[1]) църквата въ Мербака,[2]) Като-Панайа въ Арта и пр.[3]) Фриза отъ меандри е вървѣла и отъ двѣтѣ страни на апсидата. Въ долната часть на сжщата ниша виждаме тройна плетеница отъ тухли, докато по бордюра на източния фронтонъ на църквата има двойна такава плетеница. Тоя орнаментъ се срѣща найнапредъ по византийски миниатюри. Виждаме го и въ орнаменталната скулптура. Подобна двойна плетеница има и по апсидитѣ на Като-Панайа въ Арта,[4]) докато тройни плетеници се срѣщатъ малко по-късно въ Св. Апостоли въ

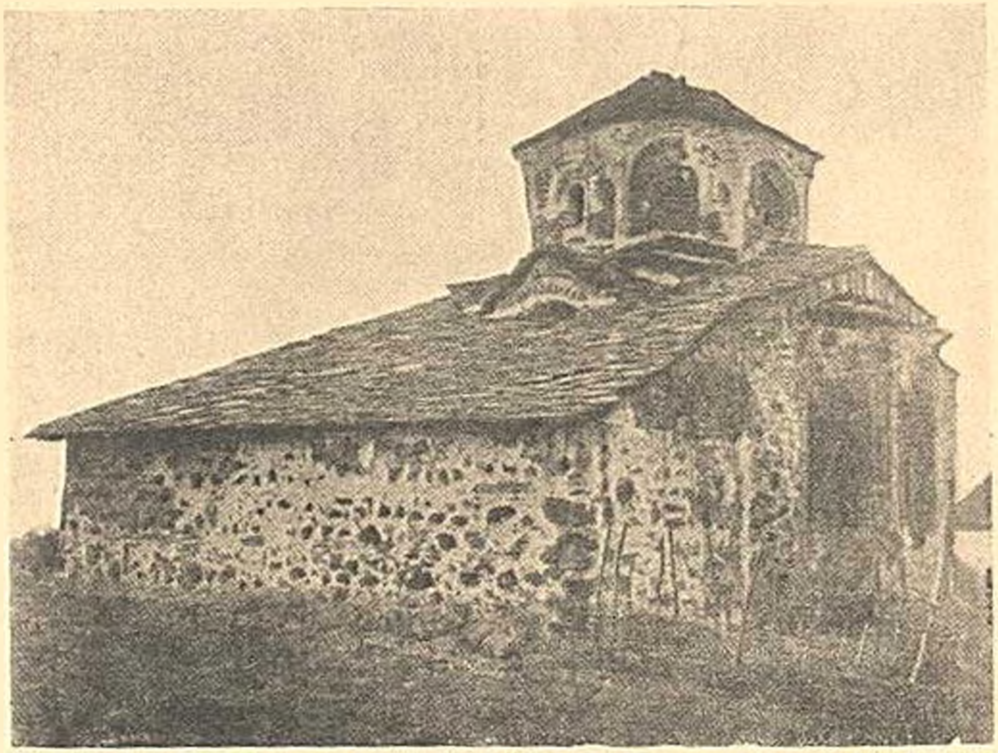

Обр. 214. — Църквата Св. Спасъ въ Емпория, Корчанско

---

[1]) Millet G., L'ecole grecque, обр. 117.

[2]) П. т., обр. 118.

[3]) П. т., обр. 121.

[4]) П. т.

Солунъ.[1] Страничнитѣ ниши на апсидата сѫ украсени съ зигъ-зази отъ тухли. Такава е и украсата на куполнитѣ ниши. Съ зигъ-зази сѫ подпълвани и ѫглитѣ надъ тройнитѣ арки на страничнитѣ фасади, както и полунишитѣ по тѣхъ. Зигъ-загътъ е най-стариятъ познатъ у насъ тухленъ орнаментъ. Той произхожда, споредъ насъ, отъ античния opus spicatum, въ който обаче е образуванъ отъ камъни.[2] Забележително е, че всички тухлени орнаменти въ нашата църква сѫ направени единствено съ техниката на opus spicatum'a т. е., че тухлитѣ въ тѣхъ сѫ забити въ стената. Тѣ показватъ само тѣснитѣ си страни. Преизобилието на тухлени орнаменти е единъ белегъ характеренъ единствено за северо-гръцката, македонската и източно-българската архитектури. Въ първата обаче се срѣщатъ въ XIII в. силни мохамедански влияния, голѣма часть отъ тухлитѣ сѫ скулптирани.[3] Въ последната се забелязва едно по-силно търсене на живописни контрасти — отъ червено и бѣло. Освенъ това източно-българската архитектура си служи извънредно много и съ техниката на плакиранитѣ тухли, която произлиза отъ тая на античния opus reticulatum.

Вториятъ градеженъ периодъ на църквата, както отбелязахме, е билъ близъкъ по време съ първия. Извънредно интересна е северната пристройка на църквата, чиято северна страна се вижда на обр. 210. Източниятъ край на тая пристройка (обр. 211), завършва съ полукрѫгла апсида, която има прозорецъ обграденъ, както и останалитѣ прозорци въ църквата, съ два архиволта. По нея ние виждаме и меандри отъ тухли, каквито видѣхме и по главната апсида. Два реда зѫбци образуватъ корниза ѝ. Фриза отъ меандри е вървѣла по часть отъ източната стена на тая пристройка и цѣлата ѝ северна фасада (обр. 210). Тая северна фасада е особено интересна. Въ нея се вдълбаватъ две преддверия, респективно на външния притворъ и на (навѣрно отворена презъ тоя вторъ градеженъ периодъ) странична врата, която е водила въ наоса. Първото преддверие е сега запушено до известна височина съ зидъ. Тия две преддверия ни напомнятъ подобнитѣ странични преддверия на църквата Гебе клисе и на крѫглата църква въ Преславъ. Тѣ се срѣщатъ и въ нѣкои църкви въ Рашка, дето външниятъ имъ видъ е малко измѣненъ подъ западнитѣ влияния, които проникватъ тамъ още въ XIII вѣкъ. Виждаме ги въ Студеница, въ Куршумлия и въ църквата „Стълбоветѣ на Св. Георги". Ние обяснихме другаде,[4] че тия преддверия въ Рашка се дължатъ на влияние отъ архитектурата на първото българско царство. Тия две преддверия се срѣщатъ преди това въ месопотамската църковна архитектура.[5] Тѣхниятъ произходъ е сигурно елинистически. Подобни преддверия е ималъ единъ разрушенъ въ началото на XIII в, римски октогонъ, отъ епохата на Адриана.[1]) На двата края на фасадата му е имало по една колона, каквато е сигурно имало по всички подобни преддверия отъ елинистическо време, но която ние нѣма защо да търсимъ въ късното срѣдновѣковие. Двете преддверия на църквата въ Галишча сѫ свързани съ едно помѣщение, чиято горна часть е била срината и поправена въ по-късно време. Въ него се е влизало, може би, отъ вѫтрешния притворъ. На

---

[1] П. т. обр. 122.

[2] Мавродиновъ, ИАИ VIII, стр. 314.

[3] Millet, цит. съч. стр. 283 сл.

[4] Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 142.

[5] Van Berchem, Strzygowski, Amida, Heidelberg, 1910, обр. 195 и 198 (Mar Philoxenos въ Midyat).

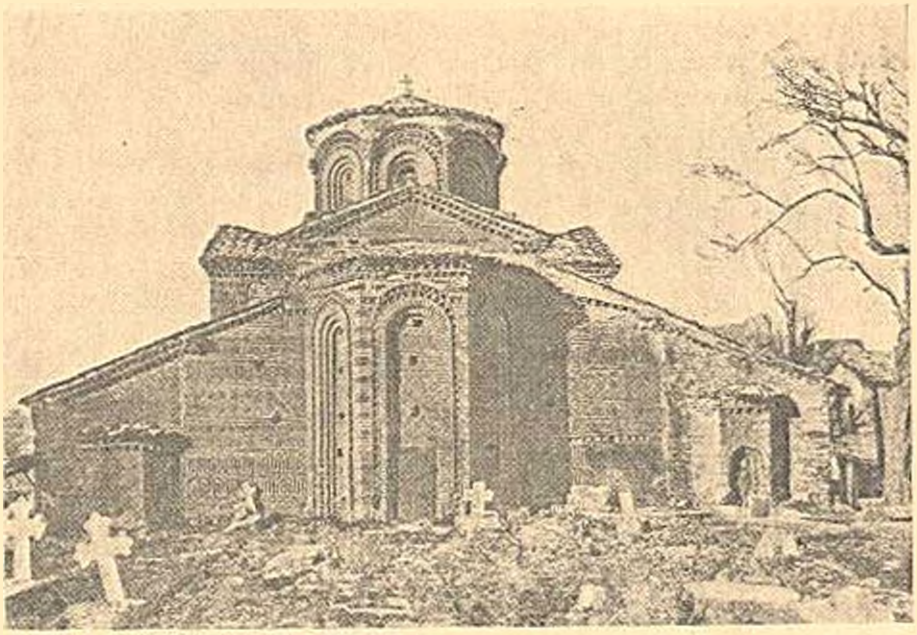

Обр. 215. – Църквата Св. Климентъ въ Охридъ

южната фасада е имало също две преддверия, като на северната, (обр. 211 б). Отъ обр. 211 б виждаме, че тукъ е била прибавена също една пристройка. Източната й стена обаче не е градена съ клетъченъ градежъ. Може би, тя е правена още по-късно.

Църквата въ Галишча ни дава възможность да говоримъ за македонската архитектурна школа презъ XIII в. Осемь години следъ нейното построяване албанецътъ бояринъ Прогонъ Згуръ, великъ етериархъ и зетъ на императоръ Андроника строи църквата Св. Климентъ въ Охридъ. Отъ XIII-ия в.

---

[1]) Huelsen Ch., Jahreshefte XV, обр. 84 и 85.

ние датувахме и църквитѣ Св. Иванъ въ Охридъ и Трѣскавецъ. Сравненията' които направихме между тия четири църкви доказватъ напълно правотата на датировката ни на последнитѣ две. Четиритѣ църкви сж свързани съ извънредно много общи белези — еднакъвъ по характеръ смѣсенъ градежъ, еднакви по пропорции куполи, еднакви колонки по ржбоветѣ на тия куполи, три отъ тѣхъ иматъ тристранни апсиди. Най-близка е приликата между нашата църква и Св. Климентъ въ Охридъ. Тая прилика е обяснима — дветѣ църкви сж близки по време. Ние бихме наредили четиритѣ паметника въ следния хронологиченъ редъ: Трѣскавецъ, Галишча, притворътъ съ двете кули на Трѣскавецъ, Св. Иванъ и Св. Климентъ въ Охридъ. Най-старата е Трѣскавецъ (обр. 212) — нейната апсида е петостранна, въ нея забелязваме най-малко желание за външна украса. Архиволтитѣ на нишитѣ и прозорцитѣ на купола сж едностжпални. Тѣ сж правени обаче съ два реда тухли. Два реда зжбци вървятъ поджгитѣ на аркитѣ. Ние я датувахме отъ първата половина или по-скоро отъ срѣдата на XIII вѣкъ. Апсидата на църквата въ Галишча (1287) е вече тристранна. Наклонностьта къмъ външна украса се проявява вече явно, както въ градежа на стенитѣ, така и въ украсата на купола, аркитѣ, прозорцитѣ, апсидата. Архиволтитѣ на нишитѣ и прозорцитѣ сж вече двустжпални. Двата реда зжбци вървятъ, както и въ Трѣскавецъ, по джгитѣ на аркитѣ. Построенитѣ отъ Милутина помѣщения предъ църквата въ Трѣскавецъ сж третия етапъ отъ развоя на македонската архитектура въ XIII-я вѣкъ. Тукъ архиволтитѣ на нишитѣ и прозорцитѣ сж двустжпални, но външниятъ архиволтъ на аркитѣ е вече отъ два реда тухли. Аркитѣ правятъ впечатление на тристжпални. Въ Св. Иванъ въ Охридъ (обр. 213) нишитѣ на апсидата иматъ вече тристжпални архиволти. Нѣщо ново откриваме и въ единствения редъ зжбци, който върви по тѣхъ. Той слиза вече до основата на нишитѣ, както единиятъ редъ зжбци по апсидитѣ на Св. Климентъ въ Охридъ. Св. Иванъ държи връзката между притворитѣ на Трѣскавецъ и Св. Климентъ. Архиволтитѣ на нишитѣ и прозорцитѣ на купола сж направени точно като тия на пристройкитѣ на Милутина, докато украсата на апсидата се доближава до тая на Св. Климентъ. Следниятъ етапъ е църквата Св. Климентъ въ Охридъ. Между нея и Св. Иванъ ние бихме поставили Св. Спасъ въ Емпория, въ Корчанско (обр. 214), която, отъ единъ надписъ надъ входната врата е датувана отъ 1390 год.[1]) Ние обаче не вѣрваме много на този надписъ. Низкиятъ и широкъ куполъ на тая църква, както и неговата украса ни посочватъ ясно, че тя е строена въ XIII-я вѣкъ. Архиволтитѣ на нишитѣ и прозорцитѣ на тоя куполъ сж тристжпални; надъ тѣхъ вървятъ два реда зжбци. Св. Климентъ въ Охридъ (обр. 215 и 216) ни дава края на това развитие къмъ усложняване на външната украса — тристжпални архиволти по купола и апсидата, три реда зѫбци по купола, вѫтрешниятъ отъ които слиза до основата на нишитѣ и прозорцитѣ, два реда зѫбци по апсидата, вѫтрешниятъ отъ които започва отъ основата на апсиднитѣ ниши. Тия петь църкви, както видѣхме, сѫ свързани помежду си. Въ Галишча ние видѣхме прозорци поставени въ триставни арки. Тия триставни арки виждаме по горнитѣ части на купола на Св. Иванъ. Сѫщо въ Галишча видѣхме меандри отъ тухли, които ще видимъ малко по-късно и въ Св. Иванъ и Св. Климентъ. По горнитѣ части на апсидата на Св. Иванъ има поясь отъ opus reticulatum съ ромбовидни тухли. Тоя поясъ виждаме и отъ двѣтѣ страни на апсидата на Св. Климентъ.

---

[1]) Милюковъ П., Христіянскія древности западной Македоніи, въ Изв. руск. арх. Инст. Конст., IV, 1, стр. 74, 75, табл. 13. Тая врата е правена презъ втори градеженъ периодъ.

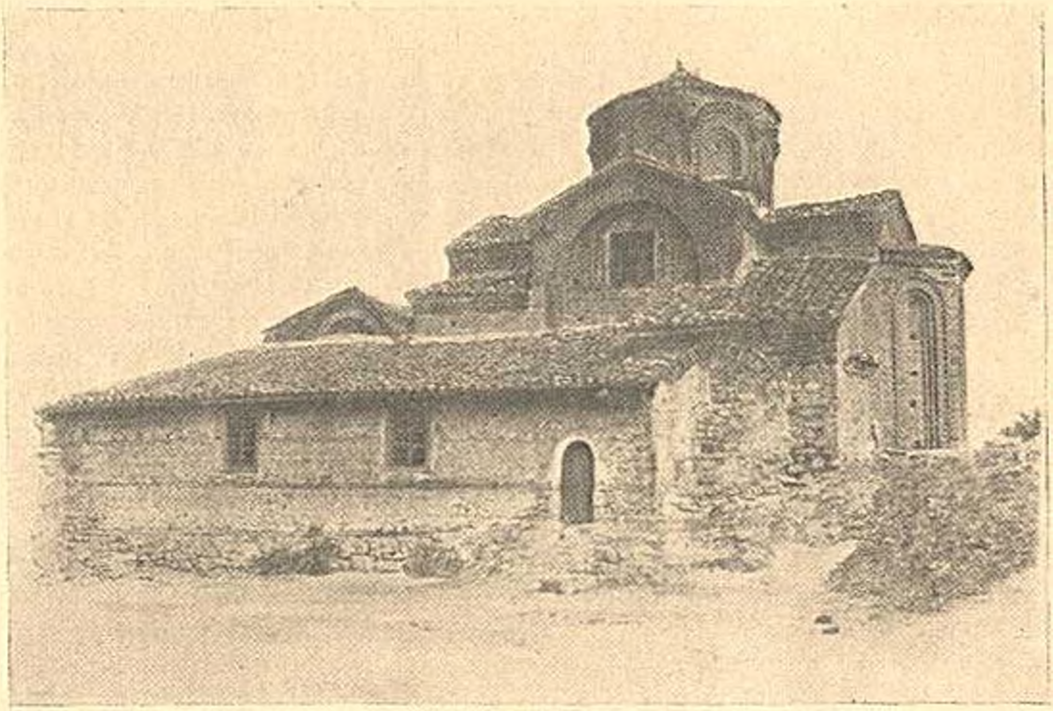

Обр. 216. — Църквата Св. Климентъ въ Охридъ

Развитието, което посочихме, ни позволява да датуваме по-точно Милутиновитѣ пристройки и Св. Иванъ. Единъ триредовъ гръцки надписъ въ притвора на църквата въ Трѣскавецъ споменува името на Стефана Милутинъ (1282—1321).[1] Ние датувахме[2] пристройкитѣ между 1282 и 1290. Сега бихме ги отнесли следъ 1287, т. е. по-скоро къмъ 1290 год. Дали тѣ сѫ наистина правени отъ Милутина не е съвършено сигурно, въпрѣки, че е вѣроятно. Непосрѣдно следъ тѣхъ и преди Св. Климентъ е навѣрно строена Св. Иванъ. Ние я поставяме между 1290 и 1295 год.

---

[1] Ивановъ Йор. Български старини изъ Македония, 2° изд., София, 1931, стр. 67.

[2] Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 48—49

3. ЕДНА МАКЕДОНСКА СКУЛПТУРНА ШКОЛА ПРЕЗЪ XIII ВѢКЪ

Друга фотография, която получихме, ни дава единъ високъ дървенъ релиефъ на св. Георги (обр. 217), отъ църквата въ с. Галишча — Костурско — съ която току що се занимахме. Той е публикуванъ, както казахме по-горе, отъ г.Сотириу. Долната часть на релиефа до надъ колѣнетѣ, е била зазидана и г. Сотириу не е можалъ да я фотографира. Напоследъкъ настоятелитѣ на храма сѫ я разчистили. Ние даваме фотография на цѣлия релиефъ. Той се намира въ една ниша вдълбана въ южната стена на църквата, до олтара. Заемаме отъ г. Сотириу описанието на откритата презъ негово време часть. — Светецътъ е правъ, въ военно облѣкло, по-високъ отъ натура — 2.90 м.. Той е en face, въ дѣсната си рѫка

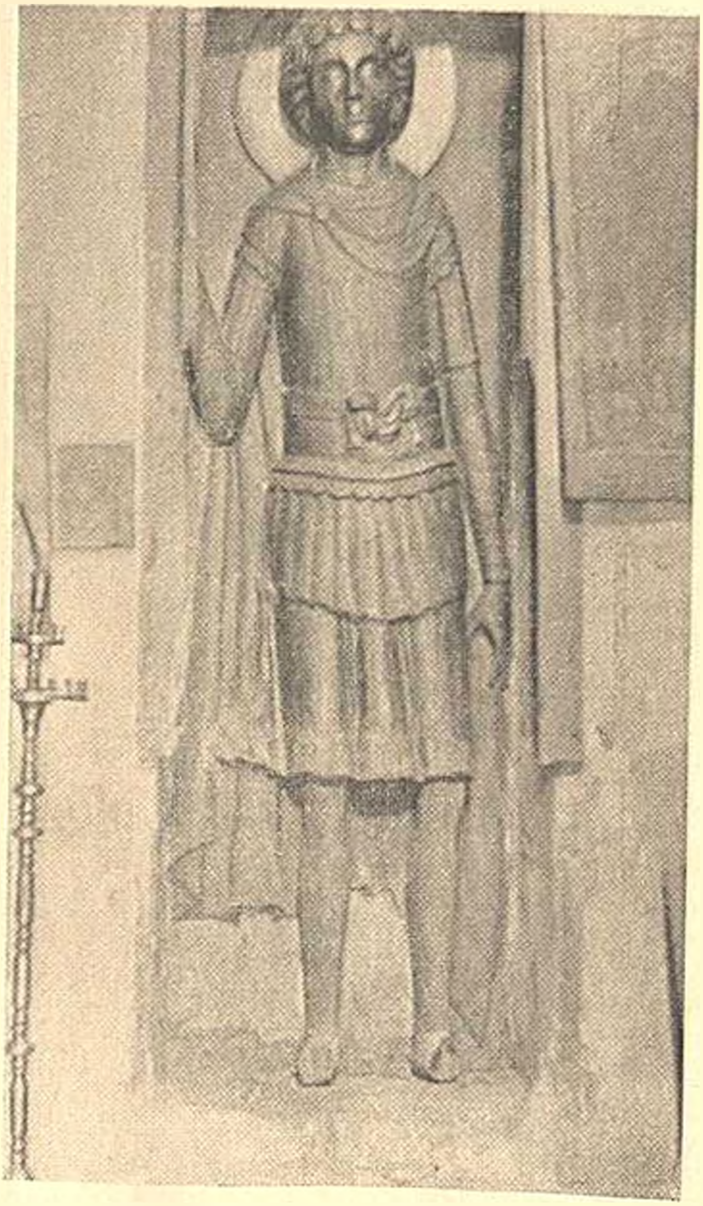

Обр. 217. — Релиефъ на св. Георги отъ църквата въ с. Галишча (Костурско)

държи дървенъ кръстъ, вмѣсто традиционното копие. Лѣвата рѫка се опира на щитъ. Релиефътъ е извънредно високъ — 22 см.. Впечатлението, което имаме отъ него е по-скоро впечатление отъ статуя, отколкото такова отъ релиефъ. Стойката е неподвижна и тържествена, величествена. Чувствува се вертикализмътъ на образа въ тънкото и издължено тѣло, въ падащата драперия, въ положението на лѣвата рѫка, паралелна съ тѣлото. Съ своитѣ гигантски пропорции и монументалность св. Георги отъ Галишча се отнася, споредъ г. Сотириу, къмъ известни творби на византийската живопись отъ XII—XIII в. Релиефътъ е много добре запазенъ — виждатъ се още остатъци отъ ясно червена боя по плаща, синя по рѫкавитѣ и по колѣната. По цѣлата броня се виждатъ остатъци отъ нарисувани златни люспи. Тъмно-синиятъ поясъ, който е завързанъ отпредъ, е извънредно добре моделуванъ. Косата е гѫста и накѫдрена (обр. 218), образувана отъ фестонирани кѫдри, каквито се виждатъ и по други византийски скулптури отъ металъ или слонова кость. Овалното лице, голѣмитѣ очи съ рисувани зеници, тънкитѣ устни, единъ особенъ изразъ на лицето го сближаватъ, споредъ г. Сотириу, съ лицето на една дървена статуя на Богородица въ църквата Св. Мария въ Алатри (Италия). Тая статуя се нарича „цариградска". Тя има изобщо византийски видъ. Сотириу мисли, че релиефътъ отъ Галишча е сѫщо донесенъ отъ Цариградъ. Той ще датува навѣрно, споредъ него, отъ времето на постройката на църквата. Фактътъ обаче, че нишата, въ която той се намира е била правена презъ времето, въ което е строена църквата може да ни накара, казва той, да предположимъ, че той е по-старъ.

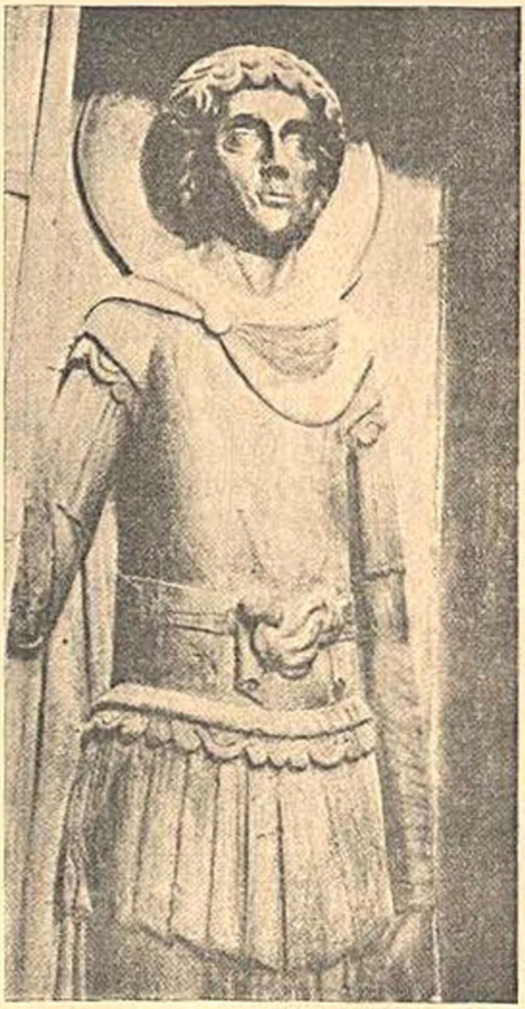

Обр. 218. — Часть отъ сѫщия релиефъ (снимка г. Сотириу)

Въ сжщата статия г. Сотириу публикува единъ другъ релиефъ на св. Георги,[1] който се намира въ Византийския музей въ Атина и произхожда отъ Костуръ. Ние го репродуцираме на обр. 219 по таблица XV на Сотириу въ Mélanges Diehl. Заемаме пакъ отъ Сотириу описанието на релиефа. Иконата е висока 1.07 м. и широка 0.72 м. Релиефътъ се намира на правожгълно поле, обградено съ широка рамка, по която сж нарисувани сцени изъ живота на светеца. Св. Георги е правъ, обърнатъ въ три четвърти на дѣсно, въ молитвена поза къмъ нарисувания въ дѣсния горенъ жгълъ на полето бюстъ на Благославящъ Христосъ. На дѣсно отъ светеца, долу и задъ, него е поставенъ трижгълниятъ му щитъ, по който вмѣсто кръстъ или традиционенъ орнаментъ, сж нарисувани четири полета въ шахматенъ редъ, две по две червени и сини, като по

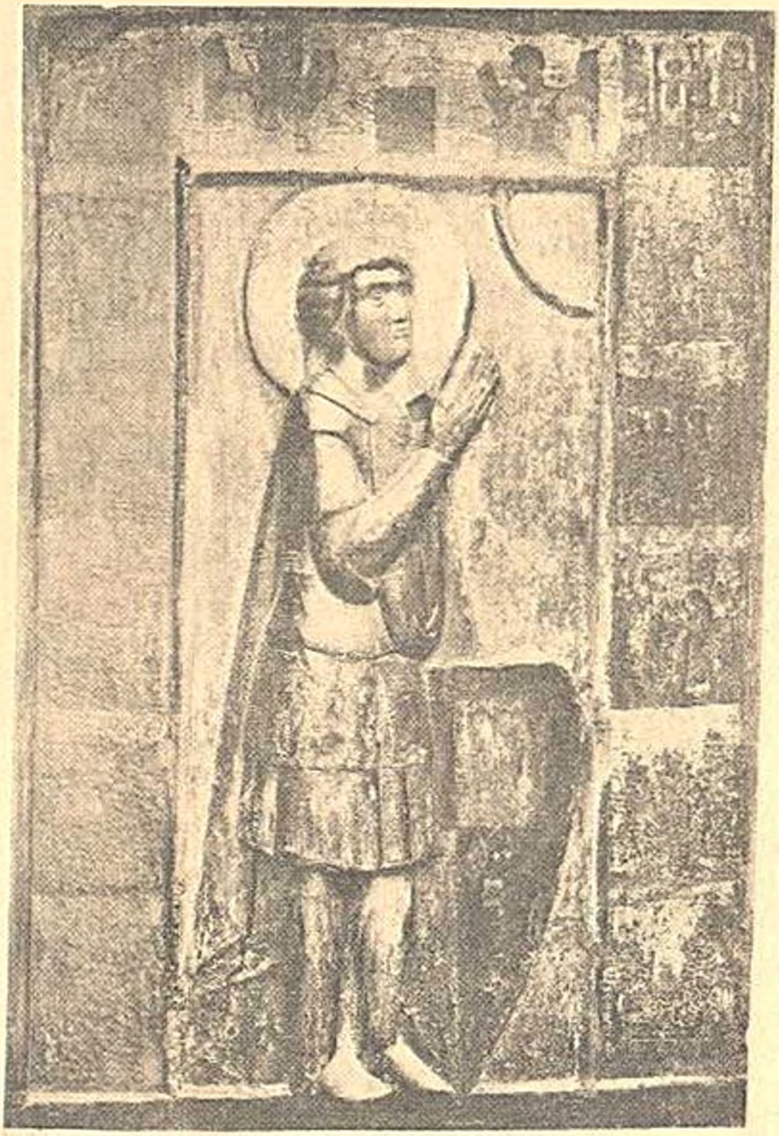

Обр. 219. — Релиефъ на св. Георги отъ Костуръ въ Атинския виз. музей (снимка г. Сотириу)

истински гербъ. Въ лѣво, долу, до краката на светеца, се вижда образътъ на колѣничилъ, молещъ се ктиторъ. Върху позлатения фонъ, до ржцетѣ, има дългъ надписъ съ главни букви, но много изличенъ. Той не може да се чете. Отъ лѣво и отъ дѣсно на нимба, който е скулптиранъ въ релиефъ, е поставенъ въ две вертикални редици надписъ Ο ΑΓΙΟϹ ΓΕΩΡΓΙΟϹ. Светецътъ е облѣченъ въ военни дрехи — съ традиционния римски костюмъ: пурпуренъ плащъ привързанъ отпредъ на гърдитѣ съ брошка, кжса туника съ широки двойни ржкави, боядисана съ синьо и кафяво-червена броня, по която има следи отъ позлата. Боитѣ не сж сложени непосрѣдно върху дървото, но като въ рисуванитѣ икони, върху тънъкъ пластъ гипсъ. Срѣдната часть на образа е повредена. Повредена е и долната часть на краката. Лицето сжщо не е добре запазено, особено между очитѣ, надъ носа. Зеницата надъ лѣвото око, която личи по-ясно, е много добре пластично предадена, като въ релиефитѣ отъ слонова кость или мраморъ. Кжсата гжста коса е гъвкава и леко моделирана. Тя е боядисана съ тъменъ цвѣтъ. Главата се издава отъ фона цѣли 5 см., а тѣлото — 6 см.. Образътъ е малко вдървенъ. Подробноститѣ сж предадени просто — има нѣколко гънки по мантията. Гънкитѣ по гърдитѣ сж гравирани, а не скулптирани. Всички подробности на драперията и украсата сж били предадени или засилени съ боята. Само голитѣ части сж дадени съ по-голѣма пластичность и тънкота.

---

[1] Sotiriou, цит. стр. 178; Sotiriou G., Guide du Musée byzantin d'Athènes, Athènes, 1932, стр. 84, обр. 48.

Въпрѣки, че иконографията на релиефа молящъ се светецъ въ 3/4 — не се среща въ византийското изкуство ние имаме, споредъ г. Сотириу, два примѣра съ тая поза — една мозайка на св. Георги отъ XII в. въ монастира Ксенофонъ въ Св. Гора и единъ релиефъ отъ слонова кость, представящъ тоя светецъ, отъ Ватикана, правенъ въ XI или XII вѣкъ. Нашиятъ релиефъ споредъ г. Сотириу, е по-слабъ по изпълнение и по стилъ отъ мраморнитѣ барелиефи отъ XI и XII в., които представятъ военни светци и се намиратъ въ Св. Марко въ Венеция, той е по-слабъ и отъ релиефитѣ, които представятъ Богородица и които сж отъ XII и XIII в. Костурскиятъ св. Георги се доближава, споредъ него, най-много до релиефа на Богородица отъ с. Макриница (Тесалия),¹) който е правенъ съ доста подчертанъ релиефъ, съ сжщитѣ вдървени форми, сжщата едва отбелязана драперия. Въ дѣсната долна часть на тоя релиефъ се забелязва, както и въ други икони, единъ портретъ, въ малки размѣри, на ктиторъ, който се моли. Тоя релиефъ датува отъ XIII вѣкъ. Къмъ сжщото време трѣбва да се отнесе, споредъ г. Сотириу, и св. Георги отъ Костуръ. Така може да се обясни и нарисуваната по западенъ маниеръ емблема върху щита, защото ние сме въ епохата на владичеството на кръстоноситѣ на Изтокъ. Къмъ XIII в. се отнасятъ и нарисуванитѣ сцени по рамката

---

¹) Сборникъ статей, посвященныхъ памяти Н. П. Кондакова, Прага, 1926, стр. 133, обр. 6.

на костурския релиефъ. Тѣ принадлежатъ, споредъ Сотириу, на класичното изкуство на византийската столица.

Тия подробности каратъ г. Сотириу да търси произхода на релиефа въ Цариградъ. Връзкитѣ между Костуръ и Цариградъ били твърде тѣсни. Костуръ билъ градъ, въ който сж били заточавани благородници отъ столицата. Нѣкоя високопоставена дама отъ Цариградъ, свършила живота си като монахиня, е подарила навѣрно релиефа на нѣкоя костурска църква.

Ние трѣбва да обърнемъ внимание на две точки отъ изложението на г. Сотириу. Той смѣта, че и двата релиефа произхождатъ отъ Цариградъ, т. е. че сж правени въ Цариградъ и пренесени въ Костуръ и Галишча. Единственото доказателство, което той привежда въ полза на това твърдение, сж рисуванитѣ по рамката на костурския релиефъ сцени, които обаче не разглежда. Тѣхниятъ точенъ рисунъкъ, фината моделировка, правена съ мазки отъ силни цвѣтове и експресивнитѣ лица на образитѣ по тѣхъ сж достатъчно указание, споредъ него, за цариградския произходъ на творбата. Нека да забележимъ обаче, че ние не притежаваме ни единъ паметникъ на цариградската живопись отъ XIII в. и че е невъзможно да установимъ иконографично и стилово принадлежностьта на тия сцени къмъ цариградското изкуство отъ това време. Гигантскитѣ пропорции и монументалностьта на св. Георги отъ Галишча сжщо не сж никакво доказателство за цариградския му произходъ.

Ние трѣбва, преди всичко да установимъ приликитѣ между двата релиефа. Тѣ принадлежатъ на единъ и сжщи стилъ, на една и сжща скулптурна школа. Тѣ се отличаватъ отъ всички останали запазени до сега скулптурни византийски късни паметници. Ако съберемъ заедно тритѣ релиефа на Богородица отъ Атинския музей,[1] двата релиефа на Богородица и на Христа отъ Музея въ Тива,[2] тоя на Христосъ Пантократоръ отъ Сѣрската Митрополия,[3] релиефътъ на Христа отъ Месемврия,[4] запазената глава на Богородица въ единъ фрагментъ отъ релиефъ въ Виза[5] и пр., ние ще имаме една група отъ скулптури, съвършено различна по стилъ отъ нашитѣ два релиефа. За „пластичность" въ тая група не може да се говори. Релиефътъ е плосъкъ. Въ нѣкои отъ паметницитѣ на тая група само главитѣ сж наистина скулптирани (вж. по-долу стр. 360). Тѣ не сж „моделирани". Това изкуство стои по-близо до гравюрата, отколкото до чистата триизмѣрна скулптура. Нека да посочимъ при това, че тия мраморни релиефи се разпредѣлятъ по дата въ единъ периодъ отъ три вѣка — отъ XI до XIV вѣкъ. Тѣ представятъ въ сжщность истинската византийска скулптура отъ това време. Фрагментитѣ отъ

---

[1] Sotiriou, Guide, стр. 47. обр. 23

[2] Сборникъ статей. стр. 126, обр. 1 и стр. 128, обр. 2.

[3] П. т. стр. 132, обр. 5.

[4] Мутафчиевъ П., ИАД IV, 1914, обр. 232.

[5] Шкорпилъ К., Изв. Варн. арх. д-во, III, 1912—13, обр. 143, 6.

Виза и Месемврия показватъ, че атинскитѣ и тиванскитѣ релиефи не принадлежатъ на една гръцка скулптурна школа. Виза и Месемврия сѫ близу до Цариградъ. Тоя „плосъкъ стилъ" е общовизантийски.

Нашитѣ два релиефа сѫ отъ дърво. Тѣ сѫ боядисани. Намѣрени сѫ въ една и сѫща областъ. При това сѫ съвършено различни отъ всички релиефи на поменатата група. Тѣ сѫ наистина скулптирани. Наистина сѫ моделувани. Тѣ действително иматъ скулптурни форми. Св. Георги отъ Галишча прави впечатление на статуя. Ни една часть отъ тѣлата на светцитѣ не е дадена плоско. Навсѣкжде формитѣ отиватъ въ дълбочина. Вѣрно е, че тѣ сѫ малко твърди и вдървени. Тѣ сѫ правени обаче отъ единъ истински скулпторъ, който познава основнитѣ закони на скулптурата, знае, че тя е едно триизмѣрно изкуство и чувствува скулптурнитѣ форми скулптурно. Той ги схваща по-скоро като геометрични триизмѣрни форми — цилиндри, конуси. Той стилизува, за да ги доведе до идеални стереометрични форми — но това е една негова характерна черта, която го отличава отъ всички срѣдновѣковни скулптурни школи. Неговото изкуство е синтетично и конструктивистично.

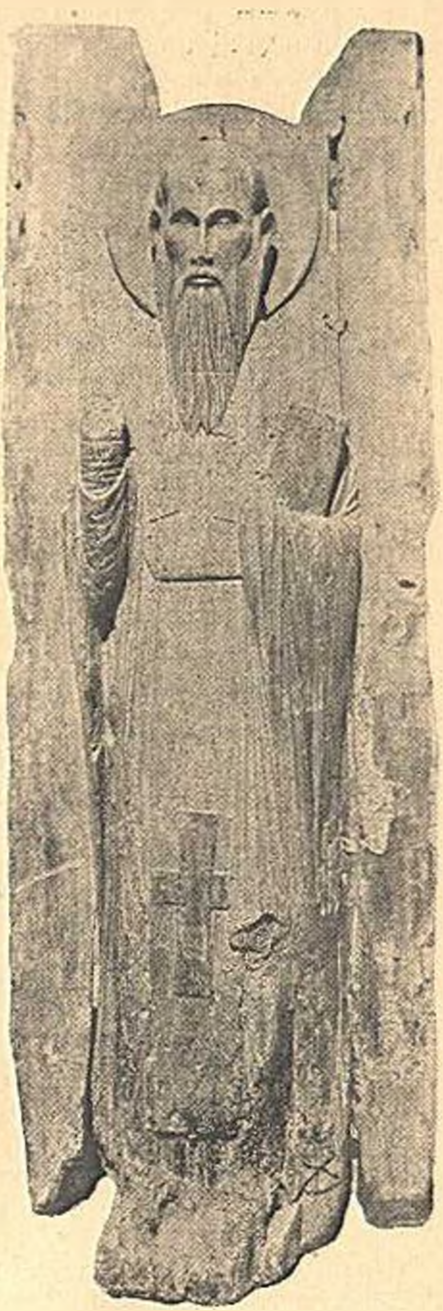

Обр. 220. — Релиефъ на св. Климентъ отъ Охридъ

Че тия два паметника сѫ творби на една мѣстна македонска скулптурна школа ни показва и другъ единъ дървенъ релиефъ, който г. Сотириу е пропусналъ да отбележи въ поменатата си статия. Това е релиефътъ на св. Климента, който се намира въ църквата Св. Климентъ въ Охридъ (обр. 220). Той е билъ отбелязанъ за пръвъ пѫть отъ руския ученъ В. Григоровичъ.1) „Примѣчательнымъ почитаю, что у лѣвыхъ вратъ иконостаса

---

1) Григоровичъ В., Очеркъ путешествія по европейской Турціи, Москва, 1877, стр. 98.

сзади блюдется деревянная статуя святаго. Глава ея покрыта была украшенiемъ изъ парчи, унизанной жемчугомъ. Туземцы отнасятъ её къ временамъ Латиновъ“. Първъ дава снимка отъ него Кондаковъ.[1]) Той го датува, съ известни резерви, отъ XIV в. Размѣритѣ на релиефа (защото това е единъ високъ релиефъ, а не статуя, както казва Григоровичъ) не сѫ дадени отъ никого. По споменитѣ на г. Филовъ, той е билъ високъ около 1—1.20 м. Той се откройва върху правожгъленъ фонъ. Повреденъ е извънредно много. Цѣлата долна часть, заедно съ краката, е изгнила. Подробноститѣ по дрехитѣ сѫ изтрити. Дѣсната рѫка отъ китката е изгубена. Ние не можемъ да опредѣлимъ височината на релиефа. Съвършено явно е обаче, че е високъ релиефъ. Като св. Георги отъ Галишча, прави впечатление на статуя. Дѣсната рѫка се издава отъ тѣлото и засилва това впечатление. Пропорциитѣ сѫ низки, но въпрѣки това, забелязваме ясно единъ вертикализъмъ въ цѣлата работа — раменетѣ сѫ тѣсни, тѣлото е сѫщо тѣсно, дрехата се спуща почти право на долу. Лицето говори за известенъ реализъмъ — то не отговаря на установенитѣ типове лица отъ византийската живопись. Челото е високо, дългиятъ носъ е надебеленъ накрая, устата сѫ свити енергично. Скулитѣ сѫ издадени. Брадата е великолепно моделирана. Очитѣ сѫ малки, съ твърдъ погледъ. Тоя образъ отговаря, при все това, споредъ Г. Баласчева,[2]) на образа на св. Климента върху старинната икона, която е сложена на иконостаса въ сѫщата църква. Светецътъ носи дългъ омофорий, по който сѫ поставени три кръста въ плосъкъ релиефъ. Кръстоветѣ по омофория се явяватъ тепърва въ XI—XII в.[3]) Едва въ XIII в. всички омофории иматъ кръстове. Така тая подробность въ облѣклото на светеца ни дава единъ terminus post quem за датата му. Омофориятъ принадлежи изключително къмъ костюма на епископа въ византийската живопись. Св. Климентъ е въ епископско облѣкло. Надъ туниката той има мантия, единия край на която е прихваналъ въ лѣвата си рѫка. Въ тая рѫка държи евангелие. Рѫката е завита въ мантията и се не вижда. Споредъ Кондакова,[4]) релиефътъ е билъ първоначално покритъ съ гипсъ и боядисанъ отгоре.

Релиефътъ на св. Климента се намира въ сѫщата область, въ която сѫ намѣрени и описанитѣ по-горе релиефи. Тая область, както виждаме и по архитектурнитѣ ѝ паметници, е единна въ всѣко отношение. Тя е била центърътъ на царството на Самуила. Тритѣ релиефа сѫ отъ дърво. И тритѣ сѫ високи релиефи, изпълнени съ техниката на високия релиефъ въ чисто скулптурни триизмѣрни форми. И въ тритѣ релиефа забелязваме една склонность къмъ геометризация на формитѣ. Нѣма никакво съмнение, че тоя на св. Климента е билъ правенъ въ Охридъ, дето единствено е билъ истински таченъ светецътъ. Ние не можемъ да предположимъ, че тоя релиефъ е донесенъ отъ Цариградъ, въ никой случай. Сѫществуването на тоя трети релиефъ въ сѫщата область, въ която сѫ открити двата други, поставя подъ съмнение предположението на Сотириу, че последнитѣ сѫ случайно донесени отъ Цариградъ. Явно е, че въ южна Македония е сѫществувала въ XIII вѣкъ една скулптурна школа, която се е различавала, както изтъкнахме по-горе, отъ официалната византийска скулптурна школа.

---

[1]) Кондаковъ Н. П., Македонiя, Спб., 1909, стр. 247, обр. 172.

[2]) Баласчевъ Г., в. Народни права, 1916, бр. 82.

[3]) Okounev N., Mélanges Diehl, II, стр. 125.

[4]) Кондаковъ, цит. мѣсто.

Ние трѣбва да изтъкнемъ добре още веднажъ единъ фактъ — тия три релиефа сѫ въ сѫщность единственитѣ истински монументални скулптурни творби въ цѣлия срѣдновѣковенъ Изтокъ следъ X-и вѣкъ. Защото, наречената отъ насъ „общовизантийска" скулптурна школа, чиито главни паметници изброихме по-горе, е по-скоро една школа на орнаментална, отколкото на истинска, триизмѣрна скулптура. Вѣрно е, че въ XIV вѣкъ, както ще видимъ по-долу (стр. 366 сл.) забелязваме, подъ влияние на византийския Ренесансъ, едно възвръщане на скулптурата къмъ триизмѣрната антична форма, но това възвръщане има съвършено други белези. Византийската скулптура не достига никога до високия релиефъ на нашитѣ три образа, ни до геометризацията на тѣхнитѣ форми. Въ нея не забелязваме никаква тенденция къмъ реализъмъ и никакви западни влияния. Така тия три релиефа сѫ едно чудо въ византийското изкуство.

Тоя страненъ фактъ трѣбва да се обясни. Ние посочихме, че лицето на св. Климента се отличава съ реализма, съ който е третирано. То не се схожда съ установенитѣ типове лица въ византийската живопись. Естествено, ние трѣбва да мислимъ, че то носи нѣкои отъ индивидуалнитѣ черти на светеца. Но дори въ такъвъ случай то би трѣбвало да бѫде „византинизирано". Издаденитѣ устни и особено малкитѣ изпъкнали очи иматъ нѣщо чуждо на византийското изкуство. Това можемъ да забележимъ и за лицата на св. Георги отъ Калишча и Костуръ. Тѣ сѫ много далечни отъ установения въ византийската живопись типъ на св. Георги — дългата и заострена брадичка, изпъкналитѣ устни, изпъкналитѣ скули и широката челюсть не отговарятъ на идеалната юношеска хубость на византийския св. Георги. Тукъ виждаме единъ реализъмъ, единственъ въ идеалистичното и класично по духъ изкуство на времето.

Нека да забележимъ, че по щита на костурския св. Георги е нарисувана една западна емблема. Въ Водача на Атинския музей г. Сотириу публикува накратко втори пѫть тоя релиефъ и казва, че той е правенъ подъ западно влияние. Това западно влияние ние ще откриемъ и въ позата на светеца. Иконографията на образа на светецъ въ молитвено положение, който получава божествената благословия, се срѣща често въ византийската живопись. Имаме групи отъ двама светци въ тая поза още отъ IX вѣкъ.[1] Византийскитѣ образи обаче, иматъ всички една особеность, която се не срѣща въ нашия образъ — горната часть на тѣлото имъ е силно наведена и гърбътъ извитъ. Докато нашиятъ образъ е съвършено правъ. Прави сж и всички подобни образи въ западното срѣдновѣковно изкуство.[1] Разгледаме ли сключенитѣ за молитва ржце, ще видимъ сжщо едно удължаване на лицевата часть на дланьта и особено на пръститѣ, прекомѣрно дори за византийското изкуство, което често удължава тия части на ржката, но което е една отъ особеноститѣ на късната романска живопись и скулптура въ Рейнската область. Разгледаме ли релиефа отъ Галишча ние ще откриемъ сжщо множество черти, които говорятъ за западно влияние. Преди всичко това сж общитѣ пропорции на образа, вертикализмътъ, който отбелязахме, тѣснитѣ рамена. То е явно обаче въ третирането на драпериитѣ, на формитѣ, въ типа на лицето. Въ цѣлия образъ има нѣщо чуждо на византийското изкуство.

---

[1] Grabar A., La peinture religieuse en Bulgarie, стр. 326.

Западното влияние за насъ е очевидно. То иде обаче не отъ църковната западна скулптура, а по-скоро отъ надгробната. То е дошло съ кръстоноситѣ. Дали нашитѣ релиефи сж правени отъ западенъ майсторъ е съмнително. Тритѣ релиефа се отличаватъ по пропорции и третировка. Ако предположимъ, че имаме работа съ западни майстори — трѣбва да приемемъ, че тѣ сж правени отъ трима различни скулптори. Наклонностьта, която забелязахме, да се търсятъ идеални триизмѣрни форми въ тѣхъ — да се доведатъ формитѣ до цилиндъръ или конусъ — се дължи, споредъ насъ, на една византинизация на образитѣ. Наистина подобна тенденция ще откриемъ и въ ранната готическа скулптура,[2] но въ последната има и една тенденция къмъ декоративность, която се проявява въ изобилието на подробноститѣ — гънкитѣ въ облѣклата, украситѣ и пр., която тукъ липсва съвършено. Споредъ насъ тритѣ релиефа сж работени отъ мѣстни майстори, ученици на западенъ скулпторъ. Това може да се каже съ най-голѣма положителность за костурския и особено за охридския релиефъ. Тѣхнитѣ низки пропорции, сж въ пълно противоречие съ тия на образитѣ въ ранната готическа скулптура. Но и образътъ на св. Георги отъ Галишча има, както видѣхме отъ изложението на г. Сотириу, множество византийски черти.

Сравнимъ ли, помежду имъ, тритѣ наши релиефа, ние ще ги поставимъ по време въ следния редъ — най-стариятъ ще е тоя отъ Галишча, малко по-късно отъ него ще е правенъ костурскиятъ, а най-късно — охридскиятъ. Това заключение ние можемъ да извадимъ не само отъ пропорциитѣ на образитѣ, а и отъ начина на третиране подробноститѣ. Тоя образъ, който се доближава най-много до единъ предполагаемъ западенъ оригиналъ, ще е най-стариятъ. Костурскиятъ св. Георги е правенъ най-майсторски, съ най-голѣмо чувство за мѣрка, съ най-много финесъ. Той е единъ великолепенъ образъ — единъ шедьовръ на срѣдновѣковната скулптура изобщо. Той стои спокойно, съ спокоенъ изразъ на лицето, живъ и извънредно изразителенъ. Лѣвата ржка се подпира непринудено на щита, дѣсната се подгъва твърдо и решително. Стойката на краката е сжщо непринудена. Отъ цѣлиятъ образъ струи благородство. Разгледаме ли долната часть на туниката ще видимъ какъвъ усетъ е ималъ скулпторътъ за формитѣ. Бедрата се очертаватъ подъ дрехата ясно, гънкитѣ на последната се разполагатъ естествено. Великолепно сж предадени и гънкитѣ на плаща. Въ костурскиятъ релиефъ формитѣ сж по-груби. Лицето е по неподвижно, по-малко живо, линията на овала е пресилено смъкната надолу, ржцетѣ и краката сж дебели, подробноститѣ сж схематизувани. Образътъ на св. Климента не напомня вече съ нищо западната иконография. Той е съ най-низки пропорции и най-силно византинизуванъ. Лицето обаче е извънредно живо и изразително. Западното спокойствие тукъ е смѣнено съ една изразителность, която е свойствена само на източното християнско изкуство за това време.

---

[1] Enlart C., Manuel d'archeologie française, III, Paris, 1916, обр. 32, 32 bis, 46, 53, 56, 61, 67.

[2] Enlart, цит. съч., обр. 24. Тая особеность е една отъ характернитѣ черти на скулптуритѣ на катедралата въ Шартръ.

Ние трѣбва да датуваме по-точно нашитѣ релиефи. При раздѣлянето на латинската империя въ 1204 год. Солунъ, заедно съ цѣла Македония и Тесалия се пада на Бонифаций Монфератски, който пада убитъ въ 1207 г. Краятъ на солунското латинско кралство настжпва въ 1222 год. когато епирскиятъ деспотъ Тодоръ Ангелъ превзима Солунъ. Презъ тоя периодъ отъ време навѣрно се е развивала около Охридъ и Костуръ една западна школа на надгробна скулптура, чиито паметници, за жалость, не сж достигнали до насъ. Нашитѣ релиефи сж правени или въ времето на сжществуването на тая школа (1204-1222) или непосрѣдно следъ това. Тѣ могатъ да бждатъ датувани съ сигурность отъ първата половина на XIII вѣкъ.

И така — въ областьта на Охридъ и Костуръ, въ XIII в., се развива една школа на монументална дървена скулптура, подъ влиянието на сжществуващи тамъ западни майстори презъ времето на кръстоносцитѣ. Нека не забравяме, че тая область е центъръ на дебърската дърворѣзбарска школа презъ XVIII и XIX вѣкъ, чийто отличителенъ белегъ е прекомѣрната употрѣба на човѣшкия образъ. Ние не сме до състояние, при сегашнитѣ си познания върху българското изкуство въ Македония, да установимъ връзката между тия две, толкова далечни по време, скулптурни школи, но когато говоримъ за дебърскитѣ майстори не можемъ да не споменемъ, че въ сжщата область, въ XIII-я вѣкъ, е сжществувала вече една голѣма школа на монументална скулптура. — А кой знае — може би началото на дебърската дърворѣзба се крие въ тая именно, далечна по време, школа.

4. ЕЛИНИСТИЧЕСКИ ЧЕРТИ ВЪ СТАРОБЪЛГАРСКАТА СКУЛПТУРА

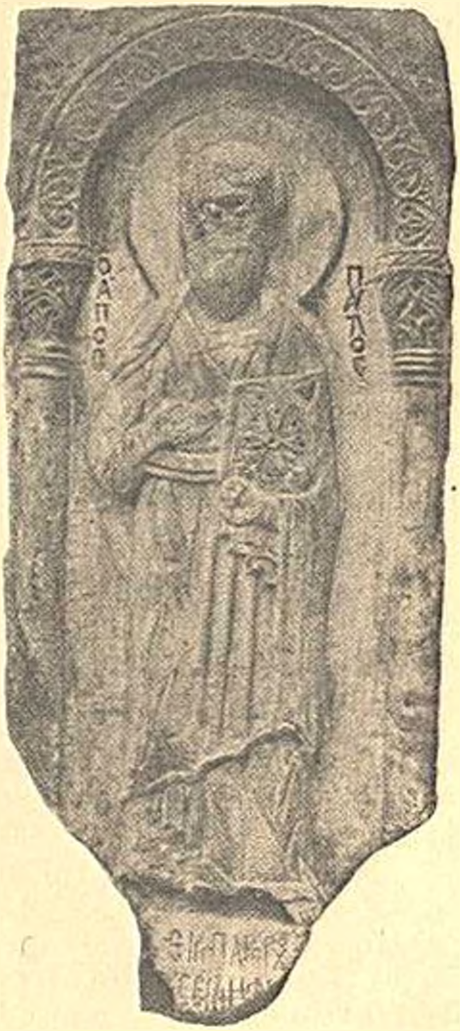

Обр. 221. -- Релиефъ на св. Павелъ отъ с. Дорково (Чепино)

Презъ 1879 год. рускиятъ ученъ П. Сирку, като правилъ разкопки въ градището, което се намира на около три клм. западно отъ с. Дорково (Чепино), е изкопалъ отъ олтарната часть на църквата, чиито развалини се намиратъ въ градището, нѣколко скулптирани плочи, между които две съ образи на светцитѣ св. св. Петъръ и Павелъ. Той отнесълъ тия плочи въ църквата Св. Константинъ и Елена въ Татаръ-Пазарджикъ, съ намѣрение да ги подари на бѫдащия Народенъ музей, но като видѣлъ, че могатъ да бѫдатъ разрушени, ги пренесълъ въ Пловдивъ отдето, посрѣдствомъ рускитѣ генерали Столипинъ и Скобелевъ, сѫ били отпратени въ Музея на Руското Импер. Археол. дружество въ Петроградъ. Тия два релиефа сѫ публикувани отъ Сирку презъ 1898 год. въ петия томъ на Византійскій Временникъ (стр. 603 сл., таб. III). Тѣ сѫ споменати по-късно отъ В. Иванова.[1])

Двата релиефа иматъ еднаква ширина — 34 см.. Първоначалната имъ дължина е била навѣрно и на двата малко по-голѣма отъ 66 см., тѣ сѫ отчупени въ долнитѣ си краища. Дебелината на плочитѣ е 7 см. Тѣ сѫ мраморни. Навѣрно сѫ части отъ иконостасъ.

Сравнително по-добре е запазенъ релиефътъ на св. Павелъ (обр. 221). Отчупени сѫ само двата долни ѫгла, повреденъ е дѣсния кракъ на светеца, дѣсната му рѫка и е отчупенъ носътъ му. Образътъ е поставенъ въ арка, която се опира на две тънки полуколонки съ капители. Арката е украсена съ фриза отъ скулптирани палмети. По тая фриза се редятъ последователно голѣми и малки трилистни палмети. Страничнитѣ листа на голѣмитѣ палмети

---

1) Стари църкви и монастири, Годишникъ на Народния музей за 1922—25 год., стр. 486

се извиватъ силно на страна и върховетѣ имъ се допиратъ. Така тия странични листа образуватъ сърцевидни фигури, въ вжтрешностьта на които се намиратъ малкитѣ палмети. Тая геометризация на тоя палметенъ мотивъ се срѣща още въ X вѣкъ въ Преславъ.[1] Тукъ обаче той е схематизуванъ повече отъ нашия — страничнитѣ листа се съединяватъ едно съ друго и образуватъ надъ малкитѣ палмети непрекжсната джга. Такъвъ, какъвто го виждаме по нашитѣ плочи той се срѣща въ Цариградъ презъ XII—XIV в.[2] въ Фетийе джамия, въ църквата на Пантократора (Зейрекъ джамия), въ Кахрие джамия. Следъ X в. въ който украсителнитѣ мотиви достигатъ до най-голѣма схематизация (Преславъ), забелязваме едно оживяване въ орнаменталната скулптура. Тя става по-малко геометризувана и въ скулптиранитѣ архиволти и фризи отъ XIV в., въ Кахрие джамия, придобива особена свобода. Тъкмо на това оживяване на орнаменталната скулптура се дължи и по-свободниятъ и сравнително по-малко геометризуванъ видъ на нашия мотивъ. Капителитѣ на тънкитѣ полуколонки сж особено интересни. Колонки съ подобни по форма издължени капители, ние познаваме отъ V—VI в. (Виж. по-горе стр. 334 сл). Въ долната си часть капительтъ има четири пръстенчета; издълженото конусовидно тѣло е украсено съ по две, разположени една надъ друга, палмети, като тия по арката. На мѣстото на абакуса е поставено вжже — единъ доста разпространенъ въ златарството орнаментъ,[3] който почти се не срѣща въ скулптурата.

Образътъ на св. Павелъ е поставенъ много добре въ тая рамка. Той е съ низки, но широки пропорции. Въ лѣвата си ржка той държи евангелие, а дѣсната слага смирено на гърдитѣ си. Релиефътъ е плосъкъ и отрѣзанъ, но главата се издава повече и е грижливо моделувана. Брадата и коситѣ сж съ тънки гравирани нарѣзи, които означаватъ кждритѣ. Така сж означени и мустацитѣ. Изобщо на главата е обърнато много по-голѣмо внимание, отколкото на ржцетѣ, краката и дрехитѣ. Тя, въпрѣки че е груба, е наистина скулптирана. Челото се издава масивно и закржглено, брадата е единъ сжщо така закржгленъ блокъ, странитѣ отиватъ въ дълбочина. Това противоречие между начинитѣ на третиране главата и тѣлото не е случайно. То се срѣща и въ други византийски паметници. Въ мраморния релиефъ на Богородица Платитера отъ с. Макриница въ Тесалия[1]), главитѣ на Богородица и Христа сж великолепно моделувани, съ закржглени триизмѣрни форми, докато тѣлата сж плоски, не се чувствуватъ, дрехитѣ сж схематизувани. Това виждаме и въ известната позлатена медна пластинка отъ Victoria and Albert Museum[2]) (Обр. 232) както и въ мраморния релиефъ на Богородица въ църквата S. M. Mater Domini въ Венеция,[3]) и тая на „антиохийската" Богородица въ Св. Марко въ сжщия градъ[4]) Тая особеность на византийската скулптура може да се обясни, споредъ насъ, съ срѣдновѣковното религиозно схващане за нетрайностьта и грѣховностьта на плътьта. Образътъ на човѣка, за срѣдновѣковния човѣкъ, е само лицето му. Така тѣлото на св. Павелъ е въ съвършено плосъкъ релиефъ, слабо закржгленъ. Отдѣлно сж скулптирани ржцетѣ и краищата на дрехитѣ. Всички останали подробности сж гравирани съ жгловато острие, което оставя трижгълни рѣзки — така сж правени гънкитѣ на дрехитѣ, книгата, колана.

---

[1] Шкорпилъ К., Паметници отъ столица Преславъ, въ сборника „България 1000 години", (София, 1930), стр. 235, обр. 1; стр. 259, обр. 3; Миятевъ Кр., Кржглата църква въ Преславъ, София, 1932, обр. 170.

[2] Van Millingen A., Byzantine churches in Constantinople, табл. XL, обр. 72, табл. LX, обр. 99, табл. LXXXVII, табл. XCII.

[3] Hampel G., Alterthumer des Fruhen Mittelalters in Ungarn, III, Braunschweig, 1905, табл. 289, 297 и 298; Matzulewitsch L., Byzantinische Antike, Berlin und Leipzig, 1929, табл. 16; Sarre F., Die Kunst des Alten Persien, Berlin, 1923, табл. 121 и 122; Миятевъ Кр., ИАИ IV, обр. 6, табл. II; Миковъ В., Сборникъ Мадара, I, София, 1934, обр. 292.

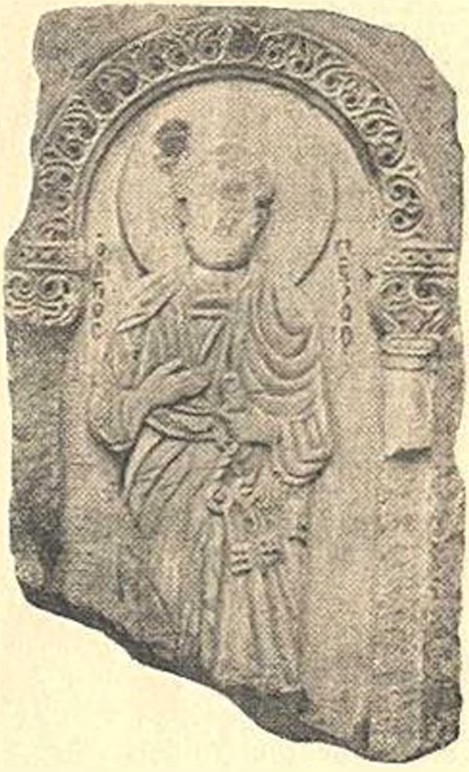
Обр. 222. — Релиефъ на Св. Петра отъ с. Дорково (Чепино)

Плочата съ изображението на св. Петра е повече повредена (Обр. 222). Отчупенъ е цѣлиятъ й доленъ край, така че ние не виждаме долната часть на туниката на светията. Лицето е цѣло изчукано. Образътъ е поставенъ въ рамка, която се различава много малко отъ тая на първия релиефъ. Различни сж само капителитѣ на колонкитѣ. На мѣстото на абакуса сж поставени кржгове съ точки въ срѣдата — тоя орнаментъ е чисто византийски. Той принадлежи обаче пакъ на златарството, при все че се употрѣбява и отъ дребната скулптура — главно отъ склуптурата върху слонова кость. Тѣлото на капителитѣ е украсено съ сърдца, въ които сж поставени петолистни палмети, и които повтарятъ мотива по аркитѣ. Вмѣсто четиритѣ пръстенчета тукъ имаме единъ единственъ плосъкъ пръстенъ. Светецътъ държи въ лѣвата си ръка ключоветѣ, нанизани на дебела връвъ. Ръката му, както и тая на Св. Павла е положена на гърдитѣ. Лицето е силно повредено, така че ние не можемъ да сѫдимъ за начина по-който е било направено. По аналогия обаче съ другия релиефъ можемъ да кажемъ, че то е било скулптирано като него въ триизмѣрни форми. Останалата часть отъ тѣлото е въ съвършено плосъкъ релиефъ. И тукъ подробноститѣ сѫ гравирани. Забелязваме, обаче, особенъ вкусъ къмъ кривата линия, която прави формитѣ по-меки и създава единъ особенъ линеенъ ритъмъ. Въ това отношение образътъ е противоположенъ по духъ съ тоя на св. Павла, на който вертикализмътъ на линиитѣ дава горда осанка.

---

[1]) Sotiriou G., Сборникъ статей, стр. 133, обр. 6 и 7.

[2]) Dalton O. M., Byzantine art and archaeology, Oxford, 1911, обр. 344; Миятевъ Кр., Seminarium Kondakovianum, V, табл. II, 1.

[3]) Кондаковъ Н. Л., Иконографія Богоматери, II, Петроградъ, 1915, Обр. 40.

[4]) П. т., обр. 139.

Забележително въ тия два релиефа е, че образитѣ сѫ поставени въ арки, които се крепятъ на колонки. Тая особеность виждаме по елинистическитѣ и раннохристиянски саркофази отъ Мала Азия, като тия отъ Сидамара, Селевкия и Коня. Тия саркофази датуватъ отъ срѣдата на II-я вѣкъ до началото на IV. в.[1]) Виждаме ги и по сирийски и каролингски миниатюри, по кападокийскитѣ стенописи, по миниатюритѣ на Менология на Васили II и въ живописьта на църквата въ Нередица въ Русия.[2]) Съвършено явно е, че тѣ сѫ една елинистическа черта, която обаче не срѣщаме въ византийската живопись отъ XI, XII, XIII и XIV в.. Тия арки и колонки се появяватъ наново въ Св. Петъръ и Павелъ въ Търново[3]) (край на XIV в.) и по-късно въ 1603 год. въ стенописитѣ по трапезарията на монастира Дионисиу въ Св. Гора[4]) и въ 1621 год. въ тия по трапезарията на Хилендарския монастиръ.[5])

Появата на тоя старъ елинистически мотивъ въ скулптурнитѣ паметници е за насъ извънредно много важна, тъй като той принадлежи именно на скулптурата. Той е създаденъ въ скулптурни паметници. Ние познаваме добре всеобщовъзприетата вече теория на г. Мийе за ренесанса на античнитѣ форми въ византийската живопись презъ XIV в.[6]) Ние мислимъ, че аркитѣ и колонкитѣ въ нашитѣ два релиефа се дължатъ именно на тоя ренесансъ на античнитѣ форми въ византийското изкуство, ренесансъ, който не е билъ отбелязванъ до сега въ скулптурата. Ние датуваме тия два релиефа отъ XIII в. Известни мотиви, които показахме, ни каратъ да мислимъ, че майсторитѣскулптори на тия два релиефа сж се влияли отъ златарството, а може би сж били и самитѣ тѣ златари. Така двата паметника говорятъ за единъ ренесансъ на античнитѣ форми изобщо въ художествената индустрия.

---

[1]) Diehl Ch., Manuel d'art byzantin, Paris, 1925, стр. 108.

[2]) Grabar A., La peinture religieuse en Bulgarie, стр. 275.

[3]) Grabar, цит. съч., табл. XLII.

[4]) Millet G., Monuments de l'Athos, I, Les peintures, Paris, 1927, табл. 212—213.

[5]) П. т., табл. 112—113.

[6]) Millet G., Recherches sur l'iconographie de l'Evangile, Paris, 1916, стр. 625—690

*

Че тоя ренесансъ на античнитѣ форми въ скулптурата е действително сжществувалъ ни показва единъ другъ паметникъ, наскоро публикуванъ отъ Кр. Миятевъ въ V томъ на Seminarium Kondakovianum.1)

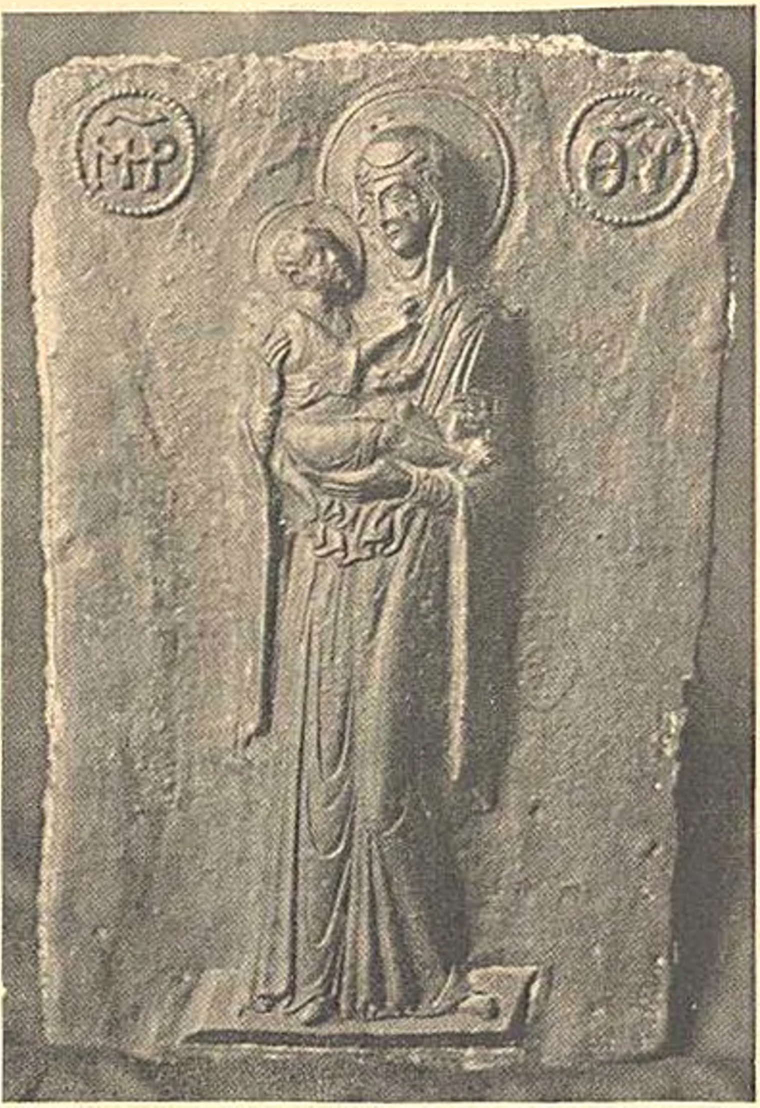

Обр. 223. — Бронзовъ релиефъ на Богородица отъ Михайлово

Това е единъ бронзовъ релиефъ на Богородица (Обр. 223, 224 и 225),2) намѣренъ около станцията Михайлово, между Пловдивъ и Стара Загора (сега е въ Пловдивския музей). Той е високъ 15 см., широкъ 9.2—9.7 см., дебелъ 6—7 мм. Описанието му се намира въ поменатото по-горе проучване на г. Миятева. Ние ще се спремъ

---

1) Миятевъ Кр., цит. съч., табл. II, 2.

2) Снимкитѣ които даваме на обр. 223, 224 и 225 бѣха направени за насъ отъ директора на Пловдивската библиотека и музей г. Д. Цончевъ, комуто тукъ благодаримъ.

само на нѣколко особености на този релиефъ, които показватъ едно възвръщане къмъ античното изкуство.

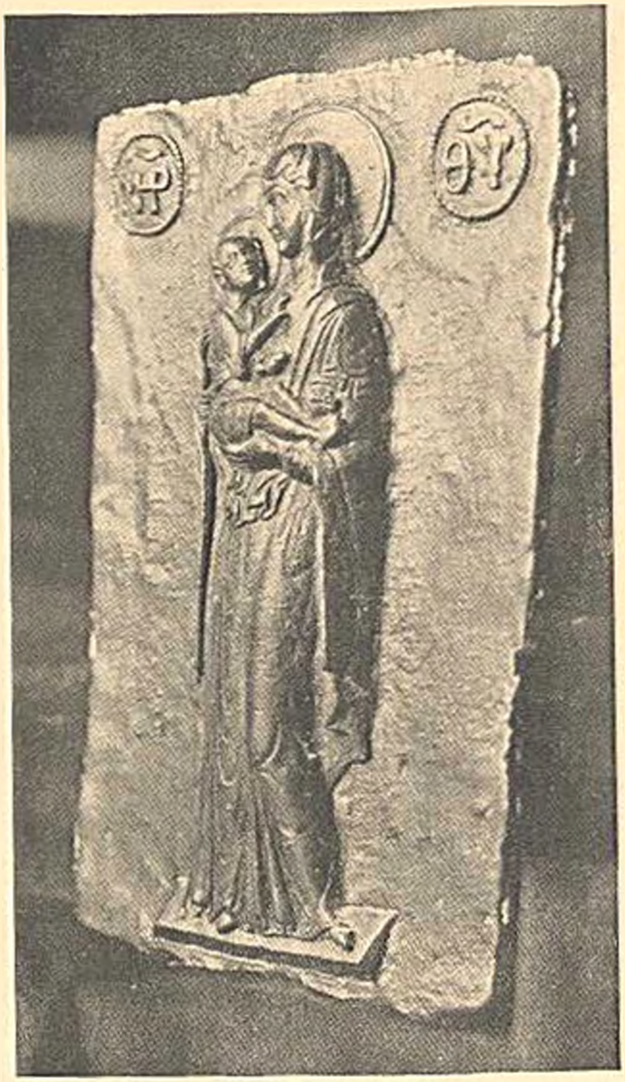

Обр. 224 — Сѫщиятъ релиефъ отъ лѣво

Преди всичко — лѣвиятъ кракъ на Богородица, отъ колѣното надолу, е силно извитъ на страна. Образътъ лежи на дѣсния си кракъ, лѣвиятъ почива. Ние виждаме тукъ единъ остатъкъ отъ античната стойка, създадена въ V-я в. пр. Хр. навѣрно отъ Поликлета. Когато тѣлото е носено отъ дѣсния кракъ, по тая стойка, дѣсното бедро е по-високо отъ лѣвото, докато лѣвото рамо стои по-високо отъ дѣсното. Тия подробности, обаче, не можемъ да искаме отъ една творба отъ XIV в., при все че нейната иконография е силно повлияна отъ антични творби. Важно е, че въ нашия релиефъ стойката на Поликлета е извънредно силно подчертана въ положението на краката, по-силно отколкото е въ самитѣ антични творби. Византийското изкуство изоставя въ повечето случаи тая стойка и ние нѣма да я видимъ често въ византийската живопись. Спокойно стоящитѣ образи по византийскитѣ мозайки и стенописи почиватъ на двата си крака. Долнитѣ части на краката обаче не сѫ разположени паралелно едни на други, тѣ отиватъ малко на страна. Освенъ това драпировката на краката е различна — едното колѣно е отбелязано съ линии, които го заобикалятъ. Често и цѣлия кракъ отива малко въ страни. Тия особености сѫ едничкия остатъкъ отъ старата антична стойка на Поликлета. Така положението на краката въ нашия образъ е нѣщо изключително за византийското изкуство. Силното му подчертаване показва, че то не е случайно.

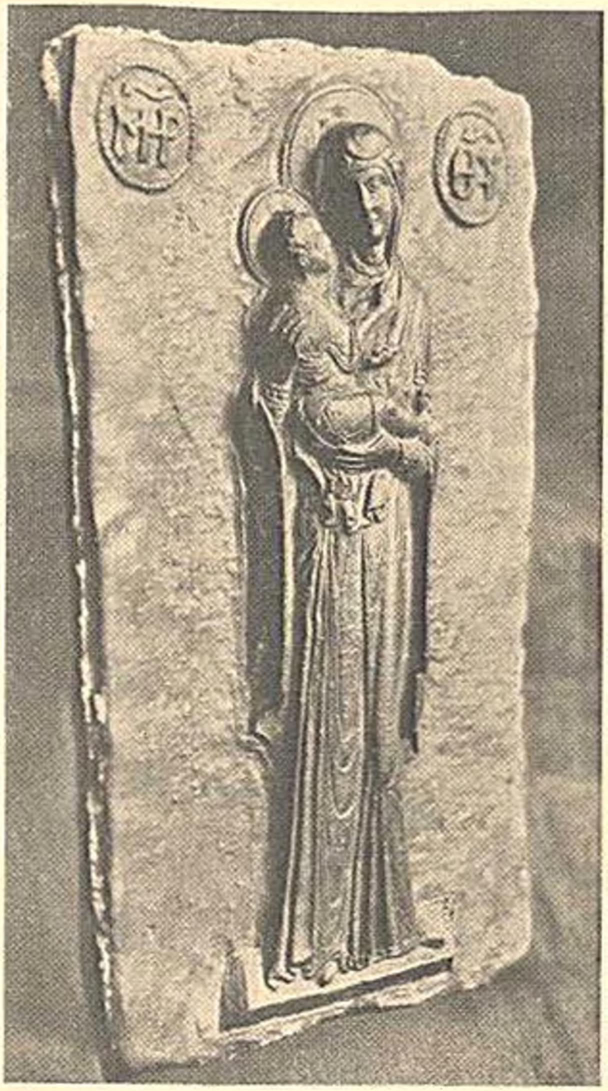

Обр. 225. — Сѫщиятъ релефъ отъ дѣсно

Нека обърнемъ внимание и на друга една особеность на образа. Богородица е облѣчена въ дълъгъ хитонъ, който слиза до земята. Непосрѣдно подъ Детето виждаме нѣколко силни гънки. Тѣ принадлежатъ на христовия хитонъ, продължаватъ къмъ дѣсно, подъ голитѣ му крака. На това мѣсто обаче, въ античнитѣ женски статуи ние виждаме, разположени по сѫщия начинъ гънки на двойния препасанъ хитонъ на образитѣ. Има ли нужда да казваме, че тая особеность е чисто антична. Тая гънка на хитона виждаме по всички антични женски образи, които сѫ облѣчени съ хитонъ, по панатенейската фриза на Партенона[1]) по „кариатидитѣ“ на Ерехтейона[2]) и по множество други антични статуи и релефи.[3]) Ние мислимъ, че гънкитѣ отъ хитона на Христа имитиратъ тия на античнитѣ женски образи. А това ни казва, че въ нашия релефъ имаме действително едно възвръщане къмъ античното изкуство.

Но това възвръщане ще видимъ и по други особености на творбата. Ние имаме единъ истински релефъ, изпълненъ въ триизмѣрни форми. Гънкитѣ на дрехитѣ сѫ все още схематизувани, но презъ тѣхъ се прозира ясно цѣлия лѣвъ кракъ. Релиефътъ на ржцетѣ е закрѫгленъ (обр. 224). Рамото се издава силно отъ фона (обр. 225). Но дори и часть отъ гънкитѣ — тия, които се намиратъ между двата крака, подъ колѣната, сж третирани пластично. Ние не можемъ да отнесемъ тоя релиефъ къмъ групата на дървенитѣ високи релиефи отъ Охридската область, които разгледахме въ по-горната си статия. Тукъ нѣма никакви западни влияния. Типътъ на лицата, разположението на формитѣ, липсата на геометризация на самитѣ форми, (геометризация, която бѣше характерна черта на охридскитѣ релиефи) ни показватъ ясно, че имаме работа съ една чисто византийска творба, въ която нѣма никакви западни влияния. Така ние ще заключимъ, че византийскиятъ ренесансъ, изтъкнатъ отъ Г. Мийе въ живописьта, възвръща упадналата презъ XII—XIII вѣкове византийска скулптура къмъ триизмѣрната форма на античнитѣ паметници. Това възвръщане не е случайно за българското изкуство. Проучванията на г. Мийе въ България презъ лѣтата на 1934 и 1935 год. показаха, че България е заемала едно отъ първитѣ мѣста въ тоя ренесансъ: ние имаме два паметника, въ които той достига най-голѣмата си сила — стенописитѣ въ скалната църква до с. Иваново (Русенско) и тая въ с. Беренде (Драгоманско).

---

[1]) Picard Ch., La sculpture antique de Phidias a l'ère byzantine, Paris, 1926, обр. 15.

[2]) П. т., обр. 23.

[3]) Collignon M.,, Geschichte der griechischen Plastik, I, Strassburg, 1897, обр. 256, 259; цит. съч., II, обр. 5, 10, 20, 69, 70, 86 и пр.; Amelung W., Die Sculpturen des Vaticanischen Museums, I, Berlin, 1903, табл. 7, обр. 41; табл. 68, обр. 498 и пр.

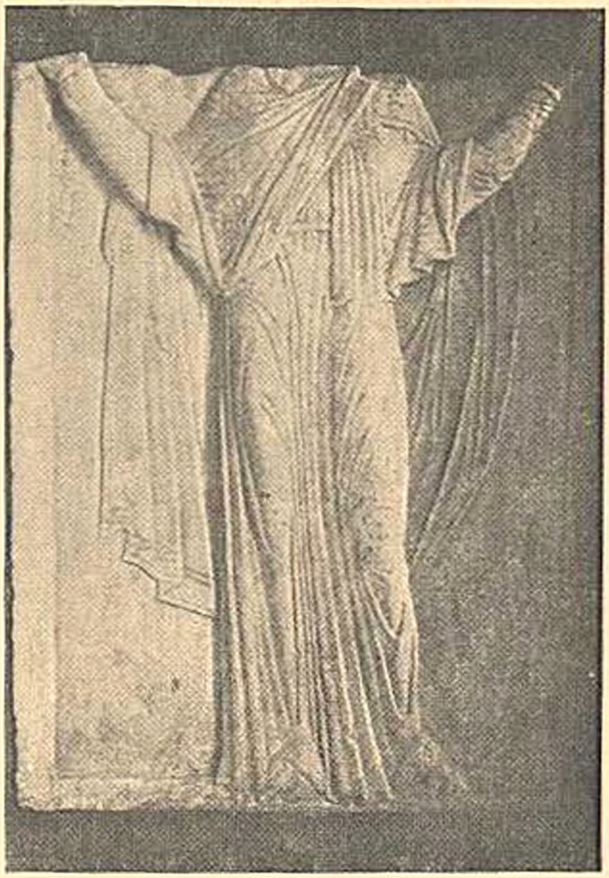

Обр. 226. — Релиефъ на Богородица Оранта отъ Солунъ (снимка Г. Сотириу)

Дали релиефътъ на Богородица отъ Михайлово е единствения паметникъ, който отбелязва това възвръщане къмъ триизмѣрната скулптурна форма? Въ последнитѣ години е билъ откритъ въ Солунъ единъ мраморенъ релиефъ на Богородица Оранта (обр. 226) съ отчупена глава. Той е издаденъ отъ г. Сотириу.[1] Запазенъ е на височина до 95 см., широкъ е 76 см., дебелината на плочата е 6.5 см. Сотириу го датува отъ XIV в. и вижда въ него една творба на византийския ренесансъ въ времето на Палеолозитѣ. Ние ще отбележимъ тукъ подчертаването на античната стойка на Поликлета въ силното прегъване на лѣвия кракъ и по-силния релиефъ. Цѣлиятъ лѣвъ кракъ се очертава подъ драпировката. Особено силенъ е релиефътъ на ръцетѣ. Ако го сравнимъ обаче съ нашия бронзовъ релиефъ ще видимъ, че въ него възвръщането къмъ античната пластичность е още въ началото си. Така тоя солунски релиефъ отбелязва прехода между плоската скулптура на XI—XIII в. и триизмѣрната на релиефа отъ Михайлово. Ние бихме го поставили, по-точно въ началото на XIV в. и бихме датували нашия отъ първата половина или срѣдата на сѫщия вѣкъ. Съвременни или малко по-рани отъ солунския релиефъ сѫ навѣрно тритѣ релиефа на Богородица отъ църквата Св. Марко въ Венеция¹) и единъ отъ Цариградъ въ Берлинския музей,²) докато съвременenъ на релиефа отъ Михайлово или малко по-ранъ отъ него ще е известниятъ релиефъ отъ църквата Св. Францискъ въ Месина (обр. 227).³)

---

[1] Сборникъ статей, стр. 136 сл., обр. 9.

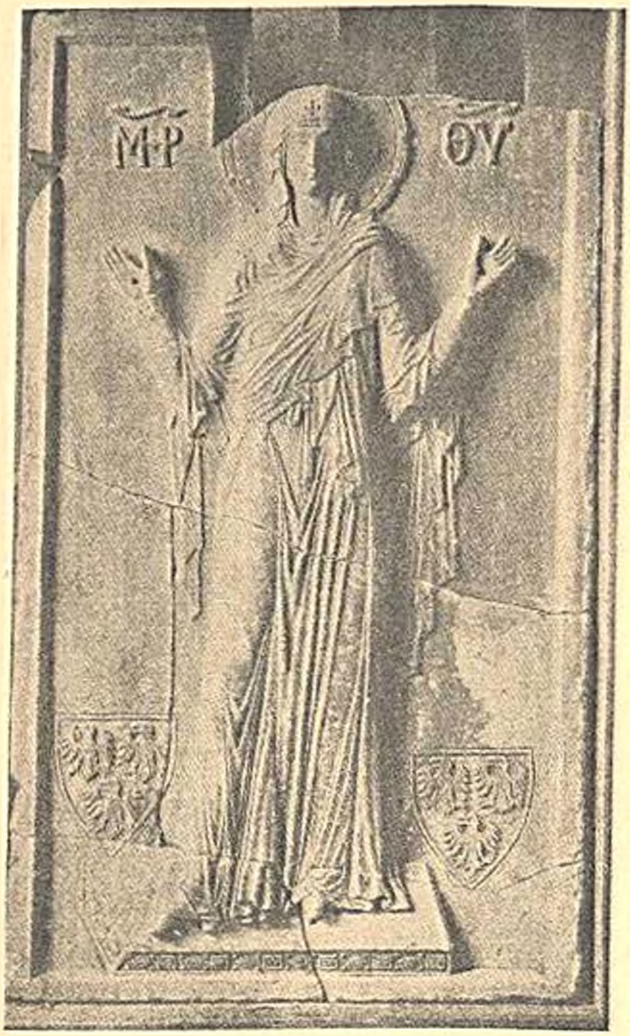

Обр. 227. — Релиефъ на Богородица отъ Месина

Нашиятъ релиефъ се явява, като кулминационна точка въ едно развитие на византийската скулптура отъ края на XIII и презъ XIV вѣкъ. Разликата

---

¹) Кондаковъ, цит. съч., II, обр. 20, 21 и 22

²) П. т., обр. 23.

³) П. т., обр. 25.

между неговата голѣмина и тая на мраморнитѣ релиефи, които посочихме не е важна. Ние видѣхме по-горе че монументалната византийска скулптура е повлияна отъ златарството. Твърде е възможно дори, голѣмитѣ релиефи да сѫ правени именно отъ златари, а не отъ иконописци. На тая мисъль ни навежда и следното съображение, което ние пропуснахме да дадемъ по-горе: ако разгледаме внимателно релиефа на св. Павла отъ Дорково (обр. 221), ще видимъ, че по евангелието, което той държи въ лѣвата си рѫка, сѫ издълбани крѫгли дупки по краищата на рамената на кръста, въ срѣдата на самия кръстъ, между рамената на кръста и въ четиритѣ ѫгла на евангелието. Въ тия дупки е явно, че е полагана стъклена паста. Подобно нѣщо виждаме и по Месинския релиефъ (обр. 227). По краищата на рѫкавитѣ, върху рамената, на челото и по нимба въ тоя релиефъ има сѫщитѣ тия крѫгли дупки. Въ дѣсната часть на нимба е запазенъ емайлътъ въ две отъ тѣхъ, а това показва, че всички сѫ били запълнени съ емайлъ. Тая особеность е още едно доказателство за връзкитѣ между византийското златарство и „монументалната" скулптура. Ние мислимъ, че голѣмитѣ византийски релиефи сѫ правени отъ златари. Отъ златари сигурно е правенъ и малкиятъ бронзовъ релиефъ отъ Михайлово.

Тоя фактъ ще ни помогне да разрешимъ още единъ въпросъ. Тритѣ релиефа на Богородица отъ църквата Св. Марко отъ Венеция, за които току що споменахме, както и тоя отъ Месина, въпрѣки явния си византийски характеръ, не сѫ били включвани до сега въ византийското изкуство, тъй като никой не е подозиралъ, че византийската скулптура може да има, подобни на тѣхнитѣ, пластични форми. Тѣ сѫ отдавани обикновено на начеващия (следъ Джото) италиански Ренесансъ. Благодарение на релиефа отъ Михайлово, обаче, ние знаемъ сега, че и византийската склуптура презъ XIV в. е изживявала едно възраждане на античната скулптурна форма. И ако по удълженото лице на Богородица отъ Месина можемъ да откриемъ известни чисто римски (т. е. италиански) черти, тритѣ релиефа отъ Венеция носятъ единствено печата на византийския художественъ стилъ. Формитѣ на релиефа отъ Михайлово сѫ дори по-пластични отъ тѣхнитѣ. Така — тѣ трѣбва да бѫдатъ включени въ византийското изкуство. Тѣ представятъ единъ отъ етапитѣ на византийското възраждане въ скулптурата. Като резултатъ именно на това възраждане може да се вземе и месинския релиефъ.

*

Въ връзка съ въпроса за елинистическитѣ черти въ старобългарската скулптура ние ще разгледаме и единъ другъ въпросъ, който има по-широко значение. Отъ изследването на г. Миятева[1]) върху бронзовия релиефъ отъ Михайлово виждаме, че типътъ на Богородица представена на тоя релиефъ принадлежи на единъ вариантъ отъ типа Одигитрия нареченъ Елеуса. Въ истинския типъ на Одигитрия главитѣ на Богородица и на Детето сѫ en face, неподвижни и прави, докато въ Елеуса (Умиление) главата на Богородица е въ $^3/_4$ къмъ лѣво и наклонена къмъ Детето, което, отъ своя страна повдига глава къмъ тая на майка си и отправя лѣвата (или дѣсната) си рѫка къмъ нея. Знаемъ, че старитѣ византийски предания отнасятъ появата на типа Одигитрия къмъ 450 год.[1]) Старата икона на Богородица Одигитрия въ Цариградъ, споредъ византийскитѣ историци, била изпратена отъ Ерусалимъ отъ императрицата Евдокия, жена на Теодоси Млади, въ даръ на неговата майка Пулхерия. Евдокия се е намирала въ Ерусалимъ отъ 448 до 460 г., когато и умрѣла. Преданието увѣрява, че тая икона е била правена отъ евангелиста апостолъ Лука. Въ истинския си типъ Богородица Одигитрия е въ цѣлъ ръстъ. Тя държи Исуса въ лѣвата си рѫка.[2]) За произхода на типа не се знае нищо. Смѣта се, че той е билъ установенъ или въ Сирия и Палестина или въ самата Византия.[3])

---

[1]) Цит. съч. стр. 41.

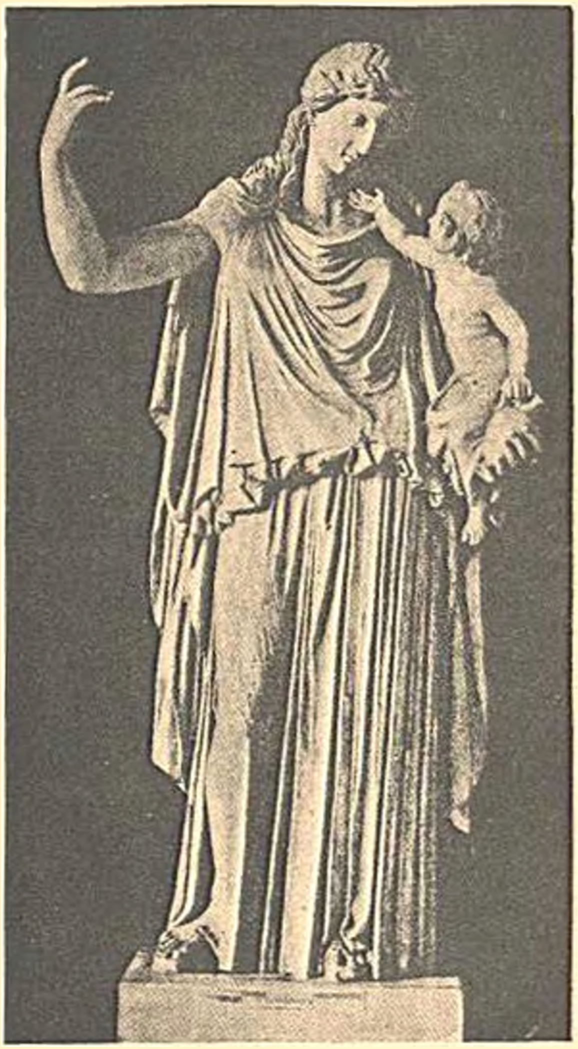

Обр. 228. — Статуя на Ейрене и Плутосъ въ Мюнхенската глиптотека

Ние ще посочимъ неговиятъ античенъ произходъ. Въ Мюнхенската глиптотека се пази мраморна статуя на олицетворението на Мира — Ейрене, която държи въ лѣвата си ржка детето Плутосъ — олицетворение на богатството (обр. 228). Тя е копие отъ изчезналата бронзова творба на атическия скулпторъ Кефизодотъ, баща на Праксителя, която е била правена, споредъ нѣкои учени, въ 374 г., споредъ други, следъ 371, а споредъ последнитѣ изследвания, къмъ 403 г. пр. Хр.[1]) Статуята на Ейрене и Плутосъ е била много разпространена презъ елинистическата епоха. Тя е запазена въ много реплики. Ейрене държи малкия Плутосъ на лѣвата си ржка и наклаия леко главата си къмъ него. Той е седналъ на ржката ѝ, съ изправенъ трупъ, лице обърнато и малко повдигнато къмъ нея; дѣсната му ржка се протѣга къмъ лицето ѝ. Дѣсната ржка на Ейрене се повдига нагоре. Може би тя е държала въ нея скиптъръ, както ни казватъ нѣколко монети отъ Кизикъ.[2]) Вазичката, която е поставена въ лѣвата ржка на Ейрене, и чиято дръжка е хванало детето, е късна прибавка. На това мѣсто е стоялъ рогъ на изобилие. Тяжестьта на тѣлото на Ейрене пада на лѣвия кракъ, тъй като по стойката на Поликлета, тя пада на крака, който отговаря на ржка, която държи тежесть. Дѣсниятъ кракъ е свободенъ и извитъ на дѣсно; колѣното му е подгънато. Ето и подгънкитѣ на хитона, стегнатъ съ поясъ, който се не вижда, и прегънатъ горе, така че пада на гърдитѣ. Отъ дветѣ страни на тѣлото, отзадъ, се виждатъ краищата на химатия.

---

[1]) **Кондаковъ**, цит. съч. стр. 152 сл.

[2]) П. т. стр. 159.

[3]) П. т. стр. 156.

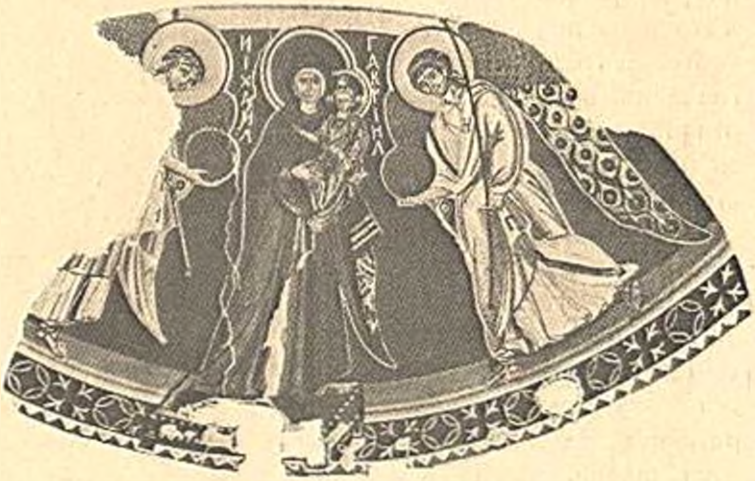

Обр. 229. — Мозайка въ църквата на с. Китъ въ Критъ (по Кондакова)

Ако сравнимъ творбата на Кефизодота съ установения типъ Богородица Одигитрия (обр. 229) ние ще откриемъ множество общи белези. Богородица държи Детето въ лѣвата си ржка. То е седнало на тая ржка, като Плутосъ. Лѣвата му ржка държи свитъкъ (вмѣсто рогъ на изобилие), дѣсната му ржка е издадена на лѣво. Тя благославя. Но дѣсната ржка на Плутосъ е сжщо издадена къмъ лѣво и малко нагоре къмъ лицето на Ейрене. Въ стойката на

---

[1]) Picard Ch., La sculpture antique de Phidias a l'ère byzantine. стр 62

[2]) Collignon, цит. съч., II, стр. 195.

Богородица ние виждаме явно спомена на античната стойка, въпрѣки че тя тукъ не е така силно подчертана, като въ образа отъ Михайлово. Едно издръпване къмъ дѣсно на цѣлия дѣсенъ кракъ и извитата долна часть на крака сѫ единъ далеченъ споменъ отъ нея. Вмѣсто съ химатий Богородица е загърната, като всички Богородици, съ мафорий. Двата края на тоя мафорий, обаче, се спущатъ надолу отъ двѣтѣ страни на хитона, като химатия на Ейрене. Разликата между двѣтѣ изображения е преди всичко въ положението на дѣсната рѫка. Въ античната статуя тя е извита подъ правъ ѫгълъ нагоре, докато въ мозайката е прибрана предъ гърдитѣ. Ние имаме обаче две старинни коптски изображения на Богородица съ Детето, въ които дѣсната й рѫка има сѫщото положение (Обр. 230 и 231). Тукъ тя е съ обърната къмъ зрителя длань. Кондаковъ [1]) се колебае да отнесе тия две изображения между

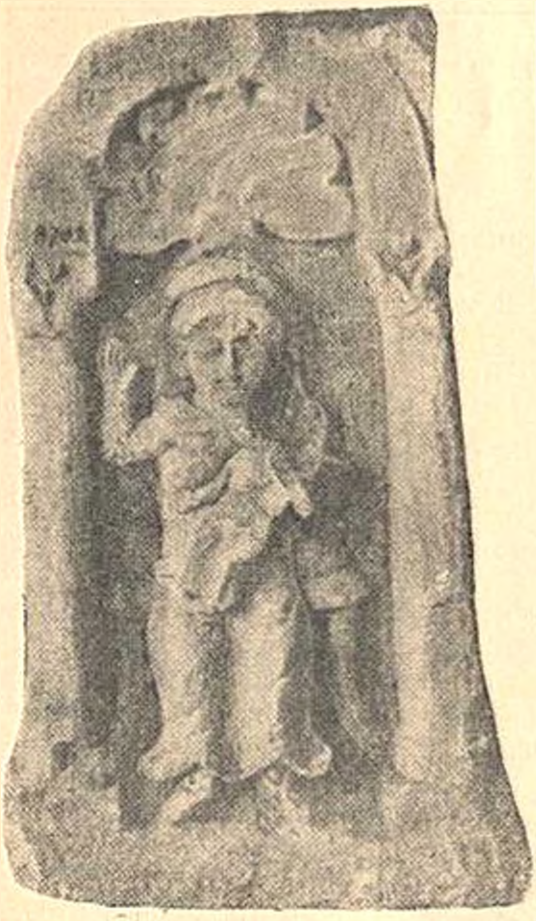

Обр. 230. — Коптски релиефъ на Богородица въ Каирския музей (по Кондаковъ)

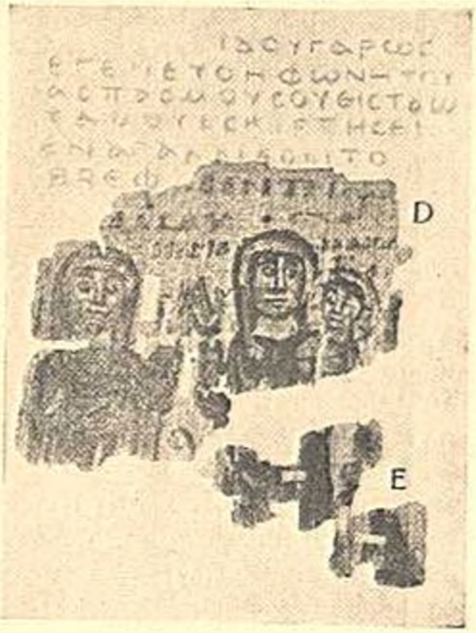

Обр. 231. — Миниатюра отъ единъ Александрийски папирусъ (по Кондаковъ)

типа на Одигитрия и тоя на Оранта и намира, че тѣ не принадлежатъ на ни единъ отъ тия два типа. Споредъ него тѣ сѫ реплики на стара сирийска икона. Ние мислимъ, че могатъ да се взематъ именно за далечни реплики на единъ отъ първоначалнитѣ типове на Богородица Одигитрия, произлизащъ направо отъ античния оригиналъ и смѣтаме, че могатъ да бѫдатъ едно доказателство за произхода на типа Одигитрия отъ статуята на Ейрене съ Плутосъ. Тѣ сѫ една брънка, която ги свързва. Византийскитѣ майстори сѫ измѣнили античната иконография на образа и сѫ го нагодили къмъ изискванията на своето тържествено и безстрастно класично изкуство. Тѣ сѫ измѣнили преди всичко положението на главитѣ. Богородица по старото византийско схващане е „посрѣдница между Бога и смъртнитѣ или представителка на земната църква, която изслушва молитвитѣ на хората въ тържествена поза, съ ненарушимо спокойствие и небесно достоинство“.¹) Така Богородица и Детето сѫ въ представителна поза, като всички отдѣлни образи въ класичното византийско изкуство отъ VI до XII в. включително. Главитѣ на Богородица и на Детето сѫ изправени, докато тия на Ейрене и Плутосъ сѫ обърнати една къмъ друга — тая на Ейрене се навежда къмъ Детето, а главата на Плутосъ се повдига къмъ главата ѝ. Въ образитѣ на Богородица Одигитрия главитѣ на Божията майка и на Детето сѫ en face.²) Така — ние мислимъ, че е възможно първообразътъ на типа Богородица Одигитрия да бѫде античната статуя на Кефизодота. Ако приемемъ тоя произходъ на типа трѣбва да кажемъ, че византийскитѣ майстори сѫ пригодили иконографията на статуята къмъ изискванията на епохата си.

---

[1]) Кондаковъ, цит. съч. I, стр. 253.

Сравнимъ ли статуята съ образа на релиефа отъ Михайлово, ще откриемъ повече прилики. (Тукъ обаче самиятъ образъ е обърнатъ наопаки — като че ли е негативъ на обикновенния образъ на Богородица Одигитрия. Тая особеность нѣма защо да ни смущава — тя е нѣщо обикновено въ византийското изкуство).³) Главата на Христа се повдига силно къмъ тая на Богородица, като главата на Плутоса къмъ тая на Ейрене. Дѣсната му рѫка отива нагоре — тя продължава да благославя. Нейниятъ жестъ обаче стои много близо до жеста на Плутоса. Разгледаме ли други изображения на Богородица Елеуса (Умиление) ще видимъ, че приликата е още по-силна. Въ тѣхъ Богородица не само е обърнала лице къмъ Христа, а и накланя глава къмъ него, като въ статуята на Кефизодота. Има и икони въ които Детето не благославя, а гали само бузата на майка си, като въ античната статуя или повдига рѫка

---

¹) Миятевъ Кр., ИАИ, III, 1925, стр. 177.

²) Кондаковъ, цит. съч., I, обр. 107 и 149; II. обр. 71, 72, 73, 74, 77, 81 и пр. Понѣкога главата на детето е въ $^{3}/_{4}$ къмъ лѣво.

³) Подобни обърнати образи на Богородица Елеуса има много вж. Grabar I., Mélanges Diehl, II, стр. 36, обр. 6; стр. 37, обр. 7. Богородица Елеуса държи Детето въ лѣвата си рѫка въ обр. 8 и 9 цит. съч., като въ античната статуя.

къмъ лицето ѝ. На какво се дължи тая прилика въ положението на главитѣ между образитѣ на Богородица Елеуса и античната статуя?

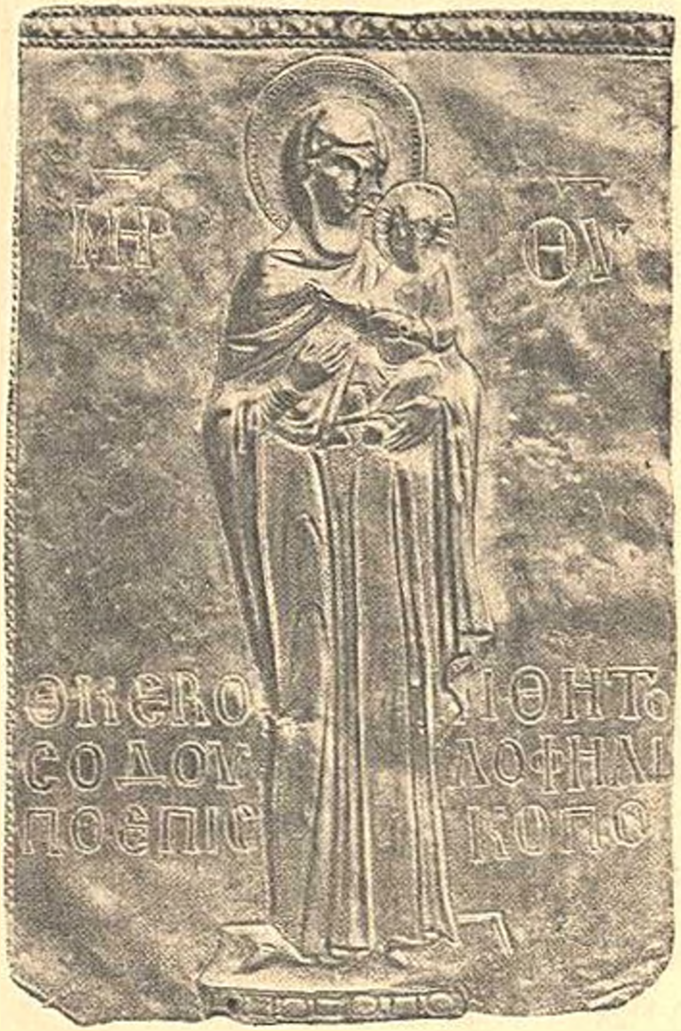

Обр. 232. — Позлатена бронзова пластинка отъ Торчело въ Victoria and Albert Museum въ Лондонъ

Едно изследване на г-нъ Миятева, озаглавено „Къмъ иконографията на Богородица Умиление"[1]) ще ни насочи на правъ пѫть къмъ разрешението на тоя въпросъ. Кондаковъ и Лихачевъ сѫ смѣтали, че типа на Богородица е създаденъ въ Италия и отъ тамъ е пренесенъ на Изтокъ. Други учени, обаче, (Вайгелтъ, Тоде, Стриговски, Вулфъ, Сиренъ и пр.) изтъкватъ, че той е билъ познатъ въ Византия по-рано, отколкото въ Италия. Миятевъ систематизува досегашнитѣ изследвания по въпроса и идва до заключение, че наистина типътъ се появява въ монументалната византийска живопись, презъ XIII в., като идва тукъ отъ византийската миниатюра, въ която го срѣщаме още презъ XI вѣкъ. Миятевъ намира, че „той е продуктъ на нови художествени вкусове и разбирания, на които византийското изкуство дължи редица паметници, различаващи се отъ предишнитѣ по маниеръ, изразъ и духъ" като напр. стенописитѣ и мозайкитѣ въ Бояна, Кахриеджамия и пр. Съ други думи той слага разпространението на типа въ връзка съ византийския Ренесансъ презъ XIII и XIV вѣкове.

---

[1]) Миятевъ, цит. съч. стр. 165—193.

Следъ Миятева обаче и независимо отъ него, Игоръ Грабаръ,[1] като отнася прочутата Владимирска икона на Богородица Елеуса, споредъ легендата и по изследванията си върху нея, къмъ началото на XII вѣкъ, намира, че появата на византийския й оригиналъ трѣбва да се отнесе къмъ IX—X в., а появата на вариантитѣ й — къмъ XI вѣкъ. Ние ще забележимъ, че въ X вѣкъ византийската култура се възвръща наново къмъ античнитѣ форми. Така, въ появата на типа Богородица Елеуса ние можемъ да видимъ едно приближаване на типа Одигитрия къмъ античния оригиналъ което се дължи на това възвръщане на византийската култура въ X в. къмъ античното, а разпространението на типа, по Миятева, ще отдадемъ на Ренесанса презъ времето на Палеолозитѣ.

Релиефътъ отъ Михайлово, който споредъ г. Миятева е скулптурно копие на нѣкоя цариградска икона и релиефътъ отъ Victoria and Albert Museum, въ който Богородица е представена права, ни показватъ ясно, че вариантътъ Елеуса е произлѣзълъ отъ типа Одигитрия. Тоя отъ Victoria and Albert Museum (обр. 232) отбелязва прехода между тѣхъ. Въ него Богородица обръща глава къмъ Христа, докато Христосъ е все още въ позата, която има въ типа Одигитрия. Тия два релиефа ни каратъ да се съмняваме въ предположението на Игоръ Грабаръ, споредъ което първоначалния типъ на варианта Елеуса е представялъ Богородица въ цѣлъ ръстъ, но седнала.[2] Ние мислимъ, че въ първоначалния типъ тя е била права като Ейрене въ статуята на Кефизодота.

Études sur l'ancien art bulgare

1. L'église près du village de Lutbrod

Pendant l'été de 1933 nous avons fait fouiller l'intérieur de l'église qui se trouve en face du village de Lutbrod (arrond. de Vratza) sur la rive gauche de l'Iskar (fig. 200). C'est F. Kanitz qui en 1876 l'a signalée pour la première fois, en 1891 elle a été dessinée par le conservateur du Musée de Vidin M. V. Atanasov (fig. 201); elle a été étudiée ensuite par M. P. Moutaftchiev et par M. A. Grabar. La terre mêlée de pierraille, charriée par les torrents qui en temps de pluie descendent rapidement le versant de la montagne sur lequel est bâtie l'église, avait formé à l'intérieur une couche épaisse 2 m 80 et avait recouvert la partie ouest des murs. Nous avons déblayé ces murs ainsi que l'intérieur, ce qui nous a permis de lever

---

[1] Grabar I., Mélanges Diehl, II, стр. 41 сл.

[2] Цит. мѣсто.

le plan exact de la bâtisse (fig. 203). C'était une basilique sans coupole, longue de 11 m 30, large de 9 m à trois nefs abritées sous une seule toiture, à trois absides (fig. 202) et sans narthex. C'est probablement pour la protéger contre les torrents que l'architecte a construit les trois puissants contreforts sur le côté septentrional et trois autres beaucoup plus petits sur la façade opposée. La grande nef a été couverte d'un berceau, tandis que les nefs latérales avaient une sorte de demi-berceau dont les naissances sont à des hauteurs différentes (fig. 205 et 206). Le tracé de cette voûte est composé de deux secteurs ayant chacun un centre différent (fig. 207). Les absides chevauchent l'une sur l'autre.

Nous comparons notre église à la basilique de Sainte-Sophie d'Okhrid (IXe s.) et nous la datons du XIe siècle.

Nous avons trouvé dans les terres qui remplissaient l'intérieur des fragments de dalles-balustrades et des colonnettes qui servaient à fixer ces dalles, des fragments de chapiteaux, un chapiteau-imposte orné de cornes d'abondance. Tous ces restes proviennent d'églises plus anciennes de la même localité. Les dalles-balustrades et la corniche appartiennent aux Ve siècle (fig. 208), tandis que le chapiteau (fig. 209) est du VIIIe-IXe s.

2. L'église de Galichtcha (arrond. de Castoria) et l'architecture macédonienne du XIIIe s.

Nous publions trois photographies inédites de l'église du village Galichtcha (nommé dernièrement Omorphoeklisia) dans la Macédoine grecque (fig. 211 et 212). C'est une église cruciforme. D'après l'inscription dédicatoire, elle a été construite en 1287. Nous distinguons deux périodes de construction, qui se sont succédées à un petit intervalle. La tour, l'exonarthex et les annexes latérales appartiennent à la seconde période. Le narthex et l'exonarthex sont voûtés de la même manière — un berceau longitudinal au milieu, franqué de deux berceaux transversaux. La toiture au-dessus du berceau longitudinal du narthex continue le toit du bras ouest de la croix. La tour nous rappelle les tours des églises de Jitcha et de Sopotchani en Serbie. Ces tours qui flanquent la façade occidentale et, à l'étage inférieur servent de porche à l'église, sont dus à une influence de l'architecture romane. Nous nous refusons à admettre la même influence en ce qui concerne les tours qui se trouvent au-dessus des narthex (Eglise de la forteresse d'Assène à Stanimaca en Bulgarie, Krouchevatz en Serbie etc.) puisque nous les rencontrons très tôt dans l'architecture religieuse de l'Orient — la tour ronde de l'église de Vagarchapat en Arménie date de l'an 1000 et celle de l'église de Stanimaca — du XIIe s. Nous remarquons que le parement de l'église de Galichtcha n'est pas uniforme — certaines parties ont un parement cloisonné, d'autre un parement en brique. Nous observons la même particularité dans les églises Sainte-Sophie, Saint-Jean (fig. 213) et Saint-Clément (fig. 215 et 216) à

Okhrid et croyons que c'est une caractéristique de l'architecture de la Macédoine méridionale. La coupole est large — elle est plus large que haute — comme celles des églises de Trescavetz (fig. 212), de Saint-Jean et Saint-Clément d'Okhrid et de l'église du Sauveur près de Kortcha (fig. 214). Ces églises ont beaucoup de traits communs et forment un groupe à part dans l'architecture macédonienne. Elles datent du XIIIe s. (Au XIVe les coupoles en Macédoine sont plus hautes que larges). Les absides de ces églises (à l'exception de celle de Trescavetz, qui est la plus ancienne) sont à trois faces (au XIVe s. les absides en Macédoine ont cinq faces). En examinant dans le détail les dessins en brique — lignes brisés, méandres, croix, entrelacs etc., nous trouvons que par sa décoration extérieure, au XIIIe siècle, la Macédoine se distingue des autres écoles architecturales balcaniques. Toutefois elle se rapproche le plus de l'école de la Bulgarie orientale et de celle de la Thessalie (Arta). Dans la première nous remarquons une recherche plus poussée des effets de blanc et rouge, tandis que la seconde est influencée par l'architecture musulmane. Deux larges porches ont été construits sur chaque façade latérale de l'église (fig. 210). Nous cherchons l'origine de ces porches. Nous les voyons pour la première fois dans l'architecture romaine, ensuite dans celle de la Mésopotamie (VIe —VIIe s.), dans l'architecture du premier royaume bulgare (IXe —Xe s.) et finalement dans celle de la Rachka (XIIe —XIIIe s.).

Les églises macédoniennes du XIIIe siècle forment, comme nous l'avons vu, un groupe qui a ses particularités propres — parement mixte, proportions des coupoles, absides à trois faces, emploi fréquent de dents de scie à rangées multiples etc. Nous remarquons qu'avec le temps les archivoltes des fenêtres et des niches, ainsi que les rangées de dents de scie se multiplient et que la recherche de la décoration extérieure devient plus grande. La plus ancienne église de ce groupe est celle de Trescavetz (1ère moitié ou milieu du XIIIe s). Les autres suivent entre 1287 et 1295, dans l'ordre suivant: Galichtcha (1287), le narthex de Trescavetz (entre 1287 et 1290), Kortcha (vers 1290), Saint-Jean d'Okhrid (entre 1290 et 1295), Saint-Clement d'Okhrid (1295). Nous avons établi cette chronologie en suivant l'évolution de leur décoration extérieure. Outre les traits qui caractérisent le groupe entier, nous remarquons des particularités que certaines de ces églises ont en commun — ainsi les fenêtres de l'exonarthex à Galichtcha s'ouvrent dans des arcs trilobés. Ces arcs trilobés se retrouvent sur la coupole de Saint-Jean d'Okhrid où il forment les frontons au-dessus des fenêtres et des niches. Les méandres de briques qui garnissent les façades occidentale et septentrionale à Galichtcha se voient un peu plus tard sur les façades orientales de Saint-Jean et Saint-Clément d'Okhrid. Ces dernières sont également décorées de bandes d'opus reticulatum en brique.

3. Une école de sculpture au XIIIe siècle en Macédoine

M. G. Sotiriou a publié récemment deux haut-reliefs en bois, avec l'image de saint Georges, provenant de Castoria (fig. 219) et du village voisin Galichtcha (fig. 217 et 218). Au début de ce chapitre nous reproduisons les considérations de M. Sotiriou sur les deux monuments. Il les date du XIIIe s., trouve une certaine influence occidentale dans celui de Castoria (actuellement au Musée byzantin d'Athènes) et croit que tous les deux doivent provenir de Constantinople d'où ils auraient été apportés en Macédoine. Nous remarquons que ces deux monuments sont les produits d'une même école de sculpture monumentale et que par leur facture ils se distinguent complètement des monuments connus de la sculpture byzantine: les figures sont exemptes de toute schématisation, pas une de leurs parties n'est traitée en relief plat, leurs auteurs font preuve d'une science approfondie de la forme scupturale. Une tendance à rechercher des formes géométriques idéales à trois dimensions — cylindre, cône — les distingue nettement des produit de la vraie sculpture byzantine.

Un troisième relief en bois qui se trouve dans la même région — à Okhrid — et que M. Sotiriou n'a pas pris en considération, rend difficilement acceptable l'hypothèse de leur origine constantinopolitaine. C'est le haut-relief avec l'image de saint Clément qu'on voit encore de nos jours dans l'église actuellement connue sous son nom (fig. 220). Saint Clément a été et est encore le plus grand saint de la région d'Okhrid d'abord et ensuite celui de la Macédoine. Son image ne peut être venue de Constantinople. Nous croyons que les trois reliefs appartiennent à une école locale de sculpture.

Nous remarquons d'abord le réalisme des visages. Ceux de saint Georges s'éloignent tout à fait du type traditionnel byzantin — type idéalisé, caractérisé par une beauté juvénile. Le visage de saint Clément est aussi empreint de réalisme. Les lèvres proéminantes sont serrées, les yeux au regard sévère sortent presque des orbites. Ce réalisme est dû, d'après nous, à une forte influence de la part de la sculpture romane tardive, qui se remarque également dans les trois reliefs. Les marques de cette influence sont — le bouclier de saint Georges de Castoria orné de l'écu (remarqué déjà par M. Sotiriou), la pose du corps du saint récevant la bénédiction divine (les saints byzantins dans cette position ont le dos courbé), les mains excessivement allongées (trait caractéristique de l'art roman de la région du Rhin), le verticalisme dans les trois images etc. Ces traits témoignent d'une influence occidentale indéniable et nous font comprendre en même temps que cette influence vient de la sculpture funéraire romane de la région du Rhin.

Les trois images sont faites, d'après nous, par trois sculpteurs différents de la région, élèves de sculpteurs occidentaux qui ont dû travailler dans la même région au temps de Boniface de Montferrat à Salonique (1204—1207) ou de ses successeurs jusqu'en 1222. Nous datons les trois reliefs de la première moitié du XIIIe siècle. Le plus ancien serait, d'après nous, celui de Galichtcha, le plus récent, le relief d'Okhrid.

4. Traits hellénistiques dans l'ancienne sculpture bulgare

Nous publions une seconde fois deux reliefs en marbre, publiés jadis par le savant russe P. Sirkou et trouvés par lui en 1877 lors du déblaiement de l'église ruinée près du village Dorkovo (arrond. de Tchépino), dans les Rhodopes. Ces deux reliefs se trouvent actuellement à Léningrad. Ils étaient larges chacun de 34 cm, longs — un peu plus de 66 cm. Leur partie inférieure manque.

Le relief de saint Paul est remarquable (Fig. 221) par la manière différente dont sont traités la tête et le corps. La tête est executée comme un véritable relief et le corps est traité en relief plat et schématique. Cette particularité est propre à la sculpture byzantine tardive, nous la voyons aussi dans le relief de la Vierge du Victoria and Albert Museum, dans celui de Macrinitza en Thessalie, dans le relief de l'église Mater Domini à Venise et dans le relief de la Vierge „d'Antioche" à Saint-Marc de la même ville. Le relief de saint Paul est plus endommagé (Fig. 222).

Les arcs et les colonnettes sont un motif hellénistique, qu'on voit sur les sarcophages d'Asie Mineure (des IIe—IVe s.) du type de Sidamara. A l'exception des miniatures du Ménologe de Basile II et des peintures murales de Néréditza en Russie (XIIe s.), ce motif réapparait assez tard dans le peinture byzantine. Nous le voyons dans les peintures de l'église Saints-Pierre-et-Paul à Tarnovo (fin du XIVe s.), et beaucoup plus tard dans celles de la Trapeza du monastère Dionisiou au Mont Athos (1603) et dans celles de la Trapeza de Chilendar (1621). Sa réapparition s'explique, d'après nous, par la renaissance byzantine du XIIIe — XIVe s. Le fait que nous le voyons pour la première fois dans la sculpture est, d'après nous, très important, parce que c'est un motif créé à l'origine par la sculpture. Nous datons ces deux reliefs du XIIIe siècle.

*

Un petit relief en bronze, avec l'image de la Vierge, trouvé à Mikhaïlovo (actuellement au Musée de Plovdiv) et publié dernièrement par Kr. Miatev (h. 15 cm, l. 9.2—9.7 cm.) contient d'autres traits héllénistiques (fig. 223, 224 et 225). Nous remarquons d'abord la position de la jamble gauche, dans laquelle nous voyons un retour très accusé à la pose antique créée par Polyclète. Des souvenirs de cette pose antique n'ont pas cessé d'exister à toutes les époques de l'art byzantin, mais ici nous voyons cette pose soulignée d'une façon qui ne laisse aucun doute sur la connaissance qu'avait le sculpteur de l'art antique.

C'est dans le relief de Mikhaïlovo que nous voyons, pour la première fois dans l'art byzantin, un souvenir du chiton antique, dans les plis du vêtement sous les jambes de l'Enfant. Le relief marque en surplus un retour à la forme sculpturale antique. Le corps de la Vierge n'est pas traité en relief plat comme dans les oeuvres de la sculpture byzantine des XIe—XIIIe siècles. Certains plis du chiton même sont traités plastiquement. Nous datons le relief du milieu du XIVe siècle. Il n'est pas le seul à témoigner de cette renaissance des formes antiques dans la sculpture byzantine de l'époque. Un relief de la Vierge Orante, trouvé il y a quelques années, à Salonique (fig. 226) et publié par M. Sotiriou. marque la première étape de ce retour Il doit dater du début du XIVe s. Il forme un groupe avec les trois reliefs de la Vierge qui se trouvent à Saint-Marc de Venise et avec un autre provenant de Constantinople (actuellement au Musée de Berlin). Un relief de la Vierge Orante qu'on voit dans l'église de Saint-François à Messine (fig. 227) doit être à peu près contemporain de celui de Mikhaïlovo. Le dernier marque la dernière phase de l'évolution.

Ainsi nous avons constaté une Renaissance de l'antique dans la sculpture byzantine du XIV s., Renaissance, qui si elle n'était pas en avance sur celle de l'Italie, lui était au moins contemporaine.

Nous remarquons que les motifs décoratifs qui se trouvent sur les abaques des chapiteaux dans les reliefs des saints Pierre et Paul de Dorkovo (fig. 221 et 222) appartiennent au répertoire de l'orfèvrerie seule. On voit sur l'Evangile de saint-Paul des petits trous ronds qui ont dû être remplis de pâte de verre. Les mêmes trous se retrouvent dans le relief de la Vierge Orante de Messine (fig. 227), où ils ont gardé leur émail (autour du nimbe). Tous ceci témoigne d'un rapport étroit entre l'orfèvrerie et la sculpture monumentale de l'époque et nous fait supposer que ces reliefs ont été faits par des orfèvres.

*

M. Miatev nous explique que la Vierge de Mikhaïlovo (fig. 223) est une variante du type Hodigitria, appelée Eléousa. Nous comparons le type de la Vierge Hodigitria (fig. 229) à une réplique romaine de la statue d'Eirène et Ploutos (fig. 228), oeuvre de Céphisodote, créée probablement en 403 av. J. Chr., dont nous possédons plusieurs répliques. Nous trouvons qu'il est très probable que la statue antique soit le prototype lointain de la Vierge Hodigitria. Nous expliquons les différences par une „byzantinisation" de l'image. Deux répliques coptes d'une icone syrienne (fig. 230 et 231) témoignent de l'existence d'un type intermédiaire qui, par la position de la main droite, se rapprochait beaucoup plus de la statue antique. En comparant la variante appelée Eléousa (fig. 223) et la statue de Céphisodote (fig. 228) nous trouvons la différence entre les deux plus petite que celle entre l'image antique et le type de l'Hodigitria. La position identique des têtes de la Vierge et d'Eirène et celles de l'Enfant et de Ploutos, le bras droit de l'Enfant avançant vers le visage de la Vierge, nous font croire que la variante Eléousa marque un retour à l'iconographie antique.

Ce retour à l'iconographie antique est dû, d'après nous, à la renaissance de l'antique dans l'art byzantin de l'époque et l'apparition de la variante Eléousa s'explique par cette Renaissance.

Dans une étude récente (Mélanges Diehl, II, p. 29 sq.) sur l'origine et l'évolution de la variante Eléousa, M. Igor Grabar conclue qu'à l'origine (IXe—Xe siècles) dans cette variante, la Vierge était assise. Nous remarquons que le relief du Victoria and Albert Museum (fig. 232) marque une étape intermédiaire entre le type de l'Hodigitria et la variante Eléousa et que dans ce relief, comme dans celui de Mikhaïlovo, la Vierge est debout. Ces deux reliefs nous font croire que la variante Eléousa, issue du type de l'Hodigitria avec la Vierge debout, représentait à l'origine la Mère de Dieu dans la pose d'Eirênê.

Nicolas Mavrodinov

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА КРЕПОСТЬТА „ЦАРЕВЕЦЪ“ ВЪ ГР. В.-ТЪРНОВО

ОТЪ АЛЕКСАНДЪРЪ РАШЕНОВЪ

Инициативата за възстановяването на търновската крепость „Царевецъ“ се взе презъ 1930 год. отъ Министерството на благоустройството и то лично отъ министра г-нъ проф. Данаиловъ. Желанието на г-нъ министра да се възстанови „Балдуиновата“ кула се посрещна съ неудобрение отъ управата на Музея: при оскѫдицата на срѣдства за поддържане на старинитѣ, Музеятъ предпочита всѣка опредѣлена за старинитѣ сума да се използува за заздравяването имъ, но не и за реставрация. Още по-малко може да се оправдае изразходването на голѣми суми за Търновската крепость, за възстановяването на която липсватъ положителни данни. Това, което ни показватъ старитѣ образи на „Балдуиновата“ кула, е кулата съ поправкитѣ ѝ отъ турцитѣ; отъ старата кула сѫ запазени само основитѣ и часть отъ зидарията надъ тѣхъ, а липсватъ и писмени сведения за устройството на кулата и изобщо за изгледа на крепостьта надъ основитѣ.

Въпрѣки това становище на Музея, „Балдуиновата“ кула биде възстановена поради настояването на г-нъ министра по указания на Музея, като при възстановяването се търсѣха не точнитѣ форми на кулата, каквито е имала тя по-рано (първоначално) — за тия форми нѣмаме никакви достовѣрни данни, а постави се за задача върху старитѣ основи да се построи една срѣдновѣковна кула, приспособена за всички начини на отбрана и да е съ архитектура, обичайна за крепоститѣ отъ онова време въ България, Македония, Цариградъ.

Така възстановената кула показа обаче, че тоя родъ реставрации, ако и да не допринасятъ нѣщо за археологическата наука, все пакъ нищо не ѝ пречатъ, напротивъ популяризирватъ я: търновци и посетителитѣ му гледатъ съ много по-голѣмъ интересъ възстановената кула отколкото всичко друго, останало въ руини. Мечта за търновци стана възстановяването по тоя начинъ на цѣлата крепость Царевецъ, за която цель се образува общограждански комитетъ, въ който активно участие вземаха общината и гарнизонътъ. Музеятъ втори пѫть не се противопостави на желанието на града да възстанови старинитѣ си, защото това възстановяване ще стане по негово рѫководство и по такъвъ начинъ, че нищо отъ сѫществуващето старо да не се закрие и загуби като документъ за науката. Напротивъ Музеятъ очакваше при разкопкитѣ и проучванията, които ще предшедствуватъ строежа, археологическата наука да се добере до нови данни, които да изяснятъ историческото минало на старата българска столица, каквито наистина се откриха при проучването основитѣ на „Балдуиновата" кула и на крепостнитѣ порти.

Възстановяването на „Балдуиновата" кула започна съ разчистване на по-новитѣ, строени презъ турско време зидове и установяване точно мѣстото, отъ дето почва първоначалниятъ старъ зидъ, върху който трѣбваше да стане реставрирането. Заедно съ това разкопа се мѣстото около основата на кулата, за да се види какъ тя е свързана съ крепостната стена. При разчистване на зидоветѣ се установи, че двата вѫтрешни зида на кулата (зидоветѣ къмъ вѫтрешната часть на крепостьта) сѫ въ долнитѣ си части по-дебели, а нагоре се стѣсняватъ, като образуватъ външно отстѫпъ 70 см. и се изравняватъ по дебелина съ останалитѣ два зида, обърнати навънъ къмъ крепостьта. Строено е, както и при другитѣ части на крепостьта, отъ дребни ломени камъни, като за външното лице сѫ подбирани по-едри и съ по-добро легло, отколкото за вѫтрешното лице; вѫтрешностьта на зида е отъ още по-дребни, неправилни камъни, поставени въ изобиленъ варовъ разтворъ и даватъ видъ на варовъ бетонъ. Разтворътъ е бѣлъ, безъ примѣсь на чукани тухли или керамиди. Въ зида сѫ поставяни дървета съ почти квадратни профили, съ страна на квадрата 10—14 см. въ видъ на скари, скрепени помежду си съ голѣми гвоздеи; скаритѣ сѫ на разтояние една отъ друга на около 70—90 см., като обематъ цѣлата дебелина на зида. Крайнитѣ дървета оставатъ скрити въ зида, и отстоятъ отъ лицето му около 20 см.

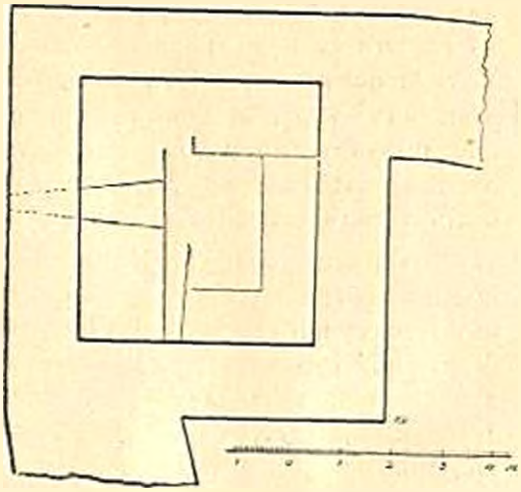

Обр. 233. — „Балдуиновата" кула. Основа и подземенъ етажъ

При проучването основитѣ на кулата се установи, че тя е построена върху по-стари зидове, зидове крепостни или отъ подобна нѣкаква постройка, които не принадлежатъ на епохата отъ второто българско царство. Тѣ сѫ съ типичния византийски строежъ отъ ломени камъни, тухли и червенъ хоросанъ на широки фуги. Надъ тия зидове следва строежътъ на крепостната стена, въ който има оставенъ улей за изтичане на вода, надъ който пъкъ зидъ започва кулата. Положението на различнитѣ видове строежъ при основитѣ на „Балдуиновата" кула ни навежда на предположението, че тя не е строена едновременно съ крепостния зидъ, който е ограждалъ Царевецъ, а по-късно, и то или следъ като е билъ съборенъ тоя зидъ на това мѣсто — било при нападение, земетресение и пр., или пъкъ е билъ нарочно разтуренъ, за да бъде поставена кулата на здрава основа. Иначе неможе да се обясни обстоятелството, че въ основитѣ на кулата намираме зидъ, — продължение на крепостната стена, и че въ тоя зидъ се намира улей за изтичане на дъждовната вода, която се стича отъ „Царерецъ", какъвто улей намираме и на други мѣста на крепостната стена, и който не би ималъ никакво предназначение, ако бѣше строенъ едновременно съ строежа на основитѣ на кулата. Не можемъ да допуснемъ, че тоя улей е оставенъ съ предназначение да извежда други нѣкакви води, образувани въ кулата, защото се намира не въ основата на кулата, но подъ нея, — въ зида, който е продължение отъ крепостния. Така че ние можемъ съ сигурность да приемемъ, че „Балдуиновата" кула е строена следъ построяване на крепостния зидъ, който опасва „Царевецъ", все пакъ, обаче, по естеството на строежа ѝ, трѣбва да я отнесемъ къмъ епохата на второто българско царство. Може би тя е била построена едновременно съ кладенеца¹) при рѣката и е служила за негова охрана.

За реставрирането на „Балдуиновата" кула неможемъ да използуваме никакви стари сведения. Описанията на пѫтешественицитѣ хвърлятъ повече свѣтлина върху входа на крепостьта и общо върху крепостьта, но нищо не казватъ за кулата.

Затова при възстановяването на „Балдуиновата" кула се взеха като образци срѣдновѣковнитѣ крепостни кули намиращи се въ България, Македония, Цариградъ и главно кулата въ Червенъ, Хрелювата въ Рилския манастиръ и цариградскитѣ. Впрочемъ и въ по-старитѣ крепостни кули, архитектурнитѣ форми сѫ били почти сѫщи, защото почти сѫщи сѫ били и срѣдствата за нападение и отбрана. Принципътъ, който виждаме да се прокарва въ византийскитѣ крепости, е следванъ и въ по-старитѣ крепости: още въ Месопотамия,²) (около 3100 год. пр. Хр.) виждаме стара вавилонска крепость, съ врати, защищавани отъ кули, които излизатъ предъ зида, като образуватъ тѣсенъ коридоръ, въ който, навлѣзлиятъ неприятель губи размаха на напа-

---

¹) Тоя кладенецъ се намира въ подножието на „Царевецъ" при рѣката, срещу „Балдуиновата" кула. Хаджи Калфа казва, че на мѣстото му била крепостна кула. Сѫщото приематъ Иречекъ, Шкорпилъ. Може би тамъ наистина да е имало кула, но тя не е могла да служи за отбрана на крепостьта, а само за снабдяването и съ вода, или за отбрана на намиращия се въ нея кладенецъ. Изглежда, че тоя кладенецъ (или кула) е билъ свързанъ съ крепостьта чрезъ крепостенъ зидъ, който е извеждалъ при кулата, отъ какъвто зидъ има още следи между кулата и кладенеца.

²) A. Neuburger, Die Technik des Altertums, Leipzig 1920, 287.

дението, става неспособенъ и за отбрана, тъй като образува добра цель за обстрелване отъ намиращитѣ се върху крепостнитѣ стени войници. Въ длъгитѣ крепостни стени сѫщо намираме употрѣбяванитѣ и по-късно отъ мѣсто на мѣсто отстѫпи и кули. Предпочита се сѫщо крепостьта да бѫде заобиколена съ вода, или пъкъ се изкопава ровъ около нея, който се напълва съ вода за да образува препятствие при нападение, надъ което се влиза въ крепостьта съ подвиженъ мостъ, построенъ при крепостнитѣ порти. При римлянитѣ начинътъ на укрепяването, общо взето, много прилича на тоя при гърцитѣ. Сѫщо и описанието, което Витрувъ дава за разположението на крепостната стена и кулитѣ, не съдържа нищо повече отъ това, което бѣ характерно за месопотамскитѣ, египетскитѣ и гръцкитѣ укрепления.

Безспорно крепоститѣ отъ второто българско царство немогатъ да се различаватъ много отъ римскитѣ и византийскитѣ, — разликата е само въ начина на строежа, не и въ приспособленията за отбрана, и за образецъ за възстановяването на „Балдуиновата“ кула ние смѣло можемъ да вземемъ цариградскитѣ крепостни кули, и, още по-добре, строенитѣ по тѣхенъ образецъ кули въ Червенъ, въ Рилския монастиръ, въ Атонъ и пр.

Въ Червенската крепость ние виждаме сѫщия начинъ на работа, както при Търновската. Дебелината на крепостната стена е 2.20 м., съ зѫбци 75 см. широки и 1.70 м. високи. Кулата е правоѫгълна съ вѫтрешни размѣри 5.5 и 6.7 м., външни стени 1.2 м. дебели, вѫтрешната стена, обърната къмъ крепостьта, е 80 см. дебела. Кулата е имала 4 етажа, отдѣлени единъ отъ другъ съ дървено дюшеме върху дървени греди. Въ долния етажъ се е влизало отъ двора на крепостьта презъ 1.7 м. широка врата (долниятъ етажъ много прилича на тоя въ цариградскитѣ кули), въ горнитѣ етажи се е отивало по открити стълби, остатъци отъ които сѫ запазени отъ двѣтѣ страни на кулата. Двата долни етажа сѫ безъ бойници, горнитѣ два сѫ имали. Отгоре кулата е завършвала терасовидно, съ зѫбци като крепостната стена. За жалость нито Каницъ,[1]) нито Иречекъ[2]) ни казватъ нѣщо повече за Червенската крепость. Най-подробно я е описалъ Шкорпилъ, който обаче е видѣлъ крепостната кула почти толкова разрушена, колкото я виждаме и днесъ.[3])

Много добъръ образецъ за реставриране на търновската крепость можемъ да имаме въ цариградскитѣ крепостни стени. Наистина, тѣ сѫ строени въ друга, по-ранша епоха, но тѣ сѫ продължавали да охраняватъ града по времето на второто българско царство и можемъ съ голѣма сигурность да предположимъ, че сѫ послужили за образецъ при построяването на търновската и на други български крепости, безъ разбира се, българитѣ да сѫ могли да ги наподобятъ въ тѣхнитѣ размѣри и съвършенство: докато цариградскитѣ стени сѫ строени солидно отъ комбинирана зидария камъкъ и тухли и сѫ около 4 метра дебели, търновскитѣ сѫ строени примитивно и слабо, съ дребни ломени камъни, и съ дървени скари за вѫтрешна свръзка и сѫ едва 2—3 метра дебели.

---

[1]) Kanitz, Danau-Bulgarien und der Balkan стр. 344—345.

[2]) Иречекъ, Пѫтувания по България, Пловдивъ 1899 II 267.

[3]) Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ по течението на р. Русенски Ломъ.

Кулитѣ въ цариградската крепость сѫ най-често правоѫгълни, но не липсватъ и многоѫгълни. Неможе да се установи опредѣлена система при предпочитане на единъ видъ кула отъ другъ.[1] Иматъ главно две помѣщения, а нѣкога и три. За долньото, което служело като мѣсто за орѫжие, складъ, а по нѣкога и за конюшна, се влизало презъ голѣма порта. Етажитѣ сѫ отдѣлени единъ отъ другъ съ сводове или съ дървени греди. Най-често липсва вѫтрешна връзка (стълба) между етажитѣ и платформата-тераса. До горнитѣ помѣщения, които служатъ за отбрана, се достига по стълбата, която води за платформата съ бойницитѣ на крепостната стена. Бойницитѣ въ тия помѣщения на кулитѣ сѫ направени широки, като прозорци, което показва, че презъ тѣхъ се е действало съ бойни машини. Употрѣбявани били падащи и въртящи се врати.

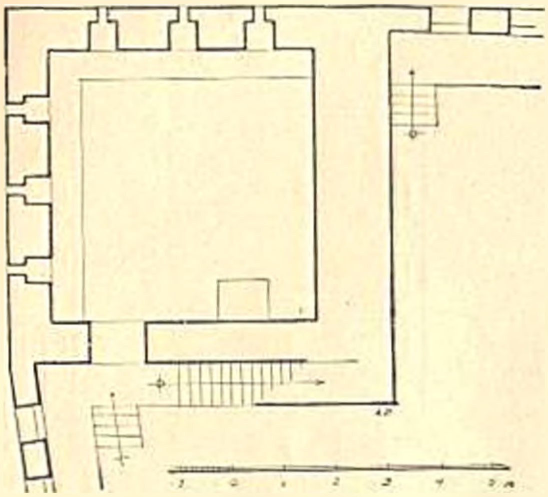

Обр. 234. — „Балдуиновата“ кула. Приземенъ етажъ, рестанрация

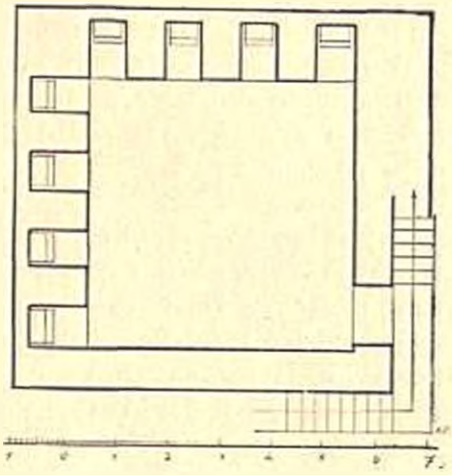

Обр. 235 — „Балдуиновата“ кула. Горенъ етажъ, реставрация

Образецъ за реставриране на „Балдуиновата“ кула можемъ да имаме и въ Хрелювата кула на Рилския манастиръ.

---

[1] Gurlit Die Baukunst Constantinopels, Berlin 1912 I.

Реставрирането на „Балдуиновата“ кула започна непосрѣдствено надъ открититѣ и разчистени стари основи, като, разбира се, се запази и остана да се вижда по-стариятъ, византийсткиятъ строежъ, следи отъ който се намѣриха въ най-низката часть на основитѣ. Вратата за приземния етажъ на кулата остана на сжщото мѣсто и съ сжщата широчина, каквато се намѣри при разчистването на старитѣ зидове. Приземниятъ етажъ и етажътъ подъ него се отдѣлиха единъ отъ другъ съ дъсчено дюшеме на дървени греди, презъ което се слиза надолу по подвижна дървена стълба; нѣкой отъ дупкитѣ за тия греди стояха още въ зида. Подземниятъ етажъ, зидоветѣ на който бѣха изцѣло запазени, е билъ безъ бойници и изобщо безъ никакво освѣтление. Дебелината на зидоветѣ му е 1.40 м. Служелъ е, вѣроятно, за затворъ. Тукъ се остави незарита долнята часть на основитѣ, подъ които се вижда стариятъ, византийскиятъ строежъ, остави се да се вижда и водостокътъ, който е служилъ първоначално за изтичане на водата отъ крепостьта.

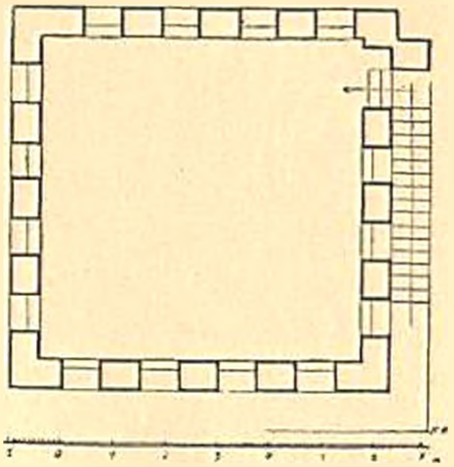
Обр. 236. — „Балдуиновата“ кула. Покривъ тераса

Въ приземниятъ етажъ сж оставени тѣсни бойници, който служатъ за обстрелване отдалечъ. Не се направиха широки бойници отъ типа на ония, които намираме въ Цариградъ и които предполагатъ действие презъ тѣхъ съ стенобитни машини, съ каквито българитѣ едва ли сж разполагали. Тѣснитѣ бойници, съ размѣра съ който тукъ сж употрѣбени, виждаме най-често да се употрѣбяватъ и особено тамъ, дето има и приспособления за отбрана отблизо. Само въ кулата на Червенската крепость бойницитѣ сж малко по-широки, даватъ видъ на малки прозорчета, но това е, вѣроятно, защото кулата нѣма приспособления за отбрана отблизо, затова тия по-широки бойници е трѣбвало да служатъ за обстрелване неприятеля както отблизо, така и отдалечъ, съ рискъ защитникътъ да бжде изложенъ на неприятелскитѣ стрели.

До горния етажъ на реставрираната „Балдуинова“ кула се отива по открита стълба, сжщата която отвежда до най-горната часть на кулата — до терасовия покривъ. Тая стълба се възстанови въ сжщата форма и положение, въ каквито бѣ намѣрена при разкопаването и разчистването на зида — широка е 75 см.,[1])

---

[1]) Въ Топъ-капу-сарай стълбитѣ сж също така открити и сж широки 75 см. Въ кулата на Червенската крепость сж също открити и широки 80 см.

Горниятъ етажъ на кулата е построенъ и приспособенъ за отбрана отблизо, като стената му е надвесена и въ надвесената часть сж образувани отвори, презъ които може да се хвърлятъ вертикално или подъ малъкъ жгълъ стрели, камъни, метални оржжия, нагорещено кипящо масло и др., съ които да се поражава неприятеля, когато е стигналъ вече или е наближавалъ до крепостната стена. Тия приспособления за отбрана сж употрѣбени въ Цариградъ, въ Хрелювата кула, и въ почти всички срѣдновѣковни крепости на Изтокъ и Западъ, има ги и въ турскитѣ крепости — напр. Видинската, и въ турскитѣ кули кжщи-крепости въ Враца и пр.

Покривътъ на „Балдуиновата“ кула е терасовидна платформа, обкржжена съ зжбери, като тия на крепостнитѣ стени

Помѣщенията на кулата, както и покривътъ нѣматъ вжтрешна връзка чрезъ стълби помежду си. Така е най-често при крепоститѣ, така е въ Цариградъ, въ Червенъ и пр. Въ Хрелювата кула стълбата е вжтрешна и скрита въ зида, но тамъ положението на кулата е такова, че не може да бжде стълбата открита.

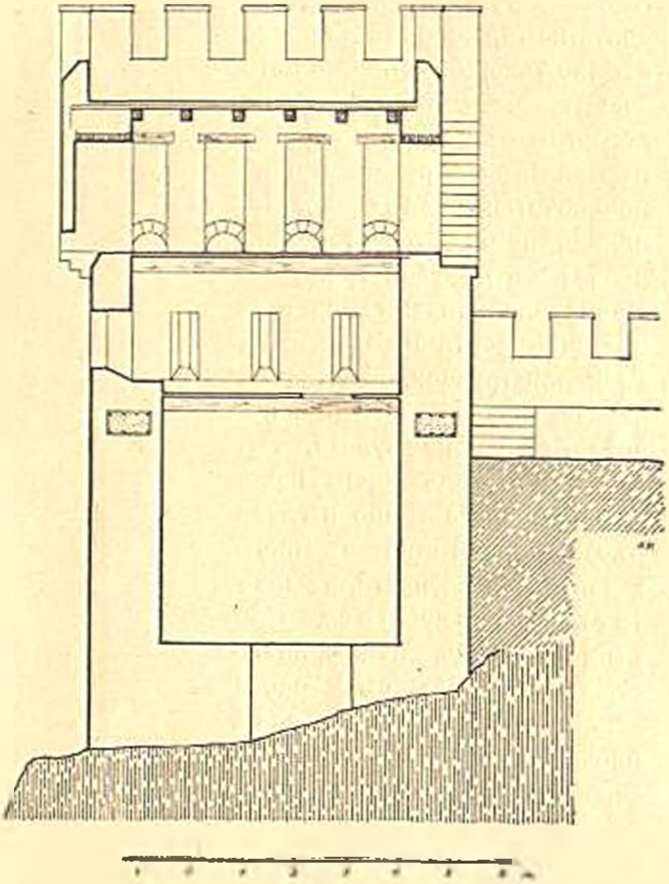

Обр. 237. — „Балдуиновата“ кула. Разрѣзъ, реставрация

Кулата е възстановена съ материалъ наподобяващъ стария материалъ на градежъ, — употрѣбени сж даже камъни, разпрьснати изъ Царевецъ, които безспорно сж били нѣкога въ строежа на крепостнитѣ стени и на крепостнитѣ сгради. Вжтрешната връзка на зидоветѣ не се получи, обаче, по обичайния начинъ чрезъ скрити въ зида дървени скари, а скаритѣ се замѣниха съ скрити желѣзобетонни пояси. Това се направи за да бжде строежътъ по-траенъ, и то бѣ необходимо още повече, че скалата, на която е лежала и сега лежи кулата, е пропукана, и затова налага се сградата надъ нея да получи чрезъ тия пояси по възможность най-добра свръзка на зидоветѣ. Отдѣлянето на етажитѣ помежду имъ съ дървени греди и дюшеме се срѣща много често въ старитѣ крепости, даже и тамъ, дето сводътъ е бивалъ често употрѣбявана конструкция, затова съ голѣма сигурность можемъ да допустнемъ, че и въ Търново е било така, още повече като знаемъ, че въ строежа на второто българско царство дървената конструкция е била предпочитана предъ сводовата, поради по-лесното ѝ изпълнение: съ дървени греди виждаме конструирани даже крепостнитѣ порти на Царевецъ. Тази конструкция, безспорно, създава неудобството при покрива-тераса на кулата, тъй като ще бѫде често изложена на влага и ще изгнива бързо, поради което въ много византийски крепости, въ които етажитѣ на кулитѣ сѫ отдѣлени съ греди, най-горниятъ етажъ е бивалъ съ сводова конструкция, покрита отгоре съ плочи. Така е въ Топъ-Капу-сарай, въ Хрелювата кула и пр., докато пъкъ въ Червенската кула и най-горния етажъ е билъ закритъ съ дървенъ таванъ, въпрѣки неудобството отъ дъжда и снѣга. Ние възприехме за образецъ при конструирването на междуетажнитѣ дюшемета Червенската крепость, като обаче, за да не прониква въ кулата вода и за да се запазятъ дървенитѣ ѝ конструкции по-дълго време, надъ гредитѣ и таванското дюшеме на най-горния етажъ, направихме скрита желѣзобетонна плоча, изчислена да носи сама себе си и товара надъ нея, надъ която конструкция постлахме съ добре фугирани съ циментъ плочи, така че минаването на вода въ кулата стана

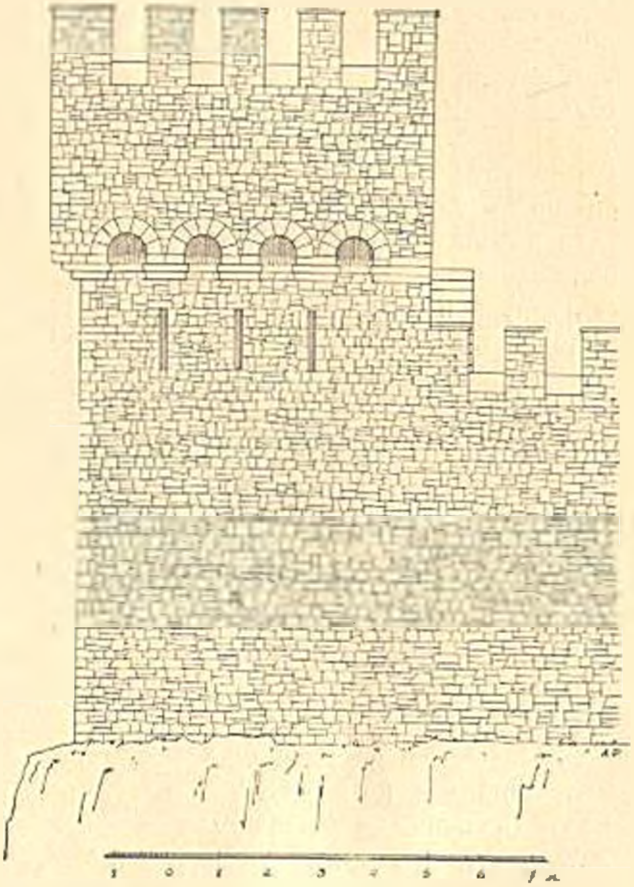

Обр. 238. — „Балдуиновата“ кула, реставрация

невъзможно. Дървени прагове сѫ употрѣбени надъ вратитѣ и бойницитѣ въ „Балдуиновата“ кула — по сѫщия начинъ, както ги виждаме въ Червенската кула.

Съ огледъ за най-дълго запазване на кулата отъ разрушение се избѣгна да се построятъ издадени отъ зида каменни улеи, презъ които да изтича дъждовната вода отъ покрива-тераса. Такива улеи срѣщаме въ нѣкои отъ старитѣ крепостни кули (Хрелювата, въ Цариградъ, Помпей) въ други обаче тѣ липсватъ (Цариградъ, Червенъ, Мезекъ). За да не тече водата презъ тѣхъ и да не измива разтвора на зидоветѣ, поправката на което би била трудна поради това, че на това мѣсто зидоветѣ сѫ високи, даде се наклонъ на покрива-тераса така, че водата да се изтича по зида при стълбата, който е низъкъ и може лесно да бѫде поправянъ. Тоя начинъ на отвеждане на водата се срѣща почти при всички крепостни стени.

Отстрани на кулата се започна възстановяването на крепостната стена и спрѣ на около 4 м. отъ кулата, за да се продължи по-после.

По такъвъ начинъ се реставрира „Балдуиновата“ кула, като се показаха въ нея елементи — начини за отбрана и архитектурни форми — обичайни за онова време и срѣщани най-често въ България и Цариградъ.

Така реставрираната „Балдуинова“ кула възбуди интересъ въ търновци и въ посетителитѣ на Търново и се образува общограждански комитетъ съ задача да възстанови цѣлата крепость. Работата започна пакъ съ предварителни проучвания чрезъ разкопки на останалитѣ подъ земята части отъ старитѣ крепостни зидове. Разкопкитѣ започнаха презъ юлий 1933 год. подъ непосрѣдствения надзоръ на уредника на Търновския музей Т. Николовъ.[1])

Обр. 239. — „Балдуиновата“ кула, реставрация

При разкопкитѣ се откриха основитѣ на старитѣ зидове около входа на крепостьта, за които пише Богданъ Бакшичъ и които по-после сѫ били видени въ доста добро състояние отъ Каницъ, Иречекъ, Шкорпилъ. Установиха се следи отъ основи на крепостна стена непосрѣдствено до т. н. „сѣчена скала“, които продължаватъ по двѣтѣ страни на сегашния пѫть къмъ Царевецъ, като на 51 м. се вижда едно значително разширение на зидоветѣ, което може да ни наведе на мисъльта, че тукъ е имало кула. Това разширение е било после използувано отъ турцитѣ, които сж направили при него чешма, водопроводътъ на която се откри при разкопкитѣ. Следъ това разширение крепостнитѣ стени продължаватъ да се виждатъ отъ двѣтѣ страни на пжтя, като на 110 м. отъ „сѣчената скала“ се явява друго разширение, което показва мѣстото на третата порта, — сжщата, която е сжществувала до 1889 год. Около това мѣсто се констатиратъ нѣколко вида строежи. Ясно е, че едни принадлежатъ на епохата на второто българско царство, други сж по-стари, късно римски или ранновизантийски. По-стариятъ — римскиятъ — зидъ е дебелъ 2.70 м., иззиданъ е по външното си лице съ голѣми, доста добре обработени квадри съ низка рустика съ размѣри до 1.80 м. дълги и до 85 см. високи, а по вжтрешното си лице е отъ по-дребни камъне, безъ правилна обработка, поставени на редове. Между тия две облицовки, зидътъ е направенъ отъ дребни камъни обвити съ изобиленъ варовъ разтворъ съ примѣсь отъ чукани керамиди. Понеже е останало малко отъ зида, не може да се установи редували ли сж се тия камъни съ пластове тухли, или цѣлиятъ зидъ е билъ само отъ камъкъ. Материалътъ и обработката на камъка отъ външното лице много прилича на камъка, съ който е построенъ римскиятъ градъ при Никюпъ. Непосрѣдствено до тоя зидъ е имало порта — на сжщото мѣсто, на което е третата порта отъ срѣдновѣковната българска крепость. Основитѣ на зида подъ портата достигатъ до 1.75 м. подъ сегашното ниво на терена, стигатъ до скала и следватъ нейния профилъ. Иззидани сж, като най-напредъ е поставенъ около 15 см. дебелъ пластъ хоросанъ съ примѣсь на чукани тухли, надъ който следва зидария отъ дребни камъни споена съ сжщия червенъ хоросанъ, и надъ нея единъ редъ отъ по-едри камъни — 50 см. високи и до 1.20 м. дълги, горнята часть на които се намира непосрѣдствено подъ сегашното ниво на терена. Отъ тая стара порта още се вижда жлеба, по който се е движела падаща врата. Върху тоя старъ зидъ е строена крепостната стена отъ второто българско царство, безъ той да бжде взетъ подъ внимание, т. е. безъ горнитѣ, по-новитѣ зидове да следватъ долнитѣ, по-старитѣ, а минаватъ надъ тѣхъ подъ жгълъ, като нѣкжде ги изоставятъ и лежатъ върху старъ насипъ. Обстоятелството, че първиятъ, по-стариятъ зидъ е билъ съвсемъ разрушенъ преди започване на по-новия, (срѣдновѣковния), и това, че строежътъ прилича много повече на Никюпския, отколкото на Абобския и Преславския показва, че той, по-стариятъ — не може да бжде отъ епохата на първото българско царство, както Шкорпилъ предполага, а е по-старъ — римски или византийски. Това се потвърждава и отъ намиранитѣ отъ Петъръ Богданъ Бакшичъ, Каницъ, Иречекъ, Шкорпилъ, а намиращи се и сега фрагменти отъ римски сгради, за които едвали може да се предположи, че всички сж пренесени. Понеже въ старитѣ писмени сведения нищо не се говори за търновска крепость въ първото българско царство, по-лесно е да допуснемъ, че тия останки отъ стара крепость сж на една отъ многото крепости, които Юстинианъ е строилъ на Балканския полуостровъ, и които после при нашествието на варваритѣ били разрушени.

---

[1]) Т. Николовъ. Разкопки на Царевецъ презъ 1933 г. Общински вестникъ „Велико Търново“, бр. 18—21, год. X, 1933.

Разкопки се направиха и северно отъ доскоро сжществуващата порта, съ надежда да се намѣрятъ помѣщенията на стражарницата, каквато можемъ да предположимъ, че е имало. Разкопкитѣ обаче не дадоха задоволителни резултати, — намѣриха се зидове отъ три различни строежа, двата отъ второто българско царство, които обаче не ни даватъ никаква цѣлостна идея за нареждането на помѣщенията, тъй като всѣки по-късенъ строежъ е почти напълно унищожилъ предшедствующия. На това мѣсто се намѣри и часть отъ дворна настилка съ голѣми плочи по подобие на настилката по улицитѣ въ римския градъ при Никюпъ, като подъ една отъ тия плочи се намѣри помѣщение, вѣроятно служаще за скривалище, съ размѣри 2.32 м. дължина, 1 м.

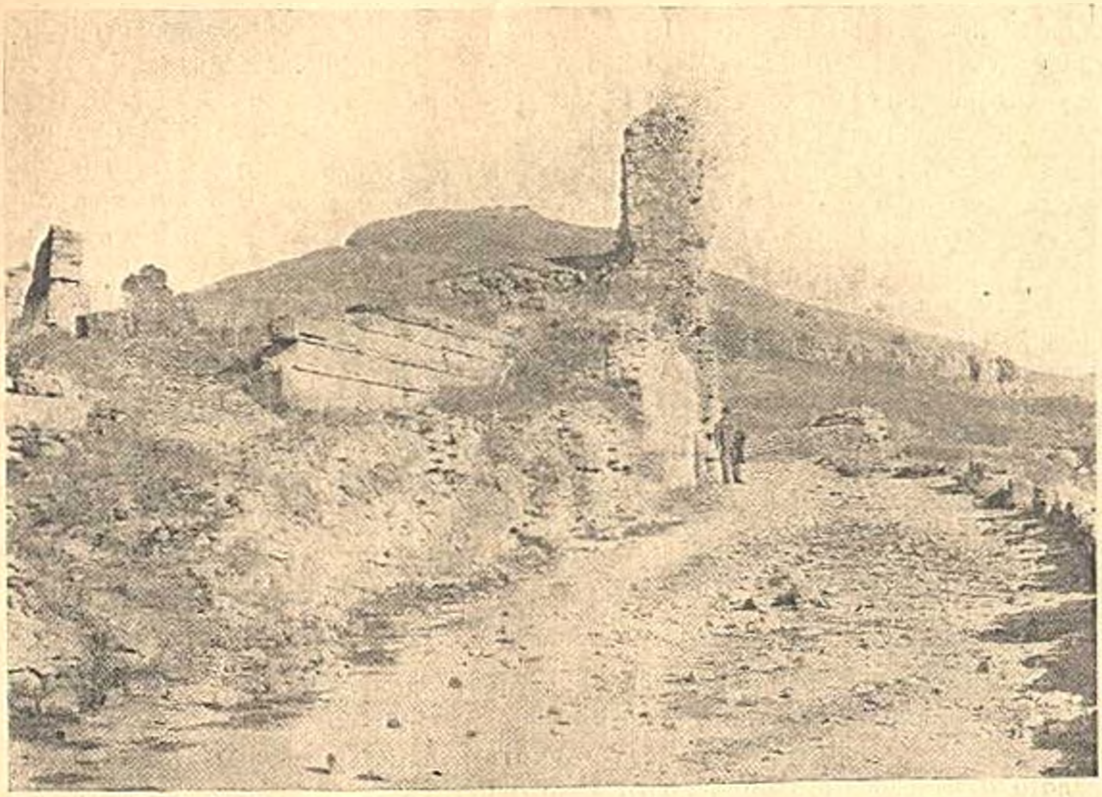

Обр. 240. — Мѣстото при третата порта, следъ събарянето и

широчина и 1.40 м. височина, къмъ което се слиза по 4 стжпала; то е изсѣчено отчасти въ скалата, и е засводено и обзидано съ тухли съ размѣръ 22—16—4 см. на 4—6 см. фуги отъ здравъ хоросанъ съ примѣсь на чукани тухли. Цѣлото помѣщение е измазано съ 2.5 см. мазилка отъ варь, едъръ пѣсъкъ и чукани тухли. Мазилката е съ два слоя — долниятъ 1 см. дебелъ е по-грубъ, горниятъ е по-гладъкъ. Подътъ не е постланъ съ нищо, а за такъвъ е оставена скалата, въ която е отчасти вдълбано това помѣщение, като е доста добре изгладена. Ясно е, че тоя строежъ принадлежи къмъ найстаритѣ крепостни зидове на Царевецъ, къмъ тия, които описахме по-горе, и следи отъ които намѣрихме въ основитѣ подъ „Балдуиновата“ кула.

Въ насипа се намѣри доста голѣмо количество тухли съ различни размѣри — квадратни съ страна 31 до 34 см. и дебели 4—5 см. и други сжщо квадратни съ страна 46 см. и дебели 4.5 см.; намѣриха се и части отъ колони, малко каменно корито отъ варовикъ, стрели, части отъ разни бронзови и стъклени предмети. Тухлитѣ иматъ известнитѣ белези, правени съ пръстъ.

Даннитѣ, които имаме за първоначалната форма на крепостьта Царевецъ сж много оскждни, за да можемъ да направимъ едно точно реставриране на входа въ крепостьта. И образитѣ, които имаме въ Манасиевата хроника сж недостатъчни, за да можемъ отъ тѣхъ да изхождаме и създаваме архитектурнитѣ и конструктивнитѣ форми на крепостьта. По-сигурни данни можемъ да имаме отъ описанията на старитѣ пжтешественици, колкото оскждни и да сж тѣ. И тука, както и при реставрирането на „Балдуиновата“ кула, трѣбва да си поставимъ за задача не точното наподобяване на нѣкогашната крепость, — което е невъзможно — а само построяване върху намѣренитѣ основи крепостна стена въ духа на стенитѣ, каквито е имало въ срѣднитѣ вѣкове въ България и въ странитѣ, съ които е била въ съседство и отъ които е заимствала.

Хаджи Калфа е видѣлъ въ срѣдата на града шестостенна крепость отъ дѣланъ камъкъ съ петь порти, обкржжена отъ Янтра и свързана съ водата й чрезъ две кули. Най-много било запазено отъ кулата, презъ която влѣзли, останалото отъ крепостьта било почти изцѣло разрушено.

Каницъ е видѣлъ тукъ-таме зидове отъ крепостна стена, които засилватъ естествено укрепения Царевецъ.

Иречекъ не ни съобщава нищо ново за крепостьта освенъ казаното отъ Хаджи Калфа. Той цитира писаното отъ Петъръ Богданъ Бакшичъ презъ 1640 год. за Търново, отъ което се вижда, че пжтьтъ за крепостьта водѣлъ надъ естествена скала, отъ двете страни граничаща съ пропасти, широкъ билъ за две кола, че скалата била разцепена въ съседство на първата порта и надъ тая разцепена часть имало подвиженъ мость. Надъ първата, втората и третята порти имало голѣми кули, но всички били почти съборени.[1]

---

[1] Иречекъ, цит. съч. стр. 232.

Най-добре е изследвалъ крепостьта К. Шкорпилъ.[1]) Той е провѣрилъ писаното отъ Богданъ Бакиличъ и сжщо казва, че непосрѣдствено до сѣчената скала е имало порта съ кула; на изтокъ на 65 кр. отъ сѣчената скала е била втора порта съ кула. Пжтьтъ между дветѣ порти е малко разширенъ въ източната половина и е билъ обграденъ отъ дветѣ страни съ зидове съ неизвестна височина. Отъ втората порта били запазени отъ южната страна основитѣ на кулата, която се е издигала надъ портата — тѣ излизали навънъ отъ крепостната стена, били четирижгълни и въ турско време били употрѣбени за чешма. На северната страна на портата се забелязвали остатъци отъ зидъ, залепенъ до отвесната скална стена, която тукъ образува малъкъ жгълъ. Този зидъ е слизалъ по стръмния склонъ до р. Янтра. На изтокъ отъ втората порта е била трета порта, споредъ Шкорпилъ главния входъ на Царевецъ. Тази порта е била запазена до 1889 год. когато е била съборена по разпореждане на тогавашния градски кметъ. Тая порта е била, споредъ Д-ръ В. Беронъ,[2]) оше въ турско време снабдена съ желѣзни дебели врати, които сж се затваряли отъ вжтрешна страна съ дървени лостове, дупкитѣ на които били запазени споредъ Шкорпилъ, до събарянето на портата. Шкорпилъ дава фотографии и скици на портата както е била презъ 1886 год. когато за пръвъ пжть е посетилъ Търново. Въ нея той различава три строежа: най-старъ отъ голѣми дѣлани камъни, който оприличава на тоя въ Абоба, Преславъ, Никюпъ, Марцианополъ и го счита отъ първото българско царство, по-новъ отъ второто българско царство и най-новъ — турски. Зидътъ отъ второто царство отговарялъ по строежа си на зидоветѣ отъ двете крепости: на лицата билъ отъ прости, ломени камъни, слагани въ неправилни пластове, отвжтре билъ отъ „бетонъ“, направенъ отъ камъни и хоросанъ; вжтре въ зида имало хоризонтални мрежи отъ надлъжни и напрѣчни дървени греди. Надъ самата порта отъ вънкашна страна е имало тухленъ сводъ съ незначително пречупване на джгата при сключването му. Отворътъ на входа билъ покритъ съ два реда поставени единъ върху другъ дебели джбови греди по 9 въ всѣки редъ; височината на портата била 2.95 м. Портата била отвжтре 3.75 м. широка, а отвънъ била стѣснена съ два полупиластра 1.05 м. широки на 3.05 м. Южниятъ подпоренъ зидъ на портата навлизалъ навжтре въ крепостьта съ широчина 2.05 м., излизалъ навънъ отъ крепостния зидъ 1.10 м.

Отъ виденитѣ остатъци зидове Шкорпилъ предполага, че отъ северна страна на портата е имало голѣма крепостна постройка, цельта на която е била да пази входа. Западниятъ зидъ на тая постройка, 16 м. дълъгъ, достигалъ до северната скалиста стена. Подобна постройка Шкорпилъ предполага и непосрѣдствено до втората порта.

---

[1]) К. Шкорпилъ, Планъ на старобългарска столица Велико Търново, ИАД 1910 г. стр. 129.

[2]) Д-ръ В. Беронъ, Археологически и исторически изследвания, Търново, 1886, 84.

Съобщението отъ пжтешественицитѣ, провѣрено и констатирано отъ Шкорпилъ, се намѣри въ основи при разкопкитѣ, които се направиха около входа на Царевецъ. Намѣриха се основитѣ на първата, втората и третата крепостни порти, и на стенитѣ, които свързватъ тия порти.

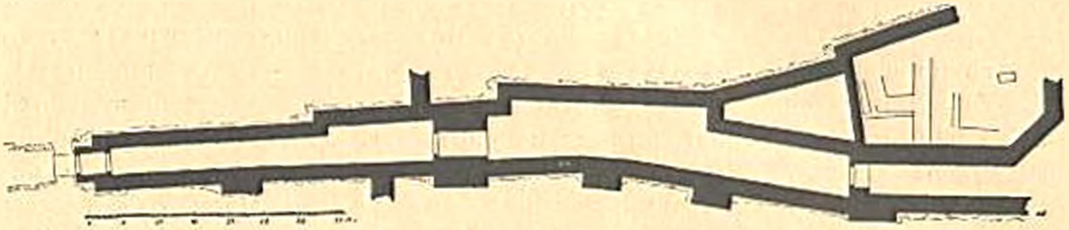

Обр. 241. — Планъ на входа въ крепостьта Царевецъ

Ако хвърлимъ общъ погледъ върху устройството на входа на крепостьта Царевецъ, виждаме, че той много прилича на Цариградската крепость[1]), и то не само по канала съ вода и по моста надъ него, които се срѣщатъ почти при всѣка крепость (въ Търново службата на канала се изпълнява отъ рѣката), но и по нареждането на крепостнитѣ порти при входа на крепостьта (Мелвелихане-капу). Въ Цариградъ непосрѣдствено до моста е първата порта, отъ дето по тѣсна улица, отъ двѣтѣ страни на която се издигатъ крепостни стени, се отива до втората и отъ тамъ до третата порта, следъ което се влиза вжтре

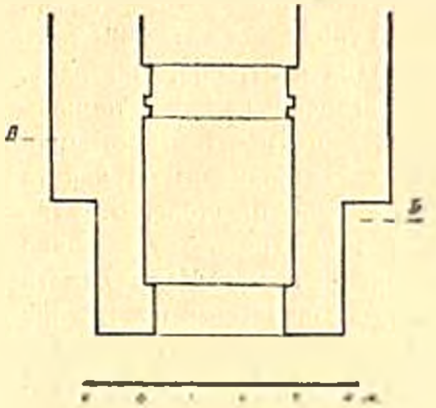

Обр. 242. — Главниятъ входъ въ крепостьта Царевецъ. Планъ на първата порта, реставрация

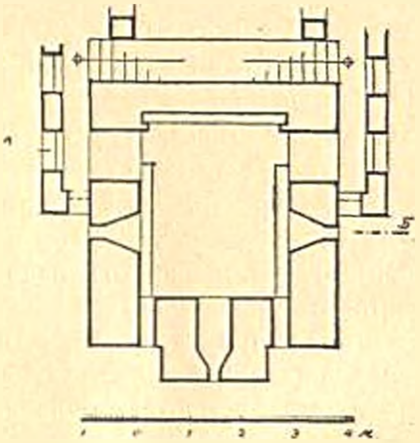

Обр. 243. — Главниятъ входъ въ крепостьта Царевецъ. Планъ на горния етажъ на първата порта, реставрация

въ крепостьта. Приблизително сжщото разположение намираме и при Търновската крепость, само че тукъ естеството на терена е наложило отклонение отъ подробноститѣ при разработването на сжщата тая идея за отбрана. Поради общностьта на идеята и поради това, че цариградското укрепление е било образцова за онова време крепость, можемъ съ доста голѣма сигурность и днесъ, при реставрирането на Търновската крепость, да се ржководимъ и имаме за образецъ Цариградската, като разбира се имаме предъ видъ редицата обстоятелства, които не сж позволили Търново да копира изцѣло Цариградъ. Докато цариградскитѣ крепостни стени сж около 4 м. широки и сж строени солидно съ комбинирана зидария — камъни и тухли, търновскитѣ сж били едва 2—3 м. широки, и сж строени съ примитивния и слабъ строежъ на второто българско царство отъ малки ломени камъни на слабъ варовъ разтворъ и съ дървени връзки презъ зида; докато въ Цариградъ главнитѣ порти сж се охранявали отъ по две кули отстрани на портата, въ Търново мѣстото не позволява да се построи повече отъ една.

---

[1]) Gurlitt, цит. съч. стр. 5.

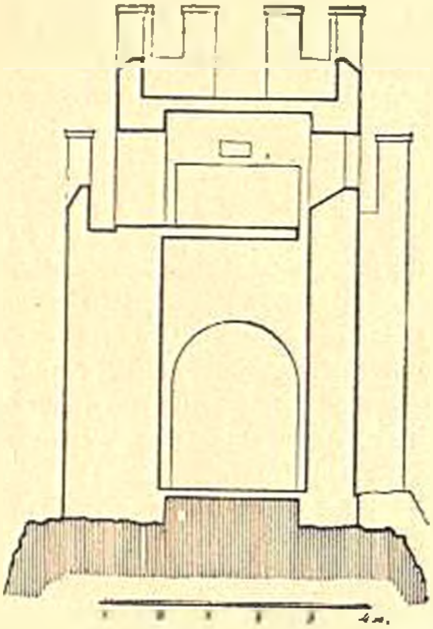

Обр. 244. — Главниятъ входъ въ крепостьта Царевецъ. Разрѣзъ А-Б презъ първата порта, реставрация

Така че при реставриране входа въ крепостьта Царевецъ ние трѣбва да поставимъ надъ „сѣчената скала“ подвижния мость, който се срѣща при почти всѣка добре строена срѣдновѣковна крепость, какъвто е имало и тукъ по сведенията на Богданъ Бакшичъ, който е сжществувалъ още при Д-ръ В. Беронъ, и на който Шкорпилъ е видѣлъ леглата на гредитѣ. Беронъ е видѣлъ дебели синджири, заловени въ двата му предни края, които синджири се издигали нагоре и били заловени съ другитѣ си два края о една дебела джбова греда. Задъ гредата имало стълбовидни постройки, които служели съ горната си часть като опори, въ които се опиратъ и закрепятъ дебелитѣ синджири. Непосрѣдствено до подвижния мость трѣбва да поставимъ първата порта на крепостьта, надъ която Иречекъ и Петъръ Богданъ Бакшичъ, споредъ намѣренитѣ остатаци отъ зидове, смѣтатъ че имало кула. Тукъ въ кулата трѣбва да се поставятъ макаритѣ за вдигането и спущането на подвижния мостъ и на падащата врата, каквато безпорно е имала портата. Освенъ падащата врата може да е имало въ предната часть на кулата и друга, въртяща се, но може да се предположи, че за такава служилъ подвижниятъ мость при издигнато положение. Макаритѣ, служащи за издигане на подвижния мостъ, обикновено се поставятъ долу, при входа или горе, въ етажа на кулата. При Царевецъ сме принудени да ги реставрираме горе, тъй като долу при входа не остава мѣсто за помѣщението, въ което би се действало при вдигане и спущане, още повече че и Беронъ съобщава, че макарата била поставена на горнята часть на каменната постройка, прилепена въ дървена дѫбова греда „устроена въ видъ на голѣмъ портенъ образецъ“.[1])

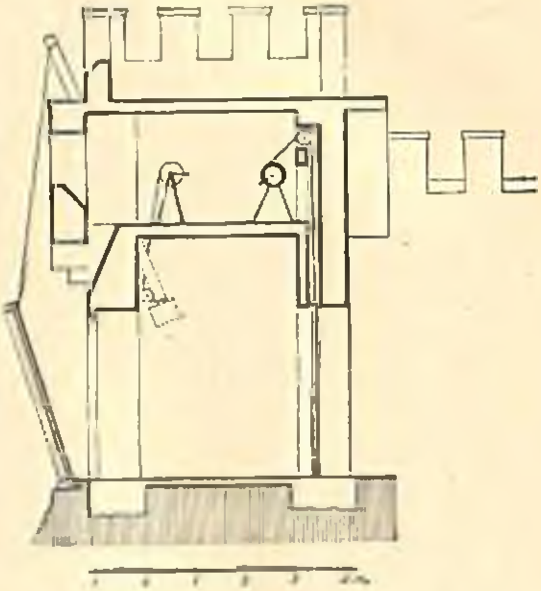

Обр. 245. — Разрѣзъ презъ първата порта, реставрация

Мостътъ може да бѫде реставриранъ, да бѫде вдиганъ и спущанъ съ или безъ контратежесть. По удобенъ за действие е първиятъ случай, затова го тукъ предпочитаме.[2]) Той е по-близъкъ до „устроения въ видъ на голѣмъ портенъ образецъ“.

Горниятъ етажъ на първата кула е на нивото на крепостната стена и отъ тамъ е достѫпенъ, а покривътъ-тераса е достѫпенъ по външни стълби, които започватъ отъ сѫщото ниво на крепостната стена. Въ горния етажъ на кулата е построена надладена часть съ отворъ отдолу, презъ който се действува срещу неприятель, който е миналъ презъ „сѣчената скала“ и е дошелъ подъ кулата — употрѣбенъ е сѫщия принципъ за отбрана отблизо, какъвто имаме и при „Балдуинова кула“.

На 51 м. отъ първата порта е втората. Основитѣ ѝ се ясно очертаватъ и даватъ право да предположимъ, че и надъ втората порта е имало кула.

Третата порта е на 59 м. отъ втората. Отъ описанието и снимкитѣ, които ни дава Шкорпилъ, се вижда, че това, което до 1889 г. е било запазено, е наистина строежъ отъ второто българско царство. Съмнение за времето на строежа може да породи само заострено засводената плитка ниша (или облекчаващъ сводъ) надъ входа, което ни подсѣща за турски начинъ на строежъ, което обаче като единствено, неможе да служи за достатъчно доказателство, още повече, че засводяването не е типично турско, и може да се отдаде на случайность при примитивно работения строежъ на крепостната порта. Приемемъ ли, че портата, така както я виждаме до 1889 год., е отъ второто българско царство, то отъ това което виждаме въ зидоветѣ следва, че надъ тая порта не е имало кула съ вѫтрешно помѣщение, а е имало само зидъ по подобие на крепостната стена, но издигащъ се по-високо отъ нея — това ясно се вижда отъ снимкитѣ, които ни дава Шкорпилъ.

---

[1]) При Видинската крепость, която е строена по образеца на срѣдновѣковнитѣ, имаме случай на действие съ макаритѣ отдолу и на действие отгоре.

[2]) C. Enlart, Manuel d'archélologie française. Architecture. II. стр. 488.

При възстановяването на третата порта трѣбва да се постѫпи така, че жлебътъ на старата порта, тая отъ римската крепость, по който се е движела падаща врата, да не бѫде скритъ — да остане да се вижда. Такъвъ компромисъ при реставрациитѣ се допуща, щомъ чрезъ него се запазва документъ отъ старото минало.

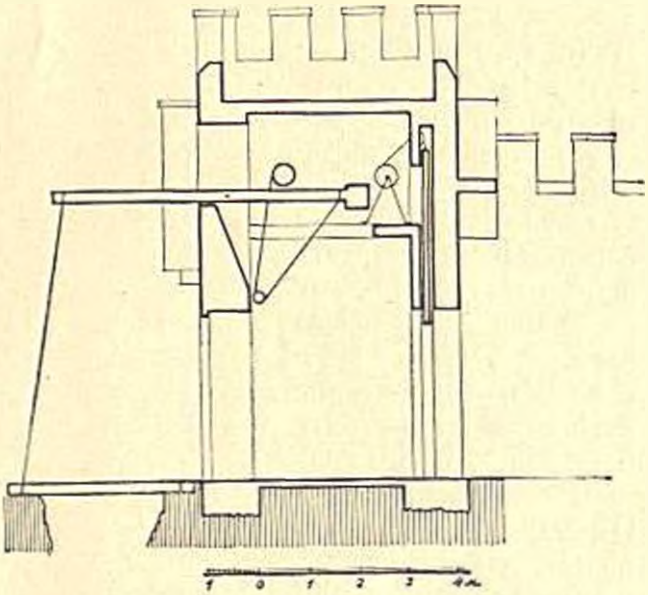

Обр. 246. — Разрѣзъ презъ първата порта, реставрация

Първата, втората и третата порти сѫ свързани помежду си съ крепостни стени, които сѫ образували тѣсна улица, „колкото да се разминатъ две коли“, както пише Бакшичъ. Тая улица е била охранявана отъ войницитѣ, разположени на крепостнитѣ стени, така че и следъ евентуално преминаване на неприятеля презъ подвижния мостъ и първата порта, навлизането му въ крепостьта остава все още затруднено, което прави крепостьта непревзимаема.

Какви сѫ били крепостнитѣ сгради, следи отъ които намираме северно отъ третата порта, не може да се установи. Намѣренитѣ въ земята основи и сведенията, които Шкорпилъ ни дава за сѫществуващитѣ надъ земята зидове, сѫ съвсемъ недостатъчни, за да имаме представа за тѣхъ.

Реставрирането на останалата часть крепостни стени ще стане по запазенитѣ днесь въ земята и надъ земята части. Завършекътъ имъ — горнята имъ часть — ще бѫде по подобие на цариградскитѣ стени. Достѫпъ ще иматъ по обичайнитѣ за онова време външни открити стълби, иззидани покрай стената — мѣстата имъ ще се намѣрятъ при разкопки. Може тукъ-тамъ по крепостнитѣ стени да се поставятъ дървени палисади — надвесени дървени надстройки (скели), въ които войникътъ да бѫде скритъ отъ стрелитѣ на неприятеля, и въ сѫщото време да може да действува въ всички посоки противъ него и особено, когато неприятельтъ е подъ него, непосрѣдствено до стената — да изпълняватъ ролята на надвесенитѣ части, каквито сѫ построени въ „Балдуиновата“ кула и каквито ще се строятъ на първата порта на входа за Царевецъ. Такива дървени палисади виждаме още при египтянитѣ, сирийцитѣ, скититѣ и въ Зап. Европа,[1] виждаме следитѣ имъ и въ Цариградъ.[2] Вѣроятно палисади представляватъ и дървенитѣ „балкони“ които опасватъ крепостнитѣ кули, изобразени въ релиефитѣ на Траяновата колона. При реставрирането на крепостьта „Царевецъ“ трѣбва да се възстановятъ и стенитѣ, които се спущатъ северно и южно отъ крепостнитѣ порти къмъ рѣката. Северната стена е проследена и ясно установена отъ Шкорпилъ, южната показва въ основата си следи, които даватъ възможность да се допустне сѫществуването ѝ. Тия стени изпълняватъ ролята на първия външния пръстенъ крепостни стени, които виждаме въ Цариградъ.

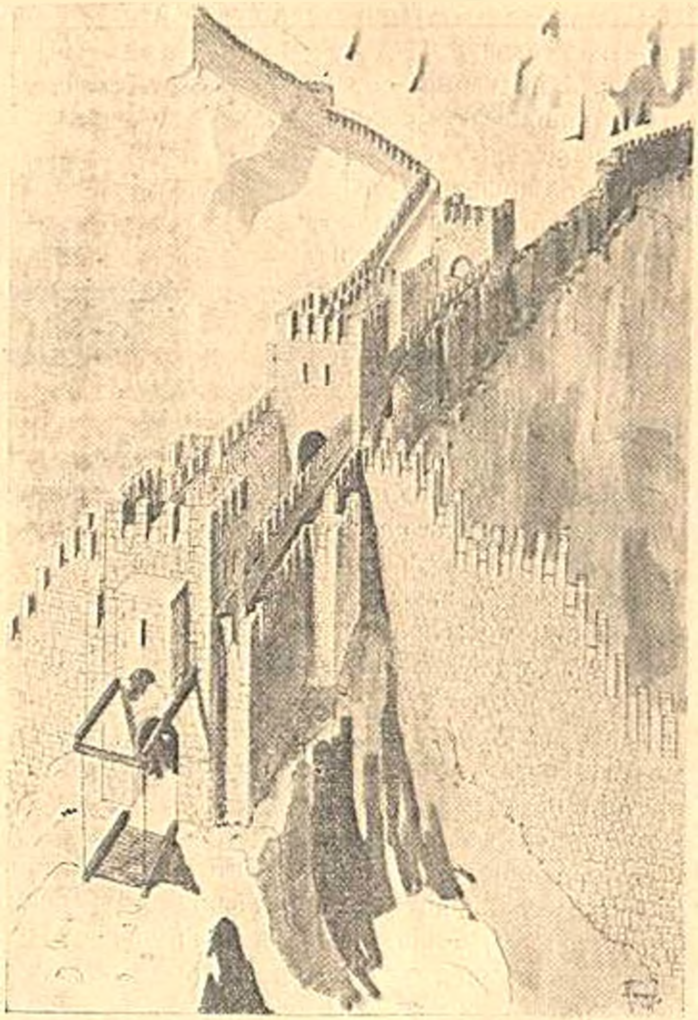

Обр. 247 — Главниятъ входъ въ крепостьта Царевецъ, реставрация

---

[1] A. Neuburger. цит. съч., стр. 287.

[2] Gurlitt, цит. съч. т. I. „Gefangnis des Anemas“ стр. 11.

Така реставрирана крепостьта „Царевецъ“ ще даде идея за срѣдновѣковна крепость, каквито сме имали по времето на второто българско царство въ земитѣ на Балканския полуостровъ.

Wiederherstellung der Festung Zarewetz in Tirnowo

Die Arbeiten zur Wiederherstellung der Festung Zarewetz wurden im Jahre 1930 begonnen. Der knappen Mittel wegen, die der Staat zur Erhaltung alter Denkmäler hergibt, stand die Direktion des Museums auf dem Standpunkt, dass es besser wäre, wenn mann die Mittel, die das Ministerium zur Verfügung stellt, anstatt für eine Wiederherstellung, nur für Ausbesserung unserer alten Denkmäler verwendet würde, und zwar in erster Reihe für die Ruinen, die sich in einem sehr schlechten Zustand befinden, um so mehr, als der alte Bau dieser Festung nicht festgestellt werden kann.

Man begann mit der Wiederherstellung des sogenannten „Balduinturms“ unter der Bauleitung des Museums. Die Aufgabe, die man sich bei einer solchen Arbeit stellen kann, ist selbstverständlich nicht die genaue alte Architekturformen zu wiederholen, worüber keine Anhaltspunkte vorliegen, sondern auf die alten Fundamente einen Turm zu bauen, welcher den mittelalterlichen Festungstürmen entspricht, und alle damaligen Verteidigungsmöglichkeiten aufweist. Zuerst ging man an die Wiederherstellung des sogen. Balduinturms. Dieser Bau war von einem türkischen Überbau bedeckt, so dass es notwendig erschien letzteren abzutragen, damit die alten Mauern erreicht werden können. Die Untersuchung der Fundamente ergab, dass der Turm aus einer anderen, und zwar späteren Zeit stammt, als die übrige Festungsmauer. Der Verfasser ist geneigt den Turm in die Zeit des zweiten bulgarischen Reiches anzusetzen.

Unter diesen Umständen ist es schwer sich eine Gesamtvorstellung vom ganzen Bau zu schaffen. Die alten Reisenden berichten fast nichts darüber. Fingerzeige für die Wiederherstellung liefern jedoch ähnliche Bauten aus den Balkanländern und hauptsächlich aus Bulgarien, Mazedonien und Konstantinopel. Bei den Wiederherstellungsarbeiten hat man das Untergeschoss so gelassen wie man es vorgefunden hat.

Nach der Wiederherstellung des Turmes schritt man an die Wiederherstellung der Festungsmauer und vor allem des Eingangstores. Hier hat man zuerst Ausgrabungen vorgenommen, um die Fundamente des Eingangstores zu erreichen. Es wurden hiebei die Fundamente freigelegt, von denen auch die älteren Reisenden berichten. Hier sowohl als auch unter dem Balduinturm ist man auf Spuren von älteren Mauern gestossen, die in die spätrömische Zeit anzusetzen sind. Die Fundamente der Mauern, die nördlich vom dritten Tor liegen, konnten jedoch nicht sicher festgestellt werden, weil in dem Fall mit drei Bauperioden zu rechnen ist, von denen jede folgende das Werk der vorhergehenden fast gänzlich zerstört hatte und selbst vom letzten (dritten) Bau blieb nur sehr wenig übrig. An dieser Stelle wird wahrscheinlich das Wachthaus gestanden haben. Für die Wiederherstellung der Festung müssen wir die Berichte der früheren Reisenden zu Rate ziehen, um so mehr als ihre Angaben sich mit den Ergebnissen der Ausgrabungen decken. Der zuverlässigste Bericht ist der von Peter Bogdan Bakschitsch, der die Festung im Jahre 1640 besichtigt hat. Er sah, dass der Weg über einen „natürlichen Felsen“ nach der Festung hinführte, dass er „für zwei Wagen breit“ war, und dass der Felsen hart vor dem ersten Tor eine Vertiefung aufwies, über die eine bewegliche Brücke führte. Er schreibt weiter, dass die Anlage des Eingangs aus drei Toren bestand und auf jedem Tor ein Turm emporragte. Dr. Beron hat noch im J. 1856 die bewegliche Brücke und die eiserne Tür des dritten Tors gesehen. — Erst im J. 1889 wurde das Tor niedergerissen. Dieses Tor wurde durch schwere hölzerne Balken verschlossen. Škorpil, der die Festung im J. 1886 studiert hat, meint auch, dass die Anlage des Eingangs dreitorig war. Die Beschreibungen der früheren Reisenden ergeben jedoch kein klares Bild über den Bau von Toren, Türmen und Festungsmauern. Unklar ist ferner, ob hier hölzerne Palissaden vorhanden waren.

Der Eingang von Zarewetz weist eine grosse Ähnlichkeit mit einigen Torbauten von Konstantinopel und vor allem mit dem Tor Melweli—Hane—Kapu auf. Wenn man nun die Grabungsergebnisse mit den Nachrichten der Reisenden vergleicht, kommt man zu folgenden Schlüssen.

Über die Vertiefung des Felsens führte die bewegliche Brücke, die noch Bakschitsch und Beron gesehen haben. Hinter der Brücke muss das erste Tor gestanden haben, das mit einem Turm versehen war. Im Obergeschoss dieses Turmes sind die Rollen für die bewegliche Brücke und das Ausfallstor unterzubringen. Das Obergeschoss des Turmes ist mit einem erkerartigen Vorsprung versehen, der eine Öffnung trug, durch welche man Steine, siedendes Öl u. a. m. auf den Angreifer ausschütten konnte. Das zweite Tor ist 51 m. vom ersten entfernt. Auch dieses Tor war mit einem Turm versehen. Das dritte Tor ist 59 m. vom zweiten entfernt. Aus der Beschreibung und den Aufnahmen Škorpils geht hervor, dass über diesem Tor kein eigentlicher Turm mit Innenräumen, sondern nur eine Erhöhung der Festungsmauer stand. Die drei Tore waren durch Mauern verbunden, die „einen Weg für zwei Wagen umgrenzten“ und eine Höhe von etwa 9 m. erreichten. Die Wiederherstellung der Festungsmauern muss nach dem Vorbild der Festungsmauern von Konstantinopel erfolgen. Die Stärke der Mauern beträgt etwa 3 m. Bei der Wiederherstellung muss der Wallgang mit 1.60 m. hohen Zinnen umgeben und von der Festung aus durch Treppen, die an der Innenseite des Umbaus aufsteigen, zugänglich gewesen sein. In Konstantinopel sind solche Treppen in unregelmässigen Abständen von 100 bis 500 m. angebracht, meist in der Nähe der Tore. Bei der Wiederherstellung der Festungsmauern sind auch die beiden Mauern, die nördlich und südlich des zweiten Tores zum Fluss hinuntergehen, zu restaurieren. Die nördliche Mauer wurde von Škorpil sehr gut untersucht; von der südlichen sind noch heute kleine Reste zu sehen.

Al. Raschenov

ЕДНА ТОКА ОТЪ ГОРНА-МАЛИНА, СОФИЙСКО

ОТЪ РАФАИЛЪ ПОПОВЪ

Презъ 1935 г. асистентътъ при Народния археологически музей, г-нъ Д. Димитровъ, при научната си обиколка въ землището на с. Горна-Малина е попадналъ на една бронзова тока, която привлича внимание поради особената си форма (обр. 248).

Има следната направа: състои се отъ плоска плочка въ форма на хералдиченъ щитъ (А), който въ долния край завършва съ малъкь издатъкъ. Надъ плочката следва продълговатъ пръстенъ въ форма на овала, пристисната по посока на малкия диаметъръ (Б). Въ срѣдата на външната джга на пръстена има плитъкъ жлебъ (В), въ който е лежалъ краятъ на езичето. Както плочката, така и пръстенътъ сж неподвижно съединени и отлѣти заедна въ единъ негативъ.

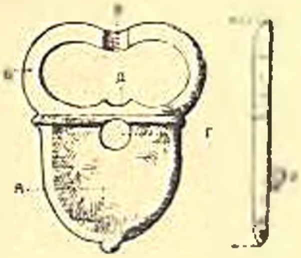

Обр. 248. — Бронзова тока отъ с. Горна Малина

Езичето се е държало съ единия си край съ пръстенче, което е минавало презъ дупката въ горния край на плочката (Г) и обхващало изрѣзката върху вжтрешния ржбъ на пръстена (Д).

Върху опакото на плочката, подъ дупката, има два тънки, въ свободния край заоблени, издатъци съ срещуположни дупчици (Е). Презъ тѣхъ е била прекарана металическа ось, за да крепи края на ремъка, който по всѣка вѣроятность е билъ натъкнатъ на издатъцитѣ. Дължина на токата 2.9 см., най-голѣма ширина (надлъженъ диаметъръ) на пръстена 2.3 см., ширина на плочката 1.9 см., диаметъръ на дупчицата 0.3 см.

Аналогични токи, направени отъ сребро, сж известни отъ единъ гробъ при Nemedi Унгария, (обр. 249)[1]), които се различаватъ отъ нашата само по нѣкои незначителни подробности. Така: 1) при унгарскитѣ екземпляри пръстенътъ не е толкова продълговатъ; 2) при тѣхъ жлебътъ върху предната джга на пръстена странично е ограниченъ съ профилувани издатъци, по този начинъ краятъ на езичето се е крепило неподвижно. До известна степень е аналогична и третата тока отъ Némedi, (обр. 249 Б) Различава се само по формата на плочката, чийто странични ржбове не сж прави, а малко впити на вжтре. 3) По сжществена е разликата между нашата тока и унгарскитѣ по отношение направата на олакото.

---

[1]) Hampel J., Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn II, стр. 752 обр. 1 и 3.

До като токата отъ Горна-Малина върху противоположната на лицето страна има два плоски издатъци съ срещуположни дупки за закрепване на края на ремъка, при унгарскитѣ аналогии последниятъ се е крепѣлъ съ помощьта на гвоздейчета (обр. 249, 1a, 2b и 3by по Hampel). Токитѣ отъ Nemedi Хампелъ датува къмъ VII в. сл. Хр., къмъ което време ще трѣбва вѣроятно да отнесемъ и нашата тока.

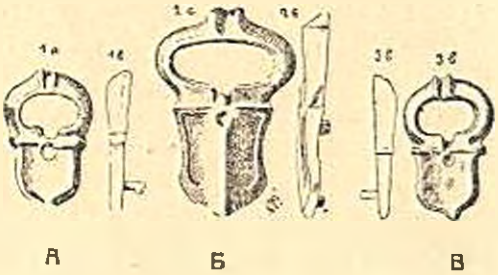

Обр. 249. — Токи отъ Némedi
(по Hampel). ²/₃ ест. в.

ПРЕДИСТОРИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОФИЙСКОТО ПОЛЕ И БЛИЗКИТѢ МУ ОКОЛНОСТИ

ОТЪ НЕДѢЛЧО ПЕТКОВЪ

Благодарение на географическото си мѣстоположение, Софийското поле не е преставало да бжде обитавано отъ човѣка отъ най-ранни времена и до днесъ. Многобройнитѣ предисторически селища, открити въ сев.-източната, северната и югозападната часть на Софийското поле говорятъ, че мѣстото покрай Стара-планина, отъ Вакарелската височина до влизането на р. Искъръ въ пролома и изъ него, е било обитавано отъ човѣка. Избѣгвалъ мочурливитѣ низини въ полето, той е избиралъ мѣсто за живѣене по дилувиалната тераса, между коритото на р. Искъръ и Стара-планина, наричана въ главната

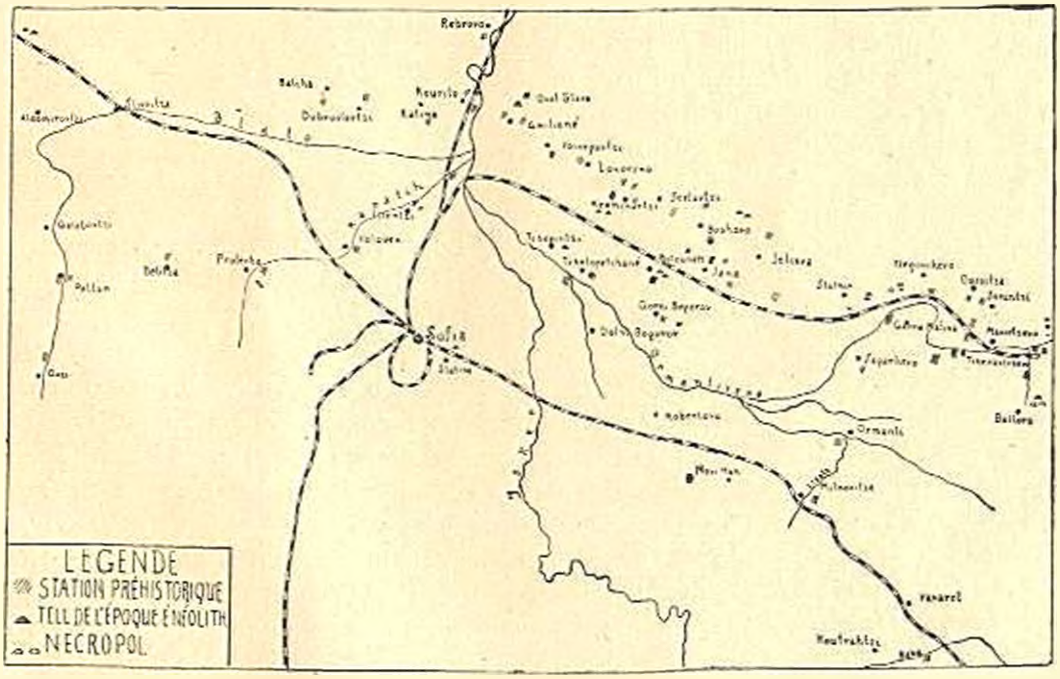
Rebrovo
Balsha
Dobroslavtsi
Kourilo
Sofia
Lokorsko
Jana
Jeliava
Gorni Bogorov
Dolni Bogorov
Ormanli
Vakarel
LEGENDE
STATION PRÉHISTORIQUE
TELL DE L'ÉPOQUE ÉNÉOLITH
NECROPOL

Обр. 250. — Карта на предисторическитѣ селища и некрополи въ Софийското поле си часть отъ мѣстното население „Убрешъ" или „Обреща", дето именно се и откриха по-голѣма часть отъ предисторическитѣ селища (обр. 250).

Гѫсто населена презъ неолитната епоха, софийската котловина не е представала да бѫде обитавана и презъ бронзовата и желѣзни епохи.

За по голѣма прегледность, откриритѣ селища и предмети ще раздѣлимъ на епохи, като селищата и находкитѣ отъ всѣка отдѣлна епоха ще опишемъ по азбученъ редъ.

I. НЕОЛИТНА ЕПОХА

Неолитната епоха е засвидетелствувана въ Софийската котловина въ множество открити селища, въ селищната могила Околъ-глава при с. Гниляне и въ даетѣ малки пещери-Гължбарника и Хайдушката дупка, въ Пекключки камъкъ при с. Гължбовци. По откритата керамика въ тѣзи селища, неолитната епоха въ Софийската котловина може да се раздѣли на раненъ, срѣденъ и късенъ неолитъ и каменно медна епоха. Къмъ ранния неолитъ принадлежатъ селищата съ груба керамика. Сѫдоветѣ, на цвѣтъ червени, отчасти сѫ орнаментирани съ релиефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ, полученъ съ натискане на нокета или пръста. Каменнитѣ орждия се срѣщатъ много рѣдко. Къмъ срѣдния неолитъ се отнасятъ селищата съ сѫдове, орнаментирани съ врѣзанъ, релефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ. Сѫдоветѣ сѫ украсени съ волути, спирали, крѫгове и криви линии. Рисувания орнаментъ липсва. Каменнитѣ орѫдия сѫ плоски трапецовидни брадвички. Презъ късния неолитъ селищата сѫ съ богато орнаментирани сѫдове съ врѣзани и рисувани съ графитъ волути, спирали, меандри, крѫгове и др. Срѣщатъ се различни глинени предмети и глинени идоли. Каменнитѣ орѫдия иматъ най-разнообразни форми. Презъ това време човѣкътъ вече отглежда текстилни растения, плете рибарски мрежи и тъче рогозки и най-разнообразни тъкани материи. Между късния неолитъ и каменно-медната епоха може да отнесемъ селищата при Гължбовци—Пеклюкъ, Горна-Малина-Градище и Чеканчево — източната часть на Угорелина. Къмъ каменномедната епоха принадлежали селищната могила Околъ-глава при с. Гниляне. Презъ това време спорадично се срѣщатъ медни предмети (шила, длета, игли и др.) Къмъ това време трѣбва да отнесемъ и селищата съ боядисана съ червена, кестенява, черна и бѣла боя керамика, открита при с. Милковица, Бухово, Кремиковци, Челопечене-Текия, Курилово и Реброво.

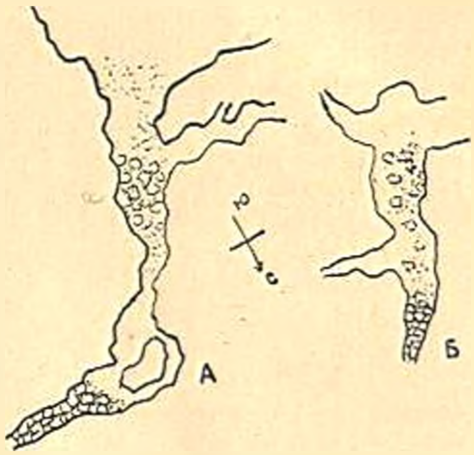

Обр. 251. — Пещеритѣ Гължбарника и Хайдушката дупка при с. Гжлъбовци-Пеклюкъ

Пещери

Гълъбовци. 2 клм. югоизт. отъ селото, въ Пеключки камъкъ, има две малки пещери: Гълъбарника и Хайдушката дупка (обр. 251). Въ културниятъ насипъ и на двѣтѣ пещери се откриха фрагменти отъ тънкостенни, порозитетни сѫдове и животински кости, между които долни челюсти отъ овца, фаланга отъ еленъ и единъ кѫтникъ отъ мечка.

Селища

1. **Бѣлица** (Хераковско). 1 клм. сев. отъ селото, въ мѣстностьта Бѣличко поле или Кочиашъ, срещу воденицата на бр. Митови, отъ лѣво на Бѣличка рѣка се намира голѣмо селище. Рѣката е разкрила културния слой, който достига до 40 см. дебелина. Повърхностьта на селището е осеяно съ множество фрагменти, украсени съ врѣзани волути, спирали, крѫгове и успоредни околовръстни линии (обр. 253, 2). Отъ това селище произлиза четвъртитъ глиненъ сѫдъ, дълъгъ 12 см, пробитъ отъ всички страни, освенъ долната, съ крѫгли дупки. Лицевата му страна е украсена съ врѣзанъ орнаментъ подобенъ на птица (обр. 261, 5).

2. **Бухово.** $1\frac{1}{2}$ клм. източно отъ селото, въ мѣстностьта Урсолъ, голѣмо селище.[1]

Отъ това селище произлизатъ три глинени идола, единъ глиненъ предметъ, животинска глава и множество фрагменти отъ глинени сѫдове, украсени съ бѣли и червени геометрични линии и спирали.

Надъ манастиря св. Мария, отъ лѣво на р. Сперла, изъ ровинитѣ се откриватъ множество фрагменти отъ глинени сѫдове, отчасти украсени съ врѣзанъ и релефенъ орнаментъ. Множество парчета отъ глинена мазилка, съ отпечатъци отъ колове и кременни орждия.

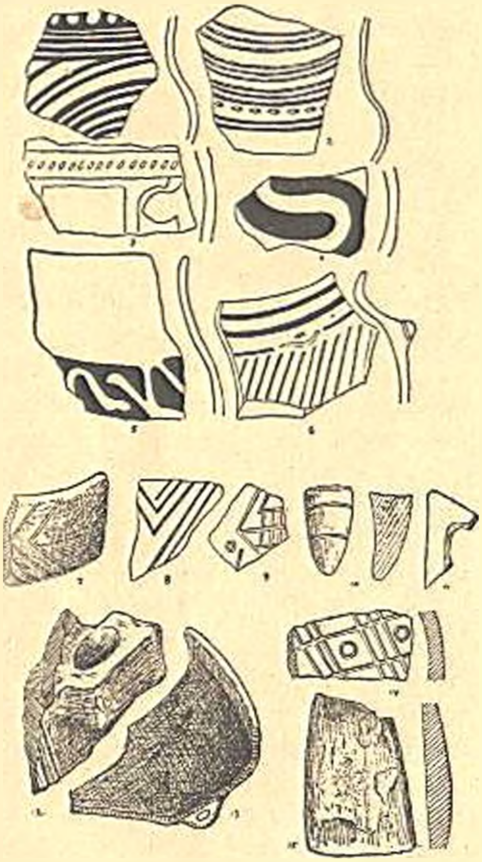

Обр. 252. — Предмети отъ селищата при Гълъбовци (1—6), Кутрахци (7—13) и Орманлия (Лѣсново) (14—15)

---

[1] Н. Петковъ, Предисторическа боядисана керамика отъ Соф. котловина. Годишникъ Пловд. Библ. 1928/29, стр. 187.

3. **Балша.** Около 1 клм., южно отъ селото, отъ дѣсно на рѣката, въ мѣстностьта Гаджовица се намира селище, по повърхностьта на което се намиратъ фрагменти отъ глинени сѫдове, отчасти украсени съ врѣзанъ орнаментъ, кремении орѫдия и др,

4. **Волуекъ.** Източно отъ селото, отъ дѣсно на Пролешката рѣка, въ мѣстностьта Побърдица се намира голѣмо селище.

Глиненитѣ фрагменти отъ сѫдоветѣ сѫ украсени съ врѣзанъ (обр. 453, 3. 26) и рисуванъ орнаментъ. Върху дъната на нѣкой отъ дебелостеннитѣ сѫдове се намиратъ отпечатъци на рогозки, мрежи. Срѣщатъ се каменни орѫдия калѫпеста форма.

5. **Войнеговци.** Източно, надъ селото, въ мѣстностьта Клепало се откриватъ следи отъ неолитно селище.

Глиненитѣ фрагменти отъ сѫдоветѣ сѫ тънки и отчасти украсени съ вдлъбнатъ орнаментъ.

6. **Гълѫбовци.** 2 клм. югоизт. отъ селото, въ Пеключка рѣка, въ мѣстностьта Равни-камъкъ и Кривша се намира голѣмо селище.

Глиненитѣ фрагменти отъ сѫдоветѣ на това селище сѫ полъскани и богато орнаментирани съ графитенъ орнаментъ, хематитна охра, бѣла боя (обр. 252) и релефни рогообразни пѫпки. Повече отъ сѫдоветѣ иматъ форма на паница, съ профилуванъ на вѫтре горенъ рѫбъ и украсени отвънъ, въ горната си часть съ по две малки отвесни дръжки съ хоризонтални дупки. Намѣри се глинена похлупка, снабдена съ две малки дръжки и орнаментирана съ врѣзанъ орнаментъ.

Изобщо, керамиката на селището отъ Пеклюкъ, по формата на сѫдоветѣ и орнамента имъ, твърде много се приближава до керамиката отъ могилнитѣ селища у насъ.

7) **Госъ колибитѣ.** Около 1 клм. северно отъ колибитѣ на селото, въ мѣстностьта „Лагаторъ" се намира неолитно селище.

Глиненитѣ фрагменти отъ сѫдоветѣ сѫ орнаментирани съ врѣзани волути и криви линии (обр. 253, 7). Намиратъ се парчета отъ глинена мазилка, тяжести за станъ, кременни и плоски каменни орѫдия.

8. **Гниляне.** Освенъ селищната могила Околъ-Глава [1]), въ землището на това село се откриха неолитични селища още въ мѣстноститѣ Брѣго — надъ селото, съ глинени фрагменти украсени съ врѣзани волути, спирални и криви линии. Дъната на нѣкои отъ сѫдоветѣ сѫ украсени съ отпечатъци на рогозки и мрежи; въ мѣстностьта Яловъ брѣгъ, съ глинени фрагменти отъ тънкостенни сѫдове, отчасти украсени съ вдлъбнатъ орнаментъ; на две мѣста въ мѣстностьта Лозянски долъ, отъ дѣсно на рѣката, съ глинени фрагменти отъ сѫдове въ едното селище, полъскани безъ орнаментъ, а въ другото, до моги-

---

[1]) Н. Петковъ. Могилата Околъ-Глава при с. Гниляне. Год. Нар. музей кн. V стр. 115.

лата Околъ-Глава, съ глинени фрагменти отъ груби сждове, украсени съ вдълбнатъ и релиефенъ орнаментъ. Освенъ тѣзи селища, въ землището на Гниляне, въ мѣстностьта „Дупкитѣ“ се открива тънъкъ културенъ слой отъ селище съ черни, груби, тънкостенни фрагменти отъ глинени сждове, нѣкой отъ които украсени съ вдлъбнатъ орнаментъ

9. **Горни Богровъ.** Въ землището на това село се откриха две неолитични селища и двете южно отъ селото, въ мѣстностьта Обреща.

Първото селище се намира въ Обреща-Локвата. Керамиката отъ това селище е аналогична на тази отъ второ обширно по пространство селище, открито до манастирчето св. Георги. Керамиката отъ второто селище ни разкрива два вида сждове: дебелостенни — украсени съ врѣзанъ орнаментъ (обр. 253) и тънкостенни — украсени съ рисуванъ и релиефенъ орнаментъ Едни отъ тънкостеннитѣ сждове сж били украсени съ релиефенъ орнаментъ въ форма на птичи глави, окржжени съ релиефни ребра или рисуванъ орнаментъ.

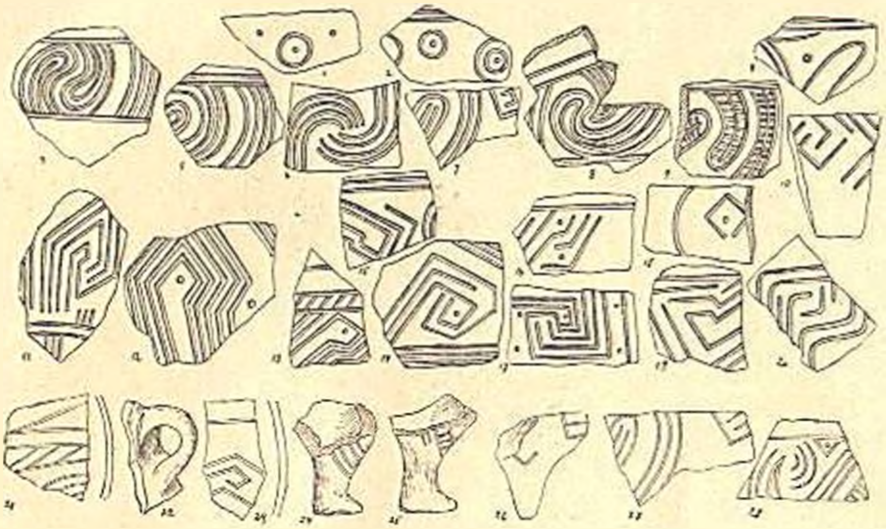

Обр. 253. — Фрагменти отъ глинени сждове съ врѣзанъ орнаментъ отъ Горни-Богровъ (4—6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 20, 25), Челопечене (1, 17, 28), Волуекъ (3, 26, 27), Кжтина (16), Илиенци (10, 18), Чеканчево (21—22), Яна (13—24), Бѣлица (2) и Госъ (7).

Отъ Г. Богровъ произхожда една глинена масичка (обр. 261. 3), два фрагмента отъ глинени масички — животинска форма (обр. 261. 12, 13) и единъ глиненъ идолъ, украсенъ въ седалищната си часть съ врѣзана спирала.

Каменитѣ орждия отъ това селище иматъ клинообразна форма.[1])

---

[1]) Н. Петковъ. Год. Нар. музей 1921 год. стр. 217—222.

10. **Горна-Малина.** Около 2 клм. югозападно отъ селото, въ мѣстностьта Градището, отъ лѣво на Малинската рѣка, се намира обширно неолитично селище, съ културенъ слой до 1 м. дебелина.

Фрагментитѣ отъ глиненитѣ сѫдове сѫ полъскани и украсени съ рисуванъ съ графитъ и хематитна охра орнаментъ (обр. 254). Характерни отъ това селище сѫ паницообразни сѫдове, съ извитъ нагоре первазъ, украсени отъ вѫтре съ рисуванъ графитенъ орнаментъ. Отъ това селище произлиза една глинена огърлица, отъ глинени мониста, пробити дъна отъ малки сѫдинки и пробита човѣшка кость — стернумъ (обр. 254), а сѫщо и глава отъ глиненъ идолъ (обр. 262-4), съ висока шия, украсена съ врѣзани околовръстни нарѣзи. Отъ двѣтѣ страни главичката има пробити по една ушна дупка. Очитѣ сѫ моделирани релиефно. Носътъ, малко повреденъ, е изданенъ напредъ.

11. **Долни Богровъ.** 2 клм. северо-западно отъ селото, въ мѣстностьта „Убреща“, до Орманлийската рѣка се намира пространно селище съ керамика, характеризираща дебелостенни сѫдове, украсени съ релиефенъ орнаментъ и тънкостенни сѫдове, нѣкой отъ които украсени съ вдлъбнатъ орнаментъ.

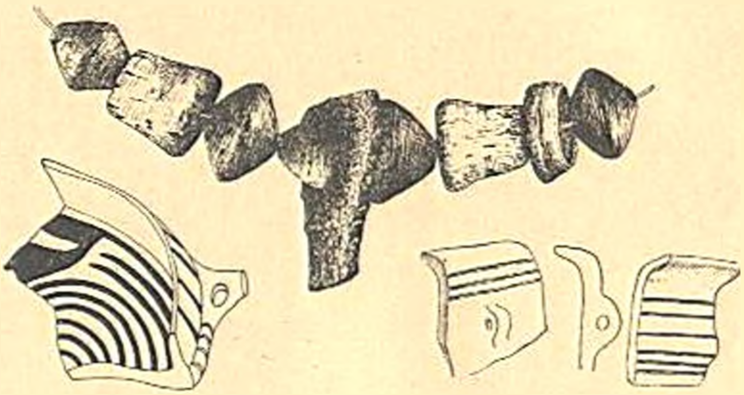

Обр. 254. — Глинена огърлица и фрагменти отъ глинени сѫдове отъ Горна-Малина

12. **Доброславци.** Северно надъ селото, въ мѣстностьта „Могилка“, се откриватъ следи отъ селище, дето изравятъ много фрагменти отъ глинени сѫдове, безъ орнаментъ, мазилки отъ колиби и кремени орѫдия.

13. **Желява.** Около 3 клм. южно отъ селото, въ мѣстностьта Слава чешма, до ж. п. линия София—Макоцево, при единъ изворъ, се намира голѣмо селище.

Глиненитѣ фрагменти отъ сѫдоветѣ сѫ украсени съ врѣзанъ орнаментъ, аналогиченъ на този отъ селището при Яна-Чойна и Горни Богровъ.

Въ замлището на с. Желява се намира още едно селище, въ мѣстностьта Дълга поляна, въ Стара-планина.

Фрагментитѣ отъ глиненитѣ сѫдове отъ това селище сѫ полъскани. Нѣкой сѫдове сѫ имали профилуванъ отвѫтре рѫбъ, а други сѫ били орнаментирани съ релиефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ (обр. 260).

14. **Илиенци.** Единъ километъръ северно отъ селото до р. Какачъ се откриха следи отъ три неолитни селища.

Първото е въ мѣстностьта Брѣго. Открити глинени сѫдове, каменни брадви и глинени предмети.[1]

Второто селище се откри въ мѣстностьта Обреща, задъ форта.

Фрагментитѣ отъ глиненитѣ сѫдове отъ това селище сѫ украсени съ врѣзанъ (обр. 253-10, 18) и рисуванъ орнаментъ. Намѣриха се фрагменти отъ глинени масички. По нѣкой отъ дъната има отпечатъци отъ рогозки и мрежи. Каменнитѣ орѫдия сѫ съ заоблени странични рѫбове.

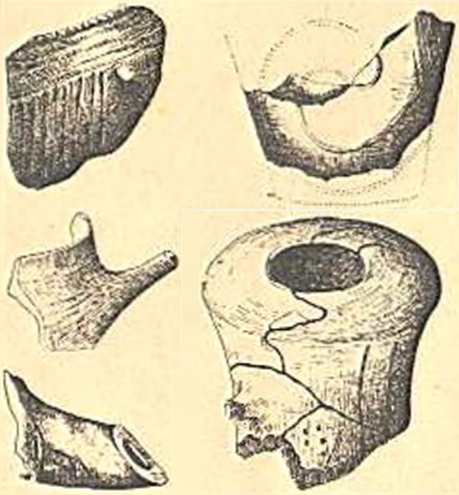

Обр. 255. — Глинени предмети отъ Курило — Кременица

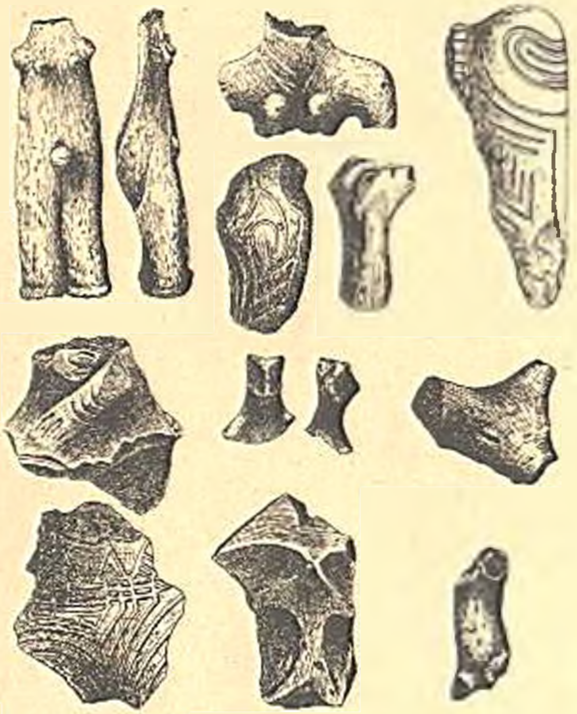

Обр. 256. — Глинени идоли и животински фигури отъ Курило — Кременица

Третото селище се откри въ мѣстностьта Обреща, дето ж. п. линия София—Курило пресича р. Какачъ. Керамиката на това селище разкрива дебелостенни сѫдове, украсени съ релефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ.

15. **Курило**[2] Голѣмо неолитно селище открихме и въ мѣстностьта Кременица, срещу ж. п. гара. Сѫдоветѣ иматъ въ болшинството си форми на

---

[1] Р. Поповъ. Материали за историята на София, стр. 14.

[2] Н. Петковъ. Предисторическа боядисана керамика отъ Соф. котловина. Год. Пловд. библиотека 1928/29 г. стр. 188.

два слепени съ основитѣ си конуси, съ малки шийки, полъскани сѫ и сѫ снабдени съ по една полукрѫгла дръжка. Нѣкои, обаче, сѫдове сѫ имали и двойни вѫжести дръжки съ отвесни дупки. Орнаментътъ, който краси нѣкои отъ сѫдоветѣ, е слабо вдлъбнатъ, врѣзанъ на ленти, изпълнени съ вдлъбнати точки (обр. 255). Нѣкои отъ сѫдоветѣ сѫ имали улейчета (обр. 255). На обр. 255 сѫ показани части отъ глинена кана съ висока шийка и тѣсно устие, орнаментирана съ врѣзани волути и точки. Намѣриха се много предмети отъ глина и кремъкъ.

Обр. 257. Глиненъ сѫдъ въ форма на животно. Подобни сѫдове ни сѫ познати отъ Костиево,[1]) Коджа-Дерменъ,[2]) и Султанъ.[3])

Обр. 257. Часть отъ кухо човѣшко стѫпало, орнаментирано съ врѣзани околовръстни линии. Подобни стѫпала ни сѫ познати отъ Балбунаръ,[4]) Русе[5]) и Кара Арнаутъ.[6]) По-голѣмъ интересъ, обаче, представятъ глиненитѣ идоли отъ Курило, показани на обр. 256. Първиятъ отъ идолитѣ, на който липсва само главата, твърде много наподобава на глиненитѣ статуйки съ разперени рѫце и пѫпкообразни издатъци въ хипогастралната область отъ Burzenland,[7]) Винча[8]) и Gumelniţa.[9]) Не по-малъкъ интересъ представятъ втората и четвъртата фигурки отъ обр. 256, украсени съ врѣзанъ орнаментъ. Освенъ идоли, представляващи човѣшко тѣло, на обр. 256 сѫ показани и нѣколко животински фигурки.

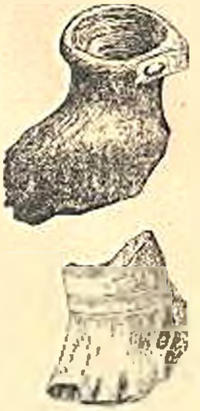

Обр. 257. — Глиненъ сѫдъ и моделъ отъ глина за човѣшко стѫпало

Каменнитѣ орѫдия, намирани въ голѣмо количество, иматъ въ по-голѣмата си часть калѫпеста форма. Срѣщатъ се много длета и трапецовидни брадвички.

Въ мѣстностьта „Селището" при Бѣли-градъ, следи отъ селище съ фрагменти отъ глинени сѫдове, украсени отчасти съ врѣзанъ и релефенъ орнаментъ.

Въ мѣстностьта Тайна—Могилки, голѣмо селище съ рисувана—графитна керамика. Каменни орѫдия съ дупки, трижгълни каменни брадвички, кременни и костени орѫдия. Множество животински кости.

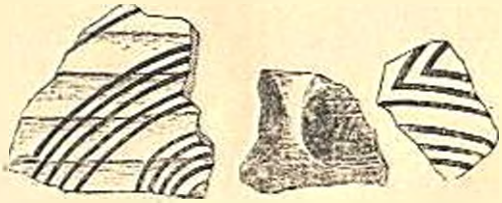

Обр. 258 — Глинени фрагменти отъ сѫдове съ рисуванъ орнаментъ отъ Курило — Тайна

---

[1]) Seure et Degrand. BCH 1906 обр. 43.

[2]) Р. Поповъ. ИАД VI. табл. IV 1 и 2.

[3]) В. Миковъ, Могилата при с. Султанъ. ГНМ 1922—1925 год. обр. 56.

[4]) В. Миковъ. ИАИ IV стр. 275 обр. 109.

[5]) Костовъ. Предистор. могила при Русе. ГНМ 1922—1925 год. стр. 69.

[6]) В. Миковъ. ИАИ II обр. 97.

[7]) Julius Teutsch. Prähistorische Funde aus dem Burzenlande, обр. 117—119.

[8]) М. Васић. Прилози, обр. 14.

[9]) V. Dumitrescu. Dacia II, обр. 63.

Западно отъ Могилкитѣ, подъ лозята, следи отъ селище съ груба керамика.

16. **Кжтина.** Около 2 клм. юго-изт. отъ селото, при завоя на р. Цървена, отъ дѣсната й страна, се намира неолитно селище, осѣяно съ фрагменти отъ глинени сждове, украсени съ врѣзанъ орнаментъ (обр. 253, 16). Намиратъ се плоски каменни брадвички, кременни оржд‌ия и животински кости.

17. **Кремиковци.** Въ землището на селото се откриха нѣколко селища.

Въ селото, предъ прогимназията и задъ нея, въ брѣга на рѣката, голѣмо селище съ боядисана керамика.[1]

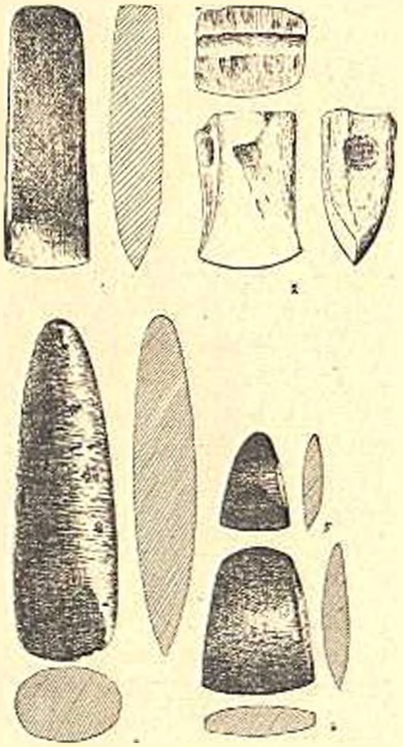

Обр. 259. — Каменни оржд‌ия отъ Кремиковци (1—2) и Милковица (3—5)

Въ горния край на селото, отъ дѣсно на шосето за манастиря, при копане на кладенецъ, на една дълбочина отъ 4 м., откритъ горѣлъ културенъ слой 50 см. дебелъ. Намѣрени множество фрагменти отъ червено боядисани полъскани сждове, каменни оржд‌ия, хромелъ, тяжесть за станъ и др.

Изъ манастирски долъ, подъ манастира, следи отъ неолитно селище.

Въ Братинска рѣка, надъ чешмата и при мѣстностьта „Орлякъ", следи отъ неолитни селища съ керамика, характеризираща сждове съ врѣзанъ орнаментъ, аналогиченъ на този отъ Яна, Бѣлица, Г. Богровъ и Челопечане. Върху дъната на нѣкои отъ сждоветѣ отпечатъци отъ мрежи.

18. **Кутрахци.** Около 1 ¹/₂ клм. източно отъ селото, въ мѣстностьта Язовинитѣ, отъ дѣсно на р. Баба, се намира голѣмо неолитно селище. Фрагментитѣ отъ глиненитѣ сждове сж украсени съ врѣзанъ, рисуванъ съ графитъ и хематитна охра орнаментъ. На обр. 252 сж показани нѣкой по характерни предмети отъ това селище.

19. **Локорско.** Надъ селото, западно, въ ровинитѣ, по пжтя за с. Войнеговци, се откриватъ следи отъ селище съ груба керамика.

Въ мѣстностьта Неврезица, срещу Братската рѣка, се намира селище, керамиката на което е характерна на тази отъ Братинска рѣка (врѣзанъ орнаментъ).

---

[1] Н. Петковъ, Предисторическа боядисана керамика отъ Соф. котловина. Год. Пловд. библиотека, 1928/29 г., стр. 187.

20. Байлово. Въ Опорска рѣка, при Божичковъ кладенецъ, се откриватъ следи отъ малко неолитно селище, съ дебелостенни сѫдове съ релефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ.

Въ мѣстностьта Падало, Макоцевско землище, гдето Опорска рѣка се влива въ Камарска рѣка, се намира неолитно селище. Глиненитѣ сѫдове отъ това селище сѫ украсени съ релефенъ и врѣзанъ орнаментъ. Намѣри се сѫдинка съ три цилиндрични крачета.

21. Милковица. Въ мѣстностьта „Търнава", до ж. п. спирка селище съ боядисана керамика.[1]) Намиратъ се каменни тесли и брадвички съ заоблени странични рѫбове. Обр. 259, 3, 5. Намѣри се глинена животинска глава съ релефни триѫгълни зѫби. Подобна глава се намѣри въ селището при Кремиковци.

22. Негушево. До ж. п. линия, въ най-тѣсната часть на долината има следи отъ неолитно селище.[2])

23. Орманлия. Единъ клм. южно отъ селото, въ мѣстностьта Чакмаклий, до р. Липецъ, се намира голѣмо неолитично селище. На много мѣста рѣката е измила културния слой, въ който се изравятъ груби сѫдове съ релефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ. Въ западната часть на селището попадатъ фрагменти отъ полъскани глинени сѫдове, нѣкой орнаментирани съ врѣзанъ орнаментъ, сѫщо и плоски каменни брадвички (обр. 252).

24. Пролеша. Единъ клм. с. изт. отъ селото, въ мѣстностьта Срѣдобърдина голѣмо неолитно селище. Намиратъ се фрагменти отъ глинени сѫдове съ релефенъ и вдлъбнатъ орнаментъ. Попадатъ кременни, а така сѫщо и каменни-калѫпести орѫдия.

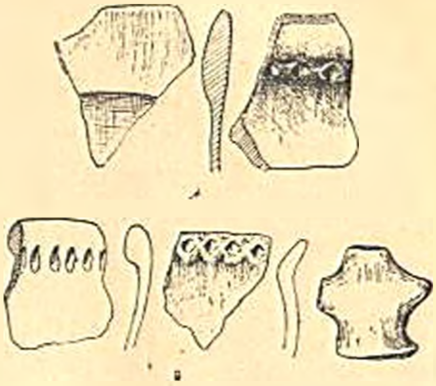

Обр. 260. — Фрагменти отъ глинени сѫдове отъ Желява (1—2) и Осоица (3—5)

25. Подгумеръ. Между селото и манастиря, отъ лѣво на пѫтя, следи отъ селище. Фрагменти отъ груби глинени сѫдове, безъ орнаментъ. Кременни орѫдия.

26. Нови-Ханъ. Въ мѣстностьта Аязмото се намира неолитно селище съ груба керамика.[3])

27. Реброво. Въ гробищата на селото, въ мѣстностьта Селището, голѣмо неолитично селище съ боядисана керамика, аналогична на тази отъ Бухово, Милковица, Кремиковци и Курило — до ж. п. гара.[4])

---

[1]) Н. Петковъ. Год. Пл. Н. Б. 1928—1929 стр. 185—198.

[2]) В. Миковъ. Предисторически селища стр. 44.

[3]) Р. Поповъ, Материали, стр. 17.

[4]) Н. Петковъ, Предисторическа боядисана керамика, Год. П. Н. Библ. 1928/1929 г. стр. 185—198.

28 Саранци. Западно, задъ селото, въ старитѣ турски гробища, се откриватъ следи отъ неолитно селище.

По интересно, обаче, е селището въ мѣстностьта „Сарански азмакъ,“ гдето фрагментитѣ отъ глиненитѣ сѫдове сѫ орнаментирани съ врѣзанъ орнаментъ, характеренъ на този отъ Яна-Чойна, Г. Богровъ и Челопечане. По дъната на нѣкои отъ сѫдоветѣ има отпечатъци отъ рогозки и мрежи. Каменнитѣ оръдия сѫ съ заоблени странични ръбове.

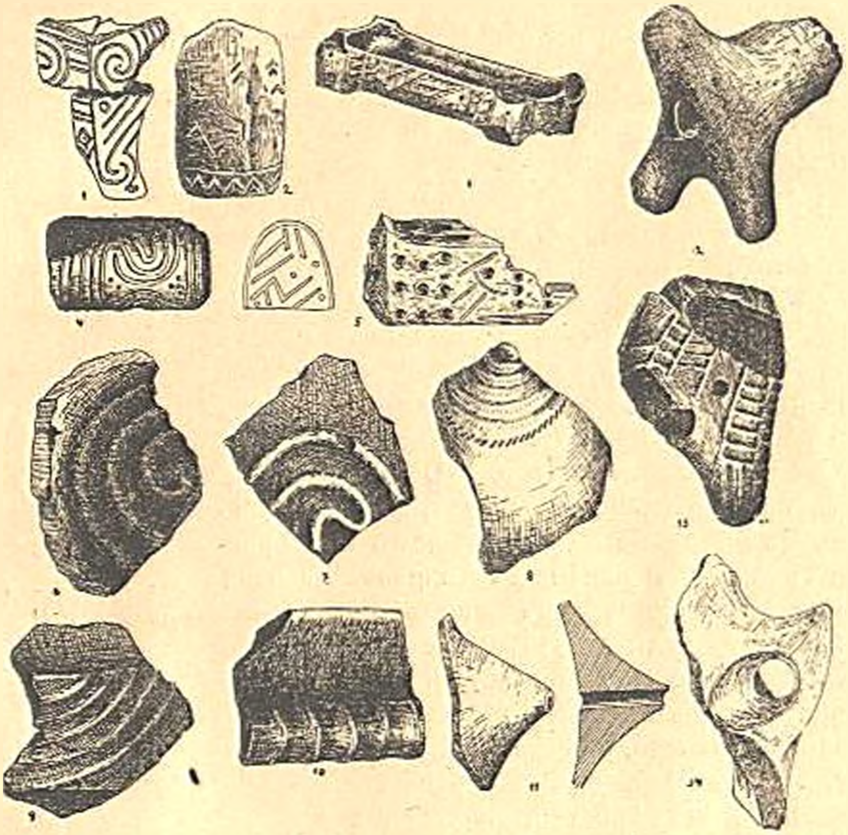

Обр. 261. — Предмети отъ глина отъ Челопечане (1, 2, 4, 8—10), Горни-Богровъ (3, 6, 7, 12—14) и Бѣлица (5)

29. Сегърлиево. 1 клм. юго-източно отъ селото, въ мѣстностьта Ебриево се намира селище, дето се откриватъ фрагменти отъ глинени сѫдове, отчасти орнаментирани съ вдлъбнатъ и релиефенъ орнаментъ.

30. **Сеславци.** Въ мѣстностьта Изливо, отъ дѣсно на р. Сперла, следи отъ селище съ врѣзанъ орнаментъ.

31. **Осойца.** $1\frac{1}{2}$ клм. южно отъ селото, въ мѣстностьта Гаджовица, се намира неолитно селище. На обр. 260 сѫ показани нѣкой по характерни фрагменти отъ сѫдове отъ това селище.

32. **Челопечане.** Едно отъ най-голѣмитѣ неолитни селища въ Соф. поле е това при Челопечане, въ мѣстностьта Обреща. Въ това селище се срѣщатъ сѫдове орнаментирани: съ врѣзани волути, спирали, кржгове (обр. 253) съ рисувани волути и спирали. Нѣкои отъ сѫдоветѣ сѫ имали улейчета за изливане течностьта (обр. 261). Намѣриха се голѣмъ брой фрагменти отъ глинени масички, орнаментирани съ врѣзанъ орнаментъ (обр. 261). Намѣриха се два модела за колиби, отъ които единия — плътенъ, е показанъ на обр. 261-4 И въ това селище, както при Г. Богровъ, часть отъ сѫдоветѣ сѫ били орнаментирани съ релиефно изваяни птичи глави, окрѫжени съ релефни ребра или рисуванъ орнаментъ. Тънкостеннитѣ сѫдове сѫ били снабдени съ дръжки птичи клюнъ, нѣкои отъ които орнаментирани съ рисуванъ орнаментъ.

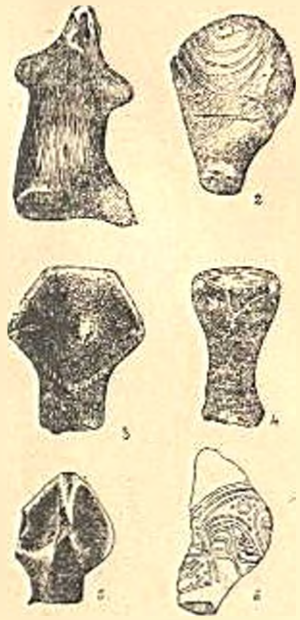

Обр. 562. — Глинени идоли отъ Челопечане

Идолитѣ отъ Челопечане (обр. 262) сѫ отъ голѣмо значение за проучаване идолната пластика на Софийското поле. Въ по-голѣмата си часть идолитѣ сѫ орнаментирани съ врѣзанъ орнаментъ спирали, меандри и кржгове и сѫ сплеснати въ лицевата си часть. Анатомични подробности въ тѣхъ липсватъ. Една отъ главитѣ, обаче, има петожгълна форма, съ остроизданенъ напредъ носъ, релиефни очи и провъртени, по една отъ страни, ушни дупки. Брадата е орнаментирана съ нарѣзи изпълнени съ бѣло вещество.

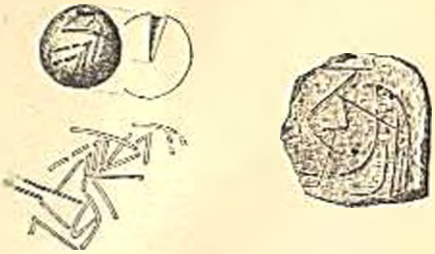

Обр. 563. — Сфериченъ глиненъ прешленъ съ врѣзани писменни знаци отъ Челопечане (а) фрагментъ отъ глинена масичка съ врѣзана върху него човѣшка глава

Освенъ глинени човѣшки фигури намѣриха се три изображения на човѣшко тѣло изрѣзани: две върху фрагменти отъ глинени сѫдове и една — върху фрагментъ отъ глинена масичка (обр. 263 б). Такова схематично начертание на човѣшкото тѣло, изрѣзано върху глинени сѫдове отъ неолитичната епоха, срѣщаме за първи пжть у насъ.

Не по-малъкъ интересъ представлява и глинения сферичень прешленъ (обр. 263 а), повърхностьта на който е изпълнена съ нарѣзи. До като почти всички глинени прешлени открити въ селищнитѣ могили и открити селища у насъ, сж орнаментирани било съ успоредни нарѣзи, полукржгове, трижгълници или волути, прешленътъ отъ Челопечане носи нарѣзи, които въ никой случай неможе да приемемъ за обикновенъ орнаментъ. Тукъ липсва повторението на еднакви симетрични фигури: трижгълници, волути и спирали, както при всички орнаментирани прешлени, поради което нарѣзитѣ върху глинения прешленъ отъ Челопечане трѣбва да приемемъ, че представятъ отъ себе си писменни знаци. Като аналогия можемъ да посочимъ на една група подобни глинени прешлени отъ Троя, които носятъ начертания. наподобаващи писменни знаци[1])

Каменитѣ орждия отъ Челопечане, въ по-голѣмата си часть, иматъ клинообразна форма. Нѣкои отъ дъната на сждоветѣ сж украсени съ отпечатъци на рогозки, мрежи и тжкани.[2])

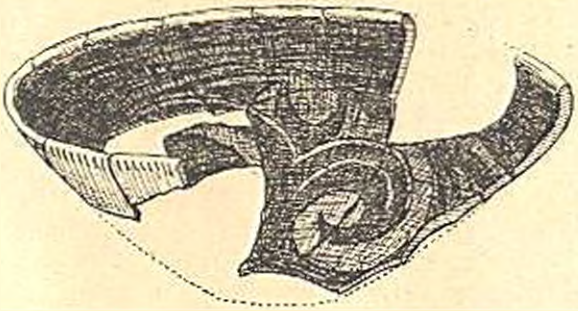

Обр. 264. — Глиненъ сждъ съ рисуванъ орнаментъ отъ Чеканчево — Угорелина

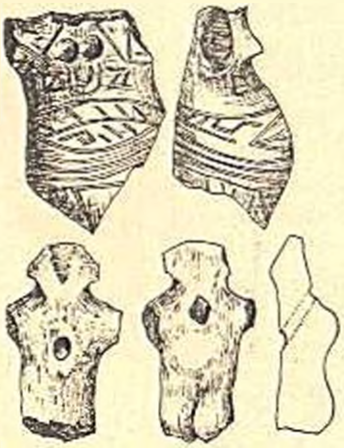

Обр. 265. — Глинени идоли отъ Чеканчево — Угорелина

Въ мѣстностьта Текия, източно отъ селото, се намира голѣмо селище съ боядисана керамика, аналогична на тази отъ Бухово, Кремиковци, Курило и Реброво.

33. **Чеканчево.** Въ края на 1935 година съ срѣдствата на Бъл. Арх. Институтъ, асистента при Народния музей Д. П. Димитровъ предприе сондажни разкопвания въ скалистия хълмъ Угорелина, на западния край на селото. При разчистване насипа, около стенитѣ на градището, което е окржжавало Угоре-

---

[1]) H. Schmidt, Schliemanns Trojanische Altertümer. Taf. VI № 5209—5224, особенно № 5209—5214 и 5222.

[2]) Н. Петковъ. Год. Нар. музей 1921 г., стр. 217—222.

лина, се разкриха останки отъ неолетно и броново селище, наслояванията на които сѫ съвършено разбъркани поради това, че селянитѣ отъ Чеканчево сѫ погребвали върху Угорелина своитѣ мъртви. Все пакъ, отъ изровенитѣ фрагменти отъ глинени сѫдове можа да се констатира присѫтствието на неолитичната и бронзова култури. Низко въ източната часть на Угорелина, гдето не сѫ извършвани погребения отъ по-ново време и липсва околовръстната стена, неолитичния слой ясно се очертава. Отъ тази часть на Угорелина произлиза паницообразенъ глиненъ сѫдъ, богато орнаментиранъ отъ вѫтре съ графитни спирали (обр. 264). Подобни сѫдове се откриха при Горна-Малина—Градището и Гълѫбовци — Пеклюкъ. При разкопкитѣ, въ срѣдата на Угорелина, на една дълбочина около 1 м. се изровиха два глинени идола (обр. 265). Първиятъ идолъ е украсенъ съ врѣзанъ орнаментъ на ленти, изпълнени съ меандри и ѫглести спирали. Половия трижгълникъ, сѫщо така, ясно е очертанъ съ нарѣзи. Подобенъ половъ трижгълникъ е урѣзанъ върху единъ глиненъ идолъ отъ Султанъ[1]), а сѫщо и върху идолитѣ отъ Коджа Дерменъ,[2]) Папазли[3]) и Габарево.[4]) Вториятъ идолъ е безъ орнаментъ. Презъ срѣдата си има коса пробита дупка, вѣроятно за окачване или носене на идола. Отзадъ този идолъ има единъ пѫпковиденъ издатъкъ, такъвъ какъвто има единъ идолъ отъ Балбунаръ[5]) Подобенъ глиненъ идолъ съ дупка презъ срѣдата ни е познатъ отъ Бутмиръ.[6])

Два клм. западно отъ селото, въ мѣстностьта Малкия Кайрякъ, се намира неолитично селище съ врѣзана и рисувана керамика (обр. 253). Голѣма часть отъ културния слой на това селище е послужилъ за насипване на една надгробна могила до селището, която преди 10 години е била разкопана отъ иманяри.

34. **Яна.** Въ землището на това селище се откриха две неолитични селища. Първото е въ сев.-източната часть на селото въ мѣстностьта Селището, а второто — около 2 клм. изт. отъ селото въ мѣстностьта Чойна, до единъ голѣмъ изворъ. И двет̀ѣ селища сѫ усеяни съ глинени фрагменти отъ сѫдове, украсени съ врѣзанъ орнаментъ (обр. 253, 13, 24), Каменнитѣ орѫдия сѫ плоски теслички съ заоблени странични рѫбове. Върху дъната на нѣкои отъ сѫдоветѣ има отпечатъци на рогозки, мрежи и тъкани.

Селищни могили

1. **Гниляне.** Въ землището на това село, въ мѣстностьта Околъ-Глава се намира единствевата селищна неолитична могила въ Софийското поле. При

---

[1]) Ан. Чилингировъ. Сб. А. Н. кн. XI. Табл. I.

[2]) Р. Поповъ. И. А. Д. VI, 125.

[3]) М. Hoernes — Mengin. Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, 1925, 319.

[4]) В. Миковъ, Г. Н. М. 1926—32, 105.

[5]) В. Миковъ, ц. с. обр. 105.

[6]) Hoernes-Mengin ц. с. 1925, стр. 289, обр. I.

разкопки въ нея, презъ 1928 год. можахъ да открия неолитично и бронзово наслояване. На неолита принадлежатъ голѣмъ брой фрагментирани глинени сѫдове, украсени съ релефенъ, врѣзанъ и рисуванъ съ графитъ, хематитна охра и бѣла боя орнаментъ. Откриха се множество каменни и костени орѫдия. медно шило, рѣзецъ отъ медно длето, глинени и костени плоски и трѫбести идоли.[1]) Голѣма часть отъ орнаментиранитѣ сѫдове иматъ паницообразна форма съ профилуванъ навѫтре рѫбъ, украсенъ съ графитенъ орнаментъ и снабдени отъ вънъ съ две малки отвесни дръжки.

Медна епоха

Медната епоха въ Софийското поле за сега е засвидетелствувана само съ нѣколко единични предмети.

Кремиковци. Една киркомотика, която вѣроятно, принадлежи на четириметровия културенъ слой на селището до рѣката съ боядисана керамика.[2])

Сливница. Три медни брадви.[3])

Бронзова епоха

Бронзовата епоха въ Софийското поле е засвидетелствувана съ нѣколко открити селища и единични предмети. Селищата, които характеризиратъ бронзовата епоха сѫ отъ типътъ на открититѣ селища, обаче, върху неолитичната селищна могила Околъ-Глава при с. Гниляне се откри и наслояване характерно за бронзовата епоха. Керамиката презъ тази епоха въ Софийското поле се характеризира съ сѫдове съ високи гърла и издути трѫбуси. Рѫбоветѣ на гърлата на нѣкои отъ тѣзи сѫдове сѫ силно профилувани навънъ, като върху тѣхъ сѫ врѣзани триѫгълници или крѫгове, изпълнени съ мрежоподобни нарѣзи. Шиитѣ на нѣкои отъ сѫдоветѣ сѫ украсени съ врѣзани геометрични линии. Орнамента, който краси сѫдоветѣ презъ тази епоха, е врѣзанъ почти въ срѣдната имъ издута часть. Цвѣтътъ на сѫдоветѣ е синъ или синкавъ, но срѣщатъ се и червени. По отношение начина на орнаментиране на сѫдоветѣ, въ Софийското поле сѫ констатирани такива съ печатенъ и врѣзанъ орнаментъ. Заслужава да се отбележи обстоятелството, че керамиката отъ

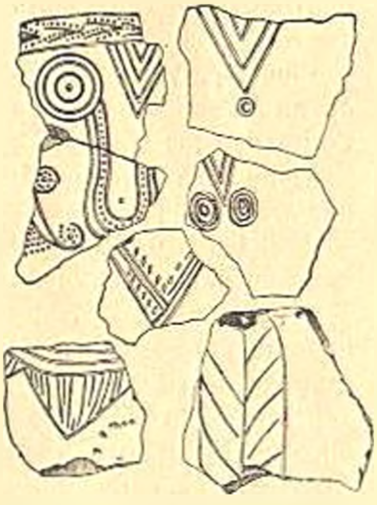

Обр. 266. — Фрагменти отъ глинени сѫдове съ врѣзанъ орнаментъ отъ Гълѫбовци — Пеклюкъ

открититѣ бронзови селища рѣзко се отличава както по форма на сѫдоветѣ, така и по орнаментъ отъ керамиката, открита въ селищнитѣ могили отъ бронзовата епоха у насъ[1]. Въ селищнитѣ могили типични сѫ сѫдоветѣ — кани снабдени съ дръжки, завършващи съ цилиндрични или пѫпковини издатъци. Орнамента, който краси сѫдоветѣ отъ открититѣ бронзови селища, въ могилитѣ съвършенно липсва.

---

[1]) Н. Петковъ. Могилата Околъ Глава при с. Гниляне. Г. Н. М. 1926 год.

[2]) Р. Поповъ. Материали, кн. V обр. 25.

[3]) Р. Поповъ. Материали, кн. V обр. 23, 25.

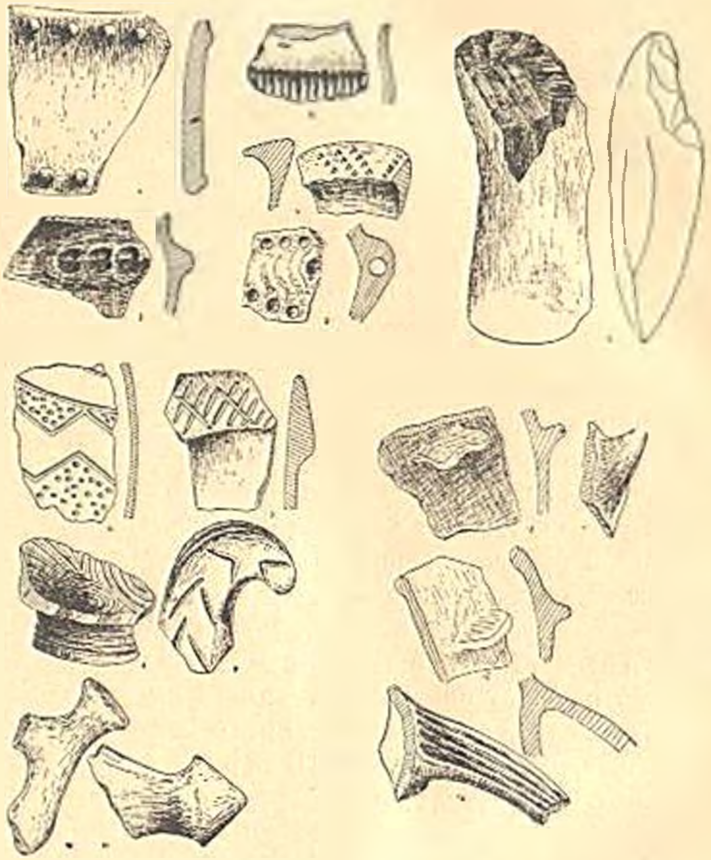

Обр. 267. — Предмети отъ глина отъ Яна (1—5), Бухово (6—12) и Ботунецъ (13—16)

1. Гниляне. Въ горния слой на селищната могила Околъ-Глава е открито бронзово селище. Намѣрени множество фрагменти отъ глинени сѫдове, украсени съ врѣзанъ и печатенъ орнаментъ (триѫгълници и крѫгове), отчасти инкрустирани. Открити голѣмъ брой прави дръжки — типъ „Гниляне", фрагментъ отъ глиненъ сѫдъ съ изрѣзана върху него човѣшка фигура, глиненъ предметъ въ форма на Corne de consecration, съ врѣзана върху него двойна брадва и др.[2]

2. Гълѫбовци. По сев. склонове на Равни камъкъ въ Пеклюкъ, при неолитичното селище, се откриха много фрагменти характерни за бронзовата епоха. Нѣкои отъ тѣзи фрагменти сѫ показани на обр. 266.

3. Курило. Въ мѣстностьта Тайна се откри голѣмо селище. Сѫдоветѣ иматъ издута форма, нѣкои съ високи дъна. Орнаментитѣ сѫ пояси отъ врѣзани линии, точки

---

[1] В. Миновъ, Селищната могила при с. Язалкьой. Год. Пл. Биб. 1928/1929 стр. 171—183. Н. Петковъ, Селищната Гинова могила при с. Челопечъ — Пирдопско. ИАИ. VIII, 931 г.

[2] Н. Петковъ. Могилата Околъ-Глава въ с. Гниляне. ГНМV, обр. 54—62.

и трижгълници изпълнени съ врѣзани линии. Дръжки, плоски, цилиндрични и язичести. Отъ това селище произлиза плоска бронзова стрелица съ изпъкналъ срѣденъ ржбъ и изрѣзани навжтре долни крайща.

Плосъкъ идолъ отъ камъкъ. Главата отъ тѣлото е отдѣлена съ изпилване. По този начинъ идола, превързванъ, е могълъ да бжде носенъ или окачванъ за нѣкой предметъ. По форма този идолъ може да се приближи до нѣкои каменни идоли отъ Троя.[1]

4. **Чеканчево.** Въ срѣдата на Угорелина, при разчистване стенитѣ на градището, се откриха фрагменти отъ сждове, украсени съ вдлъбнати ямички и трижгълници. Дръжкитѣ иматъ отгоре плоски или рогови издатаци, нѣкои отъ които украсени съ вдлъбнати ямички. Намѣриха се два лимонообразни прешлени за прашки, познати ни отъ Околъ-Глава,[2] селищната могила при Азапъ кьой[3] и Кукува могила при Дуванлий.[4]

5. **Яна.** Въ мѣстностьта Жировetѣ се откри голѣмо селище. Глиненитѣ фрагменти отъ сждоветѣ сж неогладени добре, нѣкои орнаментирани съ врѣзани (отпечатени) трижгълници, точки, ребра и релефни лжпчици (обр. 267, 1—5).

6. **Бухово.** Въ източната часть на Урсолъ се откриха следи отъ селище, керамиката на което нѣма нищо общо съ боядисаната керамика отъ сжщото мѣсто. На обр. 267, 6—12 сж показани по характерни предмети отъ това селище.

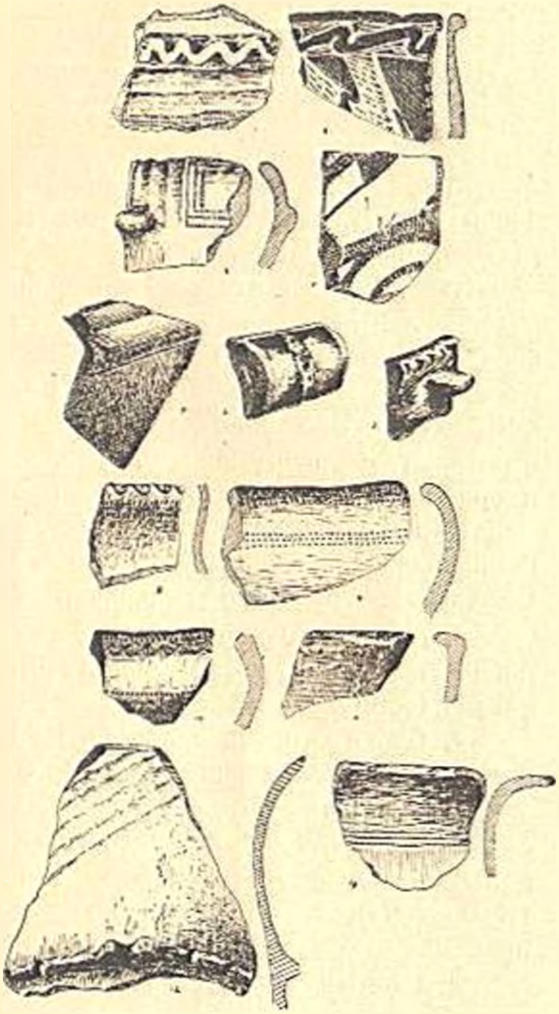

Обр. 268. — Фрагменти отъ глинени сждове съ врѣзанъ орнаментъ отъ Кремиковци Братинска рѣка (250—256 и 261—262), Ядомировци (257—258) и Челопечене (259—260)

---

[1] **Schliemann**, Jlios, стр. 334, обр. 204—208.

[2] Н. **Петковъ**, ц. ст. стр. 136.

[3] В. **Миковъ**, Г. Пл. Н. Б. 1931 год. стр. 171—183.

[4] Б. **Филовъ**, Надгробнитѣ могили при Дуванлий, обр. 40.

7. Саранци. Въ мѣстностьта „Гроба" е откритъ бронзовъ връхъ за копие.[1]

8. Ботунецъ. Въ землището на това селище се откриха две селища, керамиката на които е една и сѫща. По язическитѣ дръжки трѣбва да я отнесемъ къмъ бронзовата епоха (обр. 267, 13—16). Едното отъ селищата е въ мѣстностьта Гетова дупка, а другото въ Лашора.

III. Желѣзна епоха

Желѣзната епоха въ Софийското поле е засвидетелствувана съ единични предмети — върхове за копия, юзди и др., съ единични гробни находки, могилни некрополи и селища.

Къмъ халщатската епоха принадлежатъ предметитѣ, селищата, гробнитѣ находки и некрополитѣ открити при Алдомировци, Байлово, Кремиковци, София, Челопечане и Чепинци. Наредъ съ керамиката, работена на колело, откриватъ се и сѫдове, работени на рѫка, украсени съ волути и криви линии посрѣдствомъназѫбено колело. Цвѣтътъ на сѫдоветѣ, работени съ колело, е червенъ, груба направа. Сѫдоветѣ, работени на рѫка сѫ по-финни, полъскани и орнаментирани. Цвѣтъ сивъ, синкавъ.

Къмъ латенската епоха принадлежатъ предметитѣ и некрополитѣ при Горна-Малина, Макоцево, Робертово, Саранци и Слатина. Керамиката е груба. Сѫдоветѣ сѫ работени на рѫка и колело, цвѣтъ червенъ.

1. Алдомировци. Въ мѣстностьта „Извора", въ една отъ шестьтѣ могили изровенъ гробъ.[2] Фрагментитѣ отъ сѫдоветѣ украсени съ назѫбено колело (обр. 268).

2. Байлово. Некрополъ отъ 22 надгробни могили. Погребения на мъртвитѣ съ и безъ изгаряне. Открити фибули, мечове върхове отъ копия и др.[3]

3. Кремиковци. Въ мѣстностьта Братинска рѣка, до Каменната чешма се откриха следи отъ селище. Фрагментитѣ отъ глиненитѣ сѫдове сѫ тънки, полъскани, на цвѣтъ сиви и орнаментирани съ помощьта на назѫбено колело. Нѣкои фрагменти отчасти инкрустирани съ бѣло вещество. На обр. 268 сѫ показани нѣкои по-характерни фрагменти отъ глинени сѫдове отъ това селище.

4. София. При Лъвовия мостъ, намѣрена бронзова гривна.[4]

5. Челопечане. Въ могилата. при гробищата открито погребение. Открити глинени сѫдинки, украсени съ релефни ребра и врѣзанъ орнаментъ посрѣдствомъ назѫбено колело.[5]

---

[1] Р. Поповъ. ИАИ VII стр. 358.
[2] Н. Петковъ. ИАИ VII стр. 373.
[3] Р. Поповъ. ИАИ I, 68—85.
[4] Р. Поповъ. Материали, кн. V, обр. 26.
[5] Н. Петковъ. ИАИ VII, обр. 118, 119.

6. Чепинци. Въ Голѣмата могила, до селото, откритъ гробъ. Глинени сждове.[1]

7. Кремиковци. Въ високия брѣгъ на Братинска рѣка, личатъ шесть гробове. Голѣми рѣчни камъни ограждатъ всѣки гробъ, който отгоре е покритъ съ по-голѣма плоча. Въ гробоветѣ следи отъ изгаряния. Изъ изровената пръсть отъ гробоветѣ се намиратъ фрагменти отъ глинени сждове, нѣкои отъ които сж показани на обр. 268, 12, 13.

Въ мѣстностьта между гробищата и южната часть на селото — Зимницитѣ, често изравятъ малки глинени урни, пълни съ пепель и горѣли кости. Урнитѣ сж оградени съ нѣколко камъни, върху които е сложена каменна плоча.

До църквата при гробищата изровенъ желѣзенъ връхъ за копие.[2]

8. Горна Малина. Въ мѣстноститѣ Вървището и Бърделковица некрополъ отъ 43 надгробни могили. Открити погребения чрезъ изгаряне и направо, глинени сждове, желѣзни юзди, върхове за копия и др.[3]

9. Макоцево. До тунела открита желѣзна юзда и копие.[4]

10. Робертово. Въ мѣстностьта Вълковъ-гьолъ намѣренъ желѣзенъ ножъ.[5]

11. Саранци. Желѣзенъ връхъ за копие.[6]

12. Слатина. Въ разцепената могила открито погребение. Бронзова ножница, желѣзно копие и глинени сждове.[7]

Могилни некрополи

Освенъ разкопанитѣ и проучени могилни некрополи при Байлово[8] и Горна Малина,[9] въ Софийското поле има на много мѣста неразкопани, отъ които по важни сж тѣзи намиращи се при селата.

1. Бухово. По срѣдата на пжтя, между селото и манастиря Св. Рангелъ група отъ 5 малки могилки.

По пжтя за в. Мургашъ, при Широкия преслапъ група отъ 4 малки могилки.

2. Ботунецъ. Юго-изт. отъ селото, група отъ 7 могилки.

3. Бусманци. Сев.-изт. отъ селото, къмъ Орханийското шосе, група отъ 8 могили.

4. Враждебна. Между Подуене, Враждебна и Слатинската рѣка, отъ лѣво на Орханийско шосе две групи отъ по 7 могили.

---

[1] Н. Петковъ. ИАИ VII, обр. 121.

[2] Н. Петковъ. ИАИ VII, обр. 123.

[3] В. Миковъ Предисторически селища, стр. 157.

[4] Н. Петковъ. ИАИ VII обр. 123 и 125.

[5] Р. Поповъ. ИАИ V. стр. 289.

[6] Нар. музей. Инв. №. 2791.

[7] Р. Поповъ, Материали, кн. VII стр. 31—36.

[8] Р. Поповъ. Ц. С.

[9] В. Миковъ. Ц. С.

5. **Желява.** Надъ манастиря Св. Рангелъ, въ мѣстностьта Маргая, група отъ 9 могили.

6. **Кремиковци.** Въ мѣстностьта Братинска рѣка, група отъ 4 могилки.

7. **Макоцево.** $1^1/_2$ клм. изт. отъ селото въ мѣстностьта Падало, до Опорска рѣка, група отъ 23 малки могилки, отчасти разкопани при прокарване ж. п. линия. Открити погребения. Керамиката аналогична на тази отъ Байловския и Г. Малински некрополи.

8. **Пролеша.** Въ източ. часть на селото група отъ 7 могилки, нѣкои разкопани.

9. **Саранци.** Въ мѣстностьта Турскитѣ гробища, група отъ 11 малки могилки, други 2 разкопани.

10. **Столникъ.** Въ края на Елинъ долъ до ж. п. линия, група отъ 6 могили.

11. **Сеславци** Въ коритото на Елешнишка рѣка и Челаница, две групи отъ по 3 малки могилки.

12. **Слатина.** Отъ деветѣ страни на ж. п. линия София—Пловдивъ, къмъ моста на р. Искъръ 7 малки могилки.

13. **Чепинци.** При р. Искъръ 9 могили, а сев.-изт. до селото 5 могили, отчасти разкопани.

Всичко изложено до тукъ показва каква роля е играла Софийската котловина презъ времето отъ третото хилядолѣтие пр. Хр., до и презъ историческо време. Всички наслоявания презъ неолитната, бронзовата и желѣзната епохи, ясно очертаватъ своя културенъ пѫть, следвайки течението на р. Искъръ и свързвайки се на северъ презъ пролома съ Дунава и Ромъния, на югъ съ Маришкия басейнъ и на западъ съ Пеключка рѣка и главния исторически пѫть презъ Драгоманъ.

Recherches préhistoriques dans la plaine de Sofia

La plaine de Sofia représente un lieu de dépression limité d'une manière très accentuée au Sud par le mont Vitocha, au Nord par la Stara-planina, à l'Est par les monticules de Vacarel et Malina et à l'Ouest par les monticules de Slivnitza. La plaine de Sofia a la forme d'une ellipse irrégulière, longue de 60 klm. et lagre de 20 klm. L'Iskar la divise en deux partie inégales.

Grâce à son emplacement géographique la plaine de Sofia n'a jamais cessé d'être habité depuis les temps plus anciens jusqu'à nos jours. Une suite des stations des époques: néolithique, du cuivre et du bronze suivent le courant de l'Iskar. Dautre stations des mêmes époques se trouvent au sud-est, au nord-ouest et sud ouest de la plaine (fig. 250).

La plaine de Sofia a été habitée non seulement à l'époque neolithique, mais aussi à l'époque des métaux (cuivre, bronze et fer) comme l'attestent les objets trouvés dans les stations et les nécropoles.

Des fouilles ont en lieu au tell Okol-Glava près du village Gniljane et dans nécropoles près des villages Gorna-Malina et Baïlovo; Les sondages près des villages Tchelopetchane, Boukhovo et Tchekantchevo.

La plaine a été habitée durant l'époque néolithique.

La culture néolithique est constatée dans les stations préhistoriques près des villages: Belitza, Boukhovo, Balcha, Volouek, Voïnegovtzi. Galabovtzi, Pekluk, Goss, Gniljane, Gorni-Bogrov, Gorna-Malina, Dolni-Bogrov, Dobroslavtzi, Jeliava, Ilientzi, Kourilo, Katina, Kremikovtzi, Koutrahtzi, Lokorsko, Makotzevo, Milkovitza, Négouchévo, Ormanli, Prolecha, Novi-Han, Rebrovo, Sarantzi, Sagarlievo, Seslavtzi, Osoïtza, Tchelopetchane, Tchekantchevo et Iana (fig. 250).

A la culture néolithique appartiennent les objets suivants: fig. 252—265.

L'époque de cuivre est attestée par quelques objets trouvés près des villages Kremikovtzi et Slivnitza.

De l'époque du bronze proviennent des stations près des villages: Gniliane, Galabovtzi, Kremikovtzi, Kourilo, Tchekantchevo, Iana, Bouchovo, Sarantzi et Botounetz (fig. 250).

A la même époque appartiennent les objets suivants: fig. 266—267.

L'époque de fer est constatel dans les nécropoles près des villages Baïlovo (Hallstattienne) et Gorna-Malila (La Tène).

A l'époque Hallstattienne appartiennent les trouvailles de villages Aldomirovtzi, Baïlovo, Kremikovtzi, Sofia, Tchelopetchane et Tchépintzi.

A l'époque de la Tène appartiennent les trouvailles des villages: Gorna-Malina, Makotzevo, Robertovo, Sarantzi et Slatina.

A l'époque du fer appartiennent les objets de la fig. 268.

N. Petcov

СТАРИ ЗЕМЕДѢЛСКИ СѢЧИВА

(Типологични и етнографски бележки)

ХР. ВАКАРЕЛСКИ

Твърде често нашитѣ археологически находки, сочатъ на сравнително много добре развито земедѣлие въ миналото на нашитѣ краища. Може смѣло да се каже, че това положение на нѣщата е било още въ бронзовата епоха, па дори и въ по-ранншата отъ нея — медната[1]).

Особено свидетелствата за земедѣлската култура въ българскитѣ краища сѫ богати и то дотолкова, че даватъ възможность за по-подробна характеристика на този стопански дѣлъ презъ раноисторическитѣ времена. Въ това ни убеждаватъ почти постояннитѣ лемежи и чересла, събрани въ всички наши провинциални музеи[2]).

Тука ще се спремъ само на нѣкои сѣчива и уреди, намиращи се въ Народния археологически музей въ София, съ огледъ къмъ намиращитѣ се подобни изъ провинцията. Цельта ни ще бѫде повече да набележимъ тѣхната технична служба, а въ връзка съ това да се дадатъ насоки и за типологичното реконструиране на цѣлитѣ уреди, ако тия представляватъ часть отъ такива.

1. Лемежи

Почти за повечето отъ лемежнитѣ и череслени находки изъ нашитѣ краища е отбелязано че сѫ намѣрени въ връзка съ други предмети отъ римската култура. Нѣмаме никакви други указания, да не се приематъ тия предмети за такива. Широко разпространената римска култура на времето и продължителното нейно господство сѫ дали възможность за създаване значително разнообразие въ стопанската техника, принципитѣ на която сѫ били изнесени изъ близкитѣ до Римъ области. Така могатъ да се обяснятъ напр. и намѣренитѣ два съвсемъ различни типа — лемежи: рѫкавестъ и дръжчестъ — съ други останки отъ римска култура.

---

[1]) Срн. Р. Поповъ, Култура и животъ на предисторическия човѣкъ въ България кн. II, стр. 10.

[2]) Срв. и Хр. Вакарелски, Изв. на етнографския музей, VIII—IX, 98—99, 101, фиг. 25—27 и Népélet-Értesítő (Будапеща) 1931, 2 füz, 65 old, 2 ábra.

Сравнително по-честъ е дръжчестиятъ типъ. Тука даваме намиращитѣ се въ Народния археологически музей два такива (обр. 269 инв. № 5881 и обр. 270 инв. № 6495), както и единъ — притежание на софийския гражданинъ Деяновъ (обр. № 271). Първиятъ отъ тѣзи е намѣренъ въ Врачанско. По формата и по голѣмината си прилича на намѣрениятъ въ Преславъ[1]), съ изключение само на перпендикулярното извиване въ края на дръжката, каквато има последниятъ, а софийскиятъ не го притежава. Затова пъкъ дадениятъ тука има широко разплесната дръжка. Иначе предната имъ часть, която е служела за риене въ пръстьта, е напълно еднаква — лъжицоподобна. — Вториятъ лемежъ, намѣренъ въ с. Байлово (Софийско), прави впечатление преди всичко съ своя малъкъ размѣръ (обр. 270): и дръжката и риещата часть иматъ заедно 21 см. дължина. Риещата часть, малко по-остра отъ тази на първия, може да се каже твърде прилича на нея. Сравнително масивната му дръжка свършва на края съ заострена закривеность, по подобие на преславския. И, което е по-интересно въ случая, къмъ дръжката му има слепната отъ ръждясване гривна, съ която е билъ притѣганъ лемежътъ къмъ ралото. Такъвъ лемежъ другаде по нашитѣ зами не е намиранъ. — Третиятъ представлява широка островърха трижгълна лопата (широка 14 см.) съ поизвити надолу крила и съ дръжка еднаква съ тази на втория. Намѣренъ е при оране въ нивитѣ около с. Люти Бродъ, Врачанско. Съответни на този сж намѣрени и другаде изъ България, а именно — въ Мадара (Мадарския музей) и въ Преславъ (Преславски музей[2]).

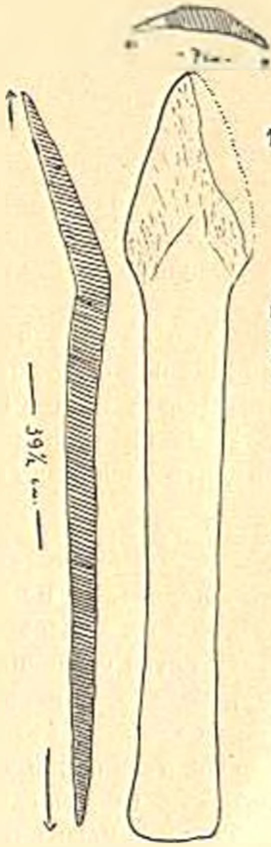

Обр. 269. — Лемежъ, намѣренъ въ Врачанско

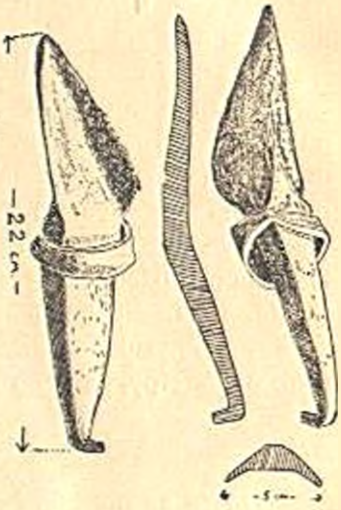

Обр. 270. — Лемежъ отъ некропола въ с. Байлово, Софийско

---

[1]) Изв. Етн. м. VIII—IX 99, фиг. 26, г.

[2]) Изв. Етн. музей VIII—IX 99, фиг. 26, б, в.

Въ студията си върху ралата,¹) при огледа на старитѣ следи отъ земледѣлски сѣчива по нашитѣ мѣста, излизайки отъ сведенията за разкопкитѣ, при които сѫ намѣрени цитиранитѣ тамъ лемежи, последнитѣ се приеха като „римски," свързани съ римски рала, евентуално плугове. Въ сѫщность, съ огледъ къмъ типологичната страна на лемежитѣ и съ най-правдоподобната реконструкция на ралата, върху които сѫ били слагани, въпросътъ би могълъ по-точно да бѫде формулиранъ. Именно, рѫкавеститѣ лемежи, макаръ че сѫ характеристични само за нѣкои отъ типоветѣ на ралото, все пакъ биха могли да стоятъ на всѣки отъ тѣхъ. Затова и изкопанитѣ такива лемежи не могатъ да бѫдатъ по-точно определени, къмъ кой раленъ типъ сѫ принадлежали. Относно дръжчеститѣ (или друго яче наричани: весловидни, копиевидни) може обаче да се допускатъ сравнително правдоподобни конструктивни качества на съответнитѣ рала. Имайки предвидъ тритѣ основни вида рала, известни днесъ по нашитѣ мѣста, па и изобщо известни и сега и въ миналото на нѣкои европейски краища (освенъ куковидната

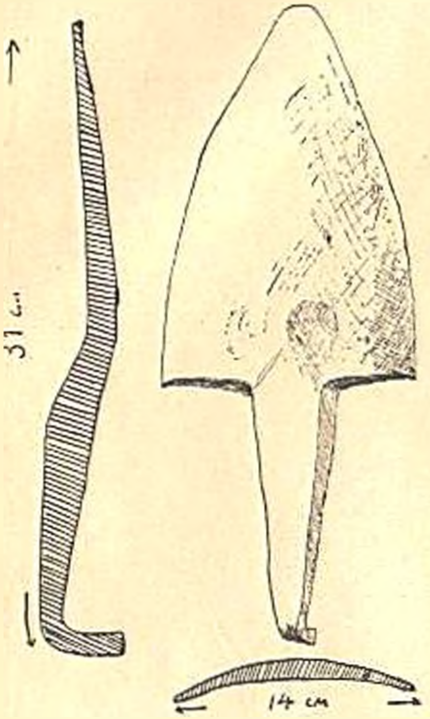

Обр. 271. — Лемежъ, намѣренъ въ с. Лютбродъ, Врачанско

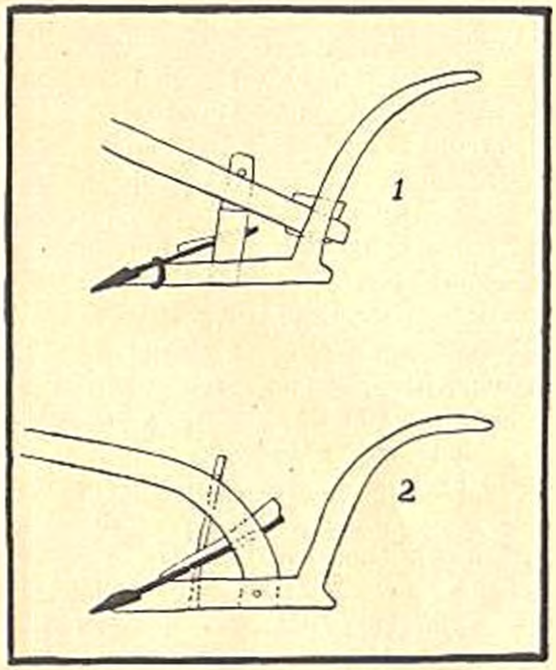

Обр. 272: 1) Правовушно рало (днесъ); 2) Кривовушно българско рало (днесъ)

---

¹) Изв. на етногр. м. VIII — IX, стр. 100 сл.

соха), дръжчестиятъ ламежъ е въ състояние да бжде приспособенъ къмъ всѣка отъ тѣхъ: както къмъ четириѫгълното (правовуищно) рало (обр. 272_1), така и къмъ кривовуищиото съ вуище, излизаще изъ плъзицата (обр. 272_2) та че и къмъ „главинестото“ рало (обр. 273). Едно обстоятелство обаче идва да свърже въпроснитѣ лемежи тъкмо съ третия видъ защото: докато при правовуищния видъ дръжката на лемежа минава само презъ т. нар. бръдце, а при кривовуищния (обр. 272_2) — презъ вуището, безъ да има възможность да се приспособи нѣкѫде куковидното закривяване въ края на лемежната опашка, при главинестото, кѫдето лемежътъ лежи цѣлъ — и съ разширението си и съ опашката си — върху главината, има възможность това закривяване да бжде скачено въ съответно жлебче на всѣко разстояние по главината — предъ или задъ вуището, както показватъ чъртежитѣ 1, 2, 3 и 4 на обр. 273. Притискането т. е. по-якото прикрепяне на лемежа въ случая може да стане както съ специална заглавка, стѣгаща сжщевременно и ржчицата на оралото, 1, 2, 3 и 4 така и съ желѣзна гривна, каквато е показана на обр. 273_2) и каквато притежава лемежътъ на обр. 270.

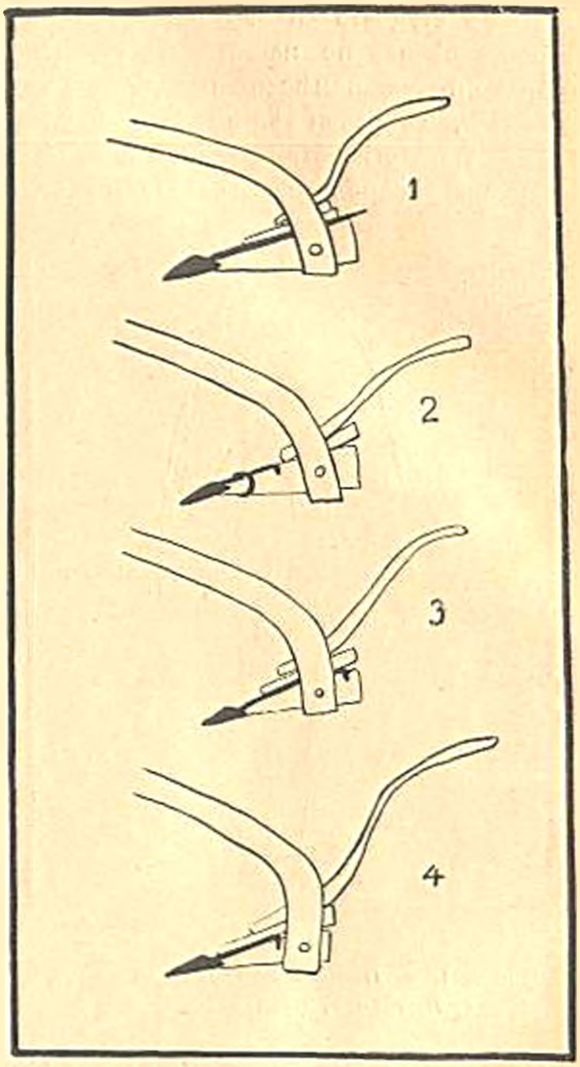

Обр. 4. — 273. Главинесто рало (днесъ)

Широката и плоска дръжка на лемежа при обр. 269 показва най-възможна принадлежность къмъ сжщия видъ рало (обр. 273_1).

Този типъ рало, разпространенъ и днесъ въ нѣкои южномакедонски области,[1]) обаче не ще да е наследникъ на ония, къмъ които сж принадлежали разглежданитѣ тука лемежи. Твърде ограничениятъ имъ географски обсѣгъ, както и терминалогията имъ пораждатъ съмнение за една тукашна континуация отъ римско време. Може би въ случая да имаме по-късно пренасяне на тази култура. Особенитѣ социални и стопански условия въ Солунско даватъ основание за такава възможность.

---

[1]) Хр. Вакарелски, ц. с. 72 сл.: L. Schultze-Jena, Makedonien (1927), Taf. XXXVI; J. Obrębski, Rolnictwo ludowe na Bałkanach, Lud Słow. (Kraków) I, B. 30; P. Leser. Entstehung und Verbreitung des Pfluges (Münster in W. 1931). S. 271 Abb. 271.

Този типъ рало е характеристиченъ за цѣлото Срѣдиземноморие: Южна Франция.¹) Испания и Португалия,²) Тунисъ³) дори въ Абисиния.⁴) И тъкмо този раленъ типъ, е запазенъ твърде много въ Рейнската область (Германия⁵), кѫдето сѫ намѣрени и следитѣ му още отъ римско време.⁶) И, което е интересно при рейнскитѣ рала отъ този типъ, лемежитѣ сѫ винаги дългодръжчести съ закривеность на края.⁷)

Отъ всичко това следва да се опредѣлятъ тия лемежни форми у насъ като римски, спрегнати съ значително разпространение по онова време у насъ на главинестото рало.

2. Сърпове

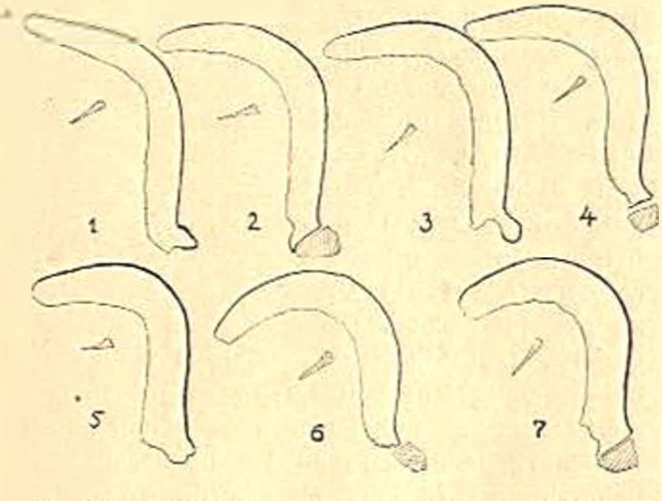

Обр. 274. — Бронзови сърпове, намѣрени въ Плѣвенско

1. Интересни приноси къмъ историята и формитѣ на сърповетѣ сѫ намѣрени изъ българскитѣ краища. На първо мѣсто трѣбва да споменемъ колективната находка отъ бронзови сърпове, открита въ Плѣвенско и прибрана въ Нар. арх. музей.⁸) За разлика отъ тъй много познатитѣ изъ Срѣдна Европа, особено около срѣдното течение на Дунава и изъ Карпатската область, тия сърпове сѫ съ гладко лице и отъ дветѣ страни, т. е. нѣматъ характер-

---

¹) P. Leser, Ц. с S. 315—321, Abb. 161—165, 167—169.

²) Ib. S. 327—329, Abb. 176—178.

³) Ib. S. 410—341, Abb. 190.

⁴) Ib. S. 345—346, Taf. 15 und Abb. 196.

⁵) R. Braungart, Die Urheimat der Landwirtschaft (Heidelberg, 1912), S. 69; P. Leser, Цит. съч. S. 89 п.: P. Leser, Die Rheinische Pflüge, Ethnologica III. S. 32.

⁶) P. Leser, Entstehung d. Pfluges, S. 107—108. Abb. 25.

⁷) Ib. S. 96, Abb 24.

⁸) В Миковъ, Бълг. ист. библ. V, 186—187.

нитѣ надебелявания било по цѣлата дължина на лицата имъ, било само въ областьта на дръжката. При тѣзи отъ сравнително по-дебелъ грѫбъ лицето започва силно да се изтънява и завършва съ твърде тънко острие. Въ това отношение (въ сѣчение) приличатъ твърде много на днешнитѣ бръсначи. Обикновено сѫ доста закривени, като главната изкривеность, имаща почти дѫговиденъ характеръ, се пада къмъ срѣдата на сърпа. Втора и по-сѫществена особеность на тия бронзови сърпчета е явната назѫбеность на острията имъ, която въпрѣки разрушението, направено имъ отъ времето и влагата, все още личи при нѣкои отъ тѣхъ. Така е на №№ 2834, 2836, 2838, и 2840 (обр. 274$_{1-4}$). Обикновено тази назѫбеность е запазена винаги въ задната часть на острието, къмъ дръжката. Но тя не липсва и къмъ върха, както може да се познае само на единъ отъ екземпляритѣ (инв. № 2836) обр. 274$_3$.

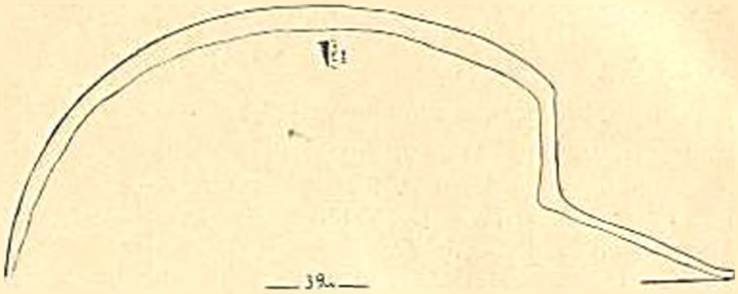

Обр. 275. — Желѣзенъ сърпъ, намѣренъ въ землището на с. Раданово, Г. Орѣховско

Че тия сърпове сѫ имали сѫщото назначение, каквото и всички други отъ бронзъ, нѣма нужда отъ доказване. Това личи както отъ размѣритѣ — еднакви, така и отъ формитѣ имъ. Но, докато при бронзовитѣ сърпове обикновенно имаме неназѫбени, т. е. гладки острия, което е и много естествено за тѣхната силна изкривена форма[1], при въпросната находка имаме сѫщо такава изкривеность и сѫщевременно назѫбеность. Това обстоятелство е твърде важно за по-точното опредѣляне на пълния имъ видъ при работа съ тѣхъ. За разлика отъ по-типичнитѣ представители на бронзовитѣ сърпове изъ споменатитѣ области, нашитѣ сѫ отливани въ форми, отворени не къмъ срѣдата или въ всѣки случай далечь отъ дръжката на сърпа, а въ края на самата сърпова дръжка. Грубиятъ остатъкъ отъ бронзъ въ края, при това, има посока не на самата дръжка, а почти на линията, съединяваща дръжката съ върха. Този остатъкъ въ края е служилъ безъ друго за прикрепяне сръпчето къмъ нѣкаква, навѣрно дървена, дръжка и тя ще е имала посоката на споменатата линия. По такъвъ начинъ само става възможно технически използуването на назѫбеностьта на сърпа за жътва на треви изобщо. И въ такъвъ случай имаме подобие на предложената реставрация на назжбения кремъченъ сърпъ отъ Солферино не тъй както мисли Вайзонъ.[1]) Отъ това гледище нашитѣ сърпове представляватъ значителенъ интересъ, тъй като сж единственитѣ до сега намѣрени силно закривени назъбени бронзови екземпляри чиято назжбеностъ имаме въ отражение на техниката отъ каменнитѣ сърпове.

---

[1] Срв. подробно историкогенеалогическо изследване на сърповетѣ и тѣхното класифициране у мене: Az aratósarlók származasa és osztályozása, Népélet—Ertesitő 1932, evf. 2.

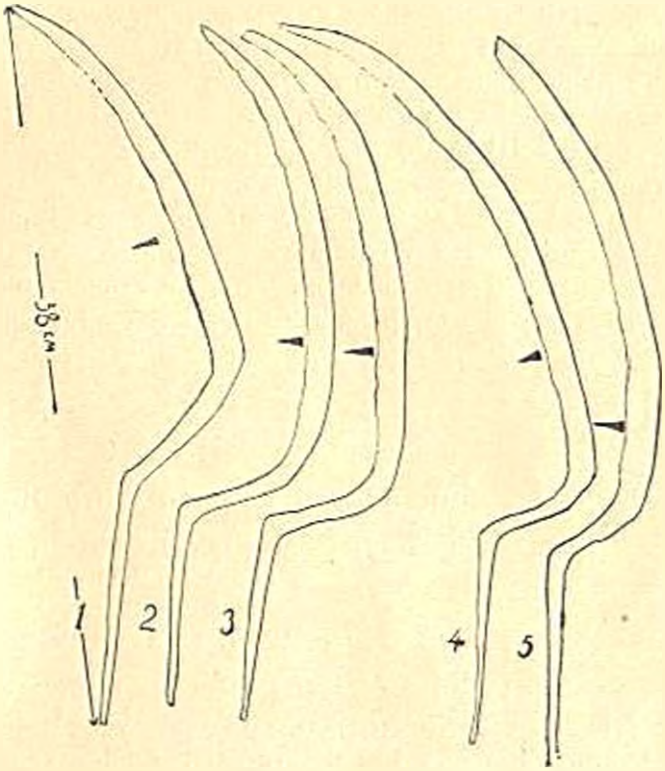

Обр. 276. (1—5). Срѣдновѣковни сърпове отъ Унгария (въ музея на Кишкунфелегь-хаза)

2. Отъ сравнително къснoисторическитѣ сърпове у насъ заслужава да се отбележи намѣрениятъ въ землището на с. Раданово, Горнеорѣховско (обр. 275), — намѣренъ при разкопаване гората за нови ниви въ мѣстностьта „Йѐренджика" подъ пенюгитѣ на дърветата. Този сърпъ прави впечатление съ твърде тѣсното си лице — на най-широкото мѣсто достигаще до 1 и полов. см., гърбътъ сравнително доста дебелъ. Дръжката е почти успоредна на по-голѣмата часть отъ острието, обаче не е непосрѣдствено продължена, а чрезъ едно изкривяване отстрана навжтре отъ него. Върхътъ е гладъкъ и заостренъ. Малко следъ него ясно личи назжбеность, при която зжбитѣ сж съ направление къмъ дръжката. Сърпътъ е притежание на читалището на с. Раданово. Други подобни сърпове, само че съ по-широки лица сж намѣрени въ „Хисаря" при с. Войвода, Шуменско, и сега се намиратъ въ Шуменския музей. Малко по-специ-

---

[1]) Срн. Vakarelszky Kr. Az aratosarlók szarmazasa . . . Nepelet—Ertesitö 1932, 2sz 55 old и A. Vayson, Faucille prehistorique de Solferino, L' Anthropologie (1918—1919), 13 fig. и table IX.

фичната имъ изкривеность, както и широчината на острието имъ ги сближава твърде много съ намѣренитѣ изъ хунскитѣ гробаве въ Унгария,1) ралановскиятъ екземпляръ пъкъ поразява съ пълната си прилика на други срѣдновѣковни маджарски сърпове, които даваме тукъ на обр. 276.2)

Това голѣмо подобие не може да бѫда случайно. Обяснението му може да се търси най-правдоподобно както въ обширностьта на Крумовата държава презъ 9 в., обьемаща голѣма часть отъ Срѣдподунавската низина, така и въ пребиваването по онуй време на българославянското население по тази низина, тъй както и на югъ — между Дунава и Балкана. Въ случая имаме една важна успоредица на езиковитѣ останки въ множество мѣстни названия изъ Срѣднодунавската низина, както и въ терминалогията на стопанската и духовна култура на днешнитѣ маджари. Касателно приликата между войводенския (въ Шуменъ) и хунскитѣ въ Сентешъ, имаме най-правдоподабно аналогична връзка. Можеме да смѣтаме и нашиятъ за хунска останка.3)

Въ заключение нека подчъртаемъ необходимостьта отъ типологично-исторически проучвания на нашитѣ находки отъ стопански сѣчива, тъй като и въ тази область биха изникнали интересни проблеми и би се хвърлила известна свѣтлина върху културния животъ въ миналото на нашия край.

Quelques instruments aratoires du passé

(Remarques ethnographiques et relatives aux différents
types d'instruments)

1. Les socs

Presque tous les socs et les coutres trouvés chez nous au moyen de fouilles archéologiques se trouvent en connexion avec d'autres objets d'origine et de temps évidemment romains. Les socs de telle origine sont ou bien à tige (fig. 260—271), ce qui arrive le plus souvent, ou à manchon.

Parmis les socs à tige les formes les plus intéressantes sont les suivantes: socs avec piece qui tranche le sol ayant la forme d'une cuillère (fig. 269, 270), avec une tige longue et plate (fig. 269) ou bien plus courte massive d'un bout et recourbée de l'autre bout (fig. 270 et 271). En prenant en considération le type des

---

1) Цѣла колекция отъ такива се намира въ градския музей въ Сентешъ (Унгария).

2) Намиратъ се въ градския музей на Кишкунфелегьхаза, отъ кждето съмъ снелъ лично и тѣхнитѣ копия.

3) По-подробно за приликата между въпроснитѣ сърпове вж. въ Népélet—Értesítő, цит. кн., образъ 4. № 1—7.

socs, on peut essayer de reconstruire l'aspect général de la charrue à laquelle ces pièces étaient attachées. Sous ce rapport les socs à manchons peuvent être attribués à toutes les formes de charrues, tandis que ceux à tige plate ou à tiges recourbées au bout ne peuvent être appliquées qu'aux charrues „glavinesti" comme le montre la fig. 273. L'empossibilité de les attribuer aux autres types de charrues démontrent les dessins (fig. 272). Le type „glavinesti" se rencontre encore aujourd'hui seulement dans la Macédoine du sud. Il est caractéristique pour toute la culture des bords de la Méditerranée.

2. Les faucilles

a) D'intéressantes faucilles de bronze, très recourbées, ont été trouvées aux environs de Pléven. Elles n'ont pas de renforcement caractéristique au dos de la lame et portent des traces de dents au tranchant (fig. 274). Cette particularité les distingue complètement des faucilles de bronze connues jusqu'ici. Leur courbe se trouve en contradiction technique avec les dents de leur lame. Cette contradiction peut toutefois être expliquée par le rôle du tronçon resté après le coulage. Ce tronçon donne lieu à supposer qu'il existait un manche de bois disposé dans la direction de la ligne qui réunit les deux bouts de la faucille. Avec cette disposition du manche le travail au moyen des faucilles de bronze recourbées et à dents était possible.

b) Parmi les faucilles des temps historiques relativement plus récents celle en fer trouvée au village Radanovo (district de Gorna Orehovitza) est intéressante (fig. 275.) Elle est caractérisée par le dos mince de le tranchant denté. D'autres faucilles semblables, avec le dos plus épais ont été trouvés dans le village Voïvoda (district de Choumen). Ces faucilles ressemblent beaucoup aux faucilles médiévales hongroises (fig 276). Cette ressemblance peut être expliquée par la domination politique et ethnique des slaves bulgares durant le 9e siècle dans la vallée moyenne du Danube. En ce qui concerne la ressemblance de la faucille de Voïvoda (à Choumen), avec la faucille hunne à Sentech, nous pouvons admettre que la faucille de Choumen est un reste hun chez nous.

Chr. Vakarelsky

УКАЗАТЕЛЬ

ИМЕНА И НѢЩА

Аи-тепе, светилище на Тракийски конникъ 71.
Аполонъ, оброчна плочка отъ Брѣзово 76.
Áресъ, оброчна плочка, неизв. мѣстон. 157.
Артемида, оброчна плочка отъ Мелникъ 96: отъ Старичене 155 сл.: отъ Щърбаново 96.
Арчаръ, жертвеникъ на Митра 55; на Юпитеръ 52; надгробна плоча 54.
Атия, тухла съ надписъ 51.
Ахланево, оброчна плочка на Дионисъ 154.

базилика, при Бухово 300; при Костенецъ 295.
Бобошево, надгробенъ жертвеникъ 57.
Борецъ, бронзова кадилница 70.
Борованъ, желѣзно копие 29, 31: желѣзенъ мечъ 29, 31; умбо 31; желѣзна юзда 29, 32.
брадва, медна отъ Кушь тепе 27; бронзова отъ Семерджиево 27.
Брѣзово, оброчни плочки на Тракийски конникъ 72 сл.; калдъръменъ пжть 69: светилище на Тракийски конникъ 71; статуйка на Тракийски конникъ 74.
Бухово, базилика 300.
Бѣлица, надгробна плоча 90.

Враня, надгробна плоча 93.

Галишча, църква 337.
глава, мряморна отъ Неврокопско 89.
Горна Малина, тока 401.
Градешница, надгробна плоча 91.
Гьоджедже, тухла съ надписъ 52.

Дионисъ, оброчна плочка отъ Ахланево 154; отъ Пловдивъ 153.
Дионисъ и Тракийски конникъ, оброчна плочка отъ Сараджа 158.
долмени при Ения 101.
Долни Орманъ, надгробна плоча 56.

Ения, долмени 101; долменни могили 101; надгробни могили 108; глинени сждове 111; стъклена чаша 113.

жертвеникъ, на Митра отъ Арчаръ 55; на Юпитеръ отъ Арчаръ 52: надгробенъ ж. отъ Бобошево 57; мряморенъ ж. отъ Срѣдноградище 49.

Зевсъ и Хера, оброчна плочка, неизв. мѣстон. 158; гл. Юпитеръ.

Изворь, оброчна плочка на Хадесъ 152.

кадилница, бронзова отъ Борецъ 70.
Каменно-поле, църква 267.
Карлуково, монастиръ 275; пещерна църква 287.
Кибела, оброчна плочка, неизв. мѣстон. 148 сл; отъ Пастуша 147; отъ Радомиръ 67.
копие, желѣзно отъ Борованъ 29, 31.
Костенецъ, базилика 295.
Кушъ тепе, медна брадва 27.

Ломъ, надгробна плоча 53.
Лютбродъ, лат. надписъ 315.

Малка Верея, оброчни плочки на Тракийски конникъ 77 сл.; светилище на Тракийски конникъ 77.
Мелникъ, оброчна плочка на Артемида 96:
мечъ, желѣзенъ отъ Борованъ 29, 31.
Митра, жертвеникъ отъ Арчаръ 55.
могили, долменни 101; надгробни 108.

монастиръ, при Карлуково 275.
монети, български 223 сл.; римски отъ Рѫжево 161; отъ Хадрианополъ 201; отъ Яковъ Светославъ 245.

Неврокопско, мряморна глава 89.

Отецъ Кирилово, калдъръменъ пѫть 69.
Отово, надгробна плоча 88.

Пастуша, оброчна плочка на Кибела 147; на Херакълъ 157.
Пловдивъ, оброчна плочка на Дионисъ 153.
плочи, надгробни: отъ Арчаръ 54; Бѣлица 90; Враня 93; Градешница 91; Долни Орманъ 88, 93 сл.; Дрѣновецъ 56; Ломъ 53; Отово 88; Плоски 90, 95; Св. Врачъ 87, 89, 91; Хърсово 86, 92; оброчни: на Аресъ, неизв. мѣстон. 157; на Артемида отъ Мелникъ 96; Старичене 155 сл.; Щърбаново 96; на Дионисъ отъ Ахланено 154; Пловдивъ 153; на Зевсъ и Хера неизв. мѣстон. 158; на Кибела, неизв. мѣстон. 148 сл; отъ Радомиръ 67; Пастуша 147; на Тракийски конникъ отъ Брѣзово 72 сл; Малка Верея 77 сл.; Радомиръ 67; Сараджа 158; Срѣдно-градище 68 сл.; на Хадесъ отъ Изворъ 152; на Хеката, неизв. мѣстон. 150; на Херакълъ отъ Пастуша 157; на Хермесъ, неизв. мѣстон. 157.
Плоски, надгробна плоча 95.
поменикъ Капиновски 251.
пѫть, калдъръменъ при Брѣзово 69; при Отецъ Кирилово 69.

Радомиръ, оброчна плочка на Кибела 67; на Тракийски конникъ 67.
Розовецъ, църква 65.
Рѫжево, римски монети 161.

Сакаръ-тепе, оброчна плочка на Тракийски конникъ 63.
Сараджа, оброчна плочка на Тракийски конникъ 158.
Св. Врачъ, надгробна плоча 87, 89, 91.
светилище на Тракийски конникъ при Брѣзово 71; при Малка Верея 71.
Семерджиево, бронзова брадва 27.
Срѣдно-градище, жертвеникъ 49; оброчни плочки на Тракийски конникъ 68 сл.
Старичене, оброчна плочка на Артемида 155 сл.
статуйка на Тракийски конникъ отъ Брѣзово 74.
сѫдове, глинени отъ Ения 111.

Тока отъ Горна Малина 401.
Тракийски конникъ, оброчни плочки: отъ Ак-тепе (Брѣзово) 72 сл.; Малка Верея 77 сл.; Радомиръ 67; Сакаръ-тепе 63; Срѣдно-градище 68 сл.; светилище при Ак-тепе (Брѣзово) 71; Малка Верея 77; статуйка отъ Брѣзово 74.
Тракийски конникъ и Дионисъ, оброчна плочка отъ Сараджа 158.
тухла съ надписъ отъ Атия 51, Гьоджедже 52; неизв. мѣстон. 51.

умбо отъ щитъ, отъ Борованъ 31.

Хадесъ, оброчна плочка отъ Изворъ 152.
Хеката, оброчна плочка, неизв. мѣстон. 150.
Хера и Зевсъ, оброчна плочка, неизв. мѣстон. 153.
Херакълъ, оброчна плочка отъ Пастуша 157.
Хермесъ, оброчна плочка, неизв. мѣстон. 157.
Хърсово, надгробна плоча 86, 92.

църква, при Галишча 337; Камено-поле 267; пещерна църква при Карлуково 287; при Розовецъ 65.

чаша, стъклена отъ Ения 113

Щърбаново, оброчна плочка на Артемида 96.

юзда, желѣзна отъ Борованъ 29, 32.
Юпитеръ, жертвеникъ отъ Арчаръ 52, 21; гл. Зевсъ.

ЕПИГРАФСКИ УКАЗАТЕЛЬ

А. ГРЪЦКИ НАДПИСИ

1. МѢСТОНАХОЖДЕНИЕ

Атия (Брѣзово) 51.
Бобошево 57.
Брѣзово 74 сл.
Гьоджедже 52.
Изворъ 152.
Пловдивъ 154.
Радомиръ 67.
Срѣдно-градище 49.

2. ИМЕНА И НѢЩА

Π. Αἴλιος Λοῦπος 78.
Ἀπολινάρις Διονυσίου 81.
Ἀπόλλων 76.
Ἀπολλωνίδης 67.
Αὐλουπόρις 80.

βουλευτής 79.

Γάϊος 154.

Διονύσιος 81.
Διόνυσος θεὸς 154.

Ἐπήκοος θεὸς 75.
Ἑρμιανός 57.

Ζγεβδει (?) 81.
Ζεὺς καὶ Ἥρα 158.

Ἥρα δl; Ζεὺς καὶ 158.
Ἡρώδης Χρυσ . . 76.
ἥρως 57.

Θεὸς Διόνυσος 154; ἐπήκοος 75; Σγεβδηνὸς Σ 79.

κεραμεύς 57.
Κυβέλη Μήτηρ 67.
κύριος Σελλ . . . 78.

Λούκιος Σεπτίμιος Γάϊος 154.
Λοῦπος 73.

Μήτηρ Κυβέλη 67.
Μοκαζιη 57.
Μοκάσοκος 57.
Μουκιανός 50, 81.

Οὐίβριος Τήρης 158.

Ποταμων Μουκιανοῦ 50.
Πούβλιος Αἴλιος Λοῦπος 78.

Σελλ . . . 78.
Σγεβδηνός 79.
Σεβαζιανός 74.

Λ. Σεπτίμιος Γάϊος 154.
Σκῶρις 152.

Τήρης 158.
Τίτος Φλάβιος Ἑρμιανός 57.
Τρόφιμος 52.
Τ. Φλάβιος Ἑρμιανός 57.

Б. ЛАТИНСКИ НАДПИСИ

МѢСТОНАХОЖДЕНИЕ

Арчаръ 52, 54, 55.
Дрѣновецъ 56.
Ломъ 53.
Лютбродъ 314.

ИМЕНА И НѢЩА

Aufidius 54.
augustales 55, augustalis 53.

Benignus 53.

Caius Aufidius 54.
Claudia pia fidelis, legio VII 54.
M. Cocceius Valens 55.
colonia 55; c. Ratiaria 53.

M. Dapius Marci f. Gemellus 54.
decurio Augustalium coloniae 55.

V. Fuscinus Mirtus 56.

Gemellus 54.

Iupiter Optimus Maximus 53.

legio VII Claudia pia fidelis 54.

Marcus Cocceius Valens 55; M. Dapius Marci f. Gemellus 54.
Mercuris 51.
Mirtus 56.
Mithras Sol Invictus 55.

Papiria tribus 54.
Politta 55.

Ratiaria 53.

Sextus Valerius Benignus 53.
Sol Invictus Mithras 55.

tribus Papiria 54.

Valens 55.
Valerius Fuscinus Mirtus 56
S. Valerius Benignus 53

627—1936

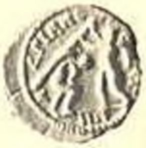

1

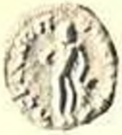

3

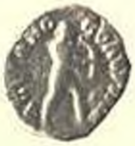

5

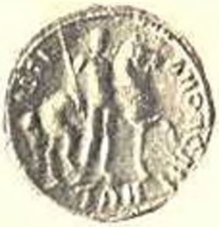

7

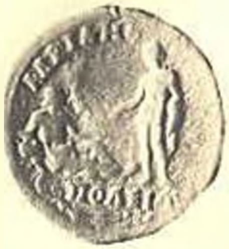

9

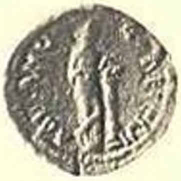

10

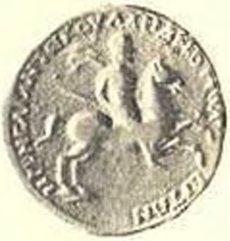

11

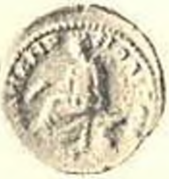

15

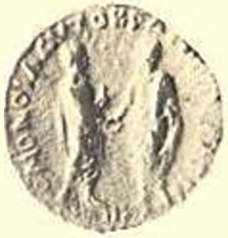

18

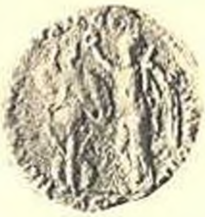

21

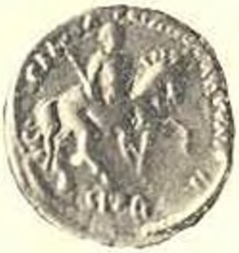

22

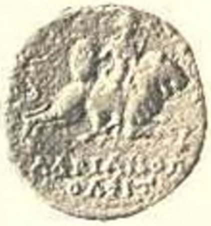

23

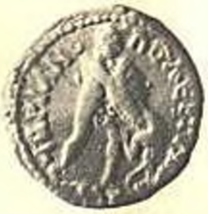

27

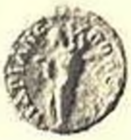

29

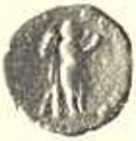

32

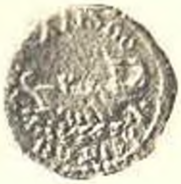

33

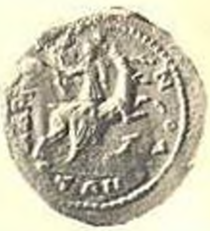

37

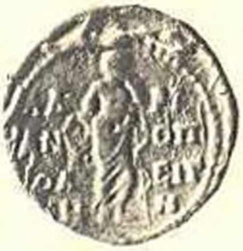

42

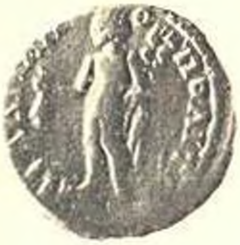

44

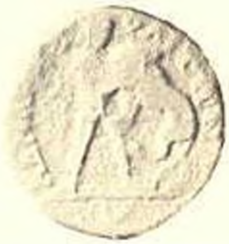

45

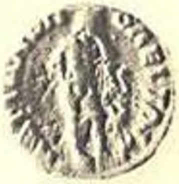

111

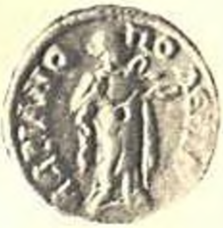

112

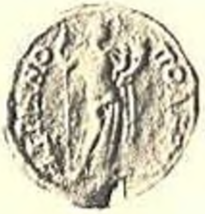

113

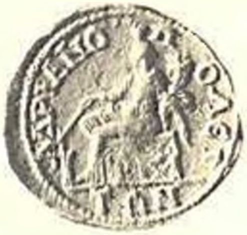

114

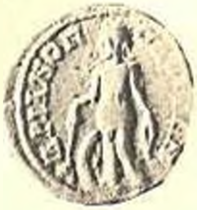

116

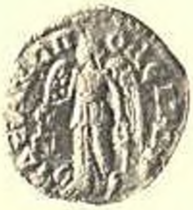

117

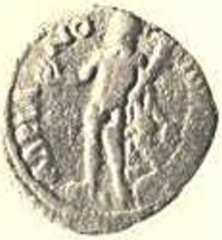

121

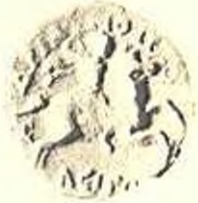

123

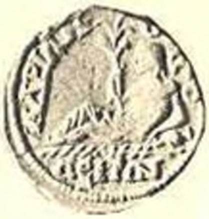

124

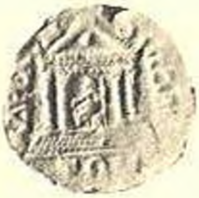

125

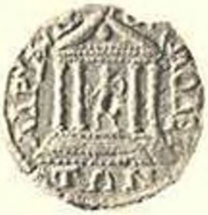

127

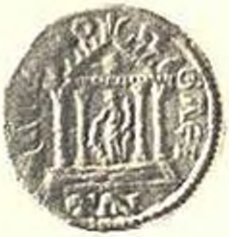

130

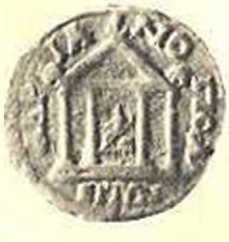

131

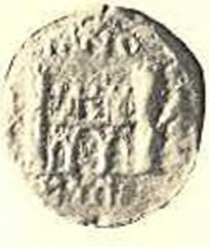

132

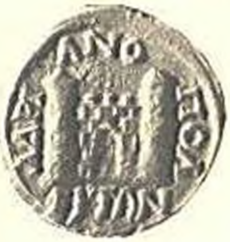

134

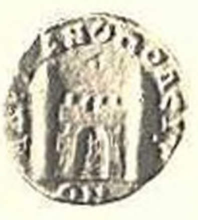

137

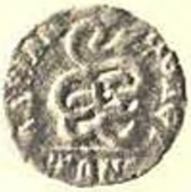

138

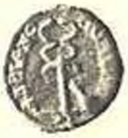

143

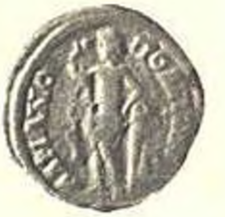

145

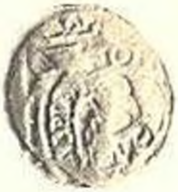

147